

ROZPAD UHORSKA A TRIANONSKÁ MIEROVÁ ZMLUVA

K POLITIKÁM PAMÄTI
NA SLOVENSKU A V MAĎARSKU

MIROSLAV MICHELA – LÁSZLÓ VÖRÖS
a kolektív

Historický ústav SAV
Bratislava 2013

© Historický ústav SAV

© Balázs Ablonczy, Etienne Boisserie, József Demmel, Roman Holec, György Jakab, Éva Kovács, Viliam Kratochvíl, Dagmar Kusá, Peter Macho, Miroslav Michela, Ignác Romsics, Attila Simon, Štefan Šutaj, Barnabás Vajda, László Vörös, Miklós Zeidler

Recenzenti:

Elena Mannová (Historický ústav SAV)
Csaba Zahorán (Maďarský inštitút v Bratislave)

Redaktori:

Miroslav Michela (1.2, 2.2, 3, 4.2, 4.3, 5.2)
László Vörös (1.1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 4.1, 5.1)

Jazyková redaktorka: Bronislava Jedličková

Preklad z maďarčiny: Eva Kossárová, Miroslav Michela, László Vörös, Silvia Žilinská

Preklad z francúzštiny: Martin Brtko, Michal Kšiňan

Preklad do angličtiny: Katarína Kopajová

Grafická úprava: Jozef Hupka

Návrh obálky: Juraj Benko

Obálka: Pohľad na strhnutie pomníka Márie Terézie v Bratislave (1921). Archív
Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Zbierka negatívov, 15999.

Vydal: Historický ústav SAV v Prodama s r.o.

Druhé prepracované a doplnené vydanie

Kolektívna monografia bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu
a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0628-11 *Štátne hranice a identity
v moderných slovenských dejinách v stredoeurópskom kontexte*
a Centrom Excelentnosti SAV *Slovenské dejiny v dejinách Európy* (CE SDDE).

Bratislava 2013

ISBN 978-80-89396-24-5

ROZPAD UHORSKA A TRIANONSKÁ MIEROVÁ ZMLUVA

K POLITIKÁM PAMÄTI
NA SLOVENSKU A V MAĎARSKU

MIROSLAV MICHELA – LÁSZLÓ VÖRÖS
a kolektív

Historický ústav SAV
Bratislava 2013

Obsah

Úvod	11
1. Historické myslenie	
1.1 Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii.....	21
<i>László Vörös</i>	
1.2 Zjednodušený – inštitucionálny pohľad na Martinskú deklaráciu.....	65
<i>Etienne Boisserie</i>	
2. Trianon ako politikum	
2.1 Trianon a maďarské politické myslenie	85
<i>Ignác Romsics</i>	
2.2 Trianon v historickej pamäti na Slovensku.....	97
<i>Štefan Šutaj</i>	
2.3 „V tejto republike sa stal maďarský ľud národom ...“ Vzťah provládnych maďarských elít na Slovensku k Trianonu a Československej republike 1918 – 1938	115
<i>Attila Simon</i>	
2.4 Trianonský diskurz v slovenskej beletrii	131
<i>Roman Holec</i>	
2.5 Apponyi a Trianon na stránkach slovenskej autonomistickej tlače v prvej polovici 20. rokov 20. storočia	151
<i>Peter Macho</i>	
3. Vyučovanie, učebnice a didaktika dejepisu	
3.1 Anomické vzťahy vo vyučovaní dejepisu v Maďarsku.....	161
<i>György Jakab</i>	

3.2 Multiperspektivita a jej funkcia vo vyučovaní dejepisu	179
<i>Viliam Kratochvíl</i>	
3.3 Trianonská problematika a (česko)slovenské učebnice dejepisu.....	185
<i>Barnabás Vajda</i>	
4. Ritualizácia verejného spomínania	
4.1 Verejné prejavy maďarského iredentizmu medzi dvomi svetovými vojnami.....	205
<i>Miklós Zeidler</i>	
4.2 Medzi legitimitou a mýtom. K typológii modelov historickej pamäti maďarských utečeneckých spolkov medzi dvomi svetovými vojnami.....	233
<i>Balázs Ablonczy</i>	
4.3 „Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval.“ Pomník Jánosa Tubu ako možné miesto pamäti maďarskej komunity.....	245
<i>József Demmel – Miroslav Michela</i>	
5. Zánik Uhorska a Trianon ako kultúrna trauma	
5.1 O traumatickej pamäti Trianonu	265
<i>Éva Kovács</i>	
5.2 Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a politiky verejného spomínania na Slovensku a v Maďarsku	277
<i>Dagmar Kusá – Miroslav Michela</i>	
Záver	307
Disintegration of the Kingdom of Hungary and the Treaty of Trianon. Politics of memory in Slovakia and Hungary	309
Autori.....	315
Zoznam skratiek archívov	316
Zoznam ilustrácií.....	317
Výber z použitej literatúry	319
Menný register	331

Contents

Introduction	11
1. Historical perspectives	
1.1 The disintegration of Hungarian Kingdom, the formation of Czechoslovakia and Trianon. The representations of the events between 1918 and 1920 in Hungarian and Slovak Historiography....	21
<i>László Vörös</i>	
1.2 A simplistic official view of the Martin Declaration of the Slovak Nation (1918).....	65
<i>Etienne Boisserie</i>	
2. The Treaty of Trianon in the political discourse	
2.1 Trianon and the Hungarian political thought	85
<i>Ignác Romsics</i>	
2.2 Trianon in the collective memory in Slovakia.....	97
<i>Štefan Šutaj</i>	
2.3 “Twas this Republic where the Hungarian people became a nation...” The Treaty of Trianon and the Czechoslovak Republic (1918 – 1938) from the perspective of pro-governmental Hungarian elites.....	115
<i>Attila Simon</i>	
2.4 The theme of Trianon in Slovak fiction.....	131
<i>Roman Holec</i>	
2.5 The representations of Count Albert Apponyi and the Treaty of Trianon in the Slovak autonomist press of the early 1920s	151
<i>Peter Macho</i>	
3. Education, textbooks, and didactics of history	
3.1 Anomic relationships in history teaching in Hungary	161
<i>György Jakab</i>	

3.2 The functionality of a multi-perspective approach in teaching history	179
<i>Viliam Kratochvíl</i>	
3.3 The topic of Trianon in the (Czecho)Slovak history textbooks	185
<i>Vajda Barnabás</i>	
4. The ritualisation of public remembering	
4.1 The public manifestations of Hungarian irredentism between the two World Wars	205
<i>Miklós Zeidler</i>	
4.2 Legitimacy and myth. On the typology of historical memory models of Hungarian refugee associations between the two World Wars	233
<i>Balázs Ablonczy</i>	
4.3 “For his home town he lived, while for his nation he worked.” The memorial of János Tuba as a potential site of memory of the Hungarian community in Komárno	245
<i>Demmel József – Miroslav Michela</i>	
5. The end of the Kingdom of Hungary and the Treaty of Trianon as a cultural trauma	
5.1 On the Traumatic memory of Trianon	265
<i>Éva Kovács</i>	
5.2 History and cultural trauma. The Treaty of Trianon and politics of memory in Slovakia and Hungary	277
<i>Dagmar Kusá – Miroslav Michela</i>	
Conclusion	307
The disintegration of the Kingdom of Hungary and the Treaty of Trianon. Politics of memory in Slovakia and Hungary	309
Authors	315
Abbreviations	316
List of Images	317
Selected Bibliography	319
Index	331

Úvod

Historické porozumenie alebo vyrovnanie sa „národov“ (slovenského a maďarského) s vlastnou minulosťou sa v poslednej dekáde (opäť) stalo politickou témou. Vysokí politickí reprezentanti oboch krajín sa vyslovili o potrebe „spoločných dejín“, podobná požiadavka z intelektuálnych kruhov zaznieva ešte dlhšie. Výzva smeruje predovšetkým do radov historikov v oboch krajinách, čo je pochopiteľné, keďže historici skúmajú pramene, „dôkazový materiál“ uplynulého diania a píšu na základe svojich bádání dejiny, teda príbehy o tom, ako sa udalosti udiali v minulosti. Sťažnosť ohľadne neexistencie spoločných dejín sa môže zdať na prvý pohľad oprávnená. Veď minulosť bola len „jedna“, prečo sú potom také priepastné rozdiely v jej výkladoch? Prečo sú napríklad udalosti rokov 1918 – 1920 slovenskými historikmi posudzované odlišne ako ich maďarskými kolegami? Prečo sú interpretácie dvoch národných historiografií v mnohých momentoch nielen nezlučiteľné, ale priam protirečivé?

Politické deklarácie naznačujú, že koreňom problému by mohla byť nedostatočná spolupráca slovenských a maďarských historikov. Táto diagnóza však úplne neobstojí. Už v minulosti existovali spoločné projekty slovenských a maďarských autoriek a autorov. Na pôde Slovensko-maďarskej zmiešanej komisie historikov vzniklo za posledné desaťročia niekoľko publikácií. V takomto druhu kooperácie sa dlhodobo angažujú aj historické ústavy spolu s ďalšími spoločenskovednými ústavmi Slovenskej a Maďarskej akadémie vied, univerzity a iné vedecké pracoviská a kultúrne inštitúty v oboch krajinách. Dôkazom je aj táto kolektívna monografia, ktorá je tiež výsledkom kooperácie historikov, spoločenských vedcov a odborníkov v didaktike dejepisu.

Odpoveď je zložitejšia a možno na prvé čítanie ťažšie stráviteľná: komplexnosť uplynulého diania je vo svojej úplnosti jednoducho nepostihnuteľná, rôzne aspekty minulých udalostí takmer nekonečné a pramenná báza nevyhnutne fragmentárna. O mnohých ďalších problematických momentoch ani nehovoriac. Napríklad pri interpretácii historických prameňov je závažným problémom otázka ich „objektívnosti“. Väčšina prameňov, s ktorými narábajú historici politických dejín, je výsledkom činnosti ich tvorcov, ktorí pôsobili v určitých štruktúrach moci a sami bol výkonnými činiteľmi mocenského systému, ideológie a fungovali v rámci svojich „režimov pravdy“. Jestvujú však aj ďalšie dôvody, pre ktoré je predstava jedných dejín problematická. Spomeňme len jeden. Dejiny, a obzvlášť tzv. národné dejiny, teda historické rozpravy písané národnými historikmi, vždy plnili určitý sociálny účel. Nech už je to vo sfére tvorby a udržiavania sociálnej kohézie, politiky identít, legitimizácie hraníc, politického či hospodárskeho systému alebo režimu, kultúrneho či náboženského systému alebo systému etických hodnôt. Dôležitým faktorom presvedčivosti a funkčnosti národných dejín pritom je, že ich autori – podobne ako ich prijímatelia, teda širšie vrstvy obyvateľstva – nepripúšťajú mnohorakosť rôznych aspektov uplynulých udalostí a neakceptujú multiperspektívu v interpretácii pramenného materiálu. Veria, že jestvuje len jeden správny popis a interpretácia minulosti, t. j. len jedny pravdivé dejiny. Preto sú slovenskí národní historici presvedčení, že majú pravdu

alebo sú bližšie k pravde ako ich maďarskí kolegovia, ktorí sa musia mýliť alebo účelovo zavádzať a naopak.

Neprekvapuje preto, hoci to môže po predošlých vetách vyznieť paradoxne, že tu je „spoločenská“ či skôr politická požiadavka jedných spoločných dejín. To však neznamená, že by očakávanie dejinného zmierenia nebolo v istom zmysle oprávnené a aktuálne, práve naopak. Hoci pod dejinným zmierením si budeme musieť predstaviť niečo iné, než že „Maďari“ uznajú, že tisíc či sto rokov utláčali „Slovákov“, a „Slováci“ uznajú, že zabrali „Maďarom“ ich národné územie a nemalú časť maďarského národa uvrhli do pozície druhoradých občanov. Ku zblížovaniu historických rozpráv, ak sa má vôbec udiat, musí viesť omnoho náročnejšia cesta, na začiatku ktorej by mala byť identifikácia a pochopenie príčin súčasného stavu.

Prvým krokom by teda malo byť nielen odhalenie styčných bodov, ale aj problematických aspektov práce historikov, ktoré sú dedičstvom etnocentrického a nacionalistického svetonázoru tradičných národných historiografií dominantne prítomných tak na Slovensku, ako v Maďarsku. Tieto problémy sú príliš jednoznačne prítomné a určujúce, než aby mohli byť blahosklonne ignorované. Spomeňme len dva, na prvý pohľad zrejme, zdroje vzájomného neporozumenia: terminologické a chronologické vymedzenia.

Terminologické problémy sa objavujú už pri samotnom pomenovaní historických udalostí rokov 1918 – 1920. To, čo sa v dominantnom slovenskom historickom diskurze nazýva vyslobodením národného územia Slovákov (Slovenska), oslobodením Slovákov spod maďarského útlaku, záchranou Slovákov pred národnou smrťou, sa v prevládajúcom maďarskom historickom diskurze nazýva okupáciou, stratou či odtrhnutím národných území, historickou nespravodlivosťou a najväčšou dejinnou pohromou maďarského národa.

Podľa prevažujúceho slovenského náhľadu – a platí to pre celé uplynulé vyše 90-ročné obdobie – 28., resp. 30. októbra 1918 zaniklo Uhorsko a vznikli nástupnícke štáty, medzi nimi aj Maďarsko. Slovenská historická tradícia považuje jeseň 1918 za jednoznačný historický medzník a ostro rozlišuje medzi Uhorskom (pred koncom októbra 1918) a Maďarskom (od konca októbra 1918). Podľa prevažujúceho maďarského náhľadu – s výnimkou obdobia od konca 40. rokov do začiatku 80. rokov 20. storočia – 4. júna 1920 vznikli nové štáty, resp. niektoré predtým už existujúce krajiny anektovali územia Uhorska, ale Uhorské kráľovstvo nezaniklo, len bolo „oklieštené“, t. j. zredukované na približne jednu tretinu svojej pôvodnej rozlohy a obyvateľstva, vrátane straty jednej tretiny etnicky maďarského obyvateľstva, ktoré sa ocitlo v pozícii menšín v susediacich štátoch Maďarska.

Podobne ako slovenská historická koncepcia „štátnej diskontinuity“ nachádza svoju oporu v rozlišovaní medzi Uhorskom a Maďarskom, aj maďarská historická koncepcia štátnej kontinuity nachádza svoju oporu v názvosloví uplatňovanom v maďarskom jazyku. Ten totiž nerozlišuje Uhorsko a Maďarsko a štátne útvary pred a po roku 1918 označuje slovom *Magyarország*. Maďarský historický diskurz rozlišuje len štátne zriadenia: *Magyar Királyság* (1000 – 1920) / Uhorské kráľovstvo (1000 – 1918), *Magyar Királyság* či *Trianoni Magyarország* (1920 – 1944) / Maďarské kráľovstvo či trianonské Maďarsko,

Magyar Népköztársaság / Maďarská ľudová republika, *Magyar Köztársaság* / Maďarská republika. Hoci v poslednom období mnohí maďarskí historici cielene odlišujú Uhorsko od Maďarska pridaním adjektíva „historické“ – *történelmi Magyarország*.

Nie je jednoduché, ba práve naopak, je veľmi zložité vyhnúť sa spomínanému terminologickému a chronologickému dedičstvu národných dejepisectiev. Veľká dekonštrukcia pojmoslovia etnocentrických národných historiografií je nesmierne náročnou úlohou, ktorá si zrejme vyžiada podstatne viac času než je trvanie jedného vedeckého projektu. Vyššie uvedená protichodná dichotómia pomenovaní a chronologických vymedzení je čiastočne viditeľná aj v kapitolách tejto knihy. Každý z autorov si zvolil jemu blízky teoreticko-metodologický prístup, v rámci ktorého riešil zvolenú problematiku. V súčasnom stave bádania a pri takej diverzite názorov sa tomu jednoducho nedalo úplne vyhnúť.

Cieľom autorov tejto knihy je prispieť ku skúmaniu spoločných ideových východísk tvorby poznania o minulosti, stratégií pomenúvania a interpretácie. V ideálnom prípade by takýto zámer bol dosiahnuteľný – a veríme, že kapitoly tejto práce sú prvým krokom v tomto smere – vykonaním systematickej komparácie napríklad dvoch zásadných geopolitických reorganizácií v Karpatskej kotline, ku ktorým došlo v rokoch 1918 – 1920 a 1938 – 1939. Presnejšie povedané, porovnanie toho, ako uvedené udalosti vnímali doboví ľudia na jednej i druhej strane, ako ich interpretovali a interpretujú národní historici v Maďarsku a na Slovensku, ako boli a stále sú používané v „politikách pamäti“ a aké miesto zaujímajú v kolektívnej pamäti oboch krajín. Už len zbežné pozorovanie by nám pravdepodobne ukázalo, že zo sociálno-psychologického hľadiska rozpad Uhorska a zmena štátnych hraníc znamenali pre mnohých Maďarov čosi veľmi podobné, ako znamenala prvá Viedenská arbitráž pre mnohých Slovákov. Predkladaná kolektívna monografia, hoci sa venuje len prvému z dvoch spomínaných historických období, môže do budúcnosti poslúžiť ako jedno z východísk pre takúto komparáciu.

Autorský tím primárne neskúma udalosti rokov 1918 – 1920 v strednej Európe, t. j. rozpad Rakúsko-Uhorska a dezintegráciu Uhorska, vznik Československa, Maďarska a Trianonskej mierovej zmluvy. Nevenuje sa politickým dejinám v klasickom zmysle slova, ale skúma príbehy, ktoré o týchto udalostiach vznikli za uplynulých deväťdesiat rokov a ich miesto a pôsobenie v rôznych kontextoch spoločenského života. Jednotlivé kapitoly sledujú rozličné oblasti inštitucionalizovanej sociálnej sféry, v ktorých boli nejakým spôsobom prítomné rozpravy o udalostiach spomínaného historického obdobia. Sústredili sme sa na štyri domény sociálnej produkcie / reprodukcie a inštrumentalizácie historického poznania. Balázs Ablonczy, Ignác Romsics a Attila Simon skúmali rôzne úrovne politického diskurzu – od „veľkej politiky“, cez medzivojnové maďarské menšinové politické hnutia na Slovensku, po maďarské utečenecké politické spolky a organizácie pôsobiace po roku 1919 v Maďarsku. Rozpravám profesionálneho dejepisectva sa vo svojich štúdiách venovali Etienne Boisserie a László Vörös. Obzvlášť veľkú pozornosť sme venovali rôznym aspektom inštitucionalizovaného a neinštitucionalizovaného šírenia historických reprezentácií a súvisiacich stereotypov a topoi. Problematikou tradičných a multiperspektívnych pohľadov na vyučovanie národných dejín

na slovenských a maďarských školách sa zaoberali György Jakab, Viliam Kratochvíl a Barnabás Vajda. Politickú instrumentalizáciu dejín v súvislosti s verejným diskurzom a verejným priestorom skúmali vo svojich štúdiách József Demmel, Roman Holec, Éva Kovács, Dagmar Kusá, Peter Macho, Miroslav Michela, Štefan Šutaj a Miklós Zeidler.

Prvá časť knihy je zameraná na profesionálne dejepisectvo. László Vörös analyzuje naratívy, ktoré vytvárali maďarské a slovenské národné dejepisectvá od začiatku 20. rokov minulého storočia až do konca prvého desaťročia 21. storočia. Sleduje ideologické a politické determinácie tvorby historických kánonov a pozornosť venuje aj jazyku „traumy“, ktorý sa používal a používa v obidvoch historiografiách pri reprezentácii udalostí rokov 1918 – 1920. Súčasné snahy o zmierenie či zblíženie dvoch národných historiografií presadzované politikmi a niektorými intelektuálmi v Maďarsku aj na Slovensku považuje za neuskutočniteľné, lebo režimy pravdy, na základe ktorých sú utvárané, sa navzájom vylučujú. Pokiaľ budú dejiny chápané a písané ako dejiny „národov“ a budú len sofistikovanejšie suplovať funkciu mýtov pôvodu a hrdinských mýtov, ostanú exkluzivistickými a hľadanie prienikov bude len zbožným priáním. Druhý z autorov tejto sekcie – Etienne Boisserie – sa sústredil na odborné dejepisecké diskusie o Martinskej deklarácii, ktorá je na Slovensku považovaná za významný historický mílnik a kľúčový dokument v procese vzniku ČSR. Na rozdiel od prevládajúceho pohľadu na Martinskú deklaráciu ako bodu zlomu, navrhuje o tejto udalosti uvažovať ako o momente prechodu, situácie, keď sa rozličné spoločenské a kultúrne sily sústredili v čase aj v priestore na jedno miesto. Deklaračné zhromaždenie bolo stretnutím viacerých prúdov, niekedy i protirečivých, ktoré boli súčasťou slovenského intelektuálneho a politického života. Preto by podľa Boisserieho príbeh Martinskej deklarácie mal byť včlenený do takej politickej histórie, v ktorej by do seba zapadalo to, čo predstavovalo kontinuitu, s tým, čo bolo diskontinuálne a to, čo patrilo okamihu, s tým, čo už trvalo dlho. Dejiny deklarácie by mali zohľadňovať mnohorakosť rytmu historickej udalosti a nereprezentovať ju len ako jedinečný zlomový bod.

Politický diskurz autori skúmali najmä cez tzv. veľkú politiku a jej prejavy vo verejnom priestore. Ignác Romsics priblížil prístup maďarských mocenských, politických a intelektuálnych elit k otázke Trianonu a jeho dôsledkov v širšom chronologickom horizonte. V závere svojho textu upozornil, že hoci európska integrácia môže byť v mnohom prospešná vo vyrovnávaní sa s neblahými dôsledkami minulosti, nemožno v blízkej budúcnosti v tomto smere očakávať významnejšie zlepšenie situácie. Dôležitú úlohu môžu podľa neho zohrať verejní intelektuáli, ktorí by sa mali snažiť zmierňovať napätia. Kapitola Štefana Šutaja z časti pokračuje v diskusii zo štátno-politických hľadísk, pričom autor definuje šesť spôsobov ako sa v Maďarsku politické elity vyrovnávali s otázkou rozpadu Uhorska a vzniku početných maďarských etnických menšín v susediacich štátoch. V druhej časti kapitoly ponúka výsledky vlastných kvantitatívnych výskumov zameraných na postoje obyvateľstva na Slovensku. Upozorňuje na silné emocionálne puto medzi Maďarmi na Slovensku a Maďarskom, zároveň však uvádza, že zánik Uhorska nie je menšinovou komunitou považovaný za najtraumatickejšiu udalosť v dejinách spoločenstva. Na prvom mieste Maďari na Slovensku uvádzajú výmenu a odsun

maďarského obyvateľstva po druhej svetovej vojne. Attila Simon približuje politické stratégie tzv. aktivistických maďarských menšinových strán v medzivojnovom Československu. V snahe o dosiahnutie plnohodnotnej integrácie maďarskej komunity do nového štátu pri uznaní jej kultúrnych a jazykových práv, prevzali a propagovali oficiálnu československú interpretáciu Trianonu. Podľa tejto mal byť rozpad Uhorska spravodlivou a historicky nevyhnutnou udalosťou. Neželanou konzekvenciou prijatia československého pohľadu pre aktivistických politikov bolo, že zároveň boli nútení zamlčovať existenčné problémy, ktoré mnohým Maďarom v rámci Československej republiky vyplývali z ich pozície neželanej menšiny. Pritom obe maďarské aktivistické platformy, ktoré boli úzko späté s dvomi najväčšími československými stranami, získavali v parlamentných voľbách podporu až 20 % maďarských voličov. Sonda do tlače medzivojnového obdobia, ktorú spravil Peter Macho priniesla prekvapujúce zistenie, že téma „Trianonu“ výraznejšie nerezonovala na stránkach dvoch popredných slovenských autonomistických novín. Macho vo svojej štúdii hľadá odpovede na otázku, nakoľko slovenská publicistika tematizovala a propagandisticky využívala negatívny obraz grófa Alberta Apponyiho (bývalého ministra školstva v Uhorskom kráľovstve) ako vedúceho maďarskej delegácie na trianonských mierových rokovaníach. Po tom, ako sa Apponyi dostal na čelo maďarskej mierovej delegácie, došlo v slovenskom obraze Apponyiho k určitému posunu: od „jazykového maďarizátora“ smerom k „ohrozovateľovi štátnej/národnej samostatnosti“. Symbolickú „kariéru“ Apponyiho v slovenskom nacionalistickom diskurze Macho charakterizuje ako postup po rebríčku: od skutočného „zlodeja“ slovenského jazyka a národnosti k potenciálnemu „vrahovi“ slobodného Slovenska. Zároveň však konštatuje, že 4. jún 1920 nie je slovenským miestom pamäti a ani obraz grófa Apponyiho nie je spätý s týmto dátumom. Oveľa viac je považovaný za symbol maďarizačnej politiky zaniknutého Uhorska. Kapitola Romana Holeca je venovaná odrazu témy rozpadu Uhorska v slovenskej próze a brakovej literatúre. Autor si v tomto kontexte kladie medziiným za cieľ aj rehabilitáciu umeleckej literatúry ako legitímneho historického prameňa. Upozorňuje, že beletria môže poskytnúť cenné podnety pre zameranie odborného historického výskumu. Holec vo svojej analýze dokazuje, že Trianon a slovensko-maďarské vzťahy sa v tejto oblasti tematizovali len ojedinele, pričom išlo poväčšine o príbehy vypovedajúce o iredente a maďarizácii.

Tretia časť knihy je venovaná vyučovaniu dejepisu. Autori sa venujú predovšetkým problematike tradičných a multiperspektívnych pohľadov na vyučovanie národných dejín na slovenských a maďarských školách so zvláštnym zreteľom na dejepisné učebnice. Úvodný text Györgya Jakaba predstavuje úvahu o smerovaní vyučovania dejepisu v Maďarsku v širších historických a koncepcných súvislostiach. Upozorňuje na nekompatibilitnosť troch základných didaktických modelov: tradičného, na praktické potreby orientovaného a zameraného na rozvoj všeobecne potrebných zručností a argumentuje, prečo v súčasných podmienkach nie je možné tieto modely uskutočniť ani jednotlivo, ani naraz. Predložený text má predstavovať predovšetkým ďalší impulz do diskusií o povahe a charaktere dejepisného vzdelávania. V tomto duchu sa nesú aj ďalšie kapitoly. Viliam Kratochvíl upozorňuje, že cieľom výučby dejepisu je pomáhať žiakom samostatne kriticky uvažovať

a nielen si pamätať, ale aj vytvárať významy. Približuje didaktický princíp multiperspektivity v učebniciach dejepisu, ktoré považuje za dôležitú súčasť historickej literatúry a nie za žáner ležiaci za hranicami dejepisectva ako vedeckej disciplíny. Naznačené teoretické postupy rozvíjajúce konkrétne spôsobilosti žiakov sa podľa neho môžu stať východiskovým bodom v diskusiách. Môžu poskytnúť účinný nástroj na hľadanie obojstranne priateľných formulácií a odstraňovanie dlhodobo prežívajúcich predsudkov a stereotypov v historiko-didaktických textoch a napomáhať tak zblíženiu vzájomne vyhranených stanovísk. Barnabás Vajda dospel na základe analýzy maďarských učebníc dejepisu používaných v menšinových školách na Slovensku k viacerým záverom. V učebniciach prvej ČSR nepredstavoval Trianon hlavnú tému. Tou bol úspešný príbeh Československej republiky. Dejiny rozpadu Uhorska boli vkomponované do vzdelávacích obsahov takým spôsobom, aby pomáhali šíriť pozitívny obraz budúcnosti Maďarov v ČSR. Po druhej svetovej vojne došlo k výrazným ideologickým zásahom do textov učebníc a tabuizácii témy Trianonu. Nahradili ju dva nové dominantné príbehy: prvý zdôrazňoval oslobodenie českého a slovenského ľudu spod habsburskej nadvlády a druhý hovoril o nesmiernom význame Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a jej dôsledkoch pre Československo. Po zmene režimu v roku 1989 dochádza podľa Vajdu k pomalým pozitívnym zmenám, ktoré však nie sú bez problémov. Napriek tomu, že Trianon prestal byť tabuizovaný, k učebnicovému spracovaniu tejto témy je ešte čím prispieť. Za trvalý problém považuje predovšetkým stále sa nemeniacu etnocentrickú optiku autorov učebníc dejepisu. Gy. Jakab, V. Kratochvíl a B. Vajda ponúkajú alternatívnu cestu voči zaužívaným pedagogickým konceptom postaveným na dominancii a exkluzivite „národných dejín“. Prezentujú agendu humanistického vzdelávania, založenú na princípe multiperspektivity, s dôrazom na rozvoj kompetencií a kritického myslenia.

Vo štvrtej časti knihy sme sa sústredili na politickú inštrumentalizáciu príbehov o udalostiach rokov 1918 – 1920 a ich následkov v rámci rôznych typov verejných udalostí a diskurzov, ktoré rozličným spôsobom reagovali na vzniknutý stav a vytvárali si vlastné podoby spomienkovej kultúry na zaniknutý uhorský svet. Miklós Zeidler približuje verejné prejavy iredentistického hnutia v Maďarsku v medzivojnovom období. Analyzuje jazykové a symbolické špecifiká zobrazovania a pripomínania si aktu „roztrhania Uhorska“, ktoré nadväzovali na už staršie etablované symboly a topoi. Zeidler konštatuje, že účinky iredentistického kultu boli v medzivojnovom Maďarsku obzvlášť citelné v troch oblastiach sociálneho života: v celospoločenskom meradle zohral významnú rolu pri vyrovnávaní sa s trianonskou traumou, bol dôležitý aj z hľadiska hlbšej národnej integrácie Maďarstva a vplýval na zahraničnú politiku krajiny. Iredentizmus bol podľa neho čiastočne úspešnou „terapiou“ traumatizovanej spoločnosti, keďže napomohol spracovať šok a účinkoval ako „liek proti bolesti“. Nemohol však poskytnúť úplnú liečbu, nakoľko bol postavený na chybnéj diagnóze a postupne sa sám stal zdrojom frustrácií, lebo „vy-liečenie“ jednoducho neprihádzalo. Kapitola Balázsa Ablonczyho pojednáva o čiastočne podobnom fenoméne ako predchádzajúci text, keďže sa venuje sprítomňovaniu uhorskej minulosti v prostredí záujmových organizácií utečencov z rôznych kútov krajiny. Sleduje aktivity piatich združení zo Spiša, Banskej Štiavnice, Rijeky a Sedmohradska a spôsoby,

akými konštruovali dejiny a vzťah k regiónu, z ktorého poväčšine pochádzali a ku ktorému ich viazala určitá citová väzba. Ablonczy porovnáva rozdielne historické pozadie inštitucionalizácie týchto migrantských komunit a ich spôsobov spomínania. Zároveň však upozorňuje aj na väzby spomínaných organizácií k štátnej moci v Maďarsku. Spoločenstvá utečencov podľa neho predstavovali živý príklad neschopnosti spracovať Trianon. Ako úspešná sa mu javí semiotizácia malého priestoru Spiša, ktorej dlhšiu trvácnosť posilnila rozvinutá tradícia migrácie a už aj existujúce sociálne siete. Etnicko-regionálne povedomie a vlastný dialekt poskytovali silné identifikačné prvky v procese konštruovania kolektívnej pamäti. József Demmel a Miroslav Michela sledujú prostredníctvom príbehu odhalenia pomníka a znovupochovania Jánoša Tubu (1855 – 1921) v Komárne symbolické prepájanie lokálnych a národných záujmov, na čo odkazuje aj text – *Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval* – vytesaný na pomníku tohto významného meštana. Zdôrazňovanie regionalizmu v tomto prípade malo symbolizovať aj vzťah k čisto maďarskému prostrediu, ktoré sa ocitlo mimo hraníc „materského štátu“. Pretrvanie národného spoločenstva predstavovalo v danom prostredí najvyšší morálny imperatív. Pomník a spomienkové podujatie (1925) zároveň reprezentovali kritický postoj k situácii miestnej maďarskej komunity v podmienkach Československa, ktorú dávali do ostrého kontrastu so životom v bývalom Uhorsku. Preto je dôležité, že zúčastnení si J. Tubu pripomínali aj ako politika národnostnej menšiny napriek tomu, že väčšina jeho aktivít sa spájala s obdobím dualizmu. Tubov pamätník sa nakoniec nestal významnejším miestom pamäti. V Komárne sa presadil už dlhšie etablovaný kult revolúcie 1848 – 1849.

Záverečný tematický blok je venovaný diskusii o Trianone ako kultúrnej traume. Éva Kovács skúma trianonský diskurz v Maďarsku v období uplynulých rokov. Upozorňuje, že súčasné vládne elity presadzujú diskurz „trianonskej traumy“ a kladie si otázku, prečo veľká časť akademickej obce v krajine tak ochotne reprodukuje naivné nacionalistické tézy o dejinnej traume Trianonu, ktorá vraj uplynulých 90 rokov sužuje maďarský národ. Jedným z vysvetlení je podľa nej esencialistický a zvečňujúci koncept národa, ktorý sa nielen v Maďarsku ale aj v širšom stredoeurópskom priestore len veľmi ťažko a pomaly darí dekonštruovať. Upozorňuje, že viacerí z popredných historikov sa podieľajú na šírení kultúrnej traumy, lebo veria, že jej pripomínaním napomôžu k jej „vyliečeniu“. Paradoxne, výsledkom ich snažení je pravý opak: nielenže neliečia predpokladanú „traumu“, ale rozprávaním o „trianonskej traume“ pomáhajú vytvárať celospoločenskú neurózu, ktorá vzniká vďaka viere v existenciu traumy. Riešením môže byť len preŕatie bludného kruhu reprodukcie diskurzu traumy a umelého navodzovania celospoločenskej neurózy dekonštruovaním konceptu národa a prehodnotením úlohy, ktorú majú dejiny hrať v živote spoločenstiev. Kovácsovej závery majú v stredoeurópskom kontexte univerzálnejšiu platnosť a rovnako sa vzťahujú aj na slovenské diskurzy „traumy z maďarizácie“.

V podobnom duchu predstavujú problematiku aj Dagmar Kusá a Miroslav Michela, keď vo svojej kapitole sledujú historický a generačný rozmer konštruovania príbehu o Trianone ako kultúrnej traumy v Maďarsku a na Slovensku. Ambíciou tohto textu je predovšetkým ponúknuť určité teoretické východiská. Kusá a Michela poukazujú na význam štátnych a kultúrnych inštitúcií a spoločenských aktérov v komunikovaní príbehov

z dejín ako traumy, pričom špeciálne sa venujú aj otázke zodpovednosti historikov a politických elít vo vytváraní etnického napätia. Trianon predstavuje v ich ponímaní funkčnú metaforu, komplexnú tému s viacerými ustálenými spôsobmi výkladu, ktoré sa stali dôležitým zrkadlom neustále prebiehajúceho procesu konštruovania národných identít v regióne.

Na tomto mieste by sme sa chceli poďakovať všetkým autorom, recenzentom publikácie Elene Mannovej a Csabovi Zahoránovi, jazykovej redaktorky Bronislave Jedličkovej a autorovi obálky Jurajovi Benkovi. Za všestrannú podporu patrí vďaka riaditeľovi Historického ústavu SAV Slavomírovi Michálekovi, členom Slovensko-maďarskej zmiešanej komisie historikov, Tomášovi Langovi a ďalším predstaviteľom Rotary klubu v Nových Zámkoch a v neposlednom rade šéfredaktorovi časopisu *Limes* Jenőovi Virághovi.

Miroslav Michela, László Vörös

HISTORICKÉ MYSLENIE

1.1 Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii

László Vörös

Historické naratívy o udalostiach rokov 1918 – 1920, ktoré vytvorili historici v Maďarsku a na Slovensku, možno skúmať z rôznych hľadísk. Je možné analyzovať miesto príbehov o spomínaných rokoch vo *veľkých rozpravách* (*grand narrative*) národných dejín, možno ich podrobiť naratologickému rozboru, skúmať jazyk a trópy (obzvlášť metafory, prirovnanania, personifikácie), ktoré sa v nich objavujú. Za predmet výskumu by si bolo možné zobrať aj prácu historikov s prameňmi, sledovať preferované typy prameňov, s ktorými jednotliví autori pracovali pri utváraní historického príbehu. Keďže však ide o historické reprezentácie, ktoré sú obzvlášť v posledných rokoch vo zvýšenej miere prítomné aj vo verejných politických diskurzoch, bolo by na tomto príklade možné študovať aj vzťah medzi odbornými a laickými historickými interpretáciami, medzi historiografiou, kolektívnou pamäťou a politickými inštrumentalizáciami príbehov o udalostiach rokov 1918 – 1920, resp. príbehov o dôsledkoch týchto udalostí. Teraz, keď mám text tejto štúdie takmer hotový, vidím, že som sa aspoň niekoľkými vetami dotkol takmer všetkých vyššie vymenovaných možností analýzy. Táto štúdia však nie je, a vzhľadom na jej rozsah ani nemohla byť, vyčerpávajúcim kritickým prehľadom oboch historiografií. Je len stručným naznačením niektorých významných okruhov otázok, ktoré môžu vyvstať pri kritickej analýze rozpráv produkovaných tradičnými národnými historiografiami. V nasledujúcom texte sa budem, až na niekoľko významných výnimiek, venovať prácam napísaným profesionálnymi historikmi, ktorí boli vo svojej dobe členmi akademickej dejepiseckej obce. Inak povedané, sústredím sa na mainstreamové národné dejepisectvá na obidvoch stranách.¹ Nebudem sa venovať politickej spisbe či publicistike, s výnimkou obdobia prvých päť až desať rokov po roku 1918, kedy sa tomu, v prípade oboch historiografií, nedalo vyhnúť.

Pri porovnaní maďarských a slovenských dejepisných prác o skúmanom období musí ísť nevyhnutne o asymetrickú komparáciu už len vzhľadom na počet napísaných diel. Maďarské dejepisectvo počas celého sledovaného obdobia tvoril niekoľkonásobne vyšší počet historikov než slovenské. Intenzita historiografickej produkcie týkajúcej sa

1 Národné dejepisectvo definujem ako inštitucionalizovanú produkciu historických naratívov – dejín „národa“ – školenými historikmi. Národné dejiny (resp. dejiny „národa“) charakterizujem ako také, ktoré sa zakladajú na predstave minulosti ako diania štruktúralne podmieneného a organizovaného existenciou – alebo metaforicky povedané, životom – „národa“ (alebo „národnosti“, resp. podľa súčasnej terminológie „etnickej skupiny“/ „etnika“, pokiaľ sú tieto vnímané ako pred-stupeň alebo skoršie štádium „národa“). V príbehu dejín konštruovanom národnými historikmi „národ“ („národnosť“, „etnikum“) figuruje súčasne ako takmer nadčasový *objekt* aj *subjekt* dejín. Teda nielen niečo, čo sa kontinuálne vyskytovalo v minulosti, ale priamo bolo aj „tvorcom“ dejín buď ako kolektívny agens (personifikovaná kolektívna entita), alebo prostredníctvom individuálnych aktérov, ktorí sú predstavovaní ako reprezentanti kolektívu v zmysle *pars pro toto*. Prinajmenšom však „národ“ tvorí základný referenčný rámec, na ktorý národní historici vzťahujú konania a činy historických aktérov. Táto definícia je citovaná z VÖRÖS, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny*. „Národ“ ako sociálna reprezentácia. Pisa: Edizioni Plus, Pisa University Press, 2010, s. 10. Tam pozri aj jej ďalšie rozvinutie.

rozpadu Uhorska a prítomnosť tejto témy vo verejných diskurzoch bola v oboch krajinách odlišná. V obdobiach, kedy v Maďarsku vzniklo najviac prác o udalostiach rokov 1918 – 1920 – t. j. medzi dvomi svetovými vojnami a od konca 80. rokov podnes – boli rôzne reprezentácie rozpadu Uhorska podstatne viac a intenzívnejšie prítomné vo verejných diskurzoch. Čosi podobné nemožno v prípade slovenskej historiografie a verejného diskurzu povedať. Početnosť historickej produkcie nepodliehala nejakým zvláštnym výkyvom, zostala počas uplynulého 90-ročného obdobia viac-menej konštantná a v porovnaní s maďarským dejepisectvom nižšia.

S istou dávkou zjednodušenia by sme mohli produkciu maďarskej historiografie rozdeliť približne na štyri obdobia. Pre prvé obdobie, ktoré začína už v roku 1919 a trvá zhruba do konca druhej svetovej vojny, vo všeobecnosti platí vysoká miera prepojenosti historického a politického diskurzu. Obzvlášť texty viacerých renomovaných a ďalších menej známych historikov, ktoré vyšli ešte pred podpísaním Trianonskej mierovej zmluvy alebo krátko potom, boli omnoho viac propagandistickými, resp. politickými rozpravami proti dezintegrácii Uhorska, v ktorých ich autori argumentovali dejinami, než odbornými dejepisnými naratívami. V tomto období sa ustanovuje základný topos „Trianonu“ ako najväčšej tragédie národa a tiež vzniká špecifický jazyk „trianonskej traumy“. Druhé obdobie, približne určené rokmi 1947/49 – 1960/65, by bolo možné nazvať *obdobím tabuizácie*. Po komunistickom prevzatí moci nastalo radikálne prerušenie kontinuity s predošlými rozpravami o rozpade Uhorska, čo znamenalo, že sa z historických prác vytratil topos „Trianonu“ ako najväčšej tragédie maďarského národa. Rozpad Uhorska sa interpretoval v súlade s marxisticko-leninskou teóriou ako dôsledok kapitalistickej vykorisťovateľskej politiky uhorskej aristokracie, imperialistickej vojny a imperialistického mieru. V tomto období nevznikajú samostatné práce, ktoré by sa venovali vyslovene téme rozpadu Uhorska a jeho konzekvencií pre „maďarský ľud“. Ak boli udalosti rokov 1918 – 1920 predmetom historických interpretácií, tak v prvom rade v súvislosti s prevzatím moci Kúnovcami, Maďarskou republikou rád, kontrarevolúciou a vznikom horthyovského režimu.

Počínajúc prvou polovicou 60. rokov môžeme hovoriť o *období obnoveného záujmu* o tému procesu rozpadu Uhorska, mierovej konferencie a utvárania Trianonskej mierovej zmluvy. Pre toto obdobie, ktorého trvanie možno ohraničiť poslednými rokmi ôsmej dekády 20. storočia, je, v porovnaní s prvým obdobím, pokiaľ ide o nacionalistický moralizujúci podtón, charakteristická istá „sterilnosť“ historických interpretácií a aj relatívne neutrálny jazyk (bez silných, emočne nabitých metafor). V obmedzenom rozsahu a v inom význame sa znovu objavuje topos „tragédie národa“. V tomto období vznikajú *de facto* prvé kvalitné práce založené na hĺbkovom výskume predovšetkým diplomatického archívneho materiálu, domáceho i zahraničného. Približne od konca 80. rokov až podnes môžeme hovoriť o štvrtom období maďarskej historiografie, ktoré by sme mohli označiť za *obdobie veľkej renesancie* témy rozpadu Uhorska a Trianonskej mierovej zmluvy. Pre uplynulých dvadsať rokov je charakteristická veľká, predtým nevídaná diverzifikácia historiografického diskurzu. Hneď na začiatku tohto obdobia sa objavujú explicitné nacionalistické interpretácie, ktoré reprodukovujú argumentačné schémy z medzivojnového

obdobia, rovnako ako aj špecifický jazyk „trianonskej traumy“. Z predošlého obdobia však, prirodzene, kontinuálne pokračuje akademický prístup založený na minucióznom výskume prameňov diplomácií štátov Dohody, tzv. nástupníckych štátov, mierovej konferencie ako aj prameňov domácej proveniencie (súčasťou tohto intenzívneho výskumného prístupu bolo publikovanie zbierok prameňov). Hoci pre tieto práce je tiež charakteristická snaha o hodnotovú neutrálnosť a vystríhanie sa moralizovania, určité špecifické pomenovania, metafory a prirovnania pochádzajúce z nacionalistického diskurzu (tvoriace súčasť „jazyka trianonskej traumy“) veľmi rýchlo prenikajú aj do rozpráv nenacionalistických historikov, a dokonca ich možno nájsť aj v niektorých kvalitných analytických prácach. Taktiež sa v plnej miere navracia topos „Trianonu“ ako najväčšej tragédie Maďarstva a stáva sa takmer univerzálne prítomným vo väčšine historiografického diskurzu, nacionalistického aj nenacionalistického. Výnimku tvoria niektoré práce, ktoré sa venujú skúmaniu kolektívnej a individuálnej pamäti o udalostiach rokov 1918 – 1920 v medzivojnovom Maďarsku.

V prípade slovenskej historickej spisby, v porovnaní s maďarským historiografickým diskurzom, možno hovoriť o podstatne väčšej kontinuite interpretácií rozpadu Uhorska a vzniku Československa. Základná téza, že dezintegrácia Uhorska znamenala koniec útlaku slovenského národa, záchranu pred národnou smrťou, ale zároveň aj dejinnú nevyhnutnosť, dovŕšenie stáročného (alebo len storočného) boja za národnú slobodu, resp. národnú emancipáciu, ostáva podnes dominantnou. Pokusy o alternatívne interpretácie sa objavujú až v období uplynulých desiatich rokov. Samotná kvantita historických prác je neporovnateľne menšia, prvá knižná práca venujúca sa udalostiam jesene a zimy roku 1918 vzniká až v 70. rokoch 20. storočia. Prvá veľká monografia, skúmajúca celé obdobie od konca prvej svetovej vojny až po podpísanie Trianonskej mierovej zmluvy, sa objavuje až v roku 1998. Avšak zatiaľ jediné monografické spracovanie spomínaného obdobia, ktoré sa snaží sledovať uhorský/maďarský kontext, vzniklo až v roku 2009. Podobne ako v maďarských historických naratívoch, aj v slovenských sa takmer všeobecne vyskytujú určité topoi a špecifické metafory, ktoré disponujú silným emotívnym nábojom a nacionalistickým podtónom.

Ešte než pristúpim k analýze produkcie oboch historiografií, musíme si objasniť dôležité významové otázky týkajúce sa termínu a pojmu „Trianon“ v maďarskom a slovenskom diskurze. „Trianon“ je dnes pre väčšinu maďarskej spoločnosti pomenovaním, ktoré sa nevzťahuje len na samotnú mierovú zmluvu, ale symbolizuje celý proces dezintegrácie historického Uhorska – t. j. rôzne udalosti, ktoré sa odohrávali od konca svetovej vojny do leta 1920 – a tiež konzekvencie rozpadu Uhorska pre maďarský národ. K takémuto nahusteniu významu termínu Trianon došlo zrejme hneď v prvých rokoch po podpísaní mierovej zmluvy a takto funguje aj v období uplynulých dvadsiatich až tridsiatich rokov. A to nielen v rôznych sférach verejných diskurzov (v publicistike, prejavoch politických elít, literatúre a pod.), ale aj v historiografii. V maďarskom historiografickom diskurze medzivojnového obdobia dominovala téza, že prvou udalosťou, od ktorej sa začal odvíjať „Trianon“, bola občianska revolúcia z 30. – 31. októbra 1918, pri ktorej sa dostali k moci občianski radikáli na čele s grófom Mihályom Károlyim. Všetky udalosti, ktoré v naratívoch historikov nasle-

dovali od tohto momentu, či už na vnútropolitickú alebo na zahraničnopolitickú scénu, až do momentu podpísania mierovej zmluvy v paláci Grand Trianon (4. júna 1920), sú súčasťou veľkého príbehu „Trianonu“.² Súčasne došlo aj k metaforizácii „Trianonu“ ako najväčšej národnej katastrofy v dejinách Maďarstva. Všetko nasvedčuje tomu, že v prvej dekáde po podpise mierovej zmluvy sa predstava národnej pohromy primárne vzťahovala na stratu štátu („národného územia“). Presnejšie povedané, „rozbitie vlasti“ a „rozdelenie národa“ (uhorského štátneho národa) boli takpovediac významovo integrované, skoro až synonymné metaforické vyjadrenia predstavy národnej tragédie. Neskôr, v 30. rokoch, kedy sa už začalo javiť reálnym, že trianonské usporiadanie nie je len dočasné, sa v rámci toposu národnej katastrofy popri strate vlasti rovnako explicitne objavuje aj obraz „násilného rozkúskovania národa“ (maďarského etnického národa), t. j. odčlenenia troch miliónov Maďarov a ich uvrhnutia do postavenia menších v nepriateľsky naladených cudzích štátoch. Takýmto spôsobom sa v spoločenskom povedomí ešte viac rozšírili významy viažuce sa k termínu Trianon; okrem udalostí, ktoré sa odohrali medzi zimou 1918 a letom 1920, pojem Trianonu v sebe obsiahol aj ich neblahé dôsledky pre „národ“. Ako som už naznačil, aj predstava národnej tragédie prešla v uplynulých 90 rokoch zmenami. Po období nútenej tabuizácie počas prvých dvoch dekád komunizmu, kedy sa topos „Trianonu“ ako národnej tragédie vytráca z verejných diskurzov, sa v 70. a 80. rokoch obraz národnej tragédie znovu objavuje. Tragickosť udalosti sa však na rozdiel od mezivojnového obdobia už nevzťahovala na stratu „národného územia“ (teda celého pôvodného teritória kráľovského Uhorska), ale „len“ na násilné rozdelenie národa. Neskôr, v 90. rokoch 20. storočia a zdá sa, že obzvlášť v období posledných piatich až desiatich rokov, sa v explicitne nacionalisticky orientovanej časti populácie opäť pripája do obrazu národnej tragédie aj strata pôvodného národného územia (t. j. teritória Uhorska z obdobia pred 1918).

V slovenskej historiografii takýto široký pojem Trianonu nenájdeme. Termín Trianon sa vzťahuje výlučne na pomenovanie mierovej zmluvy podpísanej zástupcami Maďarska, Československa a ďalších mocností v zámku Grand Trianon v júni 1920. V slovenských historických naratívoch, na rozdiel od maďarských, Trianonská mierová zmluva vystupuje ako takmer len symbolické ratifikovanie existujúceho stavu, ktorý nastal 28., resp. 30. októbra 1918 aktmi vyhlásenia Československej republiky v Prahe a deklaráciou Slovenskej národnej rady v Martine, že „Slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa“, v mene ktorého je oprávnená hovoriť len Slovenská národná rada.³ V slovenských historických rozpravách sa vyhlásením Čes-

2 Toto, samozrejme, zodpovedá štandardnému spôsobu budovania lineárneho príbehu tradičnými naratívными historiografiami. Príbeh je vždy postavený na jasnej chronologickej kauzalite. V tomto zmysle sú interpretácie diania od jesene/zimy 1918 až po 4. jún 1920 maďarskými historikmi „len“ výkladom odpovedajúcim na otázku: „Čo viedlo k Trianonskej mierovej zmluve zo 4. júna 1920?“ Na tomto mieste len predznačím, že niektorí slovenskí historici začínajú kauzálne reťazenie vo svojich výkladoch („Čo viedlo k rozpadu Uhorska?“) budovať buď už v neskorom 18. storočí, či počiatkom obdobia dualizmu (od 70. rokov 19. storočia) Pozri napr. HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon*. Bratislava: NLC, 1998; HOLEC, Roman. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 291-312.

3 ČAPLOVIČ, Dušan et al. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*, zv. 1. Bratislava: NLC, 1998, (dok. č. 161), s. 512-513.

koslovenska stáva Uhorsko „prekonanou“ minulosťou. Zatiaľ čo v maďarských historických naratívoch je obdobie 1918 – 1920 väčšinou reprezentované ako boj o zachovanie územnej integrity Uhorska, ktorého rozčlenenie je dokonané až podpisom, resp. ratifikáciou mierovej zmluvy, v slovenských rozpravách Uhorsko končí koncom októbra 1918 a nasledujúce roky sú už reprezentované ako boj o udržanie Československa, resp. ako boj proti obnove Uhorska. Termín Trianon však vo významnej časti slovenskej spoločnosti funguje aj ako mocný spúšťač asociácií: Trianon asocjuje na maďarský nacionalizmus, na údajný neoprávnený pocit krivdy „Maďarov“, na údajnú snahu „Maďarov“ o odtrhnutie častí slovenského územia, resp. obnovenie „Veľkého Maďarska“ a pod. Samozrejme, ide o kontextuálne podmienené procesy sociálnej reprezentácie Maďarov a maďarského nacionalizmu vo verejných laických diskurzoch, ktoré sa však v takejto explicitnej podobe v odborných historických textoch neobjavujú.

Radikálnu odlišnosť pojmov Trianonu v maďarských a slovenských odborných (a laických) diskurzoch výborne ilustruje diskusia na tému rozpadu Uhorska a Trianonu, ktorá sa odohrala na slovensko-maďarskej konferencii v júni 2010 v Nových Zámkoch. V záverečnej rozprave (jazykom konferencie boli maďarčina a slovenčina so simultánnym tlmočením) maďarskí kolegovia diskutovali o postojoch súčasnej maďarskej historiografie voči „Trianonu“ a vplyvu diskurzu historikov na historické povedomie ľudí v Maďarsku. Po určitom čase nepriameho pobádania vystúpil jeden z maďarských kolegov a priamo vyzval slovenských kolegov, aby sa zapojili do diskusie a povedali, ako sa stavia k „Trianonu“ slovenská historiografia, resp. aké ozveny majú jej výsledky v slovenskej spoločnosti. Z kontextu jeho prejavu (predneseného v maďarčine) vyplynulo, že operoval presne tým zhusteným konceptom „Trianonu“, ktorý som opísal vyššie; inak povedané, kolega sa svojou otázkou pýtal: „Ako interpretuje slovenská historiografia obdobie 1918 – 1920?“ Odpoveď slovenských kolegov bola stručná: pre slovenskú historiografiu Trianon (t. j. Trianonská mierová zmluva) nie je podstatnou témou, nie je ničím viac než historickým faktom, ktorému sa slovenské dejepisectvo nevenuje do tej, podľa nich, „prehnanej miery“ ako maďarská historiografia. Ďalší maďarský kolega na túto odpoveď dodatočne poznamenal, že podľa toho, čo už na konferencii odznelo, sa zdá byť jasné, že slovenská historiografia pri interpretácii „Trianonu“ kladie dôraz na posledné októbrové dni roku 1918. Táto dodatočná formulácia, ktorá perspektívne mohla slovenských kolegov priviesť k porozumeniu, že maďarskí kolegovia sa nepýtajú na samotnú mierovú zmluvu, ale pracujú so zhusteným, metaforickým pojmom „Trianonu“⁴, však už ostala nepovšimnutá. Toto vzájomné nedorozumenie, ktorého následkom sa celá diskusia dostala do slepej uličky, bolo možno čiastočne spôsobené aj úrovňou simultánneho tlmočenia. Akiste prvotným dôvodom však bol zásadný rozdiel v pojmoch „Trianonu“, ktorým disponovali maďarskí a slovenskí kolegovia.

4 V ďalšom texte, keď budem uvádzať slovo Trianon v úvodzovkách, budem odkazovať práve na tento zhustený koncept (t. j. „Trianon“ ako proces dezintegrácie Uhorska trvajúci od konca októbra 1918 do júna 1920), aj v súčasnosti bežne používaný maďarskými historikmi a nie len na samotnú mierovú zmluvu podpísanú 4. júna 1920.

Maďarská historiografia v medzivojnovom období

Profesionálni historici v Maďarsku boli od začiatkov významnými spolutvorcami diskurzu „trianonskej traumy“.⁵ Mnohí z popredných historikov hneď v prvých rokoch po skončení svetovej vojny napísali svoju knihu, brožúrku alebo článok, v ktorom sa vyjadrovali k téme rozpadu Uhorska. Viaceré z týchto diel vyšli ešte pred podpísaním mierovej zmluvy. Profesori histórie na univerzitách v Budapešti, Bratislave a Debrecíne – medzi inými Antal Hodinka, Béla Iványi, István Rugonfalvi Kiss a József Holub – postupne vydali pod egidami svojich katedrií diela, v ktorých protestovali a argumentovali proti dezintegrácii Uhorska.⁶ V mene Uhorskej akadémie vied napísal protestný spis – ako odpoveď Českej akadémii vied – historik Dávid Angyal.⁷ Tiež Henrik Marczali, Sándor Domanovszky, László Domokos, János Karácsonyi, Gyula Szekfű či Bálint Hóman – všetko popredné mená disciplíny – napísali svoje diela, v ktorých zaujímali stanovisko proti rozdeleniu

5 Zvlášť chcem upozorniť na rozlíšenie medzi *diskurzom trianonskej traumy* a samotnou psychologickou traumou. V tejto štúdií sa budem venovať len diskurzu (trianonskej traumy), t. j. tým rozpravám, v rámci ktorých bol rozpad Uhorska, resp. „Trianon“ reprezentovaný ako traumatizujúca, zničujúca, nespravodlivá udalosť s fatálnymi následkami pre „národ“, inými slovami, „najväčšia národná tragédia“. Psychologická trauma, ktorá nepochybne zasiahla mnoho ľudí v rokoch rozpadu Uhorska, nie je témou, ku ktorej by sa táto štúdia vyjadrovala. Domnievam sa, že toto rozlíšenie je potrebné, nakoľko nielen v laických (vrátane politických), ale aj odborných diskurzoch sa v období posledných dvoch desaťročí operuje s termínom „trianonská trauma“, ktorou vraj má trpieť maďarská spoločnosť, či maďarský národ. Takýto koncept „trianonskej traumy“ Maďarov je podľa môjho názoru zavádzajúci a prinajmenšom v akademických diskusiách by nemal byť reprodukováný. Zo sociálno-psychologického hľadiska by bolo určite veľmi zaujímavé komparatívne skúmať rôzne prejavy psychologickéj traumy ľudí v rokoch po dezintegrácii Uhorska na jednej strane a fenomén naučenej (či osvojenej) „traumy“ súčasných nacionalistov na strane druhej. Nepochybne ide o dva odlišné fenomény. K podobnému záveru dospela aj Éva Kovács vo svojej kapitole *O traumatickej pamäti Trianonu*. Tiež pozri polemiku, ktorú v tejto súvislosti viedla É. Kovács s historikom Krisztiánom Ungvárym: KOVÁCS, Éva. Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg. In *Élet és irodalom*, 2010, roč. 54, č. 39, http://www.es.hu/2010-09-30_jeder-nachkrieg-ist-ein-vorkrieg; UNGVÁRY, Krisztián. A meg nem értett Trianon. In *Élet és irodalom*, 2010, roč. 54, č. 49, http://www.es.hu/2010-12-08_a-meg-nem-ertett-trianon; KOVÁCS, Éva. Csak azért is: neurózis. In *Élet és irodalom*, 2011, roč. 55, č. 4, http://www.es.hu/2011-01-26_csak-azert-is-neurozis; UNGVÁRY, Krisztián. Egy hitelrontás ellenében. In *Élet és irodalom*, 2011, roč. 55, č. 10, http://www.es.hu/2011-03-10_egy-hitelrontas-elleneben; KOVÁCS, Éva. Az a konok okság. In *Élet és irodalom*, 2011, roč. 55, č. 12, http://www.es.hu/2011-03-23_az-a-konok-oksag. Za upriamenie mojej pozornosti na vyššie uvedenú literatúru a polemiku ďakujem Csabovi Zahoránovi.

6 [HODINKA, Antal]. *Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához*. Pozsony: A Pozsonyi Magyar Tudományegyetem, 1918; IVÁNYI, Béla. *Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországról*. Debrecen: Debreczen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalat, 1919; RUGONFALVI KISS, István. *A Debreceni Magyar Tudományegyetem szózata a múltvilág egyeteméhez*. Debrecen: Debreceni Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1919. Stručný opis obsahov týchto prác podáva VARDY, Stephen Bela. Trianon in *Interwar Hungarian Historiography*. In KIRÁLY, Béla K. – PASTOR, Peter – SANDERS, Ivan (eds.) *Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*. New York: Brooklyn College Press, 1982, s. 361-389; tiež pozri mierne prepracovanú a rozšírenú verziu tohto článku v maďarčine: VÁRDY, Béla. Trianon megnyilvánulása a két világháború közti Magyar történetírásban. In *Aetas*, 2003, roč. 18, č. 3 – 4, s. 286-305. Veľmi užitočným prehľadným zdrojom dobových textov o reflexii rozpadu Uhorska v prvých rokoch druhého desaťročia 20. storočia v Maďarsku (politické prejavy, publicistika, texty historikov a pod.) je zbierka prameňov ZEIDLER, Miklós (ed.) *Trianon*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

7 A ANGYAL, Dávid. *A Magyar Tudományos Akadémia válasza a Cseh Akadémiának*. Budapest: Magyarországi Területi Épségének Védelmi Ligája, 1920.

Uhorska.⁸ Tieto spisy sa snažili historickou argumentáciou dokázať nespravodlivosť a škodlivosť dezintegrácie Uhorska. Ťažko im prisúdiť odborný charakter, ani neboli písané ako vedecké práce. Mali by byť skôr vnímané ako súčasť politických verejných rozpráv, než odborného historiografického diskurzu. Napriek tomu im budem venovať pozornosť, lebo ich argumentačné schémy nevyhnutne vplývali aj na utváranie neskorších odborných historických naratívov o rozpade Uhorska.⁹

Všeobecné historické argumentačné schémy proti dezintegrácii Uhorska, ktoré citovaní historici uvádzali vo svojich spisoch, v mnohých prípadoch vychádzali zo základných topoi uhorsko-maďarských nacionalistických rozpráv poslednej tretiny 19. a začiatku 20. storočia.¹⁰ Spomeniem len niektoré: 1. „*Mađari*“ majú právo na vlastníctvo územia Karpatskej kotliny, lebo jedine „*maďarský národ*“ bol schopný založiť a počas tisíc rokov udržať štátny útvar;¹¹ 2. nemaďarské obyvateľstvo („*národnosti*“) sa objavilo neskôr, v priebehu 13. až 15. storočia vďaka „*pohostinnosti Maďarstva*“;¹² 3. „*maďarský národ*“ prislúchajúci k západnému kresťanskému civilizačnému okruhu v priebehu stáročí plnil poslanie civilizovať „*kultúrne menej vyspelé národnosti*“ (Slovania a Rumunov) žijúce v zajatí „*východnej*“ či „*balkánskej despotičkej mentality*“;¹³ 4. „*Maďarstvo*“, resp. Uhorsko plnilo obrannú misiu, ochraňovalo kresťanský západ proti „*barbarizmu východu*“, zastavilo nájazdy Tatárov,

8 MARCZALI, Henrik. *A béke könyve. A múlt tanulsága*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1920; DOMANOVSKY, Sándor. *A magyar kérdés történeti szempontból tekintve*. Budapest: Magyarországi Területi Épségének Védelmi Ligája, 1920; DOMOKOS, László. *A magyar béke és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: A Magyar Helikon Kiadása, 1920; DOMANOVSKY, Sándor. *A honfoglalástól Trianonig. Magyarország történelme művészi képekkel, térképekkel és korabeli íróktól vett olvasmányokkal*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927; KARÁCSONYI, János. *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Budapest: Szent-István Társulat, 1921; HORVÁTH, Jenő. *Trianoni béke megalkotása 1915 – 1920. Diplomáciai történelmi tanulmány*. Budapest: Magyar Külpolitika, 1924. Tiež pozri VARDY 1982 a VÁRDY 2003 a VARDY, S. Bela. *Modern Hungarian Historiography*. East European Monographs no. XVI. New York: Columbia University Press, 1976, s. 34-42, 122-137, 139-144, 192-193; a tiež pozri GLATZ, Ferenc. Trianon és a magyar történettudomány. In *Történelmi Szemle*, 1978, roč. 20, č. 2, s. 411-421.

9 Na tomto mieste je dôležité poznamenať, že v období od konca roka 1918 do jesene 1919 v Uhorsku/Maďarsku paralelne existovali rôzne ideologicky podmienené rozpravy o prebiehajúcej dezintegrácii Uhorska a jej historických príčinách. Konzervatívny nacionalistický a kontrarevolučný diskurz, ktorého súčasťou boli aj práce historikov, ktoré budem analyzovať v ďalšom texte, sa stal dominantným od jesene 1919. V prvej polovici roku 1919 však vychádzali aj práce občianskych radikálov a ľavicovo orientovaných autorov, sociológov, publicistov, ktorí kriticky hodnotili represívnu dualistickú národnostnú politiku. Navrhovali radikálne demokratické reformy a systém autonómií, trvali však na zachovaní integrity Uhorska. V historickej obci však tento myšlienkový prúd nemal žiadnych zástancov.

10 Príkladom kontinuity argumentačných schém je práca Jánosa Karácsonyiho z roku 1916, ktorú vydal pod názvom *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpáttól le az Adriáig* [*Historické právo uhorského/maďarského národa na územnú celistvosť našej vlasti od Karpát po Jadran*] (Nagyvárad: A Szent-László-Nyomda Részvénytársaság, 1916), ktorá bola v nezmenenej podobe znovu vydaná v roku 1921 pod názvom *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez* [*Naše historické právo na územnú celistvosť našej vlasti*] (Budapest: Szent-István-Társulat, 1921) ako aktuálny spis proti dôsledkom Trianonskej mierovej zmluvy.

11 ANGYAL 1920, s. 9; RUGONFALVI KISS 1919, s. 8; DOMANOVSKY 1920, s. 6;

12 NAGY, Miklós. A magyarországi nemzetiségi kérdés története. In ANGYAL, Dávid (ed.) *Magyarország felépítése a világháborúért*. Budapest: Az Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és Terjesztő R.-T., 1923, s. 5-40 a nasl.; DOMOKOS, László. Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról. Budapest: Lantos A. Könyvkereskedése, 1919, s. 3-4; IVÁNYI 1919, s. 27-37 a nasl.; HODINKA 1918, s. 31-32 a nasl.; DOMANOVSKY 1920, s. 8-17.

13 MARCZALI 1920, s. 181-195; DOMANOVSKY 1920, s. 8; RUGONFALVI KISS 1919, s. 16-21 a nasl.

Turkov;¹⁴ 5. Uhorsko slúžilo ako pevná hrádza proti Slovanstvu a expanzívnemu cárskemu Rusku; podľa tejto argumentácie malo byť v záujme Európy, aby Uhorsko aj naďalej slúžilo ako hrádza proti „antikresťanskému bolševizmu“;¹⁵ 6. významným argumentom bola aj historicky daná „prirodzená geografická jednota Uhorska“, ktoré disponovalo ideálnymi prírodnými hranicami. Na tézu „Bohom danej jednoty krajiny“ prirodzene nadväzoval argument hlbokoj hospodárskej integrovanosti regiónov Uhorska, ktoré mali byť na seba z hľadiska dostupnosti surovínových zdrojov, výrobných kapacít a vôbec celkovej ekonomickej štruktúry existenčne odkázané. Z tohto dôvodu by rozdelenie Uhorska znamenalo existenčnú pohromu nielen pre „Maďarov“, ale i „národnosti“.¹⁶

Identifikácia príčin a vinníkov, ktoré podľa vyššie citovaných autorov viedli k dezintegrácii Uhorska, tak isto vychádzala zo základných topoi maďarskej nacionalistickej ideológie poslednej tretiny 19. a začiatku 20. storočia. Rovnako však bola ovplyvnená aj dominantnými kontrarevolučnými politickými diskurzami, ktorých významnou črtou bola delegitimizácia občianskej a bolševickej revolúcie z jesene 1918 a jari 1919 a zároveň legitimizácia režimu, ktorý sa v plnej miere etabloval v priebehu roku 1920 a pretrval až do druhej svetovej vojny. Príčiny sa hľadali tak v externých faktoroch, ako aj v udalostiach (resp. konaní konkrétnych ľudí) na vnútroproletárskej scéne. Jeden zo základných motívov, ktorý vychádzal z predvojnovkej uhorsko-maďarskej nacionalistickej ideológie, možno identifikovať v názore, že za dezintegráciu Uhorska môže „nenásytný imperializmus“ a „anexionistická politika“ nepriateľov Maďarstva, konkrétne Čechov a uhorských „národností“ (Rumunov, Slovákov a južných Slovanov, predovšetkým však Srbov), ktoré vraj už pred vojnou pripravovali rozbitie Uhorska. Pri tejto argumentácii sa ako „hlboký“ historický motív objavuje politika Habsburgovcov, ktorí mali od 17. storočia cielene kolonizovať vyľudnené oblasti oslobodené spod osmanskej nadvlády „národnostným“ obyvateľstvom, resp. podporovať separatistické tendencie a narúšať tak „národnú jednotu Uhorska“.¹⁷

Dôležitým momentom pri reprezentácii „národností“ bolo oddeľovanie kategórie lojálneho „národnostného ľudu“ (vrátane lojalistickej politickej reprezentácie, ak taká bola) od „agitátorov“ a „agentov zahraničia“, ktorí sa neprávom vyhlasovali za legitímnych zástupcov uhorských „národností“.¹⁸ Medzi časté argumenty citovaných autorov patrila nevôľa „národnostného ľudu“ odtrhnúť sa od Uhorska, okrem iného aj preto, lebo si mal byť vedomý

14 ANGYAL 1920, s. 9-13; DOMOKOS 1919, s. 3-4; HODINKA 1918, s. 46-47.

15 HODINKA 1918, s. 55-56.

16 DOMANOVSKÝ 1920, s. 37-40; HODINKA 1918, s. 4, 23-31, 47-50; DOMOKOS 1919, s. 17-20; DOMOKOS 1920, s. 5-19. Tiež pozri VARDY 1982 a VÁRDY 2003; NAGY, Zsuzsa L. Trianon a magyar társadalom tudatában. In *Századvég*, 1987, roč. 3, č. 3, s. 5-25. Na dominanciu týchto motívov v myslení dobových politických elit poukazuje aj prítomnosť niektorých z nich v argumentácii mohutného spisového materiálu určeného pre mierovú konferenciu, ktorý so sebou do Paríža priniesla maďarská delegácia. Pozri SZARKA, László. A magyar békejegyzékek érvrendszerre és a trianoni békeszerződés. In SZARKA, László. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998, s. 126-147; ROMSICS, Ignác. *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005, s. 141-161; a GALÁNTAI, József. *A trianoni békekötés, 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*. Budapest: Gondolat, 1990, s. 71-101; a ÁDÁM, Magda – CHOLNOKY, Győző (eds.) *Trianon. A magyar békeküldetés tevékenysége 1920-ban*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2000.

17 DOMANOVSKÝ 1920, s. 27-30 a nasl.; IVÁNYI 1919.

18 V tejto súvislosti pozri VÖRÖS 2010, s. 130-133.

nesmierneho zhoršenia životných podmienok, ktoré nastanú po rozbití prirodzenej hospodárskej jednoty Uhorska. „*Rozkúskovanie Uhorska*“ mali presadzovať len skupiny jednotlivcov, „*agentov Dohody*“. Najčastejšie spomínanými „*agentmi*“ – obzvlášť po roku 1920 – boli dvaja vedúci predstavitelia českej (československej) emigrácie: Edvard Beneš a Tomáš G. Masaryk.¹⁹ Títo vyvíjali v štátoch Dohody mohutnú propagandistickú činnosť a svojimi „*lžami a úskokmi*“ sa im podarilo dezinformovať a oklamať mocnosti Dohody.²⁰ Takéto oddelenie „*agentov zahraničia*“ a „*lojálneho národnostného ľudu*“ sa objavovalo obzvlášť pri polemikách s tvrdeniami českých a juhoslovanských emigrácií, rumunských politikov, ako aj predstaviteľov Dohody o národnostnom útlaku v predvojnovom Uhorsku.²¹

Z dobového kontrarevolučného delegitimizujúceho/legitimizujúceho diskurzu vychádzala téza o pomýlenosti občianskej revolúcie v októbri 1918 a tragických následkoch nasledujúcej éry vlády M. Károlyiho. Podľa tejto argumentácie Károlyiho vláda, ktorá vzišla z občianskej revolúcie z 30. – 31. októbra 1918 oslabila Uhorsko a pripravila ho o armádu,²² následkom čoho sa krajina nemohla ubrániť útokom českých a rumunských vojenských jednotiek. Károlyi bol reprezentovaný ako nekompetentný a naivný politik, ktorý svojou pacifistickou a od reality odtrhnutou idealistickou politikou spolupráce s víťaznými mocnosťami – ktoré, v konečnom dôsledku, len zneužili jeho naivitu na čo najväčšie presadenie svojich záujmov na úkor Uhorska – priviedol krajinu na cestu katastrofy, ktorá cez „*žalostné obdobie teroristickej vlády komunistov*“ viedla priamo k Trianonu. Podobne ako v prípade Beneša a Masaryka, aj do obrazu osoby M. Károlyiho boli zhustené negatíva obdobia medzi koncom októbra 1918 a augustom 1919 (pád republiky rád) považované za príčiny dezintegrácie Uhorska.²³

Tretím motívom, priamo nadväzujúcim na topos imperializmu a anexionizmu nepriateľov Maďarstva, bola údajná neinformovanosť vedúcich mužov mocností Dohody,

19 Medzi „*agitátormi*“ proti Uhorsku sa tiež spomínali osobnosti, ktoré sa v rámci delegácií mocností Dohody podieľali na práci jednotlivých výborov mierovej konferencie a už pred vojnou boli známe svojimi kritickými postojmi voči národnostnej politike a nacionalizmu uhorských vlád a orgánov štátnej a župnej správy, predovšetkým Robert W. Seton-Watson a Ernest Denis.

20 Tento typ argumentácie je najkonzistentnejšie formulovaný v prácach Jenő Horvátha. Pozri HORVÁTH 1924, s. 3-21 a nasl.; tiež v jeho neskoršej práci HORVÁTH, Jenő. *A Milléniümtől Trianonig. Huszonöt év Magyarországnak történelméből, 1896 – 1920*. Budapest: Szent István Társulat, 1938, s. 227-290; tiež pozri napr. DOMOKOS 1919, s. 13-17.

21 NAGY 1923, obzvlášť s. 47-62 a nasl.; ANGYAL 1920, s. 13-14; DOMOKOS 1919, s. 8-11 a nasl.

22 Károlyiho vláda zrejme pre obavy z nekontrolovateľnosti más ozbrojených vojakov vracajúcich sa domov z bojísk, nariadila úplné odzbrojenie. Pozri ROMSICS I. *A trianoni békeszerződés*, 2005, s. 81-82.

23 Motív Károlyiho viny bol nesmierne silne prítomný vo verejných diskurzoch v medzivojnovom období; masívne ho presadzovala propaganda horthyovského režimu. Najnovšie na rozšírenosť károlyiovského toposu poukázal vo svojej excelentnej práci ROMSICS, Gergely. *Mitosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalomban*. Budapest: L'Harmattan, 2004. Romsics podrobil analýze rozsiahlu medzivojnovú memoárovú literatúru predstaviteľov politickej elity Rakúsko-Uhorska činnejšie v posledných rokoch habsburskej monarchie. Takmer tretina skúmaných memoárov pochádzala od „*pravicových autorov*“, významných činiteľov či sympatizantov horthyovského režimu. Popri tých topoi, ktoré som spomenul vyššie (t. j. za rozpad Uhorska môžu Beneš a jeho klika, nenásytné národnosti, dezinformovaná a sebecká Dohoda atď.), je v týchto memoároch najviac prítomný a dominantný práve obraz Károlyiho viny. Autori patriaci k „*radikálnej pravici*“ dokonca obviňujú Károlyiho z vedomej vlastizrady, čo bol motív, ktorý sa tiež vyskytoval v niektorých variantoch Károlyiho mýtu rozšírenom obzvlášť v krajine pravicovom verejnom diskurze. ROMSICS G. 2004, s. 79-89.

ktorí mali rozhodovať bez patričných znalostí reálií v Uhorsku. Ohotne sa mali nechať dezinformovať „benešovskou propagandou“ (o represívnej národnostnej politike uhorských vlád v období dualizmu, o túžbe nemaďarských národností odtrhnúť sa od Uhorska, o existencii československého národa a jeho historickom práve na oblasti Horného Uhorska, o počtoch Maďarov a nemaďarov na oddelených územiach a pod.), resp. neprejavovali najmenší záujem o zistenie skutočného stavu vecí a pri svojom rozhodovaní zohľadňovali výlučne svoje záujmy bez akéhokoľvek ohľadu na život a osudy obyvateľstva Uhorska. To mala dokazovať aj neochota uplatniť pri rozhodovaní o osude regiónu Karpatskej kotliny plebiscit, ktorý mal tvoriť jeden zo základných mechanizmov práva na sebaurčenie národov, ktoré víťazné mocnosti vyhlásili za určujúci princíp mierového usporiadania.

Vyššie uvedené predstavy historikov o príčinách, ktoré viedli k rozpadu Uhorska, boli v medzivojnovom Maďarsku intenzívne prítomné vo verejných diskurzoch v rôznych sférach sociálneho života. Vďaka mimoriadne dôkladným prácam Miklósa Zeidlera si môžeme utvoriť dobrý obraz o výskyte spomínaných topoi týkajúcich sa „Trianonu“ v politických prejavoch – od tých najvýznamnejších, prednesených najvyššími elitami, až po najnižšiu úroveň príhovorov miestnych politických funkcionárov, v spravodajstve a publicistike, vo sfére kultúry a umenia.²⁴ Rozpravy citovaných historikov boli integrálnou súčasťou dobového politického a spoločenského diskurzu.

Pri prehľade medzivojrovej maďarskej historiografie sa nemožno vyhnúť historikovi Gyulovi Szekfúovi. V súvislosti s našou témou stojí za pozornosť predovšetkým jeho práca *Tri generácie*²⁵, ktorá je v odbornej literatúre považovaná za jedno z najvplyvnejších historických diel v medzivojnovom Maďarsku.²⁶ Szekfú bol v roku 1920, kedy vyšlo spomínané dielo, už známym historikom. Tri generácie sa stali jeho najznámejšou prácou a dožili sa hneď v prvých rokoch po svojom vydaní troch reedícií, po ktorých neskôr nasledovali ďalšie. Ani v prípade tohoto diela nešlo o odbornú historickú prácu v striktnom zmysle slova, ale skôr o rozsiahlu úvahu nad dlhodobými vnútropolitickými a spoločenskými trendmi, vďaka ktorým mohlo vo veľkej krízovej situácii dôjsť k dezintegrácii krajiny. Szekfú sa v knihe venuje obdobiu od 30. rokov 19. storočia po prvú svetovú vojnu. V reedícii diela z roku 1934 pridal ešte jednu obsiahlu kapitolu: *Po Trianone*, v ktorej reflektoval dianie za obdobie od prvého vydania knihy.²⁷ Pre nás je zaujímavé práve toto rozšírené vydanie

24 Pozri ZEIDLER, Miklós. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, Regio Könyvek, 2002; ZEIDLER, Miklós. *A revíziós gondolat*. Bratislava: Kalligram, 2009; ROMSICS G. 2004; tiež pozri nižšie kapitolu M. Zeidlera *Verejné prejavy maďarského iredentizmu medzi dvoma svetovými vojnami*.

25 SZEKFÚ, Gyula. *Három nemzedék*. Budapest: „Élet“ Irodalmi és Nyomda R.-T., 1920.

26 BERNÁT, B. István. Szekfú Gyula „Három nemzedék”-e. In *Történelmi Szemle*, 1985, roč. 28, č. 2, s. 319-333; GLATZ, Ferenc. *Történetíró és politika. Szekfú, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, s. 89-148; tiež pozri Glatzovu úvodnú štúdiu v reprintovom vydaní *Három nemzedék* z roku 1989, GLATZ, Ferenc. Előszó az 1989-es kiadáshoz. *Három nemzedék története a hetedik nemzedék szemével*. In SZEKFÚ, Gyula. *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: ÁKV; Maecenas, 1989, s. i-xxxviii (obzvlášť xix-xx); GUNST, Péter. *A magyar történetírás története*. Budapest: Csokonai Kiadó, 2000, s. 232-234.

27 Táto edícia vyšla s rozšíreným názvom: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Egyetem Nyomda, 1934. V nasledujúcom texte sa budem odvolávať na vyššie citovanú reedíciu z roku 1989.

z roku 1934. Szekfűov koncept dejín Uhorska v 19. storočí a toho, čo nakoniec umožnilo jeho dezintegráciu, je veľmi komplexný. Nebudem ho podrobne predstavovať, lebo to by si jednak vyžadovalo prinajmenšom separátnu štúdiu, a jednak o Szekfűovom diele existuje rozsiahla literatúra.²⁸ Pri analýze Szekfűovej práce sa sústredím len na tie motívy, ktoré ho jednoznačne zaradovali do dobového diskurzu trianonskej traumy.

Szekfű taktiež považoval „Trianon“ za najväčšiu tragédiu v dejinách maďarského národa. Prirovnáva ho k Moháčskej porážke uhorských vojsk v roku 1526, po ktorej v roku 1541 nasledovalo rozdelenie Uhorska na tri celky a jeden a polstoročná osmanská okupácia. Toto prirovnanie nebolo nové, objavilo sa už počas priebehu mierovej konferencie, kedy maďarská delegácia dostala návrh textu mierovej zmluvy (15. januára 1920) a odvtedy tvorilo stálicu v rámci trianonského diskurzu.²⁹ Szekfű však pozdvihol „trianonskú tragédiu“ nad „moháčsku katastrofu“ a reprezentoval ju ako pohromu, ktorá prevýši Moháč.³⁰ Podľa neho totiž „Trianon“ znamená priame ohrozenie samotnej existencie maďarského národa, lebo na územiach odčlenených od Uhorska dochádza k systematickému útoku na Maďarstvo. „Česká“ (t. j. československá), „rumunská“ a „srbská“ (t. j. juhoslovanská) nacionalistická politika v nových štátoch zbavuje prostredníctvom pozemkových reforiem „maďarský element“ pôdy a oberá ho o možnosti obživy. Rovnako prebieha „odnárodňovanie“ kedysi maďarských miest, kde maďarské úradníctvo zbavené živobytia, pracovníci železníc a malí výrobcovia sú nútení odísť a sú nahrádzaní nemaďarským vidieckym obyvateľstvom, ktoré sa vo veľkých počtoch sťahuje do miest.³¹ Podľa Szekfűa popri ekonomickom útlaku prebiehal v nástupníckych

28 Stručne a veľmi zjednodušene povedané, Szekfű identifikoval špecifickú štruktúru sociálnej skladby politických elit v Uhorsku ako jednu zo základných príčin neskorších ťažkostí krajiny. V Uhorsku sa nevyvinula silná národná (uhorsko-)maďarská buržoázia a vedúca úloha v krajine takmer výlučne ostala v rukách šľachty. Szekfű veľmi pozitívne hodnotil vízie umiernennej občianskej reformy spoločnosti grófa Istvána Széchenyiho a jeho (prvej) generácie osvietenej šľachty. Zrušenie poddanstva v roku 1848, z toho vyplývajúca strata majetkovej základne šľachty, následný liberalizmus a jeho kríza v druhej polovici 19. storočia viedli k postupnému oslabeniu maďarskej šľachty, ktorá zlyhala, lebo sa nedokázala prispôsobiť a transformovať, následkom čoho v stále menšej miere dokázala byť oporou a vedúcou vrstvou národa. Paralelne s týmto procesom zostupu šľachty dochádzalo k vzostupu majetných vrstiev Židov a Nemcov, ktoré profitovali zo skorumpovaného systému dualistického režimu a ovládli dôležitú sféru hospodárskeho života v oblasti priemyslu, obchodu a bankovníctva. Tieto vrstvy začali tvoriť dominantnú zložku urbánnej strednej vrstvy, ktorá je z hľadiska národného života – ako tvrdí Szekfű – nesmierne dôležitá. Veľké mestá krajiny, predovšetkým „hriešna Budapešť“, sa tak dostávali do ostrého kontrastu voči mravne „neskazenému“ maďarskému vidieku. Za začiatok úpadku považoval obdobie dualizmu, kedy sa druhá a následne ešte viac tretia generácia uhorskej šľachty odklonila od Széchenyiho „projektu“ v prospech netrepezlivejšej a agresívnejšej nacionalistickej politiky, ktorá sa snažila násilne integrovať „cudzí elementy“. A hoci sa majetná vrstva Židov a Nemcov asimilovala a hovorila po maďarsky, išlo len o povrchnú pragmatickú asimiláciu, ktorá „nechala ich duše nedotknuté“, následkom čoho v krízovej situácii nekonali v záujme „národa a vlasti“. Porovnaj GUNST 2000, s. 232-233. Okrem už citovanej literatúry ešte pozri DÉNES, Iván Zoltán. *A „realitás“ illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976; RAAB EPSTEIN, Irene. *Gyula Szekfű. A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*. New York; London: Garland Publishing, 1987; MISKOLCZY, Ambrus. *Szellem és nemzet: Babits Mihály, Szekfű Gyula, Eckhart Sándor és Zsolnai Béla világáról*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001; ERŐS, Vilmos. *A Szekfű-Mályusz vita*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 2000.

29 Pozri GLATZ 1978, s. 414-415.

30 SZEKFŰ 1989, s. 385.

31 Tamže.

krajínach aj systematický útok na národné cítenie Maďarov. Politika susediacich štátov, v rámci ktorých panujúce národy „*Čechov*“ a „*Srbov*“ v skutočnosti tiež tvorili menšiny, si vytýčila za cieľ „*ohňom a železom*“ premeniť ich krajiny na národné štáty, podobne ako to robili Poliáci, Rumuni či Francúzi a Nemci.³²

Szekfű nepomenúva otvorene vinníkov Trianonu, nadväzuje však na obrazy zákerosti nenásytného imperializmu nepriateľov Maďarstva (Čechov, Srbov, Rumunov, mocností Dohody). Na troch miestach sa v krátkosti vyjadruje aj ku Károlyimu. Venuje sa mu pri porovnávaní Trianonu s pomoháčskym vývojom v krajine. Z porovnaní s magnátom Jánom Zápoľským, ktorého považuje z veľkej časti zodpovedného za porážky uhorských vojsk pri Moháči a rozdelenie kráľovského Uhorska, Károlyi vychádza relatívne dobre. Károlyiho a okruh jeho ľudí (tzv. októbristov) Szekfű reprezentuje – opäť v súlade s obrazmi dominantne prítomnými vo verejných diskurzoch v medzivojnovom Maďarsku – ako slabých a bezmocných politikov, ale nie takých, ktorí by sa boli zámerne dopustili zrady.³³

Dôležitou súčasťou Szekfűho naratívu je otázka troch miliónov Maďarov, ktorí sa ocitli v pozícii menšín za hranicami Maďarska. Odčlenenie „*údiv národa*“ vnímal ako najhoršiu konzekvenciu dezintegrácie Uhorska. Szekfű integroval otázku zachovania a prežitia maďarských menšín do významového okruhu topoi „Trianonu“. Téma „rozdelenia národa“ bola, samozrejme, hneď od začiatku prítomná v trianonskom diskurze a hoci sa metafory „*okypťené Uhorsko* [Maďarsko]“ a „*rozkúskovanie tela národa*“ často vyskytovali spolu, topos tragédie rozbitia Uhorska bol v istom zmysle mocnejší. Szekfű však povýšil katastrofu „*rozkúskovania*“ maďarského (etnického) národa nad „*pohromu*“ straty územnej integrity Uhorska a nastolil starostlivosť o „*odtrhnuté údy národa*“ ako veľkú mravnú otázku (maďarského) národného bytia. Starostlivosť o Maďarov za hranicami zároveň považoval za nevyhnutnú a veľmi podstatnú súčasť snáh o revíziu Trianonu, čo podľa neho bolo a malo byť srdcovou záležitosťou každého Maďara.³⁴

Posledný bod, ktorému sa chcem v súvislosti s medzivojnovým historiografickým diskurzom v Maďarsku venovať, je metaforický jazyk, ktorý sa používal pri reprezentáciách „Trianonu“. Špecifické prirovnania, metafory a z nich vyplývajúce morálne hodnotenia či súdy sa vzťahovali na priebeh mierovej konferencie, ako aj na fakt územnej dezintegrácie Uhorska, resp. na odčlenenie etnicky maďarského obyvateľstva nástupníckymi štátmi. Trianonská mierová zmluva bola v citovaných prácach len výnimočne pomenovaná ako mierová zmluva, častejšie sa označovala za „*mierový diktát*“ alebo „*trianonský diktát*“, bežné boli aj označenia typu: „*trianonská hanba a bieda*“, „*trianonský múr*“ a pod. Nesmierne silný emotívny náboj majú metaforické opisy vyjadrujúce dezintegráciu územia Uhorského kráľovstva: „*okypťené Uhorsko* [Maďarsko]“, „*okypťená krajina*“, „*okypťená vlasť*“, resp. adjektíva „*rozkúskovanie*“, „*rozbitie*“. Tie to sa v rámci diskurzov v Maďarsku – rovnako laických ako odborných – vyslovene

32 Tamže, s. 390, 456-465.

33 Tamže, s. 385, 402, 404.

34 Tamže, s. 387-389, 456-465.

vzťahujú len na prípad dezintegrácie Uhorska v rokoch 1918 – 1920.³⁵ Podobné metafory odrezania či násilného oddelenia sa používali aj pri rozpravách o vzniku veľkých menšinových komunit Maďarov v nástupníckych štátoch v dôsledku Trianonskej mierovej zmluvy: „rozkúskovanie tela národa“, „odrezanie údov národa“, „odtrhnuté údy národa“. Aj v tomto prípade platí, že išlo o špecifické metafory, ktoré sa používali (používajú) len v súvislosti s príbehom „Trianonu“, nikdy pri rozpravách o akýchkoľvek iných prípadoch, ktoré by mohli byť vnímané ako analogické.

Ďalšou komunikačnou/interpretačnou stratégiou historikov, ktorú je v súvislosti s diskurzom trianonskej traumy nutné spomenúť – pre ktorú však zároveň platí, že nie je špecifickou charakteristikou len tohto diskurzu –, je prejav historika z pozície člena „národnej komunity“, t. j. v prvej osobe množného čísla. Najmarkantnejšími príkladmi sú prípady, keď (maďarskí) historici hovoria o dezintegrácii Uhorska ako o strate dvoch tretín „nášho“ územia, nerastného bohatstva, trhov, obyvateľstva. Takáto reprezentácia územia, zdrojov, obyvateľstva atď. Uhorska ako vlastníctva maďarského národa v medzivojnovom období jasne súvisí s prežívaním prvkov uhorsko-maďarského nacionalizmu spreď roku 1918 v rámci etno-nacionalistickej koncepcie maďarského národa, ktorá sa postupne presadila po roku 1920.³⁶ Zároveň tu však máme možnosť pozorovať aj jeden zo základných prejavov fungovania národných/nacionalistických ideológií vo všeobecnosti: to je predstava, že „národu“, ako kolektívnej entite, prirodzene patrí určité – historicky, geograficky či inak určené – teritórium. Idea neodcudziteľného „národného územia“ bola v rámci nacionalistických diskurzov v priebehu 19. a 20. storočia až podnes bežne explicitne artikulovaná, ale jej implicitnú prítomnosť – ako ju v tomto prípade spoľahlivo prezrádza používanie množného čísla privlastňovacieho záměna – je možné sledovať aj v nenacionalistických textoch. Tento jazykový úzus sa objavuje napr. aj v súčasných kvalitných analytických historických prácach o rozpade Uhorska, resp. „Trianone“ a nielen v národnej/nacionalistickej historiografii. Na tomto mieste len v krátkosti predznačím, že rovnaký princíp funguje aj v prípade slovenskej historiografie, ktorá bežne reprezentuje teritórium Slovenskej

35 Napríklad *per analogiam* sa nepoužívalo (a nepoužíva) pomenovanie „okyptené Nemecko“, „okyptené Rakúsko“ či „okyptené Turecko“, hoci vo všetkých troch prípadoch išlo o štátne útvary, od ktorých boli následkom mierových zmlúv oddelené veľké teritória, podobne ako to bolo v prípade Uhorského kráľovstva. Székfi dokonca nepovažuje pojem „okyptené Uhorsko“ za dostatočne vyjadrujúci tragickosť udalosti dezintegrácie a za príliehavejšie pomenovanie považuje „zostatková krajina“. Tamže, s. 384.

36 V rámci nacionalistickej ideológie uhorsko-maďarských elít pred rokom 1918 bolo Uhorsko považované za výlučne maďarské, ako vlastníctvo „uhorského/maďarského národa“, keďže – podobne ako napr. v prípade nacionalizmu francúzskych elít vo Francúzsku – štát (rozumej: suma všetkých občanov) a národ boli považované za súhlasné kategórie. Po rozpade Uhorska sa v medzivojnovom období táto koncepcia postupne začala prehodnocovať a bola nahradená rôznymi etno-kultúrnymi, resp. „völkisch“ koncepciami národa. Pozri KISS, Endre. A Typology of Nineteenth Century Concepts of Nationhood. In *East European Quarterly*, 1996, roč. 30, č. 1, s. 47-62; KATUS, László. József Eötvös and Ferenc Deák. Laws on Nationalities. In ROMSICS, Ignác – KIRÁLY, Béla (eds.) *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848 – 1998*. Budapest; New York: CEU Press, 1998, s. 133-160; GOGOLÁK, Ludwig. Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (eds.) *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918: Die Völker des Reiches*, zv. 3/2. Wien: VÖAW, 1980, s. 1207-1303; či novšie GYURGYÁK, János. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007.

republiky ako historické „národné územie“ Slovákov, ktoré bolo v roku 1918 „len“ oslobodené, a nie aj vymedzené.³⁷

Ako sme mohli vidieť, v medzivojnovovej maďarskej historiografii sa utváral diskurz o „Trianone“ charakterizovaný istými topoi a špecifickým jazykom, ktoré mal spoločné s verejnými diskurzmi trianonskej traumy. Prepojenia diel vyššie menovaných historikov na nacionalistické verejné rozpravy sú ešte očividnejšie, ak si ich porovnáme s textami ľavicových a liberálnych autorov, ktorí stáli v opozícii voči dominantnému dobovému nacionalistickému diskurzu o „Trianone“. Interpretácie Oszkára Jásziho a neskôr Istvána Bibóa významnejšie vplývali na maďarskú historiografiu – hoci ani jeden, ani druhý nebol historikom – až podstatne neskôr, v 80. a 90. rokoch 20. storočia.³⁸ Ich kritické analýzy príčin fatálnej konfrontácie maďarských nacionalistov s nemaďarskými nacionalistickými hnutiami, ako aj dlhodobého vývinu vnútorných a vonkajších dezintegračných síl, boli, na rozdiel od vyššie citovaných prác prominentných historikov, v neporovnateľne menšej miere ovplyvnené či podmienené dobovým nacionalistickým diskurzom, čo možno najlepšie vidieť práve na absencii vyššie spomínaných topoi a metaforického jazyka.

Obdobie zapierania a obnovy záujmu

Tri až štyri roky po ukončení druhej svetovej vojny – podobne ako v ostatných krajinách, v ktorých prebrali moc komunistické strany – dochádza v rámci maďarskej historiografie k vážnemu personálnemu aj ideologickému zlomu. Podľa niektorých autorov to v prípade témy rozpadu Uhorska a Trianonskej mierovej zmluvy znamenalo radikálnu diskontinuitu s predošlými interpretačnými rámcami, chronologickými vymedzeniami a interpretáciami udalostí, resp. historických aktérov. Dokonca sa vraj z textov vytratilo aj samotné slovo Trianon a rozpad Uhorska v súvislosti s jeho konzekvenciami pre Maďarov (odčlenenie jednej tretiny maďarského etnického obyvateľstva) sa stalo tabuizovanou témou.³⁹

S týmito pozorovaniami možno vo všeobecnosti súhlasiť, ale pri bližšom pohľade nájdeme popri diskontinuite i kontinuitu. Je pravda, že zhustený koncept, resp. topos „Trianonu“ ako tragického príbehu zrady a nespravodlivosti, ktorý bol dominantný v medzivojnovovom období, maďarskí marxistickí historici podrobili kritike a vyhlásili za buržoázno-nacionalistický a fašistický, ale téza, že trianonský mier bol hanebný, sa zachovala. S tým rozdielom, že jeho hanebnosť mala vyplývať z jeho imperialistickej

37 Tomu, ako národné historiografie (spolu-)utvárajú a reprodujú ideu národných území, sa podrobnejšie venujem v knihe VÖRÖS 2010, s. 58-62.

38 JÁSZI, Oszkár. *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: University of Chicago Press, 1929; tiež pozri Jásziho texty publikované v ZEIDLER 2003; BIBÓ, István. Az európai egyensúlyról és békéről (5. A területi viták nyomorúságai). In BIBÓ, István. *Válogatott tanulmányok. 1935 – 1944*, zv. 1. Zostavil a doslov napísal Tibor HUSZÁR. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986, s. 351-364; BIBÓ, István. Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In BIBÓ, István. *Válogatott tanulmányok. 1945 – 1949*, zv. 2. Zostavil a doslov napísal Tibor HUSZÁR. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986, s. 569-619.

39 Pozri napr. SOMLAI, Katalin. Trianon a marxista történetírásban. In *Limes*, 2002, roč. 15, č. 2, s. 51-61, tam aj odkazy na ďalších autorov.

povahy a nie z „*rozkúskovania Uhorska*“. Podobne topos nenásytných „*imperialistických národností*“, presnejšie, „*lojálneho národnostného ľudu*“ a jeho samozvaných vodcov, „*agentov západu*“, bol odmietnutý ako prejav nadradeného panského nacionalizmu maďarskej vláducej triedy. Nahradila ho téza o nenásytných „*imperialistických mocnostiach*“, „*buržoázii národných menšín*“ (Čechov, Rumunov, Juhoslovanov) a utlačanom trpiacom „*ľude národných menšín*“. Zachovala sa aj rola „*zradcov národa*“, resp. „*ľudu*“, len bola prenesená z Károlyiho a jeho spolupracovníkov na Horthyho, Bethlena, Telekiho a ich podporovateľov. Taktiež úplne neplatí, že by sa z historických textov vytratilo aj samotné slovo Trianon. Vytratil sa vyššie spomínaný zhustený koncept, ale slovo Trianon sa naďalej používalo – hoci treba priznať, že zriedkavejšie – na pomenovanie mierovej zmluvy.

Trvalo niekoľko rokov, kým sa starý pojmový aparát súvisiaci s „Trianonom“ a určité elementy, interpretačné prístupy medzivojnových „*buržoázno-nacionalistických*“ naratívov podarilo plne odstrániť z marxistického (marxisticko-leninského) historického diskurzu. Výborným prameňom na štúdium spomínaných kontinuit/diskontinuit je práca popredného prvo-generačného komunistického historika Aladára Móda *400 rokov bojov o nezávislé Maďarsko*. Prvé vydanie práce vyšlo ešte počas vojny v roku 1943. Mód bol, podľa vlastného tvrdenia, hneď na druhý deň po vydaní knihy zatknutý. Do roku 1954 vyšlo ešte ďalších šesť vydaní v rokoch 1945, 1946, 1947, 1948, 1951 a 1954. Až do piateho vydania (1948) Mód nespravil do pôvodného textu žiadne významnejšie zásahy, pridal len predhovor k druhému vydaniu a niekoľko viet navyše v niektorých kapitolách. Šieste vydanie (1951) však bolo prakticky už novým dielom. Rozsah textu sa takmer strojnásobil (z cca pôvodných 220 strán na vyše 600 strán) a úplne sa zmenilo aj pôvodné členenie textu. V poslednom, siedmom vydaní (1954) urobil ešte ďalšie zmeny, počet strán narástol na vyše 700 a oproti predošlému vydaniu opäť prerobil chronologické členenie kapitol.

V piatom vydaní z roku 1948 je predposledná kapitola chronologicky vymedzená rokmi 1906 – 1918/19 a posledná rokmi 1920 – 1948. Prvým podnadpisom poslednej kapitoly je *Okypnené Maďarsko* [Uhorsko] a Mód v tejto časti knihy píše: Horthy, ktorý sa dostal k moci vďaka intervencii cudzích (československých a rumunských) vojsk, „*podpisal fatálny plod dualistickej a vlastizradnej kontrarevolučnej politiky: trianonský mier. Imperialistický trianonský mier rozorval historické Uhorsko; naša vlasť prišla o 68 % svojho územia a 59 % obyvateľstva.*“⁴⁰ Za jedinú pozitívum považoval, že krajina sa opäť stala nezávislou a mohla nastúpiť na cestu sociálnych a hospodárskych reforiem na zabezpečenie blahobytu ľudu. Maďarsko sa „*napriek svojej trianonskej okyptenosti*“ mohlo stať centrálnou silou zblížovania „*ľudu*“ („*národov*“) v Karpatskej kotline v boji proti imperializmu. K čomu však nemohlo pre víťazstvo kontrarevolúcie dôjsť.⁴¹ V šiestom vydaní v roku 1951 sa chronologické vymedzenie kapitol pomenilo a za kapitolou 1900 – 1918: *Uhorsko v období imperializmu a prvej fáze obdobia proletárskych*

40 MÓD, Aladár. *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. 5. rozšírené vydanie. Budapest: Szikra, 1948, s. 188.

41 Tamže.

revolúcií, nasledovala samostatná rozsiahla kapitola označená len rokmi 1918 – 1919, za ktorou bola zaradená kapitola 1920 – 1945: *Maďarsko v období horthyovského fašizmu*. Teda už žiadna zmienka o „Okyprenom Uhorsku/Maďarsku“. V siedmom vydaní, ktoré vyšlo o tri roky neskôr, v roku 1954, teda v období, keď bol režim už v plnej miere etablovaný, sa chronologické vymedzenie kapitol opäť významne pozmenilo: po kapitole 1900 – 1917: *Uhorsko vo veku imperializmu a prvej fázy proletárskych revolúcií* nasledovala kapitola *Október 1917 – August 1919* a napokon 1920 – 1945: *Maďarsko pod jarmom horthyovského fašizmu*. V tomto poslednom vydaní už jednoznačne absentujú metafory a pomenovania typické pre medzivojnový diskurz, ktoré ešte boli – hoci len vo veľmi obmedzenej miere – prítomné v piatom vydaní z roku 1948 („*Uhorsko ... naša vlasť*“, „*trianonská okyptenosť*“). Tiež je zrejme – už len na základe názvov kapitol, že Mód až v siedmom vydaní prebral v plnej miere sovietsku periodizáciu dejín, podľa ktorej kľúčovým chronologickým medzníkom nebol koniec prvej svetovej vojny, ale bolševická Veľká októbrová revolúcia v Rusku (7. novembra 1917).⁴² V tomto vydaní dospel k tej „rýdzo komunistickej“ interpretácii rozpadu Uhorska, ktorá ostala v rámci maďarskej historiografie povinnou až do polovice 60. rokov, ale v prácach konzervatívnejších komunistických historikov prežila až do 70. rokov: „*Trianon je skutočne potupným momentom maďarských dejín, ale nie tak, a nie v takom zmysle, ako to počas 25 rokov tvrdil horthyovský režim [...] Trianon sa v skutočnosti nestal zdrojom biedy a ďalšieho národného nešťastia pre rozklad »historického Uhorska«. Veď »historické Uhorsko« v skutočnosti nikdy nebolo krajinou maďarského ľudu. Bolo krajinou andrássyovcov a tiszovcov, bolo cudzou mocou nielen [pre] Rumunov, Srbov, Slovákov [...] ale bolo väzením aj pre maďarský ľud....*“⁴³ Rozpad „historického Uhorska“ bol základným predpokladom oslobodenia nielen „národných menšín“, ale aj maďarského ľudu. „*Tragédiou pre maďarský ľud nebol rozpad tohto starého panského Uhorska. Tragédiou pre maďarský ľud bolo, že deň uzavretia mieru nebol dňom spoločného víťazstva v boji o slobodu maďarského ľudu a národných menšín, a tým aj sviatkom zmierenia Maďarstva s bratským ľudom v susedných krajinách, ale že bol imperialistickou dohodou, pomocou ktorej imperialisti obnovili kontrarevolučné panstvo starých »historických« tried a zasiali tak semeno novej nenávisťi a novej vojny.*“⁴⁴

Dôležitou črtou maďarského marxisticko-leninského alebo komunistického historického diskurzu o rozpade Uhorska bolo systematické zatajovanie vzniku veľkých maďarských menšinových komunít v okolitých štátoch ako dôsledku trianonského usporiadania. O nich sa čitateľ z textov komunistických historikov v období 50. rokov

42 Sovietska periodizácia dejín sa presadila v národných historiografiách všetkých krajín sovietskeho bloku. V Československu hneď po roku 1948.

43 MÓD, Aladár. *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. 7. rozšírené a prepracované vydanie. Budapest: Szikra, 1954, s. 538.

44 Tamže.

nemal ako dozvedieť (k politickému pozadiu tohto zatajovania pozri kapitolu Ignáca Romsicsa *Trianon a maďarské politické myslenie*).⁴⁵

Obdobie 50. rokov 20. storočia je zároveň jediným v celom 20. storočí až po súčasnosť, kedy sa interpretácie maďarských a slovenských historikov o dejinách Uhorska 19. storočia a jeho rozpadu skutočne priblížili a stali sa kompatibilnými. Hádám ani nie je potrebné podrobne rozoberať, že nešlo o výsledok spolupráce historikov na oboch stranách či akéhosi kompromisu medzi dvomi národnými naratívami, ale o dôsledok spoločného osvojenia si veľmi konkrétneho a rigidného ideového východiska pri výklade dejín. Hoci aj v tomto prípade možno hovoriť o určitej asymetrii. Maďarskí komunistickí historici sa začiatkom 50. rokov pokúsili úplne opustiť jazykovo-kultúrny koncept maďarského národa a aj radikálne reinterpretovať národné/nacionalistické historické naratívy z pozícií marxisticko-leninistickej teórie dejín. Pojem maďarského národa bol zámerne zredukovaný len na obyvateľstvo Maďarskej ľudovej republiky a pri rozpravách o „Maďarstve“ sa podstatne častejšie používala kategória „ľudu“ než „národa“. Maďarskí historici si taktiež v plnej miere osvojili tézu o imperialistickom nacionalizme maďarských statkárov a vládnucich tried. V rámci slovenskej komunistickej historiografie začiatku 50. rokov nebol badateľný až taký radikálny rozchod s medzivojnovou autonomistickou a neskôr ľudáckou jazykovo-kultúrnou koncepciou slovenského národa. V prípade slovenskej historiografie o pred-Uhorskom a Uhorskom období (t. j. do 28./30. októbra 1918) takisto badať väčšiu obsahovú a štylistickú kontinuitu v naratívnych reprezentáciách. Skôr než o radikálnej reinterpretácii „buržoázno-nacionalistických“ dejín je v prípade slovenskej komunistickej historiografie z konca 40. a 50. rokov presnejšie hovoriť o miernom prehodnotení a významnom doplnení pôvodných národných/nacionalistických interpretačných schém marxisticko-leninskými teoretickými východiskami, resp. terminológiou. Podrobnejšie sa k tejto téme vrátim v druhej časti štúdie.

Po uplynutí tzv. konsolidačných rokov po potlačení revolúcie v roku 1956 v Maďarsku dochádza v priebehu 60. rokov k určitému ideologickému uvoľneniu, čo – na rozdiel od vývinu v Československu po roku 1968 – postupne viedlo aj k stále väčšej voľnosti historického bádania. Marxistická teória dejín prestala byť striktno vyžadovaným interpretačným východiskom pri písaní histórie a tiež výber tém na výskum prestal byť výlučne určovaný ideologickými rámcami marxizmu-leninizmu. Zrejme aj preto bola prvá polovica 60. rokov obdobím obnoveného záujmu o „Trianon“. Objavujú sa prvé práce – monografia Zsuzsi L. Nagy a štúdia Józsefa Galántaiho, ktoré sa vracajú k štúdiu udalostí rokov 1918 – 1920 už nielen v súvislosti s porážkou Maďarskej republiky rád

45 Faktom je, že v období od konca druhej svetovej vojny do začiatku 60. rokov v maďarskej historiografii nevnikli takmer žiadne samostatné štúdie či monografie, ktoré by sa primárne venovali rozpadu Uhorska a jeho dôsledkov pre maďarské obyvateľstvo v Karpatskej kotline. Napríklad v citovanej práci A. Móda je tejto téme venovaných len niekoľko strán. Ako jednu z mála výnimiek možno spomenúť dve publikácie Gézu Kassaiho, ktorý ďalej rozvinul vyššie predstavené interpretácie z Módovej knihy, pričom sa tiež vystríhal spomínaní maďarských menšinových komunit v štátoch susediacich s Maďarskom. KASSAI, Géza. *Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: Szikra, 1948 (znovuvydané v roku 1959); a KASSAI, Géza. *Trianon és Párizs*. Budapest: Magyar-Szovjet Baráti Társaság, 1959. Tiež pozri SOMLAI 2002 a PASTOR, Peter. A trianoni békekötés történetírásának színeváltozásai. In *Debreceni Szemle*, 1997, roč. 5, č. 2, s. 246-254.

a vznikom horthyovského režimu.⁴⁶ V priebehu 70. rokov sa profiluje skupina historikov, ktorá sa začína systematicky venovať skúmaniu dezintegrácie Uhorska, jej zahranično- a vnútropolitickým súvislostiam, priebehu mierovej konferencie a vzniku trianonských hraníc.⁴⁷ Tento nový záujem o „Trianon“ jednoznačne súvisí so zmenou postoja režimu, ktorého predstaviteľia sa čoraz jednoznačnejšie stávali receptívnymi voči národným sentimentom, ktoré sa už začali prejavovať aj vo verejných diskurzoch – proces, ktorý začal návratom národných motívov v literárnej publicistike a v krásnej literatúre už v 60. rokoch.⁴⁸ V roku 1978 publikoval Ferenc Glatz štúdiu, v ktorej skúmal postoj medzivojnovej maďarskej historiografie k téme „Trianonu“.⁴⁹ Napokon v roku 1983 vyšla z pera Márie Ormos prvá komplexná monografia venovaná procesu dezintegrácie Uhorska – tak vnútropolitickému ako aj zahraničnopolitickému daniu od konca prvej svetovej vojny v Uhorsku po podpísanie Trianonskej zmluvy.⁵⁰ V prípade diel Zs. L. Nagyovej (1965) a M. Ormosovej ide o práce postavené na extenzívnom výskume diplomatických archívnych materiálov. Obe diela, ale obzvlášť Ormosovej monografia, sú už písané mimo tradície ortodoxného komunistického dejepisectva⁵¹ a v ich interpretáciách už zaznieva aj konkrétna kritika predstaviteľov mocností Dohody (obzvlášť Francúzska). Týka sa faktu, že pri svojom rozhodovaní ignorovali princíp sebaurčenia národov, ktorý vyhlasovali za základný a určujúci princíp geopolitickej reorganizácie stredoeurópskeho priestoru.

Zs. L. Nagy dospela k záveru, že vnútropolitické zmeny (t. j. občianska a boľševická revolúcia koncom októbra 1918, resp. koncom marca 1919) mali len minimálny vplyv na rozhodovanie mierovej konferencie o rozdelení Uhorska, resp. veľkosť odčlenených území. Upozornila na opačné kauzálne súvislosti. Podľa nej prudké zmeny na maďarskej politickej scéne boli následkom vývinu udalostí na parížskej mierovej konferencii a nie naopak. Ormosovej práca je do veľkej miery založená na štúdiu francúzskych diplomatických materiálov a v čase svojho vydania bola zrejme najpodrobnejším dielom o období medzi rokmi 1918 – 1920. Podľa nej o dezintegrácii Uhorska v prvom rade

46 NAGY, Zsuzsa L. *A párizsi békekonferencia és Magyarország*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1965; GALÁNTAI, József. Trianon és a revíziós propaganda. In *A Magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964, s. 280-301; v tom istom zborníku ďalšie dve štúdie: FUKÁSZ, György. A polgári radikálisok nacionalizmusa (Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés), s. 209-231 a HAJDU, Tibor. A nemzeti kérdés és az 1918-1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a monarchia felbomlása, s. 232-279.

47 Predovšetkým tri historičky: Zsuzsa L. Nagy, Magda Ádám a Mária Ormos, historik József Galántai a ďalší.

48 Pozri NAGY 1987, s. 19-21; a SOMLAI 2002, s. 58-59, tiež PASTOR 1997. Uvoľňovanie atmosféry a zvyšujúcu sa toleranciu režimu v Maďarsku od konca 70. rokov dokazuje aj skutočnosť, že na kolektívnej monografii venovanej otázke rozpadu Uhorska, mierovej zmluvy a jej následkov, ktorá bola zostavená a vydaná v USA v roku 1982 tromi editormi (Bela K. Kiraly, Peter Pastor, Ivan Sanders), mohli participovať aj historici z Maďarska, medzi inými aj tri vyššie uvedené historičky (Zs. L. Nagy, M. Ádám a M. Ormos). Pozri KIRALY – PASTOR – SANDERS 1982.

49 GLATZ 1978.

50 ORMOS, Mária. *Padavától Trianonig, 1918-1920*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1983.

51 Prirodzene, neznamená to, že by obe práce boli prosté marxistickej terminológii. Predovšetkým L. Nagy dôrazne upozorňovala na „buržoázny charakter“ režimov v nástupníckych štátoch. Tiež československé a rumunské jednotky, ktoré obsadili severné a východné oblasti Uhorska (t. j. Slovensko a Sedmohradsko), resp. okupovali Budapešť, dôsledne označovala ako „buržoázne ozbrojené sily“. Zároveň je však na prvý pohľad zrejماً vecnosť a zdržanlivosť vo vyjadrovaní, „neutralita“ jazyka pokiaľ ide o emotívne podtóny.

rozhodli strategické záujmy štátov Dohody v strednej Európe, obzvlášť však Francúzska. Tiež presvedčivo dokumentovala, že mocnosti Dohody boli dobre informované o politickej a hospodárskej situácii, ako aj o etnických pomeroch v Uhorsku. Propaganda a dezinformácie exilových skupín – Čechov (Čechoslovákov), Rumunov a Juhoslovanov – nemali na rozhodovanie mierovej konferencie taký veľký vplyv, aký im pripisovala medzivojnová maďarská historiografia. Dôležitým momentom v interpretáciách maďarskej historiografie od konca 60. rokov je kritické hodnotenie národnostnej politiky uhorských vlád v období dualizmu. Odsúdenie nacionalizmu „*statkárov a buržoázie*“ z ideologických pozícií marxizmu-leninizmu bolo veľmi nahlas artikulované hneď po komunistickom prevrate koncom 40. rokov, avšak až od 60. – 70. rokov – prácami Endre Aratóa, Györgya Spiru, Pétera Hanáka a ďalších – prichádza odborná kritická reflexia uhorsko-maďarského nacionalizmu a národnostnej politiky uhorských elít pred a počas revolúcie 1848 – 1849 a v období dualizmu. Vo vyššie citovaných prácach L. Nagyovej, Ormosovej a ďalších autorov sa síce výkladu o národnostnej politike obdobia dualizmu nevenuje viac než len niekoľko viet, posun oproti medzivojnovej historiografii je zjavný. Niektorí neskorší autori, predovšetkým Ignác Romsics, autor dnes snáď najvplyvnejšej práce o dezintegrácii Uhorska, otvorenejšie a kriticky interpretuje nacionalizmus a národnostnú politiku dualistických uhorských vlád.⁵² Avšak ani on, ani Ormos či ostatní spomínaní autori nevnímajú ako jednu z kľúčových príčin rozpadu Uhorska nespokojnosť más „*národnostného*“, t. j. nemaďarského, obyvateľstva, ktorá by bola následkom netolerantnej národnostnej politiky uhorských vlád. Rozhodujúcimi faktormi boli podľa nich záujmy veľmocí a ciele a aktivity politických emigrácií, resp. domácich politických elít „*národností*“, ale nie sebedomý politický postoj „širokých más“ nemaďarského obyvateľstva. *De facto* toto zostáva základnou interpretačnou líniou maďarskej akademickej historickej spisby až podnes. Je to zároveň aj oblasť najväčšieho sporu s väčšinou súčasných slovenských historikov venujúcich sa danej problematike. Podľa nich bola následkom maďarizačnej národnostnej politiky uhorsko-maďarských vlád túžba väčšiny slovensky hovoriaceho obyvateľstva (a *per analogiam* aj ostatného nemaďarského obyvateľstva) odtrhnúť sa od Uhorska rovnako dôležitým – ak nie najdôležitejším – faktorom pri rozpade Uhorska ako aktivity politických emigrácií a domácich elít „*nemaďarských národov*“ či strategické záujmy mocností Dohody.

Pre obdobie druhej polovice 60. až prvej polovice 80. rokov bol charakteristický postupný návrat témy „*rozčlenenosti národa*“, teda kritické hodnotenie takého usporiadania hraníc, ktoré v plnej miere uprednostnilo strategické a hospodárske hľadiská v prospech nástupníckych štátov bez ohľadu na etnické reálie, teda na úkor maďarského obyvateľstva. To platí nielen pre vyššie citované práce dvoch historičiek, ale aj pre autorov, ktorí zotrvali na konzervatívnejších marxistických pozíciách. Obzvlášť dobre je to viditeľné na príklade reprezentatívnej vlastivednej a historickej syntetickej práce

52 ROMSICS I. *A trianoni békeszerződés*, 2005, s. 7-30; monografia vyšla aj v slovenskom preklade ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava: Kalligram, 2006.

Maďarskej akadémie vied *Maďarsko, naša vlasť*.⁵³ V kapitole o dejinách krajiny medzi rokmi 1848 – 1944 sa snúbia tradičný marxistický jazyk a typické „marxisticko-leninistické“ interpretácie so zvýšenou citlivosťou voči osudom „30 % obyvateľstva maďarskej národnosti, ktoré sa ocitlo pod vládou cudzích krajín.“⁵⁴

Paralelný výskyt marxistického jazyka a interpretácií spolu s národnými a nacionalistickými interpretáciami neboli v historiografiách krajín sovietskeho bloku ničím výnimočným, hoci, zdá sa, že v prípade maďarskej historiografie sa tento trend nestal prakticky až do konca Kádárovho režimu prevládajúcim. Naopak, slovenské dejepisectvo – ako uvidíme neskôr – bolo explicitne národné a nacionalistické už v období normalizácie.

Renesancia záujmu o „Trianon“

Koncom 80. a začiatkom 90. rokov po páde komunizmu v Maďarsku – podobne ako aj v ostatných krajinách bývalého sovietskeho bloku v stredoeurópskom regióne – dochádza k náhlemu vzostupu nacionalizmu, čo malo významné dopady aj na historiografiu. Spolu s návratom témy „Trianonu“ do verejných diskurzov sa s veľkou razanciou znovu objavuje aj historická mytológia z medzivojnového obdobia. Nepochybne tu možno hľadať súvislosti s nástupom novej politickej elity presadzujúcej kresťanské konzervatívne hodnoty so silným národným (nacionalistickým) podtónom.⁵⁵ V tomto čase sa v krátkom slede objavujú aj spisy rôzneho charakteru s otvorene nacionalistickými interpretáciami dezintegrácie Uhorska. Nielen nadväzujú na „znovuobjavenú“ medzivojnovú historiografiu, ale aj v plnej miere reprodukujú všetky jej topoi nespravodlivosti, zrady a tragédie.⁵⁶ Tento prúd nacionalistického diskurzu sa významne rozšíril a inštitucionalizoval v období uplynulých troch až štyroch rokov, kedy vznikol Trianonský výskumný ústav (Trianoni Kutató Intézet) a začali vychádzať aj časopisy *Trianoni Szemle* a *Nagy Magyarorszag*.⁵⁷ Tento druhý nesmierny vzostup nacionalizmu opäť nepochybne súvisí s politickou situáciou v krajine po roku 2006. Analýzu jej dopadov na odbornú historickú

53 Prvé vydanie vyšlo v roku 1970, druhé, prepracované vydanie o päť rokov neskôr: *Hazánk Magyarorszag*. 2. prepracované vydanie. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.

54 *Hazánk* 1975, s. 239.

55 PASTOR 1997.

56 Pozri napríklad brožúrky od RAFFAY, Ernő. *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal*. Budapest: Tornado Damenia Kft., 1990; SÁRÁNDY, György. *Széttörtett 70 éve*. Budapest: Eötvös Kiadó, 1991; alebo KAJETÁN, Endre. *A második Mohács. Három év, 1918-1919-1920 krónikája: Jászi Oszkár, Károlyi Mihály, Kun Béla*. Budapest: Szenci Molnár Társaság, 1992.

57 Trianoni Kutató Intézet (TKI) založili Ernő Raffay a Archimédesz Szidiropulosz. Posledne menovaný je aj autorom skoršej bibliografie „Trianonu“ (*Trianon utóélete – válogatás a magyar nyelvű irodalom bibliográfiájából, 1920 – 2000*. Budapest: XX. Század Intézet, 2002). *Trianoni Szemle* vydáva TKI, zatiaľ čo časopis *Nagy Magyarorszag* sa zdá byť nezávislou iniciatívou „mladých historikov“. Oba tituly vychádzajú od roku 2009. <http://www.szentkoronaradio.com/node/43629> (posledný náhľad 8. októbra 2012). Kritickú reakciu na fungovanie týchto časopisov, ako aj rozbor v nich publikovaných textov z pohľadu slovenského historika priniesol HOLEC 2010.

spisbu – najmä, ale nielen v súvislosti s „Trianonom“ – ešte len bude treba vykonať.⁵⁸ V tejto štúdii sa venujem len prácam, ktoré vznikli pred rokom 2010.

V rámci akademickej obce od konca 80. rokov tiež badať obdobnú renesanciu záujmu o „Trianon“ a významne sa rozširuje základňa autorov venujúcich sa tejto téme. Maďarská historiografia za uplynulých 20 rokov ďalej rozvíjala analýzy diplomacie Dohody, československej, juhoslovenskej a rumunskej emigrácie a dejín diplomacie mierovej konferencie Zs. L. Nagyovej, M. Ormosovej, M. Ádámovej a J. Galántaiho. Rovnako pokračovalo kritické skúmanie vnútropolitického vývoja v Uhorsku, tiež sa začala hĺbkovo skúmať spoločenská recepcia „Trianonu“.⁵⁹

V nových podmienkach slobody bádania a súčasnej vzostupnej nacionalizácie verejného diskurzu, ako aj kolektívnej pamäti, sa mení aj povaha historiografického diskurzu. Dochádza k jednoznačnému návratu k národnému interpretačnému rámcu dejín, k rehabilitácii historiografie spred roku 1945 – to sa odráža aj v reprintovom vydávaní prác z medzivojnového obdobia, napr. diel Gy. Szekfúa, Gusztáva Gratza, J. Horvátha – a k návratu k niektorým jej topoi a predovšetkým k výrazovým prostriedkom „jazyka traumy“. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že z medzivojnového dejepisectva sa vracajú najmä obrazy národnej tragédie. Avšak v rámci štandardnej akademickej historiografie sa topoi tragédie, nespravodlivosti a negatívnych konzekvencií „Trianonu“ pre „národ“ už neobjavujú v súvislosti s dezintegráciou Uhorska, ale „len“ v súvislosti s rozdelením národnej komunity. Na rozdiel od medzivojnového obdobia teda tragédiou Maďarstva už nie je rozpad Uhorského kráľovstva, ale odčlenenie veľkých častí maďarského obyvateľstva a ich postavenie do pozície znevýhodnených či perzekvovaných menšín v nástupníckych štátoch. Negatívne je posudzovaná činnosť mierovej konferencie, lebo mocnosti Dohody, ktoré na nej rozhodovali, keď prišlo na Maďarov, ignorovali princíp sebaurčenia národov, na odtrhnutých územiach nepovolili plebiscity, uprednostňovali strategické a ekonomické záujmy na úkor spravodlivejšej etnickej hranice. Maďarská mainstreamová historiografia v tomto prípade plynule nadväzovala na koncepciu L. Nagyovej a Ormosovej zo 60. resp. 80. rokov, len ju dôraznejšie artikulovala.

Čo však v prvom rade spája medzivojnový historický diskurz a historický diskurz od konca 80. a začiatku 90. rokov je – ako som to už niekoľkokrát vyššie naznačil – metaforický jazyk. Už v štúdii Zs. L. Nagyovej z roku 1987, v ktorej skúmala miesto

58 Veľmi kritickú analýzu maďarskej historiografie podal v súvislosti s fenoménom „Trianonu“ slovenský historik Roman Holec v článku nazvanom *Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii* (pozri HOLEC 2010). Polemicky naň zareagoval maďarský historik Csaba Zahorán, ktorý Holecovi vyčíta určitú mieru zaujatosti, zovšeobecňovania a slovenského etnocentrizmu. Slovenský preklad Zahoránovho článku je dostupný na http://epa.oszk.hu/00000/00033/00050/pdf/EPA00033_Forum_szemle_2011_5_csaba-zahoran.pdf (posledný náhľad 8. októbra 2012).

59 Vyčerpávajúci prehľad týchto prác pozri v ZEIDLER 2003, s. 914-926. Zvlášť treba spomenúť tematický blok článkov k téme „Trianonu“ významných predstaviteľov maďarského dejepisectva P. Hanáka, Zs. L. Nagyovej, M. Ormosovej, Tibora Hajdúa a Miklósa Lackóa v časopise *Világosság* v roku 1990 (roč. 31, č. 8 – 9, s. 691-720). Na týchto článkoch už vidno pomalé prenikanie emotívne ladených etických hodnotení rozdelenia maďarskej národnej komunity do inak vecného a nezaujato pôsobiaceho štýlu analytického prejavu.

„Trianonu“ v maďarskom spoločenskom vedomí, sa hneď v úvode stretieme s konštatáciou, že *„Trianon bol pre národ veľkým otrasom, aký ho nepostihol od 16. storočia.“* O niekoľko strán neskôr k nej pribúda takéto pomenovanie jednej z príčin traumy: *„z tela Maďarstva sa vytrhli milióny, nie z vlastnej vôle, ale z donútenia.“*⁶⁰ Jeden z popredných súčasných autorov píšucich o „Trianone“, Ignác Romsics, vo svojej štúdii s veľavravným názvom *Naša národná trauma: Trianon* hodnotí Trianonskú mierovú zmluvu ako drastickú pre neobvyklú veľkosť území, ktoré boli odčlenené od Uhorska: *„Uhorsko bolo skutočne »rozkúskované«, resp. »okypťené« tak, ako Poľsko v rokoch 1772 a 1773.“*⁶¹ Mier bol podľa Romsica bezzásadový, lebo národnostný princíp, ktorým víťazi zdôvodňovali svoje rozhodnutia, nedodržali práve tam, kde sa to dalo bez ťažkostí urobiť. Na československo-maďarskej a juhoslovansko-maďarskej hranici (v prípade tej poslednej v spojení s menšou výmenou obyvateľstva) bolo možné vymedziť čistú etnickú hranicu.⁶² Na rozdiel od prejavu historikov v 60. – 80. rokoch sa v 90. rokoch v textoch jednoznačnejšie objavuje – i keď väčšinou len implicitne – idea strateného „národného územia“ a „národného majetku“.⁶³

Emotívny jazyk traumy možno dobre skúmať aj na príklade štúdie historika Bélu Várdyho, ktorý sa dlhodobo venuje dejinám maďarského dejepisectva a dokonca napísal štúdiu o vyrovnaní sa medzivojnovej maďarskej historiografie s dezintegráciou Uhorska.⁶⁴ Prvýkrát vyšla v angličtine v roku 1982. V roku 2003 vyšla v mierne rozšírenej verzii aj po maďarsky.⁶⁵ V maďarskej verzii práve tie časti, ktoré pribudli, jednoznačne zaraďujú Várdyho naratív do diskurzu traumy. Jeden z viacerých príkladov: *„...trianonské okypťenie krajiny, ktoré bolo najväčšou tragédiou Maďarstva počas jeho tisícročnej prítomnosti v Karpatskej kotline, kruto otraslo každým Maďarom, bez ohľadu na spoločenské, hospodárske postavenie, či vzdelanie, resp. politickú orientáciu. Toto pozorovanie sa, samozrejme, vzťahuje aj na historikov. Po prežití ničivých účinkov Trianonu na národ, ani oni nemohli ostať necitliví voči tejto národnej tragédii plynúcej z mierového diktátu, ktorá až k základom otrasla dušou každého Maďara, a usadila sa v každom*

60 NAGY 1987, s. 5 a 10.

61 ROMSICS, Ignác. Nemzeti traumánk: Trianon. In ROMSICS, Ignác. *Heblyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005, s. 327-328. Ide o text, ktorý bol pôvodne publikovaný v roku 1996 v časopise *Magyar Tudomány*, 1996, roč. 41, č. 3, s. 272-281.

62 Tamže, s. 329-331.

63 Pozri napr. formuláciu vo vyššie citovanej štúdii ROMSICS I. *Nemzeti traumánk*, 2005, s. 328 *„Je všeobecne známym faktom, že novostanoveným alebo teritoriálne rozšíreným susedným štátom spolu s územiami pripadla aj značná časť národného majetku. Solné bane, ložiská zlata a striebra sa bez výnimky ocitli za novými hranicami [Maďarska] [...] nový maďarský štát celkove disponoval len 38 % starého národného majetku.“*

64 VARDY 1982. Várdy Béla alebo Steven Várdy je dlhoročným profesorom na Duquesne University (Pittsburgh, Pennsylvania) v Spojených štátoch amerických. Po roku 1989 má bohatú publikačnú činnosť aj v maďarčine.

65 VÁRDY 2003.

*Maďarovi v podobe psychologického šoku.*⁶⁶ Ďalej Várdy hovorí o „časoch mrzčiacich národ“, „maďarskej historickej pravde“ alebo o „odrezaní tri a pol milióna Maďarov (jednej tretiny národa) od tela národa“ a ich pripojení „k mnohonárodnostným umelo vytvoreným štátom“.⁶⁷ Tieto a ďalšie slovné spojenia Várdy nekriticky preberá z medzivojnového historiografického diskurzu, resp. súčasného nacionalistického diskurzu a používa ich na vyjadrenie svojho odborného názoru historika.

Do akej miery sa výrazové prvky, zaraďujúce naratívy historikov do oživeného diskurzu trianonskej traumy, stali rozšírenými a samozrejmými, dokazuje ich prítomnosť aj v prácach autorov, ktorých vysloveným cieľom je demaskovanie nacionalistických interpretácií a mýtov spájajúcich sa s dejinami rozpadu Uhorska. Balázs Ablonczy, ktorý venoval štúdiu demaskovaniu, resp. uvedeniu niektorých rozšírených legiend týkajúcich sa „Trianonu“ na správnu mieru, sa tiež nevyhol niektorým metaforám, resp. topoi typickým pre diskurz traumy. Hneď v úvodnej vete konštatuje, že Trianon je jednou z najtragickejších udalostí maďarských dejín 20. storočia, lebo, dôvodí ďalej Ablonczy, maďarská verejná mienka bola nútená čeliť rôznym problémom súvisiacimi s „okypením Uhorska“ a spracovať v sebe „poníženie súvisiace s mierovou zmluvou“. V ďalšom texte sa potom opäť objavuje metafora „okypenie územia“ Uhorska.⁶⁸ M. Zeidler je autorom dvoch výnimočných monografií a viacerých štúdií skúmajúcich „Trianon“ z perspektívy jeho sociálnych reprezentácií v medzivojnovom období. Jeho texty sú ukázkou kvalitnej analytickej historiografie a vo svojich prácach vytrvalo upozorňuje na prílišnú zakotvenosť trianonského diskurzu v tom nacionalistickom. Napriek tomu sa aj do jeho textov prepašovali metafory charakteristické pre jazyk trianonskej traumy. V úvode jeho poslednej monografie píše: „rana na tele krajiny a na duši národa bola taká hlboká, šok spôsobený stratou tak trvalý“, že narušil „obraz národa o sebe samom“ a základy politického myslenia do tej miery, že vo verejnej mienke, v umení a aj v politike často vyvolal mylné, až absurdné reakcie. Ďalej dodáva hodnotenie, ale už bez použitia prvkov medzivojnového nacionalistického diskurzu „... trianonské usporiadanie [...] bolo voči Maďarstvu nespravodlivé. Mier bol totiž v danej forme surový a ponížujúci, vo svojich všeobecných princípoch radikálny, vo svojom rozsahu prehnaný, vo svojej implementácii necitlivý, vo

66 Tamže, s. 288. Pozrime si pôvodné vety v anglickom origináli: „...Trianon, which was immediately regarded as one of the greatest, if not the greatest, national catastrophe in the Hungarians' millennial history in the Carpathian Basin, had shaken basically all Hungarians, irrespective of their social standing, economic status, level of learning or political orientation. Certainly, no Hungarian historian who lived through those tragic events could remain unaffected by them. In fact the impact of these events upon the Hungarian mind was so thorough and pervasive that it has rightfully been called an intense 'psychological shock'.“ VARDY 1982. Ako môžeme vidieť, v anglickej verzii hovorí ešte o tom, že Trianon bol hneď od začiatku „považovaný“ za „jednu z najväčších, ak nie za najväčšiu tragédiu tisícročných maďarských dejín“. V maďarskej verzii však už Várdy vyhlasuje, že Trianon nielenže „bol považovaný“, ale v skutočnosti „bol“ najväčšou tragédiou tisícročných maďarských národných dejín. Slovné spojenia a metafory ako „ničivé účinky Trianonu na národ“ alebo „národná tragédia [...], ktorá až k základom otriasla dušou každého Maďara“, ktoré pribudli v maďarskej verzii, len umocňujú silne emotívnu tragickú výpoveď Várdyho vety.

67 Tamže, s. 289-290.

68 ABLONCZY, Balázs. Trianon-legendák. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002, s. 132-133.

*svojich následkoch zas nedomyšlený, a preto v mnohých ohľadoch škodlivý.*⁶⁹ Aby však nedošlo k nedorozumeniu, je potrebné poznamenať, že v prípade spomínaných prác I. Romsicsa, B. Ablonczyho a M. Zeidlera máme do činenia s kvalitnými analytickými textami. Metafory a topoi typické pre diskurz trianonskej traumy sa objavujú len v úvodných pasážach, v ktorých sa autori snažia zaradiť príbeh dezintegrácie Uhorska do kontextu veľkého maďarského národného príbehu; v ďalšom texte sa u nich spomínané metafory už neobjavujú. Prípád týchto autorov tiež môže poslúžiť ako dôkaz sily pôsobenia verejných diskurzov a v nich rozšírených výrazových prostriedkov na prejav nadmieru kompetentných vedcov, historikov. Opatrnosti pri narábaní s pojmovým aparátom nikdy nie je dost.

Historické naratívy profesionálnych historikov sa môžu stať súčasťou diskurzu trianonskej traumy už len samotným faktom používania slovných spojení, zvrátov a metafor, ktoré sa špecificky viažu na tento diskurz hneď od jeho počiatkov v 20. rokoch 20. storočia. Historik sa na diskurze traumy podieľa, resp. prispieva k jej reprodukcii vtedy, keď používa jeho jednotlivé výrazové prostriedky a metafory, ktoré sú pre príbeh traumy kľúčové. A to takým spôsobom, že ich objektivizuje, inými slovami, potvrdzuje ich nosné obsahy ako pravdivé. Deje sa tak, keď historik reprodukuje topoi „*historickej tragédie národa*“ či „*nespravodlivosti*“ a používa slovné spojenia a metafory typu „*okypenie*“, „*rozkúskovanie*“ krajiny alebo „*rozkúskovanie národa*“ ako pojmy, prostredníctvom ktorých ako bádateľ vedecky popisuje, resp. interpretuje minulosť. Historik takto svojou autoritou odborníka potvrdzuje správnosť významov, ktoré tieto slovné spojenia a metafory nesú a veľmi efektívne tak prispieva k potvrdzovaniu a reprodukovaniu diskurzu traumy. Opačným, kritickým prístupom k týmto a iným pojmom a metaforám by bolo ich používanie výlučne ako odkazov na ich zaradenie v nacionalistických rozpravách, resp. diskurzoch trianonskej traumy, iredenty či revizionizmu. Teda, ich citovanie ako súčastí toho ktorého diskurzu, ale nie ich reprodukovanie ako pojmov, ktorými ako odborníci interpretujeme „historickú realitu“.

Slovenská historiografia: „trauma maďarizácie“

V rokoch 1918 – 1919 v rámci procesu dezintegrácie Uhorska dochádza k vymedzeniu hraníc Slovenska, ktoré boli v medzinárodnom právnom systéme potvrdené St. Germainskou (10. septembra 1919) a Trianonskou (4. júna 1920) mierovou zmluvou. Hoci Slovensko tvorilo integrálnu súčasť novovzniknutej Československej republiky, od tohto obdobia možno o ňom uvažovať ako o samostatnej geopolitickej entite a až od tohto obdobia možno hovoriť aj o počiatkoch profesionálnej slovenskej historiografie. Na konci druhého decénia 20. storočia mala maďarská historiografia za sebou už vyše polstoročia trvajúcu profesionalizáciu a inštitucionálny rozvoj.⁷⁰ V Uhorsku pred rokom 1918 sa slovenské národné dejepisectvo mohlo, na rozdiel

69 ZEIDLER 2002, s. 6.

70 GUNST 2000, s. 197-224 a nasl.; VÁRDY 1976; a VÁRDY, Steven Béla. *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. New York: Columbia University Press, 1985.

od maďarského, rozvíjať len vo veľmi obmedzenom rozsahu.⁷¹ Slovenský národný príbeh pred rokom 1918 utvárala len úzka skupina vzdelancov (kňazov, právnikov, publicistov), ktorí neprešli žiadnou formou historického školenia. Až v roku 1921 bol v rámci Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave založený Historický seminár. V medzivojnovom období sa slovenská historiografia ako vedecká disciplína len ustanovovala, počet školených slovenských historikov, resp. autorov, ktorí síce nedisponovali historickým vzdelaním, ale venovali sa písaniu dejín, sa pohyboval v rámci niekoľkých desiatok.⁷²

Vo všeobecnosti slovenskú historiografiu v medzivojnovom období nemožno vnímať mimo kontext „čechoslovakizmu“, resp. idey československého národa presadzovanej rozhodujúcou časťou politických elít. Na Slovensku, predovšetkým v prvej dekáde po vzniku Československej republiky, pôsobili českí historici, ktorí sa snažili presadiť koncepciu jednotných československých národných dejín, čo znamenalo odmietnutie koncepcie slovenského národného príbehu utvorenej už v predvojnovom období. Ústredným motívom tohto príbehu dejín Slovákov síce bol boj o národné prežitie v podmienkach maďarskej dominancie (hlavnými antagonistami boli variantne buď „Maďari“ alebo „maďarskí páni“/„maďarská šľachta“), ale miestom, na ktoré sa slovenský príbeh viazal, bolo Uhorsko a protagonistom príbehu bol „slovenský národ“, resp. jeho významní muži. Zatiaľ čo slovenský boj o národné prežitie *vis-à-vis* maďarizačný útlak bol motív, ktorý bol do príbehu československých dejín plne integrovaný, ba dokonca ešte viac vyhrotený, uhorský rámec ako miesto dejín mal byť podľa možnosti čo najviac minimalizovaný. Hneď od začiatku medzivojnového obdobia sa v diskurzoch (verejných, politických aj odborných) konzekventne presadzuje používanie pomenovania „Slovensko“ aj pre obdobia pred rokom 1918 (od najstarších dejinných dôb), zároveň sa prestávajú používať dovtedy bežné pomenovania vzťahujúce sa na územie Slovenska ako súčasť Uhorska: „Horniaky“, „Horné Uhry“, „Horné Uhorsko“. Ako som už vyššie spomenul, takáto historizujúca demarkácia „národného teritória“, jeho objektifikácia a esencIALIZÁCIA (t. zn. keď za esenciálnu charakteristiku určitého územia

71 V podmienkach dominantného uhorsko-maďarského nacionalizmu v dualistickom Uhorsku je len ťažko predstaviteľné, že by vládnuce elity dovolili konkurenčným nemaďarským nacionalistickým hnutiam vybudovanie akejkoľvek inštitucionálnej bázy na produkciu alternatívnych historických národných naratívov. V tejto oblasti sa uplatňovala tá istá politika detekcie a potlačania, typická pre štáty éry nacionalizmu v 19. a 20. storočí, ktorú možno sledovať aj vo sfére štátom organizovaného školského vzdelávania. K súdnemu procesu so slovenským historikom Júliusom Bottom v rokoch 1914 – 1916 pozri POLLA, Belo. *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1997, s. 221-230; k profesionalizácii dejepisectva a nacionalizmu pozri napr. BERGER, Stefan. *The Power of National Pasts: Writing National History in Nineteenth- and Twentieth-Century Europe*. In BERGER, Stefan (ed.) *Writing the Nation. A Global Perspective*, New York: Palgrave; Macmillan, 2007, s. 30-62. Pokiaľ ide o školstvo a nacionalizmus v Uhorsku, Československu a na Slovensku pozri PUTTKAMER, Joachim von. *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867 – 1914*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2003; a FINDOR, Andrej. *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kalligram, 2011.

72 HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda*. Bratislava: HÚ SAV, 2010, s. 35-44 a nasl.; a HUDEK, Adam. *Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948*. In *Human Affairs*, 2006, roč. 16, s. 51-65.

je považovaná jeho údajná prirodzená príslušnosť k určitému „národu“ sú univerzálnou črtou nacionalistického uvažovania o „teritóriu“ a „štáte“ (modernom aj predmodernom) všade, nielen v strednej Európe. Zároveň ide o jednu z veľmi perzistentných črt nacionalistického svetonázoru, ktorú je veľmi ťažké dekonštruovať nielen u bežných ľudí, ale i u historikov; a to napriek tomu, že takáto objektifikácia a esencIALIZÁCIA teritória ako „národného“ je očividne ahistorická a navádza k anachronizmu.⁷³

Protimaďarské motívy a stereotypy sa tiež začínajú vo významnejšej miere objavovať pod vplyvom českých autorov, resp. slovenských autorov pročeskoslovenskej orientácie, z ktorých mnohí predtým pôsobili v českom prostredí. Konceptia slovenských národných dejín, ako ju vytvárali a reprodukovali predstavitelia turčianskosvätomartinského jadra Slovenskej národnej strany – predovšetkým Svätozár Hurban Vajanský a Jozef Škultéty – od 80. rokov 19. storočia až do roku 1918, síce obsahovala určité motívy kultúrnej nadradenosti Slovákov voči Maďarom (ako „*autochtónneho národa*“, ktorý naučil prišlých „*pohanských nomádskech Maďarov*“ usadlému poľnohospodárskemu spôsobu života a ich kristianizoval), ale nie topos „útlaku“. ⁷⁴ Snaha o „rozpustenie“ slovenského národného príbehu v českom (československom) v medzivojnovom období vyústila do konfliktu medzi Danielom Rapantom – snáď najvýznamnejšou postavou prvej generácie slovenských profesionálnych historikov – a čechoslovakisticky orientovanými českými historikmi.⁷⁵ Veľké polemiky sa vyskytli ohľadne interpretácií viacerých historických udalostí, resp. období týkajúcich sa dejín územia Slovenska. Avšak rozpad Uhorska v roku 1918 tvoril jeden z mála bodov, v interpretácii ktorého panoval medzi slovenskými a českými historikmi širší konsenzus.⁷⁶

Zatiaľ nie sú k dispozícii štúdie o verejných rozpravách v medzivojnovom období na území Slovenska, ale podobne ako pri medzivojnovom maďarskom dejepisectve, aj v prípade slovenskej historiografie možno pozorovať významný vplyv verejných politických diskurzov – v nich cirkulujúcich topoi, stereotypov a špecifického emotívneho jazyka – na rozpravy profesionálnych historikov. Novinové články, pamäti a knihy Fedora Houdka, Štefana Janšáka, Milana Hodžu, Ivana Krnu, Ivana Markoviča, Štefana Osuského a veľká štvordielna monografická práca katolíckeho kňaza Karola Antona Medveckého poskytujú reprezentatívny náhľad na dominantne prítomné laické koncepcie dejín Uhorska a príčin jeho rozpadu v prvej dekáde po vzniku

73 Pozri VÖRÖS 2010, s. 58-62.

74 Ide o výsledky najnovších výskumov historických koncepcií ideológov slovenského národného hnutia v období dualizmu, ktoré uskutočnil Karol Hollý. Pozri jeho dizertačnú prácu: HOLLÝ, Karol. *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*. Dizertačná práca, Bratislava: FFUK; HÚ SAV, 2008, s. 45-84, 282-330 a 461-467. Tejto téme sa budem ešte podrobnejšie venovať nižšie.

75 Pozri štúdie v MARSINA, Richard (ed.) *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin: Vydavateľstvo Maticy Slovenskej, 1998; pre novšiu interpretáciu vzťahu medzi Rapantom a jeho hlavným oponentom z radov českých historikov Václavom Chaloupeckým pozri DUCHÁČEK, Milan. Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 78-97, http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/texty_1_2011/duchacek.pdf (posledný náhľad 8. októbra 2012); tiež pozri HUDEK 2010, s. 35-44 a nasl.

76 Z uvedeného dôvodu, ako aj pre obmedzený rozsah tejto štúdie, upustím od sledovania produkcie českých historikov v rámci československej historiografie.

Československa.⁷⁷ Texty politikov a publicistov prinajmenšom v 20., ale v nemalej miere aj v 30. rokoch suplovali výklady profesionálnych historikov, ktoré ešte takmer vôbec neexistovali (pokiaľ ide o tému rozpadu Uhorska a vzniku Československej republiky).

Tak ako vo väčšine rozpráv o „Trianone“ boli v medzivojnovom Maďarsku prítomné aj silné legitimizačné motívy v prospech jestvujúceho režimu a politického usporiadania, aj v prípade slovenských naratívov o dezintegrácii Uhorska platí, že jedným z ich cieľov bolo vysvetliť a legitimizovať oddelenie Slovenska od Uhorska a vznik Československa.⁷⁸ Taktiež argumentačné schémy, ktoré sa objavovali v medzivojnovom verejnom diskurze, vychádzali zo základných topoi časti slovenského nacionalistického diskurzu – predovšetkým „čechoslovakisticky“ orientovaného – z prelomu 19. a 20. storočia a nasledujúcich dvoch desaťročí. Zároveň nemožno zabúdať na to, že (česko-)slovenský diskurz (verejný politický a do istej

77 MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat*, zv. 1 – 4. Trnava: Spolok Sv. Vojtecha v Trnave, 1930 – 1931. Užitným zdrojom pramenného materiálu v tomto smere je aj malá antológia novinových článkov zostavená Ladislavom DEÁKOM. *Súčasníci o Trianone*. Bratislava: Kubko Goral, 1996, v ktorej sa nachádzajú články od väčšiny vyššie spomenutých autorov. Všetci boli predstaviteľmi slovenského národného/nacionalistického hnutia už aj pred rokom 1918 a viacerí z nich sa priamo zúčastnili mierových rokovaní v Paríži alebo spolupracovali na príprave podkladov pre československú delegáciu (Houdek, Markovič, Janšák, Krno, Osuský). Všetci menovaní predstavovali viac či menej významné postavy v československej politike medzivojnového obdobia.

78 V tejto súvislosti je však veľmi dôležité poznamenať, že by bolo chybou uvažovať o medzivojnovom Československu ako mieste jedného absolútne dominantného diskurzu. V medzivojnovom Maďarsku existoval jeden veľmi dominantný „trianonský“ verejný diskurz – o ktorom som pojednal vyššie – a niekoľko veľmi marginalizovaných (mocou aktívne potláčaných) alternatívnych rozpráv o príčinách a dôsledkoch dezintegrácie Uhorska a rozdelenia „národa“. V Československu, resp. konkrétne na Slovensku, popri dominantných verejných rozpravách o maďarizačnom útlaku, nevyhnutnom zániku Uhorska a vzniku Československej republiky ako záchrany Slovákov (o tých budem hovoriť nižšie), existovali na tieto témy aj alternatívne rozpravy. Medzi ne patrili rôzne smery slovenských autonomistických diskurzov a pro-uhorské diskurzy. Je zložité adekvátne posúdiť mieru rozšírenosti a verejnej prítomnosti hlavne rozpráv v prospech obnovenia Uhorska alebo reintegrácie Slovenska ako autonómnej (či federatívnej) jednotky (je známe, že sa ich vládna moc pokúšala držať čo najviac pod kontrolu a marginalizovať ich – napr. aj prísny uplatňovaním paragrafov zákona č. 50/1923 na ochranu republiky – pozri kapitolu Attilu Simona v tejto knihe). Táto téma ešte len čaká na svojich bádateľov, ale je opodstatnené predpokladať, že pro-uhorský diskurz, pokiaľ ide o každodennú sociálnu prax, možno lokalizovať predovšetkým do periférnych oblastí obývaných maďarským a prípadne aj nemeckým a židovským obyvateľstvom. O väčšine slovenského obyvateľstva možno predpokladať, že bola tvorcom rozličných variant pro-československých (viac v urbánnom prostredí) alebo slovenských autonomistických (viac v rurálnom prostredí) rozpráv. Faktom však ostáva, že málopočetná komunita slovenských profesionálnych historikov v medzivojnovom období – s čiastočnou výnimkou D. Rapanta, ako som už vyššie spomenul – sa podieľala len na tvorbe a reprodukcii pro-československého a „čechoslovakistického“ diskurzu.

miery aj odborný historiografický) bol významne podmienený maďarským diskurzom, na ktorý reagoval.⁷⁹

V (česko-)slovenských rozpravách o rozpade Uhorska a vzniku ČSR v medzivojnovom období je základným toposom „národný útlak“ („tisícročný útlak“) Slovákov Maďarmi, t. zn. reprezentácia „Maďarov“ ako večného nepriateľa, „odvekého ujarmovateľa slovenského národa“. Nešťastím pre „slovenský národ“ mal byť už samotný fakt príchodu „Maďarov“ do Karpatskej kotliny koncom 9. storočia, lebo zničili Veľkomoravskú ríšu, prvý spoločný štát Čechov a Slovákov, čím začína tisícročné temné obdobie boja Slovákov o holé národné prežitie.⁸⁰ Topos „tisícročného útlaku“ je jedným z najrozšírenejších v rámci slovenských nacionalistických rozpráv týkajúcich sa „Maďarov“.

Téza o „tisícročnom útlaku“ sa zrejme začala intenzívnejšie objavovať v roku 1848, počas ozbrojeného vystúpenia slovenskej dobrovoľníckej výpravy (prvýkrát ju pravdepodobne vyslovil Pavol Jozef Šafárik začiatkom 20. rokov 19. storočia). V liptovskomikulášskych *Žiadostiach slovenského národa* z 10. mája 1848 je v prvom bode vyhlásenie, že „Slovenský národ v uhorskej vlasti precitňuje [sa] po deväťstoročnom sne“, v tom istom a nasledujúcom roku existujú záznamy z prejavov Jozefa Miloslava Hurbana, Ludovíta Štúra a ďalších o „deväťstoročnom maďarskom jarme“ a „tyranii“ (datované zrejme od dáta zániku Veľkomoravskej ríše začiatkom 10. storočia). Od jesene 1848 však už štúrovci hovoria o „tisícročnom útlaku“, o „tisícročnom jarme“, „tisíc rokoch neslobody“, a dokonca o „tisícročnom spánku slovenského národa“.⁸¹ Toto zaokrúhlenie mohlo vychádzať aj z kresťanskej tradície chiliizmu (milenarizmu).⁸² Podľa väčšinového názoru topos tisícročného útlaku ostal trvalo prítomný v prejavoch slovenskej národoveckej elity počas ďalších 80 rokov trvania Uhorska. Výskumy Karola Hollého však naznačujú, že v prejavoch predstaviteľov turčianskomartinského jadra Slovenskej národnej strany (Vajanský, Škultéty a spol.) v období dualizmu fakticky až po prvú svetovú vojnu sa topos tisícročného útlaku neobjavuje.⁸³ Do slovenského národoveckého diskurzu ho znovu prináša až na prelome storočí mladá

79 Obraz o tom, ako slovenskí autori vnímali argumentáciu maďarskej strany – ktorá sa k nim najčastejšie dostávala v podobe propagandistických materiálov rozširovaných z Maďarska na území Československa alebo inom zahraničí – si možno utvoriť napr. na základe práce novinára JANOTA, Milan. *Nápor proti Trianonu. Boj o obnovu Svätoštefianskej ríše*. Praha: Zahraničný odbor Slov. odbočky Rady Československej, 1932; či súboru publicistických článkov a dokumentov HODŽA, Milan. *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918*. Bratislava: Odtisky zo Slovenského Denníka, 1929; alebo zborníka *Slovensko proti revízii Trianonskej zmluvy*. Sostavila a vydala Slovenská odbočka čl. Národnej rady v Bratislave. Bratislava: Slovenská odbočka čl. Národnej rady v Bratislave, 1929; či knihy PRAŽÁK, Albert. *Maďarská propaganda proti Československu*. Bratislava: Státní tiskárna, 1929. Za povšimnutie stojí aj reakcia Š. Janšáka na odpoveď maďarskej delegácie na návrh mierovej zmluvy: JANŠÁK, Štefan. *Mierová smluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*. Bratislava: Universum Kučera, 1920.

80 MEDVECKÝ, Karol A. *Slovenský prevrat*, zv. 1. Trnava: Spolok Sv. Vojtecha v Trnave, 1930, s. 5, 8-15 a nasl.; HOUDEK, Fedor. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava: Prúdy, 1931, s. 5-30.

81 Pozri PRAŽÁK, Albert. Slováci a čeština – Tisícročná poroba. In *Prúdy*, 1924, roč. 8, č. 7, s. 408-410.

82 FINDOR, Andrej. Tisícročná poroba? In KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.) *Mýty naše slovenské*. Bratislava: AEP, 2005, s. 71-76; tiež pozri KRIVÝ, Vladimír – MANNOVÁ, Elena: Mýtus obete. In KREKOVÍČ – MANNOVÁ – KREKOVÍČOVÁ 2005, s. 86-93.

83 HOLLÝ, Karol. Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: Historická ideológia Svätozára Hurbana Vajanského (1881-1897). In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 2, s. 243-269; HOLLÝ, Karol. The Negation of Event History and Historical Optimism: Historical Ideology of Svätozár Hurban Vajanský (1881 – 1897). In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, Supplement, s. 23-52.

generácia „čechoslovakistických“ slovenských národnárov (Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Milan Makovický, F. Houdek) a českí slovakofili (predovšetkým Karel Kálal).⁸⁴

V niektorých analyzovaných textoch sa ako „utláčajúci Maďari“ identifikovala len „maďarská šľachta“ alebo „džentry“, od ktorej bol oddelený „maďarský ľud“, ktorý trpel pod jej panstvom (a ešte aj v „novom Maďarsku“ stále trpí) rovnako ako „slovenský ľud“. Podobnú stratégiu rozlišovania medzi politickou elitou a ľudom sme v rovnakom období mohli pozorovať aj v maďarských nacionalistických rozpravách. V prípade slovenského ľudu bol však sociálny útlak spájaný ešte aj s maďarizáciou, t. j. „sústredeným útokom“ na jeho „národnú existenciu“.⁸⁵ „Maďari“ („maďarskí páni“, „maďarský národ“) boli jednoznačne emblematickí ako „agresívny národ“, ktorý despoticke ovládol Uhorsko a útočil na „národnú existenciu“ Slovákov a iných „nemaďarských národov krajiny“.⁸⁶

Na topos útlaku nadväzoval stereotyp o civilizačnom a kultúrnom rozdiel medzi slovenským a maďarským národom: menovite demokratizmus a mierumilovnosť „Slovákov“ („Čechoslovákov“), prejavujúce sa medzi inými aj v demokratickom zriadení Československej republiky, v ostrom kontraste voči antidemokratizmu, agresivitě a barbarstvu „Maďarov“ a feudálnemu charakteru Uhorska, resp. horthyovského Maďarska.⁸⁷ Kvalita „antidemokratickej feudálnosti“ sa napokon objavuje ako dominantný motív pri vysvetľovaní príčiny

84 HOLLÝ, Karol. Historická narácia ako politický program. Analýza obrazov minulosti v programových textoch slovenského národného hnutia z rokov 1848 a 1861. In *Forum Historiae*, 2009, roč. 3, č. 2, s. 4 a 6 http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/holly.pdf (posledný náhľad 8. októbra 2012); a HOLLÝ 2008, s. 20-22, 27, 32, 60, 88, 282-330, 333-408, 461-467; HOLLÝ, Karol. Práca *Co hatí Slováky?* od Meakulpínskeho ako výraz ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov na začiatku 20. storočia. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2009, s. 217-232; HOLLÝ, Karol. Historická argumentácia Štefana Marka Daxnera v práci *Hlas zo Slovenska*, resp. Slovenská otázka od konca 18. storočia (textová analýza). In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2010, č. 2, s. 132-143 http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_2_2010.pdf (posledný náhľad 8. októbra 2012).

85 Pozri napr. JANŠÁK, Štefan. Mierová zmluva s Maďarmi. In *Slovenský denník*, 28. marca 1920; HODŽA, Milan. Trianon: 1848 – 1930. In *Slovenský denník*, 4. júna 1930 (obidva články publikované aj v DEÁK 1996, s. 27-29 a 51-54); MEDVECKÝ 1930, s. 10-37.

86 V analyzovaných textoch ako druhý antagonista (po „Maďaroch“) často vystupuje „Viedeň“ (t. j. panovník, dynastia, ríšska vláda), ktorá síce principiálne nestála proti Slovákom (tak ako Maďari), ale zakaždým „Slovákov“ ochotne obetovala „Maďarom“, ak si to jej záujmy vyžadovali. A ak si aj „Dynastia [...] občias spomenula na Slovákov, bolo to len na postrašenie a obmäkčenie výbojných Maďarov.“ MEDVECKÝ 1930, s. 23; tiež pozri MARKOVIČ, Ivan. *Slovensko pred prevratom*. Brožúra „Nové Svobody“ Sv. II. Bratislava: Grafické, knižarské a nakladateľské družstvá v Praze, 1924, s. 3-4.

87 Stereotypy o kultúrnej menejcnosti Maďarov plnili v prípade dominantného (česko-)slovenského nacionalizmu tú istú legitimizačnú funkciu nacionalistických diskriminačných politik ako stereotypy o kultúrnej podradenosti „národnosti“ (t. j. nemaďarského obyvateľstva) v Uhorsku v prípade uhorsko-maďarskej nacionalistickej rétoriky pred rokom 1918. Užitočným prehľadným prameňom, pokiaľ ide o stereotypy o Maďaroch, je práca K. A. Medveckého: „... nad neskorším Uhorskom ... [panovali] najprv Hunovia, po nich Avari a potom Maďari. Všetky tieto plemená stáli kultúrne veľmi nízko a udržiavali svoju nadvládu nad podmanenými európskymi kmeňmi a národmi len násilne [...]. Preto nie div, že sv. Štefan, zakladajúc maďarský štát kresťanský, opieral sa aj o iné národy uhorské, najmä o tie, ktoré jeho barbarským súkmeňovcom priniesli kultúru.“ Pozri MEDVECKÝ 1930, s. 9, tiež s. 11-14, 18. a nasl.; taktiež pozri HOUDEK 1931, s. 6-9. Veľmi zaujímavú prácu v tejto súvislosti napísal A. Findor, ktorý analyzuje učebnice dejepisu slovenských ľudových, základných a stredných škôl v období medzi 1920 – 2004 a sleduje v nich reprezentovaný obraz „Maďarov“ vo vzťahu k autoreprezentácii Slovákov ako národa. FINDOR 2011; tiež pozri HASLINGER, Peter. Hungarian Motifs in the Emergence and the Decline of a Czechoslovak National Narrative, 1890 – 1930. In WINGFIELD, Nancy Meriwether (ed.) *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. Oxford; New York: Berghahn Books, s. 169-182.

nevyhnutného zániku Uhorska. Uhorsko muselo zaniknúť pre feudálne spiatocníctvo, ktoré násilím udržiavala maďarská šľachta, čím sa priečila morálnemu imperatívu demokratizmu: „*posvätného práva národov*“ na slobodný národný život. Z tohto hľadiska mal byť trianonský mier len naplnením historickej spravodlivosti, odsúdením uhorského režimu, ktorý tvoril „*najhúževnatejšiu prekážku demokratickej národnostnej a sociálnej evolúcie na celej európskej pevnine*.“⁸⁸ Ďalším dominantne prítomným toposom v skúmaných textoch – pri ktorom jednoznačne vieme určiť, že bol reakciou na maďarský diskurz – je téza o dobrovoľnom odchode Slovákov z Uhorska: slobodná vôľa, ba priam až prirodzená túžba Slovákov po secesii a spojení sa s Čechmi v Československu, ktorá mala vyplývať z bratstva Čechov a Slovákov, resp. Čechoslovákov.

Väčšina z vyššie spomenutých topoi medzivojnových verejných diskurzov pretrváva v rôznych – či už takto explicitne formulovaných alebo subtilnejšie vyjadrených – podobách v slovenskom historiografickom diskurze o Uhorsku 19. storočia a jeho rozpade v roku 1918 až dodnes. V porovnaní s maďarskou historiografiou teda v slovenskej historickej spisbe badať výraznejšiu neprerušenú kontinuitu argumentačných schém a topoi objavujúcich sa v historických naratívoch o dezintegrácii Uhorska od 20. rokov až po súčasnosť. Prirodzene, aj v slovenskej historiografii – tak ako v každej inej – dochádzalo pri zmenách režimov a politických elít k veľkým premenám v interpretáciách osobností, udalostí a celých epoch, a dokonca aj v periodizácii dejín.⁸⁹ Tieto veľké a radikálne reinterpretácie sa týkali dejín vzniku Československej republiky 28. októbra 1918, ale takmer vôbec sa netýkali hodnotenia rozpadu Uhorska 28./30. októbra 1918 a jeho príčin.

V (česko)slovenskej historiografii sa zlomovým dátumom zániku habsburskej monarchie a dezintegrácie Uhorska stal 28. október, resp. v medzivojnovej slovenskej, autonomisticky orientovanej, historiografii (a obzvlášť v slovenskej historiografii po roku 1993) aj 30. október 1918.⁹⁰ Ako som už uviedol v úvode, v slovenských odborných historických naratívoch sa pomenovanie „Trianon“ vzťahuje len na samotnú mierovú zmluvu a skôr ojedinele sa vyskytuje ako symbolické pomenovanie „maďarského nacionalizmu“, „posadnutosti dejinami“ a pod.⁹¹ Nespája sa však primárne so zánikom Uhorska, ktoré je udalosťami z 28./30. októbra 1918 považované za dokonané. Zatiaľ čo v prípade maďarskej historiografie sa príbeh „Trianonu“, t. j. príbeh rozpadu „krajiny“ a „národa“, obvykle začína odvíjať počnúc koncom októbra 1918, v slovenskej historiografii prebieha tvorba príbehu

88 JANŠÁK 1920; HOUDEK, Fedor. Maďari na mierovej konferencii. In *Slovenský denník*, 4. júna 1930; OSUSKÝ, Štefan. Slovensko a trianonská zmluva. In *Venkov*, 27. marca 1921; OSUSKÝ, Štefan. O mierovom jednaní s Maďarskom. In *Prúdy*, 1925, roč. 9, č. 5, s. 253-261 (publikované v DEÁK 1996, s. 13-20, 27-29, 34-43); tiež pozri HOUDEK 1931, s. 5-9 a nasl.

89 Pozri HUDEK 2010.

90 Národný výbor československý v Prahe dňa 28. októbra 1918 vyhlásil vznik Československej republiky, o dva dni neskôr sa zišla novoustanovená Slovenská národná rada na porade v Turčianskom Sv. Martine a schválila – bez toho, aby jej členovia mali vedomosť o vyhlásení Československa v Prahe – deklaráciu, v ktorej žiadala spojenie Slovenska s Českom v spoločnom štáte. Pozri SZARKA, László. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségű politika 1867 – 1918 / Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867 – 1918*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 288-290.

91 Pozri napr. HOLEC 2010. Vo verejných diskurzoch – najmä politických v období uplynulej dekády – je však tento pojem „Trianonu“ (t. j. ako symbol „maďarského nacionalizmu“ či „revizionizmu“) podstatne viac prítomný.

zániku Uhorska (a vzniku Československa) opačným smerom. Na spomínané dva zlomové októbrové dátumy slovenskí historici „nabaľujú“ udalosti z predošlých rokov na domácej⁹² a zahraničnej⁹³ scéne, ktoré utvárajú naratív o nevyhnutnom zániku Uhorska (habsburskej monarchie) a vzniku Československa. V rámci slovenského národného príbehu však tento medzník – hoci považovaný za veľmi dôležitý – nezaujima také významné miesto, aké majú rozpravy o udalostiach medzi 1918 – 1920 v maďarskom národnom príbehu. Zjednodušene povedané, to miesto, ktoré v maďarskom národnom príbehu patrí „Trianonu“, v tom slovenskom patrí „obdobiu národného útlaku a maďarizácie“, začiatky ktorého rôzni autori vymedzovali buď rokmi 1791/92, 40. rokmi 19. storočia⁹⁴ alebo rokom 1867 a koniec rokom 1918. Rozpad Uhorska 28./30. októbra 1918 v slovenských národných historických naratívoch tvorí šťastné (zároveň však nevyhnutné) završenie obdobia boja o prežitie Slovákov. Preto ani neprekvapí, že sa v slovenskom verejnom diskurze (ako ani v historiografickom) nepresadilo metaforické pomenovanie symbolizujúce rozpad Uhorska a vznik Československa, resp. Slovenska v roku 1918, ktoré by mohlo byť porovnateľné s termínom a pojmom „Trianonu“ v Maďarsku. Významom, potenciou a miestom v naratíve o národných dejinách, ako aj prítomnosťou v kolektívnej pamäti je maďarský topos „Trianonu“ v slovenskom kontexte skôr porovnateľný s topoi „maďarizácie“ či „národného útlaku“, „tisícročného“ alebo „stáročného útlaku“.

Predtým, než sa dostanem k rozboru konkrétnych prác historikov, je potrebné aj v prípade slovenského diskurzu venovať niekoľko viet *jazyku traumy*. Tak ako v prípade maďarského trianonského diskurzu, aj v (česko-)slovenskom diskurze o Maďaroch, Uhorsku a jeho rozpade a vzniku ČSR sa používal a používa miestami silne emotívny slovník, ktorý by sa tiež dal označiť ako slovník „traumy z maďarizácie“. Kľúčovými termínmi tohto slovníka sú slová alebo slovné spojenia vyjadrujúce ohrozovanie národnej existencie: „*národný*“ či

92 Činnosť a aktivity slovenských politikov v rôznych častiach Rakúsko-Uhorska v období vojny, ale obzvlášť v rokoch 1917 – 1918, a činnosť domáceho českého odboja (tzv. Maffie), resp. legálnej politickej reprezentácie.

93 Predovšetkým činnosť Tomáša G. Masaryka a jeho spolupracovníkov Edvarda Beneša a Milana R. Štefánika v exile (1914 – 1918), ale rovnako dôležité miesto zaujímajú, obzvlášť v medzivojnovom období a následne aj po roku 1993, udalosti, ktoré sa odohrali v USA – činnosť tamojších slovenských krajaných organizácií, Clevelandská (22. októbra 1915) a Pittsburská (31. mája 1918) dohoda. V prvej – ktorá niesla podpisy zástupcov českej a slovenskej emigrantskej organizácie – sa hovorilo o „*spojení českého a slovenského národa*“ v štáte s federatívnym usporiadaním a s „*úplnou národnou autonómiou Slovenska*“, s vlastným snemom a vlastnou štátnou správou. V slovenských naratívoch však zaujíma dôležitejšie miesto druhá menovaná dohoda – hoci sa v nej nehovorilo explicitne ani o federácii ani o autonómii Slovenska – lebo bola podpísaná aj T. G. Masarykom a v medzivojnovom období tvorila pre predstaviteľov slovenského autonomistického hnutia významný referenčný bod v ich argumentáciách proti „*čechoslovakistom*“ a centralistom.

94 V rokoch 1791 – 1792 boli na uhorskom sneme prijaté prvé zákony o používaní maďarčiny v správe vecí verejných, resp. o jej zavedení do škôl ako riadneho predmetu. V slovenskom historiografickom diskurze sa tieto zákony označujú za „*prvé maďarizačné zákony*“ (pojmem, ktorý ustálil Daniel Rapant svojou veľkou dvojväzkovou prácou: *K počiatkom maďarizácie*, zv. 1 – 2. Bratislava: Zemedelské muzeum; Československé zemedelské muzeum, 1927, 1931). Druhým medzníkom, ktorý sa v slovenskej historiografii zvykne považovať za začiatok konca Uhorska, je obdobie 40. rokov 19. storočia, kedy sa završilo zavádzanie maďarčiny do školstva a správy (na miesto latinčiny a na úkor ďalších nemaďarských jazykov – zákony z rokov 1840 a 1844) a vystupňovali sa konflikty s predstaviteľmi nemaďarských národných/nacionalistických hnutí, ktoré v prípade slovenských národovcov vyvrcholili dobrovoľníckymi výpravami (1848 – 1849) proti revolučným vojskám v Uhorsku.

„národnostný útlak“, „jarmo utláčateľov“, „odnárodňovanie“, „maďarizácia“, „smrť národa“, „národná smrť Slovákov“, a pod.; a slová a slovné spojenia vyjadrujúce zradu: „renegát“, „odrodilec“, „maďarón“, „maďarónstvo“, „odpadlivosť“, „zrada národa“, „dezercia z boja o národnú slobodu“ a pod. Tieto výrazy a metafory vo väčšej či menšej miere prenikli aj do odborného historického diskurzu hneď od jeho počiatkov a vo významnej časti slovenskej historickej spisby sa používajú podnes (obzvlášť „útlak“, „národný/národnostný útlak“, „maďarizácia“, „odnárodnenie“ a kategória „maďarón“). Existujú však aj historici, ktorí túto terminológiu čiastočne alebo úplne odmietajú ako nacionalistickú. Totiž podobne ako jazyk „trianonskej traumy“ v Maďarsku, aj jazyk „traumy z maďarizácie“ na Slovensku vznikol počas obdobia, na ktoré odkazuje (19. storočie). Významy jeho kľúčových termínov sú produktmi sociálnej praxe doby svojho vzniku, ktorá bola nacionalistická. Ako som už vyššie naznačil, je veľký rozdiel v tom, ako s týmito termínmi operuje historik: či ich používa ako vedec pri interpretovaní prameňov, t. j. používa ich ako súčasť svojho vedeckého jazyka, ktorým podáva vysvetlenie a analýzu, alebo ich cituje len ako kategórie sociálnej praxe historickej doby tvoriacej predmet jeho skúmaní. Ten prvý spôsob stavia historika prinajmenšom „jednou nohou“ do pozície (re-)produkovateľa nacionalistických rozpráv, kým ten druhý spôsob môže (i keď nemusí) priniesť výsledky, ktoré môžu byť nápomocné pri dekonštrukcii insitnej nacionalistickej mytológie.

Do istej miery je prekvapujúce, aký malý priestor sa v medzivojnovnej slovenskej historiografii venoval podrobnejšiemu skúmaniu rozpadu Uhorska. Tento stav pretrval aj v období druhej svetovej vojny a v desaťročiach po nej. Prvá monografia systematicky sa venujúca udalostiam roku 1918, avšak výlučne z perspektívy aktivít politikov slovenského národného hnutia, vyšla až v roku 1976. Tento relatívny nezáujem mohol súvisieť aj s tým, že československé politické elity potrebovali koncepciu československých národných dejín, ktoré by siahali pred obdobie príchodu staromaďarského kmeňového zväzu do Karpatskej kotliny a začiatku vazalskej závislosti českých kniežat na cisárovi Svätej ríše rímskej. Slovenskí historici, ktorých počet ostal až do 60. rokov 20. storočia relatívne nízky, sa primárne venovali vybraným obdobiam raného a vrcholného stredoveku a 19. storočia.⁹⁵

95 Témy, ktorým medzivojnovní slovenskí historici venovali zvýšenú pozornosť, boli do veľkej miery podmienené aj tlakom niektorých českých historikov, ktorí sa snažili definovať základnú líniu československého národného historického naratívu. Išlo hlavne o tri témy: Veľká Morava ako prvý štát (Čecho)Slovákov, obdobie vpádov českých husitov na územie Slovenska a jeho ovládanie bratříkmi Jána Jiskru z Brandýsa v 15. storočí. Napokon, pochopiteľne, významná pozornosť sa venovala formovaniu slovenského národného/nacionalistického hnutia v prvej polovici 19. storočia (obzvlášť vzniku Slovenskej národnej rady v roku 1848 a účinkovaniu slovenských dobrovoľníckych jednotiek v bojoch proti uhorským/maďarským revolučným vojskám) a v období dualizmu. Diskusie a spory medzi českými a slovenskými historikmi ohľadne „národného“ zaradenia („československého“ vs. „slovenského“) jednotlivých historických epoch a udalostí pokračovali aj po druhej svetovej vojne. V otázke interpretácie rozpadu habsburskej ríše a Uhorska, ako som už vyššie spomenul, však panoval konsenzus. Pozri HUDEK 1996, s. 55-56 a 59-60); HUDEK 2010, kapitoly 4., 5. a 6. Ohľadne kontinuity a diskontinuity motívov v česko-slovenských polemikách o koncepcii národných dejín v povojnovom období: HUDEK, Adam. The Attempt to Construct a Marxist Master Narrative in the Period 1948 – 1955. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, Supplement, s. 111-132 (obzvlášť s. 125-130).

Snáď najdôležitejším textom z pera slovenského profesionálneho historika na tému rozpadu Uhorska v medzivojnovom období je esej Daniela Rapanta z roku 1930.⁹⁶ V článku, ktorý vydal pod názvom *Maďarizácia, Trianon, revízia a demokracia* sformuloval koncepciu dejín Uhorska/Slovenska v 19. storočí až po jeho dezintegráciu v roku 1918, ktorá – ako si ďalej ukážeme – dominuje až do súčasnosti.⁹⁷ Rapant vo svojom článku predostrel silne teleologickú interpretáciu: dezintegráciu Uhorska vnímal ako dejinnú nevyhnutnosť, ku ktorej skôr či neskôr muselo dôjsť. „(T)rianon znamená logické završenie hlbokého dejinného pochodu, začínajúceho v podstate príchodom Maďarov do terajších ich sídiel, no priamo ku katastrofe spejúceho od roku 1790, od násilných a umelých snáh maďarských o pomadžarčenie celého Uhorska, o naplnenie Magyarországú Maďarmi. [...] nemôže byť pochybností, že táto maďarizačná snaha to bola, čo viedla Maďarov priamo k Trianonu.“⁹⁸ Podľa Rapanta k dezintegrácii Uhorska viedla nacionalistická a asimilačná politika maďarských vládnucich vrstiev, ktoré odmietali akceptovať existenciu mnohonárodného Uhorska a chceli ho násilím pretvoriť na maďarský národný štát. V Uhorsku, v rozpore s duchom demokratizmu modernej doby, až do jeho konca panoval nedemokratický režim, ktorý neutláčal „národnosti“ len po stránke národnej, ale aj sociálnej a hospodárskej. V takýchto podmienkach – tvrdí Rapant – sa väčšine obyvateľstva Uhorska stal osud takéhoto štátu ľahostajným. Porážka ústredných mocností len poskytla možnosť utláčaným národnostiam oslobodiť sa spod útlaku, ktorú tieto využili. Dezintegrácia Uhorska má z tohto hľadiska aj svoj morálny rozmer. Rapant pripisuje veľkú dôležitosť tomu, že v Uhorsku došlo v 19. storočí ku konfliktu medzi maďarským etatistickým vnímaním národa a etnicko-kultúrnym chápaním národa ostatných nemaďarských národov Uhorska: „Maďari, vedení svojím čisto mechanickým a etatickým pojmom národa, nevideli v inorečových obyvateľoch krajiny nikdy osobitné mravné jednotky, ale vždy len súhrn občanov hovoriacich inou ako maďarskou rečou.“⁹⁹ Takýto „úzkoprými maďarskými stavovskými vládnucimi triedami“ presadzovaný nacionalizmus používal násilnú maďarizáciu ako nástroj na obranu svojej moci. Pred rokom 1848 totiž *de iure* existoval v Uhorsku len jeden národ: „uhorský stavovský (šľachtický) národ“. Tento bol – pokračuje Rapant – aspoň z 5/6 maďarský, zvyšok tvorila šľachta ostatných národov. Akékoľvek rozšírenie politických

96 D. Rapant je v súčasnosti považovaný za najvýznamnejšieho historika v rámci slovenskej historiografie v medzivojnovom období a po druhej svetovej vojne až do 60. rokov. Pozri zborník MARSINA 1998. V medzivojnovom období sa Rapant významne vyhranil voči českým historikom presadzujúcim koncepciu československých národných dejín, ako jediný spomedzi profesionálnych slovenských historikov svojej generácie. Nebol principiálne proti koncepcii československých dejín, ale trval na uznaní odlišnosti a určitej individuality slovenských dejín v rámci dejín Uhorska (čo českí historici odmietali). RAPANT, Daniel. Národ a československá otázka. In *Prúdy*, 1925, roč. 9, č. 8, s. 454-464; RAPANT, Daniel. Československé dejiny. In *Prúdy*, 1934, roč. 18, č. 7, s. 400-408. Dôležitým faktom ostáva, že Rapant, na rozdiel od svojich kolegov, dôsledne konštruoval príbeh slovenských dejín ako súčasť dejín Uhorska – i keď, samozrejme, voči „maďarskému Uhorsku“ 19. storočia mal vyhranene negatívny názor a, podobne ako českí a slovenskí čechoslovakistickí historici, ho považoval za „žalár národov“.

97 RAPANT, Daniel. Maďarizácia, Trianon, revízia a demokracia. (Hrsl kombinácií historicko-politických k 10. výročiu mieru trianonského). In *Prúdy*, 1930, roč. 14, č. 6, s. 350-367. Text tejto eseje je dostupný aj v CHMEL, Rudolf (ed.) *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 98-113.

98 RAPANT 1930.

99 Tamže, s. 353.

práv by znamenalo nielen ohrozenie privilegií vládnucich vrstiev, ale i ohrozenie dominantného postavenia maďarskej šľachty v uhorskom národe. Tak sa podľa Rapanta boj o udržanie maďarského rázu Uhorska súčasne stáva bojom o udržanie politickej, sociálnej a hospodárskej moci maďarských výsadných tried. Maďarské vládnuce vrstvy chceli násilnou maďarizáciou nemaďarských národov dosiahnuť udržanie svojej moci. Postup demokratizácie spoločnosti viazali na pokroky v maďarizácii, ktorá však pod vplyvom sebeckej politiky maďarskej šľachty nemohla byť iná ako len násilná a neprirodzená. Preto sa podľa Rapanta maďarizačná politika vládnucich vrstiev nemohla skončiť inak, ako rozdelením Uhorska. Zatiaľ čo v prípade stavovského uhorského národa sa Maďarom darilo asimilovať príslušníkov iných národov nenásilnou cestou, kedy išlo o „*prirodzenú príťažlivosť a dobrovoľné poddanie sa*“, v prípade zvelaďovania maďarského národa v období „*liberálnych slobôd*“ (t. j. po roku 1848, resp. 1867) išlo o „*umelo organizované premieľanie cudzích príslušníkov, umele hatených v ich prirodzenom národnostnom vývoji a umele oslabovaných v ich národnostnej odolnosti, o násilné výpravy na cudzie duše a cudziu krv*.“¹⁰⁰

Tento interpretačný rámec nájdeme aj v prácach mladších historikov z Rapantovej generácie, Františka Hrušovského a Františka Bokesa. Prvý bol „*dvorným historikom*“ vojnovy Slovenskej republiky (1939 – 45) a bol autorom prvej syntézy slovenských národných dejín.¹⁰¹ Druhý menovaný tiež začal svoju kariéru v druhej polovici 30. rokov, počas slovenského štátu sa však politicky neangažoval, vďaka čomu mohol pôsobiť ďalej aj po vojne, ba dokonca ešte i po prevzatí moci komunistickou stranou v 50. – 60. rokoch. Bokes bol autorom druhej syntézy slovenských národných dejín, ktorá vyšla šesť rokov po Hrušovského práci a dva roky pred komunistickým prevratom koncom februára 1948.¹⁰² Hrušovského práca je citeľne ideologicky podmienená a zjednodušujúca, jej cieľom bolo vytvoriť príbeh národných dejín prirodzene spejúcich k samostatnému štátu Slovákov. Zaujímavé je, že pre Hrušovského, na rozdiel od Rapanta, udalosťou, po ktorej sa Uhorsko dostáva na trajektóriu nevyhnutného zániku, je až rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867: „*Pretože takéto rozdelenie habsburskej monarchie nebralo ohľad na práva a požiadavky ostatných národov, ktoré obývali územie tohto mocnárstva, uskutočnenie rakúsko-uhorského dualizmu znamená počiatok nevyhnutného rozkladu monarchie*.“¹⁰³ „*Maďari*“ však vystupujú, podobne ako v „*čechoslovakistickej*“ koncepcii, ako „*ničiteľia*“ už v 9., resp. začiatkom 10. storočia, kedy po svojom príchode do Karpatskej kotliny spôsobili zánik Veľkej Moravy. Tá však podľa Hrušovského nebola prvým československým štátom, ale prvým slovenským kráľovstvom.¹⁰⁴ Popri Maďaroch v Hrušovského naratívne

100 Tamže, s. 356. Samozrejme, Rapant nesformuloval svoju teleologickú koncepciu rozpadu Uhorska v tomto článku prvýkrát. Jeho životné dielo je skutočne monumentálne a jeho vyššie predstavené tézy sú do podrobnosti rozpracované v jeho dvojzväzkovej monografii, v ktorej sa zaoberal obdobím rokov 1740 – 1792, kedy podľa neho začala „*maďarizácia*“; neskôr v ďalších monografiách, v ktorých sa venuje obdobiu 1790 – 1840, revolúcii 1848 – 1849 a slovenskému národnému hnutiu v 60. rokoch 19. storočia. Bibliografiu jeho prác pozri v MARSINA 1998, s. 210-226.

101 HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Bratislava: Matica Slovenská, 1940.

102 BOKES, František. *Dejiny Slovenska a Slovákov. Od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava: SAVU, 1946.

103 HRUŠOVSKÝ 1940, s. 314.

104 Tamže, s. 46-55.

vystupuje aj druhý veľký antagonista, „Česi“, v súvislosti s ktorými možno sledovať aj prispôbenie toposu tisícročného útlaku na „*viac ako tisícročný útlak*“. Zánik Uhorska 28. októbra 1918 bol pre Hrušovského pozitívnu udalosťou, lebo došlo k oslobodeniu „*slovenského národa*“ spod „*maďarského útlaku*“. Vznik Československa v ten istý deň ale nebol pozitívnu udalosťou, keďže „*Slováci*“ museli ešte ďalších dvadsať rokov zažívať útlak od „*Čechov*“ až do 14. marca 1939, kedy sa „*slovenský národ po viac ako tisícročnej porobe stal znova slobodným národom*“.¹⁰⁵ Bokes sa vo svojej knihe v plnej miere vrátil k Rapantovej koncepcii zániku Uhorska a vzniku Československa. Jeho text je menej explicitne nacionalistický a predpojatý ako Hrušovského naratív. Bokes však na rozdiel od medzivojnových čechoslovakistických historických rozpráv, podobne ako Rapant, konštruoval príbeh slovenských dejín ako súčasť dejín Uhorska (aj keď, samozrejme, tak ako slovenskí historici pred ním, Bokes tiež písal o dejinách „Slovenska“ od najstarších dôb). Pre Bokesa (a v obmedzenej miere dokonca i pre Hrušovského) platí, že v jeho naratívne sa už stereotypy o nekultúrnosti a barbarkosti „Maďarov“ vyskytujú v menšej miere ako v medzivojnovom (laickom) historickom diskurze. Explicitné kultúrne degradujúce stereotypy sa následne v období komunizmu vytrácajú z historiografického diskurzu. Topos „stáročného maďarského útlaku“ však pretrváva.

Marxistické dejepisectvo a emancipácia slovenského národného príbehu

Po uchopení moci komunistickou stranou v roku 1948 – podobne ako v Maďarsku a ďalších krajinách strednej a východnej Európy – aj v Československu došlo k narušeniu kontinuity historických interpretácií ako aj k drastickým personálnym obmenám v rámci historickej obce. Ale – opäť podobne ako v prípade ostatných komunistických historiografií – aj v slovenskej ostal základným objektom a zároveň agensom dejín „národ“ (i keď „proletársky“ či „socialistický“) a povolaním historiografie produkcia národných dejín, resp. presnejšie, marxistických národných dejín. V období 50. rokov až do druhej polovice 60. rokov sa prehodnocovala periodizácia československých a slovenských dejín a, samozrejme, nanovo sa interpretoval celý príbeh národných dejín v súlade s marxisticko-leninskou teóriou. Radikálnou reinterpretáciou prešiel vznik Československa, predovšetkým sa prehodnotila rola a význam rozhodnutí mocností Dohody, činnosti T. G. Masaryka, E. Beneša, M. R. Štefánika a činnosti československých légii v Rusku (predovšetkým ich účasť v bojoch proti boľševikom).¹⁰⁶ V procese rozpadu Uhorska a vzniku Československa sa kľúčový význam pripísal vplyvu sovietskej Októbrovej re-

¹⁰⁵ Tamže, s. 432.

¹⁰⁶ HUDEK 2010, s. 144. Vznik Československa bol kriticky hodnotený ako dôsledok imperialistických záujmov mocností Dohody a triednych záujmov „československej buržoázie“. Zánik Rakúsko-Uhorska však bol hodnotený v rámci „dialektického vývinu dejín“ pozitívne, ako krok správnym smerom. Činnosť T. G. Masaryka, E. Beneša a M. R. Štefánika, podobne ako účasť československých legionárov v kontrarevolúcii v Rusku, boli, pochopiteľne, hodnotené veľmi negatívne.

volúcií (1917) a robotníckemu hnutiu.¹⁰⁷ V určitých rovinách však kontinuita s predošlými interpretáciami „buržoáznej historiografie“ nebola narušená. Ako som už vyššie uviedol, maďarskí komunistickí historici sa v 50. rokoch dôsledne zbavili „buržoázno-nacionalistických“ či „horthyovsko-fašistických“ interpretácií a topoi, čo v prípade pojmu „národa“ znamenalo čiastočnú relativizáciu a v istom zmysle aj pokus o dekonštrukciu jazykovo-kultúrneho primordialistického konceptu, hoci ten bol v konečnom dôsledku úplne neúspešný. V slovenskej historiografii nedošlo k tak radikálnym pokusom o potlačenie tradičného primordialistického konceptu národa. Kategórie „národa“ a „ľudu“ sa v textoch slovenských historikov objavovali rovnako často a fungovali ako synonymá. Slovenskí komunistickí historici prevzali z „buržoázno-nacionalistických“, resp. „ľudácko-autonostických“ naratívov topos stáročného útlaku slovenského národa, ktorý doplnili tézami o sociálnom útlaku, vykorisťovaní a triednom boji – tzv. teória dvojitého útlaku. „Slovenský národ“ mal byť utláčaný hneď od vzniku Uhorského kráľovstva, útlak sa však mal ešte zhoršiť po začlenení Uhorska medzi habsburské domíniá.¹⁰⁸ Maďarskí komunistickí historici už začiatkom 50. rokov prijali taký výklad dejín Uhorska v 19. a na začiatku 20. storočia, ktorý bol v mnohých ohľadoch zhodný s interpretáciami ich slovenských kolegov. „Slovenský“ topos odvekého národného útlaku Maďarmi sa stal pre maďarských komunistických historikov prijateľný, pokiaľ sa v rámci neho náležite akcentoval triedny rozmer (teda, ak za utláčateľov boli označovaní „maďarskí páni“, „statkári“, „nacionalistická buržoázia“). Tento súzvuk však nemal dlhé trvanie.¹⁰⁹ Ako sme mohli vidieť, od polovice

107 Popredný komunistický historik Ludovít Holotík vo svojom článku, v ktorom podal návrh marxistickej periodizácie slovenských dejín, to vyjadruje nasledovne: „V Uhorsku, ktoré bolo skutočným žalárom národov, sa zvlášť konzervovali prežitky stredoveku. Slovenský ľud svojimi vlastnými prostriedkami bojoval za demokratickú premenu, za likvidovanie pozostatkov feudalizmu a za spoločný život v jednom štáte s národom českým. [...] Až Veľká októbrová socialistická revolúcia oduševnila slovenský ľud, svojim veľkolepým príkladom dala mu jasný cieľ – povalenie Rakúsko-Uhorskej monarchie.“ HOLOTÍK, Ludovít. K periodizácii slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu. In *Historický časopis*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 69.

108 „Slováci sa v habsburskej monarchii stali ešte krutejšie utláčaným národom, ktorý podliehal tlaku zo strany uhorských feudálov i cisárskych úradníkov a žoldnierov.“ Tamže, s. 56. Tiež pozri HUDEK 2010, s. 134-147.

109 Hoci 50. roky 20. storočia sú jednoznačne obdobím najväčšieho zblíženia slovenského a maďarského historického naratívu, neznamená to, že aj medzi prvo-generačnými slovenskými a maďarskými komunistickými historikmi neboli vážne polemiky. Najznámejšou bol spor v súvislosti s hodnotením činnosti štúrovcov a slovenských dobrovoľníckych výprav počas revolúcie 1848 – 1849. Polemika začala kritickým článkom prominentnej komunistickej historičky Erzsébet Andics v časopise *Valóság* pod názvom *Je nutné revidovať názory Marxa a Engelsa o revolúcii rokov 1848 – 49?* (ANDICS, Erzsébet. Revízió alá kell-e venni Marx és Engels nézeteit az 1848–49-es forradalomról? In *Valóság*, 1966, č. 4, s. 40-53) a rozvinula sa na siedmom zasadnutí československo-maďarskej komisie historikov. Celú, viac rokov sa tiahnuco polemiku je možné interpretovať aj v takom zmysle, že maďarskí historici očakávali od svojich slovenských kolegov, že – podobne ako oni v prípade „Trianonu“ – zavrhnú tradičnú slovenskú národnáriarsku/nacionalistickú interpretáciu a budú konzekventne presadzovať kanonizovaný marxistický (engelský) výklad, podľa ktorého štúrovcí boli na strane kontrarevolúcie a ich aktivity boli reakčné. Slovenskí (ani českí) historici však toto neboli pripravení urobiť. ŠKVARNA, Dušan. *Obraz rokov 1848/49 v slovenskej kultúre: (od polovice 19. storočia po súčasnosť)*. In KISS, László – NAGY, Imrich (eds.) *A közös történelem vitás kérdései / Sporné otázky spoločných dejín*. Medzinárodná vedecká konferencia, Eger, 5. – 6. novembra 2008, Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae, roč. 36. Eger: Esterházy Károly Főiskola, 2009, s. 129-146; MATULA, Vladimír (ed.) *25 rokov československo-maďarskej historickej komisie*. Bratislava: VEDA, 1985.

60. rokov maďarskí historici začínajú pomaly prehodnocovať naratíva písané podľa rigidného marxisticko-leninistického kánonu.

V 50. rokoch pokračoval tlak českých historikov (a politikov) na ústup od koncepcie samostatných slovenských dejín v prospech koncepcie jednotných československých dejín, ktorý však medzi slovenskými historikmi tentoraz vyvolal už intenzívnejší odpor ako v medzivojnovom období. V druhej polovici 60. rokov tento tlak ustal a definitívne sa presadila koncepcia samostatných *slovenských národných dejín*.¹¹⁰ Trvalým dedičstvom presadzovania „čechoslovakistických“ koncepcií však zostalo vytrhnutie príbehu slovenských národných dejín spreď roku 1918 z kontextu dejín Uhorska. Dejiny Slovákov boli konceptualizované ako dejiny Slovenska (t. j. územia Slovenska) a dejiny Uhorska boli vnímané len ako dejiny „Maďarov“.

V období druhej polovice 60. rokov v Československu došlo k všeobecnému uvoľneniu ideologického zovretia a k obmedzenej liberalizácii historického bádania, čo v prvom rade znamenalo jednoznačnejšie presadzovanie slovenského národného rámca v dejinách.¹¹¹ Veľmi zaujímavým produktom tohto krátkeho obdobia „slobody myslenia“ je kniha Lubomíra Liptáka *Slovensko v 20. storočí*, ktorá svojou analytickou hĺbkou rozhodne vyčnievala medzi dobovou historickou spisbou.¹¹² Lipták v tom období tiež vnímal dejiny primárne ako príbeh „života národa“. V jeho rozprave je však citeľne menej prítomná národná teleologická perspektíva, čoho prejavom je aj absencia tézy o nevyhnutnom zániku Uhorska v jeho výklade. Rakúsko-Uhorsko sa podľa neho nemuselo nevyhnutne rozpadnúť a dovolil si vysloviť aj takú domnienku, že „*ak by bola monarchia skoncovala s vojnou niekedy do zimy 1916 – 1917, či by už bola porazená, víťazná, alebo [...] uzavrela kompromisný mier, mohla sa zachrániť, aj keď by sa nevyhla dôkladným sociálnym reformám a ústupkom utláčaným národom*.“¹¹³ Touto tézou sa Lipták priblížil spomedzi slovenských historikov asi najviac k argumentácii neskorších maďarských historikov, totižto, že dezintegrácia Uhorska primárne nebola dôsledkom prirodzeného a neodvratného procesu, ale prehranej vojny, veľmocenských záujmov mocností Dohody a mocenských záujmov politických elít nemaďarských národných hnutí. Hoci Lipták jednoznačne akcentoval aj sociálny a národnostný rozmer, t. j. nespokojnosť „ľudu“ (slovenských robotníckych a sedliackych vrstiev). Liptákov prístup sa však nemohol ďalej rozvinúť, keďže v roku 1969 bol prepustený z Historického ústavu SAV, o rok neskôr dostal zákaz publikovať, ktorý trval až do roku 1989

110 HUDEK 2010, s. 185-219.

111 V tomto období vznikajú aj prvé čiastkové štúdie k udalostiam na konci roka 1918 na území Slovenska z pera Ladislava Tajtáka: Dvortšákovo separatistické hnutie a maďarská iredenta. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 218-269; a TAJTÁK, Ladislav. Úsilie maďarských vládnučich tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. In *Historický časopis*, 1966, roč. 12, č. 4, s. 552-584.

112 LIPTÁK, Ludovít. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968 (reprinty vyšli v rokoch 1998 a 2000 vo vydavateľstve Kalligram).

113 LIPTÁK, Ludovít. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1998, s. 57.

a jeho kniha bola zakázaná.¹¹⁴ Koniec 60. rokov, ale obzvlášť 70. a 80. roky boli obdobím veľkého vzostupu slovenskej historiografie, pokiaľ ide o jej personálne zázemie a početnosť produkcie. Faktickým ukončením tlaku z českej strany na uplatňovanie koncepcie jednotných československých národných dejín sa naplno rozvíja slovenský národný naratív. Znamenalo to aj posilnenie slovenských nacionalistických motívov – v porovnaní s marxistickou historiografiou v 50. a prvej polovici 60. rokov – v odborných diskurzoch o národných dejinách, predovšetkým pokiaľ ide o obdobie 19. storočia do roku 1918 (t. j. obdobie „zvýšeného národného útlaku“). V roku 1976 vznikla aj prvá monografická práca podrobnejšie sa venujúca udalostiam okolo rozpadu habsburskej monarchie a dezintegrácie Uhorska v roku 1918.¹¹⁵ Jej autor, Marián Hronský, sa tejto téme systematicky venoval aj naďalej a v roku 1987 vydal svoju druhú, už širšie koncipovanú prácu, v ktorej pokrýva obdobie celej prvej svetovej vojny až po 30. október 1918.¹¹⁶ O desať rokov neskôr vydal tretiu knihu pod názvom *Boj o Slovensko a Trianon, 1918 – 1920*, ku ktorej sa vrátim neskôr.

Po zmene režimu

Vyvrcholením práce generácie slovenských historikov, ktorá začala pôsobiť koncom 60. a v 70. rokoch, mala byť veľká, tzv. *akademická syntéza slovenských dejín*, ktorá vyšla v šiestich dieloch medzi rokmi 1986 – 1992.¹¹⁷ Táto syntéza svojimi prvými štyrmi dielmi najlepšie reprezentuje jednak stabilitu koncepcie slovenských národných dejín ako „*stáročného boja za národnú slobodu*“ zavŕšeného nevyhnutným rozpadom Uhorska, a jednak „vytrhnutie“ naratívu slovenských národných dejín z kontextu uhorských dejín.¹¹⁸ Po roku 1989 dochádza aj v slovenskej historiografii k diverzifikácii výskumu a, podobne ako v maďarskej historiografii, aj v slovenskej sa objavuje explicitne nacionalistický prúd, ktorý jednak nadväzuje na interpretácie slovenskej autonomistickej

114 L. Lipták sa stal jednou z obetí tzv. normalizačných čistiek po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy. Pozri úvodné slová Ivana Kamenca a Valeriána Bystrického v zborníku zostavenom na počesť L. Liptáka KAMENEC, Ivan – MANNOVÁ, Elena – KOWALSKÁ, Eva (eds.) *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomirovi Liptákovi*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 7-10; tiež pozri stať od Romana Holeca „The Historian Lubomír Lipták“ v anglickej antológii Liptákových štúdií LIPTÁK, Lubomír. *Changes of Changes. Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*. Bratislava: AEP, 2002, s. 5-8; a KOVÁČ, Dušan. In memoriam Lubomír Lipták (1930 – 2003). In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 4, s. 586-588.

115 HRONSKÝ, Marián. *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976. Už o štyri roky skôr vyšla práca Ladislava Tajtáka, tá sa však venovala špecificky regiónu východného Slovenska: TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava: SPN, 1972.

116 HRONSKÝ, Marián. *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1987.

117 *Dejiny Slovenska*, zv. 1 – 6. Bratislava: VEDA, 1986 – 1992.

118 Veľavravné sú už len názvy kapitol, napr. v prvom diele syntézy (*Dejiny Slovenska. (Do roku 1526)*, zv. 1, Bratislava: VEDA, 1986). Názov Druhej časti: „*Slovensko v 10. – 12. storočí, I. kapitola: „Slovensko doménu Arpádovcov. Uhorsko viacnárodnou krajinou*“ (s. 164-179). V tejto syntéze sa podrobne a do najväčších detailov sledovalo dianie na území Slovenska od „najstarších čias“, vrátane podkapitol venovaných významným postavám, kultúre a pod. neslovenského obyvateľstva (Maďarov, Nemcov, Židov, atď.). „Celouhorský“ kontext, väčšinou len politický, prípadne hospodársky, bol naznačený vždy oddelene v kratších odsekoch.

historiografie medzivojnového a vojnového obdobia, a jednak na tzv. povojnovú emigrantskú slovenskú historiografiu.¹¹⁹ V posledných približne desiatich rokoch sa otvorene nacionalistický diskurz tiež rozdelil do niekoľkých prúdov.¹²⁰ Ďalej pokračuje mainstreamové národné dejepisectvo, ktoré kontinuálne nadväzovalo na naratív národných dejín spred roka 1989 (samozrejme, už bez marxistickej terminológie). Túto kontinuitu „národnej dimenzie“ možno výborne sledovať na 3. diele vyššie spomínanej syntézy slovenských dejín (pojednáva o období medzi 1848 a koncom 19. storočia)¹²¹ alebo snáď ešte lepšie na prácach M. Hronského. Napriek tomu, že jeho prvé dve spomínané monografie vznikli v období komunizmu a tretia až osem či deväť rokov po zmene režimu, líšia sa iba v minimálnej miere. Bližšie sa preto pozrieme len na monografiu *Boj o Slovensko a Trianon, 1918 – 1920*.¹²²

Uhorsko druhej polovice 19. storočia bolo podľa Hronského „*polofeudálnym štátom [...] veľkostatkárskej aristokracie a veľkokapitálu [a] veľkoburžoázných skupín*“, ktorých základnou politickou doktrínou bola „*negácia samobytnosti slovenského národa, snaha vymazať ho z etnografickej mapy Európy*.“¹²³ Rozpad Uhorska: „*... nebol iba akýmsi prevrpujúcim zhlukom bezprostredných udalostí a ich aktérov, akýmsi krutým trestom víťazných veľmocí Dohody za prehratú vojnu. Ale Trianon bol logickým zavŕšením cieľavedomej odnárodňovacej politiky maďarských vlád v čase dualizmu, ktorá viedla nielen k národnooslobodzovaciemu hnutiu ujarmených národov a národností mnohonárodnostného, polofeudálneho a nedemokratického štátu, ale aj k rozpadu*

119 Po druhej svetovej vojne emigrovalo zo Slovenska viacero predstaviteľov či sympatizantov vojnovaj Slovenskej republiky (František Hrušovský, Jozef M. Kirschbaum, František Vnuk, Michal Lacko, Milan S. Ďurica), ktorí v exile (západoeurópske krajiny, USA, Kanada) vytvárali alternatívny naratív o slovenských národných dejinách. Išlo o nacionalistické rozpravy, ktoré sa odlišovali od oficiálneho slovenského dejepisectva v socialistickom Československu, predovšetkým v interpretáciách vzniku ČSR, medzivojnového obdobia ČSR a vzniku a existencie vojnovaj Slovenskej republiky. Vo svojich interpretáciách dejín Uhorska v 19. storočí a jeho rozpadu 28./30. októbra 1918 však viac-menej sledovali rovnakú interpretačnú líniu ako medzivojnová (češko-)slovenská historiografia. Po roku 1993 sa niektorí spomedzi týchto historikov stali uznávanou súčasťou nacionalistického prúdu slovenskej historiografie.

120 Popri starších (bývalých exilových) autoroch sa začala presadzovať nová generácia historikov, ktorí získali školenie už po r. 1989 (pre týchto je dominantnou témou záujmu obdobie vojnovaj Slovenskej republiky 1939 – 1945 a ich cieľom je presadiť pozitívne hodnotenie faktu existencie „štátnosti“ bez ohľadu na režim, ktorý štát ovládal). Paralelne sa na explicitne nacionalistické pozície presúvajú niektorí medievisti staršej a strednej generácie, ktorí presadzujú značne romantickú etnonacionalistickú reprezentáciu dejín Veľkej Moravy ako štátu „*starých Slovákov*“ a jej panovníka Svätopluka ako „*staroslovenského kráľa*“.

121 Tento diel (*Dejiny Slovenska. Od roku 1848 do konca 19. storočia*, zv. 3, Bratislava: VEDA, 1992) bol publikovaný už po páde komunistického režimu, v roku 1992, a už na prvý pohľad je zrejmä absencia marxistického pojmoslovia a relatívne menší dôraz kladený na „*hospodársku základňu*“ dejinného procesu, ale naratív o boji za prežitie a emancipáciu slovenského národa organicky nadväzuje na výklad v 2. diele (*Dejiny Slovenska*, zv. 2, (1526 – 1848), Bratislava: VEDA, 1987).

122 HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon, 1918-1920*. Bratislava: NLC, 1998. (Táto práca, prepracovaná a rozšírená, vyšla aj v anglickom preklade: *The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon 1918-1920*. Bratislava: VEDA, 2001). Po odovzdaní textu tejto kapitoly vyšla ďalšia rozsiahla monografia M. Hronského venovaná téme rozpadu Uhorska, vzniku Československa a mierovej zmluvy: HRONSKÝ, Marián. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava: VEDA, 2011. Žiaľ, túto prácu sa mi už nepodarilo zohľadniť v texte tejto štúdie.

123 HRONSKÝ 1998, s. 14.

Uhorska.¹²⁴ Hronský reprodukuje rapantovskú teleologickú interpretačnú schému príčin rozpadu Uhorska a – v porovnaní s historickými rozpravami v 60. – 80. rokoch – dokonca vyhocuje topoi „maďarského útlaku“, „nedemokratickosti“ a „agresivity Maďarov“. Menšiu pozornosť venuje role mocností Dohody, ich strategickým záujmom pri rozhodovaní o dezintegrácii Uhorska, resp. pri určovaní hraníc jeho nástupníckych štátov.¹²⁵ V Hronského prácach – ako to už z uvedených citátov musí byť zrejmé – je tiež možné sledovať používanie jazyka „traumy z útlaku“. Okrem Hronského v 90. rokoch rovnaký interpretačný prístup presadzovali aj ďalší historici, spomedzi ktorých treba menovite spomenúť Ladislava Deáka a Milana Krajčoviča.¹²⁶

Podobne ako v Maďarsku v priebehu 90. rokov 20. storočia a v desaťročí po roku 2000 sa aj v slovenskej historiografii spomedzi strednej a mladej generácie formuje skupina analytických historikov, ktorí sa odpútali od tradičných národných/nacionalistických redukcionistických interpretácií uhorských dejín 19. storočia ako „storočia útlaku“ a rozpadu Uhorska ako nevyhnutného dejinného procesu. Pre túto skupinu historikov, hoci väčšina z nich sa venuje obdobiu 19. a začiatku 20. storočia, je téma rozpadu Uhorska *per se* postranná.¹²⁷ Monografickou prácou z pera novej generácie, ktorú je potrebné v súvislosti s témou tejto štúdie spomenúť, je práca Miroslava Michela *Pod heslom integrity*.¹²⁸ Michela sa nezaobrá priamo témou dezintegrácie Uhorska. Skúma organizované úsilie maďarských vlád a rôznych skupín a jednotlivcov – týkajúce sa územia Slovenska – o obnovenie Uhorska. Z hľadiska tradičného slovenského naratívu je jeho rozprava už súčasťou dejín Československa, z hľadiska maďarského národného naratívu však pojednáva o téme, ktorá tvorí veľmi dôležitú súčasť príbehu „Trianonu“ a doteraz nebola podrobnejšie skúmaná. Michelova práca je zaujímavá aj pre jeho prístup k literatúre „konkurenčnej“ historiografie. Ide pravdepodobne o prvého autora, ktorý v rovnakej miere pracuje s maďarskou literatúrou ako slovenskou, pritom k tej maďarskej nepristupuje *a priori* polemicky, teda nevymedzuje sa voči maďarskej historiografii z pozície slovenského historika, ktorý by mal hájiť stanovisko svojej vlastnej národnej historiografie. I keď, možno pochopiteľne, Michela sa vo všeobecnosti snaží vyhýbať polemikám, ktoré by mohli vzišť z konfrontácie rozdielnych interpretácií dvoch národných historiografií. Michelov

124 Tamže, s. 8. Na strane 12 upresňuje: „*Rozpad habsburskej monarchie a s ním úzko súvisiaci finis Hungarie nebol iba dôsledkom porážky centrálnych mocností v prvej svetovej vojne a výsledkom národnooslobodzovacieho hnutia ujarmených národov. Vyplyval tiež z dlhodobých historických procesov, z neustále sa prehľbujúcej krízy dualizmu i uhorského štátneho, politického a sociálneho zriadenia.*“ Neskôr túto základnú tézu vyjadri explicitne ešte viackrát (napr. na s. 34-36, 51).

125 Zahraničnopolitickú dimenziu čiastočne doplnil v anglickom vydaní: HRONSKÝ 2001.

126 DEÁK, Ladislav: *Trianon. Ilúzie a skutočnosť*. Bratislava: Kubko Goral, 1995. L. Deák v roku 1995 zostavil zborník príspevkov z konferencie DEÁK, Ladislav (ed.) *Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918-1920*. (Zborník referátov z konferencie v Michalovciach 14. – 15. júna 1994). Martin: Matica Slovenská, 1995. V tejto knihe publikoval aj M. Krajčovič (v jeho štúdií sú odkazy aj na ďalšiu literatúru z jeho pera) a ďalší autori, na ktorých sa tiež vzťahuje vyššie uvedená charakteristika Hronského diela.

127 Poprednými reprezentantmi tohto smeru slovenskej historiografie – pokiaľ ide o výskum 19. a skorého 20. storočia – sú Elena Mannová, Gabriela Dudeková, Peter Macho, Petra Rybářová, Peter Šoltés a ďalší. Týchto bádateľov však viac zaujímajú sociálne fenomény a aspekty každodennej sociálnej praxe než konkrétne historické udalosti politických dejín.

128 MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska, 1918 – 1921*. Bratislava: Kalligram, 2009.

prístup je, z tohto hľadiska, v istom zmysle možné prirovnať k vecnému a „neutrálnemu“ prístupu vyššie spomínaných maďarských historičiek a historikov druhej polovice 60. rokov až začiatku 80. rokov. Michelov prístup sa vymyká z doterajšej praxe národného dejepisectva práve v tom, že sa vyhýba tradičnej (nacionalistickej) etnokategorizácii konania jednotlivých historických aktérov a laxnému narábaniu s národnými kategóriami (napr. personifikácii „národa“, t. j. tvrdení, že „Maďari“ alebo „Slováci“ chceli, robili, žiadali to či ono): *„Napriek tomu, že zánik Uhorska mal v maďarskej spoločnosti veľmi negatívny ohlas, existovalo niekoľko rôznych až protichodných názorov, ako sa so vzniknutou situáciou vyrovať. Z tohto dôvodu ani ja v zásade nehovorím o ‚maďarskej politike‘, ale o koncepciách a plánoch spätých s konkrétnymi ľuďmi a inštitúciami. V tomto smere komunitu Maďarov na Slovensku nevnímam v zmysle predĺženej ruky Budapešti, a to aj napriek faktu, že upozorňujem na intenzívnu spoluprácu významných maďarských politikov v ČSR s maďarskými vládami.“*¹²⁹

Záver

Rozdiely a protirečenia medzi dvomi národnými historiografiami sú pozorovateľné nielen vo všeobecnom hodnotení rozpadu Uhorska, ale aj v chronologických vymedzeniach, interpretáciách konkrétnych udalostí a historických aktérov, či dokonca konkrétnych činov. Príčinou tak veľkých rozdielov medzi historickými naratívami je, že obe dejepisectvá podliehali politickým a národno-ideologickým/nacionalistickým vplyvom, čo sa najmarkantnejšie prejavovalo v teleologizme, silnom etnocentrizme a metaforickým jazyku „traumy“. Tiež pre takmer celé obdobie uplynulých 90 rokov platí, že obe profesionálne historiografie produkovali príbehy, ktoré mali slúžiť aj na legitimizáciu režimu, resp. nositeľov moci a delegitimizáciu „nepriateľských“ či „zradcovských“ síl, tried, jednotlivcov atď.

V poslednom desaťročí sa polemika medzi slovenskými a maďarskými historikmi stále krúti okolo tých istých základných bodov. Bolo trianonské usporiadanie hraníc spravodlivé alebo nespravodlivé, mohli novovytvorené hranice dôkladnejšie kopírovať jestvujúce etnické hranice? Maďarskí historici tvrdia, že áno, odvolávajú sa pritom na posledné uhorské sčítanie ľudu z roku 1910. Slovenskí historici tvrdia, že nie, odmietajú údaje sčítania 1910 ako „neobjektívne“ a odkazujú na prvé československé sčítanie z roku 1921. Bol rozpad Uhorska nevyhnutný pre akútne a neriešiteľné vnútorné sociálne problémy a etnické napätia, prípadne hospodárske anomálie? Väčšina maďarských historikov sa domnieva, že skôr nie a dezintegrácia Uhorska bola v prvom rade dôsledkom presadenia strategických záujmov vlád víťazných mocností a politických elít domácich nemaďarských národných hnutí, resp. českých (československých), juhoslovanských a rumunských exilových politikov. Sociálna nespokojnosť a národnostné napätia medzi obyčajným obyvateľstvom ale neboli v roku 1918/1919 dezintegračným faktorom. Boli skôr len zámienkou, ktorú využili spomenuté politické sily vo svojich argumentáciách pri

129 Tamže, s. 13-14.

presvedčani politických činiteľov a verejnosti v mocnostiach Dohody. Väčšina slovenských historikov si myslí pravý opak. Utláčateľská národnostná politika uhorských vlád dlhodobejšie spôsobovala nespokojnosť Slovákov a ostatných nemaďarov a tento všeobecný negatívny sentiment, spolu so snaženiami domácich a zahraničných politických reprezentácií „nemaďarských národov“, bol primárnym dezintegračným faktorom Uhorska. Strategické záujmy a zahraničnopolitické koncepcie vlád a vojenských stratégov Dohody posudzujú slovenskí historici ako relatívne menej významné okolnosti. Najdôležitejšou tézou slovenských autorov však je, že „národnostný útlak“ v období dualizmu bol štrukturálnym problémom uhorského režimu a skôr či neskôr by viedol k dezintegrácii Uhorska aj bez prehratej svetovej vojny.

Väčšina analyzovaných autorov z oboch historiografií síce hľadala dlhodobé či krátkodobé politické a sociálne determinanty, resp. identifikovala „náhodné“ alebo „nevyhnutné“ príčiny rozpadu Uhorska. Prvotným cieľom tohto hľadania však bolo nájsť javy, politické doktríny, udalosti, skupiny osôb a tiež jednotlivé osoby, ktoré mali (alebo nemali) byť zodpovedné za vzniknutý stav po roku 1918, t. j. buď za „národnú pohromu rozbitia Uhorska a rozdelenia národa“, alebo za „radostnú udalosť oslobodenia národa spod jarma útlaku“. Problémom takéhoto skúmania bol etnocentrizmus, ktorý posudzoval historické udalosti a obzvlášť dianie vo sfére politiky a mocenských rozhodnutí na úrovni štátov takmer výlučne z národnej perspektívy. Výsledkom bol obraz, podľa ktorého sa udalosti v období rokov 1918 – 1920 diali nie ľuďom, jednotlivcom, rodinám či lokálnym komunitám, etnicky či inak sociálne kategoricky vymedzeným skupinám ľudí, ale „národom“. Pritom, ak si aj niektorý historik nepredstavoval pod „národom“ „nás“, svoju komunitu v podobe prirodzeného a odvekého monolitného sociálneho telesa, väčšina jeho čitateľov určite áno. „Maďari“ boli „rozkúskovaní“, „Slováci“ „oslobodení“ (alebo aspoň sa ocitli bližšie k slobode pod predsou len znesiteľnejším „českým útlakom“), jeden „národ“ („právom“ či „neprávom“) utrpel, druhý („právom“ či „neprávom“ alebo dokonca na „úkor“) získal. Takto písané dejiny vždy presvedčali alebo aspoň pomáhali presvedčať svojho čitateľa – či už v roku 1921, 1934, 1954, 1983, 1998 alebo 2012 – o tom, že udalosti rokov 1918 – 1920 sa ho bytostne týkajú, takmer ako keby sa udiali jemu samotnému, lebo sa udiali „jeho národu“.¹³⁰

Neprekvapuje to však, nakoľko jedným z účelov národných historiografií je práve potvrdzovanie predstavy nielen horizontálnej (priestorovej), ale predovšetkým vertikálnej (dejinnej) „národnej“ jednotnosti a osudovej prepojenosti. Na utváranie obsahov kolektívnej pamäti viazucej sa na „minulosť národa“ sa v najvýznamnejšej miere vždy podieľali národné historiografie. Príklady analyzovaných textov z maďarského aj slovenského dejisectva však zároveň ukazujú, že kolektívna pamäť, resp. presnejšie povedané politiky pamäti môžu spätne významne podmieňovať „vedecké“ dejiny písané profesionálnymi historikmi.

V rámci obidvoch akademických obcí pôsobí niekoľko historikov, ktorí si zvolili iný uhol pohľadu a kladli si iné otázky. Napríklad, ako sa manipulovalo s obrazmi a symbolmi

130 Pozri kapitolu Évy Kovács *O traumatickej pamäti Trianonu*.

„Trianonu“ („národnej tragédie“) v určitých historických obdobiach?¹³¹ Zatiaľ však chýbajú ďalší bádatelia, ktorí by skúmali udalosti tých dvoch ominózných rokov (a toho, čo im predchádzalo a čo po nich nasledovalo) z perspektívy fenoménov sociálneho života, na úrovni jednotlivého človeka a ním zažívanej sociálnej reality. Zatiaľ chýbajú práce, ktoré by sledovali fungovanie nacionalizmu v súvislosti s tak pomerne výnimočnou udalosťou, akou bola radikálna geopolitická rekonštrukcia strednej a východnej Európy v podmienkach moderných, intenzívne sa nacionalizujúcich spoločností. Myslím tým nie jednostranné a zaujaté sledovanie nacionalizmu „Maďarov“, „Slovákov“, „Čechov“, či „Francúzov“ atď. a jeho kladenie do kontrastu voči „vlastenectvu“ (alebo ak nacionalizmu, tak rozhodne len „obrannému“ alebo „vynútenému“) „národa“, ktorého sa ten ktorý historik bude cítiť byť členom. Myslím tým skôr skúmanie nacionalistických politík, nacionalistických diskurzov a sociálnej praxe aktérov na „všetkých“ stranách, nielen na strane „tých druhých“, ktorí „nám“ „krivdili a ubližovali“. Tiež to znamená skúmať jednotlivé prípady, individuálne osudy ľudí s rôznym sociálnym pozadím, a nie domnelé agregáty kategoricky vymedzených ľudí, t. j. „národov“, „národností“ či „národnostných menšín“. Znamená to nepredpokladať, že nacionalistické myslenie sa vo svojich základných psychosociálnych rozmeroch líšilo u českého, maďarského či slovenského politika, diplomata alebo bežného mešťana, sedliaka. To je však len jeden z mnohých možných smerov výskumu. Jeho výsledkom by mohlo byť kritické poznanie o fungovaní moci na rôznych úrovniach spoločnosti, od úrovne rozhodovania štyroch jednotlivcov vo vrcholnom orgáne mierovej konferencie až po „najnižšie“ úrovne lokálneho úradníka, vládneho poverenca, či dôstojníka okupujúcej ozbrojenej sily.

Súčasne, takto orientovaný kritický výskum by mohol poskytnúť aj „dáta“, vďaka ktorým by bolo možné spoľahlivejšie zodpovedať otázku, do akej miery mohli byť sociálne a etnické napätia v Uhorsku skutočne dezintegrujúcim faktorom. V skutočnosti vieme stále relatívne málo o identitách a lojalitách nielen slovenského, ale aj maďarského rurálneho obyvateľstva v 19. a na začiatku 20. storočia. Rovnako málo poznatkov máme o identitách a lojalitách menšinových Maďarov na Slovensku po roku 1918¹³² – téma, ktorú slovenská historiografia, až na pár výnimiek, úplne ignorovala počas uplynulých 90 rokov.

V poslednom desaťročí sa opakujú výzvy na historické zmierenie, resp. zmierenie dvoch národných rozpráv o „traumatizujúcich“ udalostiach spoločných maďarsko-slovenských dejín. Cestou k tomuto procesu zmierenia by mali byť knižné publikácie, ktoré by predstavili perspektívu „druhej strany“ a tiež spoločné učebnice „dejepisu“. Podľa viacerých historikov, nevyhnutným predpokladom k zmiereniu dvoch „národných komunit“ je vzájomná pozitívna vnímanosť k „národným dejinám“ druhej strany, citlivosť voči „traumám“ a akceptovanie používania (či nepoužívania) určitého pojmoslovía, na ktoré je druhá strana citlivá. Avšak práve vyššie prezentovaná malá analýza rozpráv o udalostiach rokov 1918 – 1920 môže slúžiť ako príklad neuskutočiteľnosti takejto predstavy zmierenia alebo integrácie dvoch národných historických naratívov (hoci adekvátnejšie

131 Pozri kapitolu M. Zeidlera *Verejné prejavy maďarského iredentizmu medzi dvoma svetovými vojnami*.

132 Pozri kapitolu Attilu Simona „*V tejto republike sa stal maďarský ľud národom*“

by bolo hovoriť o zmiernení ľudí). Rozpravy produkované národnými dejepisectvami sú a priori exkluzívne, teda vylučujúce; ich účelom (medzi inými) je napomáhať udržiavaniu vnútrogrupinovej kohézie na národnom princípe, t. j. na základe predstavy o osudovej spolunáležitosti ľudí minulosti s ľuďmi súčasnosti ako nadčasovej národnej komunity. Naratívy o národných dejinách produkované dejepisectvami v Maďarsku a na Slovensku sú nezmieriteľné, keďže režimy pravdy, na základe ktorých sú utvárané, sa navzájom vylučujú, aj keď, paradoxne, základné premisy, z ktorých vychádzajú, majú rovnaké. Plodná diskusia, ktorá by sa nezakladala len na obhajovaní a presadzovaní vlastných exkluzivistických národno-ideologicky podmienených interpretácií medzi maďarskými a slovenskými (alebo inými) historikmi, môže nastať len mimo „paradigmy“ národných dejín.

1.2 Zjednodušený – inštitucionálny pohľad na Martinskú deklaráciu

Etienne Boisserie

Popri zmenách režimov, poprípade štátoprávneho usporiadania, vznikajú aj tzv. studené chronologické medzníky. Tento klasický prístup vytyčuje pevné orientačné body a rozdeľuje minulosť na viac-menej stabilné úseky. Niektoré medzníky však nemožno chápať len týmto spôsobom, ale skôr ako rozhrania, pri ktorých nie je ľahké určiť počiatok a koniec. Zatiaľ čo samotná prvá svetová vojna – pokiaľ ide o vojenské operácie, je rámcovaná začiatkom a ukončením bojov, tento časový úsek sa nevzťahuje na krajiny, ktoré do vojny vstúpili neskôr, alebo z nej vystúpili predčasne. Isté pochybnosti môžu nastať aj ohľadom jej konca, ktorý bol z politických či diplomatických dôvodov oneskorený. Aj samotný rok 1918 nesie v sebe odlišnú symbolickú a historickú váhu, ktorú je v mnohých ohľadoch ťažké izolovať. Zdá sa, že obdobie rokov 1914 – 1918 a rok 1918 predstavovali dlho etapu, ku ktorej bolo chúlостivé pristupovať z chronologického hľadiska. Nevedelo sa, či ich zaradiť do uhorského alebo československého rámca. Z tohto dôvodu sa k nim niekedy pristupuje aj ako k osobitým obdobiam.¹³³

Martinská deklarácia bola najreprezentatívnejším vystúpením slovenských národných dejateľov a zároveň jedným z dôležitých dokumentov v kontexte vzniku Československa. Asi aj preto tvorili hlavnú os národného príbehu úvahy a dokazovanie postupného príklonu k myšlienke československého štátu, diskusie o podmienkach jej prijatia, o špecifickej podobe tohto prijatia, o jej rôznych dôsledkoch, o povahe pomeru síl, o „oprávnenom“ alebo „neoprávnenom“ prístupe kľúčových aktérov, ktorí túto udalosť stelesňovali. Privlastňovať si ju pritom môžu predstavitelia rôznych politických a spoločenských spektier. Deklarácia predstavuje text, kľúčový aj protirečivý zároveň, komplexný aj tvárny. A z tejto komplikovanosti vyplýva, že hoci by mohla národný príbeh obohatiť, svojimi závažnými dôsledkami, naopak, zastiera niekoľko jeho rozmerov.

Z chronologického hľadiska sa uhorské obdobie (do roku 1918) prekrýva s etapou budovania československého politického projektu. Kontinuita s uhorským obdobím je teda dôležitá a triezva analýza následných zmien by nám mala ponúknuť odpoveď na otázku, akú skutočnú podobu malo slovenské prihlásenie sa k československému projektu, resp. aspoň poukázať na fakt, že Slováci tento projekt nepochopili hneď, ale až postupne. Takýto naratív by sa však dostal do rozporu s tým, ktorý mal sprevádzať budovanie Československa, čiže s národným príbehom v znamení vytúženého oslobodenia. Táto prekážka spôsobila, že analýzy, ktoré mali iný cieľ než podložiť slovenskú účasť na procese budovania československého politického projektu, ostali nadlho okrajové. Zrodil sa tak akýsi plochý príbeh, ktorý pozná iba inštitucionálny rozmer a analyzuje výlučne česko-slovenský zväzok, dohody, ich dosah a dôsledky. Takáto deklarácia nám svojím významom zakrýva aj iné možné uhly pohľadu.

133 Z najnovších prác pozri KOVÁČ, Dušan (ed.) *Slovensko v 20. storočí. Druhý zväzok. Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava: Veda, 2008.

Pre tento dokument je však charakteristické, že zaujíma polohu na priesečníku troch veľkých tém slovenského národného príbehu: budovanie národa a jeho podmienky, vzťah k Uhorskému kráľovstvu a česko-slovenský pomer. Vďaka tomu sa stala vynikajúcou ukážkou toho, čo by sme mohli nazvať mentálnou výbavou jej aktérov. Naznačené tematické okruhy zároveň nedovoľujú uplatniť príliš úzkoprso princíp diskontinuity. Vďaka novým metodologickým prístupom je už možné lepšie poukázať na to, ako sa odohrával tento dvojitý pohyb (čiastočne nasledujúci po sebe) prihlásenia/stotožnenia sa s uhorským kontextom; a potom na jednej strane zrieknutia sa príslušnosti k Uhorsku a na strane druhej neutrality voči československému programu; a následne prihlásenia sa k nemu. Napriek tomu, že nedávno vydaný zväzok prameňov, ktorý vznikol v rámci ambiciózneho edície tieto tri rozmery zohľadňuje, jednostranne sa prikláňa k druhému pohybu.¹³⁴ Zároveň dobová maďarská propaganda a tlač vydávaná v maďarskom jazyku celé toto územie Slovenska a „Slovákov“ nekompromisne reprezentovala ako súčasť uhorského kráľovstva.¹³⁵

Deklarácia bola výsledkom sémantických kompromisov a jednotným vyjadrením, akých možno nájsť v slovenských dejinách len poskromne. Znamená azda vyzdvihovanie tohto aspektu zároveň aj zmierňovanie predchádzajúcich i budúcich antagonizmov, posilňovanie významu unitaristického prístupu s tým rizikom, že sa zotru orientácie body, ktoré značia politický život? Keďže slovenský národný príbeh bol už dávno pred martinskou udalosťou postavený na snahách o dosiahnutie práv (či už v jazykovej, kultúrnej, územnej alebo inštitucionálnej sfére), ako potom deklarácia doslova vstrebala svetovú vojnu do príbehu, ktorý tento konflikt rekonštruuje podľa teleologickej predlohy oslobodenia? Môže byť pritom deklarácia interpretovaná ako jeho etapa? Ako bolo do tohto príbehu zasadené obdobie, ktoré Martinská deklarácia otvára, a ktoré nazývame „prevrat“ alebo „boj o Slovensko“? Zahŕňa aj Trianonskú mierovú zmluvu? Ak áno, tak v akých podobách? Aké sú nové prístupy? Ako treba uvažovať, aby sa nám odkryli možnosti pracovať na nových oblastiach a s novými uhlami pohľadu? A čo pretrvá zo starších historiografických schém?

Na tieto otázky sa pokúsim odpovedať tým spôsobom, že najprv ponúknem prehľad výkladov deklarácie, ktorým dlho dominovala prednostne inštitucionálna vízia. V druhej časti štúdie budem skúmať dôvody takéhoto prístupu a jeho nedávneho prekonania. Napokon sa pokúsim navrhnuť, akým spôsobom by sa dal martinský moment vyňať z izolácie v slovenskom historickom príbehu.

Deklarácia (predovšetkým) z inštitucionálneho pohľadu

Kľúčová hodnota sa Martinskej deklarácii v slovenských dejinách, a to bez ohľadu na politickú príslušnosť, začala pripisovať po vzniku Československej republiky (ČSR).

134 KOVÁČ, Dušan (ed.) *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Slováci v prvej svetovej vojne 1914 – 1918*, Xlb. Bratislava: Veda, 2010.

135 NURMI, Ismo. *Slovakia – A Playground for Nationalism and National Identity, 1918 – 1920*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1999; MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovensko v politike Maďarska 1918 – 1921*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 9; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava: Prodama, 2009, s. 49-58.

Presvedčiť sa o tom možno ľahko, stačí pripomenúť, ako ju nazývali muži tak zásadne odlišnej orientácie ako Karol Anton Medvecký, Ivan Dérer, či František Hrušovský. Prvý z nich ju nazval „*Magna charta našej slobody*“;¹³⁶ druhý „*základní chartou naší republiky a spojení Čechů a Slováků v jeden stát*“¹³⁷ a posledný z tejto trojice ako „*dôležitý historický akt, ktorý znamená koniec slovenskej poroby a počiatok nového slovenského života*“.¹³⁸ Z tohto uhla pohľadu predstavuje deklarácia predovšetkým zlom vo vývinovej kontinuite. Takýto diskurz vytvoril československú interpretáciu udalosti, ktorej pozmenené verzie budú neskôr použité aj počas Slovenskej republiky 1939 – 1945. S niekoľkými obmenami či pokusmi o syntézu sa tieto tézy objavajú aj za socializmu.¹³⁹

Trianon v tieni Deklarácie

Verejný priestor v medzivojnovom období priam hýri symbolmi historického zlomu a vydavatelia nie sú výnimkou. Buduje sa hrdinský príbeh s niekoľkými veľkými kľúčovými postavami a vyzdvihuje sa význam oslobodzovacej činnosti. Jeho vyvrcholením je obdobie od 30. októbra do 4. februára 1919. Aj tento naratív je nasýtený svedectvami, príbehmi, viac či menej zargumentovanými analýzami. Všetky rozprávajú príbeh, ktorého kostru tvorí niekoľko nosných ideí a buduje panteón pravidelne oslavovaný spomienkovými dielami. Martinský moment viaceré z týchto príbehov presahujú, prípadne ho predlžujú – v niektorých prípadoch až k Trianonskej mierovej zmluve. To však nie je pravidlo. Trianon ako taký oveľa častejšie absentuje. Býva zasadený mimo príbehu „prevratu“, ktorý z chronologického hľadiska nie je všeobecne jasne definovaný. Takýto prístup je badateľný v niekoľkých významných prácach z medzivojnového obdobia. Napríklad I. Dérer Trianonu ani mierovej konferencii nevenoval vôbec priestor pri svojej periodizácii prevratu. Zavedenie slobôd a organizovanie politického života pokladá za zavŕšené, istým spôsobom korunované, parlamentnými voľbami v roku 1920.¹⁴⁰ Podobne ani úvahy Emila Stodolu o poprevratovom období sa netýkajú otázky hraníc Slovenska či rokovania Parížskej mierovej konferencie. Takýto prístup nachádzame aj v iných prácach zaoberajúcich sa predmetným obdobím.¹⁴¹ Táto absencia sa dá určite vysvetliť viacerými dôvodmi. Na časovej osi sa Trianon nachádza mimo úseku budovania štátnych inštitúcií, ktoré sa môže považovať za zavŕšené parlamentnými voľbami v apríli 1920. Rovnaký druh analýzy uzatvárajú – o veľa rokov neskôr – spomienky Juraja Slávika, publikované v Spojených

136 MEDVECKÝ, Karol Anton. *Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám*. Trnava: Vyd. F. Urbánka, 1935, s. 97.

137 DÉRER, Ivan. *Slovenský vývoj a ľudská zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946, s. 15.

138 HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1939, s. 373.

139 BOISSERIE, Etienne. Quelques réflexions sur les querelles d'interprétation de la Déclaration de Martin du 30. octobre 1918. In HLAVÁČKA, Milan – MARÈS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.) *Paměť míst, události a osobnosti: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011, s. 83-103.

140 DÉRER, Ivan. *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava: Brožury „Nové svobody“, 1924, s. 18 a nasledujúce.

141 ŠTODOLA, Emil. *Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha: Mazáč, 1933, s. 151-153. Pozri napríklad: ŠTEFÁNEK, Anton. *Slovensko pred prevratom a počas prevratu (9. prednáška cyklu čs. revolúcia, prednesená 16. apríla 1923)*. Praha: Pamätník odboja 1923.

štátoch.¹⁴² Pokiaľ ide o Antona Štefánka, ten sa zastavil už vo februári 1919 a nasledujúce obdobie „vybavil“ veľmi chvatne: „*Ačkoľvek revolučná doba trvala ešte niekoľko mesiacov a vypuknutím vojny s maďarskými bolševíkmi vlastne až do roku 1920, končím svoj historický prehľad.*“¹⁴³ Pasáž má skôr podoprieť tézu, že Slováci vstúpili do spoločného štátu dobrovoľne, nezávisle od dobových ideologických smerov. Znovu sa tu stretávame s významom inštitucionálnej otázky, miesta a zmyslu každej zo zakladateľských udalostí roka 1918 pri budovaní štátu. V medzivojnovom období existuje mnoho príbehov spomínajúcich ťažkosti obdobia, ktoré sa začína 30. októbrom 1918.¹⁴⁴ Trianonský moment sa v tomto príbehu nevyskytuje vôbec. Vynechaním tohto prvku z príbehu sa slovenské teritórium implicitne vníma tak, že k Československu patrí v podobe, akú mu dá Trianonská mierová zmluva, pričom sa na túto zmluvu, bez ohľadu na jej závažnosť, vôbec nepoukazuje. Pridržiava sa československého štátneho rámca, pričom neberie do úvahy „prechodné“ územia, nieisté z viacerých hľadísk – či už z národného alebo politického.

Nemenné výklady a pokusy o syntézu

Martin Grečo v závere svojho podrobného rozboru Martinskej deklarácie vyjadril názor, že jej účelom bolo predovšetkým „*vyhlásiť celému svetu, že sa slovenský národ v smysle samourčovacieho práva chce oddeliť z rámca uhorského štátu a že si chce spolu s bratskými Čechmi vytvoriť nový spoločný štát.*“¹⁴⁵ Ak nebolo ani najmenších pochyb, že toto právo si uplatňovali Slováci ako národ, inštitucionálna otázka sa nejaví ako ústredná. Grečo zároveň nevidel rozpor medzi pojmom „československá vôľa“ na jednej strane a výrazom „slovenský“ na druhej. Pre neho, podobne ako o niekoľko rokov pre Františka Bokesa¹⁴⁶, mala deklarácia, odhliadnuc od jej inštitucionálneho rozmeru, základný význam z dvoch dôvodov. Na jednej strane kvôli postaveniu jej aktérov a na druhej strane kvôli svojej dvojrozmernej revolučnej povahe, ktorá zahŕňala odtrhnutie sa od Uhorska a jednoznačné vyjadrenie vôle stať sa súčasťou Československa.¹⁴⁷

Čo by mohlo pripomínať aký-taký konsenzus, zmietol v prvých rokoch socialistického obdobia zo stola nový spôsob výkladu. V tých časoch bola Martinská deklarácia marginalizovaná, takisto ako aj obdobie 28. – 30. októbra, a nahradil ich nový, prehodnotený pohľad na význam dejinných udalostí. Za zlomový bod sa už nepovažoval október 1918, ale október 1917. Historiografia v období 1948 – 1960 kládla dôraz predovšetkým na 1. máj 1918. Podľa tohto výkladu sa všetko odohralo v dynamike, ktorú spustil 1. máj a zásluhou činnosti robotníckej triedy, ktorá ako prvá hlásala heslo práva národov na sebaurčenie. Pokiaľ ide o Martinsku deklaráciu, tá bola považovaná za bezvýznamnú z dvoch dôvodov: na jednej strane preto, lebo „*nehovorila nič konkrétne o československom štáte*“, na strane druhej preto, lebo „*v porovnaní s prvomájovou mikulášskou rezolúciou neznamenala [...]*

142 SLÁVIK, Juraj. *Moja pamäť – živá kniha*. New York: CS Publishing Company, 1955, s. 311.

143 ŠTEFÁNEK 1923, s. 55.

144 K tejto téme pozri bohatú bibliografiu: MEDVECKÝ, Karol Anton. *Slovenský prevrat*, zv. 4. Bratislava: Spolok Sv. Vojtecha, 1931 + LXIV príl.

145 GREČO, Martin. *Martinská deklarácia*. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, s. 151-152.

146 BOKES, František. *Slovenská vlastiveda IV. Dejiny*. Bratislava: SAVU, 1946.

147 Tento a nasledujúci odsek sú mierne prepracovanou verzou BOISSERIE 2011.

pokrok“.¹⁴⁸ Takáto relativizácia – ktorá išla ruka v ruke s absenciou zmienky o mierovej zmluve – však ostáva výnimkou.

Otázka postavenia Slovenska v Československu, inštitucionálna otázka a otázka intencionality deklarantov sa opäť stala stredobodom záujmu v šesťdesiatych rokoch. Kým u Lubomíra Liptáka, Samuela Falšana, Ladislava Lipschera či Jána Mlynárika nachádzame „oprášené“ výrazy jednotlivých „škôl“, ktoré sa sformovali v medzivojnovom období, niektoré významné práce, najmä práce Mariána Hronského či Natálie Krajčovičovej prinašajú nové prvky.¹⁴⁹ Analýza sa naďalej prioritne zameriava na inštitucionálnu zložku, sústreďuje sa na význam česko-slovenského zväzku, ku ktorému sa pristupuje z predpokladanej perspektívy signatárov deklarácie. Aj keď sa už dávno zistilo – a vyššie uvedení autori to určite nespochybňovali –, že mohla vzniknúť jedine a práve preto, lebo bola výsledkom kompromisu stanovísk, ktoré nie vždy vyhovovali každému zo signatárov.

Inštitucionálna perspektíva bez výrazných zmien

Deklarácia dlho predstavovala predovšetkým politikum. Jej text vyvolával celý rad otázok: Akú jej priznať právnu hodnotu? Aký inštitucionálny dosah? Bola súčasťou čisto slovenského či česko-slovenského kontextu? Ako analyzovať jej jednotlivé sémantické vrstvy? V akom vzťahu bola k vyhláseniam a proklamáciám, ktoré sa zrodili počas prvej svetovej vojny? Všetky tieto otázky mali výlučne inštitucionálny rozmer a zameriavali sa na povahu zväzku s Čechmi, čiže so štátom. Je pochopiteľné, že v takejto reflexii, ktorá vzápätí ovládla verejný priestor – a jednotlivé veľké politické bloky ju využívali tak v rámci ideologického zápasu, ktorý viedli medzi sebou, ako aj v rámci vnútrostraníckeho súperenia – bol trianonský „moment“ zatlačený do úzadia. Došlo k premene problematiky, keď bola táto téma po roku 1993 uchopená už v novom kontexte zbavenom československého tieňa? Ak áno, v akom rytme a za akých podmienok?

Otázka česko-slovenského pomeru nestratila význam ani v historiografii deväťdesiatych rokov, keď k jej obohateniu prispeli historici len v skromnej miere. Bez ohľadu na to, či sa k nej pristupovalo z hľadiska vzájomných vzťahov,¹⁵⁰ doktríny jednotného národa v jej teoretickej¹⁵¹ i praktickej¹⁵² rovine, prvé výsledky zblížovania disciplín a nových prístupov

148 *Dejiny Slovenska (Tězy). Príloha Historického časopisu*. Bratislava: SAV, 1955, s. 191.

149 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1998 (prvé vydanie 1968); FALŠAN, Samuel. *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968; MLYNÁRIK, Ján. Slovenská národná rada a včleňovanie Slovenska do československého štátu. In *Československý časopis historický*, 1968, roč. 16, č. 4, s. 505-524; LIPSCHER, Ladislav. Klub slovenských poslancov v rokoch 1918 – 1920. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 133-168; HRONSKÝ, Marián. K otázke aktivizácie a diferenciacie slovenského politického tábora na jar 1918. In *Historie a vojenství*, 1968, č. 5, s. 749-796; HRONSKÝ, Marián. K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny (1914 – 1918). In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 4, s. 473-514; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Slovenská národná rada roku 1918. In *Historický časopis*, 1969, roč. 17, č. 2, s. 177-197.

150 Z veľmi bohatej bibliografie postačí, keď pripomeniem dve syntézy: RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava: AEP; Ústav T. G. Masaryka, 1997; KOVÁČ, Dušan. *Slováci. Češi. Dejiny*. Bratislava: AEP, 1997, ako aj ŠOLC, Jaroslav. *Slovensko v české politice*. Banská Bystrica: M.O. Entreprise, 1993.

151 BAKOŠ, Vladimír. *Question of the Nation in Slovak Thought*. Bratislava: Veda, 1999.

152 Z veľmi bohatej bibliografie pozri najmä: PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Pohlady na slovenskú politiku*. Bratislava: Veda, 2000.

už bolo cítiť predovšetkým v práci pod vedením Milana Podrimavského a Dušana Kováča z roku 1999.¹⁵³ Táto práca má veľký význam, pokiaľ ide o „biele miesta“ a „stopy“, po ktorých sa treba vybrať.¹⁵⁴ Za uvedené desaťročie si Martinská deklarácia udržala kľúčovú pozíciu, o čom svedčí aj významný výber textov zostavený Rudolfom Chmelom v roku 1997, v rámci ktorého tento dokument figuruje na prvom mieste.¹⁵⁵

Rastúci časový odstup od obdobia existencie československého štátu a prínos mladých historikov môžu čiastočne vysvetliť, prečo sa začalo postupne upúšťať od uprednostňovania inštitucionálneho významu Martinskej deklarácie. Vďaka tomu bolo možné pomaly sa pustiť aj do iných oblastí, ktoré vynímali tento dokument z ústredného postavenia. K tejto podobe historiografického *aggiornamenta* [zmodernizovania] došlo približne v čase, keď Ivan Šedivý poukázal na obrat v prístupe českej historiografie k problematike prvej svetovej vojny.¹⁵⁶

V prvom desaťročí nového milénia sa uvoľnila strnulosť výkladu martinskej udalosti. Aj keď ešte sem-tam poslúžila ako rámec pre inštitucionálne debaty, v niektorých prípadoch dokonca frontálne. Príkladom toho je polemika z prelomu tisícročí na stránkach *Historickej revue*, v ktorej stáli proti sebe Marián Hronský a Anton Hrnko na jednej strane a Dušan Kováč na strane druhej. Keďže je jasné, že Martinská deklarácia ako téma uvedenej historiografickej polemiky bola len zámienkou hlbšej diskusie o povahe česko-slovenského vzťahu, a teda o významnej zložke národnej histórie, v rámci ktorej tento dokument ostal kľúčovým bodom. V rámci neho sa prehodnocujú otázky už zbavené ideologického kontextu. V súvislosti s nimi sa už línie nehýbu. Vynorili sa však ďalšie otázky, na ktoré sa slovenská historiografia pokúšala nájsť odpovede, a ktoré sa dajú začleniť do skúmania národného príbehu.

Osobité miesto Martinskej deklarácie v slovenskom národnom príbehu

Keď Antoine Prost a Jay Winter podrobili rozboru západoeurópskej historiografie prvej svetovej vojny, dospeli k zisteniu, že „vo všeobecnosti sa o vojne ešte stále premýšľa v národnom rámci. Hlavné heslo, akým sa riadi oblasť historiografie, znie: Každému národu jeho vlastnú prvú svetovú vojnu.“ Rovnako každá národná kultúra definuje svoje naratívne vzorce, vyjadrujúce na rôznych stupňoch hypotézy, ktoré nie je možné transponovať do iných historiografií.¹⁵⁷ Ako treba interpretovať niektoré predpoklady národného príbehu? Môžu pomôcť objasniť problematické začlenenie Trianonskej mierovej zmluvy do obdobia 1918 – 1920? Martinská deklarácia síce uvažovanie na túto tému nevyčerpáva, no predstavuje jej zaujímavú ukážku.

153 PODRIMAVSKÝ, Milan – KOVÁČ, Dušan (eds.) *Slovensko na začiatku 20. storočia*. Bratislava: HÚ SAV, 1999.

154 KOVÁČ, Dušan. Prvá svetová vojna v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii. In PODRIMAVSKÝ – KOVÁČ 1999, s. 269-277.

155 CHMEL, Rudolf. *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1997.

156 ŠEDIVÝ, Ivan. Česká historiografie vojenství 1989 – 2002. Témata, metody, osobnosti, problémy, kontexty. In *Český časopis historický*, 2002, roč. 100, č. 4, s. 881.

157 PROST, Antoine – WINTER, Jay. *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*. Paris: Seuil, 2004, s. 264.

Deklarácia a inštitucionálne predpoklady národného príbehu

Teraz, keď už máme za sebou náčrt diskusií o deklarácii z inštitucionálneho hľadiska, môžeme načrtnúť ďalšie otázky. Nekladie schéma „oslobodenia“, ktorú presadila prvá Československá republika, jednu z trvalých prekážok rozvinutia hlbších úvah o deklarácii? A nedarí sa ju prekonať nezávisle od (československých) politických režimov? Takéto otázky sú o to dôležitejšie, že v istej miere sa tento spôsob výkladu (so značnými odchýlkami, nie však v tomto konkrétnom bode) zároveň uplatňoval v Slovenskej republike 1939 – 1945.¹⁵⁸ Trianon bol teda vnímaný len ako zápleтка a oslobodenie ako také zahŕňalo širší celok. Inými slovami, zatiaľ čo deklarácia sa pokladala za prvoradý a rozhodujúci prvok, mierová zmluva bola len vedľajším produktom. Dokonca nebola považovaná ani za zavŕšenie, keďže iba potvrdila hotovú situáciu, ktorá priniesla konkrétne výsledky, čiže politickú a administratívnu moc, československý ústavný a zákonodarný rámec a voľby. Takáto schéma, ktorá „oslobodenie“ vytvorením štátu zasadzuje do centra príbehu prvej svetovej vojny, sa opiera o konkrétne udalosti, ktoré z mnohých stránok politicky „vychovali“ podstatnú časť mužov deklarácie a prevratu. Tieto udalosti patria ich pamäti, pre niektorých vytvárajú puto s Čechmi, základňu spoločnej pamäti, a pre všetkých nástroj analýzy toho, čím sa stal vzťah Slovákov s Budapešťou. Prevažnú časť politických aktivít „osloboditeľov“ bolo možné *a posteriori* po prevrate podložiť prameňmi, ktoré odrážali ich zápas za národné oslobodenie. V prípade, že to nebolo možné, spomienka na krutosť uhorského obdobia ešte dlho hatila úvahy o pute slovenských vlastencov k Uhorskému kráľovstvu, pokiaľ ide o lojalnosť alebo o koncepciu spoločne prežíanej histórie a novej spoločnej budúcnosti. Inak povedané, slovenskí vlastenci sa museli spätne negatívne vymedzovať voči Uhorsku bez ohľadu na ich skutočné aktivity. Dlhú dobu je v prevládajúcom príbehu podružné, že tento „oslobodzovací boj“ nakoniec našiel vyústenie – čiže československý štát – na ktorý v čase vypuknutia prvej svetovej vojny pomyslel len málokto.¹⁵⁹

Je však naozaj ťažké vypracovať trvalú analýzu inštitucionálneho významu Martinskej deklarácie. Ide súčasne o udalosť prvoradého významu, ako jednotné a zásadné vyjadrenie politickej voľby, i okrajovú záležitosť, keďže prišla až po aktoch uznania vyššieho dosahu a pred oficiálnym schválením tohto uznania. Možno ju teda zároveň pokladať za východiskový bod (čím nie je, pretože je nielen súčasťou prúdu dejín a činnosti časti národných dejateľov, ale zároveň aj súčasťou českej, cisársko-kráľovskej dynamiky), aj za zavŕšenie (ktorým takisto nie je, pretože len otvorila zložité niekoľkomesačné obdobie zahŕňajúce celý prevrat v podobe, ako ho poníma prevažná časť slovenskej historiografie).

Nastoluje sa teda potreba zhodnotiť význam tejto udalosti, zakomponovať ju do národného príbehu, či už československého alebo slovenského. V tom československom, ktorý je sústredený na 28. október 1918, bola táto udalosť takmer okamžite označená za

158 Pozri HRUŠOVSKÝ 1939, s. 373 a mierne odlišnú formuláciu v HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1940, s. 174.

159 Najmä KRAJČOVIČ, Milan. *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte*. Bratislava: SAP, 2010, s. 421-447; PEKNÍK, Miroslav. Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. In PEKNÍK 2000, s. 81-111.

okrajovú. Zároveň sa však stala ústrednou udalosťou v príbehu slovenskom.¹⁶⁰ Z tohto hľadiska možno Martinskú deklaráciu a zmysel, aký sa jej pripisuje vnímať ako x-tý avatar dialektiky centrum – periféria. Ústrednou udalosťou pre Slovákov je taktiež vďaka svojmu obsahu, ako aj postaveniu osobností, ktorí sú jej nositeľmi, či už priamymi alebo nepriamymi. Zato však z dôvodu, že sa dotýka predovšetkým dvoch väčších priestorov, a to Uhorského kráľovstva a Českých krajín, neprestáva byť dvojnásobne periférna. A periférna nebola z rovnakých dôvodov: pre Uhorsko/Maďarsko bola iba jedným z celého mora problémov a mala vojensko-administratívny rozmer; pre Čechov zas bola čiastočne zastretá podporou zo strany krajín Dohody, Washingtonskou deklaráciou a vyhlásením nezávislosti z 28. októbra, a teda z viacerých ohľadov sa javí ako lokálna. To však neznamená, že zbytočná.

Ako premostiť časový oblúk Martin – Trianon?

Prechodné obdobie medzi Martinom a Trianonom nie je v slovenskej historiografii úplne oddelené od procesu oslobodenia, ale kľúčová etapa tohto procesu je vykresľovaná ako zavŕšená už 30. októbra. Takýto prístup je stabilný v čase: ani obidva posledné zväzky dokumentov alebo syntézy, vydané v rámci edícií a venované prvej svetovej vojne, obdobie po novembri 1918 nezahŕňajú do analýzy konfliktu ako takého.¹⁶¹ Či už siahajú po chronológii, ktorá sa prerušuje 31. októbra alebo 13. novembra 1918, obe uvádzajú, že „boj o Slovensko“ nie je zahrnutý do konfliktu, ktorý sa uzatvára medzi koncom októbra a polovicou novembra 1918 a že trianonská zmluva je mimo výskumného záberu. To však na druhej strane neznamená, že by bolo uvedené obdobie ponechané ľadom. Skôr naopak.¹⁶² Jeho medzinárodným, vnútorným či pamäťovým rozmerom sa aj v prvom desaťročí tohto storočia zaoberal celý rad prác a opätovne boli vydané aj viaceré staršie práce.¹⁶³

V danom naratíve je však zrejmé, že Trianonská mierová zmluva nič nezakladá ani nezavršuje. Obdobie, ktoré jej predchádza, je pre Slovákov časom organizačných prác a vojenských aktivít, ktoré prebiehajú predovšetkým v dvoch oblastiach: získavanie vnútornej kontroly na jednej strane a diplomatický rozmer na strane druhej. V prvých mesiacoch uvedeného obdobia sa ešte tieto dve oblasti vrstvi na sebe, no postupne sa oddeľujú, až

160 Bližšie k interpretačnému konfliktu BOISSERIE 2011.

161 KOVÁČ 2010; KOVÁČ 2008.

162 K historiografickej bilancii na prahu prvého desaťročia 21. storočia pozri KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Slovenská historiografia po roku 1989 o začleňovaní Slovenska do I. ČSR. Nové pohľady a trendy. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2003, s. 293-313.

163 Z veľmi hojnej bibliografie pozri najmä FERENČUHOVÁ, Bohumila. Velmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In ŠVORC, Peter – HARBULOVÁ, Ludmila (eds.) *Stredoeurópske národy na križovatkách dejín*. Prešov; Bratislava; Wien: Univerzum, 1999, s. 236-251; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Začleňovanie Slovenska do Československej republiky 1918 – 1920. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.) *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava: Veda, 2004, s. 57-93; HRONSKÝ, Marián. *The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon*. Bratislava: Veda, 2001; ŠROBÁR, Vavro. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Bratislava: AEP, 2004; JANŠÁK, Štefan. *Vstup Slovákov medzi slobodné národy*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2006; HRONSKÝ, Marián – PEKNÍK, Miroslav. *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*. Bratislava: Veda, 2008; HRONSKÝ, Marián. *Mikulášska rezolúcia 1. mája 1918*. Bratislava: Veda, 2008.

kým sa diplomatický rozmer celkom nevytratil a znovu sa náhle vynoril v čase podpisu zmluvy. Maďarský rozmer sa preto vo veľmi hrubých črtách nestráca okamžite; spočiatku je súčasťou samotného jadra príbehu prevratu, neskôr odsunutý na okraj, až napokon akoby preložený do boja v zadnom voji. Tento maďarský rozmer mal charakter zúfaleho zápasu a niekedy bol približovaný v podobe nepochopenia momentu (Maďari si neuvedomovali, o čo sa medzi októbrom a novembrom 1918 hralo; slepota maďarských elít sa dokonca stala toposom). Inokedy bol zas prítomný v podobe úskokov a stratégií, už pred rokom 1918 štandardne používaných maďarskou mocou, aby prekabátila Slovákov („vábíacie“ rokovania, sľuby „na mieru“¹⁶⁴, s ktorými už mali poniektorí aktéri prevratu bohaté skúsenosti), zatiaľ čo slovenská historiografia detailne dokumentuje, že na jednej strane Slováci boli pri preberaní kontroly nad územím veľmi slabí a na strane druhej Česi neposkytli dostatočnú pomoc.

Analyzovať vojnu, vrátane jej ukončenia, znamená začleniť ju do správnej kontinuity. Národné dejiny však nepoužívajú rovnaké periodizácie, vytvárajú autonómne dejiny, čo platí aj pri úsekoch so zdanlivo tak jasne vymedzenými kontúrami ako v prípade nejakého konfliktu. Problém s premostením Martina a Trianonu poukazuje na jeden dôležitý prvok, a to na rozdielne časy vojny v závislosti od krajín a frontov. Všeobecný rámec 1914 – 1918 zakrýva citelné rozdiely v rytmoch a v reprezentáciách pred alebo za týmto chronologickým vymedzením.¹⁶⁵ V slovenskom národnom príbehu si trianonská zmluva napriek svojmu významu nenachádza miesto. Ako keby možnosť pripustiť, že bude vzatá do úvahy, automaticky obmedzila politický dosah zakladateľského aktu (obdobie 28. – 30. október) tam, kde kánonický československý príbeh hovorí o okamžitom zbavení sa a tvrdí, že úloha Uhorska/Maďarska sa definitívne ukončila (najneskôr) podpisom Belehradského príméria v novembri 1918. Tým, že deklarácia bola poňatá predovšetkým ako rozchod, rozdrvila periférne udalosti, z ktorých vyplynula, ako aj niektoré ďalšie, ktorým predchádzala.

Trianon sa dá ťažko začleniť do jednotlivých sekvencií národného príbehu práve preto, že sa zdá, že je mimo hlavnej línie národného príbehu, ktorý je najprv inštitucionálny a až potom územný. A obrátene by sme mohli poukázať na to, že jedna z kľúčových prác maďarskej historiografie venovaná tomuto obdobiu nie náhodou nesie názov *Od Padovy po Trianon*,¹⁶⁶ čím české a slovenské októbrové udalosti vylučuje zo symbolického poľa, ak nie aj z reflexie a z dokumentácie. Končí sa analýzou, ktorá ukazuje rozpor medzi kánonickou (česko-)slovenskou víziou nezvratného inštitucionálneho procesu na sklonku roka 1918 a maďarským pohľadom naň, v rámci ktorého podpis trianonskej zmluvy „ukončil veľké politické preskupovanie strednej Európy; ukončil ho v súlade s teóriou vákua

164 K tejto téme pozri napríklad: HRONSKÝ, Marián. Budapeštianske rokovania Milana Hodžu a prvá demarkačná čiara medzi Slovenskom a Maďarskom. In PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Milan Hodža. Štátnik a politik*. Bratislava: Veda, 2002, s. 157-181; BARTLOVÁ, Alena. Misia Milana Hodžu v Budapešti. In *Historické štúdie*, 2004, č. 43, s. 31-51; ZEMKO, Milan. Spor Hodžu a Šrobára pri 10. výročí vzniku ČSR alebo História v službe politiky. In PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Milan Hodža politik a žurnalista*. Bratislava: Veda, 2008, s. 117-127.

165 K tomu pozri HORNE, John (ed.) *A Companion to World War I*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

166 ORMOS, Mária. *Padovatól Trianonig 1918 – 1920*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1983.

a v duchu francúzskych politických cieľov, pretože toto vákuum chcelo Francúzsko vyplniť.“ Takáto analýza, ktorá sa opiera o slová „ukončenie“ a „rovnováha“, je síce namieste vzhľadom na mnohé činitele, ktoré na seba počas predmetného obdobia navzájom pôsobili, no význam Trianonu nevyčerpáva. Tento rozmer ani jedna slovenská práca neobchádza, len sa uplatňuje odlišný uhol pohľadu, ktorý je dobre zhrnutý vo výroku: „mierové zmluvy [...] iba potvrdili fait accompli a stanovili novému národnému štátu Čechov a Slovákov hranice“.¹⁶⁷ Dané tvrdenie sa zo všetkých hľadísk najviac blíži faktom. Je najsyntetickejšie a – ak zoberieme do úvahy niekoľko prác z mezivojnového obdobia venovaných tejto téme – najstabilnejšie. Analýzu, ktorá sa stala klasickou a pomáha vysvetliť, prečo sa Trianon nebral seriózne do úvahy ako udalosť, ktorú treba začleniť do príbehu prevratu, predložil už v dvadsiatych rokoch v jednej zo svojich významných prác Fedor Houdek: „Mierová konferencia určí spôsob rozdelenia a nové hranice interesovaných národov a ich štátov. Ovšem vtedy národy samy de facto monarchiu si už rozdelily! Rozdelenie bolo skutočnosťou [...] Československý štát už bol, mal i svoje hranice, ale až 29. februára roku 1920 rozhodlo Národné zhromaždenie o ústave štátu, ktorá určila aj pomer Slovenska k zemiám českým.“¹⁶⁸

Deklarácia, Trianon a vytrácanie sa územnej otázky

Trianon teda dodatočne potvrdil už niekoľko mesiacov ukončený proces. Prišiel až po schválení československej ústavy. Nemal iný význam ako uviesť do súladu právny fakt s politickým faktom. Chronológia je neúprosná. Zo všetkých hľadísk sa z československej perspektívy podpis Trianonskej mierovej zmluvy nachádza mimo procesu vytvárania a upevňovania štátu. Nič na tomto jej vedľajšom postavení v boji o Slovensko nemení ani to, že umožnila spoľahlivo vytyčiť južnú hranicu Slovenska. Pokiaľ ide o územný rozmer, značný kus práce vykonali autori diel, ktoré sa venujú rokovaniu mierovej konferencie.¹⁶⁹ Tieto však nezahŕňajú symbolický dôsledok. Trianonská mierová zmluva má odbornopolitický rozmer, odohráva sa v danom štátnom rámci. Československý národný príbeh bol vytvorený dokonca už pred jej podpisom.

Toto prechodné pásmo medzi dvoma udalosťami – 30. október a 4. jún – je vystavené pôsobeniu protirečivých rozporov. Otázka hraníc na mierovej konferencii, v podobe, aká vyplýva z publikovaných dokumentov, ukazuje, že išlo o hru rozličných prvkov, o chúlостivý proces vzájomného pôsobenia činiteľov medzinárodnej politiky a vnútornej politiky dualistickej ríše a jej jednotlivých zložiek, ktorých celkovú dynamiku treba v maďarsko-slovenskom prípade brať do úvahy. Pozorné preskúmanie vydaných francúzskych dokumentov ukazuje nerozhodnosť a prieťahy spojeneckých veľmocí, ktoré sa

167 FERENČUHOVÁ, Bohumila. Problematika hraníc v stredno-východnej Európe a stabilita versailleského systému medzinárodných vzťahov 1919 – 1939. In *Historické štúdie*, 2004, č. 43, s. 21.

168 HOUDEK, Fedor. *Osvobodenie Slovenska (odtisk z knihy Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918)*. Bratislava: nákladom vlastným, 1929, s. 59-60.

169 HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998; FERENČUHOVÁ 2004; HRONSKÝ, Marián. K strategickým aspektom utvárania južnej hranice Slovenska v rokoch 1918 – 1919 z hľadiska česko-slovenských požiadaviek na mierovej konferencii. In *Historické štúdie*, 2004, č. 43, s. 79-89; KOLÁŘ, František. Jednání o československo-maďarské hranici na mírové konferenci v Paříži roku 1919. In *Historické štúdie*, 2004, č. 43, s. 65-77.

pomerne výrazne nechávajú unášať udalosťami, na ktoré majú len minimálny dosah.¹⁷⁰ Toto obdobie a územné neistoty hojne zachytáva aj slovenská historiografia, o čom svedčia aj publikácie vydané v medzivojnovom období.¹⁷¹

Vidieť v nich, že aj keď medzinárodné uznanie Československa nebolo spochybňované, jeho územie sa vytváralo rýchlo av istej miere aj improvizovanie. Skutočnosť, že výsledná podoba hraníc bola napokon blízka československým požiadavkám, nemení nič na tom, že návrh hraníc, ktorý obsahovalo počiatočné stanovisko odovzdané budapeštskej vláde začiatkom decembra 1918, predstavoval podstatne inú podobu časti južnej a východnej hranice, než sa napokon definitívne ustálila. Totiž už od začiatku jasne fungovalo rozlišovanie priestoru uznaného štátu a jeho územného rozhraničenia ešte predtým, než bol v polovici decembra 1918 vzatý do úvahy Dunaj ako „historická hranica Slovenska“.¹⁷² Tým sa však neustálilo etnické územie, čo si uvedomovali všetci aktéri. „*Kanonizácia Slovenska v geopolitickom zmysle – ako územia medzi Tatrami a Dunajom, ktoré malo zároveň predstavovať etnický priestor Slovákov*“,¹⁷³ nie je ani tak dôsledkom roku 1918 ako neskorších bojov a diplomatickej a politickej činnosti. V tomto zmysle patrí už do československej histórie, na ktorej nemajú podiel len Slováci. Trianon ako taký je iba druhotnou príčinou zániku Uhorska. Tak to ilustruje jeden z „nevypovedaných predpokladov“, ktoré tvoria rámec národných historiografií: v slovenskom prípade môžeme pátrať po dôvode, prečo bol takto udelený primát uznaniu územia a prečo bolo problematické začleniť Trianon do národného príbehu, v ktorom mu plným právom prináleží významné miesto.

K otázke vytýčenia slovenského územia totiž nemožno pristupovať ako k podružnej téme. Nebola ňou pred rokom 1914 ani po roku 1920.¹⁷⁴ Jej historický, diplomatický či politický rozmer sa síce stal námetom, no v príbehu sa javí ako nepodstatný.¹⁷⁵ Jednoducho povedané, existencia Československa je nezávislá od trianonskej hranice. Pri spôsobe interpretácie, ktorý na prvé miesto kladie vytvorenie štátu a podmienky tohto vytvorenia, nie je nijaký dôvod pripisovať význam tomuto záverečnému bodu. V nedávnych edíciách pramenných materiálov ku vzniku Československa niet dokumentov, ktoré by na to odkazovali.¹⁷⁶ Existencia štátu predstihuje jeho územné vymedzenie. Je

170 Pozri ÁDÁM, Magda – LITVÁN, György – ORMOS, Mária (eds.) *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918 – 1932. Volume I: octobre 1918 – août 1919*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

171 HOUDEK, Fedor. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava: Prúdy, 1931; HODŽA, Milan. *Slovenský rozchod s Maďarmi*. Bratislava: nákl. red. Slovenského denníka, 1929.

172 ÁDÁM – LITVÁN – ORMOS 1993, hlavne dok. 66, 77, 94; ÁDÁM, Magda. *Delusions about Trianon*. In KIRÁLY, Béla – VESZPRÉMY, László (eds.) *Trianon and East Central Europe. Antecedents and Repercussions*. Boulder: Columbia University Press, 1995, s. 15-27.

173 MICHELA 2009, s. 9.

174 Z novších prác pozri predovšetkým FRANKOVÁ, Libuša. K formovaniu predstáv o slovenskom etnickom území v národných obranách v prvej polovici 19. storočia. In *Dejiny* (Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove), 2006, č. 1, s. 7-15; KRAJČOVIČ, Milan. *Hranice Slovenska – Plány a spory 1848 – 1922*. In *Historické štúdie*, 2004, č. 43, s. 31-51.

175 HOUDEK 1931; HODŽA 1929.

176 Pozri napríklad GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, Perspektivy*. Praha: Svoboda, 1988. Novšie práce: *Vznik Československa 1918*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994; BEŇKO, Ján et al. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998.

preto lákavé mierne posunúť zmysel vyjadrenia, ktoré v súvislosti so slovensko-maďarskými vzťahmi a s obdobím 1918 – 1920 použil Miroslav Michela, keď ho označil za „bod nula“ spomenutých vzťahov, za „obdobie [v ktorom] bola prerušená donedávna ešte zdôrazňovaná »tisícročná kontinuita« a »jednota Uhorska« ... [a] došlo k inštitucionálnemu posilneniu postavenia »národnej minulosti Slovákov«, pričom mnohé dovtedy etablované symboly sa prekódovali – získali nové, aktuálne významy“,¹⁷⁷ aby sme zistili, že v jeho vyjadrení je územná otázka prekrytá otázkou inštitucionálnou a premieta sa do štátnej štruktúry. Tento aspekt sa nepochybne nezaraďuje medzi „dovtedy etablované symboly [ktoré] sa prekódovali“ vo význame, v akom to chápe Michela. Javí sa skôr ako aspekt obratu v slovenskej reflexii.¹⁷⁸

Miesto Martinskej deklarácie je teda rovnako ústredné ako zložité. Popritom je vnímaná ako vyústenie istej fázy slovenského politického a kultúrneho života, na ktoré dlho nikto ani nepomyslel. Tvrdiť však, že jej inštitucionálny rozmer je vzhľadom na charakter deklarácie najmenej dôležitý, by znamenalo obrusovať hrúbku, ktorá jej bola daná jednak osobnostným kapitálom a významom jej signatárov a jednak jej symbolicko-politickou funkciou.

To by však nemalo brániť úvahám o tom, akým spôsobom možno prekonať taký inštitucionálny spôsob výkladu, ktorý dáva prednosť prerušeniu, hoci zároveň pripúšťa, že išlo o prerušenie neúplné a vratké.

Prekonať predstavu inštitucionálnej ruptúry

Keďže z výskumného hľadiska sa inštitucionálny uhol javí byť z mnohých stránok vyčerpaný, ako potom po novom poňať analýzu Martinskej deklarácie inak, než ako prerušenie kontinuity? Presnejšie povedané, ako tento výlučný rozmer prekonať, a tak umožniť, aby sa obohatil o nové rozmery? Treba brať Martin a Trianon ako etapy procesu, ktorý zahŕňa tieto dva momenty s komplexnými obrysami, vytvárajúce ucelený sled etáp premeny slovenskej spoločnosti, spočiatku len v určitých zložkách, potom širokospektrálnej? Skôr ako o mostoch by sme v tom prípade mali hovoriť o medzníkoch? A ak pripustíme, že pomenovanie „most“ je aspoň trocha priliehavé, ako ho možno rozviesť? Najprv treba preskúmať pojem medzník a následne hľadať, akým spôsobom možno dať plynulú podobu príbehu, ktorý by tento medzník zahŕňal.

Posunutý časový rámec vojny a limity pojmu medzník

Každý z týchto historických okamihov, tak Martin ako Trianon, je súčasťou osobitného samostredného príbehu, ktorému ako pozadie slúži svetový konflikt, no ktorý sa od konfliktu líši, pretože šírka samotnej udalosti odkazuje na iné rozmery národného príbehu. Trvalá interpretačná medzera vzniká azda ako dôsledok problematického stretnutia týchto dvoch vnútorných národných sfér. Podľa Dušana Kováča rok 1918

177 MICHELA, Miroslav. Pamäť, politika a Trianon. Kontextualizácia nového začiatku v novodobých slovensko-maďarských vzťahov. In *Slovanský prehled*, 2007, roč. 93, č. 4, s. 523.

178 Tamže, s. 523-524.

nastolil istú mentálnu hranicu medzi víťazmi a porazenými, ktorá sa premietla do historiografií jednotlivých štátov. Pritom tieto historiografické priestory možno ľahko zaradiť do príslušnej kategórie podľa toho, či sa v prácach zaoberajúcich rokom 1918, používajú výrazy ako koniec, porážka, katastrofa, alebo hovoria o začiatku, víťazstve či oslobodení.¹⁷⁹ Treba ešte dodať, že rok 1918 je len jedným z možných dátumov, keďže existuje tzv. posunutý časový rámec vojny,¹⁸⁰ z čoho vyplýva potreba udalosť presiahnuť, ako to nedávno spravil M. Michela,¹⁸¹ alebo ju znovu začať hlbšie analyzovať, ako sa o to pokúša časť slovenskej historiografie.¹⁸² Práve tento posunutý časový rámec vojny v jednotlivých národných príbehoch nepochybne dáva odpoveď, prečo sa Attila Pók nazdáva, že súčasná epocha sa začala v časovom výseku medzi októbrom 1918 a letom 1920. Pojem sekvencie zaviedol nevyhnutne z regionálnej perspektívy, keďže právne potvrdenie tohto procesu sa s výnimkou Poľska týkalo všetkých stredoeurópskych štátov.¹⁸³ Pók poukazuje na dôležitú vec. Jeden z aspektov Trianonu v Maďarsku mal v politickej a pamäťovej oblasti podobu vnútropolitického zápasu, v ktorom sa hľadala miera zodpovednosti jednotlivých vedúcich predstaviteľov v časovom rozmedzí október 1918 – jún 1920. V tomto zmysle je Trianon súčasťou povojnových maďarských dejín, do ktorých Slováci – z inštitucionálneho hľadiska, ale nielen z neho – z veľkej časti nepatria.

Slovenská časovosť je odlišná. Dušan Kováč v inej úvahe navrhuje, aby sa k deklarácii pristupovalo ako k „etape“. Čisto z vnútorného hľadiska politického programu pritom odkazuje na jej inštitucionálny rozmer a zavádza stredne dlhý čas: *„Rozchod s Uhorskom znamenal zrieknutie sa starého pruhorského politického programu. V tom boli všetky smery slovenskej politiky zajedno. Rozdielne však pristupovali k formulovaniu nového politického programu. Časť slovenského politického tábora sa zriekla starého politického programu v plnom rozsahu. Zriekla sa nielen Uhorska, ale aj programu slovenskej autonómie. Pre túto skupinu, ktorá sa formovala hlavne z okruhu bývalých hlasistov, bola diskontinuita s Uhorskom dôsledná. Na druhej strane boli politici, ktorí štruktúru a model starého politického programu preniesli aj do nového štátu. Odmietli*

179 KOVÁČ, Dušan. Versaillský systém a európska integrácia. In MARUŠIAK, Juraj – SLÁDEK, Kamil – ZELENÁK, Peter (eds.) *Integračné a dezintegračné procesy v strednej Európe v 20. storočí*. Bratislava: ÚPV SAV, 2008, s. 10.

180 GRADVOHL, Paul. Des luttes fratricides à la gloire de l'injustice subie: Grande Guerre et petites guerres dans la mémoire hongroise du premier conflit mondial. In *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2007, č. 228, s. 72.

181 MICHELA 2009.

182 Pozri MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a srdciach*. Bratislava: Prodama, 2011; KŠIŇAN, Michal. Metamorfózy Štefánikovej slovenskosti. In ČAPLOVIČ, Miloslav – FERENČUHOVÁ, Bohumila – STANOVÁ, Mária (eds.) *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava: VHÚ; HÚ SAV; SNA, 2010, s. 97-115 najmä pre toto obdobie, alebo v širšom kontexte HUDEK, Adam. *Najpolitickjšia veda? Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava: HÚ SAV, 2010.

183 PÓK, Attila. Ungarische Interpretationen der Gründung der Tschechoslowakei. In KOSTRBOVÁ Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.) *1918. Model komplexního transformačního procesu?* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 39-49.

Uhorsko, ale ostali na programe slovenskej samosprávy, čiže autonómie.“¹⁸⁴ Je to jedna zo stránok pojmu medzník, ktorý volá po ďalších úvahách.¹⁸⁵

Existujúce siete prevrat nezničil, skôr naopak. Napríklad štruktúra agrárneho hnutia, pozostávajúceho z malých spolkov vzájomnej pomoci, z nástrojov technickej podpory či z úverových ústavov, sa vytvorila pred obdobím 1918 – 1920 a poskytla istú množinu dôležitých nástrojov a sietí, ktoré spoluvytvárali aj poprevratové Slovensko. Tak ako ani pretrhnutie kontinuity v oblasti štátnej správy medzi československým a slovenským štátom nebolo až také radikálne, ako ho často opisovala slovenská historiografia (z pochopiteľných dôvodov aj vrátane tej exilovej). Je užitočné a nepochybne aj prínosné odhaľovať jednotlivé stratégie, ktoré mali v roku 1919 za cieľ vyhnúť sa úplnému prerušeniu kontinuity s administratívnym aparátom a skúmať ich význam. To isté platí aj o vystúpení z konfliktu, ktoré malo v závislosti od konkrétneho územia a jeho osobitostí rozličné podoby.¹⁸⁶

Na deklaráciu by sme teda mohli nazerať ako na moment prechodu, na okamih, keď sa rozličné spoločenské a kultúrne sily dejateľov sústredili v čase aj v priestore do jedného bodu. Následne, v blízkom časovom horizonte a v novom politickom rámci, ku ktorého nastoleniu tento dokument prispel, došlo k čiastočnému prerozdeleniu úloh a k štiepeniu politických blokov. Takýto prístup by ju nijako neoberal o funkciu matrice. Dokonca si môžeme položiť otázku, či by ju práveže neposilnil, keďže ponúka iný spôsob interpretácie, ako iba ten, že ide „len“ o pretrhnutie kontinuity. Je možné analyzovať tento „moment“ ako prednostné miesto síl, ktoré organizujú spoločnosť vtedajších národných dejateľov?

Ak budeme pokladať deklaráciu za prechodný bod alebo za most medzi dvoma pomerne rozdielnymi obdobiami slovenskej histórie, treba si položiť otázku týkajúcu sa prvkov (alebo faktorov) kontinuity. Deklarácia je tak miestom stretnutia viacerých prúdov, niekedy i protirečivých, ktoré sú súčasťou slovenského intelektuálneho a politického života. Je teda potrebné identifikovať ich, pozorovať ich prepojenie pred októbrom 1918 a analyzovať spôsob, akým sa vyvíjali a menili počas prvej ČSR. Treba si položiť otázku, aké bolo rozvrstvenie spoločnosti v priebehu jej premeny a aké mala táto premena, nezávisle od čisto inštitucionálnej otázky, dôsledky zo strednodobého hľadiska. Deklarácia totiž neodstránila „uhorské“ myslenie alebo, presnejšie povedané, politický habitus, ktorého žiarivým, no nie jediným, príkladom je Milan Hodža. Tento aspekt súvisí s dôležitou otázkou, ktorú treba preskúmať, a to so otázkou odlišného koloritu slovenskej a českej politickej – predovšetkým straníckej – kultúry.¹⁸⁷ Toto špecifikum musí pritiahnúť pozornosť z hľadiska politických dejín a môže slúžiť ako oporný bod

184 KOVÁČ, Dušan. Rok 1918 v slovenských dejinách. In KUČEROVÁ, Stanislava (ed.) *Českoslovenství, středoevropsství, evropanství*. Brno: Konvoj, 1998, s. 113.

185 K tomu pozri KOVÁČ 2008; KOVÁČ 2010.

186 Z novších prác pozri DULOVIČ, Erik. Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923 – 1928. In *Historický časopis*, roč. 53, č. 4, 2005, s. 659-696. Spomedzi svedectiev pozri THURZO, Ivan. *Medzi vrchmi a na rovine*. Bratislava: Tatran, 1987, s. 34.

187 Pozri najmä HARNA, Josef. Politické stranictví a role politických stran v první Československé republice. In HARNA, Josef (ed.) *Refluxe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii*. Praha: HÚ AV ČR, 1998, s. 47-48.

v trvalo odlišnom charaktere týchto dvoch politických priestorov – a v rovnakej miere to platí aj pre strany s celonárodnou štruktúrou. Unitárne myslenie, ktoré prevláda ponad stranické tábory alebo ponad rôzne alternatívy rôznych zoskupení, sa za prvej republiky vyskytuje na viacerých miestach a ukazuje podoby konania a budovania „slovenského“ politického slovníka, ktorý si vypožičiava niektoré termíny spred roku 1914. Spomeniem napríklad návrh župného zväzu, rozličné pokusy vytvoriť nové politické zoskupenia, ktoré sa nedajú vykladať len na základe osi centralistický – autonomistický alebo podľa línie konfesijného rozdelenia.

Od biografického prístupu k prozopografickej analýze?

Nedávno bola pozornosť zameraná na oslavu hrdinstva a na jeho zakomponovanie do príbehu prevratu. Tento záujem, v rámci ktorého nad ostatnými pohľadmi prevažuje pamäťový rozmer, bol inšpirovaný kultúrnymi dejinami. Prvé desaťročie tretieho milénia umožnilo rozvoj nových analýz v rámci symbolickej a viac pamäťovej perspektívy. Tento obrat v skúmaní ešte zdôrazňujú novátorské práce.¹⁸⁸ Niektoré navyše využívajú aj poznatky z iných disciplín v historickej perspektíve¹⁸⁹ alebo reflexívny prístup, ktorý berie do úvahy „*historikom vopred uchopenú reflexívnu aj lineárnu zložku historického diskurzu alebo pamäťového vrstvenia.*“¹⁹⁰ No ani hlbšie analýzy hybných síl neopúšťajú interpretačný rámec, ktorý sa presadil v masarykovskej ČSR. Takýto spôsob podania historického príbehu sa neobmedzuje len na to, že na scénu uvádza nevyhnutne rozhodujúcu rolu niektorých vedúcich predstaviteľov medzivojnového obdobia, pričom najsymbolickejší je prípad Hodžu. Biografický prístup však v tomto kontexte ostáva nedostačujúci, keďže má skôr podobu všeobecnej či tematizovanej syntézy než analytického skúmania, v rámci ktorého by bolo možné skúmanú postavu zakomponovať do širších kontextov.¹⁹¹ Opakujú sa ťažkosti s prekonávaním roztrieštených analýz, a to aj v prípade, keď sa navzájom dopĺňajú a prinášajú všeobecné úvahy o aktéroch a ich dobe.¹⁹²

Bolo by potrebné všimnúť si aj ďalšie rozmery, ako povedzme generačný či rodinný a skúmať tak priame aj nepriame sociálne väzby a siete.¹⁹³ Taktiež by bolo potrebné do analýzy zahrnúť pojem politického dedičstva, pokúšať sa sklbiť regionálne spojivá či osobitosti a druhy študijnej či profesionálnej dráhy. Skrátka, deklaráciu, ten výnimočný

188 MACHO 2011.

189 SEGLOVÁ, Lucia. *Rok 1918 zblízka. Sonda do revolučnej každodennosti v Turčianskom Svätom Martine, na Vrútkach a v Sučanoch*. Dizertačná práca. Bratislava: Katedra slovenských dejín FF UK v Bratislave, 2009.

190 GAUCHET, Marcel. L'Élargissement de l'objet historique. In *Le Débat*, janvier – février 1999, č. 103, s. 137.

191 KOVÁČ, Dušan (ed.) *Muži deklarácie*. Bratislava: Veda, 2000.

192 Na túto tému pozri predovšetkým HRONSKÝ, Marián. Ivan Dérer v čase prvej svetovej vojny a slovenského prevratu. In PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Dr Ivan Dérer politik, právnik a publicista*. Bratislava: Veda, 2010, s. 151 -161; VAN DUIN, Peter – POLÁČKOVÁ, Zuzana. Ferdinand Juriga a národná revolúcia v Bratislave (1918 – 1919). In PEKNÍK, Miroslav (ed.) *Ferdinand Juriga. Ludový smer slovenskej politiky*. Bratislava: Veda, 2009, s. 232-248.

193 ĎURIŠKA, Zdenko. *Medzi mlynmi a bankami. Dejiny rodu Makovickovcov*. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2007.

okamih slovenských dejín zásluhou počtu a povahy zúčastnenej reprezentácie, možno definovať ako predmet sociálnych alebo politických dejín a nevtesnávať ju len do mantinelov funkcie akéhosi vyvrcholenia príbehu slovenského národného hnutia, respektíve jednotlivých disidentských prúdov v boji proti uhorskému poriadku. Takýto prozopografický prístup by mohol byť akýmsi prvým krokom k tomu, aby sme deklaráciu podali v širších súvislostiach. Tento dokument nebol len produktom slovenského vývinu cez prvú svetovú vojnu, pôsobením istých odhodlaných mužov, ktorí boli súčasťou kultúrnych vzorov a pevne vybudovaných sietí. Opieral sa aj o špecifické rozmary, hojne zdokumentované v prácach slovenských historikov, ktorí však ešte takýto prierez dobou spoločnosťou nepoňali ako predmet výskumu.

Možno navrhnúť iné medzníky, užšie späté s kultúrnymi a sociálnymi dejinami, no nesmie sa pritom popierať význam inštitucionálneho rozmeru, ktorý zas treba presunúť do časovej sekvencie zahŕňajúcej v sebe deklaráciu. Inštitucionálny rozmer je potrebné ponímať ako pole potencialít, ktoré vyjadrujú rozmanitosť slovenskej spoločnosti v jednotlivých „národne uvedomelých“ vrstvách. Deklarácia by tak prinášala novú kultúrnu a inštitucionálnu realitu, ktorá by nenegovala predchádzajúcu.

Zdá sa, že by bolo potrebné vytvoriť spojivo tam, kde sa najčastejšie uplatňuje príbeh zlomu, no netreba pritom zabúdať, že byť deklarantom ponúkalo symbolický status; smerom do budúcnosti uľahčovala po roku 1918 kontrolu niektorých sektorov – nie vždy tých istých – medzivojnovej slovenskej spoločnosti. A smerom do minulosti, keďže v prípade drvivej väčšiny deklarantov prítomnosť nebola náhodná, predstavuje dôsledok príslušnosti ku tkanivu, pozostávajúceho z rozličných nití (rodinných, priateľských, regionálnych, konfesiónálnych, profesionálnych a pod.), utkaného v priebehu predchádzajúcich desaťročí, ako aj k aktivitám, ktoré sú niekedy súčasťou dlhého trvania, *longue durée*.

Premeny vo výskume a pluralita časovosti

Deklarantov – no treba mať stále na pamäti, akú skupinu tvorili – je potrebné včleniť do takej politickej histórie, v ktorej do seba zapadá to, čo je kontinuálne, s tým, čo je diskontinuálne, to, čo patrí okamihu, s tým, čo trvá už dlho, teda do mnohorakého rytmu, ktorého vynikajúci objekt skúmania predstavuje udalosť deklarácie.¹⁹⁴

Keď pri analýze tejto skupiny zameriame pohľad ďalej do budúcnosti a zúžime ho na podskupiny, môže vzniknúť celý rad otázok. Spektrum politickej kultúry predstavuje široké pole, ktoré poskytuje možnosť sledovať, ako sa počas prvej ČSR utváral slovenský politický a stranický priestor, ako bol prepojený s českým alebo ako sa prispôboval československému, pokiaľ ide o jeho „uhorský“ habitus. Na tomto jedinom rozmere tak možno skúmať generačný aspekt, keďže výlučne rozmer blízkosti a starobylosti česko-slovenského puta nestačí, aby bolo možné v plnom rozsahu uchopiť rozdiel v politickom a spoločenskom prístupe medzi Čechmi a Slovákmi. Kto tvoril jadro slovenského stranického systému za prvej ČSR? Ako a v akej miere si títo muži, odchovanci uhorského

194 RÉMOND, René. Une histoire présente. In RÉMOND, René (ed.) *Pour une histoire politique*. Paris : Seuil, 1996, s. 30.

systému, sformovaní jeho politickou a právnou kultúrou, ktorých skúsenosti z čias štúdií sa viažu k najtvrďšiemu obdobiu maďarizačnej politiky – ktoré možno orámcovať mile-nárnymi oslavami a Černovou – prispôbovali, ako ovplyvňovali či premieňali v podmienkach medzivojnovej parlamentnej demokracie (česko-)slovenský politický priestor? Inak povedané, ako možno tieto dve obdobia prepojiť a zahľadiť trhlinu takým spôsobom, aby sme pritom nepopierali jej existenciu?

Keď obrátíme pozornosť na genealogický rozmer, umožní nám zrekonštruovať politické dráhy jednotlivých osobností, pracovať s väčšou presnosťou na pojme rodinného dedičstva, na dôsledkoch generačného rozvrstvenia v jednotlivých štruktúrach a to rovnako pred deklaráciou, ako aj po nej. Bolo by prínosné zaoberať sa rozličnými pomermi síl v rámci tejto skupiny, ktorá nevznikla úplne náhodne, aj keď nezahŕňala niektorých rozhodujúcich dejateľov predmetného obdobia. Výskum deklarácie a jej signatárov by bolo tiež žiaduce doplniť analýzou členov Slovenského klubu, z ktorých niektorí – 30. októbra z rozličných dôvodov neprítomní – boli kľúčovými osobnosťami rovnako pred rokom 1918 ako po ňom. Tieto dve skupiny boli síce prepojené iba čiastočne, ale keď ich uchopíme ako jeden celok, pomôže nám to načrtnúť vernejší obraz významu a ich jednotlivých zložiek, ktoré po 30. októbri prebrali zodpovednosť za prevrat.

Toto všetko do istej miery vyvoláva aj otázku, aký význam a akú trvácnosť mal v slovenskej politike uhorský rámec. Alebo inak povedané, v prvej polovici slovenského 20. storočia treba skúmať tak podiel česko-slovenského rozmeru, ako podiel reintegrovaného dedičstva, pričom sa treba odpútať od litery a bezprostredného kontextu Martinskej deklarácie a včleniť ju do slovenského príbehu v uhorsko-česko-slovenskom rozmere. Keby sme chceli zísť ešte ďalej, mohli by sme sledovať stopy deklarantov aj za rámec prvej republiky, skúmať ich preskupovanie a kolektívne alebo individuálne dráhy v období rokov 1939 – 1945, ba v niektorých prípadoch ešte ďalej. Pretože je v mnohých ohľadoch zjavné, že muži deklarácie stáli v samom jadre slovenských dejín prvej polovice 20. storočia, že v nich mali nenahraditeľné miesto, či už ako aktéri alebo ako mosty medzi dvoma obdobiami, ako mravné či politické authority. Nemenej isté je, že táto skupina síce nevyčerpáva analýzu niektorých dlhotrvajúcich javov, ako napríklad dosah rodinných vzťahov, regionálnych či lokálnych väzieb, ale zato ponúka ich užitočnú ilustráciu.

Napokon, zaujímať sa o prvky continuity neznamená popierať transformačné javy, ktoré niekedy až radikálne pretvárali slovenskú spoločnosť. Na jednej strane bola po prvej svetovej vojne na inštitucionálnej úrovni pretrhnutá kontinuita vzdelávacej sústavy a postupne sa zavádzal nový právny systém, čo malo priamy dopad na celú spoločnosť, pričom istý čas súbežne fungovali dve právne kultúry a dva právne nástroje – konkrétne rakúsko-český a uhorský. Na strane druhej sa po roku 1918 zaviedla nová administratívna kultúra, pôvodne vychádzajúca od úradníctva českého pôvodu, ktorá sa zároveň prekrývala kultúrou bývalej uhorskej administratívy. V neposlednom rade sa zaviedla parlamentná demokracia, ktorej boli Slováci plnohodnotnou súčasťou. Aj to, že sa pozornosť sústredila na „neodškriepiteľný“ charakter martinskej udalosti

ako medzníka, zapríčinilo, že v mnohých ohľadoch boli zastrené iné možné prístupy, ktoré by mohli priniesť aj nové pohľady.

TRIANON AKO POLITIKUM

2.1 Trianon a maďarské politické myslenie

Ignác Romsics

Od podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, ktorá uzavrela prvú svetovú vojnu v Maďarsku, uplynulo približne 90 rokov. Počas tohto necelého storočia bola téma Trianonu takmer neustále prítomná v maďarskom politickom myslení. Názory o jej význame však v jednotlivých obdobiach prechádzali zmenami. V tomto texte sa budem venovať trom historickým obdobiam 20. storočia: ére Horthyho režimu (1920 – 1944), tzv. koalíčnému obdobiu medzi rokmi 1945 – 1947 a kádárovskému obdobiu (1956 – 1989). Napokon sa stručne vyjadrím aj k obdobiu po zmene režimu v roku 1989.

Horthyho obdobie

Vedúce elity Horthyho éry vnímali Trianon ako nešťastnú historickú náhodu a veľkú nepravodlivosť. Ich reakciou bolo jednoznačné odmietnutie, čoho prejavmi boli okrem iných štátna vlajka spustená na pol žrde, deklamácie básne *Maďarské Vyznanie viery* (*Magyar Hiszekegy*) pred školským vyučovaním či hlásanie rôznych iredentistických hesiel. Téma Trianonu významne prenikla aj do krásnej literatúry, výtvarného umenia (sochy na verejných priestranstvách), ale aj do rozpráv spoločenských vied. Elity svoj krajne odmietavý postoj a z neho logicky vyplývajúci program tzv. integrálnej alebo optimálnej revízie podporovali pestrým argumentačným systémom. Napríklad, doboví historici vypracovali tézu priority Maďarov v Karpatskej kotline, podľa ktorej na území obsadenom maďarskými kmeňmi vo chvíli obsadenia nežilo cudzie obyvateľstvo alebo len v zanedbateľnom počte. Na základe takýchto východísk mohlo historizujúce myslenie ľahko dospieť k záveru, že maďarský národ má ako jediný výlučný „historický nárok“ na územie medzi severným okrajom Karpát a Jadranským morom.¹ Albert Apponyi, vedúci maďarskej mierovej delegácie a autor úvodnej štúdie k dielu *Spravodlivosť pre Maďarsko* (1928), zdôrazňoval kultúrnu prevahu maďarského národa a jeho zvláštnu schopnosť pre politickú organizáciu. Vďaka tejto schopnosti, ktorá ho mala odlišovať od ostatných národov karpatského regiónu, maďarský národ mal byť jediným vhodným kandidátom na obranu Západu. Takisto, podľa Apponyiho, Maďarstvo bolo jediné schopné naplňať civilizačnú misiu v Dunajskej kotline – podobnú tej, ktorú vo svojej dobe vykonávalo rímske a britské svetové impérium.² Medzi argumenty určené na podporu obnovy historického Uhorska patrila aj tzv. svätoštefanská štátna idea, podľa ktorej sa tvrdenia o útlaku národností v Uhorsku nezakladajú na pravde. Podľa tejto

1 Pozri napr. KARÁCSONYI, János. *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Budapest: A Szent-István-Társulat, 1921; porovnaj VARDY, Stephen Bela. Trianon in Interwar Hungarian Historiography. In KIRÁLY, Béla K. – PASTOR, Peter – SANDERS, Ivan (eds.) *Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*. New York: Brooklyn College Press, 1982, s. 361-389.

2 APPONYI, Albert. *Magyarországunk és rovására megnagyobbodott államoknak történelmi hivatása. In Igazságot Magyarországnak. A trianoni békeszerződés következményeinek ismertetése és bírálata*. Budapest: Magyar Külügyi Társaság, 1928, s. 1-18.

argumentácie bola krajina sv. Štefana a jeho potomkov vo svojej vnútornej podstate vždy priateľská voči národnostiam. Toto „vo svojich srdciach“ cítia aj odtrhnuté národnosti, a preto je znovuzjednotenie svätoštefanskej ríše, teda Veľkého Uhorska, len otázkou času. Takéto zmýšľanie v súvislosti s Trianonom bolo charakteristické aj pre také rozdielne osobnosti akými boli napr. historik Gyula Szekfű, ktorý bol v 30. rokoch 20. storočia už jednoznačne protinemecky orientovaný a čoraz viac sa približoval k liberálnej opozícii, či fašista Ferenc Szálasi, ktorý sa v roku 1944 dostal k moci z nemeckej milosti.³ Štvrtým typickým argumentom revizionistickej propagandy v období medzi rokmi 1920 – 1945 bola geografická a ekonomická jednota regiónu stredného Dunaja, resp. vzájomná ekonomická odkázanosť tu žijúcich národov. „Zemepisné hladisko“ – zdôrazňoval napríklad aj neskorší ministerský predseda Pál Teleki – „je jedným z najdôležitejších národotvorných činiteľov“ a mierová konferencia sa dopustila vážnej chyby, keď svoje rozhodnutia založila na jazykových rozdieloch.⁴ István Bethlen, tiež dlhoročný ministerský predseda a jeden z najdôležitejších maďarských politikov doby, popri týchto argumentoch upozorňoval aj na strategické, resp. bezpečnostné aspekty dezintegrácie Uhorska. Podľa neho fragmentárna štruktúra malých štátov, ktorá vystriedala rakúsko-uhorskú monarchiu, vytvorila v tomto priestore priaznivejšie podmienky pre napĺňanie ruských a nemeckých mocenských záujmov; čomu by bolo možné predísť, ak by štáty regiónu úzko spolupracovali. Avšak nevyhnutnou podmienkou takej úspešnej kooperácie mala byť maďarská územná revízia.

Z hore uvedených argumentov nebol ani jeden úplne fiktívny, každý z nich aspoň čiastočne objektívne odzrkadľoval realitu. Pravdivé tvrdenia však boli do príliš veľkej miery popretkávané rôznymi polopravdami a mylnými predstavami – o mnohých zamlčaných skutočnostiach alebo kontextoch už ani nehovoriac –, než aby mohli viesť k spoznaniu minulosti a sebazpoznaniu maďarskej spoločnosti a jasnému, kritickému posudzovaniu politickej reality. Práve naopak, pomáhali vzbudzovať ilúzie a nepodložené nádeje v širokých vrstvách obyvateľov.

Prirodzene, medzivojnové maďarské politické myslenie nebolo výlučne ovládané len ideou Svätoštefanskej ríše. Popri myšlienke integrálnej (t. j. úplnej) revízie jestvoval aj program revízie na etnickom princípe, ktorý presadzovali rôzne opozičné liberálne a liberálnodemokratické skupiny. „(N)esnažíme sa o nič iné, ako o etnografické zaokrúhlenie krajiny a účinnú obranu maďarských menšín v zahraničí“ – takto sformuloval revízny program občianskych radikálov Rusztem Vámbéry v roku 1928. Revízia – napísal liberál Miksa Fenyő v roku 1935 – nemôže byť ničím iným než „prinavráténím území, na ktorých žijú Maďari, alebo kde sú vo väčšine.“⁵ V podstate to isté hlásali aj sociálni demokrati. Emigrant Ozskár Jászi a „rebelantský intelektuál“ Dezső Szabó zašli ešte ďalej. Riešenia hľadali tak, že akceptovali trianonské hranice. Podstata problému – domnieval

3 Pre podrobnejšie spracovanie pozri štúdie BERTÉNYI, Iván ifj. Szekfű Gyula. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 51-69; a UNGVÁRY, Krisztián. Szálasi Ferenc. In ROMSICS 1998, s. 117-133.

4 TELEKI, Pál. *Európáról és Magyarországról*. Budapest: Athenaeum, 1934, s. 7-8 a 30-50; porovnaj ABLONCZY, Balázs. Teleki Pál. In ROMSICS 1998, s. 12-30.

5 Cituje NAGY, Zsuzsa L. *Liberális pártmozgalmak 1931 – 1945*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986, s. 79.

sa Jászi – nespočívajú v otázke územia, ale v možnosti alebo nemožnosti „zriadenia kultúrnej, národnej a jazykovej autonómie obyvateľstva na danom teritóriu.“⁶ Jásziho myšlienku Dunajskej konfederácie Szabó rozšíril o víziu spojenectva s východoeurópskymi slovanskými národmi. Podľa neho má Maďarsko spolu s bližšími aj vzdialenejšími susedmi „dve veľké nočné mory: Nemecko a Rusko“. Zbaviť sa ich dokážu, len ak vytvoria Zväz východoeurópskych štátov.⁷

Popredný ideológ tzv. ľudového hnutia⁸, spisovateľ László Németh – mimochodom podobne ako Jászi – hlásal, že rozpad rakúsko-uhorskej monarchie, a v rámci nej historického Uhorského kráľovstva, bol nevyhnutný: „Habsburskú monarchiu rozbila idea sebaurčenia národov, ktorá je konečným dôsledkom nacionalizmu. Akonáhle boli naše národnosti úplne ovládnuté touto ideou 19. storočia, Uhorsko sa už nemohlo v starej podobe zachovať, [maďarská] ústupčivosť by ho bola tak isto rozmetala ako neústupčivosť.“ Z tejto, v tom období neslýchanej, kacírskych myšlienky logicky vyplývalo ďalšie kacírstvo: zrieknutie sa územnej revízie a hlásanie „spoludojčeneckého bratstva“ dunajských národov.⁹

Svojským regionálnym výhonkom medzivojnového maďarského politického myslenia súvisiaceho s Trianonom bol tzv. transylvanizmus. Maximalistické verzie transylvanizmu mali za cieľ premenu Sedmohradska na nezávislý štát, resp. dosiahnutie širokej územnej autonómie v rámci Rumunska. Podľa iných, umiernenějších predstáv mala byť postačujúcou aj kultúrna a/alebo náboženská autonómia. Vďaka rôznorodosti svojich argumentačných schém mohol transylvanizmus nachádzať styčné body tak s rôznymi revizionistickými koncepciami, ako aj s predstavami hlásajúcimi vzájomnú odkázanosť a dôležitosť spolupráce medzi dunajskými národmi.¹⁰

Nemožno podceňiť vplyv politickej ľavice, ako ani O. Jásziho, D. Szabóa, L. Németha a sedmohradských ideológov transylvanizmu. Dokázateľne mali veľký vplyv na zmýšľanie vznikajúcej mladej generácie inteligencie medzivojnového obdobia, obzvlášť v 30. a 40. rokoch. Avšak uvažovanie ich vlastnej generácie sa im podarilo ovplyvniť len vo veľmi malej miere a vládne kruhy, vládnuce elity a štátnu propagandu už vôbec nie. Charakteristickým príkladom bola reakcia na známe vystúpenie Lorda Rothermerea v roku 1927 v prospech zmeny maďarských hraníc na etnickom princípe. Ferenc Herczeg, prominentná

6 JÁSZI, Oszkár. *Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.*

Editoval a poznámkami opatril András VERES; Predslov Tibor ERÉNYI. Budapest: Magyar Hírlap Könyvek, 1989, s. 173; porovnaj RICHLI, Gábor – ABLONCZY, Balázs. Jászi Oszkár. In ROMSICS 1998, s. 134-155.

7 SZABÓ, Dezső. *Az egész látóhatár, zv. 1.* Budapest: Magyar Élet, 1939, s. 211-236.

8 Ludové hnutie (Népi mozgalom), resp. hnutie ľudových spisovateľov, bolo voľné združenie spisovateľov pôsobiacich od začiatku 30. rokov 20. storočia. Hoci išlo o politicky veľmi rôznorodú skupinu, väčšina jej členov sa kriticky vyraňovala voči „panskému“ elitárstvu horthyovského režimu, ako aj „urbánnym“ občianskym radikálom. Ľudoví spisovatelia sa vo svojich dielach sústredili na život a osudy drobného vidieckeho človeka, nemajetného a chudobného maďarského roľníka. V neskoršom období sa venovali aj otázkam súvisiacim s Maďarmi žijúcimi v susedných štátoch. [Pozn. L. V.]

9 NÉMETH, László. A magyar élet antinómiái. In NÉMETH, László. *Sorskérdések.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, s. 119; porovnaj BÁRDI, Nándor. Németh László. In ROMSICS 1998, s. 175-192.

10 BALOGH, Pirokska. Transzylvanizmus: revízió vagy regionalizmus. In ROMSICS 1998, s. 156-174. Podrobnejšie LENGYEL, Zsolt K. *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transzylvanizmus 1918 – 1928.* München: Ungarisches Institut, 1993.

postava duchovného života medzi dvoma svetovými vojnami a prezident Maďarskej Revíznej Ligy, odpovedal na zasadnutí zorganizovanom 27. júla 1927 na návrh anglického lorda takto: „*takzvaná Rothermereova línia nie je maďarským návrhom [...], maďarský národ sa nevzdá práva na svoje tisícročné [...] štátne územia.*“¹¹ Tento postoj bol charakteristický aj pre politika a významného publicistu Endre Bajcsy-Zsilinszkyho, ktorý vo svojej knihe o Sedmohradsku vydanéj v roku 1943 ešte stále hlásal, že „...*Sedmohradsko vo svojej celosti – ako nedotknuteľný celok – treba pripojiť späť pod nadvládu Svätej koruny.*“¹²

Koaličné obdobie

Po druhej svetovej vojne došlo v chápaní Trianonu v maďarskej politike a spoločnosti k radikálnemu realistickému obratu. Koaličné strany¹³, ktoré sa dostali k moci, vychádzali z umiernených revizionistických predstáv ľavicovej opozície. Snažili sa ich prispôbiť novej realite. Dokonca ani najradikálnejší koaličný partner, „reakčná“ Nezávislá maloroľnícka strana, nešiel vo svojich požiadavkách nad rámec etnických hraníc, resp. autonómie pre kompaktné skupiny Maďarov žijúcich vo vzdialenejších oblastiach. Generálny tajomník Národnej roľníckej strany, Imre Kovács, sa zas vyjadril takto: „*Je šovinizmom požadovať tisícročné hranice a kto ich žiada, je antidemokrat a stavia sa proti národu a ako škodlivý element musí byť odstránený z politiky. Nie je [však] šovinizmom hovoriť o tom, že Maďarstvo by chcelo vytvoriť svoj národný štát, a to tak, že by sa nový národný štát prekryval s územím maďarského etnika.*“¹⁴

Odvrátenie sa od svätoštefanskej štátnej idey, historických hraníc a vo všeobecnosti od rôznych veľkorevizionných plánov, resp. prijatie národnostného princípu zo širšej historickej, sociologickej a politickej perspektívy, sformuloval István Bibó, významný ideológ Národnej roľníckej strany, vo svojich dnes už klasických esejach z roku 1946. Stojí za zmienku, že Bibó sa práve v tom období aktívne zúčastňoval príprav ministerstva zahraničných vecí na mierovú konferenciu v Paríži. Vo východnej a strednej Európe – napísal napríklad v diele *Bieda východoeurópskych malých štátov* – „... *stabilitu vzájomného ohraničenia národov nemožno hľadať pozdĺž historických hraníc – ako v západnej Európe – ale pozdĺž jazykových hraníc. Všetky pokusy, ktoré chceli na tomto území, podľa západoeurópskeho vzoru, opierajúc sa o historickú jednotu, vnútiť viacjazyčnému obyvateľstvu jednotné národné vedomie – ide najmä o poľský, maďarský a český pokus – nenávratne zlyhali. [...] Všetky ostatné údajné hľadiská: zemepisné, hospodárske, strategické,*

11 Cituje ZEIDLER, Miklós. A Magyar Revíziós Liga. In *Rubicon*, 1997, roč. 9, č. 1, s. 31.

12 BAJCSY-ZSILINSZKY, Endre. *Erdély múltja és jövője*. Budapest: Tinódi Könyvkiadó, 1990, s. 111.

13 Dňa 2. decembra 1944 v Segedíne vznikol Maďarský národný front nezávislosti (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front). Front nezdužoval všetky politické strany, tvorilo ho len päť tradičných strán: Nezávislá maloroľnícka strana (A Független Kisgazdapárt), Národná roľnícka strana (Nemzeti Parasztpárt), Maďarská komunistická strana (Magyar Kommunista Párt), Sociálnodemokratická strana (Szociáldemokrata Párt) a Občianska demokratická strana (Polgári demokrata párt). Posledná menovaná bola na jeseň 1945 ešte pred voľbami pod nátlakom komunistickej strany vylúčená z Frontu. Ostatné štyri strany vo voľbách získali spolu absolútnu väčšinu mandátov a tvorili koaličnú vládu, ktorá pretrvala do roku 1947. [Pozn. L. V.]

14 Cituje BALOGH, Sándor. *Magyarország külpolitikája 1945 – 1950*. 2. vydanie. Budapest: Kossuth Kiadó, 1988, s. 136.

zaokrúhľujúce, dopravné a ktovie aké ešte [...] sú v skutočnosti úplne nanič a ich časté uplatňovanie sa stáva prameňom najväčších problémov.“¹⁵

Predstavitelia dvoch robotníckych strán sa ešte radikálnejšie odtrhli od základných princípov ideových konštrukcií dominantných medzi dvoma svetovými vojnami. József Révai, smerodajný vodca Maďarskej komunistickej strany v ideologických otázkach, sa koncom roku 1945 a začiatkom roku 1946 pri viacerých príležitostiach vyjadril, že požadovanie nielen historických, ale aj etnografických hraníc je nereálne a škodlivé. Preto podľa neho: „Rozum nám káže, aby sme všetky sily sústredili na vybudovanie, udržanie a posilnenie kultúrnych, duchovných a ekonomických stykov s maďarskými menšinami za hranicami.“¹⁶ Sociálnodemokratická strana tiež odmietla akékoľvek formy revizionizmu, ba niektorými vyjadreniami svojich predstaviteľov ešte aj myšlienku ochrany menšín založenú na kolektívnych právach. Zoltán Horváth ponúkol čitateľom novín *Népszava* nasledovné vysvetlenie: „Šovinizmom nie je len hlásanie svätoštefanských hraníc, šovinizmom je aj taký svetonázor, keď si niekto myslí, že má právo na niečo len preto, lebo je tej alebo onej národnosti.“¹⁷

Na prelome rokov 1945 – 1946 sa počas koaličných rokovaní komunistické a sociálnodemokratické stanoviská zmenili tak, že v súvislosti so Sedmohradskom súhlasili s nastolením návrhu úpravy hraníc z roku 1920. Zhoda sa medzi stranami našla aj v ustúpení od územných požiadaviek voči Južoslávii, nakoľko by tie nemali žiadny zmysel. Pokiaľ však išlo o slovenské pohraničné územia, spory naďalej pretrvávali. Na porade 6. marca 1946 Pál Auer z Maloroľníckej strany a Ferenc Farkas z Národnej roľníckej strany navrhovali požadovať vrátenie „kompaktných území s maďarskou väčšinou“, komunisti a sociálni demokrati však o tom nechceli ani počuť. Napokon, kvôli chýbajúcej politickej zhode a negatívne mu stanovisku veľmocí, ktoré dali jasne najavo svoj nesúhlas s prípadnou zmenou hraníc, maďarská delegácia na mierovej konferencii otvorenej 29. júla 1946 nenastolila voči Československu žiadne územné požiadavky. Od Rumunska však žiadala 22 tisíc km² s takmer dvomi miliónmi obyvateľov a územnú autonómiu pre Sikulsko. Na základe rady od predstaviteľov USA v druhej polovici augusta maďarská delegácia túto požiadavku zredukovala na 4000 km², resp. menej ako pol milióna obyvateľov. Mierová konferencia – ako je známe – aj tieto požiadavky odmietla a obnovila hranice z roku 1920, s výnimkou predmostia oproti Bratislave, ktoré prisúdila Československu.

Mierová zmluva bola podpísaná 10. februára 1947 v Paríži. Samozrejme, v Maďarsku u nikoho nevyvolala nadšenie, ale ani také roztrpčenie a hystériu, aké spôsobilo podpísanie Trianonskej mierovej zmluvy v roku 1920. Len v súvislosti so svätou omšou, ktorú

15 BIBÓ, István. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In *Bibó István Összegyűjtött Munkái*, zv. 1. Eds. István KEMÉNY a Mátyás SÁRKÖZI. Bern: Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, 1981, s. 236-237; dostupné aj v slovenskom preklade BIBÓ, István. Bieda východoeurópskych malých štátov. In BIBÓ, István. *Bieda východoeurópskych malých štátov. Vybrané štúdie*. Bratislava: Kalligram, 1996, s. 153-216, citované pasáže na s. 197-198 a 199; tiež pozri LUKÁCS, Tibor Zs. Bibó István. In *ROMSICS* 1998, s. 203-220.

16 RÉVAI, József. *A magyar demokrácia nemzeti jellege*. Budapest: Szikra, 1945, s. 12.

17 Cituje BALOGH 1988, s. 137.

v budapeštianskej bazilike celebroidal knieža-prímas József Mindszenty, spravodajcovia hlásili: „*Keď v kostole zazneli slová piesne: » Král Štefan, kde si, Maďari si ťa žiadajú...« , spomedzi prítomných v kostole a tých, ktorí zostali vonku na námestí, sa vydral hlasný nárek.*“¹⁸ Časť maďarskej spoločnosti citlivej na národnostnú otázku si v týchto dňoch uvedomila, že nielen integrálna či optimálna revízia sú nedosiahnuteľné a nereálne, ale ani etnická revízia, resp. vôbec žiadne spravodlivé usporiadanie. Ľudia sa pomaly začali zmierovať s touto realitou. Podľa I. Bibóa potom, ako Maďarstvo „*fyzicky a duševne*“ prijme trianonské hranice, môže urobiť len dve veci: vyhnúť sa „*návalom vzájomnej a nekonečnej nevraživosti*“ a byť príkladom udržiavania „*lojality a miernosti medzi malými národmi*“, súčasne však pociťovať aj zodpovednosť „*za osudy Maďarov za hranicami.*“¹⁹

V tomto období dospeli k podobným úvahám aj ďalší. Najvýznamnejším bol obrat v názoroch Gyulu Szekfűa, bývalého „dvorného“ historika a ideológa horthyovského režimu. Szekfű po kritickej reflexii maďarských národnopolitických anomálií a protizidovského zákonodarstva počas druhej svetovej vojny, a zrejme aj s ohľadom na novú mocenskú situáciu, dospel k názoru, že: „*Po tomto sa musia raz a navždy umlčať všetky revízne snaženia a propaganda.*“ Voči susedným štátom môže mať Maďarsko len jediné želanie: „*čestné uznanie občianskych práv Maďarov žijúcich na ich územiach a ľudské zaobchádzanie s nimi.*“²⁰ Obaja spomenutí významní myslitelia, jeden reprezentant medzivojnového „panského“ Maďarska (Gy. Szekfű), druhý povojnového „ľudového“ Maďarska (I. Bibó), sa v podstate dostali na spoločnú platformu s komunistom J. Révaim, ktorý od roku 1945 hlásal nereálnosť revízie na etnickom princípe. Komunistickým propagandistickým sloganom, podľa ktorých už aj nastal vek večného mieru a priateľstva medzi národmi, však ani oni, ani väčšina maďarskej spoločnosti, neverili. Bolo im ťažké uveriť už len na základe správ, ktoré počuli od tisícov spontánne prichádzajúcich utečencov z Rumunska a Juhoslávie a organizovane presídlených Maďarov z Československa.

Päťdesiate roky a kádárovské obdobie

Téma Trianonu a osudu Maďarov žijúcich za hranicami sa prestala po roku 1947 objavovať na verejnosti ako problematická otázka. Marxistická ideológia sa stala absolútnou hegemonnou a národnú dominanciu a podriadenosť chápala ako osobitný druh kapitalisticko-buržoázneho vykorisťovania. Zdôrazňovala, že „*dôslední demokrati v Maďarsku ako aj v susedných krajinách v prvom rade musia nemilosrdne zúčtovať so svojimi reakcionármi a šovinistami. Ak my aj oni s nimi zúčtujeme, tak budú odstránené prekážky riešenia otázok vyskytujúcich sa medzi našimi národmi.*“²¹

18 Uverejnené v GERŐ, András (ed.) *Sorsdöntések*. Budapest: Göncöl Kiadó, [1990], s. 303.

19 BIBÓ, István. A békeszerződés és a magyar demokrácia. In *Bibó István Összegyűjtött Munkái*, zv. 1. 1981, s. 199; dostupné aj v slovenskom preklade BIBÓ, István. Mierová zmluva a maďarská demokrácia. In BIBÓ 1996, s. 217-239.

20 SZEKFŰ, Gyula. *Forradalom után*. Budapest: Gondolat, 1983, s. 69 a 203.

21 ANDICS, Erzsébet. *Hazaftak-e a kommunisták?* Budapest: Szikra, 1946, s. 40.

Táto rétorika nezávislosti, miešaná s marxizmom, bola charakteristická aj pre pokusy reformných komunistov o obnovu režimu medzi rokmi 1953 – 1956. Názory Imreho Nagya sa líšili od názorov J. Révaiho a Erzsébet Andicsovej do tej miery, že myšlienka nezávislosti opäť nadobudla v jeho myslení reálny obsah. „*Kossuth nevidel prostriedok zabezpečenia nezávislej, suverénnej, samostatnej a slobodnej národnej existencie Maďarov v pripojení sa k nejakej veľmoci alebo mocenskej skupine, ale v úzkej súdržnosti s okolitými národmi, v rámci zväzu (federácie) rovnoprávných slobodných národov. K týmto myšlienkam sa musíme vrátiť...*“²² – napísal Nagy v januári 1956. Krátko pred revolúciou 9. septembra 1956 noviny *Szabad Nép* uverejnili veľký a v kritickom duchu napísaný článok o situácii sedmohradských Maďarov z pera Pála Pándiho.²³

Tri týždne, počas ktorých trvala revolúcia (od 23. októbra do 11. novembra 1956), boli príliš krátkym obdobím na to, aby mohli vzniknúť nejaké relevantné koncepcie pre spracovanie „trianonskej traumy“. Zverejnené stranice a iné programy skoro všetky žiadali obnovu štátnej nezávislosti Maďarska, ale ani jeden sa nezaoberal otázkou rozčlenenosti maďarského národa. Sporadické údaje, ktoré sú k dispozícii, však naznačujú, že ľudia sa o túto otázku zaujímal. Dňa 22. októbra 1956 na zasadnutí študentského parlamentu na univerzite v Miskolci odzneli iredentistické heslá („*Všetko späť!*“ – „*Mindent vissza!*“). Revolučná komisia Vespřemskej župy zas 29. októbra vydala výzvu, v ktorej požadovala, aby vláda venovala viac pozornosti Maďarom žijúcim za hranicami. V tejto istej výzve bola spomenutá aj potreba vytvorenia Dunajskej konfederácie. Vieme aj o iniciatíve Istvána Dobaia, sedmohradského právnik, ktorý v spolupráci s kolegami vypracoval memorandum o reorganizácii postavenia Sedmohradska, ktoré zamýšľali predostrieť Organizácii spojených národov.²⁴

V novembri roku 1956 sa dostalo k moci nové komunistické vedenie, ktoré začalo vládnuť v podmienkach veľmi rozsiahlej medzinárodnej izolácie. Jedným zo spôsobov vymanenia sa z tejto izolácie bolo získanie si dôvery susedných socialistických krajín – hoci aj za tú cenu, že budapeštianska vláda ponechá tamojšie maďarské menšiny napospas svojmu osudu. Tento cieľ sledovala aj návšteva generálneho tajomníka Jánosa Kádára v Rumunsku vo februári roku 1958 a premiéra Ferenc Münnicha v Československu v decembri roku 1958. Počas rokovaní vedúci maďarskí predstavitelia uistovali svojich rumunských a československých partnerov nielen o tom, že Maďarsko nemá voči nim žiadne územné požiadavky, ale aj o tom, že považujú rumunskú, resp. československú národnostnú politiku za dobrú, a že situáciu tamojších maďarských menšín považuje Maďarsko za vnútornú záležitosť týchto dvoch krajín. Priamym dôsledkom bolo zhoršenie postavenia menšinových Maďarov v jednej aj druhej krajine. Odvolávajúc sa na potrebu posilnenia „socialistického patriotizmu“ v školách sa začali v Československu zlučovať školy s vyučovacím jazykom slovenským a maďarským. V Rumunsku v mar-

22 NAGY, Imre. „*A magyar nép védelmében*“. *Vitairatok és beszédek 1955 – 1956*. Párizs: Magyar Füzetek, 1984, s. 237.

23 PÁNDI, Pál. Közös dolgainkról. In *Szabad Nép*, 9. septembra 1956.

24 SZESZTAY, Ádám. *Magyarország és a szomszéd országok nemzetiségpolitikája 1956 – 1962*. Dizertačná práca. Budapest: ELTE BTK, 2000, s. 10, 15.

ci roku 1959 v Kluži zjednotili Bolyaiho univerzitu s vyučovacím jazykom maďarským s Babešovou univerzitou, v ktorej sa vyučovalo v rumunčine. V roku 1960 vstúpila do platnosti nová československá ústava, ktorá sa stala právnym základom aj mnohých ďalších protimaďarských diskriminácií. Na jej základe sa zmenili slovenské územnosprávne jednotky tak, že sa Maďari, s výnimkou niekoľkých obvodov, všade dostali do menšiny. Taktiež sa zmenil základný princíp dovtedajšej československej národnostnej politiky, podľa ktorého boli národnostné menšiny vnímané ako spoločenstvá. V novom prístupe sa koncepcia kolektívnych práv odsunula do úzadia a dôraz sa kládol predovšetkým na individuálne práva.

Politika ľahostajnosti voči osudom maďarských menšín bola sprevádzaná bezpodmienečným sovietskym priateľstvom a rozsiahlou zahraničnopolitickou nesamostatnosťou. Legitimačná ideológia tohto obdobia vychádzala z pohľadu na dejiny, podľa ktorého bolo možné väčšinu prejavov národnej hrdosti a sebavedomia klasifikovať ako „pozostatky nacionalizmu“. Maďarské dejiny boli zredukované na históriu triednych bojov. Nový pojem národa mal byť zbavený „*hungarocentrizmu*“ a „*provincializmu*“ a jeho funkciou malo byť – ako odznelo v jednej diskusii v roku 1966 – „*zo samotnej národnej formy urobiť nástroj priateľstva socialistických národov a bratského zblíženia sa a, v konečnom dôsledku, ich splynutia.*“²⁵ Tomuto cieľu zodpovedala snaha o znižovanie významu revolúcie a bojov o nezávislosť 1848 – 1849, ktoré bolo navyše veľmi ľahko možné vnímať ako priamo analogické s revolúciou v roku 1956. Zároveň sa na piedestál dejín pozdvihla habsburská monarchia ako historický predobraz nadnárodnej ekonomickej a politickej integrácie. Takýto radikálny prístup bol takmer jedinečným úkazom aj v rámci krajín východného bloku. Podobný postoj bol charakteristický len pre východonemecké dejepisectvo a publicistiku. V ostatných krajinách, vrátane Sovietskeho zväzu, národ ako taký a boje za nezávislosť a národnú slobodu dostali oveľa pozitívnejší odtieň a integrovali sa medzi historické tradície prijaté komunistickými stranami. V Maďarsku bol však práve význam národa a boja o národnú slobodu spochybňovaný.

V poslednej tretine 60. rokov však kádárovské vedenie začalo vystupovať v prospech sedmohradských Maďarov. Mohlo by sa zdať, že táto zmena bola v rozpore s vyššie načrtnutou ideologickou líniou vedenia krajiny a strany. Protirečenie je však len zdanlivé. Náhle oživenie záujmu maďarskej vlády o situáciu sedmohradských Maďarov súviselo s osamostatňovaním sa rumunskej zahraničnej politiky. Sovietsky zväz sledoval nový kurz rumunského vedenia s nevôľou a ponechaním voľného priebehu budapeštianskym sťažnosťami a požiadavkám nepriamo napomínal rumunské vedenie. Kritický postoj Moskvy bol motivovaný aj ďalším faktorom. Počnúc rokom 1964 rumunská historiografia a publicistika začala jednoznačne zdôrazňovať rumunský charakter Besarábie (vtedajšej Moldavskej SSR), čím sa snažila poukázať na problematiku pripojenia tohto regiónu k Sovietskemu zväzu. Maďarskí predstavitelia – napr. neskorší predseda vlády Gyula Kállai – nepriamo kritizovali snahy rumunskej vlády o „nezáväznú“ a „neutrálnu“ zahraničnú politiku už od roku 1964. Z týchto

25 Cituje GOMBOS, Gyula. *Húsz év után*. New York: Aurora, 1973, s. 80-85.

kritik vzbudil medzinárodnú pozornosť celostranový článok J. Kádára v sovietskej *Pravde* zo 17. septembra 1967.

Kritika rumunskej národnostnej politiky nebola až do konca 60. rokov sprevádzaná rovnako kritickým pohľadom na situáciu Maďarov žijúcich v Československu, Juhoslávii a Sovietskom zväze. V roku 1964, keď Josip Broz Tito zavítal do Budapešti, bola v spoločných vyhláseniach zdôrazňovaná funkcia národností ako mosta medzi krajinami a nespomínali sa žiadne problémy. Nakoľko vďaka juhoslovanskému federalizmu boli vojvodinskí Maďari skutočne v oveľa lepšej situácii ako ostatné maďarské menšiny, odkazy na úlohu národností ako mosta a deklarácie o prehĺbovaní vzťahov medzi krajinami viac-menej zodpovedali skutočnosti. Toto bolo potvrdené aj zrušením vzájomnej vízovej povinnosti v roku 1966, v dôsledku čoho sa významne rozvinul pohraničný styk a turizmus. V súvislosti s ostatnými dvomi spomínanými štátmi však optimizmus vôbec nebol podložený. V Československu napríklad v polovici 60. rokov navštevovalo slovenské alebo české školy 25-30 % maďarských detí a len 36 % maďarských žiakov pokračovalo po ukončení strednej školy v štúdiách na univerzite alebo vysokej škole, pričom spomedzi slovenských študentov to bolo 60 %. Napriek tomu, keď Kádár v októbri roku 1967 navštívil Prahu, vyhlásil, že skoršie problémy sa vyriešili a situácia Maďarov v Československu je v plnej miere uspokojujúca.

Lahostajnosť voči postaveniu maďarských menšín, resp. „selektívnu“ pozornosť prejavenu len voči rumunským Maďarom, ako aj ideologickú konštrukciu „proletárskeho internacionalizmu“ koncom 60. rokov vystriedalo akceptovanie existencie národov ako kultúrnych a politických realít a snaha o posilnenie kultúrnych pút medzi domácimi a zahraničnými Maďarmi. Podobne ako ekonomicko-politické reformy a kultúrny liberalizmus kádárovského režimu, aj túto zmenu je možné vysvetliť ako pragmatizmus a, do určitej miery, sebakorigačnú schopnosť Kádára a jeho vedenia. Bolo totiž zrejmé, že táto zmena posilní a rozšíri sociálnu bázu systému v kruhoch národne angažovanej mienkotvornej inteligencie a aktivizáciou jednotlivých emigrantských skupín Maďarov na západe bude pozitívne vplývať aj na posudzovanie režimu v zahraničí.

Prvým znakom novej politiky bolo založenie výboru pri Vlasteneckej ľudovej fronte, ktorého úlohou malo byť preskúmanie situácie Maďarov žijúcich v susedných krajinách. V tom istom roku (1968), kedy vznikol spomínaný výbor, si maďarský Zväz spisovateľov stanovil za oblasť záujmu problematiku maďarskej kultúry v susedných krajinách. Tiež publicistika a články v tlači jednoznačne naznačovali, že Maďarsko sa pripravuje zavrhnúť svoju skoršiu doktrínu o vymretí národov a rýchlej asimilácii národností. Podstatou novej línie bolo odsúdenie asimilácie národností, resp. podpora snažení na zachovanie etnickej a kultúrnej identity maďarských menšín. Čiže to, čo I. Bibó a Gy. Szekfű navrhovali v roku 1947. V záujme podpory novej línie sa začalo tzv. Hnutie za materinský jazyk, ktoré v roku 1970 zorganizovalo svoju prvú konferenciu. Stretnutia sa opakovali každé tri či štyri roky a ich cieľom bolo demonštrovať kultúrnu spolupatričnosť Maďarov. Na týchto podujatiach sa spočiatku zúčastňovali len predstavitelia západných a domácich Maďarov. Na konferencii v roku 1977 boli však už aj

vyslanci Maďarov žijúcich v Československu, Juhoslávii a Sovietskom zväze, chýbali jedine zástupcovia rumunských Maďarov.

Kádár viacerými svojimi vyhláseniami podporil nový kurz v otázke národnej politiky a diferencovanej zahraničnej politiky voči susedným krajinám. Spomedzi nich mal najväčší ohlas jeho príhovor na Helsinskej konferencii v roku 1975, kde vôbec po prvýkrát spomenul územné straty Maďarska po prvej svetovej vojne, a po prvýkrát s hrdosťou hovoril o dlhých dejinách štátnosti, ktoré majú Maďari za sebou. *„My sa zúčastňujeme na tomto historicky významnom rokovaní ako vyslanci maďarského národa, ktorý založiac štát žije 1100 rokov v oblasti Dunaja a Tisy, v strede Európy, a preto sa rovnako naša minulosť ako budúcnosť viaže k osudu tu žijúcich národov. Je naším presvedčením, že najväčším práním všetkých národov Európy je mier. Ak to je možné, v ešte väčšej miere to platí v prípade maďarského národa, ktorý po stáročia žil na križovatke vojnových ciest a priniesol nesmierne krvavé obeť, aby sa mohol zachovať, a aby uchoval svoj štát pred hrozbou záhuby. V našom storočí, po zbytočných obetiach prvej svetovej vojny, sa územie porazeného Maďarska zmenšilo na tretinu. V druhej svetovej vojne, z viny svojich pánov krvácajúc na zlej strane, stratilo osem percent svojich dospelých občanov a krajina sa premenila na rumovisko.“*²⁶ Kádárov prejav vzbudil značnú pozornosť doma aj v zahraničí. Záverečný dokument Helsinskej konferencie prijali rovnako Maďarsko ako aj jeho susedia s uspokojením. Susedia preto, lebo potvrdil zákaz násilnej zmeny hraníc, čím dostali opätovnú záruku neporušiteľnosti svojich hraníc. Maďarsko zas preto, lebo na základe tzv. tretieho koša uznesení, ktorý sa zaoberal slobodou šírenia myšlienok, dostalo právne podklady na upevňovanie kultúrnych pút medzi materskou krajinou a Maďarmi žijúcimi za hranicami.

Súčasnne so zmenou prístupu voči zahraničným Maďarom sa menilo aj zaobchádzanie s domácimi menšinami. Skoršie uplatňovaný tzv. automatizmus, ktorý počítal s rýchlou asimiláciou národností, vystriedala koncom 60. rokov zvýšená podpora národnostných kultúr. Zmena ústavy v roku 1972 priznala menšinám status kolektívov a ustanovila ich právo na pestovanie materinského jazyka a uchovanie národnej kultúry. Zmenou vnútornej národnostnej politiky strana nepochybne chcela ísť príkladom susedným krajinám, od ktorých očakávala podobné zaobchádzanie s tamojšími Maďarmi. Otvorene to J. Kádár povedal na XII. zjazde strany v roku 1980: *„... u nás v Maďarsku ľudia rôznej národnosti, v súlade s princípmi leninskej národnostnej politiky, našimi zákonmi a našou ústavou, žijú, pracujú a uplatňujú sa ako rovnoprávni občania. To isté prajeme aj Maďarom žijúcim za hranicami našej krajiny.“*²⁷

Maďarské pokusy ísť príkladom neboli, s výnimkou Juhoslávie, opätované. Situácia Maďarov, obzvlášť v Rumunsku, dávala dôvody na sťažnosti. Počas vlády Nicolae Ceaușesca, ktorý sa dostal k moci v roku 1965, bola maďarská menšina vystavovaná čoraz vážnejším formám diskriminácie, kvôli čomu maďarské vedenie viackrát interve-

26 KÁDÁR, János. *A szocializmus megújulása Magyarországon. Válogatott beszédek és cikkek 1957 – 1986.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986, s. 252-253.

27 *A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának jegyzőkönyve.* Budapest: Kossuth Kiadó, 1980, s. 450-451.

novalo. V roku 1977 sa Kádár v Debrecíne a Veľkom Varadíne dokonca osobne stretol s Ceaușescom. V roku 1982 vplyvný komunistický politik, tajomník pre kultúru György Aczél odcestoval do Bukurešti s cieľom zastaviť alebo aspoň zmierniť diskrimináciu maďarskej menšiny. Na medzinárodných konferenciách zorganizovaných po Helsinskej konferencii, napr. v roku 1977 v Belehrade, 1980 v Madride a 1983 v Ottawe, sa maďarská delegácia taktiež aktívne zapojila do obhajovania ľudských práv a menšinových záležitostí.

Intervencie maďarského vedenia neboli úspešné. Zlyhanie maďarských pokusov o zlepšenie postavenia Maďarov v okolitých štátoch mohlo byť jedným z dôvodov, prečo bola v rokoch pred zmenou režimu, počas nej a po nej jednou z ústredných tém intelektuálnych a politických diskusií otázka postavenia a budúcnosti maďarských menšín za hranicami. Prvý obsiahly program zrovnoprávnenia menšinového Maďarstva sformulovali v roku 1982 redaktori sedmohradského samizdatového časopisu *Ellenpontok* – Géza Szöcs a kolektív. Ich memorandum vychádzalo zo základného princípu, že „*dve etniká môžu žiť vedľa seba len vtedy [...], ak sú vo vzťahu rovnocenných partnerov.*“ Preto žiadali „*samosprávu územi s väčšinovým maďarským obyvateľstvom*“ a „*spravodlivý podiel*“ na vedení krajiny, ako aj to, aby „*sa maďarský jazyk stal v úradnom a každodennom používaní rovnoprávnym s rumunským jazykom v Sedmohradsku v oblastiach, kde žijú aj Maďari.*“²⁸

Epilóg: po zmene režimu

Koncom 80. a začiatkom 90. rokov vznikli podobné programy aj v Maďarsku a ďalších susedných krajinách. Teda deklarovali, že maďarské menšiny v kultúrnom zmysle považujú za súčasť celého Maďarstva. Namiesto teritoriálnej revízie však požadovali, aby maďarskej menšine bol v rámci danej krajiny priznaný status rovnoprávneho národa a s tým súvisiace samosprávne a iné práva. Jestvovalo aj niekoľko menej významných výnimiek. Jednou z nich bol István Csurka, resp. jeho strana Maďarskej pravdy a spravodlivosti (Magyar Igazság és Élet Pártja – MIÉP). Dňa 4. júna 2000, pri príležitosti 80. výročia podpísania Trianonskej mierovej zmluvy predseda strany MIÉP hovoril o tom, že „*je našou povinnosťou*“, „*nielen právom*“, „*trvať na celej historickej vlasti, ktorá bola pod vedením Arpáda obsadená, svätým Štefanom založená, spolu so všetkými v nej žijúcimi národmi, s ktorými sme žili spolu skoro tisíc rokov.*“²⁹ Týmto sa revitalizovala tzv. štátna idea sv. Štefana a program územného revizionizmu, ktorý bol po roku 1947 už raz pochovaný. Sociologické merania ukazujú, že časť Maďarov sa dodnes nevedela vyrovnáť s rozpadom svojej historickej krajiny po prvej svetovej vojne a roztrhnutím maďarského kultúrno-jazykového spoločenstva. Hoci európska integrácia môže byť z tohto hľadiska v mnohom prospešná, na veľkorysú, a preto vzájomne prijateľnú riešenie problému

28 Az Ellenpontok memorandumja és programjavaslata. In *Beszélt*, 5–6. Összkiadás 1, 1981 – 1984, s. 255–259.

29 <http://www.miep.hu/forum/h2000/jun/trianon/html> (posledný náhľad 6. júna 2012; stránka odvtedy zanikla).

v blízkej budúcnosti naďalej niet reálnej nadeje. Čo môžeme v dohľadnej budúcnosti reálne robiť je, že sa týmto problémom budeme zaoberať, čiže sa budeme snažiť zmierňovať napätia, a tak minimalizovať potenciál na vznik konfliktov.

2.2 Trianon v historickej pamäti na Slovensku

Štefan Šutaj

Niet pochybnosti o tom, že Trianonská mierová zmluva a Trianon ako symboly najzásadnejšej zmeny usporiadania strednej Európy sú historickou udalosťou, ktorá ovplyvnila nielen tento región, ale aj historické vedomie obyvateľov. Od podpísania mierovej zmluvy sa svet zmenil a z Trianonu sa stal symbol. Bez ohľadu na očakávania, koncepcie, konštrukcie a predstavy, súčasný vývoj Európy, Slovenska i Maďarska, otvára nové možnosti pre usporiadanie vzájomných vzťahov, ale v nových formách a na nových princípoch, nie na návrate k ideám a usporiadaniu 19. storočia.

Pre historikov je Trianon historická udalosť, ktorá si zaslúži ich plnú pozornosť. Umožňuje skúmať mechanizmus rozpadu a vzniku štátov, vplyv etnicity, národného či národnostného faktora, aj nacionalizmus. Umožňuje tiež sledovať spôsob, akým sa historická udalosť inštrumentalizuje v historickej pamäti v závislosti od etnicity a ďalších socio-demografických faktorov. Môžeme sledovať, akým spôsobom je pripomínaná a inštrumentalizovaná v medzinárodnej aj vnútornej politike, v historickej pamäti obyvateľov, akú úlohu zohráva v politických zápasoch. Tá istá dejinná udalosť môže byť rozdielne vnímaná a interpretovaná nielen oficiálnymi historiografiami, prednášaná v školách, ale aj vnímaná obyvateľstvom. Prejavuje sa to v spôsobe interpretácie, pripomínaní si dejinných udalostí, rozdielneho vnímania rôznymi skupinami obyvateľstva jedného štátu.

To je aj prípad Trianonu. V kolektívnej pamäti na Slovensku a v Maďarsku je vnímaný rozdielne a z toho dôvodu sa stáva vďačnou témou aj v politike, ak je potrebné mobilizovať občanov (voličstvo) proti „nepriateľom“ doma alebo v zahraničí. V slovenskej historickej pamäti síce Trianon a trianonské súvislosti nedominujú pri hodnotení vlastnej histórie, napriek tomu slovenský historik Milan Zemko napísal, že slovensko-maďarské spolunažívanie je možné rozdeliť na dve veľké časové obdobia – pred a po Trianone. Trianon je prítomný vo všetkých slovensko-maďarských konfrontáciách a to aj pri udalostiach, ktoré sa odohrali pred touto udalosťou.³⁰ Mierová zmluva s Maďarskom prvý raz vymedzila pojem Slovensko ako historický, geografický a právny celok v medzinárodnoprávnom dokumente prvoradého významu. V tom spočíva jej historický význam pre Slovensko a to aj napriek faktu, že kodifikovala reálny, už existujúci stav, podporovaný a potvrdený víťaznými mocnosťami.³¹ Versaillská mierová konferencia sformovala novú strednú Európu po zániku Rakúsko-Uhorska. Pri formovaní hraníc boli brané do úvahy hľadiská geografické, sociologické, historické

30 ZEMKO, Milan. Slovensko-maďarské konfrontácie – skutočnosť, či fikcia. In SIMON, Attila (ed.) *Mýty a predsudky v dejinách*. Šamorín; Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín; Liliium Aurum, 2005, s. 51-57.

31 HRONSKÝ, Marián. Ako sa vyčlenilo Slovensko z Uhorska. Trianonská mierová zmluva. In *História revue*, 2001, roč. 1, č. 1, <http://www.historiarevue.sk/hr01-01/trianon.htm> (posledný náhľad 25. septembra 2012).

a etnické, ekonomické aj politické, a ak by sme posudzovali ktorékoľvek z týchto hľadísk izolovane, z maďarskej či slovenskej strany, došli by sme k záveru, že hranice boli stanovené nespravodlivo. Mierové konferencie stanovili hranice štátov v strednej Európe, ktoré sú do súčasnosti považované za nemenné. Aj zmeny štátnych hraníc po páde komunistických režimov v strednej a juhovýchodnej Európe sa uskutočnili iba vo vnútri vymedzených štátov. Znamenali síce vytvorenie nových útvarov, ale nezasiahli do územnej integrity mierovými zmluvami vymedzených štátnych území.

Maďarsko – nástupnícky štát alebo kontinuita historického Uhorska?

Časť slovenských historikov vychádza pri hodnotení Trianonu z tézy, že po prvej svetovej vojne sa Rakúsko-Uhorsko rozpadlo a medzi novovytvorené nástupnícke štáty patria Československo aj Maďarsko. Výsledkom takejto argumentácie môže byť len konštatovanie, že Maďarsko nestratilo žiadne územia. Uhorsko bolo rozdelené a novosformovaným štátom, vrátane Maďarska, boli určené nové hranice. Niet pochyb o tom, že rozhodujúcu úlohu pri ich stanovení nehrala príslušnosť k maďarskému etniku, rovnako ako nie je pochybnosť o tom, že najmä na konci 19. a na začiatku 20. storočia nemaďarské obyvateľstvo prešlo silným asimilačným procesom, ktorý vo svojej mnohorakosti obsahoval prirodzené, dobrovoľné i násilné formy asimilácie, a teda hovorí o jednoznačných etnických hraniciach, opierajúcich sa o sčítanie obyvateľstva, bolo problematické.

Problémom zostáva aj skutočnosť, že je možné argumentáciu oboch strán podprieť dokladmi, podľa ktorých bolo Maďarsko na mierovej konferencii vnímané ako nástupca zaniknutého Uhorska, ale aj prípady, kedy bolo právnikmi aj jednotlivými delegáciami vnímané ako nový štát, ako národný štát, teda nie ako výlučný dedič Uhorského kráľovstva. Napríklad pri dlhoch, čl. 186, ods. 1 Trianonskej mierovej zmluvy, malo Maďarsko plniť záväzky pripadajúce proporcionálne na Maďarsko, zmluva zaviazala nástupnícke štáty k splácaniu dlhov bývalej uhorskej vlády, ale stanovila tiež záväzky rumunskej a juhoslovenskej vlády. Odsek 1, ktorý sa zaoberal problematikou železníc, tento článok hovoril o tom, že dlh je rozdelený medzi nástupnícke štáty takou čiastkou, akou sa podieľajú na majetku.³² Maďarsko vychádzalo z právnej a politickej kontinuity s Uhorským kráľovstvom a štátnych útvarov z 20. storočia,³³ s cieľom zachovať integritu krajiny.³⁴ Maďari sa usilovali udržať súvislosť medzi novým štátom a Uhorskom, čo sa im podarilo najmä v terminologickej – jazykovej oblasti³⁵ a nová, súčasná, ústava Maďarska túto kontinuitu už aj ústavne zadefinovala.

32 AMZV, f. Generálny sekretariát Jána Masaryka a Vladimíra Clementisa, k. 164, Záväzky Maďarska a dlhov bývalého Uhorska.

33 Tamže, Maďarsko na mierovej konferencii.

34 Podrobnejšie o československých a maďarských požiadavkách pri mierových rokovaniach pozri napr.: ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava: Kalligram, 2006; DEÁK Ladislav. *Trianon – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava: Kubko Goral, 1996; HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava: NLC, 1998.

35 AMZV, f. Generálny sekretariát Jána Masaryka a Vladimíra Clementisa, k. 164, Maďarsko na mierovej konferencii.

Trianon ako súčasť slovenskej a maďarskej kolektívnej pamäti Trianonská trauma ako maďarský problém

Pre Maďarov znamená Trianon jednu z najtragickejších udalostí 20. storočia, a to bez ohľadu na názor iných. Maďarská odborná literatúra jednoznačne vysvetľuje, prečo je táto udalosť pre Maďarsko traumou. K najdôležitejším určite patrí skutočnosť, že po mierovej zmluve sa z významnej krajiny stal malý, „bezvýznamný“ štát. Na tom nič nezmenili ani arbitrážne rozhodnutia v rokoch 1938 – 1940. Druhá línia trianonskej traumy je uložená v maďarskej historickej pamäti v podobe kultúrneho kódu, ktorý bol pestovaný v maďarskej spoločnosti všetkými potrianonskými generáciami. Pochmúrnosť osudu sa spájala so spoločenskou atmosférou, ba aj s prírodnými úkazmi. Ako napísal Ignác Romsics, v deň jej podpísania, 4. júna 1920, bolo v Budapešti zamračené, v školách a úradoch mali voľno. Noviny bez ohľadu na politickú orientáciu vyšli čierne orámované, po celej krajine sa konali rôzne smútočné obrady a protesty, ich účastníci mali pripnuté čierne stuhy. O desiatej hodine sa rozozvučali všetky zvony, zastavili sa električky a vlaky.³⁶ Aj v nasledujúcich obdobiach v súvislosti s pripomínaním Trianonu boli využívané emócie. Boli súčasťou prezentácie nespravodlivosti mierovej zmluvy, vytvárali podmienky pre vysporiadanie sa s ňou formou spoločenského odporu. Dôležitú súčasť takejto línie tvorila aj vízia, že budúcnosť tento nepriaznivý stav zmení a prinesie aj možnosť lepšieho života, sociálnej zmeny.³⁷ Medzi ďalšiu typickú črtu pripomínania Trianonu patrí, že maďarský národ v nich vystupuje ako obeť. Mučeníci pre vlasť, utrpenie, rozdelenie, vysťahovanie, vyhnanie, zajatie v ruských gulagoch, prenasledovanie v nástupníckych štátoch vytvárajú kult utrpenia a ohrozenia, ktoré boli v rôznych obdobiach a rôznymi skupinami vnášané do vedomia obyvateľstva. Neskôr zohrávali dôležitú úlohu napr. pri vytváraní vojenských a polovojenských oddielov, ktoré mali byť garantmi nápravy krívd. Spoločnosť bola traumatizovaná Trianonom a Trianon traumatizoval spoločnosť. Pribúdali symboly, pamätníky, zástavy, pohľadnice, knihy, zhromaždenia, pamätné dni a iné prejavy, ktoré dotvárali formálny rámec pripomínania tohto problému. Všetko bolo orientované na primárnu hodnotovú kategóriu – na národ. Toto zacielenie malo v maďarskej spoločnosti v 20. storočí, aj v súvislosti s Trianonom, prioritný význam.

Rozdiely medzi predstaviteľmi jednotlivých politických prúdov v medzivojnovom období boli v tom, ako sa s touto nespravodlivosťou dočasne zmieriť, alebo akým spôsobom a v akej miere dosiahnuť revíziu trianonskej zmluvy. Všetky politické strany považovali trianonskú hranicu za nespravodlivú a predpokladali, že raz bude potrebné napraviť mierovú revíziu trianonských hraníc a stanoviť ich na etnickom základe.³⁸ Na zaujímavý moment upozorňujú mladí maďarskí historici. V publicistike, v prejavoch pouličných revíznych rečníkov aj politikov Slováci nie sú označovaní v medzivojnovom období za nepriateľov, ale za podvedených Čechmi. Ako príklad uvádzajú prejav Istvána Bethlena

³⁶ ROMSICS 2006.

³⁷ K otázke využívania emócií pri projektovaní budúcnosti pozri: DESPRET, Vinciane. *Ces émotions qui nous fabriquent. Ethnopsychologie des émotions*. Paris: Les empêcheurs de penser en rond, 2001.

³⁸ ROMSICS, Ignác. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 31.

z roku 1933, tak aj slová Sándora Máraia pri návšteve Košíc po prvej Viedenskej arbitráži.³⁹

Maďarsko vnímalo Trianonskú mierovú zmluvu ako nespravodlivú. Aj Ignác Romsics vo svojej knihe konštatuje, že všetky politické strany považovali trianonskú hranicu za nespravodlivú. Aj Rusztem Vámbéry či Oszkár Jászi predpokladali, že raz bude potrebné zjednať nápravu na etnickom základe.⁴⁰ Realisticky sformovaná politika opustenia myšlienky historickej integrity, ako ju nachádzame v činnosti Dezsőa Szabóa, Lászlóa Németha a Istvána Bibóa, bola najjasnejšie sformulovaná v známej vete Istvána Bibóa: „*Dnes hranice netreba spiritualizovať, ale stabilizovať, čiže vytvoriť také hranice, s ktorými sa možno zmieriť, na ktoré si možno zvyknúť.*“⁴¹ Bibó podrobil kritike maďarskú medzivojnovú spoločnosť a jej elity: „*Kultúrnu nadradenosť, ideálny zemepisný celok v Dunajskej kotline a najmä štátnu ideu svätého Štefana pokladal za také detinské konštrukcie, ktoré síce boli vhodné na omámenie maďarského obyvateľstva, nie však na presvedčenie zahraničia.*“⁴²

Napriek tomu, že trianonská hranica nemohla byť spravodlivá z etnického hľadiska, nie je možné tento faktor glorifikovať a podriaďiť mu všetky ostatné, musím vysloviť presvedčenie, že mierová korekcia hraníc v 20. storočí nebola možná, bola utópiou a sentimentálnym „sníkovstvom“ maďarských politických – demokratických či totalitaristických elít. Ďalšou reálnou možnosťou bola zmena hraníc silou. V tomto prípade sa maďarské vládnuce elity postavili na stranu Adolfa Hitlera, od ktorého očakávali, a dočasne aj dostali, politickú a územnú satisfakciu vo forme arbitrážnej hranice v roku 1938.⁴³

Dôležité je teda vnímať aj širšie dôvody, pre ktoré pocit krivdy z Trianonu v maďarskej medzivojnovej aj povojnovej spoločnosti pretrvával. László Szarka za veľmi dôležité pre pocit krivdy Maďarov z Trianonu označil tri zložky. Prvou je, že pri vytváraní hraníc vylúčili možnosť vzájomnej slovensko-maďarskej dohody. Druhou je, že ani v najspornejších prípadoch nebolo umožnené referendum, ktoré by mohlo viesť k obojstranne prijateľnejším riešeniam. Treťou je skutočnosť, že vznikli národné štáty, ale základný princíp národného štátu – etnický, ustúpil pri stanovení hraníc do úzadia. Hranice boli vytvorené na základe vojenských, geografických požiadaviek, s prihliadnutím k ekonomickej životaschopnosti nových štátov.⁴⁴

V období socializmu predstavovali nacionálne témy vo verejnom i straníckom diskurze tabu. Týkalo sa to aj všetkých sporných otázok vrátane Trianonu a prvej Viedenskej arbitráže. Iba v krátkom období československého predjaria sa nacionálne témy objavili na Slovensku s nebývalou intenzitou a neraz prerástli do vnútorných slovensko-maďarských

39 KOLLAI, István. Všetko späť? In KOLLAI István (ed.) *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z dejín Slovákov a Maďarov*. Budapest: Terra Cognita, 2008, s. 146.

40 ROMSICS 2008, s. 31.

41 Tamže, s. 33.

42 Tamže, s. 35.

43 Ako vhodný a emocionálne nepodfarbený pojem pre sporné územie sa javí termín arbitrážne územie: HETÉNYI, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938-1945*. Nitra: FF UKF, 2008, s. 13.

44 Trianon bol rozhodnutím „o nás bez nás“. *Sme*, 3. 6. 2005. <http://dennik.sme.sk/c/2244711/trianon-bol-rozhodnutim-o-nas-bez-nas.html#ixzz0f2vG64Hx> (posledný náhľad 25. septembra 2012).

konfliktov.⁴⁵ Kádárovská elita bola pod silným vplyvom sovietskeho vedenia a takúto otázku nemohla ani nechcela nastoľovať.

Po roku 1989 si maďarské oficiálne kruhy kládli za prvotný cieľ integrovať sa so západnými zoskupeniami. Preto akékoľvek úvahy o nespravodlivosti Trianonu zostávali vnútornou záležitosťou a prezentovali sa skôr snahou o porozumenie so svojimi susedmi. Napriek tomu, ako uviedol maďarský politológ Zoltán Kiszelly: „v rámci vtedajšieho vládnuceho Maďarského demokratického fóra [Magyar Demokrata Fórum, MDF] boli skupiny, ktoré videli v zániku Československa aj možnosť zániku trianonského a parížskeho mierového diktátu.“ Niektorí predstavitelia MDF sa domnievali, že Maďarsko malo uznanie samostatnej Slovenskej republiky podmieniť návratom územia Slovenska obývaných Maďarmi, ako tomu bolo koncom roka 1938, alebo tvrdými právnymi zárukami v ich prospech. Vláda Józsefa Antalla sa však rozhodla ísť pokojnou cestou a ako prvá uznala dňa 1. januára 1993 Slovenskú republiku.⁴⁶

Po rokoch socializmu, počas ktorého sa problém Trianonu v maďarskej spoločnosti verejne neartikuloval, sa ukázalo, že fenomén znovuobjavenej pamäte funguje aj v tejto otázke. „Prvý signál vyšiel od nového parlamentu, ktorý si 4. júna 1990 pri 70-výročí Trianonu pripomenul ako »deň smútku«. Tým sa v Maďarsku oficiálne otvorila otázka Trianonu a trianonskej traumy. Hoci téma bola výsočne historická, od začiatku sa jej zmocnili politické kruhy.“⁴⁷

Trianon ako súčasť slovenskej a maďarskej kolektívnej pamäti Trianonská trauma ako slovenský problém

Zo slovenského pohľadu Trianonská mierová zmluva potvrdila možnosť pre československý štát a tiež pre slovenský národ vymaniť sa z národnostného útlaku habsburskej monarchie a uhorského štátu a nastúpiť na cestu budovania vlastnej štátnosti, záchrany jazyka, národnej a jazykovej identity.

Na slovenskej strane sa Trianon nikdy nestal symbolom národného víťazstva. S výnimkou roku 2010, keď národno-populistické skupiny začali osadzovať oslavné trianonské pamätne miesta, sa nikdy neoslavoval. Túto úlohu po dlhé obdobie zohrávalo vytvorenie Československej republiky, postupne nahradené Slovenským národným povstaním. Ani snahy o vytváranie nových, oslavovaniahodných medzníkov, ako napríklad deklarácie o zvrchovanosti, vytvorenia Slovenskej republiky v roku 1993, či tradícií siahajúcich hlbšie do dejín – snaha o uchopenie veľkomoravskej tradície ako slovenskej, povstania 1848, či snaha o glorifikáciu osobností Svätopluka, Juraja Jánošíka, Milana Rastislava Štefánika či Alexandra Dubčeka, ktoré by u Slovákov vytvorili celonárodné ovzdušie historického pozdvihnutia, zatiaľ nenašli všeobecnú, či spontánnu odozvu v slovenskej

45 ŠUTAJ Štefan. Slovenskí Maďari a rok 1968. In LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav (eds.) *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 194-209.

46 Zvrchované Slovensko dalo nádej na revíziu Trianonu <http://aktualne.centrum.sk/domov/politika/clanek.phtml?id=1186738> (posledný náhľad 25. septembra 2012).

47 DEÁK, Ladislav. Trianonská mierová zmluva – minulosť a súčasnosť. In *Slováci a ich národné bytie v Európe*. Bratislava: Panslovenská únia, 2010, s. 148-149.

spoločnosti. Trianon nebol považovaný za národ spájajúcu historickú udalosť a v politike a publicistike je definovaný ako symbol ohrozenia slovenskej štátnosti a symbol ohrozenia národnej samobytnosti, čo súvisí so snahami o jeho revíziu. V emocionálnej zložke slovenskej kolektívnej pamäti je mu teda daná, podobne ako u Maďarov, negatívna pozícia. Aj keď z iných dôvodov a na inom mieste ako je to v maďarskom prostredí. Slovom aj Maďarom má pri slove – Trianon – behať mráz po chrbte. Pre jedných je to pre pestovaný pocit ohrozenia a pre druhých pre dlhodobo pestovaný pocit národnej pohany. V slovenskej historickej pamäti je Trianon spojením so slovami ako iredentizmus, iredent a revizionizmus. Je spojený s pocitmi ohrozenia. Je známe, že využívanie maďarskej karty v predvolebnej agitácii, v slovensko-maďarských medzištátnych vzťahoch a v menšinovej politike, slúži na dramatizovanie politickej situácie. Morálna panika sa vytvára napríklad v otázke budovania mostov na Iplí a Dunaji, v rámci čoho by mali mosty slúžiť na prechod maďarských tankov na územie SR. Podobne sa pracuje aj s témami ako Karpatký euroregión, požiadavky na samosprávne riadenie kultúry a školstva ako predzvest autonómie, strašenie odčlenením južného Slovenska atď.

Slovenská trauma z Trianonu sa prejavuje nielen neustálou podozrievavosťou voči vlastnej maďarskej menšine na Slovensku, ale najmä maďarských politických reprezentácií zo snahy o zmenu hraníc a z úsilia o pričlenenie južného Slovenska k Maďarsku, či dokonca o znovuoobnovenie historického Uhorska.⁴⁸ Každý pokus Maďarska alebo slovenských Maďarov o zmenu právomocí, kompetencií či postavenia je súčasnými slovenskými politickými elitami spájaný s pokusom o revíziu Trianonu. Je to v slovenskej politike slovo, ktoré aj u umiernených vlastencov a vlašných národovcov vzbudzuje pocity opatrnosti a nedôvery voči Maďarom. Aj to je jedna z príčin, pre ktorú slovenské reprezentácie nie sú schopné kreovať pozitívnu národnostnú politiku, nesprávajú sa k slovenským Maďarom ako k subjektu budujúcej občiansky orientovanej štát, Slovenskú republiku, ale ako k dočasným podnájomníkom, obývajúcim slovenskú zem. Slovensko nemá ani v súčasnosti pozitívnu, ba nemá vôbec žiadnu víziu národnostnej politiky, ktorou by dlhodobo a koncepcne získavalo slovenských Maďarov pre podporu Slovenskej republiky.

Spôsob vysporiadania sa s trianonskou traumou v Maďarsku

Od prijatia Trianonskej mierovej zmluvy môžeme sledovať niekoľko typov snáh o vyrovnanie sa s novou politickou geografiou Európy:⁴⁹

48 Peter Morvay, redaktor denníka *Sme*, napísal: „Slováci však musia pochopiť, že si stále rastúca väčšina Maďarov návrat Uhorska či revíziu hraníc neželá, jednoducho preto, lebo ich to naozaj nezaujíma. Maďari zase musia pochopiť, že sa treba aj správať tak, aby im ostatní mohli uveriť, že návrat Uhorska či revíziu hraníc nechcú. Deklarácie sú nanič, aj keď sú úprimné, ak sa zároveň Orbán a spol. snažia získať hlasy extrémistov dvojznačnými vyjadreniami a v kancelárii každého druhého štátneho tajomníka novej vlády nájde zahraničný návštevník na stene mapu veľkého Maďarska.“ MORVAY, Peter. Trianon: fobia na oboch stranách. In *Sme*, 3. júna 2010. <http://komentare.sme.sk/c/5405993/trianon-fobia-na-oboch-stranach.html#ixzz0q9XM4Uqv> (posledný náhľad 25. septembra 2012).

49 Na niektoré aspekty problému poukazuje napr. MICHELA, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918-1921*. Bratislava: Kalligram, 2009.

1. *Úplná revízia (princíp integrity)*. Pokusy o úplnú revíziu a obnovenie integrity historického Maďarska sa vo významnej miere objavovali predovšetkým v medzivojnovom období a v čase druhej svetovej vojny⁵⁰ a po roku 1945 sa ako významný alebo reálny politický faktor definitívne vytratil. Neznamená to však, že úplne zanikli. Prejavujú sa v maďarskej extrémnej politike aj v súčasnosti: Jobbik a Mládežnícke hnutie šesťdesiatštyri žúp.

2. *Etnická revízia*. Bola stálou súčasťou maďarskej politiky v medzivojnovom období a významné úspechy a naplnenie dosiahla viedenskými arbitrážnymi rozhodnutiami. Ako môžeme uviesť aj na príklade názorov a myšlienok významného maďarského mysliteľa, spisovateľa a publicistu Istvána Bibóa, takýto typ revízie nebol cudzí ani umiernennej skupine intelektuálov, ktorí odmietali tendencie k nadradenosti a nekritickému pohľadu na sebareflexiu maďarského národa v stredoeurópskom priestore. Vychádzali z prioritizácie etnického faktora pri určovaní hraníc medzi novovytvorenými nástupníckymi štátmi. Z tohto hľadiska teda považovali Trianonskú mierovú zmluvu za nespravodlivú a vzhľadom k dominancii etnického faktora pri vysvetľovaní mierového usporiadania považovali takúto revíziu za nevyhnutnú a správnu. Posledným významným pokusom o realizovanie takého prístupu k stanoveniu hraníc bola snaha Maďarska dosiahnuť korekciu hraníc vo vzťahu k Československu zhodujúcu sa s arbitrážnou čiarou na Parížskej konferencii v roku 1946. K princípu prinajmenej etnickej revízie sa hlásia aj v súčasnosti skupiny, ktoré pôsobia v rámci maďarskej spoločnosti a využívajú, z hľadiska emotívneho a psychologického pôsobenia, veľmi dôležitú náboženskú pôdu.

3. *Nihilistický prístup k revízii*. Išlo o koncepciu menšín ako mostu medzi „národnými“ štátmi presadzovanú komunistami v rokoch 1947 – 1989.

4. *Európska integračná stredoeurópska vízia medzivojnového obdobia*. Táto stratégia sa orientovala na spojenie stredoeurópskych národov do jedného celku v podobe napr. Dunajskej federácie. Koncepcne nadväzuje na staršie federalizačné projekty z čias rakúsko-uhorskej monarchie, ale aj z medzivojnového obdobia, podporované aj slovenskými politikmi, napríklad Milanom Hodžom, Karolom Sidorom. V maďarskej podobe predstavovala víziu s významným alebo dominantným postavením Maďarska a v nových podmienkach mala nadviazať na slávu svätoštefanskej koruny.

5. *Nadhrianičná vízia jednoty maďarského národa (transfrontálna revízia)*. Realizuje sa v súčasnosti prostredníctvom postupného prieniku národnej politiky ponad hranice a inštitucionálneho prepojenia Maďarov v Maďarsku a za hranicami. Integrita Uhorska bola nahradená integritou Maďarstva. Prvé úvahy o politike Maďarstva priniesol už v roku 1940 spisovateľ László Németh.⁵¹ Politika nadhrianičnej vízie jednoty maďarského národa je dopĺňaná koncepciou vytvárania inštitucionálnych väzieb materského štátu a menšín za hranicami súčasného Maďarska.

50 BARCZA, György. *Diplomata-emlékeim, 1911-1945*, zv. 1. Budapest: Európa-História, 1994. Podľa KOLLAI, István. *Psychológia mierovej zmluvy*. In KOLLAI 2008, s. 151.

51 NÉMETH, László. *A minőség forradalma*, zv. 1. Budapest: Magyar Élet, 1940. Podľa KOLLAI, István. *Psychológia mierovej zmluvy*. In KOLLAI 2008, s. 159.

V zásade ide o „nový“ pohľad na Trianon. Tento prvok je možné hodnotiť ako zásadný posun v nazeraní na dôsledky rozdelenia Maďarov mierovou zmluvou do viacerých štátov, pretože jeho základom nie je územná revízia, ale zmena vzťahov. Nežiada zmenu hraníc, ale počíta s veľkým maďarským svetom bez hraníc. Ráta s 15 miliónovým maďarským národom a vládu Maďarska považuje za vládu týchto 15 miliónov ľudí. Maďarská politická prax pracuje predovšetkým s kategóriou národ. Národná politika sa teda týka všetkých Maďarov. Podstatou tejto zmeny je napr. aj fakt, že už to nemá byť politika voči menšinám v zahraničí, ale politika voči svojim občanom v zahraničí, čo v súčasnosti potvrdil maďarský zákon o štátnom občianstve.

6. *Európska integračná vízia (revízia) – prostredníctvom európskej schengenskej politiky.* Je to stratégia, ktorá by mohla nahradiť doterajšie koncepcie. Zjavne však nenašla v maďarskej politike, napriek formálne deklarovanému europozitivistickému prístupu, dostatočný ohlas. Prijatie ideí európskeho občianstva ako princípu, ktorý spojil všetkých Maďarov v strednej Európe do jedného celku, by bol pri proeurópskej politike „ideálnym“ riešením starých sporov. Napriek počiatočnému schengenskému nadšeniu sa však nestal základom maďarskej politiky voči zahraničným Maďarom. Neexistuje ani snaha tento princíp aplikovať do maďarskej národnej politiky, ktorá tradične postuluje politiku voči Maďarom v okolitých krajinách.

Trianon a súčasnosť – dôsledky a výsledky – inštrumentalizácia

Sociálno-psychologické, sociologické výskumy Spoločenskovedného ústavu SAV, ktoré sa realizovali na historickej problematike, jednoznačne dokázali, že intenzita prežívania etnicity a spôsob vnímania etnicity ovplyvňujú hodnotenie a vnímanie historických udalostí a spôsob interpretácie histórie, a teda historickú pamäť. Historická pamäť sa formuje individuálne aj v sociálnych skupinách, prostredníctvom rodiny, školy, vedy, publicistiky aj politiky.⁵² Historická pamäť v slovenskom i maďarskom prostredí je poznamenaná etnicitou, mnohými udalosťami, vlastnou históriou rodiny, osobnými skúsenosťami, ktorými jej členovia v priebehu historického vývoja prešli, inštitúciami a skupinami, formálnymi i neformálnymi, ktorých súčasťou boli.

Ďalším prvkom, ktorý sa podpisuje na formovaní názorov a postojov obyvateľov Slovenska, je aj širšie spoločenské prostredie, v ktorom sa formujú postoje ľudí. Ide o sociálne prostredie, príslušnosť ku konfesii, záujmovým skupinám. Dôležitý je aj charakter prostredia, v ktorom jedinec žije (mesto, dedina – veľkosť obce). Práve rôzne typy komunit, atmosféra, ktorá v nich vládne, sa podpisujú na formovaní postojov aj k historickým udalostiam. Na všetkých týchto úrovniach sa stretávame aj s dôležitou úlohou etnicity a etnickej príslušnosti – etnickej identity. Tá sa podieľa na formovaní kolektívnej pamäti – na interpretácii historických udalostí a je dôležitým faktorom podieľajúcim sa na vytváraní klímy a prevažujúceho trendu správania vo vnútri spoločnosti.

⁵² K tomu pozri napr. DUCREUX, Marie-Elizabeth (ed.) Histoire et mémoire: Résistance et collaboration pendant la Seconde Guerre mondiale. In *Cahiers du CEFRES*, 1997, č. 6.

Od roku 1990 sa na Slovensku realizoval celý rad výskumov orientovaných na etnicitu. Zameriavali sa na skúmanie procesuálnej stránky postavenia a perspektív etnických spoločenstiev, konkrétnych podôb národnostne podmienených aktivít, charakter interetnických vzťahov, atribútov etnickej identity, skúmanie etnickej identity a jej vplyvov na vnímanie histórie.

V rámci týchto výskumov sa venovala pozornosť aj problematike vnímania histórie. Toto sa skúmalo u rôznych vrstiev obyvateľstva, rôzneho veku, vzdelania a etnicity v korelácii s ďalšími faktormi, ako sila etnickej identity, ovládanie jazyka, názory na historické udalosti. Základom nového prístupu bolo, že objektom výskumu historiografie a ďalších spoločenských vied, predovšetkým sociálnej psychológie a sociológie, sú udalosti a fakty. Tie v sebe obsahujú dimenziu času, priestoru a človeka, čím sa vytvára priesečník pre spoločný metodologický postup. Výskumné smery sa stretávajú najmä pri výskume minoritných etnických spoločenstiev a interdisciplinárnom výskume makrosociálnych javov, etnických menšín, sociálnej a etnickej identity.

Výskumy Spoločenskovedného ústavu SAV sa zamerali aj na: a) sledovanie dejov, ktoré sa odohrali v minulosti – t. j. sledovanie ako sa uchovali, inštrumentalizovali a uchovali v historickej pamäti skupín obyvateľstva; b) skúmanie toho, aké poznatky o dejinách mali v istom historickom období skupiny obyvateľstva; c) zisťovanie, aké názory mali jednotlivé skupiny obyvateľstva na historické udalosti, ako sa vyvíjali tieto názory v priebehu plynutia času v historických obdobiach (1989 – 2010, teda už 20 rokov); d) zisťovanie, aké názory mali jednotlivé skupiny obyvateľstva na problematiku národnostných vzťahov, postoje, identita, používanie jazyka, názor na aktuálne politické a iné otázky; e) hľadanie pozadia názorov jednotlivých skupín obyvateľstva – teda, ktoré faktory ovplyvňujú názory obyvateľstva v závislosti od sociálno-demografických charakteristík (napr. mesto, dedina, príslušnosť k sociálnym skupinám), sily etnickej identity, prežívania etnicity, politických názorov, ekonomického postavenia. Mnohé z nich (zvlášť výskumy z rokov 1990, 1995, 2004, 2007) zodpovedali kritériám reprezentatívnosti tým, že spĺňali teritoriálne (zastúpenie oblastí so zastúpením uvedeného etnika), demografické (pohlavie, vek) a sociálne (vzdelanie) kritériá celej slovenskej a maďarskej komunity na Slovensku. Metódy a prostriedky použité na získanie údajov boli validné a spĺňali požiadavku reliability. Z tohto dôvodu je možné výsledky týchto výskumov zovšeobecniť na celú populáciu na Slovensku.

O význame historických udalostí a dôležitosti ich poznania pochybuje málokto. Neuralgickým bodom pri poznávaní minulosti je však objektivita tohto poznávania. Prejavuje sa v možnosti rôznych uhlov nazerania na tú istú udalosť. Laici najčastejšie prijímajú interpretáciu historických udalostí tak, ako ju podávajú historici, resp. ako je interpretovaná vo vyučovacom procese. Odhliadnuc od faktu, že i historici a učitelia samotní sú napriek svojej profesionalite ovplyvnení a ovplyvnitelní mnohými subjektívnymi faktormi, sú tu prinajmenšom ďalšie dva zdroje rôznosti v interpretácii historických udalostí. Najmä pri historiografii najnovšieho obdobia existuje osobná skúsenosť súčasníka alebo jeho blízkych predkov s určitou historickou udalosťou, ktorú potom on sám odovzdáva ďalším generáciám. Tento stav spočíva v rozdielnych pozíciách prijímateľa interpretácie historickej

udalosti, ktorá je mu predkladaná ako priamo či nepriamo zainteresovanému účastníkovi udalosti a na ktorú má on sám vlastný, často emocionálne podfarbený názor, ktorý mu bráni akceptovať širšie súvislosti historickej udalosti. Iná je pozícia neutrálneho nezainteresovaného pozorovateľa či príjemcu predkladanej informácie o historickej udalosti, ku ktorej on sám nemá osobný vzťah. Ďalší zdroj rozdielnosti pohľadov je daný použitím dimenzie minulosť – súčasnosť. Či už ide o zainteresovaného či nezainteresovaného príjemcu interpretácie historickej udalosti, vlastný názor na minulosť ovplyvňuje jeho konanie v súčasnosti. Človek je príslušníkom rôznych reálnych skupín, s ktorými zdieľa rovnaký „osud“. V niektorých prípadoch ho zdieľal už v minulosti alebo je ním inak determinovaný. Tým sú jeho prežívanie, jeho identita, jeho správanie veľmi často späté s interpretáciou istých, pre neho relevantných, historických udalostí.⁵³

Ako prvý z výskumov po roku 1989 sa realizoval terénny, empirický výskum v roku 1990, zameraný na identifikáciu názorov na postavenie maďarskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku, Slovákov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska a ich vzájomné vzťahy. Výskum sa uskutočnil po dohode s podpredsedom vlády Alexandrom Vargom, ktorý bol v prvej slovenskej ponovembrovej vláde poverený starostlivosťou o národnostné menšiny. Z jeho výsledkov vyplynulo, že vtedajšie dynamické obdobie výrazne zasiahlo interetnické vzťahy na území SR. U obyvateľov maďarskej a slovenskej národnosti bol zistený vysoký stupeň etnického sebauvedomenia, ktorý ovplyvňoval ich národný život, kultúrne i politické aktivity. Pre značný počet respondentov maďarskej, rusínsko-ukrajinskej aj slovenskej národnosti, ktorých sa výskum týkal, bol príznačný vysoko pozitívny vzťah k vtedajšiemu Česko-Slovensku. Vzťah k Slovenskej republike bol podstatne silnejší ako vzťah k štátnym útvarom materských národov. Zistilo sa, že príslušníci minoritných spoločností si uvedomovali dôsledky svojho menšinového postavenia (spoločenský handicap) a potvrdila sa významná miera tolerancie u týchto etník. Situácia vo vzájomných národnostných vzťahoch sa na makroúrovni vnímala ako zhoršená, na mikroúrovni, t. j. na úrovni medzosobných kontaktov, neboli zaznamenané výraznejšie rozpory.⁵⁴

V decembri 1991 a začiatkom roku 1992 sa realizoval výskum orientovaný na analýzu mechanizmov pôsobenia etnicity a ďalších sociálno-psychologických ukazovateľov, na vnímanie medzietnických vzťahov. Predmetom skúmania bola súvislosť vnímania a hodnotenia slovensko-maďarských vzťahov (v minulosti a v súčasnosti) s niektorými etnickými a sociálno-psychologickými charakteristikami, ako národnostná príslušnosť, jej uvedomenie a prežívanie, národnostné zloženie lokality a rodinného prostredia, sociálna akceptácia iných etník, akceptácia maďarského jazyka na Slovensku, partikularizmus verus univerzalizmus. V interpretácii histórie respondentmi sme sa zamerali na interpretá-

53 O možnostiach spolupráce sociálnej psychológie a historiografie píše napríklad BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan. Comparison of Historical and Social-Psychological Research Approaches: The Cooperation Model. In VAJDOVÁ, Libuša (ed.) *Les Approches et méthodes interdisciplinaires de recherche en science sociale*. Bratislava: Ecole des Hautes en Sciences Sociales de Paris; Ústav svetovej literatúry SAV Bratislava; Institut français de Bratislava, 1994, s. 45-51.

54 Hlavným výstupom bola výskumná správa: PAUKOVIČ, Vladimír et al. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1990.

ciu histórie globálne, interpretáciu vybraných historických období, udalostí a osobností. Zároveň respondenti hodnotili súčasné interetnické vzťahy v rôznych rovinách a mali identifikovať súčasné problémy v slovensko-maďarských vzťahoch. Hlavnou výskumnou metodikou bol dotazník a výskumný súbor pozostával z 274 respondentov, učiteľov. Vo výskume boli vytvorené tri podskupiny respondentov – Slováci z relatívne homogénnych oblastí, Slováci z národnostne zmiešaného prostredia, príslušníci maďarskej minority. Z výsledkov vyplynulo, že respondenti oveľa častejšie uvádzali príklady historických období alebo udalostí negatívne vplyvujúcich na slovensko-maďarské vzťahy. Mali tendenciu vidieť svoje vlastné spoločenstvo ako to, ktoré bolo poškodené, ktorému bolo ublížené. Ako dôležité sa pritom prejavili národnostná príslušnosť, miera jej uvedomenia a prežívania, národnostné prostredie osoby, v ktorom žila. Zisťovali sme aj názory na udalosti, ktoré pozitívne ovplyvnili slovensko-maďarské vzťahy a názory na osobnosti slovenskej a maďarskej politiky z minulosti aj súčasnosti.⁵⁵ V rámci tohto výskumu bola slovenským a maďarským učiteľom na Slovensku položená aj otázka týkajúca sa slovensko-maďarských hraníc. V odpovedi na otázku: „*Ktoré hranice medzi Slovenskom a Maďarskom sú z etnického (národnostného) hľadiska najspravodlivejšie?*“, sa ukázal podstatný rozdiel v odpovediach medzi Slovákmi a Maďarmi.⁵⁶ Pomerne vysoké percento Maďarov považovalo za etnicky spravodlivé hranice tie, ktoré boli vytvorené po prvej Viedenskej arbitráži a len 10 % respondentov považovalo za spravodlivé súčasné hranice, alebo im veľmi podobné hranice z obdobia po prvej svetovej vojne. Skutočnosť, že u maďarskej inteligencie prevládal tento názor, nás už vtedy oprávňovala predpokladať, že sa postupne stane aktuálnym aj v politike.

Výsledky výskumu učiteľov slovenskej a maďarskej národnosti dokázali, že problémy v slovensko-maďarských vzťahoch, ako ich videla uvedená skupina obyvateľstva, sú veľmi živé a väčšinou sa viažu na udalosti a históriu 20. storočia. Dokumentovali aj skutočnosť, že pocity krivdy na vlastnom národe sú podstatne silnejšie ako uznanie krivdy svojho národa voči národu druhému. U skupiny obyvateľstva, ktorá bezprostredne ovplyvňuje mladú generáciu a väčšinou k svojmu profesionálnemu postaveniu požíva úctu aj u ostatného obyvateľstva, sa z hľadiska budúcnosti táto skutočnosť ukazovala nie ako príliš priaznivá. Svedčila buď o istej netolerancii v etnických vzťahoch, alebo o medzerách v poznaní dejín tej druhej národnosti.

V rokoch 1992 – 1993 sa uskutočnil sociálno-psychologicky orientovaný výskum v spolupráci sociálnej psychologičky Viery Bačovej a historika Štefana Šutaja, ktorý sa realizoval na vzorke obyvateľov, reslovakizantov, ktorí buď sami, alebo ich predkovia

55 Hlavným výstupom je publikácia BAČOVÁ, Viera et al. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1992.

56 Tab. Názory na spravodlivosť hraníc medzi Slovenskom a Maďarskom z etnického hľadiska v percentách:

	1	2	3	4	5
Slováci 1	46,1	27,0	-	25,8	1,1
Slováci 2	40,0	14,7	6,7	33,3	5,3
Maďari	4,5	6,7	41,6	24,7	22,5

Slováci 1 – v homogénnych oblastiach, Slováci 2 – v zmiešaných oblastiach, 1 – hranice po druhej svetovej vojne, 2 – hranice po prvej svetovej vojne, 3 – hranice po Viedenskej arbitráži, 4 – iný názor, 5 – neviem.

v minulosti dokázateľne, formálne alebo reálne, menili etnickú identitu. Cieľom tohoto empirického výskumu bolo zistiť, ako konkrétna historická udalosť, v našom prípade reslovakizácia, ovplyvnila etnické vedomie, postoje a identitu súčasníkov – potomkov žiadateľov o reslovakizáciu v dvoch obciach východného Slovenska a ako oni samotní interpretujú a hodnotia túto historickú udalosť. Výskumu v teréne predchádzal historický výskum problematiky reslovakizácie v archívoch.⁵⁷ Na základe archívnych dokumentov bola vybraná vzorka respondentov v dvoch obciach Bidovce a Čečejevce v okrese Košice-okolie. V použitom dotazníku boli zisťované údaje o etnickej identite respondentov, jazykovej komunikácii v obci a v rodine atď.⁵⁸

Preniknutie do hlbších rovín etnickej identity sa uskutočnilo prostredníctvom výskumnej metódy Petra Weinreicha nazwanej Identity Exploration (IDEX). Táto nám umožňuje odhaliť aj skryté konflikty a krízy etnickej identity osobnosti. O týchto etnických prežívaniach možno predpokladať, že majú korene v historických udalostiach zasahujúcich etnicitu (t. j. komplex etnických prežívaní) ľudí žijúcich v minulosti. Transgeneračný prenos a socializácia zabezpečujú potom vplyv historických udalostí na osobnosť súčasníka.⁵⁹

Ďalší reprezentatívny výskum zo septembra 1993 uskutočnil Štatistický úrad SR v spolupráci so Spoločenskovedným ústavom SAV.⁶⁰

Od začiatku novembra 1995 do konca decembra 1998 bol na Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach riešený projekt *Medzigeneračná pamäť ako mediátor formovania nových identít v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. V rámci tejto grantovej úlohy sa uskutočnili dva empirické výskumy – v roku 1995 a 1998. V roku 1995 sa uskutočnil terénny výskum orientovaný na zachytenie vnímania osobnej a sociálnej identity príslušníkmi rôznych generácií. Hlavným zámerom bolo zakomponovanie kontextových a situačných premenných do tvorby teórií a do výskumných plánov, ktoré zahŕňujú viaceré úrovne správania. Kontextom osobných a sociálnych identít jednotlivca boli medzigeneračné zmeny, vzťahy a prenos, t. j. odovzdávanie a prijímanie generačných skúseností. Identita jednotlivca bola vymedzená v troch sférach: na úrovni osobnej identity, t. j. prežívanie vlastnej kontinuity (mikro úroveň) v sfére stotožnenia sa jedínca so svojimi životnými rolami (mezo úroveň) a v prežívaní príslušnosti k spoločenským útvarom (makro úroveň). Medzigeneračné súvislosti sa zisťovali hodnotením seba (respondenta), hodnotením ľudí o 20 – 30 rokov starších od respondenta, hodnotením ľudí

57 Výsledky výskumu boli prezentované vo viacerých výstupoch: napr. ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.

58 ŠUTAJ, Štefan – BAČOVÁ, Viera. Reslovakisation. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak – Hungarian Environment. In *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München: Slavica Verlag dr. Anton Kovač, 1993, s. 239-243; ŠUTAJ, Štefan: Changes of National Identity in Historical Development. In PLICHTOVÁ, Jana (ed.) *Minorities in Politics*. Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1992, s. 180-187.

59 Výsledky boli publikované v publikácii: BAČOVÁ, Viera. *Etnická identita a historické zmeny. Výskum obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava: VEDA, 1996; BAČOVÁ, Viera. Možnosti zisťovania identity: metodika IDEX. In *Československá psychologie*, 1998, roč. 42, č. 5, s. 449-461.

60 *Názory na vybrané problémy Slovákov a Maďarov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Bratislava: SŠÚ, 1993 a v publikácii BAČOVÁ, Viera et al. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: VEDA, 1994.

o 20 rokov mladších od respondentov. Nepriamo sa tak zisťovali predstavy o tendenciách spoločenského vývoja, na základe ktorých ľudia pripisujú sociálnu identitu svojim predchodcom a nasledovníkom. Výsledky empirického výskumu identity rôznych generácií poukázali okrem iného na to, že príslušníci strednej a predovšetkým staršej generácie sa viac identifikovali s menšími sociálnymi útvarmi (obec, región, národ) a naopak respondenti mladšej generácie sa silnejšie identifikovali s veľkými sociálnymi útvarmi ako Európa, ľudstvo. Inak však vnímajú tieto identity, ak hodnotia svojich predchodcov – ľudí, ktorí žili v minulosti, a u svojich nasledovníkov – ľudí, ktorí budú žiť v budúcnosti.⁶¹

V roku 1998 sme urobili výskum zameraný na porovnanie interpretácií histórie Slovenska, etnicity a identity príslušníkmi rôznych generácií – mladej, strednej a najstaršej. Tento výskum umožnil odhaliť najmä kvalitatívne rozdiely v nazeraní rôznych generácií na sociálne javy. Ako metodika pre zber údajov bolo použité Q-triedenie v troch súboroch ľudí s maturitným a vysokoškolským vzdelaním: u mladých ľudí vo veku 20 až 25 rokov, v strednom veku 40 až 45 rokov a u starších ľudí nad 60 rokov. Účastníci výskumu triedili výroky o etnicite, etnickej identite, hodnotenia súčasnosti a histórie Slovákov a Slovenska, o maďarskej a rómskej menšine na Slovensku a princípoch politického života.

Vysvetľovania histórie Slovenska rôznymi generáciami sa obsahovo líšili: staršia generácia vykázala vyššiu rozmanitosť vo vysvetľovaní histórie vôbec a aj vyšší počet variácií nazerania na národ v primordialistickej perspektíve.

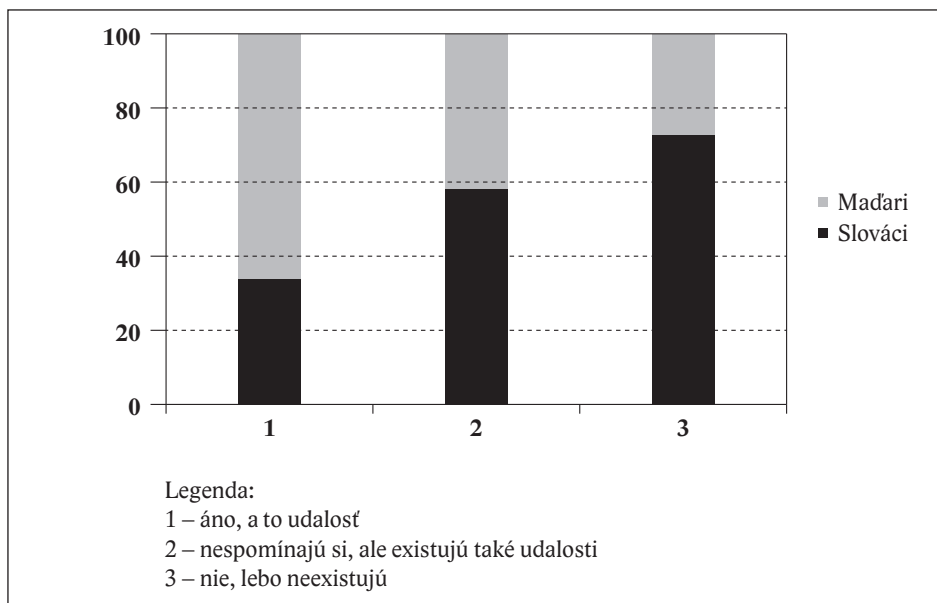
Výsledky boli interpretované na pozadí toho, že v dôsledku historického vývinu v celom stredoeurópskom priestore dominuje primordialistické etnické myslenie. Na Slovensku sa tento duch ešte posilnil v roku 1993 vznikom samostatného štátu. Primordializmus (historické slovenské „národovectvo“) mal u jednotlivcov rôzne podoby podmienené vekom jeho nositeľov, ako aj kultúrno-ekonomickými podmienkami, v ktorých si túto perspektívu jednotlivci osvojovali a osvojujú.⁶²

V poslednom období Spoločenskovedný ústav SAV realizoval dva výskumy. Prvý z nich sa realizoval v rámci Štátneho programu výskumu a vývoja *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti* v rokoch 2003 – 2005. Objektom výskumu boli príslušníci majority (Slováci žijúci prevažne v národnostne zmiešaných oblastiach) a sedem minoritných etnických spoločenstiev žijúcich na Slovensku: Česi, Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci, Židia. Výskumný súbor tvorilo 1280 respondentov, t. j. po 160 respondentov, zástupcov majority a každej minority (celkove

61 Výsledkom tohto výskumu bola monografia BAČOVÁ, Viera (ed.) *Historická pamäť a identita*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1996 a čiastočne boli publikované v prácach: BAČOVÁ, Viera – KUSÁ, Zuzana (eds.) *Identity v meniacей sa spoločnosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997; GAJDOŠ, Marián – MATULA, Pavol (eds.) *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997.

62 Výsledky boli publikované napríklad v prácach: BAČOVÁ, Viera. The Construction of National Identity – on Primordialism and Instrumentalism. In *Human Affairs*, 1998, roč. 8, č. 1, s. 29-43; FRANKOVSKÝ, Miroslav – BOLFÍKOVÁ, Eva. Intergeneračné rozdiely vo vnímaní príslušnosti k makrosociálnym útvarom. In *Človek a spoločnosť*, 1998, roč. 1, č. 1, www.saske.sk/cas; BAČOVÁ, Viera. Primordialistické konštruovanie národa na Slovensku – medzigeneračné porovnanie. In *Československá psychologie*, 1999, roč. 43, č. 3, s. 205-215.

8 podsúborov). Išlo o príslušníkov inteligencie s minimálne stredoškolským vzdelaním s maturitou. Respondentom bol predložený 61 položkový dotazník.⁶³ Vo výskume sme zisťovali, či existujú podľa nich udalosti, ktoré negatívne ovplyvnili vzájomné vzťahy. Problematika Trianonu a Trianonskej mierovej zmluvy sa teda u slovenských Maďarov v čase nášho výskumu neprezentovala ako najvýraznejšia trauma Maďarov na Slovensku. Na čelnú pozíciu sa dostali neskoršie udalosti, ktoré v historickom vedomí Maďarov a v ich historickej pamäti prekryli tento prvotný, štartovací prvok menšinovej politiky. Výsledky prezentujeme v nasledovnom grafe:

Graf č. 1: Názory na existenciu udalostí, ktoré negatívne ovplyvnili interetnické vzťahy Slovákov a minorít (Slováci o minoritách, minority o Slovákoch)⁶⁴

Maďarskí respondenti častejšie uviedli konkrétnu historickú udalosť (53,75 % respondentov), ktorú vnímali negatívne. Odpovede 86 respondentov, ktorí vedeli pomenovať konkrétnu historickú udalosť významne ovplyvňujúcu vzájomné vzťahy, sa kumulovali na represívne opatrenia voči obyvateľstvu maďarskej národnosti po druhej svetovej vojne. Najčastejšie, v 65 prípadoch, udalosť definovali ako vysídlenie, v 9 prípadoch ako Benešove dekréty, v ďalších ako odobratie občianstva, konfiškáciu majetku, roky 1945 – 1948, reslovakizáciu. Iba v jednom prípade sa medzi odpoveďami objavuje

63 Výsledky boli publikované v dvoch rozsiahlych výskumných správach: VÝROST, Jozef – HOMIŠINOVÁ, Mária (eds.) *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, CD-ROM, 2005 a HOMIŠINOVÁ, Mária et al. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. Prešov: Universum, 2006.

64 ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. Interetnické vzťahy – minulosť, súčasnosť a perspektívy. In VÝROST – HOMIŠINOVÁ 2005, s. 47.

formulácia „*individuálne konflikty s Rómami*“. Respondenti Slováci v 44 prípadoch označili udalosti nepriaznivo ovplyvňujúce interetnické vzťahy. Odpovede sa rozdelili na dve skupiny. V 21 prípadoch boli za takéto udalosti označené také udalosti, ktoré súviseli s maďarskou menšinou (požiadavky zo strany Maďarov, spory s politikmi maďarskej národnosti, netolerancia Maďarov, politika Strany maďarskej koalície, vznik maďarskej univerzity, rozpínavosť Maďarov). Druhá skupina, 15 odpovedí, súvisela s Rómami (krádeže, neprispôsobivosť Rómov).⁶⁵ O osobitnej citlivosti tejto problematiky v maďarskom prostredí svedčí aj to, že už v tomto výskume viac ako 50 % respondentov maďarskej národnosti vedelo uviesť konkrétnu historickú udalosť, ktorú negatívne vnímalo ich etnikum.⁶⁶

Aj pri predchádzajúcich výskumoch sa ukazovalo, že naopak Slováci hodnotia prvú Viedenskú arbitráž ako jednu z najvýznamnejších krívd spôsobených Maďarmi a v porovnaní s Maďarmi menej často vedeli uviesť obdobia dobrých vzťahov. Ak uvádzali krivdy spôsobené Slovákom, uvádzali obdobie násilnej asimilácie na konci existencie Rakúsko-Uhorska.⁶⁷ Na druhej strane maďarská menšina najcitlivejšie vnímala udalosti po roku 1945, ktoré môžeme súhrnne, aj keď nie najsprávnejšie, nazvať Benešove dekréty. Toto pomenovanie sa stalo symbolické pre udalosti a akty prijaté mocnosťami, dekrétmi prezidenta Beneša a nariadeniami Slovenskej národnej rady.

V rámci projektu *Maďarská menšina na Slovensku v procese transformácie spoločnosti po roku 1989* (2006 – 2009) sme uskutočnili reprezentatívny sociologický a sociálno-psychologický výskum, v ktorom sme venovali pozornosť aj problémom vnímania histórie. Jeho cieľom bolo na základe predchádzajúcich poznatkov zacieliť záujem na respondentov maďarskej národnosti a skúmať vzťahy a okolnosti odpovedí respondentov na jednotlivé otázky. Na výskume sa zúčastnilo 800 respondentov maďarskej národnosti. Podľa lokalizácie trvalého bydliska bolo 400 respondentov z miest a 400 respondentov pochádzajúcich z vidieka (v obciach). Z výsledkov skúmania uvedomenia a prežívania etnicity vyplynulo, že pre príslušníkov maďarskej národnosti je príznačná v súčasnosti vysoká miera hrdosti na svoju národnosť. Z hľadiska prežívania etnicity vo všeobecnosti nepocitujú, že ich správanie a konanie, ani správanie a konanie iných voči nim je v každodennom živote ovplyvňované ich národnosťou. Z hľadiska vzťahu k jednotlivým sociálnym útvarom (rodina, maďarská minorita, slovenský národ, maďarský národ, Slovenská republika, Maďarská republika) vyplynulo, že svoju príslušnosť k rodine a k veľkým spoločenstvám vnímajú veľmi silne, zvlášť k svojej minorite, materskému národu a k Maďarsku. Na rozvoj úrovne kultúrnej identity príslušníkov národnostných menšín podľa nich najviac vplývajú: používanie materinského jazyka v rodine, šírenie kultúrnych tradícií v rodine, čítanie kníh v menšinovom jazyku. To sa odzrkadľuje aj v presvedčení, že na ich sídelnom území by mali mať možnosť vytvorenia kultúrnej a školskej autonómie. Z výsledkov skúmania materinského jazyka u Maďarov na Slovensku sa stretávame s vysokou identifikáciou maďarského jazyka. Príslušníci maďarskej

65 Tamže, s. 48.

66 HOMIŠINOVÁ 2006.

67 BAČOVÁ 1992, s. 78-82.

minority podľa vlastného vyjadrenia disponujú dobrou komunikačnou znalosťou slovenčiny a ešte lepšou znalosťou maďarčiny, keď hovorovú podobu slovenského jazyka ovládajú, podľa nich, na vyššej ako priemernej úrovni, ale maďarský jazyk na veľmi dobrej úrovni. Celkovo, z hľadiska ovládania jazyka majority a minority, naznačujú výsledky na obidvoch stranách bezproblémovú komunikáciu – vo vzťahu majorita verzus minority (komunikácia v slovenčine), aj v rámci minoritného prostredia (komunikácia príslušným jazykom minority). Výpovede respondentov Slovákov vo veci znalosti slovenčiny u príslušníkov maďarskej národnosti sú kritickejšie, predovšetkým u zástupcov mladšej slovenskej generácie. Tí prisudzujú Maďarom len priemernú znalosť slovenčiny. O znalosti maďarčiny v kruhu minority sa však vyjadrujú pozitívne, hodnotiac ich na úrovni dobrého ovládania. Hoci generácie, v komunikácii s deťmi a s vnúčatami, mierne stúpa podiel bilingválnej komunikácie, celkovo u respondentov – Maďarov môžeme v tomto smere hovoriť o relatívne stabilnej situácii. Zaznamenávame len mierny pokles komunikácie v jazyku minority v trojgeneračnej línii. Prevažuje dominancia minoritného jazyka ako komunikačného prostriedku. Vo verejnom prostredí: na pracovisku, na ulici, v obchodoch komunikujú prevažne maďarsky, menej bilingválne; v úradoch najviac slovensky, menej bilingválne. Zo zisťovania hierarchie hodnôt vyplynulo, že respondenti maďarskej národnosti považujú za najväčšiu hodnotu rodinu. Potom nasleduje zamestnanie, na treťom mieste je sloboda, na štvrtom národnosť a zhodne na piatom mieste sa umiestnili materinský jazyk a vzdelanie a na poslednom mieste – aj keď sa objavuje stále ako silná hodnota – je vierovyznanie.⁶⁸

Osobitnú pozornosť sme venovali problematike po druhej svetovej vojne, najmä pohľadu obyvateľov slovenskej a maďarskej národnosti na opatrenia realizované na základe dekrétov prezidenta Beneša a nariadení Slovenskej národnej rady ako aj problematike slovensko-maďarského zmierenia, ktorá súvisí s otázkou vnímania Trianonu.⁶⁹ Jedna z otázok sa zamerala práve na otázku zmierenia. S využitím skúsenosti z predchádzajúceho výskumu sme chceli potvrdiť alebo vyvrátiť správnosť výskumných zistení a zároveň sa pokúsiť odhaliť, aké vnútorné faktory ovplyvňujú odpovede respondentov maďarskej národnosti. Respondenti na otázku odpovedali prostredníctvom sedembodovej intervalovej škály, kde jednotlivé numerické hodnoty znamenali: 1 – rozhodne nie, 2 – nie, 3 – skôr nie, 4 – neviem, 5 – skôr áno, 6 – áno, 7 – rozhodne áno. Otázka znela nasledovne: „Ak by ste mali vyjadriť svoj názor k zmiereniu medzi Slovákami a Maďarmi, povedali by ste

68 Výsledky boli publikované v práci: ŠUTAJ, Štefan et al. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2008; najmä v častiach: HOMIŠINOVÁ, Mária. Kultúra a jazyk Maďarov na Slovensku po roku 1989 – dôležité komponenty etnickej identity. In ŠUTAJ 2008, s. 100-117 a HOMIŠINOVÁ, Mária – ŠUTAJOVÁ, Jana. Z výsledkov empirického výskumu realizovaného medzi príslušníkmi maďarskej národnosti na Slovensku, In ŠUTAJ 2008, s. 166-184.

69 Výsledky boli publikované napríklad v prácach: ŠUTAJ, Štefan. Slovensko-maďarské historické zmierenie a jeho perspektívy. In ŠUTAJOVÁ, Jana – ĎURKOVSKÁ, Mária (eds.) *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika II)*. Prešov: Universum, 2008, s. 104-119; ŠUTAJ, Štefan. History and National Identity. In SWOBODA, Hannes – VIERSSMA Jan Marinus (eds.) *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Bruxelles: The Socialist Group in the European Parliament, 2009, s. 193-204; ŠUTAJ, Štefan. Relations Between Slovaks and Hungarians in Slovakia and Their Prospects. In DOBIÁŠ, Daniel – GBÚROVÁ, Marcela – MATTOVÁ, Irina (eds.) *Intercultural dialogue: Current status - Context - Perspectives*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 279-295.

že“: C – Ospravedlnenie Slovákov a Maďarov za krivdy z minulosti by malo byť obojstranné odpovedalo 796 respondentov, priemerné skóre – 4,66 t. j. medzi skôr áno a neviem; D – Nie je potrebné žiadne ospravedľovanie sa, je potrebné urobiť hrubú čiaru za minulosťou odpovedalo 792 respondentov, priemerné skóre – 4,22, t. j. medzi neviem a skôr áno; E – Ospravedlnenie je vecou maďarskej menšiny a slovenskej reprezentácie odpovedalo 794 respondentov, priemerné skóre 3,78 – t. j. skôr nie až neviem; F – Ospravedlnenie je vecou Maďarska a Slovenska odpovedalo 797 respondentov, priemerné skóre – 4,53 – t. j. skôr áno a neviem. Je potrebné upozorniť, že otázka bola formulovaná tak, aby respondent vedel, že sa zaujímate o možnosť hľadania spoločných bodov na rozdielne vnímané aspekty dejín v súvislosti s možným zmierením.

Výroky	Varianty škály						
	1 rozhodne nie	2 nie	3 skôr nie	4 neviem	5 skôr áno	6 áno	7 rozhodne áno
C	1,6	8,5	10,3	23,4	22,6	24,9	8,7
D	6,2	14,7	13,6	20,7	14,0	22,7	8,1
E	4,9	18,5	10,5	41,4	12,0	10,3	2,4
F	2,4	10,0	7,9	28,2	20,2	25,5	5,8

Tabuľka č. 1: Názory respondentov maďarskej národnosti na zmierenie (údaje sú uvedené v %)

Výroky	Varianty škály		
	1 – 3 negatívne pole škály	4 neutrálne pole škály	5 – 7 pozitívne pole škály
C	20,4	23,4	56,2
D	34,5	20,7	44,8
E	33,9	41,4	24,7
F	20,3	28,2	51,5

Tabuľka č. 2: Názory respondentov maďarskej národnosti na zmierenie (údaje sú v %)

Legenda:

C – Ospravedlnenie Slovákov a Maďarov za krivdy z minulosti by malo byť obojstranné.

D – Nie je potrebné žiadne ospravedľovanie sa, je potrebné urobiť hrubú čiaru za minulosťou.

E – Ospravedlnenie je vecou maďarskej menšiny a slovenskej reprezentácie.

F – Ospravedlnenie je vecou Maďarska a Slovenska.

Za charakteristické môžeme považovať, že pri výrokoch, ktoré by mali nejakým spôsobom zasiahnuť samotných respondentov a ich príslušnosť k maďarskej menšine, či označiť menšinu alebo maďarský národ ako ten subjekt, ktorý sa má ospravedlniť, respondenti volili ako modálnu odpoveď (t. j. odpoveď prevažujúcu nad ostatnými) alternatívu neviem. Pri niektorých otázkach sa ukazuje, že respondenti majú na ne rozdielne odpovede. Pri otázke, či je potrebné urobiť hrubú čiaru za minulosťou, 34,5 % respondentov odpovedalo v negatívnom poli škály, 20,7 % nevedelo odpovedať a 44,8 % odpovedalo

v pozitívnom poli škály. Podobne, len s nižším počtom odpovedí v pozitívnom poli škály a preferovaním odpovede neviem, odpovedali respondenti aj na otázku, či ospravedlnenie je vecou maďarskej menšiny na Slovensku a slovenskej reprezentácie. V negatívnom poli škály odpovedalo 33,9 % respondentov. Najväčší počet respondentov, 41,4 %, sa nevedel vyjadriť a 24,7 % odpovedalo v pozitívnom poli škály. Jednoznačne v pozitívnom poli škály odpovedali respondenti maďarskej národnosti na otázku, či ospravedlnenie za krivdy by malo byť obojstranné (56,2 %) a že vzájomné ospravedlnenie je vecou Slovenskej republiky a Maďarska (51,5 %).

Záver

Väčšina slovenských historikov považuje existenciu Uhorska – v stave, v akom sa nachádzalo pred rokom 1914, za neudržateľnú. O jeho zachovanie národy Uhorska, mimo maďarského, nemali záujem, lebo im neboli ponúknuté rovnoprávne a demokratické podmienky pre ich existenciu, resp. ich politické reprezentácie sa podieľali na koncipovaní nových alternatív, ktoré boli napríklad pre Slovákov atraktívnejšie, zaujímavejšie a výhodnejšie z národného aj ekonomického aspektu ako alternatívy ponúkané v rokoch 1918 – 1919 maďarskými politickými elitami.

Na jednej strane môžeme akceptovať záujem o rekonštrukciu dovedty existujúceho štátneho útvaru, ba dokonca aj to, že jednotný celok mohol byť z hľadiska jeho váhy v európskom priestore významnejší ako pozície novovytvorených národných štátov. Zároveň je nevyhnutné konštatovať, že všetky vektory riadenej reakcie – rozkladu Uhorska spolu s kľúčovou tendenciou – budovania národných štátov, viedli k vytváraniu menších národných štátov, medzi nimi aj Československa a Maďarska. Je to proces konštrukcie a dekonštrukcie, fragmentizácie a centralizácie, integrácie a dezintegrácie štátnych celkov v rôznych podobách, ktorý v tomto časovom priestore prebiehal striedavo od jednej línie k druhej. Viedol práve k tomu, že ťažiskovým sa stala po svetových vojnách a rozpade komunistického bloku dezintegrácia, fragmentizácia štátnych útvarov, aby v neskorších obdobiach, v novom čase a priestore, mohlo dochádzať k novým formám integrácie a centralizácie na vyššej úrovni a na iných politických a ideových základoch. Ukazuje sa, že práve etnicita, etnická identita má v týchto procesoch budovania štátov v strednej Európe, začatých mierovými zmluvami po prvej svetovej vojne, a teda aj Trianonom, aj pre koniec dvadsiateho a začiatok 21. storočia, významnú úlohu.

2.3 „V tejto republike sa stal maďarský ľud národom ...“

Vzťah provládných maďarských elít na Slovensku k Trianonu a Československej republike 1918 – 1938

Attila Simon

Maďarský denník *A Reggel*, ktorý v medzivojnovom období vychádzal v Československu, venoval takmer celé svoje číslo z 5. júna 1930 desiatemu výročiu podpísania Trianonského mieru. Články o Trianone zaplnili až jedenásť z dvanástich strán denníka, ktorý ale pri spomínanej príležitosti vyšiel so zvýšeným počtom strán.⁷⁰ To, že sa *A Reggel* vôbec venoval tejto téme, je samo o sebe prekvapujúce. V prvej Československej republike spomínanie na Trianon vôbec nebolo bežné, obzvlášť nie v kruhoch maďarskej menšiny, a už vôbec nie na stránkach maďarského menšinového denníka. Ešte prekvapujúcejší je však obsah „trianonského čísla“. Z 15 dlhších článkov až šesť pochádzalo z pera českého alebo slovenského autora. A neboli to nejakí „obyčajní“ pisatelia, ale popredné postavy československej politiky: minister zahraničných vecí Edvard Beneš, minister školstva Ivan Dérer, minister vnútra Juraj Slávik (v denníku nazvaný Slávik György), významný predstaviteľ slovenskej politiky Milan Hodža, resp. profesori Emanuel Rádl⁷¹ a Jiří Hoetzel⁷². Ďalšie články napísali zástupcovia občianskej a ľavicovej opozície v Maďarsku, resp. politickí emigranti: Oszkár Jászi, minister pre národnostnú otázku vo vláde Károlyiho, Rusztem Vámbéry, člen revolučnej Maďarskej národnej rady v roku 1918 a Pál Kéri, redaktor *Bécsi Magyar Újság* a jeden z najdôslednejších kritikov Istvána Tiszu, ktorý určitú dobu pobudol aj v Československu, a napokon Ferenc Paál, novinár žijúci v emigrácii. Spomedzi zástupcov domáceho maďarského verejného života prispel svojim článkom len publicista a podporovateľ československej vlády Géza Surányi. Ostatné články boli podpísané neznámymi menami alebo iniciálami.

Články v denníku *A Reggel* preberali rôzne aspekty mierovej zmluvy, zhodne ju však považovali za pozitívne smerovanie vývoja. Slávik chápal Trianon ako nástroj historickej spravodlivosti, Hodža zas vyzdvihol definitívnosť nového usporiadania. Jedine Rusztem Vámbéry nevyhlásil možnosť revízie hraníc, ktorej by však museli predchádzať demokratické zmeny v maďarskej vnútroštátnej politike, československo-maďarská dohoda a považoval ju za možnú len v rámci „budúcej“ Dunajskej konfederácie. Väčšina autorov sa však nezaoberala otázkou štátnych hraníc, ale Horthyho režimom, ktorý spolu s maďarským iredentizmom tvrdo kritizovali. Najnápadnejšie na týchto článkoch ale bolo, že sa najmenej zaoberali práve tými otázkami, ktoré čitateľov pravdepodobne najviac zaujímali, čiže situáciou maďarskej menšiny na Slovensku. Neobjavila sa v nich ani

70 *A Reggel*, roč. 10, č. 130, 5. júna 1930, s. 1-11.

71 Český filozof, ktorý, hoci bol veľkým zástancom prezidenta Tomáša Garrigue Masaryka, vo svojich článkoch tvrdo kritizoval český nacionalizmus a národnostnú politiku Československého štátu.

72 Právnik, zástupca dekana Právnickej fakulty pražskej Karlovej univerzity.

aktuálna a nesmierne citlivá otázka vzťahu Maďarov žijúcich na Slovensku k Trianonu. Je pochopiteľné, že reprezentatívny denník maďarského politického aktivizmu na Slovensku, financovaný československou vládou, pristupoval k téme Trianonu týmto spôsobom. Hlavnou úlohou (za čo dostával dotácie) denníka *A Reggel*, ktorý z väčšej časti redigovali emigranti z horthyovského Maďarska, totiž malo byť odkrývanie iredentizmu ako súčasti maďarského politického systému. Títo redaktori sa o realitu maďarského menšinového života v Československu zaujímal len v obmedzenej miere.

V tejto štúdii sa budem zaoberať otázkou, ktorú sa denník *A Reggel* snažil obísť, čiže vzťahom maďarskej politiky k Trianonskej mierovej zmluve na Slovensku v medzivojnovom období. Keďže skúmanie celého spektra maďarských politických prúdov na Slovensku by presiahlo rozsahové obmedzenia tohto textu, podrobnejšie sa budem zaoberať len tzv. maďarskými aktivistami a ich vzťahom k mierovej zmluve.

O obrazoch Trianonu, ktoré zdieľali Maďari na Slovensku, máme len málo informácií. S istotou možno povedať, že tento obraz sa podstatne líšil od oficiálneho postoja predstaviteľov Československej republiky. Vzťah Československa k Versaillskému mierovému systému bol jednoznačne pozitívny, keďže vznik československého štátu bol priamym dôsledkom mierových zmlúv, ktoré ukončili prvú svetovú vojnu. České a slovenské politické elity, ako aj verejná mienka, považovali trianonské hranice za definitívny fakt a spochybňovanie ich jestvovania alebo ich spravodlivého určenia si vysvetľovali ako útok na Československú republiku. V slovenskom kolektívnom povedomí sa ako dogma ustálila predstava, že Trianon bol „len“ oprávnenou, avšak kultúrnou a zdržanlivou odpoveďou na tisícročný útlak Slovákov. Bola to téza, ktorá mala veľmi silnú podporu aj v českom politickom prostredí. Prezident Tomáš Garrigue Masaryk ju vyslovil vo svojom prvom prejave na území Československa po návrate zo zahraničia. Československý prezident 22. decembra 1918 v prejave prednesenom pred národným zhromaždením, v ktorom v Čechách žijúce nemecké obyvateľstvo označil za kolonistov, okrem iného povedal, že „*bolo priamo nesmyselné, že taký národ, akým sú Maďari, smel tak dlho vykorisťovať štyri iné národy – našich Slovákov, Rusínov, Rumunov a Juhoslovanov [...] Maďari boli dosť krutí, že hovorievali: Slovák nie je človekom – my nebudeme im odplácať zlym, chceme len, aby Slovensko v plnom rozsahu malo hranice vhodné pre svoj rozkvet.*“⁷³ Masaryk tu narážal na novú demarkačnú líniu, ktorá vtedy už bola vytýčená v Paríži, ale verejnosť o nej ešte nevedela.

Popri topose spravodlivej odpovede na nespravodlivosť bola interpretácia Trianonu ako víťazstva demokracie nad neslobodou druhým charakteristickým motívom – ktorý prevzali aj maďarskí aktivisti – v (česko)slovenskom verejnom diskurze. Túto myšlienku rozvinul Milan Hodža vo svojom článku v trianonskom čísle denníka *A Reggel* nasledovne: „*Trianonský mier je jedným z mála tých základných princípov, na ktorých bude postavený nový politický a morálny systém Európy. Trianon je rovnako dôležitý ako Versaillský mier. Ba pokojné tempo vývoja demokracie a ľudského pokroku si možno ešte nevyhnutnejšie vyžaduje trianonskú zmluvu, keďže táto spolu so St. Germainskou odpratala najväčšiu prekážku z cesty demokratického, národného a sociálneho vývoja európskeho kontinentu.*“

⁷³ Prepis prvého prejavu prezidenta je dostupný na internetovej stránke: http://cs.wikisource.org/wiki/Prvn%C3%AD_poselstv%C3%AD_presidenta_T._G._Masaryka (posledný náhľad 8. októbra 2012).

Ďalej Hodža odmietol podobnosť Trianonu s trojitým delením Poľska, keďže podľa neho historické Uhorsko nikto nerozkúskoval, ba práve naopak: „...pred 900 rokmi Maďari prv spáchali takúto anexiu proti nám, potom proti podkarpatským Rusom, a napokon aj proti Juhoslovanom.“⁷⁴

Tieto – ešte aj v dnešnej dobe rozšírené – mýty, však nedokázali úplne prekryť rozpory, ktoré vyplývali z očividného nesúladu medzi trianonskými hranicami a etnickou realitou. Hoci táto téma neprenikla do slovenského verejného diskurzu, istú reflexiu tohto problému slovenskou spoločnosťou potvrdzujú napr. slová Pavla Čarnogurského z jesene 1938: „nikým z nás neotriasla strata južných, čisto maďarských, okresov ako bolo Komárno, Dunajská Streda, či Tornaľa.“⁷⁵ Skutočnosť, že vieme pomerne málo o vzťahu slovenských Maďarov k Trianonu, nie je len dôsledkom nedostatočného výskumu, ale aj dobovej relity: česká a slovenská verejnosť v medzivojnovom období – napriek demokratickému charakteru krajiny – nezniesla otvorenú diskusiu na túto tému. Názory odlišné od oficiálneho československého stanoviska nemohli preniknúť na verejnosť. Podľa zákona č. 50/1923 na ochranu republiky bolo možné potrestať až dvojročným odňatím slobody toho, kto „verejne alebo pred viacerými osobami poburuje proti vzniku štátu, jeho samostatnosti alebo jeho demokratico-republikánskemu štátnemu zriadeniu.“⁷⁶ Akékoľvek spochybňovanie mierových zmlúv a hraníc bolo chápané ako poburovanie a iredentizmus, teda trestný čin. To, že zákon na ochranu republiky nebol len bezzubou právnou normou na papieri, sa potvrdilo aj počas kampane lorda Rothermerea, keď sa viacero opozičných maďarských politikov dostalo pred súd. Lučeneckí politici József Vareha a András Tomesz boli pre ďakovný telegram lordovi Rothermereovi odsúdení za narušenie verejného poriadku na tri mesiace väzenia na základe § 14. Po odvolaní bol trest zmenený na šesť mesiacov.⁷⁷ Takisto lučeneckí Sándor Kristóf a Gyula Halász boli odsúdení na dva a tri mesiace väzenia⁷⁸ za rozširovanie letáka, v ktorom pobádali obyvateľstvo, aby nepodľahlo nátlaku a nepodpísalo proti-Rothermereovskú petíciu rozširovanú československými úradmi.⁷⁹

Existuje len veľmi obmedzené množstvo prameňov, na základe ktorých by bolo možné skúmať postoje bežných slovenských Maďarov. Taktiež treba mať na pamäti, že približne 800 tisícové maďarské spoločenstvo v medzivojnovom Československu bolo zo sociálneho, politického a kultúrneho hľadiska pomerne štruktúrovaným spoločenstvom, preto by akékoľvek zovšeobecňovanie „maďarských postojov“ bolo značne problematické a nevedecké.

74 HODŽA, Milan. Trianon 1848 – 1930. In *A Reggel*, roč. 10, č. 130, 5. júna 1930, s. 9.

75 ČARNOGURSKÝ, Pavol. *6. októbra 1938*. Bratislava: Veda, 1993, s. 74.

76 Paragraf 14, odsek 1, zákona č. 50/1923 Sb. Národného shromáždění na ochranu republiky. Text zákona pozri na <http://specp.prf.cuni.cz/lex/50-23.doc> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

77 Pártunk vezetői ellen indított Rothermere-féle hazaárulási per főtárgyalása. In *Magyar Munkás*, roč. 9, č. 21, 28. júna 1928, s. 1.; Hat havi börtön Rothermere lord üdvözléséért. In *Magyar Munkás*, roč. 9, č. 47, 20. decembra 1928, s. 1.

78 *A Jövő*, roč. 3, č. 36, 2. septembra 1928, s. 1.

79 K reakcii československej vlády na Rothermereovu kampanň pozri MICHELA, Miroslav. Reakcie slovenských politických kruhov a tlače na Rothermereovu akciu (1927 – 1928). In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 3, s. 503-522; k Rothermereovej kampani pozri ZEIDLER, Miklós. *A revíziós gondolat*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 112-126.

Napriek tomu na základe dostupných zdrojov môžeme s istotou povedať, že Trianon patrila medzi otázky, v súvislosti s ktorými panoval v spoločensktve konsenzus. Väčšina maďarského obyvateľstva na Slovensku prijala s nepochopením a zdesením, že bola z jedného dňa na druhý pripojená k dovtedy neexistujúcej krajine. Považovala to za neprávosť a pretrvanie tohto stavu za čosi nepredstaviteľné. Nemohla uvažovať inak. Socializácia a výchova, ktorou prešla, ako aj silný pocit príslušnosti k maďarskému národu nedovoľovali pripustiť trvalosť odtrhnutia od materskej krajiny. Živila sa v nich nádej, že život sa skôr či neskôr dostane späť do starých kolají. Každodenná realita a demokratické zriadenie však časom viedli k akceptovaniu Československa u väčšiny Maďarov. Zmenu hraníc čoraz menej vnímali ako niečo, čo by malo priamo súvisieť s ich každodenným životom. Čakanie na revíziu Trianonu sa transformovalo na vzdialenú víziu, pre ktorú bolo oveľa viac charakteristické pasívne vyčkávanie ako vôľa aktívne konať. Udalosti roku 1938 tiež potvrdili, že slovenskí Maďari neboli pripravení na násilnú zmenu hraníc. Avšak, keď ju umožnili zmeny európskej a československej politiky, prijali ju s potešením.

Pred rokom 1938 však téma Trianonu a jeho revízie neboli v každodennej reči prítomné. Nielen pre obavy z postihu, ale čiastočne aj z toho dôvodu, že mierová zmluva zmenila život maďarského obyvateľstva na Slovensku v oveľa menšej miere, ako si to dnes myslíme. Miestne spoločensktvá a lokálne štruktúry prevažne dedinského maďarského obyvateľstva žili ďalej svoj život bez väčších zmien. Každodenný život spoločensktva bol naďalej určovaný rytmom poľnohospodárskych prác. Cirkev, ako najvýznamnejšia inštitúcia spoločenského života, prešla len malými zmenami a v medzivojnovom období ľudia na vidieku cestovali veľmi málo. Väčšina ciest smerovala do okresných sídiel, kde vtedy ešte nebol problém s používaním maďarského jazyka ani na úradoch. Priestorovou realitou Československej republiky bolo dedinské maďarské obyvateľstvo v najhlbšom zmysle slova konfrontované len v situáciách, keď napr. rodičia cestovali na návštevu za svojimi synmi slúžiacimi vo vzdialenej posádke v niektorom z českých krajov.

Samozrejme, Maďari žijúci v mestách, obzvlášť inteligencia, pocítovali existenciu Československa ako oveľa drsnejšiu realitu. Opatrenia nového štátu, predovšetkým vytlačenie ľudí s maďarskou národnosťou zo štátnej sféry, nacionalizácia štátnej správy a školstva, otriasli ich existenčnými istotami. Nacionalizácia verejných priestranstiev (výmena sôch, používanie nového oficiálneho jazyka vo verejnom styku atď.) a zákaz používania maďarských národných symbolov zase spôsobili citovú ujmu a odcudzili ich od nového štátu. Maďarské mestské vrstvy mali teda pravdepodobne jasný názor na Trianon a ten zrejme nebol pozitívny. Pre vyššie spomenuté faktory ho však nemohli vyjadriť verejne.

Názory maďarských politických elít na rozpad Uhorska a pričlenenie k Československu sú lepšie sledovateľné. Skúmať možno parlamentné prejavy, stranícke programy, volebné sľuby a iné politické prejavy. Prvotný postoj maďarských elít – v období československej národnej diktatúry (1918 – 1920) – bol jednoznačne odmietavý. V tejto veci neboli medzi pravícou a ľavicovými maďarsko-nemeckými sociálnymi demokratmi žiadne rozdiely. Diferenciácia politických názorov sa začala po podpísaní mierovej zmluvy a jej ratifikácii. Celá maďarská politická reprezentácia si uvedomila, že sa bude musieť zariadiť na život v Československu.

Stratégiou pravicovej opozície bolo naďalej udržiavať rozhodne odmietavé stanovisko k mierovej zmluve. Potvrdzujú to aj slová Józsefa Szent-Iványho, predsedu Krajinskej maďarskej strany maloroľníkov, poľnohospodárov a remeselníkov (Országos Magyar Kiszgazda, Földműves és Kisiparos Párt), ktoré odznali v Národnom zhromaždení počas diskusie o ratifikácii Trianonskej mierovej zmluvy. Szent-Ivány ešte aj na jeseň roku 1920 považoval situáciu slovenských Maďarov za prechodný a len cestou násilia udržateľný stav: „*Nezapomínejte, že tento stát jest dítětem hltavosti západu a západní mocnosti uskutečnily jej proto, poněvadž měly potřebí postaviti sem stát, který by, bude-li zapotřebí, zápasil a krvácel za jejich zájmy a za jejich imperialistické snahy. [...] Nikdy neuznáme, že národní shromáždění okleštěného Maďarska bylo samo oprávněno k ratifikaci míru. Lid, žijící v částech země, násilně vytržených z těla Maďarska, ten lid, který vržen byl za obět libovůli zaslepené moci, usurpatorské moci, jest v prvé řadě oprávněn rozhodovati nad svým osudem. My k tomuto míru jsme nikdy nesvolili a nikdy tak neučiníme. Byli jsme oloupeni o svá nejobecnější lidská práva a nikdy nezřekneme se řízení svého osudu.*“⁸⁰

Názor maďarskej sociálnej demokracie nebol ani zďaleka taký odmietavý a výber slov taký ostrý, ako možno usúdiť z prejavu Pavla Witticha v tej istej diskusii.⁸¹ Sociálni demokrati trvali na práve na sebaurčenie pre maďarské a nemecké obyvateľstvo, ale už nežiadali zmenu hraníc. Sebaurčenie chápali ako nástroj na usporiadanie národnostnej otázky v rámci Československa.

Štátoprávny, politický a hospodársky kontext, v rámci ktorého fungovala dvojpólová (ľavicová a pravicová opozičná) maďarská politika, sa rapídne zmenil počas prvého parlamentného cyklu (1920 – 1925). Československo sa ako republika stabilizovalo, hranice sa ustálili a československá ekonomika začala prosperovať. Nová ústava, prijatá začiatkom roku 1920, sa stala základom najlepšie fungujúcej parlamentárnej demokracie

80 Digitální knihovna NS RČS 1920 – 1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 25. schůze, středa 24. listopadu 1920. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/025schuz/s025004.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

81 Pozri prejav P. Witticha počas diskusie o ratifikácii Trianonskej mierovej zmluvy: „*Slavná sněmovno! Jménem svých politických přátel činím toto prohlášení. My německo-maďarští sociální demokraté přicházíme jako poslanci do této sněmovny z území, které po celá století tvořilo podstatnou část Uher. Jako sociální demokraté bojovali jsme v Uhrách pro duševní a kulturní vzestup našeho národa bez rozdílu národností a požadovali od vládnoucích tříd v Uhrách řešení otázky národnostní dle práva sebeurčení. Nositelé vlády v Uhrách odpověděli na tento požadavek po politické rovnoprávnosti potlačovaných stran a národů soustavným brutálním bezprávím a znásilňováním pracujících tříd všech nemaďarských národností, kteréžto násilí dnes se stupňuje v úžasný teror, kterého dějiny neznaly a proti němuž my v této sněmovně co nejostřeji protestujeme. Vítězná dohoda odmítá pak požadavek užití práva sebeurčení právě v okamžiku, kdy pracující třída v Uhrách vlastní silou setřásla se sebe stoleté jho a kdy se strojila rozřešiti otázku národnostní. Zjišťující tuto dějinnou událost, činíme spojené mocnosti spolu i s maďarskou panskou třídou zodpovědny za poměry současné v Uhrách a prohlašujeme proto, že my německo-maďarští sociální demokraté nezlovně budeme trvati na právu sebeurčení, jakožto záruky trvalého míru národů i v této Československé republice, jež podle světových dějinných rozhodnutí byla zřízena. V úvaze, že nerespektování práva sebeurčení děje se následkem řádu kapitalistické, imperialistické společnosti, a že zrušení stálého potlačování i národnostního může býti docíleno pouze za cenu rozvratu nynějšího řádu společenského, spatřujeme v tom my německo-maďarští sociální demokraté dějinnou povinnost, spolupracovati společně s proletariátem všech ostatních národností v tomto státě k vítězství socialismu v Československé republice.*“ Digitální knihovna NS RČS 1920-1925, Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 4. schůze úterý 8. června 1920. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/004schuz/s004008.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

v širšom stredoeurópskom regióne. Vnútorne pomery Československa sa konsolidovali do tej miery, že mali pozitívny vplyv aj na postavenie a obraz krajiny v európskej politike. Štátny útvar, ktorý spočiatku mnohí považovali za neživotaschopného netvora, sa stal ekonomicky a politicky stabilnou, medzinárodne uznanou krajinou.

Toto všetko vo veľkej miere ovplyvnilo dovtedy jednodimenzionálnu menšinovú politickú scénu, ktorá sa začala diferencovať a popri opozično-nekooperatívnom prístupe sa objavili aj iné životaschopné alternatívne smery menšinovej politiky. Lavica boľševického typu sa objavila v podobe Komunistickej strany Československa (KSC), v ktorej zaujímali významné miesto práve bývalí maďarskí sociálni demokrati. Republikánska maďarská poľnohospodárska strana (Köztársasági Magyar Földműves Párt) pod vedením Aladára Csánkiho a Istvána Csomora bola prvou maďarskou politickou silou, ktorá sa otvorene hlásila k Československej republike a podporovala vládu. Vznik tejto strany v roku 1921 možno považovať za zrod maďarského politického aktivizmu, t. j. politického modelu založeného na akceptácii Československej republiky.

Maďarská politika na Slovensku bola pred druhými parlamentnými voľbami už rozdelená na tri smery: na opozičný nekooperatívny prúd, ktorý zastupovali kresťanskí socialisti a strana maloroľníkov, poľnohospodárov a remeselníkov (v roku 1925 sa premenovala na Maďarskú národnú stranu); na maďarskú boľševickú ľavicu, ktorá mala silné pozície v rámci KSC a na pro-vládny aktivizmus spomínanej Republikánskej strany.

Percentuálny pomer voličov týchto troch smerov bol zhruba 60 : 25 : 15. Ich vzťah k Trianonskej mierovej zmluve bol tiež pomerne dobre odlišiteľný. Pravicová opozícia, ktorá mala úzke vzťahy s Budapešťou, videla dlhodobé riešenie situácie československých Maďarov v mierovej revízii trianonských hraníc, podľa možnosti prostredníctvom konsenzuálneho veľmocenského rozhodnutia. Jednostranné hodnotenie českej a slovenskej historiografie, ktorá obviňuje maďarskú opozíciu nielen z iredentizmu, ale aj nedemokratickosti, však neobstojí. Spomínané strany, hoci presadzovali revíziu hraníc, nemožno klasifikovať ako iredentistické,⁸² ani ako nedemokratické. Prijali demokratické pravidlá prvej republiky a fungovali podľa nich ako štandardné parlamentné sily. Základným určujúcim pilierom ich politiky bola požiadavka práva na sebaurčenie maďarskej menšiny. Túto požiadavku však nemohli pre existujúce zákony otvorene artikulovať. Prvýkrát bola explicitne vyslovená až 17. septembra 1938 v deklarácii Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strany (Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt). Stalo sa tak však už v radikálne zmenenom politickom kontexte.⁸³

82 Rozdiel medzi iredentizmom a revizionizmom vysvetľuje Miklós Zeidler nasledovne: iredentizmus (z talianskeho *irredento* – nevykúpený, neoslobodený) je politickým snažením, ktoré si za cieľ kladie získanie alebo znovuzískanie deklarovaných národných území, ktoré sú pod cudzou nadvládou. Prostriedky dosiahnutia tohto cieľa môžu byť mierové alebo násilné. Pre iredentizmus je však za každých okolností charakteristický silný voluntarizmus v nasledovaní svojich cieľov. Revizionizmus (z latinského *revisio* – prehodnotenie) je politické snaženie, ktoré hľadá riešenie založené na vzájomnej dohode, či už ide o prehodnotenie doktríny či zmluvy. Pre revizionizmus sú charakteristické mierové prostriedky, svoje ciele sa snaží dosiahnuť na poli diplomacie a medzinárodného práva. ZEIDLER 2009, s. 80-81.

83 SNA, fond Krajinský úrad Bratislava, kartón 254, bez. č. Zjednotená maďarská strana žiadala právo na sebaurčenie pre Maďarov žijúcich v Československu, ktoré chcela uplatniť cestou referenda.

Tak, ako opozičný nekooperatívny smer maďarskej politiky na Slovensku bol čiastočne riadený z Budapešti, aj KSCĽ, ktorá sa vyčlenila zo sociálnej demokracie v roku 1921, dostávala direktívy z Moskvy. Medzi dvoma svetovými vojnami KSCĽ disponovala silnou základňou v kruhoch maďarského obyvateľstva, ktoré bolo významne zastúpené v slovenskej organizačnej štruktúre strany. Približne tretinu členstva na Slovensku tvorili Maďari. Centralizmus a stranícka disciplína – aj keď tieto ešte začiatkom 20. rokov neboli ani zďaleka také silné ako neskôr – však spôsobili, že maďarská komunistická elita na Slovensku nemohla v súvislosti s Trianomom ani inými otázkami vysloviť názor líšiaci sa od oficiálnej línie strany, ktorá bola určovaná v Moskve.

Jacques Rupnik vo svojej knihe o Komunistickej strane Československa⁸⁴ rozlíšil tri obdobia vo vzťahu KSCĽ k národnostnej otázke. Toto rozdelenie sa zdá byť platné aj z hľadiska témy tejto štúdie. Medzi rokmi 1921 – 1924, čiže ešte pred boľševizáciou KSCĽ, československí komunisti neprijali odporúčanie Moskvy o podpore práva na sebaurčenie. Obzvlášť medzi bývalými štruktúrami sociálnej demokracie prevládal názor, že je nutné akceptovať realitu Československa a právo na sebaurčenie podporovať len do tej miery, aby posilňovalo demokraciu a socializmus.⁸⁵ V súvislosti s československými Maďarmi si vodca KSCĽ, pôvodne však tiež sociálny demokrat, Bohumír Šmeral, položil otázku nasledovne: máme podporovať maďarský separatizmus, ak tým posilňujeme Horthyho reakcionársky militantný štát? Jeho odpoveďou bolo, samozrejme, „nie“. Medzi rokmi 1925 – 1934 aj KSCĽ prešla procesom boľševizácie a plne sa prispôsobila línii Kominterny. Od tejto doby KSCĽ vo svojich prejavoch odmietala versailské usporiadanie, Československo vyhlasovala za imperialistický štát a väzenie národov. Popri sebaurčení národov sa v programe strany objavilo aj právo na odtrhnutie: *„Žiadame sebaurčovacie právo slovenského a maďarského ľudu až do odtrhnutia. Toto znamená, že sa stavíme proti tomu, aby slovenský a maďarský národ bol hračkou v rukách imperialistických mocností, aby sa o jeho kožu prali ako kónski kupci na jarmoku páni z Československa a Maďarska, ktorí násilím nútia, aby žil v poddanstve v danom okamihu silnejšieho imperialistického dravca. Bojujeme o to, aby slovenský a maďarský národ mal právo sám rozhodovať o svojom osude, o tom, ako chce žiť, aby mal právo i na odtrhnutie sa od štátu, keď v ňom nechce žiť.“*⁸⁶ Toto však ani zďaleka neznamenal podporu maďarskej revízie. Jednoznačne to vyjadril Gábor Steiner, emblematická postava maďarských komunistov na Slovensku, vo svojom vystúpení v Národnom zhromaždení v Prahe: *„Maďarskí pracovníci nikdy neuznávali imperialistický mierový diktát trianonský, a teda neuznávajú ani žiadnu revíziu, žiadnu dohodu, ku ktorej dôjde medzi agentami maďarskej a československej buržoazie.“*⁸⁷

Nárast napätia v medzinárodných vzťahoch, čoraz reálnejšia hrozba vojnového konfliktu, československo-sovietska zmluva podpísaná v roku 1935 a politika ľudového frontu spôsobili zmeny v politike Kominterny, v dôsledku čoho sa KSCĽ postupne zmenila na

84 RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha: Academia, 2002, s. 116-121.

85 Tamže, s. 118.

86 Cituje PLEVZA, Viliam. *Národnostná politika KSCĽ a česko/slovenské vzťahy*. Bratislava: Práca, 1979, s. 140.

87 Digitálna knižnica NS RČS 1929 – 1935, Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 88. schůze, pátek 28. listopadu 1930. <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/088schuz/s088005.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

jednu z najhlučnejších ochrankyň republiky a jej integrity. Hoci verejne nerevidovala tézu o práve na sebaurčenie národnostných menšín, začala klásť dôraz na riešenie národnostnej otázky na báze úplnej rovnoprávnosti menšín, ale v rámci Československej republiky.⁸⁸ Vo svojej propagande čoraz naliehavejšie žiadala riešenie problémov maďarskej národnej menšiny, zároveň však rázne vystupovala proti revízii štátnych hraníc, ktorú požadovala Zjednotená maďarská strana: „*Ani dedinu, ani strom Hitlerovi, Horthymu a Beckovi!*“⁸⁹ znelo jedno z hesiel komunistov v roku 1938. Niekoľko týždňov pred Mníchovskou dohodou sa v prejavoch maďarských komunistov na Slovensku – napr. na manifestáciách v Košiciach a Trnovci – čoraz častejšie objavovala myšlienka, že Maďari na Slovensku obranou integrity Československa obraňujú aj Maďarsko.⁹⁰

Maďarský aktivizmus na Slovensku patrí medzi neprebádané témy. Donedávna neboli objasnené ani len počet a štruktúra maďarských strán podporujúcich vládu. Kritické zhodnotenie samotného maďarského aktivizmu ešte dáva na seba čakať.⁹¹ Podľa mojich doterajších zistení sa maďarský aktivizmus ani charakterom, ani výsledkami nepodobal sudetonemeckej provládnej politike.⁹² Záujmy svojho spoločenstva dokázal presadzovať len v obmedzenej miere a bol príliš servilný voči vláde, preto jeho výsledky boli v podstate zanedbateľné. Napriek tomu by bolo chybou podceňovať ich pozície v spoločnosti, lebo aktivisti dokázali získať až 20 % maďarských voličských hlasov (napr. počas posledných medzivojnových parlamentných volieb v roku 1935, keď dostali 70 tisíc hlasov).⁹³ V porovnaní so sudetonemeckým aktivizmom však zostali až do konca republiky na periférii politického života, nedostali sa do vlády a ich vplyv bol marginálny.

Maďarský aktivizmus sa po pokusoch o vytvorenie samostatnej strany v prvej polovici 20. rokov inštitucionalizoval ako sekcia ľavicovej Československej sociálnodemokratickej robotníckej strany a pravicovo-centristickej agrárnej strany (Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu). Sociálnodemokratický aktivizmus prešiel pomerne kľukatou a dlhou cestou. Po vzniku Československa maďarskí sociálni demokrati na Slovensku ešte relatívne dlho odmietali nový štát, čoho prejavom bolo napríklad aj to, že až do jesene roku 1919 mali v názve svojej strany adjektívum „hornouhorská“. Potom síce prijali realitu Československej republiky, ale mierový systém aj naďalej považovali

88 Pozri KAMENEC, Ivan. Kryštalizácia politického života na Slovensku v rokoch 1935 – 1937. In KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, s. 28; SIKORA, Stanislav. Sociálni demokrati a komunisti na Slovensku v rokoch 1935 – 1938. O možnostiach spoločného postupu ľavice. In SIKORA, Stanislav – HOTÁR, Viliam S. (eds.) *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava: T. R. I. Médium, 1996, s. 279.

89 Cituje PLEVZA 1979, s. 144.

90 *Magyar Nap*, roč. 3, č. 210, 4. septembra 1938, s. 1.

91 K maďarskému aktivizmu na Slovensku pozri SIMON, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 511-530; SIMON, Attila. Provládna maďarská politika. In GABZDILOVÁ, Soňa a kol. *Výbrané aspekty postavenia maďarskej minority na Slovensku v rokoch 1918 – 1929*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2011, s. 69-90.

92 Hodnotenie sudetonemeckého aktivizmu pozri KRACIK, Jörg. *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920 – 1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1999.

93 NA ČR, fond Presidium ministerstva vnútra AMV, kartón 1454, číslo jednotky 225-1454-3.

za imperialistický mier.⁹⁴ Po vzniku KSC maďarská sociálnodemokratická sekcia stratila veľkú časť svojich voličov a v parlamentných voľbách v roku 1925 úplne prepadla. Pre roztrúsené sociálnodemokratické skupiny (predovšetkým pre košické centrum) bolo jedinou cestou záchranu pripojenie sa k celoštátnej sociálnej demokracii. V roku 1926 Maďarská sociálnodemokratická robotnícka strana Československej republiky zanikla a väčšina jej členov vstúpila do celoštátnej sociálnodemokratickej strany. V rámci nej vytvorili svoju osobitnú sekciu na čele s Maďarským organizačným výborom, táto však nemala takmer žiadny vplyv na politiku strany. Vedúcou postavou sekcie sa stal Ignác Schulcz, ktorý sa popri členstve v bratislavskom mestskom zastupiteľskom zbore v 30. rokoch dostal aj do poslaneckej snemovne parlamentu.

Odišne začal, ale nakoniec podobnou cestou si prešiel, aj tábor maďarských aktivistov v československej agrárnej strane. V roku 1923 sa pod vedením A. Csánkiho zorganizovali do Republikánskeho zväzu maďarských maloroľníkov a poľnohospodárov (Köztársasági Magyar Kiszgazdák és Földművesek Szövetsége), aby tak – podľa Csánkiho priznania – napomohli Maďarom získať pozemky v rámci pozemkovej reformy. Avšak po neúspechu vo voľbách v roku 1925 sa zväz, vtedy už pod vedením I. Csomora, ktorý na seba upútal pozornosť hlavne svojou vtieravosťou voči Milanovi Hodžovi, postupne začlenil do agrárnej strany. V rámci nej bývalý zväz existoval ďalej ako maďarská sekcia, ktorá však bola organizačne ešte menej samostatná ako sekcia u sociálnych demokratov.

Od druhej polovice 20. rokov teda hlavná línia maďarského aktivizmu na Slovensku už nepôsobila v podobe samostatných politických subjektov, ale len ako maďarská sekcia dvoch najväčších československých strán. Maďarské sekcie boli – ešte aj podľa československých prameňov – vlastne len záujmovými skupinami: väčšinu členstva sociálnodemokratickej sekcie tvorili štátni zamestnanci, hlavne učiteľia; k agrárnym aktivistom sa zas pridávali Maďari v nádeji, že získajú dotácie alebo pozemky.⁹⁵ Prirodzene, ani na tomto mieste nemožno zovšeobecňovať, bolo by omylom tvrdiť, že všetkých členov a sympatizantov aktivistických táborov poháňali len ich vlastné záujmy. Predovšetkým z radov inteligencie mnohí volili a podporovali aktivizmus, najmä pre hodnoty a ideály československej demokracie.

Téma versaillského mierového systému bola pre aktivistov chýlostivou otázkou. Nie len preto, že táto téma nebola súčasťou verejného diskurzu, ale aj preto, lebo otvorené schvaľovanie nových hraníc by odstrašilo ich voličov. Otvorene vyjadriť nesúhlas s jespjújúcimi hranicami si zase nemohli dovoliť pre svoje „materské“ strany. Preto sa k Trianonu stavali veľmi opatrne a vo svojej komunikácii sa snažili obchádzať otázku spravodlivosti či nespravodlivosti štátnych hraníc, resp. zatláčať etnický rozmer témy do úzadia. Trianon sa pre nich stal „synonymom“ ich vzťahu k Československu, resp. demokracii: prevrat v rokoch 1918 – 1920 si vysvetľovali ako krok smerom k demokratickej spoločnosti.

94 Pozri napr. prejav P. Witticha, jedného z vedúcich predstaviteľov Nemecko-maďarskej sociálnodemokratickej strany v československom parlamente Digitálna knižnica NS RČS 1920-1925, Poslanecká snemovňa - stenoprotokoly, 49. schůze, pátek 28. ledna 1921 <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049001.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

95 AÚ TGM, fond T. G. Masaryk, kartón 393, Naši Maďari 8.

Vo svojej komunikácii akcentovali namiesto etnického skôr triedny rozmer, pričom dôraz kládli na rozdiely medzi „feudálnym panským Maďarskom“ a „demokratickým Československom“. Dosvedčuje to aj otvorený list Gézu Borovszkého, ktorý bol uverejnený v novinách *Csehszlovákiai Népszava* v lete roku 1929. Borovszky bol jedným z košických maďarských sociálnych demokratov, ktorý sa už v roku 1920 dostal do parlamentu ako člen československej sociálnodemokratickej strany. O tri roky neskôr prestúpil do klubu maďarsko-nemeckých sociálnych demokratov. Vznik Československej republiky akceptoval prakticky hneď od jej počiatkov, ale ako ľavicový politik kriticky hodnotil priepastný rozdiel medzi deklarovanými demokratickými princípmi a každodennou praxou. V jednom zo svojich parlamentných prejavov v roku 1923 označil československú demokraciu za fiktívnu – pri svojej kritike vychádzal v prvom rade z triednych hľadísk a nie národnostných vzťahov.⁹⁶ Jeho kritický hlas neutíchol ani po splynutí košických sociálnodemokratických skupín s československou sociálnou demokraciou a v otvorenom liste prezidentovi Masarykovi v roku 1928 vyhlásil, že nie je možné bezstarostne oslavovať vznik Československa, keď desiatky tisícov ľudí bez občianstva (Maďarov a Nemcov) žijú v neistote.

Vráťme sa k Borovszkého otvorenému listu v *Csehszlovákiai Népszava*, ktorý napísal v súvislosti s Trianonom v lete roku 1929.⁹⁷ Popudom k napísaniu listu bola výmena názorov medzi Maďarskou sociálnodemokratickou stranou a Maďarskou revíznou ligou, v rámci ktorej budapeštianski sociálni demokrati odmietli spoluprácu s Revíznou ligou, ale zároveň vyjadrili podporu revízii hraníc.⁹⁸ Borovszky odmietol podporné vyhlásenie maďarskej sociálnej demokracie ohľadom revízie a zdôraznil, že ani on, ani maďarskí sociálni demokrati v Československu nesúhlasia s cieľmi Revíznej ligy, lebo sa za nimi skrýva maďarská feudálna oligarchia. O revízii poznamenal nasledovne: „*My sme prívržencami revízie. Ale takej revízie, ktorá zreviduje doterajšie antidemokratické myslenie a antidemokratické vládne metódy maďarskej vládnucej triedy.*“⁹⁹ Potom nasledovala podstata jeho argumentácie: „*najostrejšie protestujeme proti takej revízii, ktorej cieľom nie je nič iné, ako rozšírenie utláčajúceho a vykorisťovateľského systému na viac miliónov maďarských a nemaďarských robotníkov, pomocou ktorého hŕstka vyvolených magnátov ešte aj dnes utláča a vykorisťuje pracujúcu vrstvu v Maďarsku....*“ Na záver Borovszky uviedol obvyklý argument maďarských aktivistov v Československu, podľa ktorého revízia Trianonu nie je žiaduca už len z toho dôvodu, že menšiny sa za hranicami majú oveľa lepšie, ako Maďari žijúci v Maďarsku.

Odmietanie revízie Trianonu aktivistami úzko súviselo s ich lojalitou voči československému štátu, ktorú artikulovali v takmer každom dôležitejšom prejave: „*Nás k tomuto štátu viažu mierové smluvy zaisťujúce štátnu samostatnosť republiky Československej a my práve preto zavrhuje všetky pokusy smerujúce k revízii týchto smlúv, lebo stojíme na*

96 Digitální knihovna NS RČS 1920-1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 234. schůze, 29. listopadu 1923 <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/234schuz/prilohy/priloh03.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

97 BOROVSZKY, Géza. A magyarországi revíziós liga nem talál talajra a csehszlovákiai magyar munkásság között! In *Csehszlovákiai Népszava*, roč. 9, č. 34, 11. augusta 1929, s. 1.

98 Časť dokumentu je k dispozícii v ZEIDLER, Miklós (ed.) *Trianon*. Osiris: Budapest, 2003, s. 496-497.

99 BOROVSZKY 1929, s. 1.

*platforme týchto mierových smlúv, a nech je pomer našej republiky k Maďarsku čo najpriateľskejší alebo nech sa obráti v najhorší, každým pádom chceme zabezpečiť náš osud v tejto republike nezávisle od vzájomného pomeru týchto dvoch štátov. Je to naša stoprocentná lojalita bez akýchkoľvek výhrad a predpokladov.*¹⁰⁰

Postoj Borovszkého, ktorý sa odvážil kritizovať aj národnostnú politiku československej vlády, keď to uznal za potrebné, bol skôr ojedinelý, keďže zmysel pre lojalitu aktivistom diktoval stotožnenie sa s menšinovou politikou Prahy, aj keď tá bola voči slovenským Maďarom vo viacerých ohľadoch očividne diskriminujúca. Prehnaná servilnosť bola charakteristická aj pre dvoch vedúcich publicistov maďarskej sociálnej demokracie, Gézu Surányiho a Aladára Váradiho. Prvý z nich bol dlhé roky hlavným redaktorom novín *Csehszlovákiai Népszava*, druhý ich vydavateľom. Pri príležitosti desiateho výročia vzniku republiky vzišla z ich pera publikácia v maďarskom a slovenskom jazyku pod názvom *Maďarská minulosť a prítomnosť*,¹⁰¹ s podtitulom *So zvláštnym zreteľom na pomery maďarskej menšiny v Československej republike*. Hoci kniha mala vonkajšie znaky vedeckej práce, v skutočnosti išlo o text napísaný s jasnými politickými motiváciami. Práca sa napriek svojmu titulu – spôsobom typickým pre maďarský aktivizmus na Slovensku – podstatne viac venovala situácii pred Trianonom a hlavne horthyovskému systému, než samotnej maďarskej menšine a jej životu v Československu. Cieľom publikácie bolo ukázať domnelé alebo skutočné prednosti Československa oproti (bývalému) Uhorsku a (súčasnému) trianonskému Maďarsku – teda legitimizácia Trianonu.

Autori v knihe podrobne, ale zároveň selektívne, analyzujú dejiny Uhorského kráľovstva. Opierajú sa hlavne o diela dvoch autorov, Józsefa Kristóffyho (*Kalvária Maďarska / Magyarország kálváriája*) a Edeho Ormosa (*Čo spôsobilo rozpad Uhorska / Mi okozta Magyarország felbomlását*). Ich základným východiskom bola téza, že Trianonu bolo možné predísť, ale pre pomýlenú maďarskú politiku to už na konci vojny nebolo reálne.¹⁰² Na podloženie svojich tvrdení autori vykreslili maďarskú politiku v období dualizmu v oveľa tmavších farbách, než akou v skutočnosti bola. Ešte horším bol ich obraz trianonského Maďarska. Horthyovský režim opísali ako krajne pravicovú diktatúru, ktorá zahnila obyvateľstvo do sociálnej biedy. Podľa autorskej dvojice skutočnou tragédiou Maďarov nebol Trianon, ale to, čo sa po Trianone udialo v Maďarsku.

Jedno z najprekvapivejších tvrdení knihy vyslovili Surányi a Váradi v súvislosti s geopolitickým rozčlenením Karpatskej kotliny. Podľa nich „*sám skutočný život odporoval tej veľa prizvukovanej dokonalej geografickej jednotke, ktorú malo znamenať Veľké Uhorsko.*“¹⁰³ Ba práve opak, rozdelenie Karpatskej kotliny, bolo podľa nich geograficky a ekonomicky predurčené: „*...Trianon už pred desaťročiami ba storočiami pripravený bol tým,*

100 Digitální knižnica NS RČS 1935-1938, Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 68. schůze, středa 1. prosince 1936. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/068schuz/prilohy/priloh09.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

101 SURÁNYI, Géza –VÁRADI, Aladár. *Maďarská minulosť a prítomnosť. So zvláštnym zreteľom na pomery maďarskej menšiny v Československej republike*. Bratislava: Československo, 1928.

102 Tamže, s. 46.

103 Tamže, s. 234.

že prirodzenému vývoju hospodárskeho spojenia maďarskej úrodnej roviny s okolitými pohoriami zabraňovali asimilačné snahy rakúske.¹⁰⁴

Ďalšou veľkou otázkou, na ktorú kniha hľadala odpoveď, bol prínos Trianonu pre Maďarov na Slovensku. Odhliadnuc od pasáží, v ktorých autori pomocou štatistických údajov vytrhnutých z kontextu a demagogickej argumentácie podávajú jednostranne pozitívny obraz o ekonomickej a kultúrnej situácii maďarskej menšiny, je veľmi zaujímavý prístup autorov ku vzniku Československa a k (česko)slovensko-maďarskému spolužitiu. Vo vytvorení Československa objavili element hlbokej historickej continuity, totiž v novom štáte videli pokračovanie Veľkej Moravy.¹⁰⁵ Zároveň sa snažili rozbiť mýtus tisícročnej maďarskej (uhorskej) jednoty, keďže podľa nich počas tisíc rokov bolo len málo období, kedy bola jednota územia Uhorska úplná. Spomínajú takmer nepretržitú „...samostatnosť západného Uhorska pod panstvom rakúskych kniežat alebo maďarských veľmožov, ktoré s tamtými držali“, resp. rozdelenie krajiny na päť častí po revolúcii a bojoch o slobodu v rokoch 1848 – 1849. Podľa nich teda „*Trianon tedy neroztrhal tisícročné sväzky, nerozrušil tisícročnú jednotnosť! Rozptýlil iba tisícročnú legendu, ako vychádzajúce slnko nočnú hmlu.*“¹⁰⁶ Nie je prekvapujúce, že tieto názory sú veľmi podobné vyššie spomínaným postojom M. Hodžu, ktoré vyjadril v článku v denníku *A Reggel*.

Surányi a Váradi nakoniec dospievajú k názoru, že spojenie slovenských Maďarov a ďalších československých národov v spoločnej vlasti má hlboké historické korene. Zvlášť vyzdvihli husitizmus, ako historickú tradíciu, ktorá zoradila maďarský a český ľud pod spoločnú zástavu.¹⁰⁷

Hoci agrárni aktivisti pod vedením I. Csomora nedisponovali takými nadanými publicistami akým bol sociálny demokrat G. Surányi, tiež sa aktívne zapojili do legitimizačného diskurzu o Trianone a Československom štáte. Počas Rothermereovej kampane v roku 1927 zorganizovali viaceré verejné schôdze, na ktorých sa snažili predstaviť svoj odmietavý postoj k revízii ako všeobecný názor slovenských Maďarov. Pri príležitosti desiateho výročia republiky aj oni vydali reprezentatívnu publikáciu pod názvom *Jubilejná ročenka republikánskych Maďarov*.¹⁰⁸ Leitmotívom tejto objemnej knihy bola cesta Republikánskej maďarskej poľnohospodárskej strany (Köztársasági Magyar Földműves Párt) a hodnotenie pozemkovej reformy. Ani agrárni aktivisti nemohli nezaujať, hoci len stručné, stanovisko k udalostiam spred desiatich rokov. Základnou premisou, z ktorej vychádzali autori, bolo všeobecné tvrdenie, že mierové zmluvy uzatvárajúce svetovú vojnu znamenali pre

104 Tamže.

105 Aktivisti sa, pochopiteľne, držali línie československého historizmu, ktorú presadzovali aj ich československé „materské“ strany. Napríklad, poslanec Igor Hrušovský počas rozpravy k ratifikácii Trianonskej zmluvy poznamenal: „je treba vyzdvihnúť historickú a štátoprávnu súvislosť celého československého štátneho územia, a preto dovoľujem si v krátkosti znázorniť historickú kontinuitu jeho. Až do desiateho storočia, až do doby invázie maďarskej zo stepí azijských, trvala ríša československá pod názvom Veľkej Moravy...“ Digitální knihovna NS RČS 1920-1925, Poslanecká snemovna - stenoprotokoly, 48. schůze, 27. ledna 1921. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/048schuz/s048001.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

106 SURÁNYI – VÁRADI 1928, s. 152.

107 Husitizmus bol ako historická tradícia cudzí nielen maďarskému obyvateľstvu, ale aj Slovákom. Aj tu možno autorov pristihnúť pri nekritickej príjmání československého pohľadu na dejiny.

108 GYÜRKY, István (ed.) *Köztársasági magyarok jubileumi évkönyve*. Bratislava: Köztársasági magyarok jubileumi könyvének szerkesztő bizottsága, 1928.

národnostné menšiny pokrok a v porovnaní s minulosťou neporovnateľné zlepšenie ich postavenia. Dôkazom mali byť národnostné štatistiky nástupníckych štátov. Publikácia sa nevyhla ani otázke štátnych hraníc. Síce len opatrne, ale predsa, jeden z autorov nadhodil otázku, či bolo možné určiť hranice tak, aby na území Československa neboli žiadni obyvatelia s maďarským materinským jazykom. Odpoveďou bolo „nie“ – na takto položenú otázku ani nemohla byť iná – , čo autor podoprel dvomi argumentmi. Jednak rozloženie národov na území Československa bolo také pomiešané, že nebolo možné určiť štátne hranice na etnografickom základe, jednak Československo nechcelo obsadiť iné rečové územia, bolo k tomu len donútené okolnosťami. Obe tvrdenia – stále prítomné v repertoári argumentov slovenských historikov – možno dnes už ľahko vyvrátiť. V rokoch 1918 – 1919 ešte existovala relatívne ostrá maďarsko-slovenská etnická hranica, československá vláda sa nielenže nebránila pričleneniu veľkého počtu cudzojazyčného obyvateľstva, ale ako to potvrdzuje aj agresia proti Maďarsku v apríli 1919, v skutočnosti chcela demarkačnú líniu, z ktorej sa neskôr stala štátna hranica, posunúť ešte južnejšie.

Ďalšiu príležitosť na vyjadrenie svojho postoja ku vzniku Československa a rozpadu Uhorska pre politických hráčov priniesla kríza republiky koncom 30. rokov, resp. neoslávené jubileum v roku 1938. Prejavy aktivistov v súvislosti s versaillským mierovým systémom boli rovnako ako predtým podmienené ich pozitívnym vzťahom k československej republike – pojem republiky predstavoval pre nich a priori pozitívnu hodnotu. Naďalej jednoznačne odmietali revíziu trianonských hraníc, pričom od polovice 30. rokov čoraz častejšie zdôrazňovali hodnotu demokracie a nebezpečenstvo fašizmu. Keď sa po nepodarenom a krátko trvajúcom pakte štyroch veľmocí znovu začalo hovoriť o revízii versaillských hraníc, maďarskí sociálni demokrati na Slovensku okamžite zareagovali. Medzi revíziu a reakciu dali znamienko rovnosti, čím sa jednoznačne dištancovali: „*Revízia je pre nás cudzou myšlienkou, lebo v dnešnom Maďarsku je taká reakcia, z ktorej si neprosíme.*“¹⁰⁹

Aktivisti svoju lojalitu voči Československu nevzťahovali výlučne na štát ako taký, ale vo významnej miere na jeho demokratické zriadenie. Pri odmietaní revízie nepoužívali etnické argumenty, ale odvolávali sa na nedemokratický režim Maďarska: „*Puto, ktoré nás viaže k Československu, je demokracia. Ak by sa toto puto roztrhlo, ak by aj v Československu boli hrádze západnej demokracie prelomené fašistickým prúdom, československá pôda pod našimi nohami by sa stala tak cudzou, ako je pre nás dnešná maďarská zem, nad ktorou veje vlajka bielej kontrarevolúcie.*“¹¹⁰

Československá republika od volieb v roku 1935, ale najneskôr od konca roku 1936, prežívala stav permanentnej krízy. Jej príčinami boli rovnako agresívna politika nacistického Nemecka, ako vnútorné problémy krajiny, ktoré pramenili predovšetkým z neriešenej národnostnej otázky. Sprievodným javom krízových udalostí bol nárast prejavov

109 SCHULCZ, Ignác. Ne a halál, hanem az élet szava irányítsa a népek sorsát! In *Csehszlovákiai Népszava*, roč. 13, č. 29, 16. júna 1933, s. 2. Toto, samozrejme, neznamená, že by podporovali revíziu v prípade, že Maďarsko by bolo demokratickejšie. Dúfali, že v prípade zmeny systému v Maďarsku by sa vzájomné vzťahy oboch krajín zlepšili, čo by znemožnilo maďarské opozičné strany na Slovensku a medzi maďarskými občanmi by prevládlo aktivistické uvažovanie, čo by malo za následok vyriešenie národnostných problémov.

110 Tamže.

národnej spolupatričnosti, čo aktivistické sily – ktoré vo voľbách v roku 1935 dosiahli pomerne dobré výsledky – posunulo do obzvlášť ťažkej situácie. Ak nechceli stratiť kontakt s voličmi, museli posilniť svoju národnú rétoriku. Na jednej strane (zdanlivo) rozhodnejšie vystupovali v prospech podpory práv národnostných menšín, na druhej strane začali zdôrazňovať aj svoje odhodlanie brániť Československú republiku. Slovanmi I. Schulcza: „...odmietame všetky protimierové a revízne tendencie a proti všetkým takýmto pokusom sme odhodlaní povstať so všetkými našimi silami na obranu republiky, stejne však pri tom nezapierame naše maďarstvo, ale chceme si zachovať svoju národnosť, chceme si zabezpečiť našu národnú kultúru v Československej republike a i v menšinovom osude chceme zostať dobrými Maďarmi vo smysle európskom.“¹¹¹

Prejavy aktivistov v posledných rokoch prvej republiky akoby sumarizovali ich názory na prvú republiku, resp. postavenie maďarskej menšiny. Ako príklad môže poslúžiť článok poslanca agrárnej strany Istvána Stundu *Rok výročí* v novinách *Magyarság*. Podľa Stundu „z pohľadu maďarskej národnej menšiny založenie Československej republiky znamená z dvoch hľadísk historický zvrät. Prvým je, že v tejto republike sa stal maďarský ľud národom a z Božej vôle nositeľom maďarského národného života, národného osudu. Druhým je, že maďarský ľud vo svojej celistvosti nadobudol všetky politické a ľudské práva v tejto krajine.“¹¹²

Citovaný článok je zaujímavý pre dva významné motívy. Prvým bolo tvrdenie, že Maďari nadobudli ľudské a občianske práva až v Československu – idea, ktorú neustále opakovala aj štátna propaganda. Druhým bola svojská koncepcia tzv. „hornouhorskeho ducha“, podľa ktorej sa slovenskí Maďari vo svojom menšinovom rozpoložení stali nielen inými Maďarmi, ale „kvalitatívne lepšími“ Maďarmi, „z Božej vôle nositeľmi“ národného údelu. V tejto súvislosti je zaujímavé, že stávanie slovenských Maďarov do akejsi zvláštnej úlohy poslov budúcnosti nebolo cudzie ani intelektuálom, publicistom a politikom patriacim do maďarského opozičného tábora, ako to potvrdzujú prejavy Pála Szvatkóa, Istvána Borsodiho a Miklósa Pfeiffera. Dokonca, v porovnaní s Maďarmi v materskej krajine, prisudzovali slovenským Maďarom väčšie sociálne cítenie a angažovanosť vo verejných veciach, ktoré mali podľa nich prameniť z demokratickejších pomerov v Československej republike.

Ťažko posúdiť, či aktivisti skutočne považovali Trianonský mier za večný, ale prinajmenšom o ňom tak hovorili. I. Schulcz vo svojom parlamentnom prejave v roku 1936 povedal: „Po dobu 1000 rokov boli sme panujúcou národnosťou v rámci rakúsko-uhorskej monarchie a 9 miliónov Čechov a Slovákov a 1/2 milióna Rusínov bolo menšinou. Vtedy to bolo božskou spravodnosťou a ustanovením osudu, proti čomu po dobu 1000 rokov nenapadlo nikomu protestovať v mene spravodnosti a práva na sebaurčenie. Bol to historický osud, ktorému musela učiniť koniec svetová válka. Nechcem byť prorokom a jestliže tvrdím, že v ďalších 1000 rokoch bude historickou spravodnosťou a ustanovením

111 Digitální knihovna NS RČS 1935-1938, Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 18. schůze. 7. prosince 1935 <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/018schuz/s018002.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

112 STUNDA, István. Jubileumok esztendeje In *Magyarság*, roč. 11, č. 1, 2. januára 1938, s. 1.

*osudu to, že 3/4 miliona Maďarov zostane v menšine, tu nemení na podstate nič, že dotiaľ, dokiaľ je a bude na svete vrstva kapitalistická, nebude možno otázku menšín vyriešiť tak spravedlne, aby národy jedného jazyka žily v jednote v samostatnom uzavretom území.*¹¹³

Čas však nepotvrdil Schulczove slová. Na jeseň 1938 – v dňoch tesne pred viedenskou arbitrážou – sa museli politici a voliči aktivistických strán postaviť zoči-voči realite revízie trianonských hraníc. Vedenie agrárnych a sociálnodemokratických aktivistov – ako to potvrdzuje aj memorandum, ktoré odovzdali 9. septembra lordovi Walterovi Runcimanovi, vyslancovi britskej vlády počas mníchovskej krízy¹¹⁴ – vytrvalo na strane versaillského zriadenia. Schulcz spolu s ďalšími českými a slovenskými členmi vedenia sociálnodemokratickej strany emigroval počas vojny na západ a ako „čestný Maďar“ benešovskej londýnskej emigrácie presadzoval myšlienku obnovy Československa.

Jeho prípad však bol skôr len výnimkou. Pre prevažnú väčšinu aktivistov sa reálna možnosť revízie hraníc ukázala byť príliš mocným lákadlom, než aby vytrvali pri svojej dlhé roky zdôrazňovanej lojalite voči Československu. V tomto šiel príkladom opäť G. Borovszky, ktorý spolu s ďalšími členmi košického sociálnodemokratického vedenia už počas komárňanských rokovaní vyjadril svoju podporu zmene hraníc. V očiach Budapešti však on aj jeho druhovia ostali zradcami a na slávnosti zorganizovanej pri príležitosti pripojenia Košíc k Maďarsku im nedovolili prehovoriť.

Napriek tomu nie Borovszky, ale I. Schulcz bol tým, kto zažil najväčšie sklamanie. Hoci ešte aj počas vojny ostal lojálnym zástancom idey obnovy Československa, po roku 1945 ho už československé vedenie, budujúce čisto slovanský národný štát, nepotrebovalo. Schulcz zostal v emigrácii v USA, kde sa nepochybne zamýšľal nad tým, či bola Trianonská mierová zmluva skutočne najlepším riešením pre Maďarov, ktorí sa po roku 1919 ocitli v Československu.

113 Digitální knihovna NS RČS 1935-1938, Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 68. schůze, 1. prosince 1936. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/068schuz/s068018.htm> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

114 Csizmazia és Schulcz elvtársak a múlt héten ismertették pártunk állásponjtját Runciman lorddal. In *Csehszlovákiai Népszava*, roč. 18, č. 41, 18. septembra 1938, s. 2.

2.4 Trianonský diskurz v slovenskej beletrii

Roman Holec

„Dívaj sa, hen ten lán, šiestimi pármí byvolov oraný a hen tie pásiky oziminy pod skalou a táto lúčina, bežiaca k Váhu a za ňou dolu-dolu nedohľadná pláň, rozvlnená od Bratislavy po Nitru a Zvolen a ďalej, to všetko je jeden rytmus života, spod kôry teraz sa vylupujúceho, stáletiami privaleného, vpínajúceho sa do rytmu krajín pobratimských. Úhor, úhor, úhor od tisíc rokov prvý raz rozoraný do hĺbky pluhom neviditeľným.“

(Štefan Krčméry)¹¹⁵

Umelecká literatúra, a z nej predovšetkým próza, zvykne odrážať spoločenské problémy, atmosféru, spoločenský diskurz, individuálne túžby človeka a ďalšie témy, pre ktoré tvorí neopakovateľné zrkadlo spoločnosti i jednotlivca a súčasne nezastupiteľný historický prameň s veľkou výpovednou hodnotou. Klasické písomné pramene inštitucionálneho pôvodu svojou selektívnosťou (autorskou, ale i zo strany uchováajúcej inštitúcie) obyčajne nestačia na zodpovedanie mnohých otázok. Pramene súkromného charakteru sú zase zväčša ťažko dostupné alebo úplne absentujú. Literárne pramene majú preto legitímny charakter a vhodne dopĺňajú vyššie uvedené typy najčastejšie využívaných pramenných zdrojov. Jednou z oblastí, kde zohrávajú nezastupiteľnú úlohu, je kreovanie a formovanie historickej pamäti, resp. kanonizovanie interpretácie historických udalostí.

Na druhej strane treba počítať s tým, že miera subjektivity v literárnom texte leží medzi neutrálnosťou úradných a úplnou subjektivitou osobných prameňov. Ide síce o osobnú výpoveď autora, ale jeho zámery a reflexie majú podstatne širšiu spoločenskú platnosť, keďže literárny text je otvoreným prameňom a jeho adresátom je najširšia verejnosť. Subjektivita, pochopiteľne, nie je vyslovene na škodu, len s ňou jednoducho pri interpretáciách treba počítať. Na tému vzťahu jednotlivých stránok historickej reality a umeleckej literatúry vzniklo v poslednom čase niekoľko metodicky podnetných prác, ktoré však len potvrdzujú, že ide stále o panensky neprebádanú

¹¹⁵ JESOM, Ján [KRČMÉRY, Štefan]. Osvobodenie. B. m.: b. v., 1932, s. 17.

pôdu.¹¹⁶ V súlade s týmto konštatovaním neprekvapí, že historická veda má trvalý deficit vo využívaní tohto typu prameňa. Ak sa v roku 1985 konštatovalo, že sociológia literatúry, ktorá by skúmala vplyv sociálnej skutočnosti na literárne dielo a súčasne spätne pôsobenie literárneho diela na verejnosť, je stále v plienkach, veľa sa toho za nasledujúce štvrtstoročie nezmenilo.¹¹⁷ Ak sú základným kritériom literárnej vedy umelecké kvality diela, pre historika ide o druhoradé kritérium. Oveľa zaujímavejšia preňho často býva periférna literatúra, ktorú čas, ako najspravodlivejší sudca, síce vyradil zo stránok učebníc a lexikónov, zato jej momentálny vplyv a počet čitateľov mohol byť podstatne vyšší. Aj v súčasnosti je kvalitné umenie skôr menšinovým žánrom. Navyše pre historika je zaujímavejšia téma a jej uchopenie, príčiny a zámery zachytenia konkrétnej témy ako samotné literárno-umelecké hodnoty.

Za predmet svojho záujmu nepovažujem umeleckú literatúru (tzv. historickú), ktorá sa k téme vracia s priveľkým odstupom, kde absentuje dokumentárnosť osobného prežitku, ktorý potom zákonite musí nahrádzať štúdium prameňov alebo autorská fabulácia, prípadne kombinácia oboch súčasne. Rozhodujúcim kritériom výpovednej hodnoty umeleckej beletrie je osobné prežitie udalostí, lebo len takéto má význam pre vykreslenie atmosféry, rozmyšľania a reakcií jednotlivých aktérov.

Ak začnem svoj príspevok tézou, že Trianon nepredstavoval pre slovenskú umeleckú literatúru žiadnu väčšiu tému, neznamená to, že by slovensko-maďarské vzťahy, definitívna kodifikácia už existujúcej hranice a stály pocit ohrozenia z juhu nehrali v spoločenskom a politickom diskurze žiadny význam. Skôr to odráža skutočnosť, ktorú musíme rešpektovať, že potreba vyjadrovať tieto témy umeleckými prostriedkami zrejme neexistovala, alebo že spomínané témy neboli pre literárnu tvorbu dostatočne produktívne. Osobitný vzťah reality a jej literárneho zachytenia pripúšťa takúto situáciu. Iné problémy a výzvy novej republiky sa ukázali byť zrejme pre hlavný literárny prúd oveľa inšpiratívnejšie. Uprednostňovalo sa zachytenie človeka v nových okolnostiach, vzťah národ

116 Na Slovensku sa snaží programovo o prienik medzi históriou a umeleckou literatúrou z historického hľadiska predovšetkým Ivan Kamenec. Napr. KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 24-38, 56-62, 119-126; KAMENEC, Ivan. Fenomén holokaustu v historiografii, v umeleckej tvorbe a vo vedomí slovenskej spoločnosti. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.) *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu; Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008, s. 111-117; KAMENEC, Ivan: Zmietanie sa medzi politikou, kultúrnou tvorbou a vlastným svedomím. In SZIGETI, László (ed.) *Slová. Pamätnica k sedemdesiatke Rudolfa Chmela*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 130-140; KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, s. 115-128, 133-140. Z literárneho hľadiska k problematike pristupujú napr. *Problémy historického žánru a literárne vzdelanie. Zborník prác z VIII. konferencie o literárnom vzdelávaní v Dolnom Kubíne 1984*. Acta Musei Oraviensis Pauli Országh-Hviezdoslav, zv. 8. Dolný Kubín, Nitra: b.v., 1984; KRŠÁKOVÁ, Dana. Obraz spoločenského života meštianskych vrstiev v slovenskej literatúre na konci 19. a začiatku 20. storočia. In MANNOVÁ, Elena (ed.) *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava: AEP, 1998, s. 93-99; PETRÍK, Vladimír. *Desaťročie nádejí a pochybností*. Bratislava: Kalligram, 2000; BŽOCH, Adam (ed.) *Literárny text a poznanie*. Bratislava: MIMESIS, [2001]; PETRÍK, Vladimír. Mesto a dedina, páni a plebs. In *OS (Slovenská kultúra medzi urbánnosťou a rurálnosťou)*, 2007, roč. 11, č. 6, s. 21-29; BILÍK, René. *Historický žáner v slovenskej próze*. Bratislava: Kalligram, 2008.

117 HROCH, Miroslav a kol. *Úvod do studia dejepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 162 (text Roberta Kvačka).

– jednotliviec – širší kontext, vzťahy medzi mestom a dedinou, medzi človekom a prírodou, vnútorné existenciálne procesy v myslení človeka a pod., čo lepšie zodpovedalo aj možnostiam vtedajších moderných tvorivých metód.

Dôsledkom bolo, že Trianon a slovensko-maďarské vzťahy sa len ojedinele, ba zriedka tematizovali v slovenskej umeleckej próze. Ak sa tak stalo, bolo to takmer výlučne len v dvadsiatych rokoch, predovšetkým k desiatemu výročiu vzniku ČSR. Neskôr bola téma Trianonu prekrytá inými, pre umeleckú tvorbu produktívnejšími témami. Ak sa však v dvadsiatych rokoch niektoré diela skutočne aj dotkli trianonskej problematiky, nebolo to v hlavnom literárnom prúde, ale skôr na jeho okraji, ba na úplnej periférii umeleckej prózy, ktorej tvorcami boli menej významní autori, či, inak povedané, druhá, ba až tretia liga autorov. Literárne kvality väčšiny diel, o ktorých budem hovoriť, sú minimálne, ak nie vyslovene zanedbateľné.¹¹⁸

Možno si položiť otázku, či má zmysel sa potom zaoberať dávno zabudnutými autorami a dielami, ktoré spája s literatúrou niekedy len fakt, že boli napísané a vyšli. Vyšli len raz, aby ich vzápätí čitateľa poslali do úplného zabudnutia. Odpoveď je jednoznačná. Ak pre literárneho vedca nie sú tieto diela a ich autori vôbec zaujímaví, pre historika nie sú prioritné literárne kvality a použité umelecké metódy. Zaujímavé sú témy, nastolené otázky a naznačené riešenia. Do umeleckej literatúry sa očividne dostali z publicistiky a politiky, čím ju navyše aj výrazne poznačili.

Samotný Trianon je spojený v slovenskej dobovej beletrii predovšetkým s maďarskou iredentou. To sú najčastejšie a navzájom prepojené motívy, z ktorých sa potom môžu odvíjať aj čitateľsky vďačné príbehy. Pravda, ak autor zastáva názor, že literatúra by mala byť v úplnom súlade s potrebami doby a z toho sa má odvíjať aj jej dokumentárna hodnota. Ak literatúra nie je umením, ale skôr politickou publicistikou. Anton Prídavok sa tým vôbec netají a robí zo svojej metódy dokonca cnosť. V úvode k svojmu románu *Rozbité ministerstvo* (1928) napísal: „*Román je tendenčný, miestami podoba sa skôr politickej úvahe, myslel som však, že takýmto podaním predmetu vzbudím oň viac záujmu.*“¹¹⁹ Aj to vysvetľuje skutočnosť, ako bolo možné, že Prídavok napísal svoj román za jeden večer. Pravdou je, že aj tak vyzerá. On sám na margo svojich postupov napísal: „*Moje pracovné tempo bolo vždy také prudké, že mohol som iba improvizovať. Okolnosti nedovoľovali pokojne sa venovať myšlienke, kým dozrie a potom ju umelecky stvárniť.*“¹²⁰ Na adresu námetu románu Prídavok poznamenal: „*Zúrivý pohon lorda Rothermera r. 1927 ma inšpiroval napísať tendenčný román Rozbité ministerstvo, ktorý sa otvorene vypořádaval s iredentou, panujúcou na košickej radnici.*“¹²¹

Hrdinom románu „politického zamerania“ *Rozbité ministerstvo* je maďarón Sas. Ide o negatívnu postavu, čomu zodpovedá už jeho podoba: „*Tvár jeho pripomínala zle chovaného buldoga.*“ Bol pôvodom Slovak, ktorý naoko vstúpil do služieb novej republiky,

118 V protiklade k tomu je téma Trianonu v maďarskej literatúre, v poézii a beletrii, ale aj vo verejnom diskurze a v propagande hojne zastúpená. Tento kontrast potvrdzuje úplne odlišné miesto problematiky v maďarskom a slovenskom povedomí. Ukážky (i z ďalších oblastí umenia) možno nájsť v diele SZÁRAZ, Miklós György (ed.) *Jaj, hol a múltunk? A Trianon-jelenség*. Budapest: Helikon, 2005.

119 PRÍDAVOK, Anton. *Rozbité ministerstvo*. Košice: b. v., 1928, s. 3.

120 SNK ALU, sig. 39 D 49, PRÍDAVOK, Anton. Vlastný životopis.

121 Tamže.

prítom však plnil úlohy Budapešti a bol zapojený do zámerov iredenty. Sledoval súčasne svoje vlastné ciele, lebo za rozklad republiky znútra a špionáž v prospech Budapešti mu slúbili ministerstvo. Jeho zámerom bolo znechutiť ľuďom nový režim, vyvolávať odpor a nenávisť voči nemu: „... *budeme štváť ľudí proti Prahe v mene samostatného Slovenska. Čert by na tom sedel, keby na taký lep nesadla polovica obyvateľov Horniakov.*“¹²² Prídavok si tu očividne vyrovnával svoje účty s autonomistickou HSLS, ktorá sa práve vtedy stala súčasťou vládnej koalície. Presvedčenie, že boj za autonómiu je zároveň bojom za oslabenie republiky, bolo vlastné mnohým protivníkom slovenského autonomizmu.

Ďalšou aktualizáciou bolo stanovisko k Rothermerovej akcii. Maďarský agent, ktorý prebehol na slovenskú stranu, na otázku, či bude čosi z veľkej propagandistickej kampane, odpovedal: „*Nezmysel [...] U vás vážni ľudia tomu neveria, sprostákov sýtia demagogiou a nanucujú im vieru, že čonkamadžarország dostane, čo na základe mierových zmlúv stratil.*...“¹²³ O publicisticko-aktualizačnom charaktere románu svedčí aj charakteristická maďarská reakcia, keď Budapešť využila zatknutie Sasa ako argument o útlaku „*praobyvateľov Slovenska*“, teda Maďarov. Svet však už takejto rétorike podľa románu vraj neuveril, keďže mal skúsenosti so známou maďarskou akciou falšovania francúzskych frankov a renomé Maďarov tomu zodpovedalo.

Prídavok netajil, že podkladom k románu preňho bola situácia v Košiciach, ktoré po roku 1918 nadobúdali len veľmi pomaly slovenský charakter. Jednou z príčin bola podľa neho podvrtná práca niektorých maďarónskych elementov, ktoré vďaka nebývajúcej tolerancii a trestuhodnej ľahostajnosti zodpovedných kruhov zámerne spomaľovali poslovenčovanie mesta. V osobitnej úvahe na tému, či sú Košice dosť slovenské, sa Prídavok vrátil k tejto myšlienke, čím chcel dokázať, že jeho román nebol čírym výmyslom, ale opieral sa o reálne fakty. Podľa neho „*v častých prípadoch dalo by sa hovoriť o sabotáži, o úmyselnom poškodzovaní verejného majetku našimi neprajníkmi, ktorých sme ponechali v službe [...] pomocou mestského úradu pracovalo sa v Košiciach po prevrate na veľmi plánovitom udržiavaní maďarčiny na celej sociálne slabej periférii [...] našli sa vlivní jednotlivci, ktorí až u najpoprednejších činiteľov správy štátu pôsobili na ponechaní takýchto škodcov na čelných miestach mestskej správy. A tak sa nám naša veľkodušnosť pomstila. [...] Národ v mnohých prípadoch nemal súcitu so zaslúžilými penzionovanými cirkevnými učiteľmi, ktorí vykonali služby neoceniteľné, týmto vyplácala sa žobrácka penzia, ale vždy bolo dosť peňazí na honorovanie práce ľudí – vyložených nepriateľov republiky.*“¹²⁴ Prídavok ďalej tvrdil, že povaha Slovákov sa rovnako negatívne podpísala na ich správaní, keď napriek vyslovene slovenskému zázemiu mesta sa v Košiciach kultivovali maďarčina s nemčinou a ľudia sa korili všetkému cudziemu pred domácim a vlastným.

V úvahe sa Prídavok obsírne vyslovil, že v meste je nedostatok života, idealizmu a nacionalizmu. Ak sa Maďarom pôvodne slovenské mesto podarilo pomaďarčiť za polstoročie, pri existujúcich a pretrvávajúcych nedostatkoch sa novému štátu nepodarí vrátiť mestu slovenský charakter ani za celé storočie. Podbiehanie Budapešti a nekritickosť voči všetkému

122 PRÍDAVOK, *Rozbité ministerstvo*, 1928, s. 6.

123 Tamže, s. 161.

124 SNK ALU, sig. 39 CH 5, PRÍDAVOK, Anton. Sú Košice dosť slovenské?

maďarskému, roztrieštenosť nemaďarského tábora, diletantstvo, poslanci bez vzťahu k regiónu, pasivita intelektuálov, príklon Židov k Maďarom, nevykonné školstvo, „kvalita“ tlače – to všetko bola len časť príčin, prečo v uliciach mesta bolo počuť „len 18 % maďarského obyvateľstva“. Kde však boli ostatní?¹²⁵ Túto otázku si kládli po návšteve Košíc Jiří Voskovec a Jan Werich, ktorí mali pocit, že počuli všade len im nezrozumiteľnú maďarčinu.

Národnostná štatistika sa stala v pred- i potrianonskom období jednou z kľúčových tém každého slovensko-maďarského diskurzu. Od jej vnímania sa potom odvíjali odpovede na podobné otázky ako Prídavkova. Skúsme sa teraz bez väčších analytických nárokov pozrieť na výsledky troch, z hľadiska národností údajne nevelmi spoľahlivých súpisov. Na príklade mesta Košice, tradične považovaného na základe štatistiky z roku 1910 za maďarské, si porovnajme výsledky z rokov 1910 na jednej a 1921 a 1930 na druhej strane:

	1910 v %	1921 v %	1930 v %
Maďari	75,4	21,2	16,3
Slováci	14,8	59,7	59,7
Nemci	7,2	4,0	4,7
Židia		10,0	
	v absolútnych čísloch	v absolútnych čísloch	v absolútnych čísloch
Maďari	33 350	11 206	11 504
Slováci	6 574	31 572	42 245
Spolu	39 924	42 778	53 749

Tab. č. 1 – Národnostná štruktúra obyvateľov Košíc v rokoch 1910, 1921 a 1930

Pokles obyvateľov, ktorí sa prihlásili k Maďarom o vyše 50 %, štatisticky za čosi viac ako desaťročie, reálne za čosi vyše dvoch rokov, nie je prirodzený a dá sa, ak sa chce, z maďarskej strany interpretovať najrôznejšími brachiálnymi opatreniami v období 1918 – 1921 a štatistickými skresleniami v roku 1921 (nie však v roku 1910!).

Pozrime sa teraz na vývoj obyvateľstva nielen v tomto krátkom období, ale v dlhšom časovom kontexte.¹²⁶ V ňom sa naraz ukážu ako „abnormálne“ práve posledné uhorské štatistiky, ktoré zaznamenávali nárast Maďarov v rozpätí 10 – 20 % za desaťročie. A keď si porovnáme východiskový stav z roku 1850 so situáciou v roku 1921, naraz vidíme, že rozdiely pripadajúce na uvedených vyše 70 rokov vôbec nie sú veľké. Možno sa právom pýtať, nie je stav z roku 1921 vlastne návratom k pôvodnej etnickej skladbe, keď hlavným „prehrávajúcim“ zostali Nemci?¹²⁷

¹²⁵ Tamže.

¹²⁶ ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848-1870. I. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 1, s. 56-77; ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1870-1918. II. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 2, s. 44-61.

¹²⁷ K štatistickým súpisom z obdobia 1919 – 1940 najnovšie ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno: Tribun EU, 2012. Podľa autorov prišlo v pomere medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom v roku 1921 v celoslovenskom meradle prakticky k návratu k roku 1880 (s. 157).

	1850	1880	1890	1900	1910	1921	1930
Maďari	28,5	39,8	49,9	66,3	75,4	21,2	16,3
Slováci	46,5	40,9	33,6	22,9	14,8	59,7	59,7
Nemci	15,6	16,7	13,5	8,1	7,2	4,0	4,7

Tab. č. 2 – Národnostná štruktúra obyvateľov Košíc v období 1850 – 1930

Na otázku, či sú Košice v tomto období slovenské alebo nie, existujú teda rôzne odpovede, závisiace od uhla pohľadu. Iste, jednou z možných odpovedí (presnejšie nemožnosťou odpovede na uvedenú otázku) je viacjazyčnosť obyvateľstva v určitom regióne, ktorá umožňovala pragmaticky deklarovať tú či onú etnickú identitu. Podľa Lászlóa Szarku nemožno v takýchto prípadoch uvažovať v kategórii asimilačných strát a ziskov.¹²⁸ Faktom však je, že viacjazyčných ľudí časom skôr ubúdalo a z oficiálnych štatistík sa – vôbec neberúc ohľad na viacjazyčnosť – vždy vyňali len celkové výsledky, z ktorých sa následne vyvodzovali ďalekosiahle politické konzekvencie.

O selektívnom prístupe k údajom aspoň zopár príkladov. Štatistické výsledky (takmer výlučne) z roku 1910 sú bežne využívané v maďarskej odbornej literatúre a v drivej väčšine bez upozornenia na nástrahy takéhoto postupu. Rovnako sa ale dá „využiť“ každý parciálny údaj. Napríklad po vrchole maďarskej sínusoidy v roku 1910 klesol počet Maďarov v Košiciach v roku 1930 len na 16 % (teda pod hranicu 20 %, tak dôležitú pre jazykové práva menšiny).¹²⁹ V komunálnych voľbách v druhej polovici tridsiatych rokov však košickí Maďari získali polovicu hlasov, čo malo byť dôkazom ich akcieschopnosti a súčasne škandalóznym svedectvom o nevierohodnosti štatistického súpisu, ktorý vzbudil pozornosť údajne aj v zahraničí. Podľa maďarského stanoviska, maďarský charakter Košíc bol týmto nespochybniteľný!¹³⁰ Ani dobové pohľady zo strany ľudí, ktorí dôverne poznali pomery, sa nevymykali z úzko nacionálneho prístupu. Naopak, podľa slovenskej optiky klesol oficiálny počet Maďarov v roku 1938 len na 7 %, aby sa vzápätí po Viedenskej arbitráži začal zase prudko štverať nahor. Názvy kapitol veľmi subjektívnej spomienkovej výpovede hovoria v tejto súvislosti samé za seba: „*Maďarizácia slovenskej košickej národnej pôdy*“, „*Petófiho nárek nad slovenskosťou Košíc*“, „*Minister Nádasý potvrdzuje slovenskosť Košíc a jeho okolia*“.¹³¹

Pozrime sa, ako vnímal po roku 1918 „novoobjavenú slovenskosť“ Košíc spisovateľ a košický rodák Sándor Márai v roku 1933. Popudom k napísaniu článku *Kassa (Košice)* sa stal dojem, ktorý naňho na železničnej stanici v Zürichu urobil iný článok. Písalo sa

128 SZARKA, László. Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. In *Történelmi Szemle*, 2012, roč. 54, č. 3, s. 481.

129 Podľa údajov z roku 1930 malo 6 150 obyvateľov Košíc (vyše 8 %) štatút cudzincov, čo mohlo pomôcť, popri podporovanej disimilácii Židov, k „znižovaniu“ počtu Maďarov a súčasne prispieť k potvrdeniu obrazu slovenskosti Košíc. Pozri BYSTRICKÝ, Valerián – ZEMKO, Milan (eds.) *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava: Veda, 2004, s. 535. Za upozornenie ďakujem Csabovi Zahoránovi.

130 WOJATSEK, Charles. *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award. The Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic 1918 – 1938*. Montreal: Institute of Comparative Civilizations, 1981, s. 158-159.

131 BÖHM, Emanuel T. *V šesťročnom zajatí: (Spomienky na roky 1938 – 1945)*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 69-71.

v ňom o odstraňovaní maďarských názvov ulíc, o vytlačení maďarčiny z tlače, súdov a verejných priestorov, lebo Košice už boli štatisticky slovenským mestom a podiel Maďarov klesol v roku 1930 pod spomínaných 20 %. Márai neveril vlastným očiam a argumentoval autopsiou z čias svojho detstva a mladosti: „*V Košiciach sa nikdy nehovorilo po slovensky [...] Mesto malo jeden vonkajší obvod »hušták«, tam žili Slováci, ale vo veľmi malom počte: niekoľko rodín nádenníkov a mäsiarov. Slovenská inteligencia nikdy v meste nežila. Košice boli pod takým slabým slovenským vplyvom, že ten, kto tam vyrastal, sa nikdy po slovensky nenaučil.*“ Dokumentuje to na sebe. V mestách so zmiešaným jazykom je ako-tak možné osvojiť si aspoň elementárny základ iného jazyka, ale to nebol prípad Košíc: „*Nebola možnosť naučiť sa po slovensky mimovoľne, z počutia, od služobníctva, z pouličných rozhovorov.*“ V skutočnosti, že v škole nebolo jediného Slováka, že v meste nevychádzala slovenská tlač a že neexistovala „slovenská otázka“, nevidel zámer. Jednoducho to tak bolo, resp. nebolo pre koho písať a kde nebol subjekt, nemohla existovať ani „otázka“.

Človek si musí pri týchto slovách nevdojak položiť otázku, kde žilo vyše 6500 Slovákov, ktorých uviedla uhorská štatistika z roku 1910? Podľa Máraioh sa v Prešove hovorilo po slovensky už veľa, na sever od Košíc žili Slováci, ale v meste by ste ich nenašli. O maďarskosti Košíc sa podľa neho nedalo polemizovať, rovnako ako o českosti Zlína alebo Plzne. Košice sa nemohli dostať do nového štátu ani na „rasovom“, ani na jazykovom základe. Boli mestom najvyberanejšieho meštianstva, mestom meštianskych salónov, nádherných domov, mestom s vyspelou maďarskou kultúrou, dušou a sebavedomím, mestom vyslovene európskym, ba jedným z najeurópskejších v Uhorsku. Máraioh Košice sú Košicami jeho detstva a mladosti, v jeho pamäti niet slovenských stôp. Kde sa v tomto maďarskom „*Debrecíne*“ vzali Slováci a Česi? Márai má toto vysvetlenie: „*Slovákov tam museli osídľovať vlakmi: úradníkmi a robotníkmi, a predovšetkým Čechmi, ktorí si dali poselať z Čiech ešte aj chlieb, lebo nechceli míňať peniaze v maďarskom meste.*“ Mesto, kde ležia jeho starí otcovia, kde sa on sám narodil, sa teraz neoznačuje ako maďarské, a to je pre Máraioh jednoducho nepochopiteľné.¹³²

Máraimu možno veriť. Skutočne sa mohlo stať, že sa nedostal do kontaktu so Slovákami. Avšak takéto zovšeobecnenie kríva na obe nohy. Rovnako by predsa mohol hovoriť slovenský nádenník zo spomínaného „Huštáku“, ktorý sa nikdy nevymanil zo svojho prostredia, v ktorom sa hovorilo len po slovensky. Skutočný priestor na zmenu identity ležal mimo týchto vrstiev. V trilingválnom prostredí Košíc roku 1880 len 21 % obyvateľov maďarskej materinskej reči neovládalo iný jazyk (roku 1900 až 34 %). To boli ľudia, ktorí sa narodili do maďarsky hovoriacich rodín a formovala sa u nich maďarská identita, zatiaľ čo pri 30 %, ktorí hovorili aj po slovensky (roku 1900 32,4 %), to už bolo s identifikáciou otáznе. Po maďarsky vedelo len 27 % obyvateľov slovenskej materinskej reči a tu bol tiež ďalší priestor pre asimilačné snahy.¹³³

132 MÁRAI, Sándor. Kassa. [Pôvodne vyšlo v] *Újság*, 20. septembra 1933. Citované podľa MÁRAI, Sándor. Maďarské Košice. In *Týždeň*, roč. 8, č. 28, 11. júla 2011, s. 60-61.

133 Podrobnejšie ku Košiciam v 19. storočí HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 295 a nasl.

Známy prekladateľ Karol Wlachovský k Máraiho článku dodáva, že hoci genetický kód súčasnej maďarskej populácie je už na 97 % europeizovaný, maďarský jazyk sa nevymenil, ale kontinuálne sa vyvíjal: „*A to je kľúč k Sándorovi Máraiho. Maďarčinu aj v emigrácii pokladal za jedinú krajinu svojho bytia. V nej žil aj mimo vlasti.*“¹³⁴ Máraiho predkovia pochádzali zo Saska, on sám si pomaďarčil meno od roku 1918. Jeho otec Géza Grosschmid bol po roku 1918 dve volebné obdobia senátorom v Prahe, a teda sa najväčšou pravdepodobnosťou vedel po slovensky. A hoci Wlachovský akceptuje, že na Máraiho sa nenalepilo jediné slovenské slovo, v závere článku si kladie otázku: „*Akým jazykom sa dohovoria s ruskými dôstojníkmi, keď s nimi pri prechode frontu konverzoval o ruských klasikoch [...], ako o tom píše vo svojich denníkových záznamoch? Keďže po rusky nevedel, bolo to azda po nemecky?*“¹³⁵

Vráťme sa znovu ku spomínanému románu Antona Prídavka. V jeho závere vyslovuje sugestívne a expresívne, v duchu vtedajšej rétoriky, jednoznačne negatívny postoj k starému Uhorsku a k akýmkoľvek snahám o jeho obnovenie: „... musela prísť svetová vojna, aby túto pracháreň, tento brloh otročovateľskej šľachty rozbila [...] tisíce a tisíce ľudí muselo povstať a volať na svetových fórach, že tu niet pravdy, že tu niet slobody, že odtiaľto ľudia museli za hranice utekať a keď svet uveril, najali si Sasovcov a podobných nestatočných jednotlivcov, aby zaviedli v strednej Európe novú mučiareň slabých národov [...] nie, nemožno večne zavádzať, nemožno večne klamať. Každý zločin nájde svoj trest, každá zvrhlosť dostane sa pred prísneho sudcu.“¹³⁶

O tom, že Košice sú z hľadiska slovensko-maďarských vzťahov mimoriadne dôležitým a súčasne špecifickým problémom, svedčí aj román venovaný ich vývoju v celej prvej polovici 20. storočia. Napísal ho dnes už prakticky zabudnutý Vladimír Kalytčuk a vyšiel pod názvom *Pohraničné mesto* v roku 1955. Rok vydania napovedá, že z hľadiska autora boli najdôležitejšie slovensko-maďarské konfrontácie v horthyovskom období a proces triedneho uvedomovania sa hlavného hrdinu, z ktorého vyrastie presvedčený komunista a bojovník za národnú slobodu. Na druhej strane práve začiatok 20. storočia pôsobí v dôsledku toho v románe najpresvedčivejšie, keďže schematizmus sa uplatňuje postupne a úzko súvisel s presadzovaním sa komunistov v rozvíjaní príbehu.

Rozdelenie mesta bolo demonštrované v súvislosti s odchodom maďarských boľševických vojsk. Maďarská klika v meste verila v príchod riadnej národnej „bielej“ oslobodzovacej armády, pri koňaku vypracúvala zoznamy „panslávskej chamrade“ a „Čechúňov“ a súčasne si rozdeľovala funkcie v budúcej verejnej správe. Čechoslováci robili to isté. Sedeli pri kalíškoch borovičky, zhotovovali zoznamy všetkých dôležitých Maďarov a boľševikov a rovnako si delili všetky dôležité posty. Najväčšiu radosť zo situácie mali rôzni špekulanti. Tým bolo jedno, kto „oslobodí“ mesto, všetci boli lepší ako boľševici. Nemali žiadne zástavy a zoznamy si robili pre istotu pre všetky prípady.

Trianon je v románe len nepriamo naznačený v závere jednej z kapitol: „*Armáda komúny sa podľa rozkazu stiahla za demarkačnú čiaru, za tento neviditeľný pás, ktorý ostal*

134 WLACHOVSKÝ, Karol. Márai, Košice a slovenčina. In *Týždeň*, roč. 8, č. 28, 11. júla 2011, s. 63.

135 Tamže.

136 PRÍDAVOK, *Rozbité ministerstvo*, 1928, s. 166-168.

*celých dvadsať rokov hranicou nenávisť a nepriateľstva. Onedlho sa v meste zjavili plagáty s heslami: Pravda víťazí! Ať žije sloboda! A v tesnom susedstve, oddelenom demarkačnou čiarou, temer súčasne zaznel zbesilý výkrik: Nem, nem soha!*¹³⁷

Hlavný hrdina románu neprejavuje vyhranenú etnickú identifikáciu. Otec bol Rusín, matka Maďarka, on sám sa však veľa pohyboval v slovenských kruhoch. Ako logické vyústenie sa nakoniec javí, že po dlhoročnom komplikovanom vývoji končí v radoch internacionálnych komunistov. Keď začal publikovať do novín, ujala sa ho hlavne maďarská tlač a zo strany jedného z redaktorov odznegli na adresu mladého publicistu tieto výčitky: „... *prečo píšete tie svoje besednice stále o živote volajakých bedárov nejasnej národnosti, bez náležitého nacionálneho vyhrotenia? Prečo sa vo svojich prácach nezameriavate povedzme na propagáciu [...] revizionistických snáh? [...] Totiž, [...] pochopte ma, [...] prečo sa nezameriavate [...] na boj za menšinové práva....*“¹³⁸

Národnostná otázka a národnostné konflikty sa ťahajú celým príbehom. Ako vidieť na príklade multietnických Košíc a úvah nad ich charakterom, otázka identity sa stáva v súvislosti so štátoprávnymi zmenami jednou z najdôležitejších pre ďalšie osudy každého človeka. Slovenská beletria, hoci aj z umeleckého hľadiska periférna, dostatočne upozorňuje na tento moment a môže byť v tomto smere impulzom aj pre profesionálnu historiografiu. V mnohých úvahách na trianonskú tému sa na slovenskej strane v odbornej historickej spisbe nedostatočne pracuje s touto problematikou (napr. s otázkou tzv. sivej vrstvy v slovenskej spoločnosti, teda ľudí s možnou dvojitou identitou), na maďarskej strane sa zámerne akoby ani nepočítalo s masovým charakterom podobného javu.¹³⁹ Pritom aj tu nájdeme príklady, ktoré môžeme po roku 1918 zovšeobecniť, napr. osud štátneho úradníka z Nitry, ktorý v novej situácii zostal na starom poste a zložil prísahu novému štátu. Sám si takto pragmaticky zdôvodnil svoj postup a deklarovajú zmenu lojality (maďarský text je preložený, pôvodne nemecké a slovenské časti sú ponechané v pôvodnej podobe): „*Len žiadne ťažkanie si, milí moji. Zmenili sa pomery, ako okolo nás v Nitre hovoria. Teraz je dôležitý chlieb, svätý chlieb a my pri štáte nemáme ľahkú robotu. Nie sme na voľnej nohe ako ty, lieber Herr Schwager. Musíme sa prispôbovať, prosím pekne. A dá sa ináč prispôbovať ako úplne? [...] Nechcem byť obyvateľom vagóna s päťdesiatkou na krku [...] Pista Tisza hat uns verspielt, kto by to veril? Bolestivá vec, ťažká vec. Na polceste sa však nedá zastať. Wenn schon, denn schon, prosím ponížene. Čo som mohol robiť, vyriešil som problém lieber Herr Schwager po nyitrianszki [...] Demokracia je pekná vec a keď k nej potrebujeme trochu po tótsky hovoriť, tak hehehe nepôjdeme kvôli tomu do susedov. Nemožno ináč tam hore Nyitra milá Nyitrában [...] Man muss gute Miene machen, proszím ponyizsenye. Oni vyhrali ako u nás hovoria. Nové časy, noví ľudia [...]* My

137 KALYTČUK, Vladimír. *Pohraničné mesto*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1955, s. 52.

138 Tamže, s. 123-124.

139 Naposledy poukázala na štruktúrovanosť sivej vrstvy SEGLOVÁ, Lucia. *Rok 1918 zblízka*. Dizertačná práca: FF UK. Bratislava, 2010. V iných textoch zase v súvislosti so štátoprávnymi zmenami nájdeme spochybňovanie zaužívaných stereotypov, napr. povinnej maďarskej identity štátnych zamestnancov Uhorských štátnych železníc (MÁV), (KRÁLIK, Štefan. *Učeň boha Aesculapa*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989, s. 16-22).

štátni sme sa vždy museli prispôbiť, prosím ponížene. Wir waren grossmütig in Ungarn, dovtedy sme utláčali Slováčikov, kým sa pekne oni nestali pánmi nad nami. Teraz szu onyi pányi und wir müssen uns fügen [...]. Vo všetkom je nová móda, milí moji. Ale ešte ďalej od Zoboru tancujeme čárdáš, prosím pekne [...] A čo sa aj stalo? Žiadna veľká vec. Predtým sme v kuchyni hovorili po tótsky a na úrade po maďarsky. Teraz je to opačne. Na úrade povedálunk po slovensky, doma však po maďarsky, to je všetko, prosím ponížene.⁴¹⁰

Druhý prameň sa týka evanjelického kňaza, ktorý riešil podobnú dilemu: „Po prevrate som sa ocitol v ťažkej situácii. Čo robiť? Odišť do Maďarska a či ostať v ČSR? Mnohí ľudia si vybavili túto otázku hravo. Pre mňa bola nesmierne ťažká. Bol som toho názoru, že človek si nesmie meniť ani národnosť, ani náboženstvo, a to za nijakých okolností. [...] Doteraz som sa považoval za Maďara. Mienil som to úprimne. Prišlo mi však na um, ako často som musel preglgnúť posmešné poznámky: si Tótočka a nie Maďar. S tým som bol načistom, ak by som sa aj naďalej považoval za Maďara, nemohol by som ďalej ostať v ČSR. Ako? Či ako Maďar budem slúžiť svojmu slovenskému ľudu? Či v Maďarsku budem medzi svojimi? Čoskoro som došiel k úsudku, že nesmiem odísť, nemôžem, len tu som doma, medzi svojimi. A keďže je to tak, musím hneď a navždy stiahnuť všetky dôsledky vyplývajúce z tejto skutočnosti. To som aj urobil. Nešlo to celkom hladko. Bol som však dôsledný, lebo som videl jasne. Keď chcem slúžiť svojmu ľudu slovenskému, musím s ním aj cítiť [...] Mnohí z kolegov a známych odsudzovali tento môj krok. Aj oni prijali službu v ČSR, ale aj naďalej sa považovali za Maďarov. Podľa potreby aj chvastali sa tým, akými sú Maďarmi. Po niekoľkých rokoch ma prelicitovali až nápadne. Ja, ktorý som po prevrate prestal byť Maďarom, nikdy som nevedel bez príčiny nadávať na maďarskú národnosť. Ale z ich úst zneli reči, nad ktorými sa pohoršovali aj predprevratoví Slováci...“⁴¹¹

V tom istom roku ako *Rozbité ministerstvo* napísal Anton Prídavok svojím expresným a expresívnym štýlom aj román *Svitanie na východe* (1928). Je umelecky hodnotnejší, hoci schematizmu sa autor ani tu nevyhol. Témou je rok 1918 a prvá polovica roku 1919. Opisujú sa protislovenské perzekúcie v armáde i v zázemí, konkrétne v Prešove. Napriek nim narastá sociálne i národné hnutie. V ich rámci dostávajú v románe priestor i známe rabovačky z konca októbra 1918 a rovnako povestné krvavé represálie s masovými popravami z prvého novembrového dňa.¹⁴² Opisuje sa i vtrhnutie maďarských boľševikov na Slovensko a vznik Slovenskej republiky rád. Pre nás je však zaujímavá problematika etnickej identity. V čase odchodu maďarských vojsk utekajú pred Čechmi aj mnohí obyčajní ľudia uvažujúc: „Barátom, ja myslím, aby sme my nečakali na tých raubírov [...]

140 PEÉRY, Rezső. Pista bátyám és a nemzetiségi kérdés (1938). In *A magyar esszé antológiája Sorskérdések*, zv. 2. Budapest: Osiris, 2006, s. 139-141.

141 HAJDU, Július. *Labutí diktát* (rukopis), s. 64-65. Rukopis je v súkromnom archíve emeritného biskupa Východného dištriktu ev. a. v. cirkvi Jána Midriaka v Prešove. Citované podľa ŠVORC, Peter. Východné Slovensko a otázky (problémy) jeho etnickej sebaidentifikácie (sebareflexie) v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia (rukopis). K tomu aj ŠVORC, Peter. Mestá východného Slovenska v čase prevratu (1918) a po ňom. In HEPPNER, Harald – ŠVORC, Peter (eds.) *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov; Graz: Universum, 2012, s. 31-54.

142 K tomu HRONSKÝ, Marián. Prešovská vzbura. Nezmyselné krviprelievania na sklonku prvej svetovej vojny. In *Historická revue*, 1994, roč. 5, č. 10, s. 17-18.

keď si dobrý vlastenec, nebudeš im slúžiť. Poď, pôjdeme na neohrozené územie. Ja tu neostanem [...] Maďar nemá čo hľadať tam, kde budú panovať Česi...“ Na otázku neskrývajúcu prekvapenie: „A veď vy ste Slováci“, nasledovala odpoveď: „Čože, ja krpčiarom? Ja, buta tót?“¹⁴³ Podobné a z autopsie vychádzajúce motívy prihlasovania sa ku kolektívnym identitám na východnom Slovensku môžu byť pri historickom výskume mimoriadne produktívne.

O publicistickom charaktere románu svedčí záverečná poznámka autora, typická pre celú Prídavkovu prozaickú tvorbu: „*Za dôležité pokladám uviesť, že dej tejto črty vzatý je zo skutočného života. Prešov takto prežíval posledné dni vojny a prvé chvíle svobody [...] Osoby v črte vystupujúce, vzaté sú zo života, niektoré skryté sú pod pseudonym, aby nebolo pohoršenia, výčitiek.*“¹⁴⁴ Nižšiu umeleckú hodnotu mala kompenzovať minimalizácia autorskej licencie a pravdivosť zachytených dejov.

Desiate výročie republiky a súbežné oslavy tohto jubilea utvárali priaznivé ovzdušie pre formovanie historickej pamäti a istých stereotypov, v tomto prípade protimaďarských. Svedčí o tom nepriamo i dobová novinová glosa Andreja Mráza, ktorý nie najpresnejšie uvádza, že Prídavkov román zachytáva ako „*maďarská soldateska v krvi potlačila povstanie vyhladovelého ľudu.*“ Podľa Mráza je kniha určená hlavne pre ľud a na margo tvorivej metódy autora dodáva: „*Prílišné pridržanie sa skutočných udalostí hatí rozpjatie tvorčej fantázie. A vyššia umelecká náročnosť Prídavkova na tomto skutočnom lpení i strokotáva.*“¹⁴⁵ Iné recenzie zdôrazňujú východoslovenské prostredie a východoslovenského autora s dôkladnou znalosťou reálií a zachytením „*psychológie más*“. Ale aj aktivity známeho iredentistu Viktora Dvorcsáka v šarišskom prostredí. Dokumentárnosť je silnou stránkou diela, aj preto recenzenti ľutujú skratkovitosť a nevyužitú možnosť tať dejové zápletky aj ďalej. Podčiarkuje sa výrazný umelecký pokrok v porovnaní s Prídavkovou románovou prvotinou. Podľa iných tam, kde končí *Živý bič* Mila Urbana, začína Prídavkovo *Svitanie na východe*. Len Hlavajov je tu podstatne viac.

Prídavok sa k uvedenému dielu vrátil vo svojom životopise písanom počas druhej svetovej vojny: „*Krátko na to, na oslavu desiateho výročia slovenskej slobody, tiež so zámerom tendenčným chytil som pero do ruky, aby som na základe mne známych detailov z prešovského prevratu napísal viac dokumentárne ako beletristické dielo [...] vo Svitani na východe dokazoval som, že i východ sa zaslúžil o svoju slobodu a že sa na ňu pripravoval.*“¹⁴⁶ Román vyšiel ako súčasť veľkého projektu Slovenskej ligy k desiatemu výročiu vzniku republiky. Táto organizácia si zaumienila symbolicky postaviť desať slovenských škôl na etnicky zmiešanom území, vybudovať desať pomníkov pripomínajúcich hrdinov, udalosti a činy z nedávnej slovensko-maďarskej minulosti a vydať desať kníh „*zo smutnej minulosti (pod Maďarskom) a lepšej prítomnosti (v Československu).*“¹⁴⁷ Oba Prídavkove romány z roku 1928 potvrdili, akú váhu autor prikladal okrúhlemu výročiu štátu. Nebolo taktiež

143 PRÍDAVOK, Anton. *Svitanie na východe*. Bratislava: Slovenská liga na Slovensku, 1928, s. 146-147, 151.

144 PRÍDAVOK, *Svitanie*, 1928, s. 174.

145 SNK ALU, sig. 39 F 1, výstrižky.

146 SNK ALU, sig. 39 D 49, PRÍDAVOK, A. *Vlastný životopis*, s. 4.

147 PRÍDAVOK, *Svitanie*, 1928, s. 3.

náhodné, že 28. októbra 1928 sa dokonca stihol aj oženit, a keďže si bral Češku, mala celá symbolika tohto aktu stopercentný charakter.

Román Petra Kompíša *Osloboditeľ* s podtitulom *Román súčasných dní* vyšiel tiež v roku 1928, teda v desiatom jubilejnom roku republiky. „*Osloboditeľom*“ je Elemér Hajnóczy, major maďarskej armády, šéf špionážnej kancelárie ministerstva vojenstva v Budapešti a vodca iredenty pod firmou Krvavého zväzu dvojitého kríža. Prichádza na Slovensko, kde maďarská menšina vedená bývalou šľachtou a zemanmi, ako aj bývalými župnými štruktúrami, čakajú naňho ako na organizátora a vodcu pripravovaného maďarského povstania, ktoré malo s vojenskou pomocou Budapešti vytrhnúť územie obývané Maďarmi spod kontroly Prahy a po medzinárodnej dohode pričleniť k Maďarsku. Aj Hajnóczy je negatívnou postavou. Postupne zvädza všetky ženy miestnych maďarských elit a zo začiatku to manželia považujú za národnú česť a zatvárajú pred tým oči. Keď však od nich vymámi peniaze za bezcenné maďarské obrazy a povstanie sa nekoná, vykluje sa z hrdinu obyčajný podvodník, ktorý len zneužil naivné očakávania spoločenskej elity v rámci maďarskej menšiny. Maďari podľa tohto i Prídavkových románov nie sú schopní a ochotní spoznať a akceptovať spoločenskú realitu.

Diela Kompíša i Prídavka majú spoločnú, doslova publicistickú aktualizáciu. Spomínajú sa v nich doboví slovenskí a maďarskí politici, lord Rothermere, politické strany, politici i reálne postavy maďarskej iredenty (František Unger, František Jehlicska, Viktor Dvorcsák). Podľa Prídavka „*úlohu románopisca predstavujem si tak, aby bola v súlade s potrebami času. Je osobným šťastím umelca, ak spletie časové hodnoty s hodnotami večnými, ale nie je dôležité, aby kniha žila celé storočia. Každá doba má svojich spisovateľov. Každá kniha však má mať hodnotu dokumentárnu a aspoň takú cenu, aby dobre poslúžila súčasníkom.*“¹⁴⁸ V duchu tohto kréda postupoval vo svojej tvorbe. Aktualizáciám sa však nevyhli ani ďalší autori, napríklad Peter Kompíš sa ako prívrženec autonomizmu netají ostrými protičeskými postojmi, prezentujú ich nielen jednotlivé postavy, ale aj vlastný autorský text.

Na próze Antona Prídavka *Rozbité ministerstvo* je zaujímavý moment zmierenia a vízia budúcnosti naznačená osudom Kláry, jedinej dcéry hlavného negatívneho hrdinu Sasa. Zalúbila sa do kapitána československej armády Čecha Novotného a po zatknutí a odsúdení otca si zvolila osud po boku Novotného. V závere románu sa o Klárinej voľbe píše: „*Znaky starej výchovy a starej kultúry Klára v novom prostredí zamenila si veľmi skoro a zamilovala si tento nový život. Lebo videla, že prijali ju za svoju, že všade chovali sa oproti nej úslužne a milo, a že v tom inom svete, proti ktorému jej otec tak mrzko a zákernicky pracoval, našla viac lásky a oddanosti, ako v rodičovskom dome.*“¹⁴⁹

Podobný motív nájdeme v ďalšom románe s vyslovene trianonskou témou, odohrávajúcim sa na slovensko-maďarskej hranici na východnom Slovensku a s názvom *Cez zatvorenú hranicu*. Je z roku 1929 a jeho autorkou je Jolana Cirbusová. Aj tu sa v závere odohrá symbolická svadba československého plukovníka s pôvodne maďarsky cítiacou šľachticnou. Mladomanželii si spolu kupujú šľachtický kaštieľ a budú v ňom žiť

148 SNK ALU, sig. 39 D 49, PRÍDAVOK, A. Vlastný životopis, s. 6.

149 PRÍDAVOK, *Rozbité ministerstvo*, 1928, s. 190.

v podmienkach nového štátu. Idealisticky, až naivne znejú posledné slová: „*Tak tu ostane všetko, ako to bolo vtedy, keď bol majetok ešte v zemianskych rukách. Len starý šľachtický erb sa strhne z kaštiela a storočné stromy budú šepkať nové príhody. Hoci tunajší život nebude pokračovať pod úradnou zemianskou viechou, môže byť práve taký pekný, ako v dobe šľachtictva. Len bude teplejší, šľachetnejší, blaženejší – a slovenský...*“¹⁵⁰

Téma Trianonu je v Cirbusovej románe spojená s problematikou šľachty. Šľachty ako symbolu starého Uhorska v konfrontácii s novou republikou. Rodinu šľachtica Filipa Oravského rok 1918 rozdelí. On sám zobral prevrat na vedomie a zastával názor podobný kniežaťu Liviovi Odescalchimu, teda historicky reálnej postave aristokrata, ktorý sa dal do služieb nového štátu. Za to bol v Budapešti vyhlásený za duševne chorého. Stanovisko Filipa Oravského nebolo bez výhrad: „*S víťaznou radosťou by som vítal vo svojom kaštieli štátny a národný prevrat, keby uznali v ňom naše zemianstvo [...] Ono bolo vždy ozdobou, podporou každého štátu a národa [...] koľko zemanov slovenského pôvodu týmto strácajú [...] návrat národného zemianstva pôsobil by prítlačivou silou na panskú spoločnosť občianskeho pôvodu [...] Tak bolo treba zariadiť veci, aby si každý mohol podržať svoje milé miesto i po štátnom a národnom prevrate. Aké prekrásne by to bolo, keby som ako slovenský zeman mohol ďalej pokračovať v tom, čo som ako maďarský zeman začal.*“¹⁵¹ Nakoniec, s ľútosťou akceptoval aj stratu erbu, veď majetok a šľachtický duch ho vykompenzujú. Navyše, keď sa zjavili prvé československé pluky, videl viac slovenské zástavy (!) a „*slovenský národ bol povznesený medzi slobodné národy [...] spadla z neho maska maďarského zemana a víťazoslávnym jasotom naplňalo sa srdce do krvi urazeného a poníženého oravského Slováka. Táto chvíľa mu priniesla zadosťučinenie...*“¹⁵² Zato stotožniť sa so ženbou/vydajom pod úroveň rodiny by sa nedokázal. Staršia z jeho dcér zostáva presvedčenou Maďarkou, ktorá s vlasteneckým smútkom pozoruje nové Maďarsko za riečkou tvoriacou novú hranicu. Jej snúbenec Tornay pracuje v službách iredenty v Budapešti. Obaja túžia po obnove veľkého Uhorska. Jej mladšia sestra, naopak, prijala život v novej republike, „*národné vzkriesenie zachvátilo aj jej srdce*“ a zostala v dileme medzi novou vlasťou a snúbencom, zamestnanom na ministerstve v Budapešti. Národný rozchod by mohol znamenať koniec ich lásky, avšak ešte tu bola šanca. Hoci pravému Maďarovi by nebránila nikdy v jeho maďarskosti, jej milý mal slovenský pôvod, keďže jeho starý otec sa kedysi pomadžarčil ako potomok zničenej zemianskej rodiny. Svojimi postojmi sa jej nakoniec podarilo vyvolať v ňom jeho pôvodnú a dovtedy potlačenú slovenskosť. Možno povedať, že láska ho privedla k národu.

Nakoniec si maďarsky zmýšľajúca sestra konfrontuje svojho arogantného a povýšeneckého milého z Budapešti Tornaya s demokraticky zmýšľajúcim československým dôstojníkom Skalníkom. Tento stereotyp šľachtického a panského Maďara, ktorý naduto a blahosklonne prijíma prejavy vernosti, a na druhej strane demokratického Čechoslováka, rozhodol nakoniec o poznaní, že každý z národov má vlastný štátny priestor a v ňom

150 CIRBUSOVÁ, Jolana. Cez zatvorenú hranicu. In CIRBUSOVÁ, Jolana. *Tiché boje*. Bratislava: Tatran, 1976, s. 104.

151 Tamže, s. 15.

152 Tamže, s. 12.

možnosti na vlastný vývoj. Tornay, naopak, sebaisto prehlasoval, že všetko je dočasné, treba prinavrátiť odtrhnuté územia, vyhrážal sa a hovoril o poddanských národnostiach, pre ktoré bolo ctou byť pod maďarským panstvom. Skalník kúpil impozantný grófsky kaštieľ, čím akoby premostil vzdialenosť medzi starým a novým svetom: „*Kaštieľ i majetok ostane ten istý, i keď bude jeho majetkom, len nový duch vtiahne doň. A do tohto novými ideami presiaknutého kaštieľa uvedie Evu. Ale najprv musí jej zmysľanie prispôbiť zmenám štátnym, národným a spoločenským, aby zo šumu storočných stromov, ktoré ju pripútajú k novému domovu, vyciťovala zmenu nových časov.*“¹⁵³ Aj pri premenách etnických identít, či už len navonok deklarovaných alebo aj vnútorne precitovaných, mohlo prichádzať ku kompromisom.

Nová hranica vedená cez rieku je kľúčovým motívom románu. Rozdeľuje dva svety a dve kultúry. Na oboch jej brehoch sa rozhoduje o osudoch hrdinov. Problematika etnických identít, ich voľba a problémy s tým spojené, sú nielen modernou témou, ale jednou z kľúčových otázok každého štátoprávneho prevratu. Problematika stavovských identít bola témou možno už neaktuálnou, ale charakter oboch štátov umožnil rozohrať aj túto rovinu. Hoci schematizmus a neživotnosť postáv sú očividné, nová hranica a latentný konflikt medzi oboma štátmi sú ambicióznou témou a v tomto prípade pokus a zámer majú väčší význam ako samotná realizácia. Cirbusová navyše mnohé prežila a skúsila doslova na vlastnej koži. Pochádzala z východného Slovenska, veľkú časť života prežila mimo Slovenska, hovorila a písala šarišským dialektom a nebola ani jednoznačne etnicky vyhranená. Zrejme mnohé otázky etnickej voľby jej hrdinov majú rodny list v jej vlastných osobných zážitkoch, s ktorých dôsledkami bola neustále konfrontovaná. Pripomeniem, že jej prvotina mala názov *Národné prebudenie*. Sama síce prijala slovenskú identitu, ale spisovnú slovenčinu si nikdy neosvojila.¹⁵⁴

Z literárnych pokusov zachytiť vývoj šľachty po roku 1918 chcem upozorniť na román Jozefa Cígera-Hronského s charakteristickým názvom *Na krížnych cestách* (1939), ktorý kriticky monitoruje morálny úpadok tejto vrstvy po roku 1918. Usilujúc sa zúfalo o vlastné prežitie, šliape si po svojich vlastných hodnotách. Ide o dielo umelecky z úplne inej ligy, tu sú Trianon a nové hranice nepomenovaným medzníkom medzi starým a novým svetom. Na prvý sa nostalgicky spomína a v konfrontácii s tým druhým ľudia včerajška prehrávajú.

Ideovú pestrosť vybratých autorov zavřším vyslovene proletárskym umelcom Václavom Chlumeckým a jeho utopickým románom *Profesor Šiltao* z roku 1923. I toto dielo, podobne ako väčšina predchádzajúcich textov, má výrazné publicistické črty, navyše je zaťažené až schematickou komunistickou propagandou. O jeho charaktere a kvalitách najlepšie vypovedá úryvok z nadšenej recenzie dobovej komunistickej tlače, kde sa zo všetkých nedostatkov urobili trvalé pozitívne hodnoty: „*Netrápi sa hľadaním nejakej novej formy vyjadrovania, nepovažuje za najvážnejšie stavať vety tak, aby stavba deja vyzerala ultramoderne, ale všetko úsilie kladie do snahy dať proletárskemu čitateľovi čím viac*

153 Tamže, s. 74.

154 SNK ALU, sig. 49 BY 2, J. Cirbusová A. Škultétyovej z 29. septembra 1928.

*jasného chápania a triedneho vedomia.*¹⁵⁵ Román sa vymyká do istej miery z okruhu ostatných prác, keďže je skôr utópiou a želaním autora ako zachytením osobného zážitku. Ideologický rámec však má svoje čaro a na diele možno demonštrovať využitie problematiky na úplne iné ciele ako v prípade ostatných literárnych diel.

Dej románu sa odohráva v bezprostrednej súčasnosti, začína v júni 1923 pristátím veľkej kozmickej lode na Pohroní pri Podbrezovej. Mimoszemšťania skúmajú život na Zemi. Nachádza sa podľa nich ešte len v primitívnom štádiu, lebo na planéte Siva už majú dávno komunistickú spoločnosť. Z ich pohľadu, ako aj z pohľadu ich pozemského spojenca, komunistického agitátora Janka Kosáka, niet rozdielu medzi Československom a Maďarskom, keďže obe vykorisťovateľské spoločnosti sú postavené na triednych, protiludových základoch. To odporuje zažitým, aj dobovým, stereotypom o rozdieloch medzi oboma štátmi. Sivuánci sa nenechajú zneužiť Benešom (v diele Šebenom) na imperialistické ciele, ale vezmú si ho ako zajatca na svoju planétu. Pri pristátí v Budapešti sa strhne ozbrojený konflikt, v ktorom má horthyovské Maďarsko (jeho reakčný charakter je viackrát zdôraznený) morálnu podporu československej vlády. Autor chcel ukázať, že triedne postoje boli podstatne silnejšie ako akékoľvek nacionálne stereotypy. Vidieť to, nakoniec, aj na policajnom prezidentovi Klimovičovi, ktorý sa na adresu Kosáka, spolupracujúceho so Sivuáncami, vyslovil takýmito slovami: „*Poznám toho lotra! [...] Veď som s ním mal dosť roboty ešte za maďarského režimu, keď som ho niekoľkokrát zatkol za to, že štvál proti maďarskému štátu. A ani v našej demokratickej republike nechce robiť dobrotu; bol už dva razy zatvorený pre štvanie proti veľkostatkárom.*“¹⁵⁶ Irónia tohto výroku z úst vysokého predstaviteľa štátu bola viac ako zrejma.

Maďarsko a osobne Horthy sú po rokovaní nakoniec prinútení zaplatiť obrovskú sumu v zlate, ktorú Sivuánci využijú na podporu nezamestnaných v Maďarsku a Československu. To vzbudilo v Prahe nevôľu, lebo veď československí nezamestnaní nie sú predsa odkázaní na maďarské peniaze. Maďarov prinútili prepustiť na slobodu aj politických väzňov, hoci zdôraznenie, že ide o slobodu v Maďarsku, malo v diele taktiež silný ironický podtón. Záver práce mal charakter futuristickej vízie a Chlumecký nie najhoršie odhadol vývojové tendencie. Beneš bol z planéty Siva prepustený až v júni 1944, keď Československá socialisticko-komunistická republika bola už súčasťou Spojených štátov európskych. Beneš prišiel o dom, doktorský titul a jeho dcéra (!) si vzala bývalého zámočníka. Napriek tomu sa Beneš pod vplyvom prežitého úplne zmenil a stal sa hrdým občanom nového sveta.

Nakoniec spomeniem aj „trezorové“ práce, ktoré s Trianomom súvisia do takej miery, že sa zaoberajú jemu predchádzajúcimi bojmi proti Maďarskej a Slovenskej republike rád, pomáhajú spoluvytvárať protimaďarskú atmosféru a fixujú v historickej pamäti stereotypy, ktoré budú ešte desaťročia neskôr účinne fungovať. Udalosti roku 1919 zachytil v mimoriadne presvedčivých memoároch Ján Straka pod názvom *V bolševických pazúroch* (1929).

155 Z recenzie B. R. Švarcovej z *Pravdy chudoby* (29. júna 1924) cit. podľa DRUG, Štefan. Doslov. In CHLUMECKÝ, Václav. *Janko Kosák v nebi a iné prózy*. Bratislava: Tatran, 1978, s. 211.

156 CHLUMECKÝ, Václav. Profesor Šiltao. In CHLUMECKÝ, Václav. *Janko Kosák v nebi a iné prózy*. Bratislava: Tatran, 1978, s. 122.

Krutosť maďarských bolševikov a atrocitu voči slovenskému civilnému obyvateľstvu v Prešove, Košiciach a okolí, pocítené navyše na vlastnej koži, tvorili obsahovú náplň celého diela. Jeho vyústením bola Strakova požiadavka na postavenie pomníka štyrom šarišským martýrom – obetiam maďarského vpádu na Slovensko v roku 1919.¹⁵⁷ O Strakovo dielo sa významne opierala už spomínaná práca Antona Prídavka *Svitanie na východe* (1928), čo znamenalo, že Prídavok musel Strakove pamäti poznať ešte z rukopisu.

Rovnako výborným historickým prameňom memoárového charakteru o pomeroch v Budapešti v roku 1919 sú pamäti Jána Wagnera pod názvom *Kommunizmus v Pešti* (1919), ktorý ich písal so zámerom „*aby predviedol som pred ľud môj, pred národ môj, ten strašný úpadok, aký zastihol zpučný maďarský národ.*“ Ako charakteristický znak Maďarov uvádzal, že „*ako niekedy pod viechou kultúry, slobody a nedávno pod znamienkom demokracie chovali sa Maďari najnešetrnejšie voči ostatným národnostiam bývalého Uhorska, tak teraz predstavujú dobrodruhovia z budínskeho hradu Maďarov za jediný element, ktorý je schopný hlásať svet oblažujúci komunizmus. A dľa toho komunizmus by mal byť nástrojom, prostriedkom ku zachráneniu Maďarstva a integrity Uhorska.*“¹⁵⁸

Na boje s maďarskými bolševikmi reaguje nepriamo aj „trezorová“ poviedka Jána Hrušovského *Žid*. Vypovedá o krutosti davu, o zlynčovaní a poprave nevinného židovského muža, stojaceho údajne v maďarských službách. Poukázaním na atrocitu, ktoré mali zostať v historickej pamäti „vyhradené“ len pre Maďarov, prekročil Hrušovský hranicu, čím svoje dielo „odsúdil“ na perifériu vlastnej tvorby, na mlčanie a zabudnutie. V roku 1935 vyšiel román *Už nikdy viac!* z pera dnes už úplne zabudnutého autora Michala Šteinhíbla. Bez väčších umeleckých ambícií bolo jednoznačným zámerom autora proklamovať ideu česko-slovenskej jednoty. Demonštruje ju na oslobodzovacej misii českých a slovenských vojakov, ktorí vytlačajú z územia novokonštituovaného štátu maďarských bolševikov ako nositeľov vojenskej agresie. Neujasnenosť slovensko-maďarskej hranice pred Trianonom otvárala priestor pre vojenské konflikty.

Vo svojej poslednej uverejnenej próze *Záplava* (1938) sa aj Božena Slančíková-Timrava námetovo vrátila k udalostiam, ktoré súviseli s preniknutím vojsk Maďarskej republiky rád do Novohradu. Dielo napísala na základe vlastných skúseností a zážitkov. Maďarská komúna nemá jej sympatie, aj preto ju nazvala „záplavou“ s už prvoplánovými negatívnymi konotáciami. Postoj Timravy pramenil z viacerých dôvodov. Prioritný bol, samozrejme, národný aspekt, keďže návrat Maďarov ťažko niesli všetky národne uvedomelé vrstvy. Ani zámery bolševikov rozvracajúce ustálené dedinské hodnoty ako cirkev, majetok, pôda sa nemohli stretnúť s priaznivým ohlasom v dedinskom kolektíve, a v konečnom dôsledku ani medzi intelektuálmi. A tak sa nakoniec návrat československých vojsk hodnotí ako oslobodenie a aj tí, ktorí pôvodne maďarských bolševikov vítali, cítili uľahčenie a spokojnosť. Autorka ako jediná zachytila aj existenciu medzinárodných jednotiek bojujúcich v rámci bolševickej armády, predovšetkým ruských bolševikov. Tí vyvolávali medzi dedičanmi do značnej miery neistotu v postoji k bolševikom, jednak svojou religiozitou, jednak slovanským rozmerom.

157 SNK ALU, sig. 43 BBB 16, STRAKA, Ján. Postavme pomník svojim martýrom.

158 WAGNER, Ján Alojz. *Kommunizmus v Pešti*. Bratislava: L. Izák ml., 1919, s. 16.

Závažná historická téma a postavenie autorky (od roku 1947 národnej umelkyne) v literárnom kontexte do značnej miery toto dielo ideologizovali. Marxistická literárna kritika vyčítala Timrave nepochopenie historického procesu, keď „vznikla možnosť pod vplyvom Maďarskej republiky rád nastoliť u nás socialistické zriadenie.“ Na druhej strane však nemohla spochybníť jej, z autoreflexie podané, zážitky: „*Hoci Timrava ako občianka stála na buržoáznodemokratických pozíciách a nepochopila zmysel a podstatu socialistického pohybu, predsa ako umelkyňa vydala o ňom pravdivé svedectvo. Ukázala napríklad, ako sa páni a bohatí gazdovia pripájali na stranu československých buržoáznych vojsk, a to i tí, čo predtým boli horlivými maďarskými vlastencami. Záležalo im – prirodzene – viac na stavovských a triednych záujmoch než na národe. A Timrava to bezohľadne odhalila.*“¹⁵⁹

Odhladnuc od literárnych kvalít novely, ktoré pre nás nie sú rozhodujúce, si dielo *Záplava* zaslúži – predovšetkým z historického hľadiska – z viacerých dôvodov svoju rehabilitáciu. Dnes už vieme, že národný rozmer nebol pre maďarských bolševikov vôbec nepodstatný a integrita štátu – nového Maďarska, ale v starých hraniciach, predstavovala jeden z ich hlavných cieľov. Ten bol, pochopiteľne, vítaný medzi promaďarsky cítiacimi kruhmi, hlavne z radov vyšších vrstiev. Čo ich odradzovalo, bol však druhý rozmer bolševického vpádu. „*Čakali sme Maďarov, a prišla zberba,*“ konštatoval dedinský notár. „*Nielen panslávi a Židia, ale aj maďarskí veľkí páni utekajú pred nimi, lebo im hrozí nebezpečenstvo, že ich pobijú,*“ dokladá ďalší. Diskusia pokračovala vyhrotením stanovísk, pričom maďarský postoj najvehementnejšie bránil človek menom Zelenkay, ktorého predkovia boli Chorváti a volali sa Zelenčičovci: „*Len nech integritu zachránia, spravia veľa! [...] Zachránia Ti [...] do Janovskej doliny, kde boli boje, poslali medzinárodné vojsko, a oni sa tu zabávali [...] Správne [...] Nech bojujú iní, lebo škoda je každej kvapky maďarskej krvi.*“¹⁶⁰ Príchod českých žandárov sa tak po neistote a všeobecnom sklamaní z Maďarov stal v doline dôvodom na masovú oslavu. Až teraz sa pre celý región prakticky skončila vojna. Radosť sa zapíjala v družstevnej krčme a dokonca spomínaný maďarónsky Zelenkay začal tvrdiť, že jeho predkovia pochádzali z Čiech.

Timrava presvedčivo zachytila, ako páni a bohatí gazdovia, nedávno ešte zúrivi maďarskí vlastenci, ba šovinisti, teraz vítajú pokoj prichádzajúci s československými vojskami. Dospela k názoru, že aj keby možno nešlo o už viackrát spomínanú pragmaticky deklarovanú zmenu identity, určite sa len znovu potvrdilo, že triedno-stavovské a majetkové záujmy stoja pred národnými. Teda zopakovala názor vyslovený vtedy komunistom Chlumeckým v *Profesorovi Šiltaovi*.

Je pomerne zaujímavé na príklade Timrave porovnať umelecký výklad udalostí, napísaný a „precedený“ s odstupom takmer dvoch desaťročí, s bezprostredným vlastným poznaním, a to aj za cenu, že jej vtedajšie informácie a poznatky zodpovedali obmedzeným zdrojom a dezinformáciám. Konfrontácia hodnovernosti oboch prístupov môže mať v prípade Timrave priam ukázkovo-seminárny charakter.

159 PIŠŮT, Milan a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 414 (časť Pavla Petrusa).

160 TIMRAVA. *Hrdinovia. V čas vojny. Záplava*. Sobrané spisy Timrave, zv. 10. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1942, s. 163.

Vo februári 1919 Timrava v súkromnom liste písala: „*Tu je vskutku nespokojnosti dosť. Ale nielen u pánov, ale aj v ľuďoch. Ten nazdal sa, že keď prídu Česi, začnú sa rabovačky zas. Lebo v srdciach ľudu – s malou výnimkou – tá zdivilosť dosiaľ tlie. (Aj či sa mi zhnusil ten ľud). Česi jim ale povedali, že nie rabovať, ale poriadok prišli robiť. To jich pravda sklamarilo. Veď pravda, že sa židom zišlo dať kus po nose, lenže ľud po židoch chce ísť na každého pána [...] Teraz počujeme, že Česi idú rekvirovať po dedinách – nuž to zas sa nikomu nepáči. Je pravda, že veru málo úrody bolo toho roku tu na okolí. Tunajších lučenských pánov zas hnevá najväčšmi, že mierová konferencia ešte neodstala a českoslov. štát už sa zakladá, akoby to bolo už zaistenô. Oni ešte majú nádej, a nemôžu veriť, ani nevedia, žeby krajinu naozaj potrhali. A teraz prišli chýry z Paríža, či skade, že veci Maďarov vždy lepšie a lepšie stoja. Vravia aj to, že na Slovensku bude veľký hlad, musia sa v tom utisnúť na maďar. štát a to použijú v prospech svoj. Nespala som už jednu noc, že ak Slováci zas len v hrsti Maďarom budú. Nuž ale my tu nič istého nevieme, len chýry čo kolujú vše také, zas takie.*“¹⁶¹

Ďalší úryvok, napísaný po vytlačení maďarských bolševikov z územia ČSR, už v plnej miere zodpovedá tomu, čo Timrava zachytila v *Záplave*: „*My tu sme neutekali pred bolševikmi, ale nepokoj a strachu zažili sme dosť. Na Ábelovú strieľali z kanónov aj Česi aj Maďari. Našťastie nezabili nikoho. Ľud ako sa držal? Ponevác vždy bol za otroka držaný a vychovávaný, nuž držal sa po otrocky. Po vpáde bolševikov sa zmenili, konečne nahliadli, že Česi sú naši a nie tí. Pravda bludárov jesto ešte dosť. Fary, z kede utiekli, všeci bolševici vyrabovali a rozdali ľudu.*“¹⁶²

A nakoniec tretí citát z listu Timravy písaného v decembri 1919: „*Myslím plesáš veľa-razi nad víťazstvom našim a konečne dostatou slobodou. Ja by tiež plesala, keby nám spoza Iplu kedečo páni švagrovia [Maďari] neodkazovali. N. p. teraz že uvidíme, čo za kračunne [vianočné] sviatky budeme mať. K tomu tento ľud otrocký – dúfam, že je inde nie taký, len tu pri hraniciach – keď mu chýbi kus soli, lebo kapusta ako teraz – už hneď by sa podložil bývalému panstvu. Nuž ale veď ten ľud musí len taký byť, akým ho vychovali – národného presvedčenia nemá.*“¹⁶³ Timrava tu rozvíja pravdepodobne po prvý raz motív, ktorý v plnej miere využila neskôr v novele *Dve doby* (1936). Podľa jej skeptického názoru zmena spoločenských pomerov nezmenila naturel človeka a pre ľud zostáva aj po roku 1918

161 B. Slančíková-Timrava E. Maróthy-Šoltésovej z 10. februára 1919. In *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej*. Pripravil, poznámky a úvodnú štúdiu napísal Ivan KUSÝ. Bratislava: Nakl. SAVU, 1952, s. 81-82. Pozoruhodné je čítanie aj editorských poznámok, ktoré citované slová Timravy podopierajú výkladom historika Miloša Gosiorovského, a ktoré nepriamo vysvetľujú, prečo Timravina *Záplava* nemohla byť po roku 1948 vydávaná („*nechápala nevyhnutnosť sociálnej revolúcie [...] stotožňovali vojská Maďarskej komúny a jej cieľe s iredentistickými snahami maďarskej buržoázie a feudálov [...] preto sa stavali proti maďarským bolševikom a videli v nich pohromu*“, s. 81 a 88). Na druhej strane práve komentáre I. Kusého v tejto edícii tvrdia, že „*v Záplave vedela realisticky pravdivo zachytiť, čo znamenala Komúna a ako maďarská buržoázia išla proti nej súhlasne so slovenskou, keď poznala, že tu nejde o boj Slovákov a Maďarov, ale robotníckej triedy a pracujúcich mäs proti vykorisťovateľom*“, a že hoci „*výchova nedovoľovala nájsť Timrave ideologický správny postoj k stanovisku slovenského ľudu k Maďarskej komúne, umelecky ho ukázala správne.*“ (s. 88). Výsledok bol nakoniec taký, že v období 1948 – 1989 *Záplava* nevyšla. Druhou vecou zostáva, že nevyšla ešte ani po roku 1989.

162 B. Slančíková-Timrava E. Maróthy-Šoltésovej z 28. júla 1919. In *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej* 1952, s. 90-91.

163 B. Slančíková-Timrava E. Maróthy-Šoltésovej z 8. decembra 1919. In *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej* 1952, s. 96.

charakteristický „otrocký“ charakter. Ani tento postoj nemohla marxistická literárna história prijať a hodnotiť kladne.

Postoj Timravinej korešpondenčnej partnerky Eleny Maróthy-Šoltésovej zodpovedal vtedajším všeobecne prevládajúcim protimaďarským stanoviskám: „*Že sa Maďari zasa hnieždia [nepokojne hýbu], zasa by nás radi prepadnúť, ako v lete, to sa všeobecne vraví [...] Keby nie tá pekelná zloba Maďarov, ktorí nijako nechcú sa vzdať svojho panstva nad nami, by sme sa už teraz pokojne mohli oddávať užitočnej práci, aby sme sa z biedy vymaňili, ale pre to ich oplanstvo, ustavične budeme musieť vojenčiť a na dlhoch žiť...*“¹⁶⁴ Je zaujímavé, že v korešpondencii oboch umelkýň, hoci maďarská téma v nej bola jednou z kľúčových, sa neobjavila priama reakcia na Trianon, čo len podčiarkovalo, že mierová zmluva sa vnímala ako potvrdenie už existujúceho stavu a ani zďaleka sa jej vo verejnej mienke neprikladal taký význam ako (pochopiteľne s opačným znamienkom) v Maďarsku. Až pokusy bývalého panovníka Karola IV. o návrat na trón znovu dostali maďarskú otázku do pozornosti oboch žien.

Boje s Maďarmi spomína nepriamo aj román Štefana Gráfa *Zmätok* (1938), dielo o prevrate a prvom poprevratovom roku na západnom Slovensku. Autor ho čiastočne upravil a „učesal“ v roku 1974, aby mohlo v druhom vydaní uzrieť svetlo sveta. Aj tak muselo pôsobiť v toku dobovej normalizačnej historiografie mierne šokujúco. Po prvý raz upozornilo s nevidanou otvorenosťou na dobové animozity medzi českými vojakmi a slovenským obyvateľstvom, čo vôbec nezodpovedalo ustáleným stereotypom živým aj vtedajšími historikmi. V odbornej literatúre poukázal na tieto okolnosti na základe pramenného štúdia až o štvrtstoročie neskôr fínsky historik Ismo Nurmi.¹⁶⁵ Obe spomínané umelecké diela – Hrušovského i Gráfa – sú príkladom literatúry, ktorá môže neraz povedať a naznačiť viac ako v ideových a ideologických schémach „zakliata“ historiografia. Román *Zmätok* končí udalosťami z októbra a novembra 1921, keď Československo mobilizovalo v reakcii na pokus bývalého panovníka o návrat na trón a zmocnenia sa svätoštetfanskej koruny. Gráf komentuje udalosti s preňho typickou slovnou hračkou: „*Naivný Karol Habsburg unúval sa do Maďarska kvôli jednej korune, i to maďarskej. (Maďarská koruna ako platidlo dodýchavala v strmhľavom poklese...)*“¹⁶⁶

Gráf pochádzal zo Záhoria a ako ročník 1905 vnímal rozpad monarchie a Trianon ako 13 – 15-ročný chlapec. Navyše čerpal z kolektívnej pamäti svojich blízkych a známych. Kontext dvadsiatych rokov možno v slovenskom prostredí sledovať v románe Mila Urbana *Hmly na úsvite* (1930), ktorý je pokračovaním jeho vrcholného diela *Živý bič* (1927). Problematika Trianonu a jeho dôsledkov sa tu však objavuje už len sprostredkovane.

Tento príspevok o trianonskej problematike v slovenskej beletrii nemožno nezakončiť – aj v súvislosti s kolektívnym dedinským hrdinom v románe Mila Urbana – so zaujímavým slovenským prekladom maďarskej románovej trilógie *Az elsodort falu* [*Odplavená*

164 E. Maróthy-Šoltésová B. Slančíkovej-Timrave zo 14. decembra 1919. In *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej* 1952, s. 99.

165 NURMI, Ismo. *Slovakia – a Playground for Nationalism and National Identity, 1918-1920. Manifestations of the National Identity of the Slovaks*. Helsinki: Suomen Historiall Seura, 1999.

166 GRÁF, Štefan. *Zmätok*. Bratislava: Tatran, 1974, s. 196-197.

dedina], ktorú napísal Dezső Szabó. Dielo bolo dopísané v lete roku 1918 a vydané po prvý raz roku 1919. Slovenský preklad vyšiel z pera Valentína Beniaka pod názvom *Mizina* údajne v roku 1948 (tak sa udáva vo všetkých príručkách), doslov je však datovaný 10. apríla 1949, teda dielo muselo vyjsť neskôr. Rok, ba aj mesiac, sú veľmi dôležité, lebo ako dôvody na vydanie tohto diela boli argumenty samotného Beniaka zrejme nedostačujúce. Prvým z nich bola súvislosť medzi románom Szabóa a *Živým bičom* (1927) Mila Urbana. Keďže ľudia už nevedia po maďarsky, Beniak im poskytol preložený text, aby si každý vedel utvoriť vlastný názor. Druhým, podstatne presvedčivejším dôvodom bolo poukázať na osud „*chorého a fatálneho nacionalizmu*“, lebo „*nezaškodí vedieť, prečo a ako sa to kedysi medzi nami skončilo*“ a nakoniec Beniakovi išlo o prejav úcty k autorovi, ktorý tragicky zahynul v roku 1945, veď „*v smrti sa všetko odpúšťa*“.¹⁶⁷ Preklad vychádza teda krátko potom, ako sa už penzionovaný Beniak musel utiahnuť do ústrania vzhľadom na svoje funkcie počas vojnového slovenského štátu.

Rozporuplný román so znakmi silného maďarsko-sikulského mesianizmu, s mýtom „*maďarskej krvi*“, s ostrým rasovým a protižidovským kontextom otvára tému Maďarstva a križovatky, na ktorej sa v závere prvej svetovej vojny krajina ocitla. Ústami dvoch hlavných hrdinov sa charakterizujú dve alternatívy: „*Bude Maďarsko silné, múdre, praktické, víťazné*“, zatiaľ čo druhý obraz je úplne iný: „*Nové Uhorsko! Nuž či nevidíš tie preteky v jedení osúcha? Uhorsko ohryzujú Česi, Slováci, Nemci, Rumuni, pre nás zostane iba márnica, kde si zložíme svoje mŕtvolky. Lebo my iba na mŕtvolky zarábame....*“¹⁶⁸ Obaja hrdinovia reprezentujú dve podoby Maďarstva: starú, degenerovanú, odchádzajúcu do minulosti a prehrávajúcu, na druhej strane životaschopnú a plnú energie, víťaznú, reprodukovajúcu svoju životodarnú silu z rodnej zeme a roľníckej postate. Touto nádejou a vierou v lepšiu budúcnosť román končí. Pravda, my vieme, že príde Trianon a všetky nádeje sa skončia katastrofou. Szabó vyznieva vo svojich víziách fatalisticky naivne. Keď si k tomu pridáme neúspešnú revíziu politiku medzivojnového obdobia a ďalšiu porážku v druhej svetovej vojne, je na mieste otázka, či zámerom vydania uvedeného románu nemal byť práve kontrast medzi naivnou vierou v predurčenosť maďarského národa a katastrofálnou realitou.

V závere sa vrátim k myšlienke z úvodu. Zámerom tohto textu nebolo len poukázať na skutočnosť, ako sa prezentovala s Trianonom súvisiaca problematika v slovenskej beletrii, ale jeho ambíciou bolo rehabilitovať umeleckú literatúru ako legitímny historický prameň. Okrem vlastného obsahu a inštrumentalizácie problematiky poskytuje beletria navyše aj cenné podnety pre zameranie odborného historického výskumu. Ak výskum tieto podnety doteraz dostatočne nevyužil, nie je to chyba beletrie a jej autorov.

167 BENIAK, Valentín. Doslov prekladateľa. In: SZABÓ, Dezső. *Mizina*, zv. 3. Bratislava: Orlovský, [1949], s. 325-327.

168 SZABÓ, Dezső. *Mizina*, zv. 3. Bratislava: Orlovský, [1949], s. 300-301.

2.5 Apponyi a Trianon na stránkach slovenskej autonomistickej tlače v prvej polovici 20. rokov 20. storočia

Peter Macho

V príspevku analyzujem publicistické texty, ktoré vychádzali na stránkach dvoch periódik. Ide o *Národné noviny* a denník *Slovák*. Profilovali sa ako tlačové orgány politických strán, ktoré sa usilovali o zavedenie autonómie Slovenska v rámci Československej republiky. Napriek tomu, že *Národné noviny* vychádzali v pomerne nízkom náklade, v časti slovenskej spoločnosti si uchovávali určitý kredit zdedený ešte z čias Rakúsko-Uhorska.¹⁶⁹ Od roku 1918 si hľadali svoje miesto na žurnalistickej scéne: najprv fungovali ako tlačový orgán Slovenskej národnej rady, následne sa po krátkom intermezze straníckej fúzie národniarov a agrárnikov od roku 1922 definitívne stali tlačovým orgánom osamostatnenej Slovenskej národnej strany.

Hoci si redakcia *Národných novín* dosť podrobne všímala slovensko-maďarské vzťahy a, samozrejme, aj medzištátne československo-maďarské vzťahy, spravidla iba preberala správy Československej tlačovej kancelárie. Na stránkach tohto periodika sa v skúmanom období objavujú správy o rokovaniach na mierovej konferencii, o postojoch maďarských politikov a členov maďarskej delegácie, o udalostiach v budapeštianskom parlamente, o náladách a atmosfére v maďarskej spoločnosti, či o hospodárskych problémoch Maďarska. *Národné noviny* prinášali aj informácie o vývoji v Burgenlande, o pokuse Karola Habsburského o návrat na trón, ktorý sa priamo dotýkal aj záujmov obyvateľov Slovenska, či o vzťahoch medzi tzv. nástupníckymi štátmi v strednej a juhovýchodnej Európe.

Pre mňa je však veľmi prekvapujúce, že len v minimálnej miere nachádzame v *Národných novinách*, ale aj v ďalšom skúmanom denníku *Slovák*, emocionálne vyhranené a angažované príspevky, v ktorých by sa slovenská publicistika, resp. slovenskí autori týchto príspevkov usilovali prostredníctvom negatívneho obrazu grófa Alberta Apponyiho vymedzovať, aktivizovať, mobilizovať čitateľské publikum, a teda aj určitý segment verejnej mienky na Slovensku.

Vychádzal som totiž z predpokladu, že po roku 1918, resp. po tom, ako sa A. Apponyi dostal na čelo maďarskej mierovej delegácie, došlo v slovenskom obraze Apponyiho k určitému posunu: od „jazykového maďarizátora“ smerom k „ohrozovateľovi štátnej/

169 V čase straníckej fúzie národniarov a agrárnikov dosahoval náklad *Národných novín* desaťtisíc výtlačkov, po osamostatnení Slovenskej národnej strany radikálne poklesol. Počas celého medzivojnového obdobia trpela strana a jej tlačový orgán nedostatkom finančných prostriedkov: v roku 1921 vychádzali noviny v náklade 4 400 výtlačkov, neskôr sa menil nielen náklad (1 950 kusov), ale aj periodicitu (vychádzali dvakrát či trikrát do týždňa). Až v októbri 1938 začali *Národné noviny* vychádzať ako denník a opätovne dosiahli (vyše) desaťtisícový náklad. ROGULOVÁ, Jaroslava. *Národné noviny v rokoch 1918 – 1938*. In MAREK, Pavel (ed.) *Tisk a politické strany. Sborník referátů připravených pro nerealizovanou konferenci „Tisk, jeho místo a role v dějinách a současnosti politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1860 – 2000“ v Olomouci ve dnech 24. – 25. října 2000*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP Olomouc, Nakladatelství Moneta-FM, 2001, s. 150-162.

národnej samostatnosti“. Hľadanie odpovede na otázku, nakoľko slovenská publicistika tematizovala a inštrumentalizovala, propagandisticky využívala negatívny obraz Apponyiho ako vedúceho maďarskej delegácie na trianonských rokovaniach, však skomplikovala jedna závažná skutočnosť: Trianon sa na stránkach *Národných novín* a *Slováka* v skúmanom období rokov 1920 – 1925 takmer vôbec nepripomínal. Výnimku predstavuje rok 1920, ktorý je takpovediac „autentickým“ obdobím trianonských udalostí a dobová tlač (teda aj *Národné noviny*) ich registrovala a informovala o nich.

V januári 1920 sa v *Národných novinách* objavil článok, ktorý vyzýval slovenskú verejnosť a politikov, aby chránili právo na vyučovanie v materinskom jazyku v početných slovenských obciach a osadách na území Maďarska. Autor Juraj Molnár v tejto súvislosti prízvukoval: „*Ak by im to Maďari nepovolili, musíme ich k tomu prinútiť tým, že ani my tu nepovolíme maďarských škôl.*“¹⁷⁰ V nasledujúcich dňoch redakcia *Národných novín* publikovala úvodník od nemenovaného autora, ktorý sa zamýšľal nad dôsledkami rozdelenia Uhorska medzi nástupnícke štáty. Autor ironicky prízvukuje, že z Paríža sa domov vracajú maďarskí delegáti, nie však s odrezanými nosmi a ušami, ako ich predkovia pred tisíc rokmi, ale iba so značne dlhými nosmi. Neodpustil si exkurz do hlbkej minulosti: „*Maďari smútia, ale nemajú práva smútiť, najviac do seba vstúpiť, napraviť sa. Krivda sa im nestala, iba odobratá im je možnosť í ďalej páchať krivdu na iných. Prišli sem pre tisíc rokmi z Ázie ako výbojný národ, mali niekoľko sto šiatrov na roviny okolo Tisy a pomaly – s nemeckou pomocou – rozbili našu veľkomoravskú ríšu, podmanili si okolité pokojamilovné národy a držali ich v jarme. Jarmo teraz prasklo, krivda prestáva, spravodlivosť zvíťazila.*“¹⁷¹

V tom istom čísle *Národných novín* sa však objavil aj príspevok, ktorý čitateľskému publiku sprostredkoval správy tlačových kancelárií. Tento článok je písaný pomerne triezvym štýlom a obmedzuje sa na fakty. Zmieňuje sa aj o prejave grófa Apponyiho pred Najvyššou spojeneckou radou, v ktorom vodca maďarskej delegácie okrem iného vyhlásil za nemiestnu fikciu to, že by sa „v *Uhrách občania nemaďarského jazyka chceli územne odtrhnúť.*“¹⁷² Redakcia však tieto záležitosti priamo v článku nekomentovala; v istom zmysle možno pokladať za odpoveď Apponyimu vyššie citovaný úvodník z toho istého čísla, v ktorom sa rozpad Uhorska chápal ako satisfakcia za údajný tisícročný útlak. Vo februári 1920 reagovali *Národné noviny* na vystúpenie grófa Apponyiho v Paríži: „*Veď sa len teraz chvastal Apponyi na mierovej konferencii, ako udatne bojovali Slováci popri boku Maďarov za svetovej vojny, a preto že treba, aby [teraz, po vojne] spolu s Maďarmi trpeli.*“ Pôvodca článku adresoval na grófovu adresu ironickú výčitku: „*Ale o slovenských legionároch nehovoril!*“ Vzápätí zdôrazňuje, že Maďarom vyhovovala otrocká poslušnosť väčšiny slovenských vojakov, aj dnes by takých potrebovali. Upozorňuje Slovákov, že Horthy by ich rád „*asentoval*“ tak, ako to Maďari robili za svetovej vojny, ale teraz proti Rumunom a Juhoslovanom, „*aby ste pre maďarských grófov svojou krvou vydobyli ich starú krajinu, ich starý Magyarország.*“ Autor prízvukuje, že ak by aj Slováci nevykrvácali na bojisku, určite by vykrvácali v školách: „*Veď je ešte tam gróf Apponyi! Ten by sa už hľadel pravým*

170 Chráňme si naše slovenské osady v Maďarsku. In *Národné noviny*, roč. 51, č. 8, 13. januára 1920, s. 2.

171 Spravedlivosť Božia. In *Národné noviny*, roč. 51, č. 14, 20. januára 1920, s. 1.

172 O maďarskej mierovej smluve. In *Národné noviny*, roč. 51, č. 14, 20. januára 1920, s. 2.

maďarským spôsobom postarať o to, aby Slovákov nikdy viacej neprišlo na um odtrhnúť sa od Maďara, a to tak, že by ho vyzliekol z jeho slovenskosti a vydusil z neho slovenský národný cit. Lebo kým by bol národný cit v Slovákov, ľahko by sa mohol opakovať 30. október 1918 i v budúcnosti.¹⁷³

Nemenovaný autor v tejto súvislosti pripomína svoj osobný zážitok z prevratových dní v roku 1918. Istý Maďar mu povedal: treba ľutovať skutočnosť, že vládna moc nezačala s intenzívnou maďarizáciou oveľa skôr: „dnes by už nebolo [žiadneho] Slováka a vec by bola navždy [vy]riešená.“¹⁷⁴ Úvodník teda čitateľom *Národných novín* sugeruje presvedčenie, že možné zotrvanie Slovákov v Uhorsku/Maďarsku by pre nich znamenalo „národnú smrť“. S menom Horthyho sa spája fyzická, s menom Apponyiho duchovná smrť. Hoci sa tu Československá republika ako národný štát priamo nespomína, je evidentné, že akt Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918 autor chápe ako mílnik na ceste k dosiahnutiu národného oslobodenia, a teda k vytvoreniu národného štátu. Apponyi tu už nefiguruje len ako zlodej materinského/národného jazyka, ale vidíme určitý posun. S istou dávkou nadsádzky a recesie by sme mohli symbolickú „kariéru“ Apponyiho v slovenskom nacionalistickom diskurze charakterizovať ako postup po rebríčku: od skutočného „zlodeja“ k potenciálnemu „vrahovi“.

Anton Spišiak v jednom z májových čísiel *Národných novín* reaguje na Apponyiho výrok o rasovej superiorite Maďarov nad ostatnými národnosťami bývalého Uhorska. Spišiak pripomína, že ak je jedným z kritérií superiority jednej rasy nad druhou existencia geniálnych ľudí, potom Apponyiho myšlienka stojí na hlinených nohách, lebo veľa maďarských veľikánov nemá maďarský pôvod. V tejto súvislosti spomína nielen Mateja Korvína, Jána Hunyadiho, Nikolú Šubića Zrínskeho (Zrínyi Miklós), ale aj Lajosa Kosutha, Sándora Petőfiho, Ferencu Liszta a i., ktorých si vraj Maďari neprávom prisvojujú, lebo pochádzali z bývalých uhorských národností. To je pre autora dostatočným dôkazom o nezmyselnosti názoru o nejakej nadradenosti Maďarov. Svoj článok autor zavrhuje slovami: „Ináče, nech nám dovoľí šľachetný gróf túto otázku: považuje on azda rollu Friedricha, ktorého grófka Almássy verejne obviňuje z účasti na zavraždení grófa Štefana Tiszu alebo atrocitu červeného a bieleho terroru za nejaké dôkazy »rasovej superiority«? Takúto superioritu naozaj nikomu nezavidíme!“¹⁷⁵

V deň podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, 4. júna 1920, *Národné noviny* nevyšli. V nasledujúcich dňoch sa na stránkach tohto periodika objavili informatívne články o udalosti. Noviny uverejnili obsiahlejší príspevok Jaroslava Všetěčku o definitívnej podobe československo-maďarskej hranice. Meno grófa Apponyiho sa však až do konca roka 1920 v tomto plátku intenzívnejšie netematizovalo. V nasledujúcich rokoch sa výročie Trianonu v *Národných novinách* nejako zvlášť nepripomínalo; inštrumentalizáciu negatívneho obrazu Apponyiho v kontexte s inými kategóriami či priamo symbolmi slovenského nacionalistického diskurzu v týchto novinách nenachádzame. Dokonca ani v súvislosti s pokusom Karola Habsburského o návrat na uhorský/maďarský trón v roku

173 Čo by nás čakalo v Maďarsku? In *Národné noviny*, roč. 51, č. 35, 14. februára 1920, s. 1.

174 Tamže.

175 Nenapravitelní. In *Národné noviny*, roč. 51, č. 103, 8. mája 1920, s. 1.

1921, kedy sa Apponyiho meno v tlači opäť objavuje, nemôžeme hovoriť o nejakej demónizácii, či následnej propagandistickej exploatacii negatívneho obrazu tejto osobnosti. Anton Spišiak síce Apponyiho nazýva „*starým intrigantom*“ a prízvukuje, že zatiaľ čo si Karol užíval pohodlie v esterházyovskom kaštieli v Tate, horúce politické gaštany za neho z pahreby vyťahovali jeho prívrženci, Albert Apponyi a „*pošetilý liptovský zemän*“ Štefan Rakovszky. Pritom Karolov pokus o uchopenie moci v Maďarsku nazval tento autor donkichotiádou, ktorá vraj bola inscenovaná s frivolnou ľahkomyseľnosťou.¹⁷⁶

Trianon sa v *Národných novinách* intenzívnejšie nepripomínal ani v roku 1925, teda pri príležitosti piateho výročia podpísania mierovej zmluvy. Zato pri desiatom výročí, teda v roku 1930, sa v tlačovom orgáne Slovenskej národnej strany venovalo fenoménu Trianon neobvykle veľa priestoru, v prvom rade bola uvedená problematika tematizovaná na titulnej strane; články zaoberajúce sa touto témou však nachádzame aj na ďalších stranách, resp. aj v nasledujúcich číslach. Ivan Thurzo v úvodníku zo 4. júna 1930 zdôrazňuje, že zatiaľ čo v júli 1908 sa Apponyi v budapeštianskom parlamente svojou pravicou vyhrážal, že „*nás*“ zničí, v januári 1920, kedy preberal mierové podmienky stanovené Najvyššou radou, sa jeho pravá ruka triasla. Na okraj poznamenáva, že v konečnom dôsledku Apponyi odmietol zmluvu podpísať a tak táto úloha pripadla iným postavám maďarského politického života, obyčajným smrteľníkom. Pre Slovákov je však výročie Trianonu zdrojom radosti: „*Toto podpísanie trianonskej mierovej smluvy pripomíname si už po desiaty raz, my Slováci, istotne s pocitom ozajstnej vnútornej radosti, diametrálne odhodne od tých pocitov, ktoré v tento samý deň ovládajú mysle našich bývalých utláčateľov za Dunajom. Ako hovoria časopisecké zvesti, v Maďarsku pripravený je na dnešný deň všeobecný národný smútok, ako protest proti trianonskej mierovej smluve. Teda, aký ohromný rozdiel je v dnešný deň medzi národným smýšľaním našim a smýšľaním maďarského národa! My radujeme sa, oni smútia, my jubilujeme, oni protestujú, my s vďačnosťou pripomíname si deň 4. júna 1920, oni s hrôzou odvracajú sa od tohto dátumu, ktorý raz [a] navždy zničil ich nádeje na vybudovanie veľkého Maďarska s jednotným maďarským dvadsať až tridsaťmiliónovým národom.*“¹⁷⁷

Druhé periodikum, ktoré som v tejto súvislosti študoval, je denník Slovenskej ľudovej strany *Slovák*, ktorý bol profilovaný ako vyhranene katolícky a autonomistický tlačový orgán. Aj tieto noviny najčastejšie preberali a uverejňovali správy Československej tlačovej kancelárie, informovali o vývoji medzinárodných vzťahov, o problémoch v maďarskej spoločnosti atď. V spravodajstve sa sporadicky objavuje aj meno grófa Apponyiho, najmä v roku 1920, kedy aktívne pôsobil ako vedúci činiteľ maďarskej delegácie na mierovej konferencii v Paríži. Pritom jeho obraz, ktorý denník *Slovák* čitateľom sprostredkoval, možno pokladať skôr za neutrálny. V prvej polovici 20. rokov ho ľudácka žurnalistika nedémonizovala, ani ho nevyužívala ako nástroj etnickej demarkácie či mobilizácie.

V máji 1920 ľudácky denník informoval o maďarskej mierovej delegácii v Paríži, pričom Apponyiho meno sa objavilo v jednom z medzititulkov: „*Apponyi nechce mať svoj podpis na mierovej smluve.*“ Samotná správa sa zmieňuje o tom, že Najvyššia rada

176 SPIŠIAK, Anton. Za Karlom. In *Národné noviny*, roč. 52, č. 249, 5. novembra 1921, s. 1.

177 THURZO, Ivan. Spomienka a záväzok. In *Národné noviny*, roč. 61, č. 66, 4. júna 1930, s. 1.

očakáva odpoveď maďarskej delegácie, či je splnomocnená podpísať mier na základe stanovených podmienok: „*Má sa za to, že dôjde k výmene nót. Za tým účelom bola žiadaná 10-dňová lehota. Gróf Apponyi pravdepodobne odpovie, že osobne nemôže mierovú smluvu podpísať, lebo Najvyššia rada nevyhovela maďarskej žiadosti o nariadenie plebiscitu.*“¹⁷⁸

V piatok 4. júna 1920 *Slovák* nevyšiel, ale o štyri dni neskôr, 8. júna sa na titulnej strane týchto novín objavil zaujímavý článok. Jeho obsah, zameranie, historizmus, v ktorom sa prelínali regionálne, konfesijné (katolícke) a národné motívy, apelovanie na čitateľov, ktoré nemalo ďaleko od citového vydierania, silný emocionálny náboj a celková rétorika tohto úvodníka v mnohom pripomínajú rétoriku a citovú exaltovanosť časti protitrianonskej publicistiky a propagandy v Maďarsku, pravdaže, v oveľa menšom rozsahu.

Vznik tohto textu od nemenovaného autora bol nepochybne inšpirovaný česko-slovensko-poľskými teritoriálnymi spormi, ktoré sa týkali aj regiónu Oravy. Úvodník bol štylizovaný ako plač matky Oravy nad svojim budúcim osudom: „*Synovia moji [synovia Oravy] od stáletí sú už buditeľmi národného citu a povedomia na zotročenom Slovensku, od stáletí kojiteľmi a hojiteľmi jeho boľavých rán. Moje pachola [dieťa] Anton Bernolák [...] bol prvý, ktorý zodvihol zanedbanú trúbu slovenskej reči a zatrubil na nej pod Malými Karpatmi.*“ Lubozvučné hlasy tej trúby údajne zobúdza slovenský národ od Tatier a Váhu až po Dunaj, ktorý sa podľa tohto podania, nanovo aktivizoval v čase zápasu uhorskej Katolíckej ľudovej strany proti liberálnym cirkevno-politickým zákonom v 90. rokoch 19. storočia: „*A ľud môj [oravský] spanilý? Zas on to bol, ktorý, keď sa započaly urputné boje za práva slovenského národa, prvý schytil bielo-modro-červenú slovenskú zástavu, vztýčil ju hore a viac jej ani neopustil. Keď roku 1896 starý Zichy na trstenskom rýnku [v mestečku Trstená na Orave] držal ľudové shromaždenie a tam popri náboženskej otázke prízvukoval aj práva slovenčiny, prítomné nepriehľadné zástupy môjho goralského a slovenského ľudu vypukly v opravdivý entuziazmus. [...] Môj [oravský] ľud už vtedy dokázal, že je nesklátitelným katolíkom, ale spolu i nezlomným Slovákom.*“ Matka Orava ďalej narieka, že teraz, po zániku rakúsko-uhorskej monarchie, keď „*stáročná práca mojich synov [...] zakvitla*“, ona ako slovenská Orava má zahnúť. Pýta sa prečo a vzápätí čitateľom Slováka aj odpovedá: „*lebo brat mojich slovenských synov, Poliak, hovorí, že ja som zem poľská.*“¹⁷⁹ Odhliadnuc od niektorých nepresností, či vyslovených mystifikácií možno povedať, že uvedený text je zaujímavým svedectvom štylizovanej kvázi-sebaprezentácie konkrétneho regiónu, teda Oravy. Cez fenomén materinského/národného jazyka sa verejnosti sugerovala predstava, že Orava je „naša“ a máme na ňu nescudziteľné právo.

Podobne ako *Národné noviny* aj redakcia *Slováka* si pripomenula desiate výročie podpísania Trianonskej mierovej zmluvy. Príznačná je však skutočnosť, že výročie Trianonu na stránkach *Slováka* zostalo v tieni iného významného jubilea, 60. výročia založenia Spolku sv. Vojtecha, ktorý už pred prevratom združoval slovenských katolíckych

178 Politické zprávy. In *Slovák*, roč. 2, č. 92, 11. mája 1920, s. 1.

179 Odkaz Hornej Oravy na verných synov Slovenska. In *Slovák*, roč. 2, č. 113, 8. júna 1920, s. 1.

veriacich. 4. júna 1930 *Slovák* na svojej titulnej strane vítal príchod delegácie amerických Slovákov, ktorí sa mali zúčastniť veľkolepých svätovoješťských osláv.¹⁸⁰

Až v nasledujúci deň, teda 5. júna, redakcia publikovala texty vzťahujúce sa k Trianonu, pričom nezabudla pripomenúť, že 4. jún je dňom smútku v Maďarsku, ale dňom radosti na Slovensku, lebo Trianonská mierová zmluva zaručuje „*nám Slovákom národnú slobodu*“. Redakcia zverejnila komentované úryvky z prejavov Edvarda Beneša, Milana Hodžu, Antona Štefánka, Michala Slávika a Jozefa Škultétyho. Ako posledný text prevzala a uverejnila rozhovor budapeštianskych novín *Új Nemzedék* s jedným z podpisovateľov Trianonskej mierovej zmluvy, Ágostonom Benárdom. Sprievodný komentár k tomuto rozhovoru poukázal na skutočnosť, že maďarskí delegáti i podpisovatelia zmluvy odmietajú jej záväznosť. Svoje podpisy na texte zmluvy pokladajú za vynútené, a teda neplatné.

Redakcia *Slováka* naopak prízvukovala, že Slováci pokladajú mierovú zmluvu z Trianonu za „*zdroj nášho vyslobodenia sa z nadvlády maďarskej [...] za zdroj nášho národného života. Z tejto príležitosti nepripomíname tak iste z prinútenia okolností učineny podpis na Pittsburskej dohode, nerekriminujeme desaťročný náš boj za lepšie naše umiestnenie sa v rámci republiky Československej, ale iredentistom spoza Dunaja odkazujeme úprimne a otvorene: ostaneme si vernými svojmu rozhodnutiu z mája a októbra 1918 a navrátenie sa starých maďarských alebo uhorských časov viac si my neželáme. Poznali sme sa za tisíc rokov a poučili sme sa dostatočne!*“¹⁸¹

Pri tomto desaťročnom trianonskom jubileu meno Alberta Apponyiho na stránkach denníka *Slovák* nejako zvlášť nerezonovalo. Dokonca ani Milan Hodža, politik s veľkým zmyslom pre symboliku a dejinné paradoxy, nevenoval Apponyimu pozornosť. Prízvukoval však, že Trianon je od pádu Veľkej Moravy v roku 907 najväčším dátumom v dejinách Slovenska, evidentne ho teda chápal ako znovuzrodenie či obnovenie národnej štátnosti. Vyvracal pritom názor, že osud Uhorska je horší než osud Poľska po trojnásobnom delení, lebo „*rozdelenie Poľska bolo lúpežou nenásytných dynastií, kým podobnej anexie nedopusťil sa proti Maďarom nikto.*“¹⁸² Pripomínal, že staré Uhorsko nebolo rozkúskované, ale tento štátny útvar sa rozpadol sám.¹⁸³ Poznamenal, že „*Maďari nikdy nevedeli vládnuť, lebo kto chce vládnuť, musí byť pevný a musí právo užívať, ale nie ho zneužívať. Kto chce vládnuť, musí znáť medze svojej rozpínavosti a musí rozumieť dobe, jej sociálnym prúdom a jej myšlienkam. Nie, maďarská šľachta nevedela vládnuť. Vedela bičom plieskať, vedela žandárov komandovať, vedela nepravosť formulovať tak, že sa neznalcom pravdou zdala, vedela na cestách pokroku grupovať záhalku [...], ale nevedela vládnuť, a preto si jej bývalí poddaní [teraz] vládnu sami.*“¹⁸⁴

180 Víťame amerických bratov na ich inšpekčnej ceste Slovenskom. In *Slovák*, roč. 12, č. 126, 4. júna 1930, s. 1.

181 České, maďarské a slovenské prejavy o Trianone. In *Slovák*, roč. 12, č. 127, 5. júna 1930, s. 1.

182 V maďarskom prostredí vo verejnom diskurze prežíva do súčasnosti názor, že „rozkúskovanie“ Uhorska po prvej svetovej vojne predstavuje analógiu k trojnásobnému deleniu Poľska v 18. storočí, z ktorého mali územné zisky tri susedné mocnosti: Prusko, Rakúsko a Rusko.

183 Maďarská a (češko)slovenská historiografia k tejto otázke pristupujú odlišne. Pozri kapitolu Lászlóa Vörösa *Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii*.

184 České, maďarské a slovenské prejavy o Trianone. In *Slovák*, roč. 12, č. 127, 5. júna 1930, s. 1.

Protikladný názor na význam šľachty vo verejnom živote Uhorska a Maďarska prezentoval vo svojom prejave Anton Štefánek: tvrdil, že maďarskej šľachte nemožno uprieť politické schopnosti, tradíciu, reprezentatívnosť a imponujúcu silu. „*Ona splodila mnoho nadaných politikov a vodcov národných, ona pevne verí, že jedine aristokratickým liberalizmom a reformizmom možno zachovať Maďarsko a že jedine ona (totiž šľachta) a nikto iný vynúti a vybojuje si zmenu trianonskej zmluvy.*“¹⁸⁵

Na záver možno skonštatovať, že v slovenskej autonomistickej tlači, konkrétne v *Národných novinách* a v denníku *Slovák*, sa v skúmanom období Trianon intenzívnejšie nepripomínal. Ak sa tak predsa len stalo, išlo spravidla o reagenciu na konkrétne udalosti či výroky vyslovené v Maďarsku, resp. o bežné spravodajstvo, ktoré sa však väčšinou obmedzovalo na sprostredkovanie základných informácií a faktov. Negatívny obraz grófa Apponyiho sa síce naďalej rozvíjal, ale v kontexte s fenoménom Trianonu určite nemožno hovoriť o nejakom jeho systematickom propagandistickom využívaní. To, s čím sa na stránkach *Národných novín* a *Slováka* v skúmanom období v súvislosti s Apponyiho obrazom stretávame, možno hodnotiť skôr ako individuálne a ojedinelé pokusy konkrétnych jednotlivcov-autorov.

Na slovenskej strane sa pri okrúhlym desiatom výročí Trianonu prízvukovalo, že zatiaľ čo pre Maďarov je 4. jún dňom smútku, pre Slovákov je tento dátum dňom radosti. Opäť však išlo o názor, ktorý bol zrejme v značnej časti slovenskej verejnosti akceptovaný, ale inštitucionálne a oficiálne zostával neartikulovaný: 4. jún sa na rozdiel od Maďarska v Československu a na Slovensku nikdy nestal štátnym sviatkom či aspoň pamätným dňom. Tento dátum jednoducho nie je slovenským *miestom pamäti*, a to ani v pozitívnom a, pochopiteľne, ani v negatívnom zmysle. Samotné meno grófa Alberta Apponyiho sa v slovenskej historickej pamäti nespája so symbolickým dátumom 4. jún 1920, ale s rokom 1907 a s tzv. Apponyiho školskými zákonmi: od tohto dátumu sa odvíja negatívny obraz „tuhej“ alebo „krutej“ maďarizácie, ktorá nakoniec viedla k rozpadu Uhorska.

185 Tamže.

**VYUČOVANIE, UČEBNICE
A DIDAKTIKA DEJEPISU**

3.1 Anomické vzťahy vo vyučovaní dejepisu v Maďarsku

György Jakab

Na školstvo v Maďarsku je vyvíjaný čoraz väčší spoločenský tlak a je evidentnejšie, že vzdelávací systém sformovaný v 19. storočí je neaktuálny z koncepcných ako aj z obsahových dôvodov. Je stavaný pred také výzvy, na ktoré dokáže čoraz menej a čoraz ťažšie reagovať. Následkom toho dochádza k permanentnému spoločenskému znehodnocovaniu školského vyučovania a pedagógov. Toto všetko sa priamo týka aj vyučovania dejepisu, ktoré je na spoločenské zmeny obzvlášť citlivé.

Diferenciácia spoločenských očakávaní

So zmenou režimu v Maďarsku došlo aj k zvýšeniu nárokov na vyučovanie. Školský systém musí reagovať na čoraz rôznorodejšie a diferencovanejšie požiadavky spoločnosti. Vedenie škôl aj pedagógovia si musia uvedomiť, že žiaci prichádzajúci do školy rozdielne pripravení, majú odlišné rodinné zázemie, motivácie a očakávania. Tradičný centralizovaný a v mnohých ohľadoch homogenizovaný školský systém nedokáže pre koncepcnú a obsahovú meravosť uspokojiť čoraz diferencovanejšie spoločenské nároky. Náš školský systém je postavený na predpoklade, že spoločnosť predstavuje relatívne stálu štruktúru. Preto sa aj vedomosti, potrebné k orientácii v rámci nej, menia len pomaly a predvídateľne. Dokonca na konci 19. storočia existovalo presvedčenie, že škola musí naplňať stabilizujúcu, brzdiacu a vyrovnávaciu úlohu v oblasti spoločenských zmien. Na jednej strane musí pre vyrastajúcu generáciu neustále sprostredkovať výsledky vedeckého pokroku a na strane druhej musí reprezentovať systém hodnôt, respektíve stabilitu a nemennosť spoločenských pomerov. Z toho vyplývajú aj špecifické vedomosti, resp. poňatie vzdelávacieho procesu. V rámci formálneho školského vyučovania – ktoré prebieha v prvej tretine nášho života – v podstate nadobúdame všeobecné vzdelanie a väčšiu časť odbornej kvalifikácie, ktorá nám s menšími zmenami vydrží do konca života. V pomaly sa meniacom svete nám teda stačí v škole nazbierať určité „konzervové vedomosti“, veď tak ako spoločenské pomery, aj naše vedomosti sú pomerne stále. Takéto názory sú už dnes, našťastie, na ústupe. Zároveň musíme vidieť, že nesmierne rozsiahly, farbavý a konzervatívny systém dnešného maďarského verejného školstva si nevie, čo počať s náhlymi spoločenskými zmenami súvisiacimi s globalizačnými výzvami. Len sa zamyslime. Dnešný pedagóg, socializovaný pred dvadsiatimi – tridsiatimi rokmi, musí učiť žiakov, ktorí budú aktívnymi občanmi o pätnásť až dvadsať rokov. Nakolko sú platné a sprostredkovateľné naše skúsenosti spred tridsiatich – štyridsiatich – päťdesiatich rokov? Veľmi dobre vieme, že v tomto neustále a čoraz väčším tempom sa meniacom svete, v škole získané „konzervové vedomosti“ podliehajú nesmierne rýchlo skaze. Ukazuje sa, že všeobecné vedomosti snáď menej, ale odborné bývajú už v čase ukončenia štúdia neaktuálne. Toto všetko nás čoraz viac súri, aby sme opätovne

premysleli školský systém a metódy učenia a vyučovania. Slogan už máme: príprava na celoživotné vzdelávanie. Cesta k jeho realizácii však bude ešte dlhá.

Výzvy pracovného trhu

Svet tradičného maďarského školstva bol relatívne chránený pred bezprostrednými vzťahmi k trhovej ekonomike, resp. k pracovnému trhu. Na jednej strane v tom zmysle, že školstvo bolo z väčšej časti financované štátom a školy museli predovšetkým vyhovieť platným štátnym ideologicko-politickým očakávaniam. Na druhej strane, jednou z podstatných ideologických funkcií školského systému bolo, aby nastupujúcim generáciám sprostredkoval spoločný jazyk a kultúru, reprezentované národným štátom – t. j. všeobecné vedomosti z dejín alebo z chémie. V tomto zmysle teda efektívnosť jednej školy alebo pedagóga možno merať tým, ako sa žiakom podarilo osvojiť si všeobecné učivo. To, nakoľko boli títo žiaci neskôr úspešní na trhu práce, resp. v iných oblastiach života, nebolo pre predstaviteľov systému rozhodujúce.

Toto všetko nemohlo byť nastolené ako problém, keďže politické determinanty, resp. hospodársky vplyv štátu, boli dominantné. Ak sa na očakávania trhu práce reagovalo vo väčšej miere, tak len v prípade odborného vzdelávania. V súčasnosti sa v školstve stávajú čoraz dôležitejšími priame potreby pracovného trhu. Svet práce sa stal medzinárodným a tradičné postupy sa stali v mnohých ohľadoch prekážkou pri hľadaní práce v zahraničí. Je isté, že ak sa Maďarsko chce presadiť na medzinárodnom trhu, reforma školského systému bude preň elementárnou podmienkou. Zároveň sa stáva čoraz zreteľnejším, že tradičná koncepcia školského systému, ktorý stavia do centra „konzervové vedomosti“, neustále znižuje hodnotu maďarskej pracovnej sily a stáva sa brzdou domácej ekonomiky.

Demokratizácia spoločnosti a škola

Z pohľadu demokratizácie spoločnosti je prvou a základnou otázkou to, do akej miery je školský systém, ktorý nie je zo štrukturálneho hľadiska postavený na nedemokratických názoroch, schopný sprostredkovať demokratické vzory myslenia a konania pre spoločnosť, ktorá nedisponuje rozsiahlejšou demokratickou tradíciou. Je všeobecne známe, že maďarský školský systém je postavený na základe pruského vojenského vzoru, čo determinuje jeho vnútornú štruktúru, aj spoločenské vzťahy v rámci neho. V tomto zmysle nemožno vnútorný svet tradičnej školy v žiadnom prípade nazvať demokratickým a vzory myslenia a konania sprostredkované školou sú vo veľkej miere odrazom vzťahov z tvrdších alebo mäkkších diktatúr minulých desaťročí. Veľmi dobre vieme, že pred zánikom komunizmu slúžili tzv. skryté učebné osnovy na legitimáciu politického systému, vytvorenie základov občianskej lojality a do určitej miery aj národnej identity.¹ Je známe, že ešte aj v sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa napríklad v matematických príkladoch objavovali ideologické významy. Sledujúci tieto ciele, vtedajšia občianska výchova perfektne vyhovovala záujmom politického

1 SZABÓ, László Tamás. A „rejtett tanterv“. In *Gyorsuló idő*. Budapest: Magvető Kiadó, 1988, s. 229.

režimu: produkovala pasívnych, zoštátnených občanov, poddaných, ktorí boli menej pripravení samostatne rozmyšľať, nebrali na seba zodpovednosť a nepoznali svoje práva. Nárok na demokratickú rekonštrukciu maďarskej spoločnosti však v základoch preformuloval vzťah štátu a občana, rebríček hodnôt spoločnosti, jej morálne a právne vzťahy. Stalo sa zrejším, že staršie vyučovacie postupy sú z obsahového aj metodického hľadiska nevhodné na uspokojenie nových spoločenských potrieb, na výchovu samostatne rozmyšľajúcich, podnikavých, svoje práva poznajúcich, pravidiel spoločenského spolunažívania dodržiavajúcich občanov.

Druhou dôležitou výzvou demokratizácie spoločnosti je, že v posledných desaťročiach sa postupne zmenila štruktúra spoločnosti, resp. naše chápanie spoločenských vzťahov. Dnes je už čoraz viac prijímaný názor, že žijeme v multikultúrnej spoločnosti. Čo to však znamená? Staršie – predovšetkým národnoštátne – chápanie sa snažilo vytvoriť zdanie, akoby spoločnosť fungovala v podstate ako homogénna skupina s podobnými záujmami a podobnou kultúrou. Popri väčšinovej skupine existovalo nanajvýš niekoľko zanedbateľných menších, ktoré sa aj tak asimilovali. Aj takzvaný spoločensko-triedny pohľad rozdeľoval spoločnosť na maximálne tri až štyri modelové skupiny. Dnes už čoraz viac vidieť,² že každá spoločnosť pozostáva z nesmierne rozmanitých etnických, sociálnych (sub)kultúrnych spoločenstiev a záujmových skupín. Jej sila je postavená práve na tom, že si tieto malé spoločenstvá rozumejú a vedú spolupracovať.

Vytvorenie multikultúrneho pohľadu na spoločnosť sa týka troch veľmi dôležitých oblastí maďarského školstva.

1. V humanitných vedách – v prvom rade vo vyučovaní dejepisu – existujúci tradičný homogenizovaný pohľad na národný štát sa stáva čoraz viac neudržateľným, keďže sa doň nezmestia takzvané „multiplikované identity“. Myslím napríklad na:

- v Maďarsku žijúceho rómskeho, švábskeho a iného občana, ktorý sa v učebnici dejepisu dočíta, že naši predkovia prišli do Karpatskej kotliny pod vedením Arpáda, cez priesmyk Vereczke, alebo
- Maďara z Podkarpatskej Rusi, ktorého v Maďarsku mnohí považujú za „zlého Maďara“, ak sa naučí hovoriť po ukrajinsky, rusínsky, alebo
- Slováka zo Slovenskej republiky, ktorý by rád považoval uhorskú korunu, či „štátotvorné“ činy arpádovských kráľov za spoločnú hodnotu, ale my Maďari ich považujeme (v etnickom aj politickom zmysle) výlučne za maďarské hodnoty, alebo
- občana Maďarska, ktorý mal medzi predkami množstvo „slovenských predkov“, ale k tomuto kultúrnemu bohatstvu sa už veľmi neodváža hlásiť, lebo by ho, poprípade, nemuseli považovať za pravého Maďara.

2. Maďarský školský systém nemôže zatvárať oči pred tým, že počas globalizačného procesu sa naša spoločnosť stáva čoraz pestrejšou. Tvár a rôznorodosť súčasného Maďarska čoraz markantnejšie formujú aj rôzne menšiny. Do krajiny prichádzajú

2 KOMORÓCZY, Géza. Kisebbségkéből álló társadalom. In *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Metamorphosis historiae*. Budapest: Századvég Kiadó, 1992.

zahraniční robotníci, utečenci, podnikatelia či dôchodcovia s úmyslom usadiť sa. Tieto zmeny nastolujú vážne otázky ohľadne spolužitia, na riešení ktorých sa musí podieľať aj školstvo. A to aj dvojnásobne. V prvom rade musí pomôcť vyrastajúcim generáciám osvojiť si multikultúrny pohľad na svet, spoznať osobitosti cudzích kultúr a praktizovať demokratické vzory spolužitia. V druhom rade musí pripraviť žiakov všetkých generácií na to, že „existuje život aj mimo Maďarska“, kde musia obstať ako turisti, podnikatelia, či predstavitelia maďarskej kultúry. Konkrétne tu ide o vyučovanie jazykov, spoznávanie rozdielnych kultúr, osvojenie si rôznych foriem demokratického spolužitia, atď.

3. Demokratizačné potreby spoločnosti „napádajú“ zaužívanú tradíciu ešte v jednom veľmi dôležitom bode, a to v oblasti prijímania spoločenskej zodpovednosti. Škola v tradičnom poňatí fungovala totiž do určitej miery ako izolovaný kultúrny ostrov vo vlastnom spoločenskom prostredí. Jej fungovanie bolo z veľkej časti regulované centrálnou, len občas a neformálne sa spájalo so špecifickými požiadavkami a potrebami miestnych spoločenstiev. Dobrovoľné a vekovo vhodné verejnoprospešné aktivity žiakov sa v rámci tohto systému objavujú len málo. Koncept tradičnej školy teda príliš nepozná a nerozvíja vzťahy postavené na vzájomnosti. Oveľa typickejšie sú hierarchické vzťahy podriadenosti. Školy sú do veľkej miery závislé od miestnych samospráv, pričom smerom k rodičom rady zohrávajú rolu autority.

Demokratizácia maďarskej spoločnosti si čoraz viac vyžaduje, aby sa školy, v porovnaní so skorším stavom, stali čoraz viac otvorenejšími ku svojmu bezprostrednému okoliu a organickejšie sa integrovali do miestnej spoločnosti. V krajinách disponujúcich hlbšími demokratickými tradíciami môžeme vidieť, že v porovnaní s našimi skúsenosťami existuje medzi školou a miestnou komunitou oveľa tesnejší „partner-ský“ vzťah, čo má priaznivé dôsledky pre obe strany. Prostredníctvom partnerských vzťahov dostáva škola viac podpory od rôznych občianskych združení, rodičov, miestnych médií, následkom čoho môže zabezpečiť praktickejšie vyučovanie a výchovu žiakov. Deje sa to napríklad účasťou na projektoch, charitatívnych činnostiach, resp. na aktivitách v prospech ochrany životného prostredia. Zároveň tým dochádza aj k obohateniu miestnej komunity, keďže škola na seba bezprostrednejšie preberá aj spoločenskú zodpovednosť.³

Socializačné problémy – zmeny výchovnej funkcie školy

V posledných desaťročiach sa do veľkej miery zmenil spôsob socializácie nových generácií, čo predstavuje asi najdramatickejšiu spoločenskú výzvu pre celé školstvo. Atomizácia spoločnosti, rozpad veľkých rodín, obrovský vplyv médií majú dopad na mládež aj na výchovnú funkciu školy.

³ V tomto prípade je dôraz na spolupráci. Je známe, že aj v minulosti zohrávali škola a pedagógovia dôležitú kultúrnu úlohu v živote tej-ktorej obce. Dobrým príkladom sú tzv. Všeobecné vzdelávacie strediská. Niekoľko ich funguje aj v Maďarsku, napríklad v Pécsi a Debrecíne a pod ich záštitou funguje škola, knižnica, kultúrny dom, civilné stredisko, atď.

V tomto smere je potrebné spomenúť predovšetkým zmenu hodnôt. V období, keď vznikali štruktúry tradičného školského systému, bola rodinná a školská výchova viac-menej v súlade. Ako o tom písal Ferenc Mór: „*Vykresajte z tohto dieťaťa človeka, Pán Učiteľ*“. Škola, resp. učitelia sa väčšinou mohli spoľahnúť na podporu rodičov, ktorí sa, samozrejme, len vo výnimočných prípadoch, odvážili protirečiť štátnym úradom. Rodičia mohli na oplátku počítať s dobroprajnosťou a spoluprácou školy. Súlad tradičných hodnôt, všeobecnej vzdelanosti a spoločenského sebauplatnenia zabezpečovali hodnovernosť a prestíž pedagógov, ako aj spoločenskú vážnosť výchovnej funkcie školy. Pedagóg bol ešte považovaný za „pána“, t. j. človeka, ktorý nosí nohavice. Aj keď sa s učiteľským chlebičkom nespájalo prílišné bohatstvo, do istej miery patrili k vyššej strednej vrstve, k elite. Táto spoločenská konfigurácia sa stala základom charitatívneho, pomáhajúceho charakteru pedagogického poslania (nie profesie).

Súbežne so zosilnením trhovej ekonomiky a diferencovaním spoločenských vzťahov sa postupne rozpadol aj súzvuk medzi socializáciou v rodinnom a školskom prostredí. Rodičia čoraz menej prijímajú pedagógov ako neodvolateľnú autoritu a pedagógovia zas cítia, že od rodičov dostávajú čoraz menej podpory a viac bremien. Tento stav je dôsledkom postupných zmien v rebríčkoch hodnôt. V minulosti spoločenský úspech úzko súvisel so získaním všeobecného vzdelania, resp. s dodržaním určitých noriem. Preto bola škola nevyhnutnou súčasťou spoločenskej mobility.⁴ Dnes je však už skúsenosť taká, že uplatnenie sa dá dosiahnuť aj inými cestami. V našom svojráznom divokom kapitalizme je nedodržanie základných pravidiel spolužitia veľakrát výnosnejšie a nevzdelanosť nie je bezpodmienečne nevýhodou. V tejto situácii sa evidentne dostávajú do čoraz ťažšej pozície práve pedagógovia, ktorí hlásajú hodnotu a moc vzdelania, potrebu dodržania spoločenských pravidiel, pričom sa ich spoločenská prestíž a finančná situácia neustále zhoršujú.

Druhý základný problém školského systému vyplýva z toho, že z rodinného prostredia prichádzajú čoraz zanedbanejšie deti, čo zvyšuje sociálnu úlohu školy a pedagógov. Tradičný systém masových školských inštitúcií však nie je stavaný na to, aby uniesol túto prebytočnú záťaž, keďže problémy ako sociálne znevýhodnenie, ťažkosti s učením sa, myslením, kultúrne a komunikačné ťažkosti, a iné sa dajú efektívne riešiť len v nesmierne pružnom a diferencovanom systéme. Ani učitelia odborných predmetov, ani triedni učitelia poverení priamou výchovou nie sú pripravení na to, aby opatrovali duše a kultúru správania detí prichádzajúcich z disharmonických alebo práve rozpadnutých rodín. Nie sú pripravení ani na to, aby vyrovnali ich kultúrny, komunikačný a študijný hendikep, kompenzovali ich integračné poruchy a asociálne správanie. Navyše – rovnobežne s diferenciaciou spoločnosti – sa v školách objavujú novšie a novšie spoločenské požiadavky a výzvy, ktoré sa už len ťažko dajú ovládať tradičnými pedagogickými technikami. V jednej školskej triede je totiž treba zabezpečiť miesto pre sociálne zaostalejšieho

⁴ Toto platí ešte aj v tom prípade, keď vieme, že dobové elity využívali často školský systém ako prostriedok, inštitučný filter na reguláciu spoločenskej mobility: hlavným cieľom nebolo získanie vedomostí, ale diplomu, ktorý jednotlivcom zabezpečil postup v spoločenskom rebríčku. Toto zároveň zásadnejšie neznižilo prestíž školy, resp. pedagógov.

rómskeho žiaka, tak ako aj pre materiálne rozmazané dieťa z rodiny zaneprázdneného podnikateľa, či pre slepého žiačika, zo Sedmohradska presťahovaného plachého dievčatka alebo malého čínskeho chlapca.

Jednotne vytvorený koncept a štruktúra školstva nevedia, čo si počať s takouto rôznorodosťou. Od učiteľov – nech sú akokoľvek svedomití – nemôžeme očakávať, aby boli zároveň odborníkmi drogovej prevencie, dysgrafie, romológie, sinológie, aby boli posadnutí integráciou a výnimočnými osobnosťami svojho odborného predmetu. Školský systém môže skutočne efektívne odpovedať na požiadavky a potreby tohto charakteru len v prípade, ak by boli ciele a štruktúra verejného školstva ako celku rozšírené v tomto smere aj formálne. Veľmi dobrým príkladom na toto všetko je úsilie anglosaskej školskej politiky posledných rokov, ktorá sa snaží prioritne posilňovať spoločenskú kohéziu a na druhej strane sa snaží urobiť vyučovací proces osobnejším.

Priamy vplyv globalizácie na spoločnosť a vyučovanie

Tradičný systém vzdelávania vznikol v období, keď bolo základnou ideologickou funkciou školy vytvorenie národnoštátneho spoločenstva. Dnes už tieto národnoštátne rámce nevedia, čo si počať s výzvami globalizácie. S rozšírením rozšírenia masovej komunikácie, resp. motorizácie sa zväčšili aj naše myšlienkové horizonty, že prírodné katastrofy, resp. neekologické aktivity ľudí (Černobyl, znečistenie rieky Tisy kyanidom, katastrofa červeného bahna v Ajke, atď.) sa dajú riešiť len na medzinárodnej úrovni, že ako členovia nových spoločenstiev (stredo európskeho, európskeho) si vytvárame nové identity. V tradičnom svete sa napríklad mladý spevák alebo futbalista musel popasovať nanajvýš s najlepšimi daného mesta, prípadne regiónu. Dnes sú jeho vyzývateľmi a súpermi hviezdy „globálnej dediny“. Čoraz neprehľadnejší prúd informácií a nesmierne rozširovanie našej kultúry v priestore a čase vplývajú na našu identitu miesto a identitu, ako aj na školský systém.

Anómie v spoločnosti

Najdôležitejšou charakteristikou súčasnej situácie v Maďarsku je, že výsledky procesu formovania súčasného občana, ktorý sa rozbehol v posledných desaťročiach – tzv. tretia veľká modernizačná vlna – sú ešte nesmierne povrchné a zraniteľné, pričom staré, polofeudálne vzory správania ešte v plnej miere presycujú a definujú naše spoločenské vzťahy, náš každodenný život. Rôzne kultúry, rôzne spoločenské vzory, rôzne paradigmy vzájomne koexistujú v najrozmanitejších kombináciách. Toto všetko sa pozoruhodne odráža na tom, že vyrastajúce generácie zdedia čoraz neistejší rebríček hodnôt a systém noriem, naraz dostávajú viacero kompasov, z ktorých každý ukazuje iným smerom. Nie sú pripravení na to, aby sa vedeli samostatne zorientovať v čoraz zložitejších spoločenských vzťahoch. V neustále sa meniacom spoločenskom, politickom a ideologickom prostredí im totiž ani rodina, ani škola nevedeli sprostredkovať jednoznačný systém noriem, keďže tieto boli

znovu a znovu spochybňované.⁵ Následkom je, že ľudia sa stávajú čoraz viac neistými v súvislosti s platnosťou základných spoločenských noriem a dochádzajú k presvedčeniu, že sa im neoplatí dodržiavať ani základné pravidlá spoluzitania založené na reciprocite. V tejto situácii je spoločenská solidarita postupne zatlačená do úzadia. Naopak, posilňuje sa svojský aspekt divokého kapitalizmu, ktorý považuje za prvoradé individuálne uplatnenie jednotlivca. Ľudia sa boja chudoby a snažia sa chopiť každej možnosti, pomocou ktorej môžu zabrániť vlastnému krachu. Zdá sa, že musia bojovať všetkými prostriedkami, pretože teraz sa na dlhú dobu môže rozhodnúť, či ich rodina bude patriť k elite alebo k tým upadajúcim. Avšak – ako vieme od Istvána Bibóa – atmosféra strachu a boja neprospieva budovaniu demokracie.

Chaos v rebríčku hodnôt dobre ilustruje nasledujúci príklad. Keď sa človek dostane do nemocnice, nemôže naisto vedieť, v akom systéme hodnôt, resp. kultúre jeho ošetrojúci lekár funguje. Konkrétne: má dať, a keď áno, tak kedy má dať lekárovi peniaze – čo je, pravda, životne dôležitá otázka. V tomto prípade nejde o problém materiálny, ale o problém hodnôt.

1. Pokiaľ lekár pracuje na základe idey poslania, tak mu, samozrejme, netreba platiť. Ved'v tradičnom zmysle kňaz, lekár a učiteľ fungujú na základe iného rebríčka hodnôt ako ostatné povolania a daný lekár sa môže aj uraziť, ak mu pred alebo po vyličení vložia do vrecka finančný dar.

2. Pokiaľ však lekár funguje na základe princípu trhového hospodárstva, tak mu po dobre odvedenej práci (vyličení pacienta) prislúcha finančný prídavok. Samozrejme, ak si prácu neodvedol dobre, tak mu podľa pravidiel trhu neprislúcha nič.

3. Pokiaľ ale lekár zastupuje systém deficitného hospodárstva, rozmyšľa podľa tzv. ázijského bakšiš-systému⁶, tak sa finančný dar platí vopred. Je známe, že v čakárňach nemocníc a polikliník sa taxa konkrétnych lekárov šíri medzi pacientmi ústnym podaním.

Hneď na začiatku sa oplatí zdôrazniť: samy o sebe sú všetky tri systémy koherentné a fungujú. Pokiaľ sú dodržiavané dohody, tak sa dá presne vedieť, ako sa máme v rámci jednotlivých systémov správať. Problém vznikne vtedy, keď sa rozdielne kultúry, paradigmy a jazyky pomiešajú. Hlavným problémom je, že v jednej situácii môže byť platných aj viacero modelov a nikdy nemôžeme s určitosťou vedieť, podľa ktorého sa správať. Tento stav sa podobá situácii, keď sa na jednej hracej ploche hrá naraz viac hier – napr. *Monopoly* a *Človeče, nehnevaj sa*, ale len ku koncu – potom ako sme potiahli figúrkou –

5 Robert K. Merton definuje pojem anomie podľa Émile Durkheima nasledovne: „Anómiu [...] považujeme za poruchu v kultúrnej štruktúre, ktorá sa objaví predovšetkým vtedy, keď nastane ostrý rozpor medzi kultúrnymi normami a cieľmi na jednej strane, a spoločensky štruktúrovanými možnosťami členov skupiny konať v súlade s týmito normami na strane druhej [...] Ak kultúrna a spoločenská štruktúra nie sú v súlade, ak teda prvá vyžaduje také správanie a postoj, ktoré druhá zásadne odmieta, tak nastane porucha vo fungovaní noriem, nastane stav bez noriem.“ MERTON, K. Robert. *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Társadalomtudományi könyvtár*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1980, s. 394-395.

6 Tento systém nie je sám o sebe korupčný, ale poukazuje na jeden dôležitý prvok ekonomického systému niektorých tradičných alebo predmoderných spoločenstiev. Napríklad v Osmanskej ríši väčšina štátnych úradníkov nedostávala plat. Zároveň však vybavenie záležitostí malo presne určenú cenu, ktorú bolo treba zaplatiť úradníkom vopred. Ak klient zaplatil mlčky dohodnutú sumu vopred, mal istotu, že úradník pracujúci v tieni diktátorskej štátnej moci danú záležitosť vybaví.

vysvitne, ktoré pravidlo bolo práve uplatnené. Je zrejmé, že v tejto chaotickej situácii si pacient, strachujúci sa o svoj život, zväčša vyberie najhorší a najnedemokratickejší systém, konzervujúci tým charakteristicky stavovské „feudálne reflexy“.

Anómie vo vyučovaní dejín

Rôzne protirečenia môžeme, samozrejme, nájsť aj v školskom systéme. Na prvý pohľad môžeme argumentovať, že prežívame prechodné obdobie, v ktorom sú súčasne prítomné starý aj moderný svet – masové školstvo ponúkajúce „konzervové znalosti“ a svet školy prispôsobený jednotlivcovi, ktorý ponúka prípravu na neustále sa meniacu budúcnosť, len musíme vyčkať, kým sa k nám novinky dostanú. Ja som však presvedčený, že dôsledky „prechodných období“ takéhoto charakteru nie je možné opísať len ako všeobecnú zliatinu dvoch susediacich období, ako aritmetický alebo geometrický priemer, ale že sú podnetom k vzniku samostatnej a svojskej štruktúry. Preto sa dnešné problémy nedajú opísať len ako akýsi evolučný súboj „pokrokových“ a „zaostalých“.

Najdôležitejšia osobitosť súčasných učebných osnov histórie je práve to, že naoko sa pokojne znášajú prvky, ktoré sa navzájom úplne vylučujú. Pre rôzne záujmové skupiny – namiesto stáleho „manažmentu konfliktov“ – bolo oveľa jednoduchšie legitimovať jeden taký systém, v rámci ktorého sa jednotlivé elementy naoko bez sporov dobre znášajú.⁷ Veľmi dobrým príkladom tohto „pokojného vynúteného-kompromisu“ je systém požiadaviek prvých *Národných učebných osnov*, ako aj systém dvojúrovňových maturít z histórie.⁸ V prvej verzii osnov figurovali vedľa seba, naoko bez väčších problémov, jeden neuveriteľne moderný systém rozvíjajúci schopnosti a nezmenený súbor tradične požadovaných vedomostí. V podstate všetci vyhrali a každý oslavoval. Prívržencom školy rozvíjajúcej kompetencie sa zdalo, že systematické rozvíjanie schopností sa stalo základnou požiadavkou dejepisného vyučovania. Prívrženci tradičného školstva si mohli vydýchnuť, že všetko ostane tak, ako predtým. Ani rozprávkový Múdry Janko by to nemohol urobiť lepšie. Spraviť reformu a zároveň ju nespraviť. Toto teoreticky bezchybné a bezkonfliktné riešenie sa však prejavilo v školskej praxi ako schizofrénia. S daným – alebo skôr zníženým – počtom hodín sa obsahové časti *Národných učebných osnov* nedali naozaj naučiť.⁹ Vo frontálnom vyučovaní teda vôbec neostal čas na časovo náročnejšie programy rozvíjania schopností. Tieto dva systémy bolo možné udržať v činnosti len ak jeden fungoval na úkor toho druhého. Podobné príznaky sa ukázali v zavedení systému dvojúrovňových maturít: pomocou fantasticky zaujímavých metód rozvíjajúcich

⁷ Tak to býva u uzavretých ideologických systémov (napr. kresťanstvo, marxizmus, atď.), ktoré do svojej ideológie vkomponovali všetky názory, takže v nich môžeme nájsť všetko a zároveň aj protiklad všetkého, prípadne každý si v nich môže nájsť svojho „Boha“, svoju pravdu.

⁸ V tomto prípade spoločná existencia dvoch navzájom sa vylučujúcich systémov nie je až tak očividná, lebo dve úrovne maturít z histórie v určitej miere umožnili oddelenie týchto dvoch konceptov.

⁹ V mnohých ohľadoch môžeme považovať za napredovanie, že zo systému požiadaviek druhých *Národných učebných osnov* boli vynechané konkrétne historické vedomosti. Tento dokument školskej politiky teda obsahuje len systém požiadaviek zameraných na rozvíjanie schopností. Skutočnú školskú prax však ešte nepripisuje.

schopnosti sa snažia „pedagogizovať“¹⁰ aj frontálne nenaučiteľné obrovské množstvo vedomostí.

V oficiálnych pedagogických dokumentoch sformulované, ale v reálnej školskej praxi neuskutočniteľné, navzájom sa vylučujúce systémy si protirečia a nutne pôsobia na učiteľov histórie skľučujúco. Pedagógovia by chceli dobre vyučovať, mať dobré výsledky. Prikláňajú sa k tej tradícii, ktorá si – dodnes nespochybniteľne – určila za cieľ odovzdať národnoštátne dedičstvo a spoločnú národnú vzdelanosť. Zároveň je pravdepodobné i to, že väčšina z nich súhlasí aj s potrebou modernizácie. Je stále viac jasné, že nie je možné naučiť narastajúce množstvo historických faktov a nespochybnujú ani to, že nasledujúce generácie budú čoraz menej potrebovať hotové balíčky vedomostí a naopak, čoraz viac kompetencie ako napr. schopnosť premýšľať, učiť sa, kooperovať atď., pomocou ktorých sa budú vedieť ľahšie uplatniť v neustále sa meniacom svete. Pri danom počte hodín, resp. v tradičných školských rámcoch (ako napr. trieda, hodina, predmety) sa tieto dva rozdielne typy znalostí nedajú spoločne odovzdať na dobrej úrovni. V praxi to vedie k neustálej schizofrénii a kognitívnej disonancii. V tejto situácii si v krátkom časovom horizonte môžeme vybrať medzi zošalením¹¹, alebo cynickým, sebaklamným, apatickým únikom a vystúpením z protirečivej situácie.¹² Väčšia časť učiteľov histórie, pravda, s menšími či väčšími výčitkami svedomia, pokračuje v tradičnejšom spôsobe vyučovania, s ktorým už majú skúsenosti. Zároveň však nie je možné prehliadať oficiálne požiadavky súriace používanie metód rozvíjajúcich schopnosti. Na riešenie týchto protikladov vznikli v poslednom čase rôzne zdanlivé riešenia, prejavil sa aj dobre známy stredo-východo-európsky postoj „robím to, čo doteraz, len to volám inak“.

Ako som už upozornil, kompromisy takéhoto charakteru spôsobujú z krátkodobého hľadiska kognitívnu disonanciu. Z dlhodobejšieho hľadiska však znetvorí spoločenskú štruktúru a v nej žijúcich ľudí, na čo upozornil aj István Bibó: *„Východiskom politickej hystérie je vždy nejaká šokujúca historická skúsenosť spoločnosti [...], o ktorej si členovia spoločnosti myslia, že jej strpenie a riešenie problémov z nej vyplývajúcich sú nad sily spoločnosti [...] Toto si však spoločnosť, presne tak ako ani jediniec, nie je schopné pripustiť a ani sa neodváža pripustiť si. Uniká teda do nejakého falošného riešenia, do ilúzie riešenia a vymyslí nejakú formulu alebo kompromis, ktorými sa pokúša dať do súladu nezlúčiteľné, starostlivo chrániac tie sily, ktoré v skutočnosti stoja v ceste riešeniu, a s ktorými musí v záujme vyriešenia problému bojovať [...] Spoločnosť žijúca v takejto falošnej situácii sa čoraz viac dostáva do pokriveného vzťahu s realitou. Pri hľadaní riešenia novoobjavených problémov nevychádza z toho, čo je a čo môže byť, ale z toho, za koho sa pokladá, čím bude alebo čím by chcelo byť. Týmto sa pomaly*

10 K tomu: DÁRDAI, F. Ágnes – KAPOSÍ, József. Az új történelem érettségiről, avagy a megőrzés és megújítás egvensúlyának kisérlete. In *Új Pedagógiai Szemle*, 2004, č. 11, s. 1-11.

11 Spomeňme si na známe týranie psov nazývané Pavlovovým experimentom: počas pokusu jedného psa naučili, že keď mu ukážu kruh, dostane jedlo. Pes sa to výborne naučil. Keď uvidel kruh, začal slintať a očakával jedlo. Potom ho začali učiť, že keď mu ukážu elipsu, bude nasledovať vážna bitka. Aj to si pes osvojil. Keď uvidel elipsu, začal sa báť a utekať. Po tomto nasledovalo skutočné týranie: elipsu začali postupne stláčať a nastala chvíľa, keď pes už nevedel rozlíšiť, či vidí kruh alebo elipsu. Najprv začal slintať, potom sa začal báť. Následne začal byť čoraz agresívnejší a divokejší a po čase sa stal úplne apatickým.

12 Širokú škálu možných foriem správania v rámci anomických vzťahov opisuje MERTON 1980, s. 409-448.

*stáva neschopným toho, aby príčinu svojich problémov a neúspechov našlo v normálnom reťazci príčin a efektov a hľadá také vysvetlenie svojich problémov, ktoré sú pred tvárou triezveho rozumu a faktov zrejme falošné, ale umožňujú, aby si falošná spoločnosť mohla udržať svoj falošný stav.*¹³

Rozdielne pedagogické modely v dejepisnom vyučovaní

Jednou z charakteristických črt anomických vzťahov sú nejasné pojmy. Hoci používame tie isté slová, predsa akoby každý hovoril iným jazykom. Babylonské popletenie jazykov je z časti dôsledkom toho, že v maďarskom školstve je naraz prítomných viac pedagogických kultúr, spôsobov organizovania vedomostí a učenia, predstavitelia ktorých medzi sebou nekomunikujú. Samozrejme, problém nie je v rozmanitosti pedagogických prístupov, veď demokratická spoločnosť potrebuje rozmanitý a diferencovaný školský systém. Skutočné problémy vyplývajú z toho, že tieto pedagogické kultúry formulujú svoje ciele, systém požiadaviek a metódy nezávisle od seba a nesnažia sa o porovnanie, definovanie výhod a nevýhod, o skutočnú spoločenskú funkciu. Z toho dôvodu nevzniká príležitosť ani k tomu, aby boli vytvorené účinné systémy sprostredkovania, transferu medzi nimi.¹⁴

Ide o obzvlášť nebezpečný jav v prípade vyučovania histórie, keďže dejepis ako vyučovací predmet má od svojho vzniku aj priamy ideologický rozmer, ktorý sa – či chceme, či nie – stal v posledných desaťročiach vážnym intolerantného silového poľa politiky. Samozrejme, problémom nie je to, že dávnejší klamársky a monolitný rozmer histórie vystriedal jeden rôznorodejší, pluralitný systém, v ktorom sa vedľa seba znesú pravicový a ľavicový, národnocentrický a globálny aspekt. Nie je ničím zvláštne ani to, že tieto chápania dejín slúžia ako priame ideologické argumenty rôznych politických strán. Aktuálna „maďarskosť ochraňujúca“ a „protiúnijná“ frazeológia pravice do veľkej miery vychádza z argumentov tradičného národnocentrického vyučovania dejín 19. storočia, zatiaľ čo liberálny prístup stavia na širších hodnotách. Základný problém pramení z toho, že medzi rôznymi – aj politicky podfarbenými – náhľadmi na dejiny je len veľmi malá komunikácia. Keď aj nejaká existuje, tá sa zväčša javí len ako ideologická diskusia o viere a nie ako odborná debata o histórii ako vyučovacom predmete.¹⁵ Avšak modernizácia dejepisu ako vyučovacieho predmetu potrebuje skutočné odborné diskusie a dohovory. Veď pomaly sa už nevieme porozprávať ani o vyučovacích metódach bez prítomnosti ideologického tónu.

13 BIBŐ, István. A német hisztéria okai és története. In BIBŐ, István. Összegyűjtött művek, zv. 1. Budapest: Magvető Kiadó, 1986, s. 377-378.

14 Aby nedošlo k nedorozumeniu, cieľom nie je to, aby sme rôzne pedagogické kultúry natlačili do jedného veľkého spoločného kompromisu. To ani nie je možné. Cieľom je vytvorenie efektívnejšej komunikácie medzi rôznymi kultúrami.

15 Vo veľkej miere dialóg sťažujú vžitú predstavy z 19. storočia, podľa ktorých minulosť má len jeden objektívny, vedecky opísateľný príbeh. Preto medzi skupinami s rozdielnou ideológiou a pohľadom na dejiny prebieha sofistikované súperenie o to, kto zastupuje „skutočné národné záujmy“, lepšie chápanie, kto je lepší alebo horší Maďar.

S cieľom napomôcť odbornej diskusii v nasledujúcej časti preskúmame – podľa možnosti bez hodnotenia – ktoré sú/boli najznámejšie a najrelevantnejšie učebné modely, resp. formy organizácie vedomostí z hľadiska vyučovania dejín.¹⁶

Model osvojenia si všeobecného vzdelania

V podstate sa v tomto pedagogickom systéme, pochádzajúcom z Nemecka, v 19. storočí sformuloval tradičný systém cieľov, obsah a metodika vyučovania dejepisu. Tento systém mal veľmi presne sformulované ideologicko-politické ciele. Dualistický uhorský štát financoval spustenie masového vyučovania histórie, lebo chcel vytvoriť jednotné historické vedomie, homogénny národnoštátny pohľad v etnicky a sociálne heterogénnej spoločnosti. Základnou ideou bolo, že najdôležitejším cieľom a úlohou predmetu je položiť základy národnej identity a občianskej lojality a posilňovať ich.¹⁷ Inými slovami, základným cieľom povinne zavedeného predmetu bolo, aby vytvorili pre ľudí žijúcich v súdobom Uhorsku (nech sú to Maďari, Slováci, Židia alebo Srbi) spoločnú historickú vzdelanosť, ako aj spoločný zážitok zo vzdelávania v kultúrnych dejinách, formujúcu ich identitu. V tomto zmysle môžeme považovať zavedenie predmetu za nesmierne úspešný počín. Tieto historické vedomosti a vzdelanosť sa stali organickou a neodpušiteľnou súčasťou našej národnej identity a spoločenstva: neexistuje dnes na Zemi taký Maďar, pre ktorého by neznamenal niečo nasledovné výrazy: koristnícke výpravy, bitka pri Moháči, spravodlivý kráľ Matej, kuruc, atď. Inými slovami, nepovažujeme za skutočných Maďarov tých, ktorí tieto výrazy nepoznajú. V tomto zmysle obsah dejepisného učiva nadobúdala od počiatkov sakrálny charakter a dodnes tvorí nepochybniteľný uzavretý kanonický systém.¹⁸ Toto všetko je pravda ešte aj vtedy, keď multikulturalizmus, resp. európska integrácia v určitej miere „podkopali“ výlučné národnoštátne priblíženie.¹⁹ Dejepisné učivo sa takto stalo základom a súčasťou všeobecného vzdelania každého Maďara. V tomto smere byť dobrým žiakom znamená osvojiť si poznatky, ktoré spravia z človeka vzdelaného občana v maďarskom spoločenstve.

Obsah učebných materiálov má v podstate normatívny charakter, čo znamená, že bol pozbieraný na základe ideologických noriem a v určitej miere je tak zostavovaný aj dnes. Otázkou je teda čo a kto sa môže dostať do učebníc, resp. čo a kto bude

16 Pri rozbere troch najcharakteristickejších foriem organizovania učenia sa a vedomostí – vzdelanie, odborná znalosť, kompetencia – sa opieram o prácu: CSAPÓ, Benő. *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztese*. Budapest: Akadémia Kiadó, 2003, s. 92-95.

17 GERŐ, András. *Képzelt történelem*. Budapest: PolgART Kiadó, 2004; ROMSICS, Ignác. A történetíró dilemmája. In <http://mindentudas.hu> (posledný náhľad 26. novembra 2012); ORMOS, Mária. *Történelem és a történelemtudományok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

18 Napríklad maturity z dejepisu, resp. tzv. skúška k štátnemu občianstvu sú podľa etnológov vo veľkej miere podobné kmeňovým obradom zasvätenia, keď zasvätená osoba musí po skúškach z fyzických schopností dokázať, do akej miery si osvojila ten pre iných „tajný jazyk“, ktorý obsahuje podstatné kmeňové tradície, mýtus pôvodu a hrdinské príbehy. Blížšie: LIPS, Julius. *A dolgok eredete*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1962, s. 274-275.

19 V mnohých ohľadoch sa skutočne zdá anachronistickým pohľad, keď napr. maďarskí občania József Kolompár alebo Lin Ju Jun čítajú vo svojich knihách dejepisu, že naši predkovia prišli do Karpatskej kotliny cez priemysok Vereczke pod vedením kniežaťa Arpáda.

odtiaľ vyradený. V tomto zmysle teda učebné materiály histórie obsahujú najdôležitejšie, najvýznamnejšie príbehy o svete a o maďarských národných (štátnych) dejinách. Naše učebnice dejepisu sú v zmysle predchádzajúcich argumentov úzko späté so vznikom predmetu v 19. storočí. Princíp dejinnosti bol podľa súdobého evolucionistického chápania sformulovaný ako evolúcia ľudstva a v rámci toho ako evolúcia maďarského národného štátu. V pedagogickom zmysle to znamená, že proces vzniku našej prítomnosti môžeme pochopiť len vtedy, ak budeme plynule sledovať rozdielne historické zastávky, počnúc od praveku (resp. od počiatkov dejín Maďarov). Za týmto extenzívne chronologickým aspektom stojí tá sebavedomá akademická historická veda, ktorá v 19. storočí ešte hlásala, že veda o dejinách je schopná sformulovať jediný pravdivý a objektívny „vedecký príbeh“ minulosti a zjednodušene ho odovzdať učiteľom dejepisu. V 19. storočí nespôsobil problém ani fakt, že výrazy ako napr. *Magyar* možno vysvetliť viacerými spôsobmi, že odkazujú na kategórie ako napr. etnikum, štát, územie, atď., keďže v tom čase ešte politické a etnické hranice národného štátu splyvali. Toto všetko sa stalo problematickejšim po Trianone, keď ten istý výraz začal znamenať niečo iné v kultúrnom a politickom zmysle. Základnou štruktúrou a obsahom, t. j. etablovaným kánonom dejepisného vyučovania však nedokázali otriastať ani historické kataklizmy, zmeny systémov v uplynulom poldruhu storočí.

Tradičná metodika výučby dejepisu je v podstate založená na technológii masového vyučovania z 19. storočia – predmet, hodina, trieda. Táto bola vhodná na uskutočnenie základného cieľa predmetu, ktorým bolo sprostredkovanie čo najväčšieho množstva vedomostí. V tomto prípade je pedagogický proces orientovaný jednosmerne. Vzdelanostný kánon sformulovaný vedcami bolo treba na hodinách akoby budovať v žiakoch. Tento pedagogický proces – v technickom zmysle – nevyžadoval ani osobitosť, ani vzájomnosť. Úlohou učiteľa bolo, aby „odovzdal“ vzdelanostný kánon a žiak si buď osvojil tento hotový a pred ním postavený balíček, alebo prepadol.

Model osvojenia si odborných kompetencií

Tento, pôvodom francúzsky, ale v dnešnej dobe už aj v Nemecku etablovaný, historiko-pedagogický systém vyrástol v podstate zo zneistenia a korekcie predchádzajúceho modelu.²⁰ V 70. – 80. rokoch minulého storočia bolo vo vedení francúzskej a nemeckej školskej politiky čoraz jasnejšie, že nie je možné a ani sa neoplatí naučiť všetkých povinný a neustále sa zväčšujúci objem učebnej látky z histórie. Po dlhých diskusiách a dohovoroch došlo postupne k zmene v systéme učebných materiálov, aby mohli aj naďalej plniť integračnú a homogenizačnú funkciu. Toto všetko znamená, že v podstate ostali zachované základné ciele a úlohy vyučovania histórie, ako napr. vytváranie základov spoločného historického vedomia a všeobecnej vzdelanosti či posilňovanie identity. Tieto boli ešte doplnené o historicko-odborné ciele, úlohy a požiadavky zamerané na rozvíjanie schopností.

²⁰ K tomu DÁRDAI, Ágnes. *Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás*, zv. 1. Pécs: ELTE BTK, 2006, s. 59-73, resp. GYÁNI, Gábor. *Posztmodern kánon*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.

Jedna zásadnejšia zmena nastala v obsahu. V učebných materiáloch došlo k radikálnemu zníženiu počtu tém, resp. lexikálnych poznatkov. Už nebola snaha dosiahnuť celú šírku predchádzajúceho kánonu. Smelo škrtali z povinných učebných materiálov, čo, samozrejme, neznamenalo, že by sa žiaci nemohli v škole naučiť viac poznatkov z histórie ako predtým. Základná štruktúra vyučovania zostala aj naďalej chronologická, ale v niektorých bodoch dostali žiaci možnosť na hlbšie historické sondy a analýzy.²¹ Na týchto „zastávkach“ je možné sústrediť sa aj na tematické priblíženia, čo znamená, že východiskom sa stáva niektorá zo súčasných spoločenských tém a následne študenti preskúmajú to, čo jej predchádzalo. Popri zmene v obsahu vyučovania je najdôležitejšia novinka metodologického charakteru. Žiaci si pritom osvoja akýsi odborný protokol. V porovnaní s predchádzajúcou praxou oveľa podrobnejšie spoznávajú prácu s historickým textom a princípy rozboru historických prameňov.

Toto všetko, známe ako vyučovanie dejepisu orientované na prácu s prameňmi, postupne preniká aj do praxe maďarského školstva.²² V tomto pedagogickom systéme totiž určený cieľ a požiadavky rozvíjajú schopnosti žiakov. Namiesto naučenia nejakého chronologického celku je tu v prvom rade snaha o to, aby si žiaci postupným precvičovaním osvojili metodiku historického bádania, objavovania a analýzy. Ide predovšetkým o rozbor prameňov, spracovanie textov a obrazových prameňov a rozbor filmov. Metodickú náročnosť posilňuje aj vytváranie textov, v ktorých žiaci rozoberajú stanovené historické situácie a aj sami vytvárajú „akože-historické“ texty. V tomto prípade nie je učenie zamerané na rozširovanie vedomostí, ale na odborné metódy a techniky, ktoré im v budúcnosti pomôžu interpretovať pred nich položené neznáme texty. V tomto systéme teda „dobrým žiakom“ nie je ten, kto má o danej historickej téme čo najviac faktografických vedomostí, ale ten, ktorý je schopný čo najúčinnejšie – na základe širokej škály etablovaných pravidiel rozboru prameňov – odkryť nové poznatky. V tomto kontexte sa historické analýzy prameňov dajú dobre spojiť s analýzami dnešných audiovizuálnych mediálnych textov. Je však potrebné zdôrazniť, že tento model zameraný na analýzu prameňov sa nezrieka idey kultúrneho spoločenstva a všeobecnej historickej vzdelanosti.

21 Medzi inými túto vyučovaciu formu nazval Imre Knausz vyučovaním histórie zásadou hĺbkovej sondy a odporučil ju do pozornosti maďarských pedagógov. Tento koncept, samozrejme, poukazuje na možnosti viacerých vyučovacích metód. K tomu: KNAUSZ, Imre. A történelmi műveltségről. In DONÁTH, Péter – FARKAS, Mária (eds.) *Filozófia – művelődés – történet*. Budapest: Trezor Kiadó, 2004, s. 213-230.

22 Najodvážnejším spôsobom to ohlásil systém dvojúrovňových maturít, ktorý potvrdil platnosť a oprávnenosť na historické pramene orientovaného vyučovania v Maďarsku.

Model osvojenia si všeobecných kompetencií

Tento model pochádza zo Spojených štátov amerických (USA), t. j. z prostredia, ktoré je od našej kultúry veľmi rozdielne.²³ K tomu, aby sme dobre pochopili jeho funkciu, je potrebné krátko zhrnúť spoločenské pozadie amerického pedagogického systému. Do polovice minulého storočia boli politici a tvorcovia školskej politiky v USA presvedčení o tom, že mimo iného, aj pomocou školstva bude krajina fungovať ako „taviaca pec“ rôznych národov, že postupne vznikne akási „zliatina“, ktorú bude možno odlišiť od všetkých ostatných a nazvať americkou vzdelanosťou. Táto sa mala stať jednotnou kultúrou každého Američana. Po čase sa však ukázalo, že tento koncept bol z mnohých dôvodov iluzórny. Následkom toho – až na niekoľko povinných prvkov, ako napríklad znalosť základných občianskych práv – sa v USA zriekli vytvorenia jednotného systému všeobecného vzdelania. Dôvodom neúspechu bola napríklad aj americká mentalita postavená na úcte k právam jednotlivca, ktorá v podstate zabránila unifikáčnym snahám. János Gordon Győri o tomto píše nasledovne: „v USA považujú za základné ľudské/spoločenské práva to, aby obsah vyučovania zodpovedal požiadavkám toho spoločenstva, ktoré ho svojimi daňami živí. A toto v pätnástich tisícoch školských obvodoch znamená iné a iné hodnoty, iné a iné ciele; iné a iné tradície v kultúre, iné a iné vzťahy k jazykom.“²⁴ V takýchto spoločenských pomeroch očividne nie je možné v školách poskytovať jednotné všeobecné vzdelanie. Je nesmierne ťažké nájsť spojnice napríklad medzi kultúrou viacerých miliónov Juho- a Stredoameričanov, ktorí väčšinou ani nehovoria po anglicky, resp. čínskych prisťahovalcov, a už-už konsolidovanej kultúry neuveriteľne rozmanitých etnických skupín. Navyše, v tomto prostredí zameranom na individuálne práva „nie je prevládajúcou snahou, aby si žiaci osvojili učiteľmi reprezentovanú kanonizovanú kultúru, ale to, aby učiteľ vedel pomôcť žiakom k tomu, aby vedeli sami v čo najväčšej miere rozvinúť svoju vlastnú kultúru.“²⁵

Reflektujúc na tento stav, americká školská politika postupne preformulovala svoje ciele a vytvorila školský systém radikálne odlišný od toho európskeho. Tento systém už nepovažuje za svoju úlohu odovzdanie tradičného – v európskom zmysle poňatého – všeobecného vzdelania. Jeho hlavným cieľom je rozvíjanie schopností, ako aj sprostredkovanie vyslovene praktických, z pohľadu životnej praxe dôležitých vedomostí. Programy zamerané na rozvoj zručností sú orientované na priame formovanie osobnosti.

23 Samozrejme, americký školský systém je veľmi diferencovaný: obsahuje rôzne školy rôznej úrovne podľa požiadaviek rodičov a spoločnosti. Nasledovné schematické vysvetlenie poukáže hlavne na rozdiely amerického a európskeho pedagogického systému. Prvky tohto modelu časom, samozrejme, prevzali nespočetné školské systémy. Môžeme ich badať v austrálskom, anglickom, kanadskom a švédskom školskom systéme, a aj v určitých častiach medzinárodných maturít. O pedagogike zameranej na rozvíjanie kompetencií sa v poslednom čase napísalo toho veľa. Spomeniem len dve diela: CSAPÓ, Benő. Oktatás az információk társadalom számára. In *Magyar Tudomány* 2003, č. 12, s. 1478-1485; ZSOLNAI, József. Alkotó pedagógia és tudástársadalom. In *E-Világ*, 2002 Különszám <http://www.pointernet.pds.hu/ujsgagok/evilag/2002/00/evilag-06.html> (posledný náhľad 26. novembra 2012).

24 GYŐRI, Gordon János. Irodalomtanítás és pedagógusképzés. Egy összeshasonlító irodalomtanítás-vizsgálat pedagógusképzési konzekvenciái. In *Pedagógusképzés*, 2004, roč. 2, č. 2, s. 9.

25 Tamže, s. 10.

Žiaci sa majú naučiť samostatne rozmýšľať a rozhodovať, kreatívne konať, majú sa zoznámiť s čo najrozmanitejšími učebnými technikami. Druhá funkcia – socializačná – má za cieľ položiť základy pre posilňovanie medziľudských vzťahov a spolužitia rôznych kultúr (etník, náboženstiev, subkultúr). Žiaci sa majú naučiť komunikovať s ľuďmi z akejkoľvek kultúry, prijať inakosť, dodržať pravidlá spolunažívania a vedieť žiť a pracovať v takomto spoločenstve. Môže to byť pre nás zvláštne, ale úspešnosť školskej výchovy nie je určená tým, ako zodpovedá akémusi vzdelanostnému kánonu, ale životaschopnosťou a úspechom na pracovnom trhu. Keď je študent po ukončení školy schopný sebavedome a samostatne viesť svoj život a obstáť na trhu práce.

Z obsahového a metodického hľadiska toto všetko znamená, že došlo k posunu od všeobecného vzdelania (v európskom zmysle) do oveľa širšie ponímaného konceptu vysokoškolského vzdelávania. Školský systém preorientovaný na vedomosti týkajúce sa praktického života. Zameriava sa napríklad na to, ako funguje doprava, ako treba robiť rozpočet, ako treba zorganizovať výlet, ako treba pomôcť tým, ktorí to potrebujú, atď. Aj spoločenskovedné vyučovanie sleduje pragmatické ciele, keď namiesto slávnej minulosti kladie, pochopiteľne, do popredia skôr prítomnosť a snaží sa naučiť americkej identite (vlajka, hymna, vedomie amerického poslania: vlajkonosič demokracie, atď.) a hájeniu individuálnych práv. Pedagogika rozvíjajúca zručnosti nie je v tomto zmysle nič iné ako empirické učenie založené na aktivite. Základná a stredná škola je pre žiakov jedno svojské cvičisko, na ktorom od detského veku spoločne praktizujú, cvičia, rozvíjajú svoje schopnosti. Podstata všeobecného rozvíjania schopností je v tom, že z pedagogického pohľadu je v podstate jedno, či si jeden žiak osvojí alebo posilní schopnosť spolupracovať ako člen futbalového tímu, účastník divadelného predstavenia, alebo organizátor triedneho večierka. Ani v prípade práce s rôznymi textami sa škola nezameriava v prvom rade na ich obsah, aj keď ani ten nie je, samozrejme, vedľajší, ale na schopnosť porozumieť im. Žiaci od detstva pracujú na rôznych, z obsahového hľadiska nie až tak veľmi previazaných projektoch, resp. vytvárajú rôzne produkty. Hlavným cieľom je, aby si osvojili/vytvorili vlastnú pracovnú kultúru. Aby vedeli plánovať, realizovať projekty, spolupracovať s inými, učiť sa z vlastných chýb, prispôsobovať sa novým situáciám atď.

Pre nás býva často zvláštna, v európskom zmysle vzatá, nevzdelanosť amerických žiakov, ktorá na dôvažok v sebe nesie aj hlboko antidemokratický moment: podľa ktorého totiž nemusí každý disponovať týmto cenným vzdelaním podieľajúcim sa na vytváraní spoločnosti. Nie je povinnosťou spoločnosti zabezpečiť rovnaké šance pre všetkých, keďže aj toto je v podstate problém každého jednotlivca. Podobne nepochopiteľné sa zdá aj to, že spomenutý školský systém nie je determinovaný tradičnou intelektuálnou kultúrou, ale dosť neľudskými a bezduchými potrebami pracovného trhu. Na druhej strane je zrejmé, že aj v prospech amerického systému existujú argumenty ako napríklad pragmatickosť, efektivita, orientácia na budúcnosť, atď. To však nateraz nepovažujem za svoju úlohu. Nech máme akýkoľvek názor, nemôžeme sa vyhnúť spoznaniu americkej mentality, keďže amerikanizácia, nazývaná aj globalizáciou, vplýva

čoraz viac aj naše životy. V nasledujúcich rokoch preto môžeme očakávať aj v oblasti školstva nespočetné množstvo kultúrnych konfliktov a kolízií.²⁶

Ako ďalej a podľa čoho?

Máme pred sebou tri modely, ktoré sú však postavené na odlišných cieľoch, obsahoch, metódach, rôznych technikách organizácie školstva, respektíve úlohách učiteľa a žiaka. Ktorý si máme osvojiť? Detsky by sme mohli povedať – všetky! Zhromaždíme prednosti každého modelu, zmiešajme všetky priaznivé vlastnosti a potom, keď tento model dozrie, aplikujme ho! V praxi je však situácia oveľa zložitejšia. Čo má spraviť učiteľ histórie, keď ho vyhľadá žiak a bude od neho požadovať moderné historické vedomosti?

1. Ak chce odovzdať žiakovi bohaté historické vzdelanie, národnú identitu, jazyk a zážitok spolupatričnosti, tak sa musí snažiť o naučenie čo najúplnejšej histórie, univerzálnej a národnej minulosti. Samozrejme, môže „ísť s dobou“ do tej miery, že už žiakom nemusí nanucovať tradičné školské metódy učenia sa, ale môže vymyslieť individuálne – na jednotlivca šité – formy učenia sa, k čomu môže využiť literatúru, audiovizuálne pomocné materiály, Internet, atď. Ak chce byť moderný ešte aj v odbornom zmysle, tak „vyleje“ na žiaka mnohostranný, ale nesmierne skeptický svet aktuálnej postmodernej historickej vedy.²⁷

2. Ak si však myslí, že tradičný učebný materiál dáva len povrchné „krížovkové vzdelanie“ a nezabezpečuje skutočné pochopenie minulosti, tak sa v prvom rade snaží o osvojenie si rôznych typov techník výskumu, rozboru a ich praxe, akými sú napríklad rozbor textov, obrazov, filmov, komparácia rôznych dokumentov a období. Ak učí korektne, tak nevychováva malého starožitníka, ale otvoreného, samostatne rozmýšľajúceho zvedavého človeka, ktorý dostal dobré odborné prostriedky na to, aby sa zorientoval v spoločnosti.

3. Ak si myslí, že namiesto odovzdania historických znalostí a metód výskumu nepotrebných pre praktický život môže najefektívnejšie pomôcť žiakovi odovzdaním určitého komplexného pohľadu na dejiny a rozvíjaním všeobecných zručností akými sú napríklad myslenie, komunikácia, učenie sa, spolupráca, atď., tak bude pracovať so žiakom na nejakom historickom projekte. Takýmto projektom môže byť trebárs

²⁶ Na tomto mieste spomeniem len reformy vysokého školstva späté s tzv. bolonským procesom. Jeho výsledkom je, že kladenie základov, v tradičnom zmysle vzatej, všeobecnej vzdelanosti sa presunie do prvej polovice vysokoškolského štúdia, čo bude mať vplyv na radikálne zmeny vo vyučovaní na stredných aj vysokých školách.

²⁷ GYÁNI, Gábor. Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? In *Új Pedagógiai Szemle*, 1997, roč. 47, č. 4, s. 94-101.

vytvorenie makety stredovekej katedrály, dramatická rekonštrukcia historickej situácie, rozhodnutia, využitie živej alebo počítačovej roly.²⁸

Toto všetko sa však v danej školskej kultúre, v danom rámci hodín a v súčasnej situácii nedá uskutočniť ani jednotlivo, ani naraz. Ak nechceme, aby si Karintyho tvrdohlavý žiak vypýtal peniaze za školu späť – lebo ho nútili len biflovať sa vedomosti a nedostal pritom odborné a všeobecné kompetencie, že sa s ním len zahrávali namiesto vážneho učenia sa – tak by sme mali spoločne, prostredníctvom dlhých diskusií, vypracovať novú tvár histórie ako učebného predmetu.

28 Ak sa dobre zamyslíme, učiteľmi odôvodnene či neodôvodnene preklínané hry založené na hraní rolí (napr. *Diplomacy*), alebo počítačové hry (napr. *Pro Libertate, 1848, The War of American Independence, Civilization I. – IV., Age of Empires I. – III.*), sú v určitom ohľade bližšie k pedagogike zameranej na rozvíjanie zručností ako tradičné hodiny dejepisu. Posilňujú strategické rozmýšľanie, rozvíjajú schopnosť rozmýšľať v komplexných, viac-aspektových poliach, schopnosť rozhodovania, zodpovednosti, resp. učenia sa z chýb. Otázkou je len to, nakoľko je maďarský školský systém schopný a ochotný prevziať to americké úsilie – prvky tzv. verejného dejepisectva, ktoré sa snaží do vyučovania zabudovať aj v médiách sa objavujúce materiály týkajúce sa histórie alebo tzv. edutainment program, ktorý si vytýčil za cieľ prepojiť počítačové hry a školské vyučovanie, čo smeruje k rozšíreniu možností vyučovania dejepisu.

3.2 Multiperspektivita a jej funkcia vo vyučovaní dejepisu

Viliam Kratochvíl

Jérome Bruner vo svojej eseji o kultúre vzdelávania upozornil, že: „*cieľom výučby dejepisu je pomáhať žiakom vytvárať významy, nie riadiť učenie len na zapamätanie významov.*“²⁹ Jadro jeho myšlienky *nielen pamätať, ale aj vytvárať významy* upriamuje našu pozornosť na isté znaky tradície. Práve tie, okrem iných, ovplyvňujú nielen charakter či špecifiká historického poznávania v edukačnom prostredí, ale i intenzívnejšie prebiehajúci slovensko-maďarský historicko-didaktický dialóg o tvorbe národných či spoločných učebníc dejepisu.

Brunerovo „*nielen pamätať*“ nám pripomína a nabáda nás prekonávať dlhodobú a pretrvávajúcu tradíciu transmisívnej školy v strednej Európe. Hlavným mechanizmom takejto školy, ktorý umožňuje prechod poznatkov, je ich odovzdávanie (transmisia) od toho, kto vie, tomu, kto nevie. Úlohou žiaka je potom počúvať, často písať to, čo mu vysvetľuje a diktuje učiteľ, zapamätať si a reprodukovať počuté, navyše v písomnej podobe. Takto sa osobnosť žiaka zredukovala na jeho pamäť a na predstavu o jeho myslení či inteligencii ako prázdnej nádoby, ktorá sa postupne plní kladením poznatkov na seba. Paradoxnosť tejto predstavy zvyrazňuje dávna myšlienka Plutarcha, že „*inteligencia nie je nádoba, ktorá sa plní, ale je skôr ako drevo, ktoré horí.*“³⁰

Druhú časť Brunerovho výroku „*ale aj vytvárať významy*“ môžeme uchopiť prostredníctvom spomínanej metafory: drevo len začína horieť, keď si žiaci pamätajú, za predpokladu porozumenia. Jeho intenzita narastá len vtedy, keď sú schopní na základe pamätania a porozumenia istej sumy znalostí ich aj ďalej aplikovať, analyzovať, hodnotiť a tvoriť v aktívnej činnosti. Kľúčovú úlohu v nej zohrávajú individuálne, tímové alebo učiteľove otázky v nových situáciách, v skúmateľských postojoch a pracovných postupoch pri analýze a interpretácii školských historických písomných, ikonografických, grafických a hmotných prameňov – „*tekmeria*“³¹ – stôp po minulosti.

Základný rámec takéhoto skúmateľsko-objavného učenia tvorí synteticko-analytický typ učebnice dejepisu, ktorý je však doposiaľ v našom priestore najmenej zastúpený. Tento typ učebnice môžeme charakterizovať ako metodicko-pluralitný podnet pre žiaka a učiteľa, ktorý svojou analytickou časťou vytvára ďalší informačný kanál alebo druhú rovinu výkladového autorského textu. Ako som už uviedol, jej ťažiskovým štruktúrnym komponentom je široká škála školských historických prameňov vo forme prepracovanejších metodických modelov. Opodstatnenosť prameňov v analytickej časti učebnice vyplýva

29 BRUNER, Jérome. *The Culture of Education*. Cambridge: Harvard University Press, 1996, s. 58.

30 TONUCCI, Francesco. *Vyučovať aneb naučiť*. Praha: PdF UK, 1998, s. 47.

31 Pojem tekmeria je starogréckeho pôvodu a pochádza z počiatkov histórie ako vedeckej disciplíny. Grécki učenci ním charakterizovali prameň ako stopu, z ktorej čerpali svoje informácie o minulosti na základe pátrania, vyšetrovania, bádania, skúmania – historičes apodexis – akýchkoľvek javov, ktoré je možné študovať osobne alebo prostredníctvom svedkov. Následne urobili výkaz, výklad – apodexis – vyskúmaného bádania či zistených poznatkov. Ešte aj Marc Bloch chápal historický prameň ako stopu a historika ako stopára.

z ich možnej názornej, konkretizujúcej, motivačnej a heuristickej „sily“. To znamená, že historické pramene sú pre žiakov blízke tým, že môžu byť zaujímavejšie, bezprostrednejšie i autentickéjšie ako výkladový autorský text učebnice. Tým sa zvyšuje aj ich motivácia odpovedať na otázky k prameňom a aktívne riešiť určitý problém. Z uvedených „síl“ historických prameňov však tiež vyplýva, že musia byť z hľadiska zásady primeranosti zjednodušované a upravované. Teda žiaci – ale ani učitelia – neprichádzajú do kontaktu, až na malé výnimky, so skutočným historickým prameňom, ale skôr s jeho interpretáciou. Preto treba používať prívlastok školský, ktorý prezrádza, že nepôjde z tohto pohľadu o typickú pramennú analýzu z hľadiska postupov historiografie. Analýza historických prameňov v školskom dejepise môže slúžiť len ako „cvičenie“ v istých vybraných spôsobilostiach. Tým však nechcem povedať, že ide o zbytočný „ornament“ dejepisnej výučby. Ide najmä o modelovanie interpretačných i skúmateľských postupov, o výchovu k určitému typu myšlienkových stratégií a istému štýlu myslenia zodpovedajúceho interpretáciám sociálnej skutočnosti. Ich prostredníctvom môžeme napríklad rozvíjať:

1. Schopnosť formulovať a klásť adekvátne otázky, ktoré sa vzťahujú ku skúmanému javu. Pracovať s kľúčovými pojmami. Analyzovať a interpretovať informácie, vyvodzovať hypotézy, formulovať svoje vlastné závery, ktoré si žiaci môžu overiť aj na zaužívaných výkladoch alebo vysvetleniach. Tieto špecifické postupy výraznejšie prispievajú k spájaniu a súvzťažnosti sveta histórie k svojim vlastným skúsenostiam a zážitkom. Je to starý známy princíp učenia sa konaním, ku ktorému sa pridáva direktíva, že skúsenosť z objavovania a konania má vybrať žiak v zhode s vlastným intuitívnym poňatím či naivnou teóriou toho, čo potrebuje urobiť.

2. Osvojovanie si kritického prístupu a kritického myslenia. „*Získavanie istej miery pochybností a zodpovedného skepticizmu, ktorá vyplýva z využitia a kritického zhodnotenia najrôznejších zdrojov informácií.*“³² Parafrazujúc Rogera Chartiera, sú to postupy, ktoré majú oscilovať medzi istotou a nepokojom.³³ Súčasťou tohto kritického prístupu sú i primerané znalosti žiakov o niektorých špecifikách vyplývajúcich z predmetu i osobitých metód historiografie. Konkrétnejšie vyjadrené, ako to vyzerá v historikovej dielni, v čom spočíva problém historikovo stopujúceho nepriameho poznávania alebo aké sú jeho typické metódy, ktoré možno didakticky transformovať na výučbu dejepisu.³⁴

3. Schopnosť vcítiť sa, vžiť sa do situácie ľudí, ktorí boli zainteresovaní na historických udalostiach, o ktorých sa žiaci učia v škole. Pramene ožívujú históriu prostredníctvom skúmania osobných skúseností jednotlivcov, myšlienkových procesov či starostí ľudí priamo alebo nepriamo zainteresovaných na udalostiach.

4. Schopnosť uvedomovať si, že záznam o minulosti možno interpretovať rôznym spôsobom a tieto viaceré interpretácie treba vedieť analyzovať a kriticky zhodnotiť.

32 HAMMER, John. *Od Marshallova plánu k Maastrichtu. Výuka dejepisu zabývajúci se sjednocovacími procesy v Evropě.* Praha 1996, s. 56.

33 TŘEŠTÍK, Dušan. Dějiny jako dějiny společnosti nebo jako dějiny kultur? In *Dějiny a současnost*, 2001, roč. 23, č. 4, s. 29.

34 V dvoch nových učebniciach dejepisu pre 5. a 9. ročník základnej školy z roku 2012 je do chronologického rozprávania explicitne vložená rubrika Metóda – *Ako si urobiť časovú priamku, Ako si zostaviť rodokmeň, Ako analyzovať karikatúru, Ako analyzovať fotografiu.*

Práca s prameňmi v analytickej časti učebnice má primerane a exemplárne ukazovať mnohostrannosť názorov na jednu historickú udalosť alebo dianie. Zároveň poskytuje žiakom priestor na porovnávanie výkladov tejto udalosti z pohľadu jej účastníkov, svedkov „z prvej a druhej ruky“ i pozorovateľov tak, ako to sami zaznamenali v danom čase s tým, čo o nej s odstupom času napísali historici. Závažným predpokladom rozvíjania tejto schopnosti je zásada, ktorú už dávnejšie vyjadril výtvarnou metaforou britský filozof Karl Popper: „*eliminovať interpretáciu a vnímanie histórie ako obrazu, ktorý je kolorovaný len veľmi malým počtom kontrastných farieb.*“³⁵ Nanášanie väčšieho počtu týchto farieb v analytickej časti učebnice je nielen súčasťou stratégie porozumenia, ale aj rozvíjania predispozície, ochoty žiakov akceptovať myšlienku, že sú aj iné možné cesty názorov na svet než je ten náš, ako aj schopnosti vcítiť sa do situácie toho druhého a pokúsiť sa vidieť svet jeho očami. Napríklad očami príslušníka maďarskej menšiny to, ako prežíval, vnímal vznik nového štátu, teda nielen, ako to bolo, ale aj ako to fungovalo vo vedomí, prežívaní, v myslení ľudí, ktorí sa z väčšinového národa stali po roku 1918 národnostnou menšinou. Práve túto zvnútornenú sociálnu perspektívu konkrétneho predstaviteľa maďarskej menšiny v Československu po roku 1918 majú žiaci, príslušníci väčšinového národa, analyticky skúmať a následne hodnotiaco posudzovať, interpretovať. K tomu pozri ukážku v závere textu.

Nejde mi pritom o stieranie rozdielov, o ktoré sme sa často chybné snažili, napríklad v multikultúrnej výchove, ale o také pedagogické techniky, ktoré žiakom účinne pomôžu pochopiť rozdiely, a tým ich aj pravdepodobnejšie akceptovať. Ako sme už naznačili, schopnosť vcítiť sa do pocitov a osudov iných nie je vrodená a raz navždy daná, preto ju treba systematicky rozvíjať. Túto funkciu, popri ďalších iných, majú učebnice dejepisu spĺňať práve prostredníctvom primeraného uplatňovania mnohosti a mnohostranných prístupov, znovu ako jedného zo základných a typických nástrojov z dielne historikov. Podľa Susan Sontagovej, spisovateľa (ale aj historici a autori učebníc dejepisu – pozn. autora) by mali rozumieť mnohosti. „*Dokonca táto schopnosť porozumenia mnohosti je súčasťou plnenia si základných ľudských povinností.*“³⁶

Výroky uvedených autorov naznačujú literárno-vedný pôvod pojmu multiperspektivita, o ktorom, aj v súvislosti s nástupom tzv. Novej histórie (New History) a jej rastúcim vplyvom na výučbu dejepisu, začali v 70. a 80. rokoch diskutovať niektorí nemeckí historici a didaktici. Jej predstavitelia reagovali vtedy na narastajúcu kultúrnu rôznorodosť a kritizovali častú monokultúrnosť, etnocentrizmus až etnokráciu tzv. prednášajúceho dejepisu, ktorý zo svojho výkladu často eliminoval, a i naďalej v našom priestore eliminuje, menšiny a rôzne minority. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa postupne v západoeurópskych učebniciach objavuje, dnes už prakticky povinná, didaktická zásada, prostredníctvom ktorej je autorské rozprávanie exemplárne a primerane dopĺňované v analytickej časti učebnice. Ten istý príbeh sa opakovane rozpráva, ale z rôznych hľadísk, stanovísk, napríklad z pozície aktérov historickej udalosti, zasiahnutých či postihnutých touto udalosťou alebo z uhla pohľadu rôznych svedkov toho, čo sa odohralo. Takýmto

35 POPPER, Karl. *Hľadanie lepšieho sveta. Prednášky a state*. Bratislava: Archa, 1994, s. 186.

36 VILIKOVSKÝ, Pavel. Plniť si svoje ľudské povinnosti. In *Sme, príloha Fórum*, 2004, s. 15.

„špeciálnym tréningom“ sa precvičujú, rozvíjajú schopnosti mnohostrannosti, viacvrstevnatosti, multikausalitu, čím eliminujú jednostranný prístup. Pozoruhodne to vyjadril Klaus Bergmann: „[len] *jeden uhol pohľadu vytvára interpretačný tlak, multiperspektívne znázornenia vytvárajú interpretačné ponuky bez toho, aby ich robili záväznými zo strany učiteľa alebo školy ako štátnej inštitúcie.*“³⁷

V tejto súvislosti je súčasne nevyhnutné si uvedomiť, že pri realizácii týchto analyticko-kritických prístupov musíme citlivo narábať s ich primeranosťou, lebo konštrukcia materiálovej časti učebnice prináša nesporne náročnejšiu kognitívnu optiku. Podobne zvládnutie mnohostrannosti, mnohovýznamovosti nie je možné pochopiť a precítiť v každom veku. Nemenej závažné v tomto smere je vyjadrenie o tom, že diferencované perspektívy do istej miery zneistujú žiakov, pretože nejdú v ústrety ich potrebe po „pravdivom“ pohľade na udalosti z histórie. Preto si musíme ešte viac uvedomovať psychosomatické osobitosti žiakov, zvlášť druhého stupňa základných škôl. K tomu treba ešte dodať, že z psychologického hľadiska multiperspektivita vyžaduje od žiakov schopnosť zvládnuť mnohovýznamovosť a kognitívny nesúlad. Napríklad deti vo veku desať až dvanásť rokov sú schopné prekonávať len tzv. fázu dvoch osôb či dvoch sociálnych perspektív.

Preto treba už od základnej školy postupne cvičiť obmenu pohľadov. Napríklad nácvik dvojitej perspektívy slobodný občan – otrok, patricijovia – plebejci, lénny pán – poddani, križiak – moslim, mešťan – mešťianka, príslušník národnostnej menšiny – príslušník väčšinového národa a pod.³⁸ Samozrejme, že tieto postupy neplatia pre každú vyučovaciu hodinu i konštrukciu školských historických prameňov. Práve naopak, je užitočné skúmať v dlhšom časovom intervale len jedinú perspektívu za predpokladu, že sa nestane vo výučbe absolútnou. Aplikáciu multiperspektivity obmedzuje aj rozličné množstvo zachovaných prameňov. Nie každá sociálna skupina z minulosti zanechala pramene v dostatočnom množstve. Limitujúcim faktorom je aj naša prežitá skúsenosť, keď sme si dlhé desaťročia osvojovali históriu, ktorá bola posadnutá hľadaním jednej pravdy. To nás však nesmie odradiť, lebo rozvíjanie spôsobilostí žiakov, učiteľov i historikov nazerať na historické deje tak, ako ich môžu vidieť ostatní, je zvlášť dôležité v čase globalizujúcej sa spoločnosti a výraznejšej internacionalizácie hodnôt školského dejepisu, cez prizmu ktorých už história nie je výhradne majetkom jedného štátu tak, ako to bolo kedysi.

Práve naznačené teoretické postupy rozvíjajúce uvedené spôsobilosti žiakov sa môžu stať, ako vidieť v tých druhých v učebniciach dejepisu, východiskovým bodom v diskusii, ako hľadať obojstranne prijateľné formulácie, ktoré by napomáhali zblížovaniu

37 BERGMANN, Klaus. Multiperspektivität. In MAYER, Ulrich – PANDEL, Hans-Jürgen – SCHNEIDER, Gerhard (eds.) *Handbuch Methoden im Geschichtsunterrichts*. Schwalbach am Taunus: Wochenschau Verlag, 2004, s. 64-65.

38 Multiperspektivitu môžu signalizovať aj vstupné titulky alebo názvy jednotlivých tém v učebnici v podobe problematizujúcich otázok. Napríklad *Aténska demokracia alebo vláda jedného muža?* (Atény za Perikla), *Ludia alebo nástroje?* (otroci v antike), *Alexander Veľký? Karol Veľký – otec Európy?*, *Chcel to Boh?* (križiacke výpravy), *Martin Luther reformátor alebo sluha pánov?*, *Štát som ja – ale s akými dôsledkami?* (Ludovít XIV.), *Ludské práva alebo mužské práva?*, *Spoluobčania alebo protivníci?* (mnohonárodnostný aspekt ČSR po roku 1918). Treba tiež uviesť, že takéto problematizujúce historicko-didaktické otázky sa uplatňujú v učebnici pre 9. ročník základnej školy, kde tvoria vstup do analýzy školských historických prameňov, napríklad *Centralizmus alebo autonómia?*, *Slovenské národné povstanie alebo štátny prevrat?*

a odstraňovali tak dlhodobo prežívajúce predsudky a stereotypy v historicko-didaktických textoch. Súčasne sa takto konštruované texty viac približujú k obvyklým, všeobecne prijateľným vedeckým postupom v historiografii. V tomto zmysle považujem učebnicu dejepisu za dôležitú súčasť historickej literatúry, a nie ako žáner ležiaci ďaleko za hranicami dejepisectva ako vedeckej disciplíny.

Spoluobčania alebo protivníci?

Ako som už uviedol, prinášam teraz ukážku z analytickej časti učebnice pre 9. ročník základnej školy a kvarty osemročného gymnázia. Nasledujúca konštrukcia dvoch historických prameňov konkretizuje spolu s obrazovými komponentmi syntetickú časť učebnice, v ktorej sa autori sústreďujú na národnostné a etnické menšiny, práva menšín a spolužitie väčšinového národa a menšín v Československej republike po roku 1918. Cieľom takéhoto postupu je rozvíjať istú mieru pochopenia, empatie k pocitom tých, ktorí sa prakticky zo dňa na deň ocitli oddelení od svojho národného spoločenstva, vlasti a museli sa vyrovnávať s novou situáciou. Približuje, ako sa vyrovnávali s novou situáciou Slováci, ktorí sa z menšiny stali väčšinou, ako československý štát riešil vzťah k svojim menšinám a pod. Súčasne takýto postup prispieva ku konkretizácii jedného zo všeobecných cieľov výučby dejepisu – kultivovať historické vedomie žiakov.

Na stope:

Príklad č. 1:

„Menom poslancov maďarských a nemeckých konštatujem, že v otázke príslušnosti nebol opýtaný ani maďarský, ani nemecký národ, a preto nemohli prejaviť svoju vôľu. Je pravdou, že územie Horného Uhorska bolo obsadené českým vojskom a že politikou pomsty bolo ich obyvateľstvo násilne, ako figúrky na šachovnici, presunuté do nového štátneho útvaru, takzvaného česko-slovenského štátu.“

(Úryvok z prejavu maďarského poslanca Lajosa Körmendy-Ékesa v Národnom zhromaždení, 1920)

Príklad č. 2:

„Hneď na počiatku bolo naším úmyslom dať menšinám viac, než sme povinní na základe mierových zmlúv. Preto sme vyriešili menšinový problém podľa zásad spravodlivosti a skutočnej rovnosti. Starý režim to nebol schopný vyriešiť. Podarilo sa to až našej demokracii. Vieme veľmi dobre, že sme správne vyriešili menšinovú otázku a že trpezlivo, rozumnou a lojálnou spoluprácou národností s nami prispejeme k mravnej, hospodárskej i politickej konsolidácii v štáte i strednej Európe.“

(Úryvok z prejavu Milana Hodžu v Národnom zhromaždení, 1924)

Pátrame:

1. Porovnajte obidva úryvky z prejavov politikov.
2. Ktoré skutočnosti v prejave maďarského poslanca sú v rozpore s tvrdením Milana Hodžu, že menšinový problém sa riadil podľa zásad spravodlivosti a rovnosti?
3. Na aké mierové zmluvy sa odvoláva Milan Hodža?
4. Čím môžete dokázať, že maďarský poslanec sa nestotožnil alebo nezmieril s novovzniknutým štátom?
5. Aké klady a zápory môže priniesť spolunažívanie obyvateľov rôznej národnosti v jednom štáte?
6. Územie bývalého Rakúska-Uhorska bolo po dlhé stáročia križovatkou rôznych národov a ich kultúr. Vypátrajte, či sa táto rôznorodosť prejavila aj v historických osudoch vašej rodiny.
7. Zistite, ako sa riešia národnostné otázky v súčasnej integrujúcej sa Európe.³⁹

³⁹ KOVÁČ, Dušan – KRATOCHVÍL, Viliam – KAMENEC, Ivan – TKADLEČKOVÁ, Herta. *Dejepis 9. Pátrame po minulosti*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 2012, s. 50-51.

3.3 Trianonská problematika a (česko-)slovenské učebnice dejepisu

Barnabás Vajda

V nasledujúcich riadkoch sa budem venovať téme Trianonu v učebniciach dejepisu v (Česko-)Slovensku počnúc rokom 1918 až po súčasnosť. V rámci výskumu som preštedoval 33 učebníc spolu s takmer tuctom historických atlasov a učebných pomôcok. Na tomto pramennom základe som hľadal odpoveď na otázku, do akej miery a akým spôsobom sa vyskytuje trianonská problematika v učebniciach dejepisu po roku 1918. V centre môjho výskumu stoja učebnice vydané v rokoch 1945 – 1989, keďže práve toto obdobie považujem za najškodlivejšie. V tom čase sa vyučovanie dejepisu posunulo nebezpečne do služieb monopolnej ideológie komunizmu.

Hlavným zmyslom a cieľom tejto práce je snaha nájsť a ponúknuť koncept, ktorý by zmodernizoval vyučovanie dejepisu ako na školách s vyučovacím jazykom slovenským, tak i maďarským. Predloženú analýzu adresujem dvom cieľovým skupinám: učiteľom dejepisu a historikom. Myslím si, že nielen učitelia dejepisu, ale aj historici majú záujem o to, aby výučba dejepisu na školách neprebíhala spôsobom spreď roku 1989, aby bol predmet naplnený moderným obsahom a výchovno-vzdelávací proces sa realizoval s využitím moderných metód.

Napokon je tu ešte jedna dôležitá skutočnosť skôr technického charakteru. Počas celého skúmaného obdobia – t. j. od prvej Československej republiky (ČSR) po súčasnosť – vznikali učebnice z pera českých a slovenských autorov, pričom pre školy s vyučovacím jazykom maďarským platila prax, že ich len preložili do maďarčiny, resp. z obsahového hľadiska sčasti „pomaďarčili“. Bibliotheca Hungarica so sídlom v Šamoríne obsahuje pomerne bohatú zbierku takýchto učebníc. Citáty z nich som teda prebral z maďarčiny. Zároveň by som sa touto cestou chcel poďakovať zamestnancom tejto knižnice za pomoc.

Trianon a budovanie národného štátu

Po skončení prvej svetovej vojny sa stala predmetom dejepisného vyučovania aj problematika mierovej zmluvy nanútenej Maďarsku. V učebniciach je spravidla zmienka o Versailleskej, Saint-Germainskej, miestami aj o Neuillskej a Sèvreskej mierovej zmluve. Nemožno však tvrdiť, že by sa touto témou zaoberali detailne. V učebniciach určených pre školy s vyučovacím jazykom maďarským sa venovali Trianonu od začiatku 20. rokov. V učebnici z roku 1923 sa napríklad v kapitole *Miesto Maďarov v Československej republike* dočítame: „Mierové zmluvy uzavreté po skončení svetovej vojny zmenili do značnej miery mapu Európy. Mierová zmluva uzavretá medzi spojeneckými veľmocami a československým štátom 10. septembra 1919 v Saint-Germain-en-Laye, ako aj mierová zmluva medzi spojeneckými veľmocami a Maďarskom z roku 1920, určila nové hranice

*Maďarska, ako aj hranice Československej republiky.*⁴⁴⁰ Následne text hodnotí postavenie Maďarov žijúcich v Československu, ich jazykové práva uplatňované vo verejnom živote, systém škôl od ľudových cez meštianske až po stredné, občianske slobody zaručené ústavou atď. a vyslovene v pozitívnom duchu konštatuje: „*Maďari, ktorí užívajú práva a slobody, sú viazaní Československej republike vernosťou a poslušnosťou. Musia sa podieľať na zachovaní štátu, na odvádzaní daní, na obrane vlasti. Maďari žijúci v Československu to čochvíľa po prevrate pochopili. Snažili sa prispôbiť zmeneným podmienkam, čo sa im aj pekne podarilo. Dnes sa Maďari po dohode s ostatnými národmi Československa spoločnou prácou usilujú o rozkvet vlasti. Je tomu tak preto, lebo Maďari majú radi túto zem, ku ktorej ich viaže ich minulosť, súčasnosť i budúcnosť.*“⁴⁴¹

Školský systém v medzivojnovom Československu kládol dôraz na to, aby bol prevrat v roku 1918 spájaný s demokratickým charakterom nového štátu. Z toho dôvodu mnohé učebnice obsahovali aj stručný výklad československej ústavy, čo potvrdzuje aj tento citát: „*Naša vlasť je Československá republika. Našu vlasť voláme Československou republikou preto, lebo na jej území žijú prevažne Čechoslováci, ako aj preto, že štátnou formou nie je ani kráľovstvo ani cisárstvo, ale republika. Spomedzi 14 miliónov obyvateľov našej republiky je 9 miliónov Čechoslovákov, 3 a pol milióna je Nemcov, približne tri štvrtiny milióna tvoria Maďari, takmer pol milióna je Rusov a štvrt milióna je obyvateľov inej národnosti (poľskej, židovskej, rumunskej atď.). Na čele nášho štátu nestojí rodený kráľ alebo cisár, ale na túto funkciu najvhodnejší z obyvateľov, prezident republiky.*“⁴⁴²

Hoci pre dejepisné učebnice z čias prvej republiky bolo typické – ako to ukázala Slávka Otčenášová –, že v nich bol o Maďaroch a Nemcoch vytvorený poväčšine negatívny obraz,⁴³ v súvislosti s Trianonom môžeme pozorovať pomerne otvorený tón. Následne sa však autori, alebo skôr školskí inšpektori Ministerstva školstva a národnej osvety, začali prejavovať opatrnejšie. Napríklad pri autorskej dvojici Koreň – Ježo sa v neskoršom vydaní ich vyššie citovanej učebnice pomenovanie Trianon už nenachádza. Obsahuje len zmienku o tom, že „*Slovensko len postupne obsadzovali československé a dohodové vojská*“, ako aj to, že „*obsadzovanie Slovenska bolo ukončené v prvých dňoch roku 1919.*“ Následne sa text odvoláva len na bližšie nedefinované zmluvy: „*V súlade s mierovými zmluvami sa približne tri štvrtiny milióna Maďarov na juhu Slovenska a Podkarpatskej Rusi dostali do Československej republiky.*“⁴⁴⁴

Z obdobia Slovenskej republiky 1939 – 1945 sme skúmali jednu učebnicu, *Obrázkové slovenské dejiny*. Jej autor František Hrušovský je považovaný za dvorného autora režimu. Po popise toho, ako hlboko prenikli československé vojská na územie Horného Uhorska,

40 KOREŇ, József – JEŽO, Márton. *Történelem és alkotmánytan a magyar tannyelvű népiskolák felsőbb osztályai számára*. Prešov: STEHR-féle könyvkereskedés és könyvkiadóvállalt, 1923, s. 84.

41 Tamže, s. 84.

42 Tamže, Úvod.

43 OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejpisu*. Košice: FF UPJŠ, 2010, s. 61.

44 KOREŇ, József – JEŽO, Márton. *Történelem a Csehszlovák Köztársaság magyar tanítványelvű elemi iskoláinak 6 – 8. évfolyama számára*. Prešov: STEHR-féle könyvkiadóvállalt, 1932, s. 117 a 122.

učebnica konštatuje: „*Rozhodnutie mierovej konferencie z 12. júna 1919* [vzťahujúce sa na demarkačnú líniu] *potvrdili 4. júna 1920 v Trianone.*“⁴⁵

Z pohľadu československého štátu ako víťaznej krajiny, ako aj z hľadiska cieľov školského systému je pochopiteľné, že pre učebnice dejepisu vychádzajúce počas prvej republiky nebol kľúčový práve Trianon. Dôraz kládli na príbeh úspechu Československa po prvej svetovej vojne a to predovšetkým z pohľadu dôsledkov pre české a slovenské národné spoločenstvo. Aj keď s touto argumentáciou je možné sa sporiť (napríklad prostredníctvom údajov o počte obyvateľstva), zároveň je možné bez pochyb konštatovať, že vo vzdelávacom systéme ČSR bola do určitej miery zakomponovaná problematika Trianonu. Neobchádzali túto historickú udalosť a snažili sa vytvoriť pozitívny predobraz budúcnosti Maďarov v novom štáte. Ambíciu preniesť pozitívne vnímanie prevratu prostredníctvom školského systému a učebníc do širšieho povedomia nemožno politikom prvej republiky vyčítať, keďže ide o integračnú tendenciu a podobné sa objavili aj v iných štátoch. Dokonca, ak si za styčný bod zoberieme iredentistickú pedagogiku typu Klebelsberg – Kornis, ktorá sa presadila v potrianonskom Maďarsku,⁴⁶ môžeme konštatovať, že ČSR v mnohých učebniciach vystúpila proti maďarskému iredentizmu veľmi civilizovaným spôsobom.

Veľkým nedostatkom a chybou je, že vyššie opísané úsilie bolo selektívne. Citované texty písané v pozitívnom duchu sa nachádzajú len v učebniciach určených pre žiakov škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ktoré boli vlastne prepracované maďarskými autormi. Pasáže o maďarských dejinách, maďarské dodatky a aj problematika Trianonu sa nachádzajú len v učebniciach určených pre maďarských žiakov. V česko- a slovensko-jazyčných verziách sa nenachádzajú. Táto tradícia, žiaľ, pretrvala a stretávame sa s ňou aj po roku 1945. Učebnice určené školám s vyučovacím jazykom maďarským sú aj naďalej len prekladmi pôvodných českých a slovenských diel, doplnené o pasáže určené maďarským žiakom. Tento jav nemožno ani po roku 1918, ani po roku 1945 hodnotiť inak, ako nebezpečnú dvojakú reč podporovanú štátom. Do kníh určených pre maďarskú menšinu boli vložené pasáže s cieľom konsolidovať, avšak žiaci pochádzajúci z väčšinového prostredia neboli upovedomení o postavení menšiny, čiže boli pred nimi zamlčované relevantné informácie o spoločenskej realite krajiny. Inými slovami: kým maďarských žiakov sa snažili prostredníctvom pedagogických prostriedkov integrovať, u „štátotvorných národov“ zatiaľ prebiehalo prostredníctvom tých istých učebníc budovanie národného povedomia postavené na zamlčovaní niektorých informácií.⁴⁷

45 HRUŠOVSKÝ, František. *Obrázkové slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1942, s. 296.

46 KATONA, András. A revízió igézetében: Trianon tanítása Horthy korban 1920-1944. In *Duna-part*, 2010, roč. 8, č. 2, s. 115.

47 Treba podotknúť, že pre ďalší výskum tohto javu je potrebný aj podrobnejší komparatívny výskum dobových českých, slovenských a nemeckých učebníc. Podľa môjho názoru, výsledok by zásadnejšie mohol modifikovať len niektoré detaily, a nie podstatu mojich tvrdení, ktorú podporujú všetky moje doterajšie poznatky.

Trianon ako tabu počas komunizmu

Rok od nástupu komunizmu sa Trianon stal v československých učebniciach dejepisu tabu. Ani zďaleka však nešlo o jedinú takúto tému. Z pohľadu tabuizovania, sa skúmané učebnice dejepisu po roku 1945 zameriavali na štyri hlavné tematické okruhy: na zamlčovanie presného popisu vzniku ČSR, charakteru prvej republiky a na podceňovanie „slovenskej otázky“ a na druhej strane na silné presadzovanie čechoslovakizmu a dejín komunistického hnutia, napr. Slovenskej republiky rád. V tomto duchu učebnice dejepisu z obdobia komunizmu predstavujú konglomerát textov, ktorého prvoradým cieľom bolo silné ideologické ovplyvňovanie vyrastajúcej generácie a výsledkom je dokonale nesúrodý pohľad na dejiny. To, že aj problematiku Trianonu úspešne zahalila hmla, bolo len vítaným vedľajším produktom.

Manipulatívny charakter učebníc dejepisu po roku 1945 sa ukazuje aj v tom, ako jednotliví autori predkladali žiakom zahraničnopolitické kontexty pri téme vzniku Československa. Z tohto pohľadu sa dajú učebnice vydané v období 1948 – 1989 rozdeliť do dvoch skupín. V prvom prípade autori úplne obišli, ignorovali zahraničnopolitické podmienky a v druhom zas doplnili zahraničnopolitický kontext o sovietske záujmy. V prvom prípade autori konštatujú, že v októbri 1918 vznikol československý štát. Nerozoberajú pritom vôbec domáce pomery, ba ani medzinárodnú situáciu. V týchto učebniciach sa neobjavujú ani zmienky o rôznych vojnových a povojnových veľmocenských záujmoch, nie sú v nich údaje o miestnych či celoeurópskych územných zmenách. Nenachádza sa v nich ani zmienka o Versaillskom mierovom systéme a mlčaním je zastretá aj zahraničnopolitická orientácia ČSR. Jednoducho a proste, v roku 1918 vznikol československý štát a basta.

Pri druhom type bolo potrebné štylizovať rafinovanejšie. Autori to však s bravúrou zvládli tak, že v učebniciach sa neobjavili zmienky o okolnostiach vzniku štátu, ale zároveň bola do príbehu vkomponovaná bolševická revolúcia v Rusku: „Československú republiku vybojoval český a slovenský ľud vedený robotníckou triedou. Umožnila to VOSR [Veľká októbrová socialistická revolúcia] v Rusku.“ Po tejto vete sa pozornosť zľahka presúva od udalosti k dejinám komunistickej strany. K učivu *Ako vznikla Komunistická strana Československa?*⁴⁸

Nanútenie sovietsko-bolševického uhlu pohľadu v učebniciach šlo spravidla ruka v ruke so zmlčaním „imperialistického“ medzivojnového Československa. V učebniciach z tohto obdobia sa často nenachádza ani dátum 28. október 1918 a ak áno, tak bol zahalený do rúška plebejskej robotníckej ideológie: „28. október síce znamená vznik samostatného československého štátu, ale neznamená oslobodenie československého ľudu.“⁴⁹ Alebo: „Robotnícka trieda vtedy vyhlásila potrebu vytvorenia Československej republiky

48 STOJKA, Ondrej. *Képek hazánk történetéből. A csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 5. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1956, s. 64-65.

49 DEKAN, Ján – MACEK, Jozef – HUSA, Václav et al. *A Csehszlovák Köztársaság történelme. A csehszlovákiai magyar tannyelvű harmadfokú iskolák IV. osztálya számára (11. évfolyam)*. Bratislava: SPN, 1953, s. 268-282.

a na niektorých miestach aj socialistickej republiky. České robotnícke hnutie bolo natolko silné, že si 28. októbra 1918 vynútilo vyhlásenie Československej republiky.⁵⁰

V dikcii učebníc vydaných po roku 1948 bolo obdobie 1918 – 1938 zavrnutiahodným obdobím, lebo v rokoch 1920 – 1929 sa prejavovala „imperialistická politika československej buržoázie“.⁵¹ Tento ideologický cieľ sprevádzal aj vytváraný obraz nepriateľov pri vykresľovaní dobových prominentov: „Po VOSR postavili západní imperialisti Masaryka a Beneša pred úlohu zapojiť légie do intervencie proti sovietskemu ľudu. [...] Aj Štefánik horlivo pracoval na tom [...], aby zapojili československé légie do boja proti sovietskej vláde. Táto kontrarevolučná činnosť [...] sledovala záujmy svetovej buržoázie, a predovšetkým francúzskeho imperializmu.“⁵² V inom protiburžoáznom odseku sa (možno úmyselne) objavila chyba a učebnicový text si protirečil: „Buržoázia si posilňovala svoju moc pomocou štátneho aparátu: polície, četníctva a armády, prostredníctvom ktorých potlačili útoky a nepokoje smerujúce proti vláde. Práva občanov zaručovala demokratická ústava. K týmto právam patrili: sloboda tlače, slova, právo zhromažďovania, sloboda vierovyznania, všeobecné volebné právo atď. Buržoázno-demokratický systém umožňoval politické spolčovanie a činnosť odborov.“⁵³

Pri analýze trianonskej problematiky si v súvislosti so Slovenskom treba všimnúť niekoľko dôležitých faktorov:

Po prvé, v učebnicovom chápaní po roku 1920 slovenský ľud štátnosť nielen získal, ale ju znovuzískal. Podľa tohto chápania – ktoré je v učebniciach systematicky dlhodobo prítomné – slovenský ľud stratil svoju národnú nezávislosť po rozpade Veľkej Moravy, keď bol začlenený do uhorského kráľovstva, t. j. prebehlo „tisícročné obsadenie Slovenska“.⁵⁴ Myšlienka, že „celé Slovensko sa dostalo pod nadvládu Maďarov a až po tisíc rokoch bolo oslobodené“⁵⁵ sa v roku 1989 zmiernila na motív „začlenenia Slovenska do uhorského štátu“,⁵⁶ pričom argument o stratenej a po roku 1918 znovuzískanej štátnosti ostal súčasťou príbehu.⁵⁷

Druhým faktorom je neustály mocenský zápas Čechov a Slovákov, ktorého stopy sa z času na čas dostali i do učebníc. V 50. rokoch je tento jav prítomný v podobe českej dominancie učebníc, keď skúmané učebnice obsahovali rozsiahle učebné texty

50 STOJKA 1956, s. 64.

51 SOSIK, Alois – STRAČÁR, Emil – KOPÁČ, Jaroslav – KROPILÁK, Miroslav. *Újkor és legújabb kor története. A csehszlovákiai magyar tanyelvű általános műveltséget nyújtó iskolák 8. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1954, s. 117-149.

52 DEKAN – MACEK – HUSA 1953, s. 268.

53 DULLOVÁ, Valéria et al. *Történelem 9*. Bratislava: SPN, 1972, s. 45.

54 DĚDINA, Jan et al. *Történelem a csehszlovákiai magyar tanyelvű általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1954, s. 14.

55 STOJKA 1956, s. 14.

56 SKLADANÝ, Marián – JÍLEK, Tomáš – BAĎURÍK, Jozef – BUTVINOVÁ, Marta. *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára*. Bratislava: SPN, 1989, súčasťou je aj mapa na s. 37.

57 Doplňujúcim motívom je celá spleť odkazov na ázijský pôvod Maďarov, čo miestami prerastá do motívu kultúrnej prevahy Slovanov. Vid napr. KOREŇ – JEŽO 1923, s. 19-20 a 24 atď. O tomto jave vid KRA-TOCHVÍL, Viliam. Etnikai sztereotípiák a történelemtankönyvek „mi“ és „ők“ konstrukcióiban. In *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, 2011, roč. 45, č. 3, <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/viliam-kratochvil-etnikai-sztereotipiak-a-tortenelemtankonyvek-mi-es-ok-konstrukcioiban-02-03-03/> (posledný náhľad 7. novembra 2012); resp. OTČENÁŠOVÁ 2010, s. 61-65.

z českých dejín a aj historické udalosti boli posudzované z tohto pohľadu.⁵⁸ Ako príklad možno spomenúť revolučný rok 1848, ktorý vysvetľovali len z pohľadu českých krajín.⁵⁹ Po roku 1956 sa táto tendencia mení a načas môžeme hovoriť o sovietskej dominancii v učebniciach. Napríklad v roku 1957 vznikla učebnica, ktorú vypracovali podľa vzoru publikácie *Dejiny Sovietskeho zväzu* najprv v českom a slovenskom jazyku a neskôr aj v maďarčine.⁶⁰ Vzhľadom na to, že takáto priama soviétizácia učebníc nemala dlhé trvanie, viacero učebníc po roku 1956 vykazuje prvky českej dominancie. Odráža sa to aj na výbere máp a obrázkov zameraných na české prostredie, ako aj prehnané vyzdvihovanie husitskej tradície.⁶¹ Nacionálna otázka však nehrala prím. V učebniciach z rokov 1945 – 1989 sa stretávame predovšetkým s triedne podmieneným pohľadom: „*Štát, ktorý vznikol na ruinách Rakúsko-Uhorska, znamenal národné oslobodenie Slovákov, odstránenie mnohých pozostatkov feudalizmu. Politická moc však bola od počiatkov sústredená v rukách buržoázie.*“⁶² Tiež: „*Buržoázia, aby bagatelizovala význam ľudového odboja, od prvých dní národnej slobody šírla nepravdivé tvrdenie, podľa ktorého sloboda Čechov a Slovákov je zásluhou Masaryka a Wilsona a že oni sú osloboditeľmi Čechov a Slovákov.*“⁶³

S potláčaním slovenského pohľadu zo strany českých autorov učebníc boli spojené aj pocity frustrácie v slovenskej spoločnosti a v neposlednom rade aj u tých slovenských akademických pracovníkov, ktorí v 50. rokoch dopĺňali pôvodné učebné texty vytvorené českými autormi v češtine o „slovenské doplňujúce časti“, a ktorých meno sa pravidelne objavovalo na vnútornej predsádke učebníc (išlo napr. o Miroslava Kropiláka, Petra Ratkoša či Jána Tibenského).⁶⁴ Dôsledkom tohto trendu bolo, že sa jednak v rámci česko-slovenského súperenia o charakter dejepisných učebníc oslaboval význam maďarského/uhorského faktoru, a tým aj trianonskej otázky.

Na druhej strane sa však rozvinul prejav „slovenského Trianonu“ a to tým spôsobom, že slovenskí autori učebníc začali rozoberať územné straty Česko-Slovenska v roku 1938 v rovnakom duchu, ako v minulosti maďarské učebnice Trianon: „*Dňa 2. novembra 1938 zasadla vo Viedni rada ministrov zahraničných vecí Nemecka a Talianska. Na základe Viedenskej arbitráže dostalo Maďarsko južnú časť Slovenska, ako aj časť Podkarpatskej Rusi. Československá republika stratila takmer tretinu svojho územia, značnú časť ložísk*

58 Napr. DEKAN – MACEK – HUSA 1953.

59 DĚDINA et al. 1954.

60 PRAVDOVÁ, Mária – ŠOURKOVÁ, Anna. *Történelem. A csehszlovákiai, általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 10. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1957.

61 ŠLAJER, Jaroslav et al. *Történelem. A középkor és az újkor történelme. A csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 7. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1956, napríklad na s. 43, 48 a 89.

62 JÍLEK, Tomáš – DOHNAL, Miloň – BUTVINOVÁ, Marta. *Történelem 7. Az alapiskola 7. osztálya számára. (1917-1939)*. 2. diel. Bratislava: SPN, 1982, s. 49.

63 SOSIK – STRAČÁR – KOPÁČ – KROPILÁK 1954, s. 118-119.

64 Dva príklady na „slovenské doplňujúce časti“: DEKAN, Ján – MACEK, Jozef – HUSA, Václav et al. *A Csehszlovák Köztársaság történelme. A csehszlovákiai, magyar tannyelvű, általános műveltséget nyújtó iskolák 9. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1957; DEKAN, Ján – MACEK, Jozef – HUSA, Václav et al. *A Csehszlovák Köztársaság történelme. A csehszlovákiai, általános műveltséget nyújtó magyar tannyelvű iskolák 10. évfolyama számára*. Bratislava: SPN, 1958.

*nerastných surovín a približne päť miliónov obyvateľov.*⁶⁵ V tomto aj v iných prípadoch nachádzame paralelu s najtradičnejším spôsobom rozprávania o Trianone, s charakteristickými štatistickými údajmi vyvolávajúcimi pocity nespravodlivosti a krivdy, ako ja pocity bolesti nad stratou hospodárskych statkov, území aj obyvateľstva. Zároveň však prízvukovanie bolestivých udalostí z roku 1938 z pohľadu Slovákov prebehlo na stránkach učebníc nesmierne selektívne. To znamená, že kým v československých učebniciach nie je ani zmienka o Trianone ako pojme, ani o územných ziskoch, ku ktorým v jeho dôsledku došlo, tak moment strát v roku 1938 je vo veľkej miere prízvukovaný. Pokiaľ sa Trianon ani len nevyskytuje v učebniciach, zatiaľ Viedenská arbitráž, či „*mníchovská zrada*“, sú popísané ako veľmi silné príbehy.⁶⁶

S rovnakým selektívnym presúvaním dôrazu sa stretávame aj pri mapách a atlasoch. Tabuizovanie Trianonu sa totiž neprejavilo len v popisných častiach učebníc. Mlčaním boli obostreté i zemepisné a územné dimenzie tejto udalosti, ktoré by bolo bývalo možné na mapách znázorniť. Vo väčšine učebníc vôbec nefiguruje mapa, ktorá by znázorňovala ČSR v období rokov 1918 – 1920. Ako typický príklad možno uviesť školský historický atlas z roku 1965, veľmi dlho používaný na rôznych typoch škôl, v ktorom sa nachádza trinásť máp rozličnej veľkosti venovaných obdobiu rokov 1914 – 1920. Sú medzi nimi napríklad aj mapy s názvami *Ozbrojené povstanie v Petrohrade* či *Vznik sovietskych socialistických republík*, avšak mapu, na ktorej by bolo viditeľne znázornené to, ako vznikali hranice ČSR, v ňom nenájdete. V tom istom atlase sa v kapitole venovanej medzivojnovej Európe síce nachádza mapa Európy, na ktorej vidno ČSR, ale štát nie je ani v tomto prípade zvlášť znázornený a pre malý rozmer mapy sa jeho hranice jednoducho ani nedajú presne rozoznať.⁶⁷

Naratív „slovenského Trianonu“ nezmizol zo slovenských učebných textov ani po páde komunizmu. Napríklad v dejepisnom atlase vydanom na Slovensku v roku 1996 je udalostiam prvej svetovej vojny a medzivojnovému obdobiu venovaných trinásť máp. A napriek tomu, že aj v tomto prípade sa až pozoruhodne veľký priestor venuje Sovietskemu zväzu – až päť máp, nachádza sa tu už aj mapa prvej republiky. Zvláštnosťou zreteľnej farebnej mapy s názvom *Vznik a vývoj ČSR v r. 1918 až 1939* je, že súčasne zobrazuje územia získané v dôsledku Trianonskej mierovej zmluvy a územia stratené v dôsledku Mníchovskej dohody, resp. prvej Viedenskej arbitráže. Avšak v rámci trianonských území sa vizuálny dôraz kladie na to, že boli agresormi obsadené v rokoch 1938 – 1939, čo posilňuje aj popis mapy: „*územie okupované: Nemeckom, Maďarskom, Poľskom*“.⁶⁸ Keď slovenskí žiaci používajú túto mapu, nedozvedia sa veľa o tom, ako a za akých podmienok sa stalo územie dnešného južného Slovenska súčasťou ČSR; zreteľne však môžu vidieť

65 DULLOVÁ et al. 1972, s. 102.

66 Tamže, s. 102.

67 Porovnaj s VOKÁLEK, Vladimír – KRÁL, Jan. *Školský atlas svetových dejín*. Praha: Ústredná správa geodézie a kartografie, 1965, s. 40-45.

68 VAŠEK, Jaroslav. *Atlas svetových dejín. 2. diel. Stredovek – novovek*. Harmanec: Vojenský kartografický ústav, 1996, s. 22-33, mapy č. 41-48.

to, ako na tieto isté územia položilo v období 1938 – 1939 ruku Maďarsko, Nemecko a Poľsko.⁶⁹

Trefou charakteristickou črtou učebníc z obdobia komunizmu je koncept spoločného československého národa. Ako je známe, táto teória sa etablovala po roku 1918, ale po komunistickom prevrate roku 1948 v nej bolo potrebné, z rôznych dôvodov, neustále čosi upravovať. V čase prevratu zdôrazňované národné ciele stáli v kontraste s proletárskym internacionalizmom a spoločenský poriadok prvej republiky, založený na kapitalistickom zriadení a s orientáciou na Západ, nebol v súlade s výchovou v duchu vlády jednej politickej strany a plánovaným hospodárstvom. Po komunistickom prevrate sa preto vo výrazne marxistických učebniciach dejepisu začala prejavovať nenávisť voči prvej republike a jej predstaviteľom. V učebnici z roku 1953 dokonca postavili bývalého prezidenta Edvarda Beneša do pozície zradcu hneď vedľa Adolfa Hitlera a Konráda Henleina.⁷⁰

Pre štvrtý typický znak učebníc dejepisu, ktorý sa objavuje v rovnakom čase v Maďarsku aj v Československu, je charakteristické, že turbulentné obdobie rokov 1918 – 1920 prekryli z komunistického hľadiska krajne preexponovaným rozprávaním o úspechoch Maďarskej republiky rád. Ako na to poukázal András Katona, pre maďarské učebnice dejepisu spreď roku 1989 bolo charakteristické, že Maďarská republika rád bola pravidelne vkomponovaná do rozprávania o tomto období a prostredníctvom „nej“ bolo možné útočiť na maďarské vládnuce triedy: „*Horthyovci [...] zavolali intervenčné vojská proti boju jednotiek republiky rád, ktoré ochraňovali vlasť, z Trianonu predsa obviňovali susedné národy.*“⁷¹

K zveličovaniu významu republiky rád došlo aj v Československu. Je zaujímavé, že českí a slovenskí ľavicoví autori pripisovali týmto udalostiam z času na čas až sebatrýznivý charakter (čo sa mimochodom u maďarských autorov objavuje pravidelne): „*Intervenčná vojna proti Maďarskej republike rád sa skončila hanebným fiaskom českej buržoázie. Vojaci odmietli bojovať v záujme svetového kapitalizmu a maďarskej Červenej armáde sa podarilo vniknúť hlboko na Slovensko, čím získalo slovenské robotnícke hnutie silnú podporu.*“⁷² Vo všeobecnosti je však typickejšie zdôrazňovanie agresie Maďarskej republiky rád: „*V marci roku 1919 v Maďarsku prevzala moc robotnícka trieda a vytvorila sovietskú republiku, republiku rád. [...] Československý útok bol neúspešný. [...] Maďarské vojská prešli do protiútok a prenikli hlboko na územie Slovenska.*“⁷³ Najúspešnejšie boli pasáže, v rámci ktorých bolo možné verbálne ponižovať predstaviteľov československej buržoázie spoločne s maďarskou iredentou: „*V Maďarsku sa za najhoršieho teroru dostala k moci vláda veľkoburžoázie a šľachty. Masaryk a Beneš boli ochotní zúčastniť sa tohto druhého útoku proti Maďarsku, no napokon k nemu predsa len nenašli odvahu.*“⁷⁴ Aký zlom mohlo

69 Tamže, s. 31. Mapa č. 46.

70 Vid. DEKAN – MACEK – HUSA 1953, s. 306-310.

71 Knihu Jánosa Petrika a Istvána Vörösa *Történelem az általános iskolák VIII. osztálya számára* vydanú v roku 1959 cituje a analyzuje KATONA, András. *Trianon tanítása* tegrnap és ma 1945-2010 In *Duna-part*, 2010, roč. 8, č. 3, s. 68-69.

72 DEKAN – MACEK – HUSA 1953, s. 282.

73 SOSIK – STRAČÁR – KOPÁČ – KROPILÁK 1954, s. 149.

74 Tamže, s. 150.

predstavovať čítanie takýchto pasáží namierených proti Masarykovi, Benešovi a Štefánikovi pre tých Čechov, Slovákov a Maďarov, ktorí sa ešte pamätali na to, ako učebnice spreď roku 1938 chválili zakladateľov republiky! Zároveň, aký posun v dôvere k učebným textom mohla táto zmena vyvolať v prostredí staršej generácie pedagógov!

V skúmaných učebniciach dejepisu sa nachádzajú ešte dve relevantné témy súvisiace s otázkou Trianonu. Ide o národné či národnostné zloženie Československa a medzinárodné postavenie krajiny. Kým k prvej téme je možné nájsť v učebniciach aspoň minimálne odkazy, zatiaľ druhá – pravdepodobne v dôsledku ideologického zovretia – vykazuje prvky úplnej prosovietskej orientácie.

Určité odkazy na národnostné usporiadanie Československej republiky sa objavujú aj v období 1950 – 1960: „Okrem Čechov a Slovákov boli v znovuzrozenom štáte zastúpené aj silné národnostné menšiny: Nemci, Maďari, Poliaci a Ukrajinci. V roku 1919 vojensky obsadili Podkarpatskú Rus a so súhlasom západných imperialistov ju pripojili k Československu ako zdanlivo autonómnou oblasť.“⁷⁵ Alebo príklad z inej učebnice: „Okrem Čechov a Slovákov žili v novom štáte aj občania inej národnosti. V českom pohraničí to bola nemecká menšina, na južnom Slovensku Maďari, okolie Tešína obývali Poliaci.“⁷⁶

V 60. rokoch sa už nevyskytujú len zmienky, že okrem Čechov a Slovákov žili v novom štáte aj občania inej národnosti, ale kde-tu sa objavili aj korektné mapy, ktoré zobrazovali reálne hranice štátu, Podkarpatskú Rus nevynímajúc.⁷⁷ Pre toto obdobie je však typickejšie, že niektoré československé učebnice zemepisu ilustrujú územné zmeny v dôsledku Trianonu odvážnejšie ako učebnice dejepisu. Napríklad, v učebnici zemepisu z roku 1952 sa na začiatku kapitoly s názvom *Maďarská ľudová republika* uvádza: „Maďarsko bolo do roku 1918 súčasťou Rakúsko-Uhorskej monarchie. Po prvej svetovej vojne sa jeho rozloha zmenšila o územia obývané národnostnými menšinami. Vtedy sa Slovensko odtrhlo od Maďarska a pripojilo sa k Čechám a Morave. Vládnuca vrstva magnátov sa nechcela zmieriť s novými hranicami, požadovala revíziu (znovupripojenie stratených území), a preto v tomto období panovali medzi Československom a Maďarskom nepriateľské vzťahy.“⁷⁸

Od polovice 60. rokov sa objavuje čoraz viac informácií o zahraničnopolitických vzťahoch prvej ČSR. Pri ich vykresľovaní autori uplatňovali dva pozoruhodné a zreteľne vedomé postupy: nekriticky zdôrazňovali úlohu Sovietskeho zväzu, resp. o parížskych a versaillských zmluvách písali tak, ako by už o nich bola kdesi v učebnici reč – hoci nebola.

Nižšie uvedené príklady (prvý z roku 1968 a druhý z 1972) majú spoločné, že v textoch je konkrétny odkaz na Versaillský mierový systém a na Malú dohodu, avšak tieto pojmy sú v texte vysvetľované nesmierne zložito. Termín Trianon sa v nich nenachádza, ale texty napriek tomu spätne odkazujú na isté „mierové zmluvy“ a „na územia stratené po prvej svetovej vojne“. V rámci toho autori definujú aj obavy súvisiace s týmito zmluvami:

75 Tamže, s. 118-119.

76 JOZA, Jaroslav – PÖSL, František. *Történelem. A nyolc éves középiskolák tananyagából rendezett tanfolyamok számára*. II. rész. Bratislava: SPN, 1961, s. 117. Podobne aj DULLOVÁ et al. 1972, s. 44.

77 Napr. JOZA – PÖSL 1961, s. 130, mapa č. 47: *Stredná Európa po prvej svetovej vojne*.

78 HOLLÝ, Anton – JUREGA, Pavol. *Európa. Ideiglenes földrajzi szövegek a magyar tananyagokhoz II. osztály számára*. Bratislava: SPN, 1952, s. 183.

„Protisovietska politika kapitalistických štátov. Modelovým príkladom týchto konfliktov je odpor veľmocí proti snahám Francúzska o vytvorenie bloku malých štátov v strednej a juhovýchodnej Európe pod jeho vedením. Buržoázne vlády v Československu, Juhoslávii a Rumunsku už počas parížskych mierových rokovaní hľadali cesty zblíženia. Ich spoločným záujmom bolo, aby sa v Rakúsku či v Maďarsku nedostali opäť k moci Habsburgovci a aby maďarskí šovinisti nemohli požadovať územia stratené na konci prvej svetovej vojny.“⁷⁹ Alebo: „Okrem silných vzťahov s Francúzskom bola Československá republika pevne spätá aj s ostatnými účastníkymi štátmi versajlského mieru. Spoločné politické záujmy ich viedli v roku 1920 k vytvoreniu Malej dohody. Bolo to spojenectvo Československa, Rumunska a Juhoslávie, ktoré usilovalo jednak potláčať snahy o obnovenie monarchie, jednak vystupovalo proti sovietskemu Rusku.“⁸⁰

Ak zhrnieme skúsenosti s československými učebnicami z daného obdobia, môžeme konštatovať, že sa v nich dá postrehnúť akýsi mentálny chaos, v ktorom nie je podstatná téma Trianonu a obraz prvej Československej republiky je pomerne zmätentý. Skutočnosť, že v učebniciach po roku 1948 historické okolnosti vzniku ČSR počas niekoľkých desaťročí buď zamlčovali, alebo ich vykresľovali zmätene, ba čo viac ich predostierali dehonestujúcim spôsobom, je potrebné zdôrazniť. Pravdepodobne práve toto zamlčovanie malo a má väčší vplyv na české aj slovenské generácie, ktoré vyrastali na učebniciach vydaných po roku 1948, ako faktor Trianonu. Tento predpoklad posilňuje aj výskum učebníc Andrása Bertalan Székelya zameraný na ich vplyv pri vytváraní národného sebaobrazu väčšinového českého a slovenského národa. Podľa neho československé učebnice obsahujú vyšší podiel ambivalentných hodnotení, pričom v porovnaní s rumunskými ide až o šesťkrát vyšší podiel. Československé učebnice až v 34,8 % prípadov hodnotia negatívne udalosti najnovších dejín, zatiaľ čo rumunské vôbec neaplikujú podobný postoj ku kategóriám týkajúcich sa dejín vlastného národa.⁸¹

Priblíženie problematiky mierového systému uzatvárajúceho prvú svetovú vojnu v učebniciach po roku 1948 nenapomáhalo a nepodporovalo také smerovanie, aby generácie vyrastajúce v komunistickom Československu disponovali koherentným vnímaním minulosti a dejín. V tomto rúcaní pamäti a histórie sa téma Trianonu nachádzala len na niektorom z posledných miest. Prvoradým cieľom bolo odstránenie demokraticko-kapitalistického príbehu dejín z obdobia prvej Československej republiky a slovenskej otázky z učebníc, a tým aj z povedomia občanov. V prípade, že sa problematika prvej republiky nedala obísť, bolo ju nutné v učebnici interpretovať z pohľadu komunistického robotníckeho hnutia a Sovietskeho zväzu.⁸² Ak existuje nejaký vplyv učebníc na budúce generácie, čím si môžeme byť do určitej miery istí, potom práve v tom tkvie príčina skutočnosti, že žiaci a študenti vyrastajúci na učebniciach po roku 1948 nielenže nemali

79 CHARVÁT, Jaroslav. *Világ Történelem. Az általános középiskolák I. és II. s a középfojú szakiskolák I. osztálya számára*. Bratislava: SPN, 1968, s. 498 a 501-502.

80 DULLOVÁ et al. 1972, s. 45. Presne ten istý postup je aj v učebnici JÍLEK – DOHNAL – BUTVINOVÁ 1982, s. 48.

81 SZÉKELY, András Bertalan. Tükörcserepek. In SZÉKELY, András Bertalan. *Népben, nemzetben*. Pomáz: Kráter Kiadó, 2007.

82 Príklad výrazne prosovietsky orientovanej učebnice: SOSIK – STRAČAR – KOPÁČ – KROPILÁK 1954.

a nemajú jasno v téme Trianonu, ale ani v otázke vzniku prvej ČSR a jej charakteru. Situáciu zhoršujú aj rôzne ideologické vplyvy: čechoslovakizmus, ktorý sa mieša so slovenským nacionalizmom; rozsiahle kapitoly rusko-sovietskych dejín prepletené s učivami rôznych historických období; marxisticko-leninský výklad dejín, ako aj autorské texty prehustené protikapitalistickým a protináboženským postojom atď. Tento druh indoktrinácie po roku 1948 sa nedá ospravedlniť žiadnymi aspektmi historickej vedy ani pedagogiky.

Trianonská problematika po páde komunizmu

Po roku 1989 sa Trianon ako téma postupne dostával, resp. vrátil do učebníc. Skončila sa tabuizácia tejto témy a oproti minulosti sa začal klásť väčší dôraz na medzinárodné súvislosti. Od polovice 90. rokov začala v bratislavskom vydavateľstve Orbis Pictus vychádzať séria učebníc pre základné školy, ktorá sa po páde komunizmu výrazne podpísala pod charakter dejepisného vyučovania na Slovensku. Prostredníctvom série vytvorenej autorským kolektívom vedeným Dušanom Kováčom, konkrétnejšie jej štvrtej časti nesúcej názov *Slovensko v novom storočí* (pod ktorú sa okrem vedúceho kolektívu podpísali aj Ivan Kamenec a Viliam Kratochvíl – teda najznámejší predstavitelia slovenskej historiografie 20. storočia a didaktiky dejepisu), sa pred slovenskými deťmi otvoril úplne nový svet. Úroveň tejto učebnice vysoko presiahla podobné produkty z predchádzajúcich období.⁸³ Učebnica sa pomerne dopodrobna zaoberá účasťou Slovákov v prvej svetovej vojne, zahraničným odbojom a činnosťou Tomáša G. Masaryka, Edvarda Beneša a Milana Rastislava Štefánika. Už ani Trianon nepredstavuje tabu: „*V júni 1920 vo francúzskom kaštieli Veľký Trianon podpísali zmluvu o slovensko-maďarskej hranici.*“⁸⁴ Avšak aj pre toto dielo, resp. pre celú sadu učebníc, je charakteristické, že podáva udalosti výhradne zo slovenského zorného uhla. Je to podstatné preto, lebo predstavitelia štátu po roku 1989 pokračujú v prekladaní učebníc napísaných slovenskými historikmi do maďarčiny. A tak sa aj naďalej žiaci škôl s vyučovacím jazykom maďarským učili o Trianone z pohľadu slovenských historikov, teda slovenský výklad Trianonu. Aj keby tento výklad nestál v kontraste s maďarským – k čomu by sa tiež dali viesť zaujímavé polemiky, zo skúsenosti a z predchádzajúcich diskusií s kolegami, ktorí túto učebnicu používajú, vieme, že podľa názoru väčšiny z nich je toľkoto o Trianone jednoducho málo.

Je to málo, aj keď sa Trianon dostal do učiteľskej príručky k písomnej maturite vydanej v roku 2007.⁸⁵ Nachádza sa v nej aj konkrétna úloha s mapou, ktorá síce nepriamo, ale predsa poukazuje na túto udalosť. Na obrysovej mape vidno Uhorsko rozpadávajúce sa na kusy, v strede sa nachádza Maďarsko po Trianone, okolo neho sú zobrazené voľne sa osamostatňujúce nové krajiny a na území Rumunska je otáznik. Úloha znie: „*Ktorému štátu pripadlo po roku 1918 územie Uhorska označené v obrysovej mape otáznikom?*“⁸⁶

83 KOVÁČ, Dušan – KAMENEC, Ivan – KRATOCHVÍL, Viliam. *Történelem 4. Szlovákia az új évszázadban*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1998.

84 Tamže, s. 16.

85 KRATOCHVÍL, Viliam – MLYNARČÍKOVÁ, Hana. *Maturita po novom. Dejepis. Externá časť. Interná časť. Testy*. Bratislava: SPN, 2007.

86 Tamže, s. 43.

O tejto príručke je potrebné vedieť, že vznikala v čase, keď sa po roku 2006 Slovensko chystalo zaviesť aj písomnú časť maturitnej skúšky z dejepisu. Tieto plány však ostali len v zárodku, a tak predpokladám, že s týmto materiálom pracovalo len málo pedagógov.

Dôsledkom nespokojnosti s učebnicami prekladanými zo slovenských originálov, kde bol kritizovaný predovšetkým nedostatok maďarských historických reálií, vznikla na Slovensku séria „interne vypracovaných“ maďarských učebníc dejepisu. Po niekoľkých desaťročiach bola učebnica autorskej dvojice Kovács – Simon prvou učebnicou na Slovensku, ktorá nielen obsahuje plný dátum podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, ale sa aj veľmi podrobne venuje okolnostiam vzniku československého štátu, jeho spoločenskému zriadeniu a poskytuje podrobný prehľad o národnostných vzťahoch v krajine.⁸⁷

Z hľadiska trianonskej problematiky ide o najmodernejšiu učebnicu zo všetkých, ktoré boli vydané na Slovensku, čo vlastne znamená dve veci. Jednak táto učebnica približuje danú problematiku zo širokého zorného uhla, k čomu využíva aj moderný didaktický aparát (čo, samozrejme, neplatí len pre túto tému) a tým sa vyrovná aj učebniciam vydaným vo vydavateľstve Orbis Pictus. Sprievodný text je bohatý na údaje, obsahuje množstvo pramenného a obrazového materiálu, máp, štatistik atď. Na druhej strane je to jediná učebnica od roku 1918 na území Čiech a Slovenska, ktorá pristupuje k téme citlivo a zobrazuje problematiku z viacerých uhlov pohľadu. Teda kladie Trianon do maďarského, československého a medzinárodného kontextu v nasledovnej postupnosti:

- Vzťahy Uhorska na konci prvej svetovej vojny (*Z vojny do revolúcie*, s. 4-5)
- Trianon z pohľadu Maďarska a Maďarov (*Trianon a jeho dôsledky*, s. 6-7)
- Rola Čechov a Slovákov v prvej svetovej vojne, resp. vznik štátu (*Vzniká nový štát*, s. 8-9)
- Charakter Československej republiky (*Občianska demokracia a národná zaujatosť*, s. 10-11)
- Národnostné pomery v ČSR s dôrazom na maďarskú menšinu (*V rodisku ako menšina*, s. 12-13)
- Maďarsko pod vedením grófa Istvána Bethlena (*Od vzostupu po úpadok*, s. 14-15).

Jednotlivé témy sú v učebnici zobrazené tak, že sa žiak najskôr oboznámi s prvou svetovou vojnou, rozpadom monarchie, so vznikom československého štátu a napokon s postavením menšín. Trianonom sa kniha zaoberá dvakrát (pojem a dátum sa vyskytuje na s. 6 a 12), keďže najprv je zobrazený z maďarského pohľadu (s. 6-7), potom nasledujú dve učivá venované vzniku ČSR (s. 8-11) a po nej nasleduje kapitola o živote maďarskej menšiny v republike (s. 12-13).

Je pravda, že učebnica autorskej dvojice Kovács – Simon sa na udalosti pozerá predovšetkým z maďarského zorného uhla. Rozdiel medzi ňou a titulmi z vydavateľstva Orbis Pictus je však v tom, že problematiku ponúka v širšom – multiperspektívnom

⁸⁷ Autorská dvojica Kovács László – Simon Attila vydala v dunajskostredskom vydavateľstve Liliium Aurum po roku 2000 trojdielnu sériu učebníc pod názvom *A magyar nép története (Dejiny Maďarov)*.

kontexte. Na jednej strane sa v nej nachádzajú udalosti prebiehajúce na celom území Uhorska – podobne ako sa to robí aj pri vyučovaní dejepisu v Maďarsku, ale zároveň do učiva integrovala aj české a slovenské – ba dokonca i rumunské a juhoslovanské – kontexty. Učebnica dua Kovács – Simon sa venuje téme Trianonu spôsobom, ktorý by bol nasledovaniahodný nielen slovenskými učebnicami, ale aj učebnicami venujúcimi sa danej téme v Maďarsku.

Úplne iný charakter má alternatívna učebnica dejepisu pre 9. ročník základných škôl s vyučovacím jazykom slovenským, ktorá vyšla v roku 1997, keďže udalosti vykresľuje výhradne z jedného zorného uhla a miestami, žiaľ, reprodukuje nepriateľský obraz Maďarov. Jej prvé učivo súvisiace s témou Trianonu sa začína slovami: „*Po vyhlásení vojny Srbsku zavládlo medzi časťou obyvateľov Rakúsko-Uhorska vojnové nadšenie. Vojna mala trvať krátko a skončiť sa rýchlym víťazstvom. Každý protivojnový protest sa prísne trestal. Tak sa do väzníc a pod policajný dozor dostali stovky odporcov vojny z celého Rakúsko-Uhorska, medzi nimi aj veľa Slovákov.*“⁸⁸ Žiaci sa z nej teda dozvedia, že vzťah Slovákov k Uhorsku v roku 1914 sa vyčerpал tým, že museli narukovať do nenávidenej rakúsko-uhorskej armády a pokiaľ to odmietli, štátne orgány monarchie ich prísne potrestali. Pre slovenských deviatikov sa najnovšie dejiny Slovákov začínajú v kontexte nasledovných pojmov, nesúcich negatívne vedľajšie významy: „*protivojnový protest, prísne tresty, väznice, policajný dozor, prísna cenzúra, mimoriadne zákony bez parlamentu.*“⁸⁹

Učebnica necháva široký priestor medzinárodnému ako aj českému a slovenskému kontextu: *Slováci na frontoch prvej svetovej vojny* (s. 6-8), *Slovenský a český zahraničný odboj* (s. 8-10), potom *Rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik Česko-slovenského štátu* (s. 10-13). Kapitola venovaná dezintegrácii Uhorska sa končí slovami: „*Zánikom Rakúsko-Uhorska sa skončili dejiny uhorského štátu, v ktorom Slováci žili tisíc rokov.*“⁹⁰

V učebnici sa nachádza množstvo prameňov a dokonca i dve porovnávacie mapy, ktoré zachytávajú monarchiu pred jej rozpadom a pomery po roku 1920. Medzi úlohami sa nachádza jedna, ktorá od žiakov požaduje, aby na základe máp vymenovali štáty, ktoré vznikli na bývalom území monarchie.⁹¹ Učebnica následne prináša podrobný slovenský pohľad na vznik republiky, jej hospodárske a iné pomery. Podobne ako učebnice spred roku 1989 venuje osobitnú pozornosť Maďarskej republike rád: „*Maďarská Červená armáda [...] 20. mája 1919 začala útok proti Slovensku od Štúrova po Miškovec. [...] Na území obsadenom maďarskou Červenou armádou nastalo kruté prenasledovanie slovenských národovcov. Vznikli veľké hospodárske škody.*“⁹² Podrobnejšie než dovtedy ktorákoľvek slovenská učebnica sa venuje aj trianonskej problematike: „*Vytlačenie maďarských vojsk zo Slovenska ešte úplne neriešilo otázku južných hraníc Slovenska. Touto otázkou sa zaoberala mierová konferencia v Paríži, ktorá rozhodla 4. júna 1920. Maďarsko muselo v zámku*

88 LETZ, Róbert – BOCKOVÁ, Anna. *Slovensko v 20. storočí. Dejepis pre 9. ročník základných škôl*. Bratislava: SPN, 2000, s. 6.

89 Tamže, s. 6.

90 Tamže, s. 12.

91 Tamže, s. 13. úloha 5.

92 Tamže, s. 16.

*Trianon pri Paríži podpísať mierovú zmluvu, v ktorej sa zaviazalo rešpektovať štátne hranice so Slovenskom a okolitými krajinami.*⁹³

Názor na túto udalosť majú formovať aj tri historické pramene. Ide o podpis Edvarda Beneša a Štefana Osuského pod Trianonskou mierovou zmluvou, vedľa neho je pero, ktorým bola zmluva podpísaná. Ešte zaujímavejší je tretí prameň, ktorým je obrázok s nasledovným nápisom *Na pomoc Slovensku* doplnený o informáciu: „*Pohľadnica na pomoc Slovensku proti útoku maďarských bolševikov*“, teda pohľadnica približujúca útok maďarských bolševikov proti Slovensku.⁹⁴ Prečo považujem tento obrázok za problematický? V prvom rade, obrázok takéhoto druhu sa v učebnici nesmie objaviť bez vhodného didaktického aparátu, teda bez cielených otázok a úloh. Bez nich nadobúda štvavý charakter, vytvára stereotyp barbarského a násilníckeho maďarského vojaka. Rovnakým spôsobom počas prvej svetovej vojny štvla anglická a francúzska propaganda proti „húnskym“ nemeckým vojakom. Minimálne bolo potrebné tiež posúdiť, či je z pedagogického hľadiska vhodné takéto prameň, ktorý môže podnecovať k prejavom nenávisťi, zaradiť do učebnice.

Vyššie uvedený príklad je skôr atypický. Oveľa charakteristickejším javom pre učebnice vydané po roku 2000 je istá zmena koncepcie ohľadom Trianonu. Pokým autorské kolektívy Kováč – Kamenec – Kratochvíl, Kovács – Simon, ale i Letzova učebnica, vysvetľovali tematiku v kontexte národných dejín, zatiaľ tie novšie zaraďujú tému do učiva všeobecných dejín. Pre slovenské prostredie je pritom charakteristické, že všeobecné dejiny sa podávajú v samostatných častiach učebníc, teda aj fyzicky oddelené od dejín národných. Po roku 2005 boli vydané dve učebnice, v ktorých je takto podaná téma prvej svetovej vojny a v rámci nej aj Trianon. Pritom jedna vyšla v súkromnom vydaní, druhá ako štátom vydaná učebnica. Prvou sú *Svetové dejiny* Mariána Damakoša napísané rozvážnym jazykom. Autor venuje celú kapitolu v rozsahu siedmich strán mierovým zmluvám uzavretým v okolí Paríža (versailľská, saint-germainská, neuillská, trianonská, sèvreská, vznik Spoločnosti národov), pričom takmer dve strany sa týkajú mierovej zmluvy s Maďarskom. Okrem pokojného tónu je zvláštnosťou textu aj to, že v ňom pre slovenských žiakov konštatuje (zvýraznené tučným písmom), čo dosiaľ nenapísala ani jedna československá učebnica: „*Územné straty v prospech ČSR: Slovensko, vrátane prevažne po maďarsky hovoriaceho obyvateľstva na Žitnom ostrove; Podkarpatská Rus s rusínskym obyvateľstvom.*“⁹⁵

Rovnako je v tejto učebnici novinkou, že jednou vetou – hoci diskutabilne, ale predsa – poukazuje na dnešný význam Trianonu vo verejnom živote: „*Trianonská mierová zmluva sa stala nočnou morou pre celú maďarskú medzivojnovú politiku, ale až do dnešných dní sa objavujú hlasy požadujúce jej revíziu. Mnohí Maďari neboli ochotní zmieriť sa s tým, že zo dňa na deň sa z vládnuceho »panského« národa stala menšina.*“⁹⁶

93 Tamže, s. 16.

94 Tamže, s. 17.

95 DAMAKOŠ, Marián. *Svetové dejiny III. – 20. storočie 1914-1991. Nová Maturita. Učebné texty pre gymnáziá a stredné odborné školy*. Bratislava; Prešov: Eurolitera, 2005, s. 41.

96 Tamže, s. 42.

Aj v nateraz poslednej učebnici určenej pre slovenské gymnáziá sa téma Trianonu objavuje v kontexte udalostí po prvej svetovej vojne. I táto kniha popisuje mierové zmluvy v chronologickom poradí a historický kontext rozširuje aj tým, že popisuje udalosti washingtonskej konferencie. Kniha sa nesie v rozvážnom tóne: „*Trianonská mierová zmluva vznikala veľmi ťažko. Novovzniknutá Maďarská republika prechádzala zložitým vnútropolitickým vývojom. Po zániku Uhorska krajina stratila tri štvrtiny svojho územia, na ktorom vznikli nové štáty. [...] Na jar roku 1919 sa republika stala obeťou socialistického puču, takto vznikla Maďarská republika rád. Po jej potlačení za pomoci zahraničných intervenčných vojsk sa politická situácia upokojila a v roku 1920 obnovili kráľovstvo. Trianonskú mierovú zmluvu podpísali 4. júna 1920. Maďarsko prijalo podmienky mierovej zmluvy len pod medzinárodným nátlakom a už od jej podpísania sa usilovalo o jej revíziu.*“⁹⁷

Akoľvek sa nám môže zdať tento, miestami empatický, text dobre mienený, v súvislosti s ním sa objavuje viacero problémov. V prvom rade v ňom nič nepoukazuje na to, že by Trianon súvisel s Československom! Podľa vyššie uvedenej interpretácie je Trianon vnútropolitickou záležitosťou Maďarska, ktorá akoby nijako nesúvisela so vznikom, územím, či obyvateľstvom ČSR, Rumunska, či Kráľovstva Srbov, Chorvátovej a Slovincov. A aj napriek absencii týchto údajov sa na konci citovaného odseku objavuje negatívny, strašidelný príznak revízie.

Analýza posledných dvoch slovenských učebníc dejepisu prináša viacero poučení. Na jednej strane je možná alternatíva predstavenia tematiky Trianonu v širšom medzinárodnom kontexte. Je to žiaduce nielen preto, že širší historický kontext v (česko-)slovenských učebniciach dlhé desaťročia chýbal, ale aj z dôvodu, že takto sa téma stáva pre všetkých pochopiteľnejšou a stráviteľnejšou. Navyše v širšom medzinárodnom kontexte sa stierajú etnocentrické hľadiská, či zjednodušené predstavy o „víťazoch“ a „porazených“. Druhým ponaučením je, že ak kontext až priveľmi otvoríme, autorský text nadobúda tendenciu odpútať sa od problematických, ale veľmi dôležitých tém, ako je napríklad etnické zloženie získaných či stratených území atď. Toto bolo možné vidieť na prípade učebnice z roku 2006, ktorá hovorí len o stratených územiach Maďarska, ale o ľuďoch, obyvateľoch mlčí. Teda priveľmi elegantný text nie je prejavom historickej empatie, ale slúži na obchádzanie najbolestivejších problémov.

Zhrnutie

1. V učebniciach prvej ČSR nepredstavoval Trianon hlavnú tému. Tou bol úspešný vývoj povojnového Československa, presnejšie veľmi pozitívne dôsledky tohto vývoja pre český a slovenský národ. V prvej republike bola trianonská problematika vkomponovaná do vzdelávacieho systému: neobchádzali ju a zároveň sa snažili vytvoriť pozitívny predobraz budúcnosti Maďarov v tomto štáte.

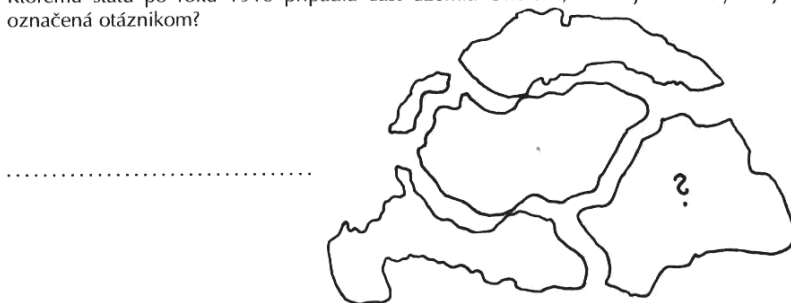
2. Po roku 1945 mala na verejné vzdelávanie maximálny vplyv komunistická ideológia, jej zásahy boli citelné aj v učebniciach. V tomto období došlo k tabuizácii témy.

⁹⁷ KODAJOVÁ, Daniela – TONKOVÁ, Mária. *Dejepis. Svetové dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava: SPN, 2006, s. 32.

Z pohľadu učebníc tohto obdobia sa v rokoch 1918 – 1920 odohrali dve hlavné udalosti: český a slovenský ľud sa oslobodil spod tristoročnej habsburskej nadvlády, resp. pod vplyvom a podľa vzoru VOSR z roku 1917 sa naplno rozvinulo revolučné vystúpenie českého a slovenského pracujúceho ľudu. Obsah týchto učebníc nebol v súlade s metodologickými postupmi historickej vedy. Okrem toho, že neposkytovali vecné výsledky (teda klamali), priečili sa aj analyticko-syntetickému mysleniu a dôkladnému výskumu historických problémov, kritickému mysleniu, teda všetkému, čo charakterizuje historiografiu. Analyzované učebnice však zlyhali aj z didaktického hľadiska: nenapomáhali vyučovaniu/učeniu sa až do takej miery, že ich podľa dnešných prísnych kritérií ani nemožno nazvať učebnicami.

3. Po roku 1989 sme svedkami pomalého pozitívneho procesu, ktorý sa, samozrejme, nezaobíde bez problémov. Hoci Trianon prestal byť tabuizovaným pojmom, k učebnicovému spracovaniu tejto témy je ešte čím prispieť. Trvalým problémom je, že väčšina slovenských učebníc je poznačená etnocentrizmom, ktorý neprikladá veľkú pozornosť tým, ktorí Trianonom niečo stratili. Zároveň sa v analyzovaných učebniciach a atlasoch nezobrazuje súvislosť medzi vznikom ČSR ako právnej entity a znázornením jej hraníc (Trianon).

- 165.** Ktorému štátu po roku 1918 pripadla časť územia Uhorska, ktorá je na obrysovej mape označená otáznikom?

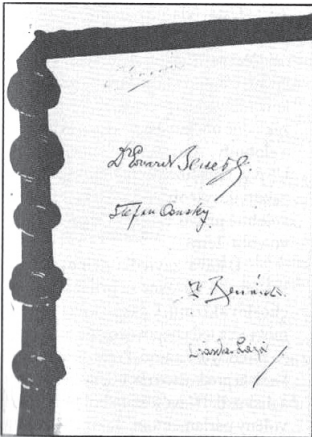
1. Viliam Kratochvíl – Hana Mlynarčíková: Maturita po novom.
Dejepis. Externá časť. Interná časť. Testy. 2007.

VZNIK A VÝVOJ ČSR V R. 1918 AŽ 1939

46

2. Jaroslav Vašek: Atlas svetových dejín. 2. diel. Stredovek – novovek. 1996.

▲ Podpisy na Trianonskej mierovej zmluve

Pero, ktorým bola Trianonská zmluva podpísaná ▶

▲ Pohľadnica na pomoc Slovensku proti útoku maďarských boľševikov

Do slovníčka

- demarkačná línia** – hraničná, rozhraničovacia línia, ktorá dočasne určuje územie medzi dvoma štátmi
- plebiscit** – vyjadrenie vôle obyvateľstva sporného územia hlasovaním najčastejšie o tom, do ktorého štátu chce obyvateľstvo patriť

Dobrá kniha

Emó Bohuň: Dejiny veselé i neveselé (rôzne príbehy a poviedky z medzivojnového Slovenska)

Dobrá film

Živý bič (film podľa románu spisovateľa Mila Urbana, režisér Martin Tapák)

Premýšľame, diskutujeme

1. Aká bola nálada medzi obyvateľstvom na Slovensku po 30. októbri 1918?
2. Aké bolo postavenie Slovenskej národnej rady?
3. O čo sa usiloval minister Vavro Šrobár a pražská vláda na Slovensku?
4. Aký bol vzťah Maďarskej republiky rád k Slovensku?
5. Prečo bola dôležitá Trianonská mierová zmluva? Ako sa o nej vyjadril Š. Osuský?

3. Róbert Letz – Anna Bocková: Slovensko v 20. storočí. Dejepis pre 9. ročník základných škôl. 2. Vydanie. 2000.

**RITUALIZÁCIA VEREJNÉHO
SPOMÍNANIA**

4.1 Verejné prejavy maďarského irentizmu medzi dvomi svetovými vojnami

Miklós Zeidler

Trianonská mierová zmluva a jej revízia boli jednou z ústredných otázok maďarského verejného diskurzu medzi dvomi svetovými vojnami. Maďari, ktorí v roku 1896 veľkolepo oslavovali tisíc rokov svojej prítomnosti v Karpatskej kotline, oplakávali rozpad Uhorska po prvej svetovej vojne. Nesmierne rýchly priebeh dezintegrácie ešte znásoboval traumatický zážitok. Štátne zriadenie rakúsko-uhorskej monarchie sa i napriek latentným vnútorným sociálnym tlakom zdalo byť pevné a maďarská dominancia v Uhorsku, ako aj pol storočia trvajúci kontinuálny ekonomický rast vyvolávali v Maďaroch – prinajmenšom tých, ktorí sa zaujímali o verejné záležitosti – sebavedomie a hrdosť. Strata Uhorska so sebou priniesla bolesť, pocity bezmocnosti, poníženia a nostalgie. K týmto náladám sa čoskoro pridružila túžba po odplate, ktorá prenikla do maďarského politického, ekonomického a spoločenského diskurzu medzivojnového obdobia. Verejné prejavy boli plné irentistických hesiel a maďarská zahraničná politika si vytýčila za cieľ územnú revíziu – podľa možnosti čo najúplnejšiu reintegráciu stratených území Uhorska. V tejto štúdiu sa budem venovať skúmaniu niekoľkých dôležitých prejavov maďarského irentizmu v medzivojnovom období.

Topoi a heslá

Každé obdobie má svoje historické a ideologické kľúčové slová a pojmy, čiže verbálne a obrazové topoi, frázy, ktoré tvoria prirodzenú súčasť verejnej mienky. Napriek svojmu abstraktnému (spoločenskému, ideologickému atď.) významu sú neustále prítomné vo verejných rozpravách a v každodenných komunikáciách, pričom zohrávajú dôležitú úlohu v procesoch sebaurčenia spoločnosti.¹ Takéto kľúčové pojmy v čase svojho vzniku reagujú na výzvy daného obdobia a sú súčasťou širšieho verejného diskurzu. V priebehu rokov však ustrnú a stanú sa z nich topoi. Prestanú byť vnímané kriticky a nezriedka sa na ich pôvodné významy časom zabudne. Tento proces môže byť politicky riadený v záujme regulovania či zjednotenia verejnej mienky, ktorej politická moc zároveň potrebuje určiť hranice. Urobiť tak môže aj pomocou určitých axiomatických hesiel, ktoré majú spoločensky mobilizačný potenciál. Vďaka svojej zjednodušenej a schematizovanej forme sú takéto mobilizačné heslá politikmi často považované za vhodné nástroje posilnenia spoločenskej súdržnosti. Pre vonkajšieho pozorovateľa, resp. historika, môžu byť takéto topoi – čiže námety v danom období vnímané ako platné, nespochybniteľné základné pravdy – zaujímavé tým, že nie sú len pasívnymi produktmi svojej doby, ale je možné ich vnímať aj ako typické formatívne príznaky, resp. aktívne prejavy

¹ Pozri CSEPELI, György – TÓTH, Pál Péter. A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében. In *Jel-Kép*, 1988, roč. 9, č. 1, s. 5-6. Takéto symboly nielen zobrazujú skupinové vedomie, ale ho zároveň aj sami generujú. Tamže, s. 12.

sociálnej praxe skúmanej doby. Takže pozorovanie používania slov a systémov symbolov, teda verbálnych a obrazových štruktúr, nám fakticky môže poskytnúť reálnu predstavu o (politicky regulovanej) verejnej mienke v určitom období.

Z uvedeného vyplýva, že určujúce faktory historickej doby alebo politického systému možno identifikovať aj prostredníctvom skúmania dobových topoi, stereotypov, fráz a symbolov. Ak spoznáme tieto prvky politickej kultúry, získame kľúč k pochopeniu verejnej mienky, verejného života a všeobecných nálad v spoločnosti danej doby. Lenže takto pôjdeme po ceste lemovanej zámermi historických aktérov – historickú realitu budeme rekonštruovať na základe ich vlastných ideologických (propagandistických) produktov, ktoré vznikli s určitým cieľom. Preto je dôležité zaoberať sa pramenným materiálom nesmierne obozretne a kriticky. Opatrnosť je na mieste aj z toho dôvodu, že pod ustrnutým povrchom oficiálnej ideológie sa často diali úplne odlišné spoločenské kultúrno-politické procesy. Neznamená to však, že by skúmanie topoi a symbolov, ako aj vzťahu spoločnosti k nim, bolo z metodického hľadiska neodôvodnené – prinajmenšom pokiaľ ide o výskum politických zámerov, indoktrinácie a vplyvania na verejnú mienku.

Medzi všeobecne prijímané zistenia politickej antropológie patrí, že „*mobilizujúce symboly, schopné vyvolávať katarziu, spravidla vznikajú v živelnnej, vystupňovanej atmosfére spoločenských drám.*“ Spoločenské procesy, ktoré sprevádzajú tvorbu takýchto symbolov, majú okrem sebaidentifikačnej funkcie ešte jednu, dôležitejšiu, a tou je formovanie spoločenstva – okrem definovania spoločných vlastností a spoločného kultúrneho dedičstva je ňou aj programové vytváranie kolektívnej identity. Rituály vplyvajúce na city a vedomie sprítomňujú a zároveň zjednodušujú abstraktné a komplexné problémy.² Politické symboly sú teda nástrojmi mobilizácie spoločnosti a z nich vychádzajúce politické mýty fungujú ako „*zosobnené kolektívne túžby*“, ktoré sa v modernom období postupne menili na sofistikované teoretické konštrukcie slúžiace na ospravedlnenie a potvrdenie iracionálnych presvedčení. Udržiavanie takýchto mýtov je nielen v tradičných spoločenstvách, ale aj v moderných spoločnostiach podporované určitými „*zaklápacími slovíčkami*“ a pravidelne sa opakujúcimi spoločenskými rituálmi.³ Platí to aj v prípade kultu iredentizmu v medzivojnovom Maďarsku.⁴

2 ZENTAI, Violetta. Politikai antropológia. A politika antropológiája. In ZENTAI, Violetta (ed.) *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris Kiadó; Láthatatlan Kollégium, 1997, s. 20-21, 25 (citát na s. 20).

3 TURNER, Victor. Szimbólumtanulmányok. In HOPPÁL, Mihály – NIEDERMÜLLER, Péter (eds.) *Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983, s. 174-178; CASSIRER, Ernst. A modern politikai mítoszok technikája. In ZENTAI 1997, s. 39-40, 42.

4 Obzvlášť zaujímavé je členenie Raoula Girardeta, ktorý rozdelil francúzske historické politické mýty 19. a 20. storočia do štyroch veľkých skupín: 1) sprisahanecké teórie, 2) koncepcie období zlatého veku, 3) heroické apogetiká, 4) mýty spoločenskej jednoty. Nie je ťažké k nim priradiť základné body maďarského iredentizmu o zrade národnostných menšín, ktoré sa spriahli s veľmocami, o idylickom živote v historickom Uhorsku, o hrdinoch, ktorí sa obetovali za vznešenú maďarskú vec (z dejinnej perspektívy svätým Štefanom počnúc a Istvánom Tiszom končiac, v revíznom hnutí zase začínúc Albertom Apponyim, Istvánom Bethlenom po Rothermerea; nehovoriac o personifikovanom hrdinskom Uhorsku/Maďarsku, ktoré krvácalo, aby obránilo Západ), resp. o revíznej myšlienke jednotného národného hnutia. Pozri GIRARDET, Raoul. *Mythes et mythologies politiques*. Paris: Éditions du Seuil, 1986. Porovnaj so zhrnutím Violetty Zentaiovej o naratívnych a vyzvetlujúcich mýtoch, resp. mýtoch reprodukujuúcich pravidlá konania a správania sa. ZENTAI 1997, s. 22.

4. Propagandistická pohľadnica: *Nie, nie, nikdy!*, 20. roky 20. storočia.

Medzi dvoma svetovými vojnami sa v Maďarsku takýmto „zaklínacím slovíčkom“ stalo heslo „*Nie! Nie! Nikdy!*“ („*Nem! Nem! Soha!*“), ktoré sa po prvýkrát objavilo koncom roka 1918 na plagátoch Štátneho propagačného výboru. Ustanovila ho vláda Mihálya Károlyiho, keď z juhu, východu a severu prenikli na územie Uhorska nepriateľské okupačné jednotky. Heslo bolo spočiatku hlásané na protest proti očakávanému odtrhnutiu území, neskôr, po podpísaní mierovej zmluvy, však už slúžilo na „neutralizáciu“ krajne negatívnych významov slova „Trianon“.⁵ Spoločenská požiadavka rituálneho zničenia „Trianonu“ ako symbolu katastrofy vyvolala v Maďarsku po jazykovej stránke duchaplné, obsahovo však úplne svojvoľné výklady tohto termínu, ktoré obrátili význam Trianonu na jeho opak: *tria non* – po latinsky: *trojité nie*. Čiže: *Nie! Nie! Nikdy!*⁶ Na tomto mieste chcem pripomenúť, že kým pre národné menšiny, ktoré sa oddelili od Uhorska, sa zásadným historickým bodom obratu, následne hlboko ukotveným v ich kolektívnom povedomí, stali dni vyhlásenia nezávislosti, resp. zjednotenia – Rusíni 26. októbra 1918 vo Philadelphii, 12. novembra 1918 v Scrantone a 8. mája 1919 v Užhorode; Chorváti 29. októbra 1918 v Záhrebe; Slováci 30. októbra 1918 v Turčianskom Sv. Martine; Srbi a ostatní Juhoslovania 25. novembra 1918 v Novom Sade; Rumuni 1. decembra 1918 v Alba Iulii – v maďarskom povedomí sa zatiaľ rozhodujúcim momentom rozpadu Uhorska stala – a zostáva ním do dnešného dňa – Trianonská

5 Mierová zmluva, ktorá pre Uhorsko/Maďarsko ukončila prvú svetovú vojnu, bola podpísaná v paláci Veľký Trianon vo versailskom parku 4. júna 1920. Iróniou histórie je, že samotný Trianon, niekdajšia francúzska dedinka v susedstve Versailles, už v čase podpísania zmluvy neexistovala – jej územie bolo počas panovania Ludovítov (XIV., XV. a XVI.) premenené na park kaštieľa. Meno dedinky sa zachovalo len v názve dvoch palácov postavených na jej mieste: Grand Trianon, súkromný palác jednej z *maitresses*, neskôr manželky, Ludovíta XIV., prestavaný v rokoch 1687 – 1688 podľa plánov Julesa Hardouin-Mansarta; a Petit Trianon, postavený v roku 1768 podľa plánov Ange-Jacquesa Gabriela, do ktorého sa s obľubou uťahovala habsburská Mária-Antoinetta pred hlukom kráľovského dvora Ludovíta XVI.

6 Iným spôsobom neutralizácie „kliatby“ bolo nespočetné množstvo nezdvorilých a hanlivých odkazov, ktoré v priebehu desaťročí umiestnili maďarskí turisti na stene paláca Malý Trianon. Táto oneskorená pomsta však minula svoj cieľ, keďže mierová zmluva nebola podpísaná tam, ale v paláci Veľký Trianon.

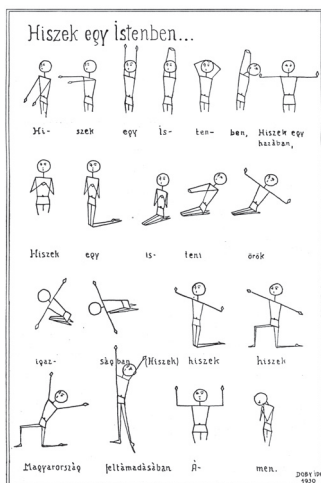
mierová zmluva podpísaná 4. júna 1920. Deklarácie reprezentantov národných hnutí o odčlenení a nezávislosti boli z maďarského pohľadu svojvoľnými, jednostrannými a z právneho hľadiska irelevantnými aktmi, ktoré v žiadnom prípade nevytvárali právne podklady k odtrhnutiu nimi obývaných území od Uhorska. Preto maďarská verejnosť považovala vojenskú okupáciu srbskými, rumunskými a česko-slovenskými vojskami trvajúcú od jesene 1918 do leta 1921 za svojvoľný agresívny čin, ktorý hrubo porušoval platné dohody o prímerí (tzv. Belehradskú konvenciu z 13. novembra 1918). Maďarské vlády práve preto spochybňovali právoplatnosť jednotlivých vyhlásení nezávislosti a opakovane protestovali proti násilnostiam a rekviráciám spáchaných okupačnými jednotkami. Nárokov na úhradu škôd spôsobených cudzími vojenskými jednotkami sa maďarská vláda zriekla až o niekoľko rokov neskôr, aj to len z donútenia.

V období kolapsu, okupácie, mierovej konferencie a mierovej zmluvy vznikli popri „*Nie! Nie! Nikdy!*“ aj ďalšie iredentistické a revizionistické heslá, resp. heslá hlásajúce zachovanie územnej integrity. Takými to boli „*Takto bolo, takto bude!*“ („*Így volt, így lesz!*“), „*Všetko naspät!*“ („*Mindent vissza!*“), „*Spravodlivosť pre Maďarsko*“ („*Igazságot Magyarországnak*“), „*maďarské vzkriesenie*“ („*magyar feltámadás*“), „*Okypené Maďarsko nie je krajinou, celé Maďarsko je nebom*“ („*Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország*“) a pod. Iredentistická organizácia pod menom Zväz obranných líg (Védő Ligák Szövetsége) vypísala konkurz na zloženie „národnej modlitby“ v júni 1920. Porota, pod vedením Jenő Rákosiho, prisúdila hlavnú cenu dielu *Maďarské Vyznanie viery* (*Magyar Hiszekegy*), ktorú napísala pani Papp-Váry Elemérné (dievčenským menom Szeréna Sziklay). Dielo parafrázujúce („pomadařujúce“) dobre známe začiatkové verše *Creda* bolo výstižné, ľahko zapamätateľné a patrilo medzi tie – v tomto období veľmi časté – prejavy, ktoré integrovali kresťanstvo a iredentizmus do jedného významového okruhu:

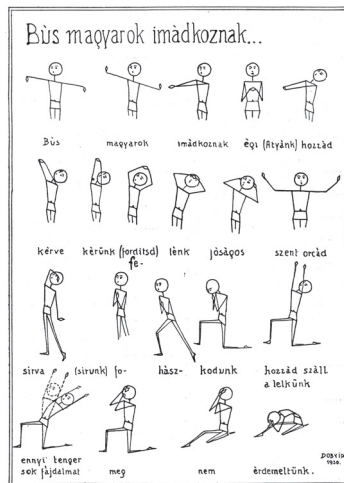
*Verím v jedného Boha,
Verím v jednu Vlast,
Verím v jednu večnú Božiu spravodlivosť,
Verím vo vzkriesenie Maďarska.
Amen.*

*Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy Hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.
Ámen.*

István Haller, minister náboženstva a verejného školstva, vydal 27. októbra nariadenie, podľa ktorého v záujme udržania „*neochvejnej viery vo večnú božiu spravodlivosť*“ musia vo všetkých základných a stredných školách spadajúcich pod jeho kompetenciu, „*každý deň pred začiatkom prvej hodiny, ako aj na konci poslednej hodiny žiaci odriekať*“ národnú modlitbu. „*Pokiaľ je v danej inštitúcii zvykom alebo iným nariadením prikázané odriekať nejakú inú cirkevnú modlitbu, musí byť hore uvedená modlitba*

5. „Verím v jedného Boha...“ Choreografia cvikov k prednesu národnej modlitby „Maďarské Vyznanie viery“ podľa učiteľky telocviku Idy Doby, 1930.

6. Choreografia cvikov k prednesu národnej modlitby „Modlitba trúchliacich Maďarov...“ podľa učiteľky telocviku Idy Doby, 1930.

odrieknutá po nej. „Maďarské Vyznanie viery“ bolo takto viac-menej oficiálne pozdvižené na maďarskú národnú modlitbu a stalo sa neodlúčiteľnou súčasťou najrôznejších slávností a spomienok. Z tohto dôvodu bolo v rokoch 1920 – 1921 viackrát zhudobnené. Najviac sa rozšírila melódia Bélu Szabadosa, ktorá zvíťazila v súťaži vypísanej ministerstvom náboženstva a verejného vzdelávania. Ministerstvo v roku 1921 rozhodlo, že táto melódia bude povinná vo všetkých základných a stredných vzdelávacích inštitúciách podliehajúcich pod jeho správu⁸ – okrem Szabadosovho sú známe ešte aspoň štyri ďalšie hudobné spracovania (Sándora Aula, Ernőa Dohnányiho, Miklósa Halmiho a Józsefa Siposa, Jenőa Teghze Gerbera). Na víťaznú melódiu vzniklo aj choreografické spracovanie pre školské slávnosti vďaka tvorivosti učiteľky telocviku Idy Dobyovej. Prvýkrát ho predstavili študentky Budapešťianskeho štátneho ústavu vychovávateľiek materských škôl v roku 1927 na oslave Prvého mája, ktorú organizoval Maďarský mládežnícky Červený kríž.⁹

Vytváranie iredentistickej atmosféry sa teda začalo už koncom roka 1918. Hlavnú úlohu pri tvorbe a udržiavaní iredenty zohrávali vládne orgány a pravicové, resp. radikálne pravicové organizácie. Samozrejme, nemožno podceňiť ani spontánne reakcie

⁷ *Hivatalos Közlöny*, roč. 28, č. 47 – 48, 23. novembra 1920, s. 379. Bálint Hóman, minister náboženstva a verejného vzdelávania, 27. marca 1936 vydal nariadenie, v ktorom zjednotil školské modlitby. Na začiatku školského dňa mala odznieť modlitba „Náš dobrý Bože“ a na konci dňa „Otče náš nebeský“, potom mali žiaci „v pozore“ odriecť „Maďarské Vyznanie viery“. *Hivatalos Közlöny*, roč. 44, č. 8, 15. apríla 1936, s. 147-148. V Horthyho období vydal v tejto súvislosti posledné ministerské nariadenie Jenő Szinyei Merse: 12. decembra 1942 vyňal „Maďarské Vyznanie viery“ spomedzi povinných modlitieb v školách s iným vyučovacím jazykom ako maďarským. *Hivatalos Közlöny*, roč. 51, č. 2, 15. januára 1943, s. 22-24.

⁸ Dňa 21. decembra 1921 minister József Vass nariadil, aby žiaci „v rámci vyučovania spevu a na slávnostiach“ spievali modlitbu na víťaznú melódiu Bélu Szabadosa. *Hivatalos Közlöny*, roč. 30, č. 2, 16. januára 1922, s. 36.

⁹ DOBY, Ida. Ünnepi tornák. In *Testnevelés*, 1930, roč. 3, č. 5, s. 437-441.

obyvateľstva, napokon, strata územi spolu s obyvateľstvom sa osobne dotýkala väčšiny členov spoločnosti: boli takí, ktorí prišli za hranicami o rodný dom či stratili príbuzného, známeho, zosnulého, nehnuteľnosť, ekonomické záujmy. Iní mali cestovateľské, kultúrne zážitky viažuce sa k strateným územiám, ďalších staval proti mierovej zmluve zase pocit vlastenectva a starosť o ťažký osud Maďarov, ktorí sa mali ocitnúť v postavení menšiny. A boli, samozrejme, aj takí, ktorí kritizovali mierový systém na základe praktického výpočtu – z obáv pred očakávanými deformáciami celosvetového hospodárskeho a politického systému. Sotva by sa bol našiel Maďar, ktorý by tieto zmeny schvaľoval. Aj tí nemnohí, ktorí spočiatku pre odpor proti kontrarevolúcii (1919 – 1920) vyslovene odmietali prípadné zmeny mierovej zmluvy v prospech „Horthyho Maďarska“, sa neskôr stali kritikmi nielen versaillského systému a Trianonu, ale aj zástancami revízie.¹⁰

Symboly a nábožensko-historické paralely

Symboliku maďarského iredentizmu možno rozdeliť na tri typy či tematické skupiny. Prvý a najviac rozšírený typ symboliky bol postavený na vulgarizácii príbehu Kristovho utrpenia: Maďarsko (Uhorsko) sa dostane do rúk falošných sudcov a nezabohov,

10 Takýto postoj zastával, resp. touto cestou si prešiel napr. Oszkár Jászi. Jászi bol ministrom bez portfeuille pre otázky národnostnej politiky vo vláde grófa Mihályja Károlyiho. Ešte ako minister pracoval na realizácii autonómie menšín v rámci historického Uhorska. V prvom období emigrácie – hlavne v článkoch publikovaných v *Bécsi Magyar Újság* – vyslovene nesúhlasil s tým, aby bola revízia – ktorú si predstavoval na etnickom základe a doplnenú systémom národnostných autonómií – vykonaná pred demokratizáciou Maďarska, čiže pred pádom Horthyho režimu. Počas viedenských a pražských rokov Jászi ešte nemilosrdne a občas prehnane kritizoval „kresťansko-národné peklo“ a revizionistickú zahraničnú politiku. On sám – ktorý roky veril tomu, že krajiny Malej dohody budú uplatňovať tolerantnú národnostnú politiku – sa namiesto jedovatých iredentistických hnutí a „politiky pomsty“ snažil presadzovať uplatňovanie účinnej ochrany menšín. Pozri JÁSZI, Oszkár. *Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Bécs: Bécsi Magyar Kiadó, 1920. (Najnovšie vydanie: JÁSZI, Oszkár. *Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Upravil a poznámkami opatril András VERES; Predslov Tibor ERÉNYI. Budapest: Magyar Hírlap Könyvek, 1989). Spolu s Károlyim verili Benešovým sľubom o demokratickej spolupráci – čo z ľudského hľadiska môže byť sympatické, z politického hľadiska to však bol naivný postoj. Príliš neskoro si uvedomili, že cieľom Malej dohody nemá byť podpora spolupráce v Dunajskej kotline, ale čo najúplnejšia medzinárodná izolácia Maďarska v záujme upevnenia jestvujúceho spojeneckého systému. Porovnaj JÁSZI, Oszkár. A magyar emigráció feladatairól. In *Bécsi Magyar Újság*, roč. 3, č. 143, 19. júna 1921, s. 1-2. Dostupné aj v: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás*. Zostavili a poznámkami opatřili György LITVÁN a János F. VARGA. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982, s. 371-377; RICHLY, Gábor – ABLONCZY, Balázs. Jászi Oszkár. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 140, 143-144. Od druhej polovice 20. rokov Jászi zaujímal oveľa vyváženejšie, trochu sebakritickejšie stanovisko, ktoré podrobne opísal v diele vydanom v anglickom jazyku v Spojených štátoch amerických v roku 1929. JÁSZI, Oscar. *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1929, pozri obzvlášť s. 451-455. V maďarskom preklade JÁSZI, Oszkár. *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Predslov Péter HANÁK. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1982, s. 556-561. Vtedy aj so sklamaním priznal, že národnostná politika víťazných povojnových štátov z hľadiska tolerance zaostávala vo viacerých ohľadoch za praxou v bývalej monarchii. Pozri HANÁK, Péter. *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest: Magvető, 1985, s. 134-158.

podstúpi svoju krížovú cestu, ukrižujú ho, ponížia, zostane osamotený, umrie, onedlho však slávnostne povstane.¹¹

V rámci tejto ideovej schémy získali spomedzi kresťanských sviatkov veľmi skoro iredentistickú interpretáciu aj Pamiatka zosnulých a Veľký piatok (zničené Maďarsko/Uhorsko), ako aj Velkonočná nedeľa Pánovho zmŕtvychvstania (znovuzrodenie Maďarska/Uhorska). Sviatok Zmŕtvychvstania bol pompézne oslávený obzvlášť na Velkonočnú nedeľu v roku 1939, keď bola na počesť prvej Viedenskej arbitráže a znovuobsadenia Podkarpatskej Rusi štátna vlajka na Námestí slobody prechodne vztýčená až na vrchol žrde. (Tento akt s vlajkou sa neskôr pri ďalších príležitostiach navrátenia stratených území zopakoval, po týždni však vždy bola spustená späť na pol žrde.) Na kresťanských bohoslužbách, ale aj v tlači a na politických spomienkových slávnostiach sa často objavovali biblické obrazy, ktoré bolo možné dať do súvislosti s ideou územnej revízie. Károly Huszár, predstaviteľ Kresťanskej sociálnej a hospodárskej strany a bývalý predseda vlády, napríklad prirovnal lorda Rothermerea, ktorý v roku 1927 rozbehol vo Veľkej Británii veľkú kampaň v prospech etnickej revízie hraníc, k Šimonovi Cyrenejskému, ktorý pomáhal Kristovi niesť kríž na Golgotu. Týmto Huszár umelo vsadil Rothermerea aj Maďarsko do príbehu o utrpení Krista. Cez podobné asociácie sa ľudoví pisatelia od „*desiatich prikázaní revízie*“ cez Rothermereaov „*apoštolský prvý krok*“ dostali k biblickým metaforám: Lord rozozvučal „*šestmetrákový zvon Spravodlivosti*“, „*zafúkal do modernej trúby súdneho dňa*“ či „*blčiacimi písmenami napísal na maďarské nebo slovo spásy*“.¹² Našiel sa i karikaturista, ktorý Rothermerea rovno zobrazil ako Boha – Jahveho vševidiace oko.¹³

Najveľkolepejším príkladom spojenia myšlienkového okruhu kresťanstva a revizionizmu bola stavba katolíckeho kostola na budapeštianskom Ferdinandovom námestí (dnes Lehelovo námestie). Už v roku 1928 sa objavil návrh, že „*idea stavby kostola by mala byť daná do súvislosti s myšlienkou Revízie, čoho praktickým výsledkom by bolo, že kostol, ktorý sa postaví, by bol zároveň aj kostolom idey Revízie.*“ Lord Rothermere podporil stavbu kostola významnou čiastkou. Preto sa výbor pre výstavbu kostola pod vedením kniežaťa primasa Jusztiniána Serédiho rozhodol, že „*katolícky kostol bude ozdobený erbom anglikánsko-škótskeho veľmoža, čím sa stane monumentom národnej myšlienky.*“ Spravodajca odborného časopisu o stavitelstve vo svojom článku o pripravách na stavbu kostola vyjadril názor, že „*revízny votívny kostol*“ bude dôstojným prejavom „*sily, ktorou sa chce národné pohnutie za každú cenu oslobodiť spod zlého osudu Maďarov a z tohto hľadiska sa ani nedá zmerať, aká veľká bude propagačná sila kostola.*“

11 Je pozoruhodné, ako má táto symbolika blízko jednak k uhorskej/maďarskej protestantskej kazateľskej tradícii raného novoveku a jednak k alúzii na pašie, ktorá sa objavuje v *Hymne* (maďarskej národnej Hymne z pera Ferencsa Kölcseya): „*Boh trestá svoj vyvolený ľud najprísnejšie → lebo ho chce podrobiť skúške → preto musíme s trpezlivosťou znášať utrpenia → lebo ak obstojíme → Boh má s nami, svojimi vyvolenými, veľké plány.*“ Pozri HANKISS, Elemér. *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. 2. vydanie. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1983, s. 350.

12 Citáty pozri v: A revízióért. In *Budapesti Hírlap*, roč. 47, č. 144, 28. júna 1927, s. 4; NAGY, Emil. Angol politikusok között. In *Budapesti Hírlap*, roč. 47, č. 160, 17. júla 1927, s. 2; LŐRINCZY, György. Rothermere nagyharangja. In *Magyar Külpolitika*, 1927, roč. 8, č. 24, s. 11; *Trianontól Rothermereig. A magyar hit könyve*. Zostavil Jenő RÁKOSI. Budapest: Horizont, 1928, s. 6.

13 *Magyarság*, roč. 8, č. 93, 27. augusta 1927, s. 9.

*Niet cudzinca, ktorý by nevyhľadal toto umelecké dielo – Boží dom – a už len skrze jeho existenciu by sa nedozvedel, o čo sa usiluje maďarský národ a aká vznešená musí byť tá snaha, pre stvárnenie ktorej sa postaví kostol.*¹⁴ Kostol bol vysvätený 15. októbra 1933, obrad vykonal knieža prímas J. Serédi a na slávnosti sa zúčastnil aj Ferenc Herczeg, prezident Maďarskej revíznej ligy, najväčšej maďarskej revizionistickej organizácie. Na oslave prečítali Rothermereov telegram, v ktorom lord vyslovil nádej, že „*verní Maďari budú putovať do tohto kostola, aby ponúkli dobrotivému Bohu svoje modlitby vďaka za oslobodenie ich vlasti.*“¹⁵ Sklenenú výplň okna v severnej lodi kostola tvorila mozaika erbu Rothermereovcov. V jeho blízkosti boli dve zastavenia krížovej cesty, ktoré súviseli s biblickými príbehmi asociovanými s Rothermereovou promaďarskou činnosťou: V. zastavenie, kde Šimon Cyrenejský prevezme na rozkaz rímskeho vojaka Kristov kríž a VI. zastavenie, kde Veronika podá Spasiteľovi svoju šatku, aby zmiernila jeho bolesť. V tejto nábožensko-národnej symbolike sa objavili aj iné postavy z príbehu o utrpení Krista: roly Judáša a rímskych vojakov pripadli národnostiam, ktoré zradili Uhorsko (Maďarsko) a dostali časti jeho územia. *Patrona Hungariae* bola Mária, ktorá Syna živila a vychovala, aby ho potom sňala z kríža a oplakala ho. Veľmociam, ktoré boli príliš zbabelé, aby spravodlivo rozhodli a potom ešte aj odmietali prijať zodpovednosť za svoje rozhodnutie, sa ušla rola Piláta. Idea revízie takto prerástla do akéhosi hnutia viery, ktoré stotožňovalo rozpad historického Maďarska s príbehom o utrpení Ježiša Krista a cestu revízie s radostnou zvesťou evanjelií. Oficiálny časopis Maďarskej revíznej ligy na jeseň 1940 konštatoval, že „*(p)oslaním hnutia maďarskej revízie je hlásanie maďarskej spravodlivosti a udržanie večnej viery v spravodlivosť. Musí hlásať maďarskú spravodlivosť po celom svete a pozdvihnúť ju k horlivosti náboženskej viery tu doma.*“¹⁶

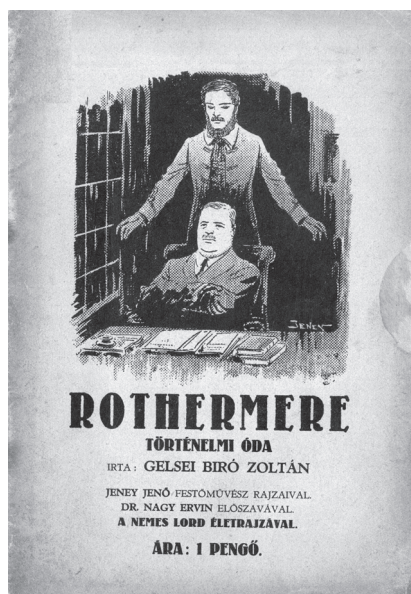
Druhý typ symboliky maďarského iredentizmu bol postavený na prirovnaniach a odkazoch na povstanie a boje o nezávislosť v rokoch 1848 – 1849. Podľa týchto obrazov sa Maďari znovu zjednotili v takom príkladnom a vznešenom hnutí za národnú slobodu, ktoré vzbudí rešpekt celého sveta a zoradí pod zástavu boja za maďarskú vec množstvo významných osobností bez ohľadu na národnosť. Prirovnanie revizionistického hnutia k povstaniu a boju za národnú nezávislosť však v určitých ohľadoch neladilo s politickou ideológiou doby. Konzervatívna vláda vyzdvihovala revolúciu v roku 1848 a radikálny protihabsburský odpor v roku 1849 ako kľúčové historické udalosti, v žiadnom prípade však nechcela na ne poukazovať ako na aktuálne príklady hodné nasledovania. Napriek tomu sa mená Lajosa Kossutha a Sándora Petőfiho často objavovali v iredentistických revizionistických kontextoch. Dokonca vznikla aj óda, ktorá sa snažila prirovnať lorda Rothermerea ako podporovateľa maďarskej veci ku Kossuthovi ako národnému vodcovi.¹⁷

14 PIROVITS, Aladár. A fogadalmi magyar revíziós-templom. In *Vállalkozók Lapja*, roč. 44, č. 41, 10. októbra 1928, s. 6.

15 Megépitették az Árpádházi Boldog Margit templomát. In *Vállalkozók Lapja*, roč. 49, č. 85-86, 26. októbra 1933, s. 4; Nagy ünnepélyességgel szentelte fel a hercegprímás a főváros legújabb templomát. In *Pesti Hírlap*, roč. 55, č. 236, 17. októbra 1933, s. 4. Na stavbu kostola Rothermere prispel veľkou sumou. *Vállalkozók Lapja* informoval o 50 tisíoch pengő, kým *Pesti Hírlap* priniesol správu o 70-tisícovom dare lorda Rothermerea na stavbu kostola.

16 A magyar revíziós mozgalom és a történelem. In *Magyar Külpolitika*, 1940, roč. 21, č. 9, s. 2.

17 GELSEI BÍRÓ, Zoltán. *Rothermere. Történelmi óda*. Budapest: Magyar Jeles-Irók, 1929.

7. Obálka ódy na lorda Rothermerea, v ktorej je prirovnávaný k Lajosovi Kossuthovi. Zoltán Gelsei Biró, 1929.

Tretiu veľkú skupinu iredentistickej symboliky tvorili obrazy týkajúce sa zabratia a obrany vlasti. V tejto symbolike je centrálny hrdina, ktorý si podmanil územie svojej vlasti (Uhorsko) a odhodlane ho bránil proti útočiacim nepriateľom a lúpežníkom. Napokon, bránil vlast – ktorá sa medzičasom stala kresťanskou – a vieru proti bezbožným hordám (z východu). Nedbal pritom ani o svoj život, lebo vďaka sebaobetovaniu sa stal súcim na večné znovuzrodenie.¹⁸ Počas ceremónií pri odhaľovaní sôch na verejnom priestranstve a v slávnostných prejavoch sa pravidelne objavovali odkazy na obdobie zaujatia vlasti a hrdinov tej doby. Tieto udalosti a artefakty mali byť – ako to rečníci otvorene naznačovali – predobrazom „*nového podmanenia vlasti*“. Pripomínanie tisícého výročia obsadenia vlasti, slávy Arpádovcov, prijatia kresťanstva a kráľa Štefana, zakladateľa štátu a prvého uhorského (maďarského) svätca, a predstavovanie týchto motívov ako nasledovaniahodných vzorov je v podstate možné chápať aj ako duchovnú prípravu na nový *Pax Hungarica*. (*Pax Hungarica* bol koncepciou, ktorá sa omnoho častejšie zvykla pomenúvať ako *svätoštefanská štátna idea* alebo *Nová Hungária*.)¹⁹

Ani triumfálne príchody Miklósa Horthyho ako „prvého muža národa“ na bielom koni nemožno pripísať náhode. Najprv prišiel do Budapešti ako hlavný veliteľ Národnej armády (16. novembra 1919), potom do Komárna a Košíc (získaných späť od Československa) ako regent (6. a 11. novembra 1938). Symbolika bieleho koňa známa

18 Pozri Canettiho výklad o tzv. gravaminálnych náboženstvách: CANETTI, Elias. *Tömeg és hatalom*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1991, s. 145-148. Dostupné v českom preklade: CANETTI, Elias. *Masa a moc*. Praha: Academia, 2007.

19 OTTLIK, László. Új Hungária felé. In *Magyar Szemle*, 1928, roč. 2, č. 9, zv. 4, zošit 1, s. 1-9.

z mýtov o zabratí vlasti mala podporiť veľkoleposť aktu ujatia sa moci, resp. jej prevzatia.

Už na prvý pohľad je zrejmé, že vyššie spomenuté typy symbolov sa v určitých styčných bodoch navzájom výborne dopĺňali. Čo je však z hľadiska funkčnosti ešte dôležitejšie, všetky tri systémy symbolov mohli byť nesmierne ľahko „romantizované“, keďže všetkým boli vlastné exaltované polohy, kedy pravý hrdina krváca, je oslabený a zrazený na zem ranami zloducha, ale nepoddá sa a nakoniec povstane s ešte väčšou slávou.

Táto symbolika sa zakladala na vytváraní falošných analógií – išlo o také chápanie dejín a také narábanie s dejinami, kedy sa z pôvodných kontextov historickej tradície vytrhli jednoznačne pozitívne prvky a svojvoľne a nasilu sa „aplikovali“ na aktuálnu realitu. Takáto vulgarizácia bola problematická predovšetkým z dvoch hľadísk. Na jednej strane zabránila odhaleniu skutočných príčin rozpadu Uhorska – a nepriamo tak zbavila celú generáciu povinnosti vykonať túto kritickú reflexiu. Na druhej strane elementy vytrhnuté z historických tradícií, ktoré boli nasilu používané ako paralely k súčasnému daniu, boli zároveň retrospektívne tendenčne reinterpretované, čím sa prekrútili ich významy a miesto v pôvodnom naratíve. Toto všetko spôsobilo vážne deformácie historického vedomia, národnej sebareflexie a predstáv o budúcnosti maďarskej spoločnosti.

Zaberanie verejných priestranstiev

Kolektívna pamäť – ako súčasť kultúry spoločenstva – je v hierarchizovaných spoločnostiach dôležitou doménou politiky. Jedným z významných nástrojov získania, uplatňovania a uchovávanía politického, ekonomického a sociálneho vplyvu je schopnosť utvárať a formovať tradície a mýty, ktoré definujú spoločenstvo. Veľkolepé prejavy kolektívnej pamäti – organizovanie osláv výročí, slávností, výstav, pomenovanie verejných priestranstiev, vytváranie a udržiavanie pamätných miest – slúžia nielen na odovzdávanie tradícií, prípadne historického poznania, ale aj na ich redefinovanie podľa záujmov držiteľov moci.²⁰

Na pútavú prezentáciu kultov sú veľmi vhodné diela na verejných priestranstvách. Keďže stavanie pomníkov a sôch je veľmi nákladné, stavajú sa relatívne zriedkavejšie a vždy s úmyslom „naveky“. Na verejných dielach sa „dajú stvárniť“ skôr len „stabilné, trvalé prvky“ kultov. V porovnaní s bezprostrednejšími, flexibilnejšími a jemnejšími médiami propagandy – akými sú politické vyhlásenia, novinové články, knihy, prednášky – je „výpovednosť“ [pomníkov] pomerne nekonkrétna a nepresná, ale práve preto, že sa neprispôbuje každodenným požiadavkám, stváraňuje základné, na dlhšiu dobu platné, dalo by sa povedať, »strategické« prvky propagandy, jej »esenciu«. Už aj tak zjednodušený historický obraz sa na pomníkoch vďaka špecifikám verejného sochárstva a v súlade s cieľmi propagandy takto ešte viac schematizuje.²¹

Iredentizmus si začal podmaňovať verejné priestranstvá už začiatkom 20. rokov 20. storočia. Rôzne pamätníky a monumentálne prestavby ulíc a námestí boli nástrojmi

20 Pozri PÓTÓ, János. *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003, s. 23.

21 PÓTÓ 2003, s. 24.

ovplyvňovania verejnej mienky. Prirodzenou súčasťou každodenného života sa stali už svojou samotnou existenciou, avšak pri spomienkových oslavách a slávnostiach plnili sakrálnu funkciu – ako miesto, ale zároveň aj ako symbol kultu.

Spomedzi sôch a pamiatok umiestnených na verejných priestranstvách v Maďarsku sa budem zaoberať len tými, ktoré boli jednoznačne spájané s irentizmom. Množstvu rôznych hrdinských a historických monumentov sa nebudem venovať do detailov – i keď ich nepriamu súvislosť so zámerným udržiavaním protitrianonskej atmosféry by nebolo ťažké dokázať. Len vo všeobecnosti si pripomeňme, že väčšina obcí si v 20. rokoch minulého storočia postavila vlastné vojnové pomníky, vedľa ktorých na mnohých miestach, v rovnakom čase alebo o niekoľko rokov neskôr bola vztýčená aj štátna vlajka. Tieto verejné diela mali popri padnutých honvédoch pripomínať aj spustošenie krajiny a národná zástava spustená na pol žrde zase upozorňovala na odtrhnuté územia.²²

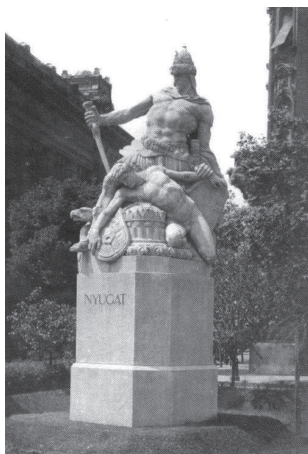
Prvým, v užšom zmysle slova irentistickým, pomníkom bol súbor tzv. *irentistických súsoší* postavených na Námestí slobody v Budapešti. Súsošia mali pripomínať odtrhnuté územia. Nápad sa zrodil už v polovici roka 1920 a kompozície dvojnásobku životnej veľkosti boli odhalené 16. januára 1921 na severnom okraji námestia. V deň slávnostného odhalenia²³ sa na námestí zišlo 50 tisíc ľudí. Na začiatku slávnosti István Zadravec, katolícky poľný biskup a duchovný vodca segedínskych kontrarevolucionárov, predniesol prísahu: „*Boh Maďarov, svätá vlajka, slobodné nebo, maďarský duch sú našimi svedkami, že nebudeme mať pokoja, kým sa so Severom, Juhom, Východom, Západom [znovu] nezjednotíme.*“²⁴ Zadravec následne posvätil „*irentistickú vlajku*“ vyrobenú mimoriadne pre túto príležitosť. Na jednej strane vlajky bol znak Zväzu obranných líg, na druhej podoba Panny Márie, patrónky Maďarov (*Patrona Hungariae*) a erby 63 žúp historického Uhorska.²⁵ Zástavu požehnali aj kňazi gréckokatolíckej, reformovanej a evanjelickej cirkvi a predstavitelia spolkov ju ozdobili stuhami. Po slávnosti ju zúčastnení „odprevadili“ do Svätoštefanskej baziliky, kde mala byť trvalo vystavená. Na konci spomienkovej slávnosti Nándor Urmánczy, predseda Zväzu obranných líg a pomerne sangvinická osobnosť, načrtoľ apokalyptický obraz o budúcnosti okyptenej

22 Časť vlajkových stožiarov bola po druhej svetovej vojne verejne zničená, iné prešli rôznymi premenami a stali sa z nich pomníky oslobodenia alebo – v roku 1948 – stého výročia revolúcie a boja za slobodu. Po zmene režimu v roku 1989 väčšina z nich znovunadobudla svoje pôvodné určenie ako súčasti hrdinských pomníkov. Pozri BÁNÓCZI, Zsuzsa. *Köztéri szobrok, pályázatok*. In STANDEISKY, Éva et al. *A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet, 1947 – 1949*. Budapest: '56-os Intézet, 1998, s. 270-271.

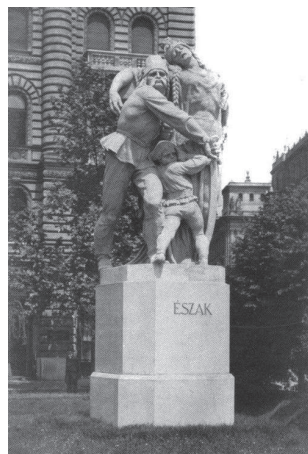
23 Slávnostné odhalenie sôch bolo pôvodne naplánované na 5. decembra 1920, o čom informovali aj správy v denníkoch; rovnaký dátum bol uvedený aj na pozvánkach Zväzu obranných líg. Exemplár pozvánky sa nachádza v Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár, č. B 394/2 (1920. 12. 5.). Podujatie však bolo s veľkou pravdepodobnosťou odložené pre vládnu krízu, ktorá vypukla začiatkom decembra pre ratifikáciu mierovej zmluvy, resp. spory súvisiace s otázkou osoby kráľa, ktorý mal perspektívne zasadiť na uhorský/maďarský trón (k čomu však nikdy nedošlo).

24 LIBER, Endre. *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, [1934], s. 310-312 (citát na s. 312), PÓTÓ 2003, s. 61-64 (citát na s. 62).

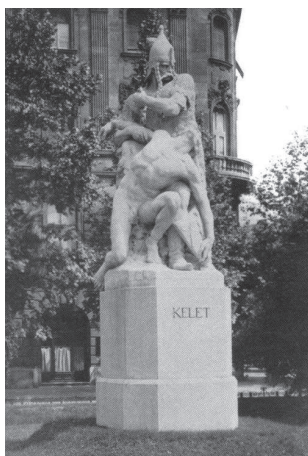
25 Erby reprezentujúce územné celky vznikli v období raného novoveku; v 19. storočí sa rozšírili po celom svete ako symbolické vyobrazenia jednotlivých krajín, resp. národov, vychádzajúc z koncepcie „*národa ako politického tela*“. Pozri SINKÓ, Katalin. *A megsértett Hungária*. In HOFER, Tamás (ed.) *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzetudat váltózó jelképei. Tanulmányok*. Budapest: Néprajzi Múzeum; Balassi Kiadó, 1996, s. 268-270.

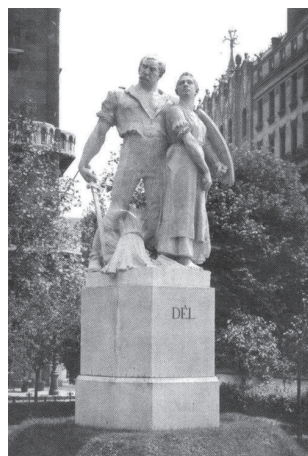
8. Západ. Ferenc Sidló, 1921.

9. Sever. Zsigmond Kisfaludi Strobl, 1921.

10. Východ. János Pásztor, 1921.

11. Juh. István Szentgyörgyi, 1921.

krajiny uväznenej v „klietke“, ktorú „očkává úplný štátny a spoločenský rozvrat [...], ak sa čím skôr neobjaví silná ruka, ktorá nás donúti zjednotiť všetky naše ostávajúce sily v záujme znovunadobudnutia našej krajiny.“ Na konci svojho príhovoru Urmánczy v jemu vlastnom šovinistickom duchu tlmočil želanie zväzu, že iredentistické súsošia sa „ako pútnické miesta národa, [...], stanú hutou nenávisťi a pomsty.“⁴²⁶

Súsošia boli postavené v polkruhu a znázorňovali hrdinské a romantické figúry bohato ozdobené rôznymi historickými symbolmi. Dielo Ferenca Sidlóa nazvané *Západ* reprezentovalo smútok Burgenlandu, dnešnej najvýchodnejšej rakúskej spolkovej krajiny, ktorá do roku 1921 patrila k Uhorsku/Maďarsku. Postava padajúca na Svätostefanskú korunu držala v pravej ruke erby žúp odtrhnutých od Uhorska/Maďarska

26 LIBER 1934, s. 312. PÓTÓ 2003, s. 62. Pozri: A magyar fájdalom négy szobrának felavatása. In *Néptanítók Lapja*, roč. 54, č. 1 – 3, 20. januára 1921, s. 18.

a ľavou rukou podopierala štít s dvojkrižom. Nad padajúcou postavou pevne stál bojovník s vytaseným mečom na stráži. Pri nohách mal číhajúceho mýtického vtáka Turula. Zsigmond Kisfaludi Strobl bol autorom kompozície troch postáv pod menom *Sever*, v ktorej sa slovenský chlapec hľadajúci ochranu túli k postave ukrižovanej ženy, Hun-gárie. Oboch obraňuje mečom robustný kurucký bojovník. Súsošie *Východ* bolo prácou Jánoša Pásztor. V tejto alegórii staromaďarský náčelník Csaba v heroickej póze „oslobodil“ bezvládnú postavu držiacu erb Sedmohradska. Súsošie Istvána Szentgyörgyiho, *Juh*, znázorňovalo mocného maďarského muža objímajúceho a brániaceho švábske dievča, ktoré symbolizovalo Dolnú zem. Pri nohách im ležal pšeničný snop symbolizujúci bohatú zem Bácsky a Banátu.

Po odhalení súsoší nasledovalo obdobie pasivity, keďže vláda Istvána Bethlena sa po ratifikácii mierovej zmluvy v maďarskom parlamente v júli 1921 zámerne dočasne zdržovala veľkolepejších propagandistických akcií. Bethlen sa až do roku 1927 snažil utlmať aktivity iredentistických hnutí – kým z krajiny neodišli kontrolné komisie Spoločnosti národov, neuzavrela sa taliansko-maďarská zmluva o priateľstve a nezačala sa Rothermereova mediálna kampaň. Potom sa však, pokiaľ išlo o aktivity rôznych iredentistických organizácií, stal ústupčivejším; napokon hodnovernosť novej „aktívnej zahraničnej politiky“ hlásajúcej otvorenejšie revíziu mohlo jednotné protitrianonské vystupovanie maďarskej spoločnosti len posilniť.

Najväčšie masy v tomto období dokázali mobilizovať slávnosti odhalovania iredentistických pomníkov, ktorých počet sa začal rozrastať. Najvýznamnejšou udalosťou tohto druhu bolo postavenie tzv. *Relikvijnej štátnej vlajky (Ereklyés Országzászló)* 20. augusta 1928. Samotná vlajka ako aj inštalačná ceremónia boli presýtené symbolmi a symbolickými odkazmi na historické kontexty do tej miery, že takpovediac jazykom symboliky komplexne predstavovali vzťah Uhorska (historickej krajiny), revízie (historického poslania) a Horthyho (regenta zastupujúceho panovníka). Ani výber dátumu odhalenia nebol náhodný: sviatok svätého Štefana, kráľa a zakladateľa štátu, bol najvhodnejším dňom na odhalenie štátnej vlajky s vyobrazením svätoštetfanskej ríše. Miesto pomníka bolo rovnako dôležité: *Relikvijná vlajka* bola tiež umiestnená na Námestí slobody priamo oproti polkruhu tvorenému *iredentistickými súsošíami*. Na slávnosti po odznení *Hymny* a Vörösmartyho hymnickej básne *Výzva (Szózat)* predniesol príhovor N. Urmánczy, potom bola vlajka spustená na pol žrde.²⁷ Následne slávnostné zhromaždenie prisahalo, že bude pokračovať v boji a J. Rákosi, jeden z najzraniteľnejších maďarských stúpcov Rothermerea, prehovoril o blízkej revízii: „*Ďakujem Bohu, že som sa na staré kolená mohol dožiť tohto dňa, keď s istotou vidím, že sa líšim od Mojžiša, lebo ja uvidím zaslúbenú*

27 Národné zhromaždenie na zasadnutí 13. novembra 1920 – počas rozpravy k ratifikácii mierovej zmluvy – prijalo rozhodnutie, podľa ktorého „*maďarská vlajka na budove národného zhromaždenia bude vždy spustená na pol žrde ako symbol národného smútku, kým nebude ríša uhorskej [maďarskej] Svätej koruny obnovená vo svojej úplnej celistvosti. Národné zhromaždenie zároveň očakáva, že všetky združenia a jednotlivci, ktorí sú oprávnení používať maďarskú národnú vlajku, budú nasledovať tento príklad.*“ Minister kultúry vydal podobné rozhodnutie 7. januára 1921, ktoré sa vzťahovalo na inštitúcie pod jeho správou. Ponechanie vlajky spustenej na pol žrde sa veľmi skoro stalo bežnou praxou v celej krajine. *Hivatalos Közlöny*, roč. 29, č. 1 – 2, 13. januára 1921, s. 4.

zem.²⁸ Zhromaždenie sa potom uznieslo, že telegramom pozdraví zahraničných promaďarských politikov a po vypočutí árie *Môj domov, môj domov (Hazám, hazám)* a *Hymny* vzdalo hold vlajke a rozišlo sa.

Samotný pomník Relikvijnej vlajky pozostával z dvadsaťmetrovej žrde zasadenej do podstavca. Každá dekorácia na pomníku obsahovala istý iredentistický význam. Vápencový podstavec mal podobu kazateľnice, ktorá mala symbolizovať boží pôvod a posvätný charakter historického Uhorska, vzývaného v prejavoch prednesených pred „kazateľnicou“. Vo vnútri podstavca bol relikvár, do ktorého bola uložená zem z odtrhnutých maďarských obcí a 72 historických žúp (čiže aj z chorvátskych žúp), ďalej zem privezená z miest bitiek pri Muhi, Moháči a bojísk revolúcie a boja za slobodu v rokoch 1848 – 1849, a nakoniec ešte aj zem z (predpokladaných) rodných domov Kossutha a Petőfiho a z haličských a doberdských vojenských cintorínov.²⁹ Podstavec zdobili veľký erb Uhorska, erby Arpádovcov, Anjouovcov a Korvínovcov. Túto výzdobu dopĺňali nápisy, medzi ktorými bol aj slogan N. Urmánczyho: „*Naša krajina je krajinou Karpát, Veľké Maďarsko. V roku 896 ju založil knieža Arpád, zachová sa naveky*“; ďalej *Maďarské Vyznanie viery* a ešte aj tretí citát: „*Základy našej budúcej veľkosti položili velikáni našej minulosti.*“ Na vrchu kazateľnice boli pod bronzovým Turulom s rozprestretými krídlami umiestnené dve mramorové tabule s nasledovnými nápismi: „*»Hungary's place in the sun« by Lord Rothermere. Daily Mail June 21st 1927*“, resp. „*»I trattati di pace non sono eterni« Mussolini, Senato del regno 5. giugno 1928. VI.*“³⁰ Do bronzovej žrde boli vbité vlajkové klince žúp a obcí, na vrchole žrde sa skvela meter dlhá strieborná napodobenina Horthyho ruky prisahajúcej na revíziu – symbolická silná ruka pobádajúca k revízii, ktorej sa dožadoval Urmánczy vo svojom vyššie citovanom prejave.³¹ Pred štátnou vlajkou bol vysadený veľký kruhový kvetinový záhon, v ktorom boli pomocou kvetín rôznej farby zobrazené historické hranice Uhorska a hranice trianonského Maďarska, štyri veľké rieky, a nad severnú hranicu Uhorska bolo umiestnené aj známe trojvršie s dvojkřížom z uhorského/maďarského štátneho znaku. Z dvojkříža vychádzali lúče a kompozíciu obkolesoval text *Maďarského Vyznania viery*. Podobné kvetinové mapy neskôr vznikali v celej krajine po stovkách.

Taktiež v blízkosti *iredentistických súsoší* na Námestí slobody bola 6. októbra 1932 (v deň národného smútku – výročia popravy dvanástich honvédskech generálov a prvého uhorského predsedu vlády, grófa Lajosa Batthyányiho) odhalená *Socha maďarského*

28 LIBER 1934, s. 346.

29 Mapa ako vznešené či posvätné vyobrazenie krajiny sa po prvej svetovej vojne postupne stala rovnocenným artefaktom s antropomorfnými alegóriami Hungárie. Výchova ku „geografickej uvedomelosti“ sa stala súčasťou školskej výučby. Tu treba hľadať aj počiatky kultu posväcovania symbolických vzoriek „národnej zeme“ z rôznych kútov krajiny, ktorý bol ideologickým východiskom pre hnutie *za Relikvijnú štátnu vlajku*. Pozri SINKÓ 1996, s. 270-274.

30 Prvý citát sa vzťahoval na už spomínaný Rothermereov článok *Miesto Maďarska pod slnkom (Hungary's Place in the Sun)*, druhý citoval Mussoliniho prejav v senáte: „*Mierové zmluvy netrvajú večne.*“

31 Je zaujímavé, a sotva išlo len o náhodu, že celá táto symbolika bola v mnohých bodoch analogická k tradičným uhorským kráľovským korunovačným a prisázným obradom. Boli tu korunovačné vrchy reprezentujúce územie krajiny, prisaha panovníka a alúzia na údery mečom na štyri svetové strany, ako symbolického aktu obrany integrity krajiny.

12. Relikvijná štátna vlajka na Námestí slobody, 1928.

bôľu. Išlo o bronzovú neodetú postavu zúfalej matky bezmocne plačúcej nad svojimi stratenými deťmi. F. Herczeg, predseda Maďarskej revíznej ligy, vo svojom príhovore reprodukoval vtedy už všeobecne rozšírené historicko-náboženské alúzie maďarského revizionizmu, resp. irentizmu na motívy boja za nezávislosť a Kristovho utrpenia: „*My Maďari sme najsmutnejší národ na zeme, lebo sa vysmiali všetkému, zbičovali a ukrižovali všetko, čo bolo pre nás sväté. Žoldnieri hrali v kocky nad dedičstvom našich predkov. Naš národ bol v minulosti viackrát pochovaný, ale na tretí deň vždy znovu vstal z mŕtvych. [...] Rothermere vyvolal v maďarských srdciach také city, aké sa od Lajosa Kossutha nepodarilo nikomu. [...] (O)n bol ten, ktorý sa objavil medzi nami so žiariacou faklou, keď bola naša noc najčiernejšia.*“³² Nápis na soche tiež obsahoval odkaz, že Maďarsko má sympatie „západu“: „*Táto socha symbolizuje žiaľ Maďarska nad osudom svojich detí unesených v dôsledku trianonskej zmluvy. Jej autorom je francúzsky sochár Émile Guillaume. Tento pomník venoval trpiacemu maďarskému národu anglický priateľ Maďarska Viscount Rothermere.*“ Odkazom plastiky teda bolo, že Francúzi a Briti oľutovali svoje dávnejšie rozhodnutia a teraz podávajú ruku Maďarsku. *Socha maďarského bôľu* svojou symbolikou doplnila komplex irentistických sôch a súsoší na Námestí slobody, ktorý ako celok implicitne naznačoval, že Taliansko, Veľká Británia a Francúzsko súcítia s Maďarskom a podporujú ho.³³

32 LIBER 1934, s. 416-419 (citát na s. 417).

33 PÓTÓ 2003, s. 72-74.

13. Socha maďarského bólu. Émile Guillaume, 1932.

Do tejto úplne nereálnej koncepcie vzbudzujúcej falošné ilúzie boli v roku 1936 komponované aj Spojené štáty americké. Na zobrazenie maďarsko-amerického priateľstva sa najvhodnejším kandidátom ukázal byť generál Harry Hill Bandholtz, ktorý viedol americkú vojenskú misiu v Budapešti v rokoch 1919 – 1920. Generál si získal priazeň Maďarov viacerými zásahmi proti nariadeniam rumunskej okupačnej armády, dokonca raz úspešne zabránil rekvirácii umeleckých diel z Národného múzea rumunskými jednotkami. Peniaze na postavenie Bandholtzovej sochy zabezpečila zbierka istého plukovníka, maďarského emigranta v Amerike. Bronzovú plastikú v životnej veľkosti, ktorej autorom bol Miklós Ligeti, odhalili 23. augusta 1936. Socha zobrazovala generála vo vojenskej póze, rozkročeného, so vztýčenou hlavou, s rukami za chrbtom, v ktorých mal jazdecký bič. Možno v takejto póze stál v októbri 1919 pred Národným múzeom, keď zabránil jeho vyplieneniu.³⁴ Hoci socha sama o sebe na prvý pohľad nereprezentovala žiadny explicitný odkaz, vďaka príbehu, ktorý sa spájal s menom

³⁴ Pozri Bandholtzov vlastný opis udalostí v jeho denníku: BANDHOLTZ, Harry Hill. *An Undiplomatic Diary by the American Member of the Inter-allied Military Mission to Hungary, 1919-1920*. Zostavil Fritz-Konrad KRUGER. New York: Columbia University Press, 1993.

14. Socha Generála Harryho Hilla Bandholtza. Miklós Ligeti, 1936 (fotografia z roku 2013).

H. H. Bandholtza, nadobudla v kontexte iredentistických kompozícií na Námestí slobody silné politické konotácie.³⁵

Iredentistické pomníky sa postupne objavili v hlavnom meste aj na iných miestach. Dňa 8. júna 1929 bolo pred Wenckheimovým palácom (dnes Námestie Ervina Szabóa) odhalené dielo *Studňa maďarskej spravodlivosti* od Istvána Szentgyörgyiho. Postava mladej ženy, symbolizujúca Maďarsko, sa tisne k bohyni spravodlivosti Justícii a prosí o spravodlivosť. Studňu darovala hlavnému mestu Osvetová spoločnosť filmového priemyslu. Chcela tak vzdať česť Rothermereovi, o čom svedčí aj nápis: „*Túto studňu postavili vďační Maďari na počesť dôstojnému synovi Veľkej Británie, Viscountovi Rothermereovi. Jeho písmo zničí panovačnosť, jeho duša sprítomní spravodlivosť, 1928.*“ Rok 1928 v nápise nebol vyrytý omylom. Studňa stála na svojom mieste už v novembri 1928 a jej odovzdanie mestu bolo naplánované na december. Slávnostné odhalenie bolo odložené pre diskusie okolo možnej korunovácie Rothermerea za kráľa. Keď však Rothermereov hlavný podporovateľ J. Rákosi vo februári 1929 zomrel a urovnali sa aj nezhody medzi

35 PÓTÓ 2003, s. 90-96.; NAGY, Zsuzsa L. Bonyodalom egy budapesti szobor körül. In *História*, 1989, roč. 11, č. 6, s. 34-35. Posledným iredentistickým pomníkom odhaleným na Námestí slobody bol tzv. *Hornouhorský kríž* postavený v roku 1939. (Na túto skutočnosť ma upozornil János Pótó, za čo mu dakujem.) Iredentistický „skanzen“ bol po roku 1945 postupne demontovaný. *Relikvijnú štátnu vľajku* odstránili sovietske vojská na jar 1945, aby neprekážala ich vlastnému hrdinskému pomníku. *Iredentistické súsošia* boli zbúrané v polovici augusta ako „*symboly neznášanlivosti, zvydy dunajských národov*“. *Socha maďarského bohu* bola v roku 1947 premiestnená do skladu, o rok neskôr však bola znovu postavená pred kúpaliskom Palatinus ako jednoduchý ženský akt. Napokon sa v roku 1973 presunula pred kúpele v obci Sopron-Balf. Kópia tejto sochy bola postavená 28. mája 1933 v Debrecíne na Námestí Györgya Magossa (dnes Bemovo námestie). Po vojne bola takisto odstránená. Pri príležitosti 80. výročia podpísania Trianonskej mierovej zmluvy bola znovu odhalená na rovnakom mieste. Socha generála Bandholtza sa poškodila už počas vojny. V roku 1946 ešte bola opravená, v roku 1949 však bola tiež odstránená. Neskôr sa objavila v záhrade amerického veľvyslanectva, kde stála až do roku 1989, kedy bola reінštalovaná na Námestie slobody. PÓTÓ 2003, s. 60, 62-64, 76, 96-99. Na trávnatom ostrovčeku, kde kedysi stála iredentistická kompozícia *Sever*, dal *Spolok Trianon* na 80. výročie podpísania mierovej zmluvy postaviť pamätný kameň francúzskemu publicistovi Henrimu Pozzimu, ktorý – čiastočne financovaný aj maďarskou vládou – v medzivojnovom období napísal niekoľko kritických článkov proti Trianonu. Pamätný kameň bol neskôr odstránený.

lordom a Maďarskou revíznou ligou, všetky prekážky odhalenia studne boli odstránené. Podľa slávnostných slov Endre Libera, ktorý umelecké dielo prevzal v mene hlavného mesta, studňa „je symbolom prameňa, z ktorého vyviera bohato tečúca maďarská Spravodlivosť [...] nesúca bolestný žal našej rozorvanosti, okyptenosti a obviňujúcu nespravodlivosť nášho poníženia.“ Podľa vtedy už ustálených pravidiel ceremónie odhaľovania iredentistických pomníkov nasledovali po Liberovom prejave iredentistické piesne, po ktorých Tibor Eckhardt, parlamentný poslanec a výkonný podpredseda Maďarskej revíznej ligy, predniesol ďalší prejav a potom prečítali Rothermereov ďakovný telegram. Na záver zaznela *Hymna*, po ktorej sa dav rozišiel.³⁶

V prípade *Studne maďarskej spravodlivosti* je už jasne viditeľné, že revizionistické hnutie išlo pri slávnostnom odhalení nad rámec protestu proti Trianonu a spomínania na Uhorsko, keďže oslavovalo aj svoju vlastnú činnosť a existenciu. Niečo podobné sa udialo aj 30. novembra 1930, keď bola odhalená socha J. Rákosiho na malom námestí pred palácom New York. Socha financovaná z peňažného daru lorda Rothermerea bola dielom Zs. Kisfaludyho Strobla, obľúbeného sochára rodiny Rothermereovcov a v tom čase už aj uznávaného sochára iredentistickej tematiky.³⁷ Už pár dní po Rákosiho smrti Rothermere poslal z Havany, kde sa práve zdržiaval, telegram primátorovi Budapešti Ferencovi Ripkovi, v ktorom hlavnému mestu ponúkol neobmedzené finančné prostriedky na postavenie pomníka „*križiackemu rytierovi maďarskej spravodlivosti*“. Mesto si z neobmedzených prostriedkov zobralo len 100 tisíc pengő, keďže kompetentní nepovažovali za správne, aby Rákosimu postavili drahší pamätník ako Mórovi Jókaimu, významnému majstrovi maďarskej prózy 19. storočia.³⁸ Samotný pomník nebol ničím výnimočný, dobový kritik však v ňom predsa len uvidel Rákosiho „*utýraného Trianonom*“, ktorý „*ohnutý, trochu zlomený, ale so zábleskom starého nadšenia, s tvárou zatemenou starosťami uvažuje a pravou rukou živo gestikulujúc vysvetľuje [...] nezničiteľnú večnú pravdu svojej zlomenej, zmrzačenej vlasti.*“³⁹ Na podstavci boli umiestnené dva reliéfy, jeden zobrazoval Rákosiho, ako pracuje pri svojom písacom stole, na druhom bol nápis „*Miesto pre Maďarsko pod slnkom*“ s mierne naivnou vizuálnou reprezentáciou titulu kedysi slávneho článku: Rothermere a Rákosi si podávajú ruky, pričom Rákosi druhou rukou podopiera kľačiacu maďarskú matku s dieťaťom v náručí. Lord druhou rukou ukazuje na lúče

36 LIBER 1934, s. 365-367 (citáty na s. 365 a 366); PÓTÓ 2003, s. 74-76 (citáty na s. 76). Studňa prežila obdobie po druhej svetovej vojne, ale iredentistické znaky z nej boli odstránené. Reliéf lorda Rothermerea na podstavci bol v roku 1949 nahradený rozetami a kruhový nápis odstránený. Po rekonštrukcii studne v roku 2001 je nápis znovu čitateľný, kópiu portrétu lorda vrátili na podstavec v roku 2006.

37 Zs. Kisfaludy Strobl bol autorom – ako som už vyššie spomenul – iredentistického súsošia *Sever*. Koncom 20. rokov počas svojho pobytu v Londýne vytvoril podoby lorda a viacerých členov rodiny Rothermereovcov.

38 LIBER 1934, s. 382-387 (citát na s. 386), SCHILLER, József. *Rákosi Jenő. Egy magántitkár feljegyzései*. Budapest: Káldor Könyvkiadóvállalat, 1933, s. 329-330. Jókaiho socha (dielo Alajosa Strobla) bola postavená v roku 1921 na námestí, ktoré nieslo jeho meno. Sumu 100 tisíc korún – rozpočet stanovený mestom na stavbu sochy – sa však v tom čase podarilo zozbierať až za sedem rokov. Zbierka bola uzavretá koncom roka 1911, trvalo však takmer ďalších desať rokov, kým pomník skutočne postavili. LIBER 1934, s. 313-314.

39 TEMESI, Pál. Képzőművészeti Szemle. In *Katholikus Szemle*, 1931, roč. 45, č. 2, s. 135.

vychádzajúceho slnka.⁴⁰ Týmto mala socha skrz Rákosiho osobu reprezentovať ani nie tak revíziu, ako skôr slávu revízneho hnutia.⁴¹

Iredentistické pamätníky sa stavali nielen v centre, ale aj vo vonkajších obvodoch Budapešti a jej širšom okolí. Spomedzi nich treba spomenúť sedem metrov vysokú monumentálnu prácu sochára Árpáda Horvátha nazvanú len jednoducho: *Trianon*. Bola postavená v roku 1937. Pozostávala z trojvršia s dvojkrížom, ku ktorému bola priviazaná postava umučeného Maďara. Jeho odtrhnuté končatiny (obe ruky a ľavú nohu) pri päte kríža požierajú supy. V obci Zebegeňy, ktorá leží v malebnom prostredí dunajskej zákruty, bol medzi rokmi 1935 – 1938 na kalvárii postavený spoločný pamätník dvanástich aradských mučeníkov popravených v roku 1849 a obetí prvej svetovej vojny a Trianonu.⁴²

Medzi početnými pamätníkmi postavenými na vidieku najviac dominovali pomníky so štátnymi vlajkami, koncom 30. rokov boli už takmer v každej piatej obci (vo viac ako 700 mestách a dedinách). Od jesene 1932 sa začali v pohraničných obciach stavať *trianonské kríže*. Tieto pamätníky boli výsledkom tzv. vlajkového hnutia, ktoré iniciovali N. Urmánczy a Maďarská revízna liga. Zmienku si ešte zaslúžia obelisk postavený na počesť lorda Rothermerea, odhalený 15. decembra 1929 v Soproni,⁴³ a pamätník *Velké Maďarsko (Nagy-Magyarország)*, práca Tibora Hübnera, postavený v roku 1934 v Nagykanizsi. Hübnerove dielo však bolo vzhľadom na nepriaznivú medzinárodnú atmosféru po marseillskom atentáte na juhoslovanského kráľa Alexandra I. odhalené s určitým oneskorením. Desať a pol metra vysoká kompozícia mala na sebe početné prvky iredentistickej symboliky: v strede stál štvorhranný stĺp, po jeho stranách vystupovali poloreliéfy robustných postáv staromaďarských hrdinov a bojovnej Hungárie nesúcej na ramene štít, na

40 LIBER 1934, s. 382-387.; PÓTÓ 2003, s. 79-82.

41 Odhalenie Rákosiho sochy. In *A Sajtó*, 1930, roč. 4, č. 11, s. 561-570. Ešte pred postavením sochy bola v polovici augusta na jej miesto na jeden deň na skúšku umiestnená jej papierová kópia. Pozri *Képes Pesti Hírlap*, roč. 52, č. 156, 22. augusta 1930. Socha bola v novembri 1948 odstránená a roztavená; jej materiál bol použitý na výrobu malých portrétových sôch. Pozri PÓTÓ 2003, s. 82-84.

42 Dielo *Štátna vlajka a hrdinský pomník* je výtvorom mnohostranného umelca Gézu Marótiho. Jeho postavenie trvalo niekoľko rokov, ale z rôznych dôvodov nikdy nebolo dokončené. Podľa plánov mal byť monument viditeľný z Dunaja už zo vzdialenosti 8 – 10 km. Pozri *Maróti Géza emlékiratai*. Zostavil Zoltán FEHÉRVÁRI a Endre PRAKFAI. Budapest: Magyar Építészeti Múzeum, 2002, s. 218-221. Pamätné miesto bolo zrenovované a odhalené 4. júna 2000 v rámci vládnej spomienkovej slávnosti a ekumenickej bohoslužby, ale o jeho dokončení sa neuvažovalo.

43 Pomník bol odhalený v rámci spomienkovej slávnosti, ktorú usporiadala Maďarská revízna liga na ôsme výročie referenda v Soproni (14. – 16. decembra 1921), v ktorom obyvatelia mesta hlasovali za zotrvanie v Maďarsku a proti pripojeniu k Rakúsku. Keďže Rothermerem hlásaný etnický princíp revízie nebolo účelné spomínať v súvislosti s lojálnym postojom v tom čase väčšiny nemeckého mesta, slávnostní rečníci sa radšej zamerali na tému národného sebaurčenia a „*maďarskej spravodlivosti*“. Tiež vyzdvihli, že syn lorda Rothermerea, Esmond Harmsworth, počas svojej návštevy Maďarska v máji 1928, ako prvý navštívil mesto Sopron. Samotný pomník daroval mestu Elek Nagy, bývalý diplomat a vyslanec pri Svätej stolici, voči čomu spočiatku mali na ministerstve zahraničných vecí výhrady. Podľa miestnych novín: „*Obelisk, na ktorom Turul bojujúci za spravodlivosť a proti podlým pudom zvädza boj na život a na smrť s trojhlavým hadom falošnosti, ktorý škrtí Maďarov, je mohutným výkričníkom maďarského spomínania, maďarskej vďaky a nebo drásajúceho náreku celého národa za spravodlivosť.*“ L. I. A ránk kényszerített békediktátumok a kormány kezeit gúzsba köthetik, de lelkünk szabad szárnyalását nem lehet béklyóba verni. In *Soproni Hírlap*, roč. 16, č. 287, 17. decembra 1929, s. 1.

ktorom bolo vyobrazené ukrižované Uhorsko. Na vrchole stĺpa bola umiestnená Svätá koruna a pod ňou kruhový nápis: „*Verím v jedného Boha, verím v jednu vlasť*“ („*Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában*“).⁴⁴

Z medzivojnového obdobia poznáme ešte ďalšie dva plány na vytvorenie monumentálnych iredentistických pamätníkov, ktoré sa však nezrealizovali. Koncom roka 1926 vznikla pod vedením F. Herczega Veľká komisia a výkonný výbor „Maďarskej kalvárie“, ktorá plánovala vytvoriť na Gellértovom vrchu v Budapešti náboženské a iredentistické národné pútnické miesto. Podľa predbežných plánov mali byť kaplnky patriace k prvým 13 zastaveniam kalvárie postavené v charakteristickom štýle odtrhnutých častí krajiny. Pozadie mali náboženským sochám tvoriť maľby veľkých miest a krajov odtrhnutých území. Posledné zastavenie malo patriť Kristovi trpiacemu na Golgote (symbolizujúceho Maďarsko), Márii (patrónke Maďarov) a svätým z rodu Arpádovcov.⁴⁵

Druhý neuskutočnený plán sa viaže k menu rímskeho vyslanca, baróna Frigyesa Villaniho, ktorý sa inšpiroval historickými mapami vystavenými na rímskych cisárskych fórach. V liste ministrovi zahraničných vecí referoval, že po dokončení výstavby na Via dell'Impero v roku 1932 boli na Mussoliniho počesť na vonkajšiu stranu Maxentiovej baziliky umiestnené štyri mapy. Tieto zobrazovali rozlohu Ríma (mesta a ríše) v čase jeho založenia, po púnskych vojnách (146 pred n. l.), v čase smrti cisára Augusta (14 pred n. l.) a v období vlády Traiana (začiatkom 2. storočia n. l.). Villani, ktorý k svojej správe pripojil aj fotografie, vyjadril svoje presvedčenie, že „*by bolo účinným prostriedkom revíznej propagandy, keby sme pomocou takýchto máp ukázali premeny územia Maďarska [Uhorska] v rôznych historických obdobiach na jednom z významnejších námestí Budapešti, kde je väčší pohyb ľudí, a ktoré je navštevované cudzincami, prípadne na Námestí slobody, vedľa štátnej vlajky [...] Architektonické riešenie si predstavujem tak*“ pokračoval Villani, „*že na ploche ohraničenej štyrmi sochami [symbolizujúcimi] odtrhnuté územia, by bol oproti štátnej vlajke postavený múr (prípadne kruhový múr), na ktorý by sa mapy vyobrazili pomocou techniky sgrafito. Podľa mojej mienky by mohli prichádzať do úvahy: Maďarsko [Uhorsko] 1. po zaujatí vlasti, 2. počas vlády kráľa Kolomana, 3. Ludovíta Veľkého, 4. v období kráľa Mateja, 5. prípadne v období tureckej nadvlády, 6. počas svetovej vojny, 7. po Trianone, 8. alegorické zobrazenie budúceho veľkého Maďarska. Nápis by boli skoncipované po maďarsky a v štyroch svetových jazykoch (taliansky, nemecky, anglicky,*

44 Pomník stál do roku 1952, kedy bol poškodený a zakopaný. V auguste 2001 ho za účasti vládnych, samosprávnych a spoločenských organizácií zrekonštruovali a znovu postavili na Eötvösovom námestí. Kompozícia dostala aj nové meno: *Pomník všetkých Maďarov*. Pozri SCIPIADES, Erzsébet. Nagy-Magyarország megint áll. In *Magyar Hírlap*, roč. 34, č. 186, 10. augusta 2001, s. 5.

45 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Revíziós Liga iratai, Fol. Hung. 2734, zv. 4, s. 116-117, *Pozvánka na ustanovujúcu schôdzu Maďarskej Kalvárie (koncom 1926)*. *Maďarská Kalvária* bola neskôr v skromnejšej podobe postavená v maďarskej časti mesta Sátoraljaújhely (Nové Mesto pod Šiatrom, resp. Slovenské Nové Mesto), ktoré bolo rozdelené maďarsko-československou hranicou. Kalvária bola vysvätená 4. októbra 1936, jej jednotlivé zastavenia mali pripomínať odtrhnuté župy a mestá. V roku 1990 kalvária prešla renováciou. Pozri SZÚTS, István Gergely. Öndefiniációs kísérletek a trianoni határon. Irredenta kultusz Sátoraljaújhelyen a két világháború között. In *Századvég*, 2007, č. 4 (č. 42 novej série), s. 41-70.

francúzsky) – prípadne s krátkymi vysvetlivkami a rokmi.⁴⁶ Nie je známe, že by táto iniciatíva mala nejaké pokračovanie, čo sotva možno považovať za náhodu. Villani sa snažil svoj plán zaštitiť tvrdením, že by preň určite získal podporu aj u predsedu vlády Gyulu Gömbösa. Gömbös bol však v tomto období už považovaný za politika bez budúcnosti a minister zahraničných vecí Kálmán Kánya, podobne ako bývalý predseda vlády I. Bethlen – alebo ešte viac ako Bethlen – pohrdal priamou a vnucujúcou sa propagandou. Kánya sa predovšetkým snažil zabrániť akémukoľvek vplyvu propagandy pochádzajúcej z mimovládnych kruhov na oficiálnu zahraničnú politiku.

Druhým nástrojom využívania verejných priestranstiev na propagandistické ciele je premenovávanie ulíc. V medzivojnovom období sa pomenovanie verejných priestranstiev názvami súvisiacimi s iredentou stalo celoštátnou praxou. Pre nedostatok miesta sa obmedzím len na príklady z Budapešti. Podľa druhého bodu rozhodnutia Rady verejných prác hlavného mesta č. 13.011/1928 „*pri pomenovaniach [verejných priestranstiev] musia byť vzaté do úvahy predovšetkým miestne, geografické a historické súvislosti, okrem toho aj vhodné znejúce mená [pochádzajúce z] odtrhnutých území.*“ Toto ustanovenie sa skutočne uplatňovalo. V 20. rokoch 20. storočia boli verejné priestranstvá v Budapešti a na jej predmestiach hromadne pomenovávané podľa odtrhnutých obcí či území. V tejto dobe dostali svoje názvy napr. Kežmarská (Késmárki utca) a Užocká ulica (Uzsoki utca), či Fiumejská (podľa Rijeky) a Kismartonská cesta (podľa Eisenstadtu v Burgenlande). V mestskej časti Zugló Rada verejných prác svojim rozhodnutím (a s dodatočným súhlasom starostu) v roku 1929 pomenovala dovtedy nepomenované verejné priestranstvá podľa nasledujúcich obcí: Alsóőr (Unterwart), Brasó (Brašov), Csáktornya (Čakovce), Felsőőr (Oberwart), Gyanafalva (Jennersdorf), Gyetva (Detva), Kassa (Košice), Királyhida (Bruckneudorf), Kriván-csúcs (Kriváň), Léka (Lockenhaus), Nezsider (Neusiedl am See), Ógyalla (Stará Ďala/Hurbanovo), Oszlány (Oslany), Pándorfalva (Parndorf), Rohonc (Rechnitz), Savanyúkút (Bad Sauerbrunn), Udvard (Dvory nad Žitavou) a Ungvár (Užhorod). V mestskej časti Óbuda pribudla Trnavská ulica (Nagyszombat utca) a novopostavené ulice v I. a II. (dnes I., II., XI. a XII.) obvode Budína boli pomenované podľa regiónov a obcí: Bánát (Banát), Beregszász (Berehovo), Gálszécs (Sečovce), Gyimes (Ghimeş), Kovászna (Covasna), Krasznahorka (Krásna Hôrka), Nagysurány (Šurany), Nagyszeben (Sibiu), Szolyva (Svalová), Szováta (Sovata), Tömös (rieka Timiș/Tamiš), Töröcsvár (Bran) a Zsolna (Žilina). Pripomínanie prostredníctvom pomenovania či premenovania verejných priestranstiev sa stalo bežnou formou udržiavania kolektívnej pamäti aj v iných častiach hlavného mesta (napr. Pasarét), v okolitých obciach (napr. Csepel), resp. v celej krajine. V tomto ohľade vysoko nad ostatné vyčnieval Pestszentlőrinc – v tom čase samostatná veľká obec, neskôr župné mesto, dnes XVIII. obvod Budapešti, kde vyše polovica ulíc, ciest a námestí niesla mená politikov, odtrhnutých miest a území. Ešte aj dnes sa tam možno prejsť mnoho kilometrov bez toho, aby sme natrafili na iné

46 MOL, Külügyminisztérium, Római Követség iratai (1920 – 1946), K 99, kartón 87, č. j. 1936-2-370/biz. Dôverné hlásenie rímskeho vyslanca Frigyesa Villaniho ministromi zahraničných vecí Kálmánovi Kányovi (15. júla 1936).

názvy ulíc. Tento posledný prípad poukazuje na uhorské/maďarské špecifikum zdedené ešte z obdobia dualizmu: prax pomenovania verejných priestranstiev podľa aktívnych politikov. Pravdou je, že vyššie citované nariadenie Rady verejných prác povoľovalo pomenovanie verejných priestranstiev po významných osobnostiach, najskôr však desať rokov po ich smrti. V Budapešti však už vtedy bola cesta Miklósa Horthyho a Apponyiho námestie a onedlho boli pomenované verejné priestranstvá podľa Mussoliniho, Hitlera, Rothermerea a ďalších emblematických postáv revizionizmu.⁴⁷

Našli sa však aj nespokojenci. Pravicové politické noviny *Város* uverejnili článok, ktorého anonymný autor ešte aj v polovici 30. rokov považoval výsledky za nedostatočné a ďalším pomenovávaním ulíc chcel zabezpečiť „dokumentáciu maďarského žiaľu“. Pisateľ článku uznal, že „osnovy našich škôl sa starajú o to, aby sa do hláv malých žiačikov hlboko vryli mená miest odtrhnutých maďarských území.“ Považoval to však len za polovičný úspech, lebo dieťa „opustiac školské lavice sa len zriedkakedy stretne s názvami odtrhnutých maďarských miest.“ Prišiel k záveru, že je potrebné neodkladne pomenovať ďalšie verejné priestranstvá podľa odtrhnutých obcí a na Námestí slobody „by sa okolo Štátnej vlajky mali postaviť monumentálne sochy odtrhnutých území.“⁴⁸ V podobnom duchu sa niesol a podobné otázky nastoloval aj článok Richárda Radóa *Prečo ešte nemá svoju ulicu Jenő Rákosi?*⁴⁹

V 30. rokoch boli ulice a námestia pomenúvané už nielen podľa odtrhnutých miest a území, ale aj podľa veľkých postáv iredentistického hnutia. Koncom desaťročia niesol na území dnešnej Budapešti meno grófa Alberta Apponyiho päť námestí, tri cesty a desať ulíc, jedno námestie a štyri ulice boli pomenované podľa pilota Györgya Endresza a jedna ulica podľa jeho navigátora Sándora Magyara (Endresz a Magyar v júli 1931 preleteli bez medzipristátia na lietadle nazvanom *Justice for Hungary* ponad Atlantický oceán, vzlietli v Harbour Grace v Kanade, pristáli v meste Bicske v Maďarsku). Po jednej ulici dostali aj Ferenc Herczeg a Cécile Tormay („patrónka kontrarevolúcie“ v rokoch 1919 – 1920, podporovateľka strany I. Bethlena, popredná publicistka a predsedníčka konzervatívneho Národného zväzu maďarských žien), štyri ulice dostali meno pani Papp-Váry Elemérné (autorky iredentistickej modlitby *Maďarské Vyznanie viery*), ďalšie štyri ulice a jedna promenáda boli pomenované podľa lorda Rothermerea a dve námestia a päť ulíc po Jenő Rákosim. Okrem týchto existovala ešte aj jedna Iredentistická ulica a tri Ulice revízie. Po Viedenskej arbitráži sa rozmnožili verejné priestranstvá pomenované po Hitlerovi a Mussolinim.⁵⁰

47 TAKÁCS, Rózsa. A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In *Budapest Főváros Levéltára Közleményei*, 1984. Zodp. red. József SZEKERES. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1985, s. 299; GALLINA, Frigyes. Budapest utcanevei. In *Városi Szemle*, 1930, roč. 16, č. 6, s. 1348.

48 Radikális ucca-keresztelődés és az elcsatolt részek kultuszát követeli a főváros ezernyi értelmetlen ucca-neve. In *A Város*, roč. 5, č. 7, 16. februára 1935.

49 RADÓ, Richárd. Miért nincs még uccája Rákosi Jenőnek? In *Független Budapest*, roč. 29, č. 51 – 52, 19. decembra 1934, s. 10.

50 Údaje pozri v *Budapest teljes utcanévlexikona*. Budapest: Sprinter, 2004.

15. Letec György Endresz, ktorý v júli 1931 bez medzipristátia preletel Atlantický oceán na lietadle nazvanom *Justice for Hungary*.

V polovici 30. rokov bola v Budapešti v každej električke vystavená modlitba *Maďarské vyznanie viery* a zriedkavosťou neboli ani tzv. iredentistické výklady, ktoré obvykle prostredníctvom nejakej mapy pripomínali historické Uhorsko a zatracovali Trianon.⁵¹

Slávnosti

Medzi obľúbené prejavy kultu iredentizmu patrili slávnosti. Spomedzi oficiálnych slávností v medzivojnovom období ponúkali príležitosť na pripomínanie Trianonu predovšetkým Pamätný deň hrdinov a Deň svätého Štefana.

Pamätný deň hrdinov, oslavovaný vždy v poslednú májovú nedeľu, bol národným zhromaždením vyhlásený za oficiálny sviatok v roku 1924. Prvá spomienková slávnosť sa uskutočnila 25. mája 1924, keď bol na námestí pred dôstojníckou školou, Akadémiou Ludovika, odhalený *Pomník neznámych hrdinov*. Dielo Jánoša Horvayho zobrazovalo kamenný sarkofág podopieraný múrom, pred ktorým sedela Hungária v podobe postavy ženy dvíhajúcej do lona padlého honvédskeho dôstojníka. Odhalenie *Sochy neznámych hrdinov* poskytlo po troch rokoch od postavenia *iredentistických súsoší* prvú príležitosť na slávnostné príhovory pred väčším obecnstvom o vojrovej porážke a jej tragických dôsledkoch. Mierne iredentistickú slávnostnú reč predniesol Gyula Pekár, azda najznámejšia postava kontrarevolučných organizácií a neskôr jeden z vplyvných

⁵¹ Tieto boli tak obľúbené, že pri príležitosti Národného týždňa práce, čo bolo podujatie každoročne organizované Zväzom spoločenských organizácií, boli pravidelne usporiadané súťaže iredentistických výkladov.

osobností Maďarskej revíznej ligy.⁵² V nasledujúcich dvoch rokoch boli pamiatkové slávnosti organizované na cintoríne v Rákoskeresztúri; prejavy na týchto slávnostiach ešte boli umiernenější. Od roku 1927 však slávnostní rečníci – v súlade s novou, aktívnejšou zahraničnopolitickou líniou vlády – opäť začali používať radikálnejšiu iredentistickú rétoriku.⁵³

Počnúc rokom 1929 sa slávnostné zhromaždenia ku Dňu hrdinov konali na Námestí hrdinov. Dňa 26. mája toho istého roku bola odhalená kompozícia Róberta K. Kertésza pod názvom *Pamätný kameň hrdinov*. Pomník vykresaný z jediného bloku vápenca stvárňoval hrobku, na ktorej bol kríž a nápis: „*Za tisícročné hranice*“. Na slávnosti prehovoril predseda vlády I. Bethlen. Vo svojej reči odsúdil mierovú zmluvu a skonštatoval: „*Sudca posúdil ako nespravodlivé to, čo nevytvorila ľudská spravodlivosť, ale príroda, príroda, ktorá sa neriadi ľudskou spravodlivosťou, ale podriadiuje sa zákonom Stvoriteľa; posúdil ako nespravodlivé to, na čom jedno tisícročie pracovali milióny ľudí bez ohľadu na náboženstvo, rasu a jazyk, pre čo sa v pote tváre tešili a trpeli, pre čo bojovali a krvácali; posúdil ako nespravodlivé to, za slávu čoho sa nadchýnali najlepší synovia, králi a štátnici, básnici a spisovatelia národa. [...] Nie, vážne zhromaždenie! Dnes, keď spomíname na padlých hrdinov, musíme vyhlásiť, že každý pocit našej duše, naše náboženské presvedčenie sa búri proti takejto myšlienke a pred svetom slávnostne vznášame náš protest, ktorý umlčať nemožno. Tolkých cností nemožno postaviť do služby nespravodlivej veci. [...] Lebo my sme preskúmali svoje svedomie a kým jediný Maďar bude žiť na tejto zemi, na vynesený rozsudok môžeme povedať len jediné, že ho ako spravodlivý »Nie, nie, nikdy« neprijmeme.*“⁵⁴

Podujatia v Deň sv. Štefana boli popri náboženskej atmosfére predchnuté aj iredentizmom. Tradičná inaugurácia dôstojníkov a spomínanie na kráľa, zakladateľa štátu, vytvárali vhodný kontext na prezentáciu revizionizmu, ale aj nevinné podujatia ako letné kvetinové korzá organizované taktiež 20. augusta (v medzivojnovom období) ponúkali príležitosti na prejavenie iredentistických nálad.⁵⁵ Výnimkou boli len oslavy v rokoch 1930 a 1938 – výročia úmrtia sv. Imricha a sv. Štefana, keď s ohľadom na historický význam

52 Leleplezték a Névtelen Hősök emlékszoibrát. In *Pesti Hírlap*, roč. 46, č. 102, 27. mája 1924, s. 3. Pomník bol po vojne „ukrytý“ na menej nápadné miesto medzi dve krídla budovy Akadémie. Na jeho pôvodné miesto (vtedy už na Námestí Bélu Kuna) bolo postavené súsošie zobrazujúce čelných predstaviteľov republiky rád Bélu Kuna, Jenő Landlera a Tibora Szamuelyho. Tento pomník bol v roku 1991 premiestnený do Parku sóch v mestskej časti Kamaraerdő. O rok neskôr *Pomník neznámych hrdinov* „vystúpil“ späť ku vchodu budovy Akadémie – avšak už bez niekdajšieho ozdobného schodiska a mriežky. Pozri PROHÁSZKA, László. *Szoborsorsok*. Budapest: Kornétás Kiadó, 1994, s. 136, 139.

53 Príhovory pozri v A hősök országos emlékünnepé. In *Pesti Hírlap*, roč. 47, č. 123, 3. júna 1925, s. 6; A hősök ünnepe. In *Pesti Hírlap*, roč. 48, č. 121, 1. júna 1926, s. 8; A hősi halottak emlékünnepé. In *Pesti Hírlap*, roč. 49, č. 122, 31. mája 1927, s. 5-6.

54 *Gróf Bethlen István beszédei és írásai*, zv. 2. Budapest: Genius Könyvkiadó, 1933, s. 220. Bethlenove slová sú dobrým príkladom, ako vláda dokázala zladit' opatrné prejavy v zahraničnej politike so silnou propagandou na domácej pôde. Prirodzene, výsledkom takejto „dvojakej rétoriky“ boli aj neprijemné situácie, keďže netrepezlivejší politici od Bethlena – vychádzajúc z jeho rozhodných prejavov – opakovane vyžadovali aktívnejšiu revizionistickú zahraničnú politiku. Týmto tlakom však predseda vlády dokázal odolávať.

55 Napr. na kvetinovom korze v auguste 1921 bola prvá cena súťaže krásy bicyklov udelená Sebő Julináczovi a jeho vozidlu vyzdobenému na podobu filagórie, ktorého nápis „*Madár zije, Buda este stojí*“ („*Él magyar, áll Buda még*“) bol typickým príkladom iredentistického vzduchu. Alegorický „Iredentistický voz“ bol stálym prvkom aj na neskorších kvetinových korzách.

maďarských svätcov pre katolícku cirkev, medzinárodných hostí a vyslancov Vatikánu, iredentistické prejavy ustúpili do úzadia a podujatie si zachovalo dominantne náboženský charakter.

Okrem oficiálnych slávností sa naskytili aj iné príležitosti na pripomenutie si vojnovej porážky a odčlenenia území. Takouto príležitosťou bolo napríklad otvorenie Záhrady utečencov Lorda Rothermerea 16. októbra 1927 na budapeštianskom sídlisku Auguszt, obývanom zväčša maďarskými utečencami zo susedných štátov. Slávnostný akt prebiehal v organizácii Maďarskej revíznej ligy. Veľkolepou udalosťou bol dvojitý obrad odhalenia *revíznych vlajok* venovaných Rothermereovi a Rákosimu na Námestí hrdinov, resp. na dostihovej dráhe v mestskej časti Herminamező 18. augusta 1929.⁵⁶ Obe vlajky boli ozdobené obrazom Panny Márie. Ďalším okázalým slávnostným aktom bolo privezenie pozostatkov Alberta Apponyiho do Maďarska (umrel 7. februára 1933 v Ženeve) a jeho pohreb 14. februára 1933.⁵⁷

Pravidelné protestné zhromaždenia sa konali aj na výročie podpísania Trianonskej mierovej zmluvy. Relatívne dlho sa však neorganizovali žiadne veľkolepejšie výročné spomienkové slávnosti, až 4. júna 1926 boli *iredentistické súsošia* na Námestí slobody potiahnuté smútočnými závojmí a dvetisíc skautov z hlavného mesta počas tichej ceremónie položilo k sochám vence. O dva dni neskôr 44 vlasteneckých organizácií zorganizovalo menšiu spomienkovú slávnosť v koncertnej sieni Vigadó. V nasledujúcich rokoch sa miestami veľkých zhromaždení stali Námestie slobody a Vigadó. Na domoch sa znovu objavili smútočné vlajky, smútočná výzdoba a popoludní o štvrtej hodine (približne v čase podpísania Trianonskej mierovej zmluvy) sa naraz rozozvučali zvony budapeštianskych kostolov.⁵⁸ Zväz spoločenských organizácií, resp. Maďarská revízna liga počnúc rokom 1926 každoročne organizovali demonštrácie, ktorým poskytovali dokonalú kulisu *iredentistické súsošia a Relikvičná štátna vlajka* postavená v roku 1928. Zhromaždenie pri príležitosti desiateho výročia podpísania mieru sa tiež uskutočnilo na Námestí slobody 1. júna 1930. N. Urmánczy vo svojom plamennom prejave ostro kritizoval zmierlivú politiku „*našich drahých pánov*“, ktorí „*celý čas len vylievajú v lôží. Keď pracujú, tak pracujú len na stabilizácii okyptenosti našej okyptenej zeme, ale nie na zvrhnutí Trianonu.*“ Kritika bola jednoznačne namierená proti Bethlenovi a jeho opatrnej zahraničnej politike. V tomto duchu sa nieslo aj dopredu pripravené vyhlásenie, ktoré označilo „*katanský mier, ktorý tisícročnú maďarskú ríšu rozkúskoval na päť častí, za najpodlejší zločin v dejinách.*“⁵⁹

V usporiadaní „mimovládnych“ demonštrácií bola najaktívnejšia vyššie spomínaná Maďarská revízna liga založená v roku 1927. Rok po svojom vzniku usporiadala

56 Szent István napja. In *Pesti Hírlap*, roč. 51, č. 187, 20. augusta 1929, s. 7.

57 ZEIDLER, Miklós. Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége. In CSAPÓ, Csaba – DOBSZAY, Tamás – ZEIDLER, Miklós (eds.) *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest: ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, 2000, s. 653-654.

58 Trianon emléknepja. In *Pesti Hírlap*, roč. 48, č. 124, 5. júna 1926, s. 4.; RÁKOSI, Jenő. A Vigadóban. In *Pesti Hírlap*, roč. 49, č. 126, 8. júna 1927, s. 1; Trianon évfordulója. In *Pesti Hírlap*, roč. 50, č. 127, 5. júna 1928, s. 5.

59 A főváros közönségének impozáns tüntetése Trianon ellen. In *Pesti Hírlap*, roč. 52, č. 124, 3. júna 1930, s. 1.

zhromaždenia a demonštrácie v 2800 maďarských obciach.⁶⁰ O ďalšie dva roky neskôr začala s organizáciou svojej celoštátnej siete, ktorú dokončila v polovici roku 1933. Časom sa ustálil postup, podľa ktorého na každú slávnostnú udalosť organizovanú ligou pricestoval člen jej predsedníctva, po ktorého burcujucom prejave zúčastnení obyvykle jednohlasne vyhlásili vznik miestnej organizácie. Výkonný výbor novej pobočky bol následne zvolený spomedzi členov vedenia mesta.

Podľa tohto scenára bol usporiadaný „*revízny deň*“ v Mosonmagyaróvári 14. júna 1931. Usporiadatelia vopred informovali obyvateľstvo, že „*v predvečer revízneho dňa mierovej zmluvy, v sobotu večer, a potom v nedeľu o šiestej ráno, zaznie z veže hudba. V nedeľu doobeda o pol desiatej sa veteráni a hasičský zbor na čele hudobného zboru 76-tkárov slávnostne presunú do kniežacieho parku.*“ Vedenie mesta vyzvalo obyvateľov, aby „*v tento deň vyzdobili svoje domy vlajkami a aby sa v čo najväčšom počte zúčastnili na oslavách.*“ Na druhý deň sa na niekoľkohodinovom zhromaždení zišiel skutočne veľký dav. Ako prvý vystúpil mužský spevácky zbor Magyaróvári Férfidalárda, ktorý zaspieval *Maďarské Vyznanie viery*, potom prítomných pozdravil primátor mesta a výkonný podpredseda Krajinského spišského zväzu. Po ňom nasledoval Gusztáv Ilosvay, výkonný podpredseda Maďarskej revíznej ligy a hlavný organizátor podujatia, a po jeho plamennom príhovore zhromaždenie jednohlasne odhlasovalo založenie miestnej organizácie ligy v župe Mošon. Hneď bol zvolený výkonný výbor, ktorého prvou úlohou bolo zostavenie reprezentatívneho veľkého výboru, zastupujúceho všetko obyvateľstvo župy. Výkonný výbor mal tiež požiadať princa Fridricha Rakúsko-Tešínskeho, aby sa stal hlavným patrónom mošonskej organizácie Revíznej ligy. Opäť vystúpil mužský spevácky zbor s prednesom populárnej iredentistickej zborovej skladby Gézu Révfyho, *Modlitba smutných Maďarov (A bús magyarok imádsága)*, potom prehovorila členka predsedníctva Národného zväzu maďarských žien o úlohe žien v boji o revíziu. Nasledoval prednes básne *Okypené Maďarsko (Csonkamagyarország)* od Sándora Daubnera v podaní študenta miestneho gymnázia. Potom prišli na rad iredentistické príhovory v nemeckom a maďarskom jazyku, po ktorých zazneli kurucké piesne sprevádzané tradičným maďarským ľudovým dychovým nástrojom tárogató a miestny zmiešaný spevácky zbor predniesol iredentistickú pieseň *Maďarsko bude znovu veľké (Nagy lesz újra Magyarország)*. Po piesňach opäť nasledovali príhovory. Bódog Szepesi, piaristický učiteľ, vo svojej záverečnej reči podal revizionistickú interpretáciu Otčenáša a vyzval poslucháčov: „*Buďme všetci apoštolmi revíznej myšlienky. Rodičia a učitelia nech vychovávajú svoje deti a žiakov v tomto duchu, takisto nadriadení svojich podriadených. V každej rodine nech deň čo deň zaznieva horlivá modlitba k Pánovi nebies za našu drahú vlasť, za Veľké Maďarsko. Nech je našou každodennou modlitbou: »Chlieb náš každodenný daj nám dnes«, čiže vráť nám, dobrý a spravodlivý Bože, naše ukradnuté hranice a našich odtrhnutých bratov. »Neuveď nás do pokušenia«, čiže nedopusť, aby nás prepadla malomyselnosť a nezlomila nášho ducha. [...] [Táto modlitba] nám pomôže prekonať všetky prekážky a takto sa dostaneme do zaslúbenej zeme: aby sme na vrchole Tatier opäť mohli vztýčiť náš svätý znak, národnú*

60 *Magyar Külpolitika*, 1931, roč. 12, č. 10, s. 4. Kvzniku a fungovaniu Maďarskej revíznej ligy pozri ZEIDLER, Miklós. A Magyar Revíziós Liga. In *Századok*, 1997, roč. 131, č. 2, s. 303-351.

vľajku!“ Po týchto slovách dav spoločne odriekol modlitbu, potom telegramom pozdravil regenta Horthyho, predsedníctvo Revíznej ligy a lorda Rothermerea.⁶¹

Tieto podujatia už nepopularizovali len myšlienku revízie, ale aj samotné revízne hnutie, ba priam robili explicitnú reklamu Maďarskej revíznej lige. Išlo teda o propagandu pre propagandu. Liga a jej podobné organizácie ostatne aj tak pocítovali čoraz väčšiu potrebu zdokumentovať svoju činnosť, aby aspoň tak potvrdili oprávnenosť svojej existencie, keďže k územnej revízii napriek všetkým ich snaženiam stále nedochádzalo. Pravdepodobne s touto potrebou sebaaprezentácie súviseli aj výstavy, na ktorých boli predstavované bohaté tlačené materiály a vecné artefakty produkované irentistickou a revíznou propagandou od druhej polovice 20. rokov. V prípade prvej výstavy išlo ešte len o individuálny podnet, kedy „patrónka revízie“, pani Ferencné Réthey, vo vlastnom dome v Sashalme sprístupnila verejnosti svoju súkromnú zbierku. Oficiálnejšia a ľahšie dostupná bola stála výstava nazvaná *Trianon*, otvorená v júni 1930 pri príležitosti 10. výročia podpísania mierovej zmluvy. Organizátorom bol Národný zväz Maďarov, veterán medzi organizáciami vykonávajúcimi politickú propagandu, ktorý vznikol ešte v roku 1919. Zbierka Národného zväzu bola vystavená v roku 1932 v Pécsi, v roku 1936 v Kaposvári a pravdepodobne aj v ďalších mestách.⁶² Po niekoľkých rokoch sa výročné slávnostné zhromaždenie zväzu 13. novembra 1933 uznieslo na založení Trianonského múzea. Miestom múzea sa mal stať starý palác poslaneckej snemovne vedľa Národného múzea. Zhromažďovaním materiálov mali byť poverené veľké spoločenské združenia (Zväz hornouhorských spolkov, Maďarská spoločnosť pre zahraničné záležitosti, Maďarský národný zväz, Maďarská revízna liga, Spoločnosť ľudovej literatúry, Zväz spoločenských organizácií). V múzeu mal svoje stále miesto dostať aj známy panoramatický obraz Árpáda Fesztyho znázorňujúci Maďarov zaberajúcich vlasť, ktorý bol v tom čase vystavený v mestskom parku.⁶³ Plán sa však neuskutočnil. Jediným muzeálnym spracovaním Trianonu a revízie naďalej zostala len stála výstava Národného zväzu Maďarov. Okrem nej otvorili druhú stálu výstavu v Historickom vojenskom múzeu na Űllői ceste, v bývalých kasárňach Márie Terézie. Tam boli na prvom poschodí v miestnosti č. 28 vystavené relikvie súvisiace s revolúciami v rokoch 1918 – 1919 a rozpadom krajiny – okrem iného aj ozdobné perá, ktorými maďarskí delegáti podpísali Trianonskú mierovú zmluvu.⁶⁴

Na záver možno skonštatovať, že účinky irentistického kultu boli v medzivojnovom Maďarsku obzvlášť citelné v troch oblastiach sociálneho života: 1. v celospoločenskom meradle zohral významnú rolu pri vyrovnávaní sa s trianonskou traumou, 2. bol dôležitý aj z hľadiska hlbšej národnej integrácie Maďarstva, 3. vplýval na oficiálnu zahraničnú politiku krajiny.

61 *Mosonvármegyei revíziós-nap Magyaróvárott, 1931. június 14-én.* Magyaróvár: Szepesi Szövetség Magyaróvári Osztálya, 1931, s. 18, 45-46, 56.

62 BOROS, István. Múzeumot a revíziónak. In *Nagymagyarország*, 1934, roč. 7, č. 3 – 4, s. 5.

63 PONGRÁCZ, Aladár. Trianoni Múzeum. In *Nagymagyarország*, 1934, roč. 7, č. 1 – 2, s. 4-7. V nasledujúcom čísle časopisu mal István Boros návrhy už aj k zariadeniu múzea a postaveniu výstavy. BOROS 1934.

64 THIRRING, Gusztáv. *Budapest részletes kalauza. A magyar idegenforgalmi érdekeltségék hivatalos útmutatója.* Budapest: Turistaság és Alpinizmus, 1926, s. 115.

Iredentizmus bol ako „terapia“ traumatizovanej spoločnosti čiastočne úspešný, keďže svojím spôsobom napomohol spracovať šok, no prinajmenšom účinkoval ako určitý „liek proti bolesti“. Nemohol však poskytnúť úplnú liečbu, nakoľko sa zakladal na chybnnej diagnóze a postupne sa sám stal zdrojom frustrácií, lebo „vyliečenie“ jednoducho neprichádzalo.

Ako prejav všeobecnej spoločenskej revizionistickej atmosféry a zároveň ako faktor sociálnej integrácie bol iredentistický kult viac-menej úspešný. Konštantne bol prítomný pri oslavách sviatkov, pri slávnostných príležitostiach, ale aj pri rôznych banálnych udalostiach všedných dní. Objavoval sa na verejných oficiálnych fórach no rovnako v súkromnej sfére, v dôsledku čoho sa stal integrálnou súčasťou života spoločnosti a významne pomáhal udržiavať tému revízie hraníc na programe dňa. V rámci maďarskej spoločnosti – vo vnútri trianonských hraníc aj za nimi – však boli aj skupiny, ktoré sa nestotožnili s ideami iredentizmu. Považovali ich za príliš zjednodušujúce a založené na predstavách o minulosti, ktoré ponúkali pozitívnejší obraz Maďarov, než aký v skutočnosti bol. Vízie budúcnosti Maďarstva hlásané iredentistami sa týmto skupinám zdali byť nerealistické.

Vplyv iredentizmu na zahraničnú politiku maďarských vlád však už prinášal aj niektoré vážne problémy. Iredentistický kult totiž vzbudzoval vo verejnosti príliš veľké očakávania, čo sa nevyhnutne muselo prejaviť na inak relatívne umiernennej vládnej politike, ktorá sa pod tlakom verejnosti už v 20. rokoch, ale ešte viac v predvečer druhej svetovej vojny, stávala čoraz viac netrpezlivou a púšťala sa do riskantných zahraničnopolitických iniciatív.

4.2 Medzi legitimitou a mýtom. K typológii modelov historickej pamäti maďarských utečeneckých spolkov medzi dvomi svetovými vojnami

Balázs Ablonczy

Spoločensko-politické pomery medzivojnového Maďarska do značnej miery ovplyvňovala aj existencia a vplyv utečeneckých spoločenstiev. S touto niekoľkostotisícovou masou ľudí sa donedávna nikto príliš nezaoberal. Po práci Istvana Mocsyho z roku 1983 sa takýto výskum rozbehol len v posledných rokoch. Nové informácie sa dozvedáme najmä prostredníctvom prác Csabu Csótiho, Istvána Gergelya Szűtsa a Gábora Aradiho.⁶⁵ Problém utečencov predstavuje kultúrny kód horthyovského obdobia. Riešenie tohto problému, ako aj odpovede, ktoré si v súvislosti s ním dávame, sú zároveň aj odpoveďami na riešenie trianonskej traumy a problémov z nej vyplývajúcich. Rozprávanie začínam od spolkov, lebo spolkový život predstavuje obraz vzťahu verejného a spoločenského života *par excellence*. Na druhej strane, výskum zoskupení pomerne roztrieštenej občianskej spoločnosti v Maďarsku pred rokom 1947 ponúka možnosti aj na skúmanie mentalít jednotlivých utečeneckých spoločenstiev. V predložennom texte sa pokúsim pomocou piatich príkladov ukázať možné formy (seba)organizácie utečencov, ich ciele, funkcie a úlohy, ktoré nadobudli počas svojho pôsobenia. Svoje úvahy prepájam s koncepciou kultúrnej pamäte Jana Assmanna, pomocou ktorej sa pokúsim dopracovať k modelu, ktorý mi umožní dospieť k relevantným záverom v súvislosti so spomínaním/pripomínaním a rituálmi trianonskej traumy.⁶⁶

Krajina občianskych vojen

Rasistický denník *Szózat* vo svojom čísle z 19. decembra 1919 uverejnil výzvu, na základe ktorej sa mali ľudia pochádzajúci z odtrhnutých území hlásiť na vznikajúcich orgánoch miestnej samosprávy.⁶⁷ Myšlienka vytvoriť župné úrady vznikla už skôr, na čo poukazuje aj fakt, že o dva dni sa v Budapešti, v sídle Maďarského národného zväzu na Gerlóczyho ulici, vytvoril úrad pre Dolnofehérsku župu ležiacu na juhu Sedmohradska. Organizácia vznikla pravdepodobne z iniciatívy významnej iredentistickej organizácie – Ligy na obranu teritória, keďže vytváranie úradov prebiehalo na podnet výzvy jej tajomníka

65 MOCSY, Istvan. New York: Brooklyn College Press, 1983; ARADI, Gábor. Az optálás kérdése Tolna megyében. In DOBOS, Gyula (ed.) *Tanulmányok – Politika-, gazdaság-, család-, és kultúratörténet*. Szekszárd: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 2010, s. 155-199; SZÜTS, István Gergely: A miskolci optások társadalomszerkezeti vizsgálata. In CZETZ, Balázs – KUNT, Gergely (ed.) *Politika és mindennapok*. Miskolc: ME BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2007, s.143-165. CSÓTI, Csaba. A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918-1924 között. In *Limes*, 2002, roč. 15, č. 2, s. 25-39.

66 ASSMANN, Jan. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz, 2004, hlavne s. 29-86.

67 Výzvu zopakoval aj vtedajší časopis Istvána Milotayho *Új Nemzedék* vo svojom čísle zo 14. júla 1920.

a neskoršieho profesora sociológie Sándora Kriszticsa a predsedu Maďarského národného zväzu Zsigmonda Perényiho.⁶⁸ Prítomní, po krátkych formalitách jednohlasne vyhlásili založenie samosprávy župy. Za jej vedúceho bol zvolený niekdajší vrchný prokurátor mesta Abrud (Abrudbánya), Aladár Pongrácz. Približne v tom istom čase boli v Budapešti obnovené samosprávy ďalších žúp – Torda-Aranyos, Maros-Torda a Szilágyskej a mesta Zombor z Vojvodiny.

Prirodzene, asi dva tucty osôb prítomných na zakladajúcom zasadnutí mohli len sotva zastupovať záujmy takmer dvestodvadsaťtisícového obyvateľstva župy. Preto už pri vzniku zdôrazňovali, že ich úrad je dôležitý z hľadiska zachovania právnej kontinuity. Ak si prezrieme údaje o povolani a bydlisku dvadsiatich deviatich účastníkov – prevažne mužov, môžeme konštatovať, že išlo zväčša o úradníkov pôsobiacich na štátnych a mestských úradoch, ktorí bývali koncom roku 1919 v Budapešti a za svoje predchádzajúce bydlisko si určili nejaké mestečko z Dolnofehérskej župy. Nachádzame medzi nimi aj dvoch takých, ktorí v horthyovskom období urobili peknú kariéru: husárskeho kapitána Gyulu Toókosa, známeho člena „segedínskeho“ dôstojníckeho zboru a neskoršieho generála, ktorý sa na rokovanie dostal ako utečenec pochádzajúci z Vajasdu. Druhým bol právnik a neskorší primátor mesta Pécs Lajos Esztergár, ktorý ušiel z mesta Abrud. V 40. rokoch sa stal jedným z tvorcov sociálnej politiky krajiny a zakladateľom Krajinského ľudového fondu na ochranu rodiny. V tomto kontexte považujem za dôležité upozorniť, že ani jeden zo zúčastnených nezačal svoju kariéru verejného činiteľa práve vtom čase. Aladár Pongrácz ostal aj v neskoršom období stabilným členom subkultúry, ktorá sa snažila prostredníctvom plánov, stále viac odtrhnutých od reality, zjednať nápravu nespravodlivosti spôsobenej Trianonom.

Životnosť tohto úradu bola vďaka osudu i politike krátka: v júli 1921, po ratifikovaní a zapracovaní mierovej zmluvy do právneho systému Maďarska, musel svoju činnosť zrušiť, rovnako ako všetky podobné úrady. Počas jeho poldruharočného pôsobenia sa v zachovanej dokumentácii vyskytli mená 150 – 200 ľudí, čo je len zlomok z 5000 – 6000 ľudí, o ktorých sa dá predpokladať, že župu opustili. Navyše je očividné, že na spomínanom úrade pracovalo len málo niekdajších župných úradníkov. Ich gro tvorili niekdajší mestskí úradníci, aj to hlavne tí, ktorí v čase fungovania úradu žili už v Budapešti alebo v okolí. Úrad zväčša vydával listiny potvrdzujúce bydlisko a vlastenecké postoje osôb, posielal memorandá maďarskej delegácii alebo priamo účastníkom mierovej konferencie v Paríži. Tieto dokumenty sa poväčšine niesli v duchu tradičného konceptu maďarskej kultúrnej dominancie, s čím súvisí aj predstava o patriarchálnom vzťahu spoluzítia maďarského národa s „na nižšej kultúrnej úrovni stojacím“ rumunským národom. Dokumenty sa pri historickej argumentácii opierali o sedliacke povstanie Horea – Cloșca z roku 1784 a o občiansku vojnu v Sedmohradsku v rokoch 1848 – 1849. Ťažisko oboch udalostí sa nachádzalo na území župy a malo za následok množstvo maďarských obetí

68 Zdroje dokumentov utečeneckých štátnych úradov: Pest Megyei Levéltár, IV. 901, Alsó-Fehér vármegye Budapesten működő törvényhatóságának iratai. K tejto téme pozri bližšie: ABLONCZY, Balázs. Jogfolytonosság, sérelem, frusztráció. Alsó-Fehér vármegye menekült törvényhatósága Budapest. In *Kisebbségkutatás*, 2008, roč. 17, č. 2, s. 248-260.

a hrôz zachovaných natrvalo v národnej pamäti. V spomienkach skoro 40 000 Maďarov nebolo obdobie rokov 1918 – 1919 ničím iným ako ďalším nebezpečenstvom zasahujúcim ich spoločenstvo každých 60 – 70 rokov. Nie je náhoda, že miestne rumunské obyvateľstvo prevzalo vo väčších mestách župy úrady do svojej správy ešte pred stiahnutím sa maďarských/uhorských vojsk – napr. v Albe Iulii (Gyulafehérvár), keďže úradníci v mnohých prípadoch ušli už v polovici, resp. na konci novembra 1918.

Školské mesto

S podobnými zámermi vystúpila aj ďalšia organizácia, z formálneho hľadiska pôsobiaca v Budapešti ako spolok. Spolok Banskoštiavničanov bol založený 12. júla 1921 v Dôstojníckom kasíne.⁶⁹ Na zakladajúcom zasadnutí bolo prítomných 59 členov, pričom jeho vedenia sa ujali lekár János Ertl a niekdajší hlavný notár Miklós Sztancsay. Nová organizácia bola jednou z osemnástich organizácií, ktoré zastrešoval Zväz hornouhorských spolkov (Felvidéki Egyesületek Szövetsége, FESz) a patrila medzi tie najaktívnejšie. „*Náš spolok vlastne predstavuje kontinuitu samosprávnych úradov mesta Banskej Štiavnice*“ – kategoricky vyhlásil v pamätnici vydanej pri príležitosti 15. výročia vzniku spolku jej autor a výbor tento svoj postoj v rokoch 1938 – 1939, v čase, keď došlo k územným revíziám, zopakoval.⁷⁰ Je tu teda istá podobnosť s predošlým príkladom, keďže právny rámec (mohol) predstavovať spôsob uchovávanía spomienok.

Do polovice 30. rokov vzrástla členská základňa spolku na 275 členov a potom začala postupne klesať. Väčšinu zakladateľov tvorili banícki ťažobní poradcovia, lesní inžinieri, právnici, advokáti, úradníci z mestského úradu a z tabakovej továrne, resp. ich manželky.⁷¹ Neskôr, v 30. rokoch, sa síce v menšom počte, vyskytli v členskej základni aj predstavitelia druhej generácie utečencov, ktorí mali na Banskú Štiavnicu pravdepodobne už len matné spomienky. O fungovaní spolku sa máme možnosť dozvedieť z jedinečného pramenného materiálu: zachovala sa spolkom vydaná pamätnica či brožované vydania jednotlivých prednášok, ale aj zápisnice, precízne vedené od jeho založenia (1921) do roku 1939.⁷² Dva veľké zväzky na takmer 280 stranách zachytávajú všetky podujatia a akcie od zasadnutia k zasadnutiu, ktoré ilustrujú aj pripojené fotografie a tlače.

Banskoštiavnický spolok žil intenzívnym spoločenským životom. Realizoval kultúrne večierky, na ktorých vystúpili literáti spojení s prostredím Banskej Štiavnice (Lola Réz Kosáry, Sándor Sajó, Ernő Tassonyi); organizovali výlety, večierok k 100. výročiu

69 Závěry, ku ktorým som dospel v tejto časti textu, bližšie rozváždam v štúdiu „A Klopacska hív” – Emlékezésszám a két világháború között In CZOCH, Gábor – FEDINEC, Csilla (eds.) *Az emlékezet konstrukciói*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2006, s. 183-208.

70 MAREK, Károly. A „Selmezbányaiak Egyesülete” zászlajának története. In *Selmezbányaiak Emlékkönyve*. Budapest: Selmezbányaiak Egyesülete, 1936, s. 114.

71 O založení spolku viď. MOLNÁR, Ferenc. A „Selmezbányaiak Egyesülete Budapesten” múltja 15 év tükrében. In *Tamže*, s. 110-113. O presnom počte utečencov nemáme informácie, ale šesťtisícové maďarské spoločenstvo v Banskej Štiavnici podľa údajov z roku 1910 kleslo v roku 1920 na desiatinu. Ak aj neberieme do úvahy obeť vojny a tých, ktorí zmenili svoju identitu, študentov vysokej školy, môžeme predpokladať približne 2000 – 3000 osôb.

72 Pramene boli uložené v pozostalosti tajomníka spolku, Ferenc Molnára. Vo vlastníctve autora.

narodenia Sándora Petőfiho, pamätné zasadnutia pri príležitosti smrti či výročia nejakej banskoštiavnickej osobnosti verejného života, náborové stretnutia v jednotlivých banických sídlach. Spolok dal postaviť náhrobok učiteľovi banskej akadémie Ernőovi Kissovi v cintoríne v Pestszentlőrinci. Mimochodom, aj samotný náhrobok by stál za analýzu. Nachádza sa na ňom odliatok budovy banskej akadémie a celý rad symbolov viažucich sa k baníctvu. Ako aktívni príslušníci revizionistického hnutia pozdravili telegramom, resp. slávnostnou zdavicou lorda Rothermera a Adolfa Hitlera. Členovia spolku každoročne v júni organizovali „majáles v Kisihýbli“. Kisihýbel bolo známe výletné miestečko v blízkosti Banskej Štiavnice, za pekného počasia sem obyvatelia mesta podnikali malé výlety, aby strávili nedeľné popoludnia či už pri hre v kolky, v záhradných reštauráciách alebo na miestnej strelnici. Spolok svoje pikniky uskutočňoval v turistických lokalitách v okolí Budapešti. Kisihýbel sa teda stal, vďaka svojej nadčasovosti a „majálesu v Kisihýbli“ tautológiou – pohyblivým miestom v priestore – ako Halbwachsova *topographie légendaire*, ktorej domovom mohol byť či už park pri kráľovskom kaštieli v Gödöllő, Monor, či hostinec Kistrabló, alebo jeden z dunajských parníkov. Priebeh osláv pri príležitosti posvätenia vlajky spolku v roku 1926 a následný obrad vtĺkania klincov svojou presnou choreografiou naznačujú odhodlanosť spolku vytvoriť prostredníctvom vlastných rituálov a symbolov rámec pre svoje pôsobenie a „vytvárať tradíciu“.⁷³ Potreba zdokumentovania vlastnej činnosti viedla členov spolku k zostaveniu pamätnice v polovici 30. rokov. Ťažkosti s redigovaním a finančné náklady, ktoré prinieslo vydanie tejto publikácie, výrazne postihli niekdajších utečencov. Spory s účtovníctvom viedli k abdikácii podpredsedu, 500 vydaných výtlačkov sa len ťažko predávalo, ešte o desať rokov boli v ponuke na predaj v jednom študentskom časopise v Šoproni.

Z prameňov sa dá vyčítať, že spolkový život prekvital v druhej polovici dvadsiaty rokov a až do polovice 30. rokov aktívne vplýval na život ľudí istým spôsobom zviazaných s mestom. Tradícia continuity, spomienok sa stala sama osebe vzácnou, ale o nové impulzy sa už príliš nemohla oprieť. Členovia spolku chodievali do Banskej Štiavnice len zriedka. Ak aj mesto navštívili, tak sa o tom nezmieňovali verejne. Tradícia sa uzavrela sama do seba. Bola samoučelnou. Nemala svoj autonómny obsah nepretržitosti, ktorý napríklad vysokoškolačkov v Šoproni, kam banská akadémia následkom prevratu presťahovala svoje sídlo, udržal pri „štiavnických zvykoch“ – nech už znamenajú čokoľvek. Členská základňa zložená poväčšine z kresťanských⁷⁴ stredných vrstiev navštevovala spolok viac pre zážitok revizionistickej atmosféry. Zároveň by však bolo anachronizmom vyčítať účastníkom to, akým spôsobom spomínali.

Pozoruhodné je, že spolok prijal i takých členov, u ktorých bola banskoštiavnická identita skôr fiktívna ako skutočná, keďže v meste pobudli niekoľko rokov ako učelia, lekári, či ako verejní činitelia. Mnemotechnické postupy zlyhali, lebo členská základňa

73 Pozri reportáž: MAREK 1936, s. 114-117. K posväteniu vlajky vid' tiež: NYULÁSZI, Gábor. Szerencse fel! In *Budapesti Hírlap*, 22. jún 1926. O obrade vtĺkania klincov: Szögek a selmeciek zászlajára In *Budapesti Hírlap*, 9. november 1926.

74 V Banskej Štiavnici pre špeciálne postavenie banského mesta počet členov židovskej náboženskej obce vzrastal len neskôr a ich početnosť po celý čas zostala naďalej nízka.

starla a členstvo v spolku už nesľubovalo nové zážitky. Tabuizovanie mesta obmedzovalo obnovovanie tradícií. Neistota v otázke uznania spolku ako legitímneho orgánu zas robila jeho konkrétnu činnosť stále viac nezmyselnejšou.

Prístavné mesto

Hoci Rijeka mala v predvojnovom období rovnaký počet obyvateľov maďarskej národnosti ako Banská Štiavnica a disponovalo aj orgánmi miestnej samosprávy (aj keď počet jeho obyvateľov bol výrazne vyšší, skoro 50 tisíc ľudí), na území potrianonského Maďarska nevznikol spolok, ktorý by združoval utečencov z tohto mesta. Pri hľadaní príčin tejto skutočnosti som sa dostal len na úroveň úvah. Hádám nie som ďaleko od pravdy, ak upozorním na pomerne vysoký počet štátnych úradníkov, ktorí neboli užšie zviazaní s mestom. Pre nich to bola len jedna z mnohých zastávok. Dôvodom absencie podobného spolku môže byť aj geografická vzdialenosť od Maďarska, ale aj najmenšia pravdepodobnosť vykonania územnej revízie na tomto území, čo vyplynulo aj zo zahraničnopolitických koncepcií maďarských vlád prejavujúcich záujem o strategické spojenectvo s Talianskom.

Od ostatných utečeneckých spolkov sa zásadne líšila iniciatíva z roku 1938, keď v Budapešti vznikol Spolok priateľov Rijeky a Opatije. Nevelký pramenný materiál, ktorý sa zachoval v Maďarskom krajinskom archíve, neumožňuje hlbšiu analýzu. V dôsledku blížiacej sa vojny je však aj málo pravdepodobné, že by vyvíjal rozsiahlejšiu činnosť.⁷⁵ Spolok so sídlom v piatom budapeštianskom obvode sa zameriaval na rozvoj dopravy, turizmu a obchodu. Jeho zakladatelia považovali za prvoradý cieľ vytvorenie železničného spojenia medzi Budapešťou a Rijekou. O podporu požiadali aj odborníkov v oblasti cestovného ruchu, ktorým sa táto myšlienka zapáčila a podporili ju. V pozostalosti spolku sa nachádzajú blahoprajné pohľadnice, ktoré pochádzajú od majiteľov penziónov (sčasti židovského pôvodu) v Opatiji a Lovrane, ktorí sa, mimochodom, v činnosti miestnych maďarských spolkov neaktivizovali. Spolok, ktorý pôsobil len krátko, bol príkladom toho, že – pre vzdialenosť, ireálnosť idey revízie, nezakorenenosť maďarskej minulosti mesta – spomienková kultúra nie je definovaná len cez obrazy bolesti, vyhnanstva a strát, ale môže sa pretransformovať aj do hnutia presadzujúceho nové možnosti praktického a hospodárskeho života. Turizmus, ako spôsob „znovuzískania“ niekdajšieho maďarského prístavu, bol súčasne zrejmom súčasťou maďarského revizionistického diskurzu a zároveň do neho nezapadal.

Časopis pod názvom *A Tenger* (More), ktorý vydával maďarský Spolok Adria, pestoval už vyššie priblížený nostalgický postoj v súvislosti s Rijekou. Žiaľil nad niekdajšou nádherou mesta, ktorú kládol do kontrastu s jeho terajším bezútešným stavom. Ako časopis zaoberajúci sa niekdajším uhorským/maďarským prímorím a Jadranským morom v medzivojnovom období pravidelne uverejňoval články o meste. Okrem spomínania na minulosť sa v nich len zriedkavo objavili iné momenty. Výnimku tvorili: návrh na zriadenie turistickej kancelárie alebo zbierka na zriadenie nadácie pre maďarskú školskú loď.

⁷⁵ MOL P 1941, 1. cs. Fiume és Abbázia Barátainak Szövetsége.

Po roku 1938 sa, až na malú správu z roku 1942, už články viažuce k Rijeke z časopisu strácajú. A to aj napriek faktu, že v meste ešte stále žilo niekoľko stoviek obyvateľov maďarskej národnosti a ľudí, tak či onak zviazaných s mestom, mohlo žiť aj v Maďarsku pomerne veľa.⁷⁶

„Ešte sa zjarí nad Spišom“

Omnoho početnejšou skupinou v porovnaní s vyššie spomínanými spolkami združujúcimi niekoľko tuctov, poprípade niekoľko stoviek ľudí, bola maďarská diaspóra zo Spiša. Ich prípad nám ukazuje ako sú vzájomne prepletené migrácia intelektuálov, etnicko-regionálne povedomie a sociálna mobilita.⁷⁷ Putovanie doprostred Karpatskej kotliny, resp. do zámoria bolo pre obyvateľov jednej z najsevernejších žúp Uhorska charakteristické už od polovice 19. storočia. Sčasti neúroda zemiakov a po nej nasledujúci hladomor našartovali migráciu, ktorej výsledkom bol aj vznik početnejšej diaspóry Spišiakov v Spojených štátoch amerických. Avšak Hunfalvyovcov alebo generáciu Dániela Irányiho motivovala k migrácii v rámci krajiny vidina lepšej perspektívy a možnosti kariérneho uplatnenia.⁷⁸ Vznik Spišského spolku (Szepesi Egyesület) v roku 1876 sčasti iniciovali Spišiáci presťahovaní do hlavného mesta Uhorska. Následne vzniklo v roku 1894 Združenie priemyselníkov Spiša a po prevrate bol založený Spišský zväz (Szepesi Szövetség), ktorý sa začal angažovať aj politicky a zakladal dokonca aj vidiecke pobočky. V dvadsiatych rokoch ešte vznikli Spišskonovoveský študentský zväz (1926), Kežmarský študentský zväz (1928), Levočský študentský zväz (1930), ktorých činnosť napokon zastrelil Spišský študentský zväz. Každý zo spolkov sa na verejnosti prezentoval vydávaním spravodajcu a pamätnicou, ktorá bola v danej dobe vnímaná ako vrcholný prejav dokumentácie spolkovej činnosti.⁷⁹ Navyše, výhodou týchto spolkov bolo, že prostredníctvom nich sa dali budovať a rozširovať spišské lobistické siete aj na utečencov, ktorí neboli pôvodom zo Spiša, keďže množstvo študentov z Dolnej zeme prišlo do hornouhorských mestečiek, obývaných nemeckým obyvateľstvom, s cieľom osvojiť si nemecký jazyk. Najznámejším predstaviteľom tejto skupiny bol, inak rodák z Debrecína, Imre Farkas, pôsobiaci ako sekčný radca na Ministerstve vojny, autor románu, operety a filmového scenára pod názvom *Iglói diákok* (Študenti zo Spišskej Novej Vsi).

76 K tejto téme podrobnejšie: ABLONCZY, Balázs. A kikötő alkonya. Fiumei magyarok a két világháború között. In PAPP, Richárd – SZARKA, László (eds.) *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat, kulturális emlékezet*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008, s. 163-187.

77 Tému bližšie rozvážam vo svojej štúdií: „*Lesz még kikelet a Szepesség felett*” - *Kormányzati befolyás és a menekült hálózatok társadalma a két világháború közötti Magyarországon* uverejnenéj v knihe *Nyombiztosítás*. Bratislava: Kalligram, 2011.

78 Vid. SVÁBY, Frigyes. *A Szepesség lakosságának sociológiai viszonyai a XVIII. és XIX. Században*. Lőcse: Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1901.

79 Zvlášť by stálo zato zistiť, že utečenci z ktorých miest/oblastí ešte vydali podobné pamätnice. Okrem vyššie spomínaných vieme o pamätnici z Dobšinej: GÖMÖRY, Árpád (ed.) *Emlékkönyv Dobsina bányaváros alapításának 600 éves évfordulójára*. Putnok: Tapody Árpád könyvnyomdája, 1927. Iné, pomerne aktívne spolky (napr. zo Šariša), do tejto aktivity nevkladali energiu. Ich hlavným cieľom bolo vybudovanie školského internátu (Šarišský internát) – tu sa nám ako paralela ponúka znovuvybudovanie zburaného „kostola”. K takémuto výskumu by bolo vhodné skúmať napríklad *Heitmanbuch*-y typické pre nemeckú oblasť.

Ak by si niekto chcel urobiť presný obraz o spoločenskom živote Spišiakov, ktorí sa dosali do Maďarska, stačí, ak si prelistuje čísla časopisov *Szepesi Hírlap* alebo *Karpathen-Post*, ktoré vychádzali najprv v Kežmarku a neskôr v Spišskej Novej Vsi. Rubrika nazvaná Spišský život detailne približovala udalosti ako napríklad uzavretie manželstva, zmena pôsobiska, kariérny postup, cestovanie a rôzne spoločenské udalosti. Popri spišských organizáciách fungujúcich až s nepochopiteľnou intenzitou,⁸⁰ boli medzi členmi aj horliví kňazi, ktorí zakladali pobočky zväzu v rôznych vidieckych mestách – podľa toho, kam ich nadriadení umiestnili.⁸¹ Súdržnosť Spišiakov bola patrná aj v takých oblastiach ako bol napríklad turizmus. Na Spiši bol založený aj Karpatský spolok v Uhorsku a Spišiaci zohrali významnú úlohu pri inštitucionalizovaní domácej turistiky. V roku 1923 dokonca založili Spišské oddelenie Karpatského spolku v Maďarsku. Spišský zväz udržiaval svoju sieť pri živote aj pravidelnými plesmi, kultúrnymi večierkami, výstavami a výletmi.⁸² Staral sa o mládež: pre študentov univerzít a vysokých škôl pochádzajúcich zo slabších sociálnych vrstiev udržiaval internát v Budapešti – tzv. Spišský domov, pravidelne organizoval letné dovolenky pre deti, ako aj spoločné výlety. Vrcholom budovania virtuálneho Spiša v Maďarsku bol v roku 1932 vydaný *Adresár Spišiakov*, ktorý však nebol len klasickým adresárom. Obsahoval údaje o povolani, mieste pôvodu a adresy bydliska, čím sa stal prvoradým pramenným materiálom, v istom zmysle „Zlatými stránkami“, keďže vymenúval optikov, mäsiarov, právnikov a predstaviteľov iných povolani pôvodom zo Spiša.⁸³ Tak každý, kto si chcel oživiť stratenú župu v Budapešti alebo v inom veľkom meste, dostal šancu stretávať sa so svojimi krajanmi. Tento veľmi dynamický kult mal aj svojich igrícov (podľa Assmanna básnici, bardi alebo grióti), prostredníctvom Ernőa Lindnera, Frigyesa Láma a Győzőa Mohra, ktorým sa však nepodarilo etablovať vo svete vysokej literatúry. Určitým spôsobom sem patril aj spomínaný Imre Farkas. Zväz mal aj svojich historikov/kronikárov: v osobách Győzőa Brucknera, Jánosa Loischa či Gyulu Gréba. Mal aj neúnavných organizátorov, akými boli Rezső Förster, či Jenő Krisch, riaditeľ obchodnej školy na Vasovej ulici, ktorý prostredníctvom svojej vzdelávacej inštitúcie vytvoril základňu pre aktivity Spišiakov. Vysoko nad nimi trónili také osobnosti spišského života, ako lekár – profesor Jonathán Haberern, štátny tajomník na dôchodku Gyula Hayde, alebo architekt Guidó Hoepfner, ktorí z pozície vplyvných predsedov spolkov pôsobili v pozadí. A že ich pozícia nebola len formálna, ale fungovali ako „spojky“ lobistických skupín, dokumentuje ich korešpondencia: Hayde alebo Haberern boli osoby, prostredníctvom ktorých bolo možné kontaktovať biskupa Jánosa Csiszáríka, veľvyslanckého radcu, kľúčovú postavu vo vzťahoch Maďarska a Svätej stolice, Richarda Barthu, medzinárodného právnika, šéfa kabinetu regenta, či Sándora Raffayho, evanjelického biskupa. Cez nich sa dalo vybaviť zníženie dôchodkového veku či dobré miesto na kandidátke

80 Je potrebné upozorniť, že Spišský zväz disponoval prostriedkami z rôznych zdrojov. Popri členskom a financiách z mimorozpočtových zdrojov disponoval aj tržbami z kina v Kőbányi.

81 Ten istý Szepesi Bódog inicioval vznik hnutia, ktoré viedlo k vybudovaniu iredentistickej kalvárie v Sátoraljaújhelyi. O tom: SZÚTS 2007.

82 Napr. *Szepesi művészek a XIX-XX. században*. Budapest: Szepesi Szövetség, 1937.

83 FÖRSTER Rezső (ed.) *Szepesiek címtára*. Budapest: Szepesi Szövetség, 1931.

politickéj strany.⁸⁴ Zo zachovanej korešpondencie vyplýva, že podobnú pozíciu, aj keď s nižšou šaržou, mali odborník na medzinárodné právo Ernő Flachbarth alebo György Oszwald na Úrade ministerského predsedu. Prvý z nich bol niekdajším redaktorom *Szepesi Hírlap* a druhý sa dostal do štátneho aparátu priamo zo Spišského zväzu, v ktorom pôsobil desiatky rokov.

Po analýze viac ako štyroch tisíc mien z adresára môžeme skonštatovať, že v tomto prípade išlo o migráciu ľudí pochádzajúcich z malomestskej strednej a nižšej vrstvy, ktorej cieľovou stanicou bola Budapešť – keďže dve tretiny ľudí z adresára žili práve tam. Migranti sa v hlavnom meste usadzovali v obvodoch preferovaných kresťanskou strednou vrstvou (prvý, druhý a formujúci sa jedenásty a dvanásty obvod v Budíne), resp. na peštianskej strane to boli oblasti, v ktorých žila kresťanská nižšia vrstva (ôsmy a deviaty obvod). Len zriedka medzi nimi nachádzame robotníkov a roľníkov. Naopak, výrazne sú zastúpení dôstojníci, inžinieri a kňazi/učitelia. Súčasne – a to je trochu v protiklade s doterajším vnímaním utečencov – u Spišiakov tvoria najpočetnejšiu skupinu ľudia s vlastnou existenciou: priemyselníci, hostinskí a obchodníci. Okrem hlavného mesta boli cieľovými zónami migrantov zo Spiša jednak predmestia Budapešti, resp. mestá nachádzajúce sa severne – severozápadne od línie Nagykanizsa – Debrecín. Príťahovali ich tiež banícke centrá regiónu (Ózd, Kazincbarcika, Dorog), resp. mestá obývané prevažne evanjelikmi (Šopron, Orosháza, Nyíregyháza) alebo nachádzajúce sa bližšie k odtrhnutému územia (predovšetkým Miskolc, Putnok, Szikszó, v menšej miere Eger a Šalgótarján).

Po roku 1945 bola táto sieť, samozrejme, rozbitá. Starí Spišiaci sa ešte v niektoré piatkové večery schádzali vo svojich bytoch, aby si prednášali v spišskom nárečí básne Lindnera a Láma, samozrejme, za zatiahnutými závesmi. Alebo sa v stredu popoludní stretávali v cukrárni hotela Gellért až dovtedy, kým ich štátna bezpečnosť neupozornila, aby s tým čím skôr skoncovali. A keď už hovoríme o Spišiakoch, treba poznamenať, že všetky vedúce osobnosti siete, ale i viacerí „radoví vojaci“ sa do Budapešti dostali ešte v predtrianonskom období, teda nie v dôsledku podpísania mierovej zmluvy. Na druhej strane však ešte pre to nevnímali rozhodnutie z roku 1920 ako menej nespravodlivé. Rovnako dôležitý je i fakt, že hoci vedenie spišského hnutia malo prevažne kresťanský a stredostavovský pôvod, v členskej základni sa nachádzali aj židovskí členovia, ba čo viac – aspoň do úplného konca tridsiatych rokov – boli v pamätniciach a v novinách uverejňované aj ich články, čo nebolo vôbec typické pre ostatné spolky. Napríklad internát, prevádzkovaný do roku 1944 špeciálne pre hornouhorských študentov, už v dvadsiatych rokoch neprijímal vysokoškolákov židovského pôvodu.

84 Dva markantné príklady: vec odchodu do dôchodku Gyulu Gréba: OSzK – Kézirattár, fond č. 13, Pozostalost Frigyesa Láma, 13/47 list Gyulu Gréba Frigyesovi Lámovi zo 4. marca 1922. Resp. zisk výhodnej pozície na kandidátke kresťansko-socialistickej strany na Slovensku Miklósom Fedorom vid.: MOL, Küm., K 64, 12. cs. 7. t., 528res-1925.

„Najstarší Maďari krajiny“

V pretekoch vo virtuálnosti mohlo v danej dobe so Spišiakmi súperiť aj jedno iné regionálne spoločenstvo s jasne vymedzenými kontúrami pôsobnosti. Konkrétne, jedna zo sikulských organizácií. Symbolickú sikulskú obec Podhradia Hargithy (Hargitaváralja Jelképes Székely Községet) založil novinár, učiteľ a niekdajší úradník sedmohradského ministerstva Dénes Gagyhy. V 20. rokoch mal spolok už viacero pobočiek v Maďarsku, aj mimo jeho hraníc, pričom v 40. rokoch existovala dokonca pobočka aj v New Yorku. Spolok, ktorý sa medzi iným venoval aj vydavateľskej činnosti, dospel v roku 1936 k tomu, že jeho segedínski členovia spustili najskôr týždenník a neskôr dvojtýždenník *Hargitaváralja* a snažili sa ho presadiť ako platformu pre všetky symbolické obce v krajine. Ale z lokálneho prostredia sa im podarilo vymaniť len sčasti. Časopis, vychádzajúci do jeho zákazu v máji 1944 v rozsahu 48 až 64 strán, uverejňoval články, básne, novely, správy, vedecké pojednania z oblasti sikulskej histórie a etnografie. Táto činnosť by nebola ničím zvláštna; zaujímavejšie je však to, ako sa zodpovedný redaktor a stredoškolský učiteľ János Jósa pokúšal o (znovu)vybudovanie akejsi sikulskej ideológie, ktorej stručný obsah je čitateľný v podtitule našej kapitoly. Pri jej mýtických prvkoch sa do veľkej miery vyskytli aj problematické politické interpretácie.

Zatiaľ čo sa v období rokov 1936 – 1942 objavili kvalitné vedecké práce alebo literárne či iné umelecké diela (reč Lászlóa Ravasza, básne Zoltána Jékelya, Aladára Badora, drevorytina Györgya Budayho), redaktori časopisu sa snažili vypracovať akýsi zoznam kultúrneho dedičstva/pantheon, ktorý poskytoval akýsi koncentrát možnej sikulskej identity. Súčasťou tejto esencie boli spisovatelia, rôzni umelci, športovci (József Nyirő, herečky Anna Tőkés a Margit Lukács, Balázs Orbán, Sándor Kőrösi Csoma, olympijský víťaz Márton Lőrincz, niekdajší veliteľ sikulskej divízie Károly Kratochvil, autori sikulskej hymny György Csanády a Kálmán Mihalik a iní), sakrálne miesta (Csíksomlyó), či schopnosť písať rúnovým písmom a svojský sikulský humor. V časopise bola tiež intenzívne prítomná mýtická alebo skôr do sveta fantazmagórií patriaca línia, ktorá postupom času získavala na význame. Príbehy o vodcoch pohanských Sikulov (rabonbánoch), sikulská prehistória sformovaná okolo nálezov rúnového písma, či *Sikulská kronika* sa čoraz častejšie objavovali na stránkach časopisu. A za seba hovorí aj fakt, že na stránkach sa len zriedka objavujú takí symbolickí predstavitelia Sikulov ako boli Áron Tamási či Elek Benedek. Nie je vylúčené, že dôvodom bolo ich členstvo v slobodomurárskej lóži, ktoré predstavovalo v období militantných nálad štyridsiatych rokov problém.⁸⁵

Už v prvom ročníku šéfredaktor vymedzil smerovanie periodika, v ktorom sa popri dávke erotiky: „*na svalnatých ramenách udatného harkáza sa zvíjalo horúce ženské telo a v delíriu zneli hlasné bozky*“, len tak hemžili tituly sikulských veľmožov (rabonbánov, dľulov a harkázov), ktorí do kamennej dosky vytesali prísne pravidlá rodu a popíjajúc z obetného pohára, vyrobeného zo škrupiny kokosového orecha (!), spečatili starobyľ

85 TAMÁS, Károly. Indítvány a szabadművesek kizárása tárgyában. In *Hargitaváralja*, 15. június 1941, s. 178-183; JÓSA, János. Szabadműves törvény! In *Hargitaváralja*, 1. auguszt 1941, s. 211-212.

zákon.⁸⁶ Neúnavný šéfredaktor, neobávajúci sa ani vedeckých polemík, sa snažil túto mýtickú sikulskú históriu vybudovať nielen prostredníctvom umeleckej literatúry, ale aj cez vedecké rozpravy: hrad niekdajších vodcov pohanských Sikulov sa snažil umiestniť k ruinám hradu vo Csíkvacársrcsi (Văcărești) a púšťal sa do ostrých polemík o histórii i s takým odborníkom, akým bol profesor histórie István Rugonfalvi Kiss, ktorý vyhlásil *Sikulskú kroniku* za hanebný falzifikát.⁸⁷ V tých istých otázkach dokonca neváhal podrobiť kritike nimi vydanú prácu profesora Szádeczkyho.⁸⁸

Za mýtickým chápaním minulosti stála ideológia turanizmu, ktorú širili zväčša penzionovaní armádni dôstojníci: plukovník Gyula Máté-Törek, ktorý publikoval aj v Tūrāne/Turán, alebo plukovník László Sándor pochádzajúci z Tordy⁸⁹, či nižší úradníci ako napr. Márton Vargyassy, daňový úradník z Pestszenterzsébet publikujúci v mesačníku *Székelység* vydávanom pod redakčorskou taktovkou Jánosa Bányaiho v Székeljudvarhely. Nepísali len populárne články o turanizme alebo o sumersko-maďarskej príbuznosti, ale aj bojovné články propagujúce militaristický šovinizmus a úprimne podporovali politiku nemeckej Tretej ríše.⁹⁰ Články Máté-Töreka sú obzvlášť ťažkopádnyim čítaním, hlavne pre to, že obsahujú viac ako únosné množstvo výkričníkov a troch bodiek s výpuskami. Na začiatku štyridsiatych rokov sa zvyšuje počet článkov s japonskou a fínskou tematikou. Po útoku na Sovietsky zväz a po zavedení protizhidských zákonov sa na stránkach časopisu objavujú texty oslavujúce tento útok, resp. v rubrike *Góbságok* sa zjavujú prvé nevkusné vtipy o židoch a reklama na úspešný nacistický antisemitský film *Jud Süss*.⁹¹ Táto skutočnosť súvisí aj s faktom, že od roku 1941 sa v redakčnej rade objavuje prvý tajomník Tlačovej komory Jenő Gáspár a známy krajne pravicový politik a neskorší vládnny komisár pre tlač Sztójayho vlády – Mihály Kolosváry-Borcsa.

Spomenuté články *Hargitaváralja* zrejme neodzrkadľovali názory všetkých členov spolku ani prispievateľov do časopisu. Avšak tento spôsob vytvárania ideológie upozorňuje aj na to, akým smerom sa môže virtuálny obsah bez reálnych základov obrátiť v mýtotorbu a vytvoriť tak uzavretý systém obrátený do seba. Preto je poučné, že popri pochopiteľnom vyjadrení nadšenia po znovupripojení severného Sedmohradska k Maďarsku v roku 1940, časopis nezmenil svoj charakter: nebolo už viac cestopisných reportáží o Sikulsku a ak sa aj objavili, len rozvíjali predošlú líniu príbehov o veliteľoch pohanských Sikulov a rúnového písma.⁹²

86 JÓSA, Cs. János. A szigorú köver. In *Hargitaváralja*, 1. október 1936, s. 9-14.

87 JÓSA János: Székely őstörténelmünk kérdései, I. rész. In *Hargitaváralja*, 1. december 1941, s. 316-318. Druhá časť: *Hargitaváralja*, 15. december 1941, s. 350-359. S Rugonfalvim sa dostali v roku 1940 viackrát do konfliktu.

88 A csíki székelj krónikáról. In *Hargitaváralja*, 1. máj 1942, s. 140-141.

89 TORDAI, Sándor László. Mi közünk van a turánisághoz? In *Hargitaváralja*, 28. apríl 1938, s. 202-204

90 K prvej myšlienke napr.: MÁTÉ-TÖREK, Gyula. A japánok halálmegvetése In *Hargitaváralja*, 1. marec 1942, s. 67-71. K nasledovnej viď. VARGYASSY, Márton. A szumir kérdés. In *Hargitaváralja*, 24. september 1936, s. 12-13.

91 JÓSA, János. Reng, inog a Vörös Malom. In *Hargitaváralja*, 15. október 1941, s. 259-261. Upútavku na film *Jud Süss* viď tamže, s. 272-273.

92 Dobrý príklad na to: JÓSA, János. Székelyföldi kutatások. In *Hargitaváralja*, 1. september 1942, s. 265-267; *Hargitaváralja*, 15. október 1942, s. 312-314.

A čo z toho všetkého vyplýva?

Predovšetkým, vo všetkých piatich prípadoch je evidentné, že tieto formy spomínania utrpeli po politickom stabilizovaní v roku 1945 evidentné fiasko. Odvolávanie sa na právu legitimitu bolo neúspešné už v roku 1921. Jeho banskoštiavnická podoba, rozšírená o kultúrne a rituálne prvky, zlyhala o niečo neskôr. Spomienkový prvok odporu a kontrastu postupne vybledol, oslavy a rituály sa nedokázali etablovať, pravdepodobne pre nevyjasnenie si rolí, pre rýchly pokles počtu ľudí a ich priestorové rozptýlenie. Účasť na vedení slúžiacemu k organizovaní spomienkových rituálov sa stala nemožná aj z toho dôvodu, že samotný rámec vedomostí určených na prenesenie bol príliš difúzny, až príliš sa viazali v priestore aj dvojnásobne vzdialenej inštitúcii banskej akadémie (Banská Štiavnica – Šopron). Či sa nám to páči alebo nie – ako upozornil Jan Assmann – kultúrna pamäť sa opiera o pevné body. Naproti tomu sa nám ako úspešná javí semiotizácia malého priestoru (Spiša) už aj preto, lebo u ľudí pochádzajúcich z tejto oblasti bola rozvinutá tradícia migrácie, ktorá sa neviazala k jednej konkrétnej traumatizujúcej udalosti. Na strane druhej, etnicko-regionálne povedomie a hlavne spišský dialekt, jeho po stáročia existujúca kultúra a socializačné formy vymedzovali nadčasové hranice pre neustále obnovovanie kolektívnej pamäti. Podobná politika však u Sikulov prešla do mýtických foriem a zdala sa dočasne životaschopnou len vďaka vkomponovaniu nových obsahov, napr. vo forme turanizmu. Články vychádzajúce v časopise *Hargitaváralja* však zobrazujú uzavreté, nemenné, archaické Sedmohradsko, ako by autorov nezaujímalo, čo sa deje pozdĺž riek Maros a Olta. Pre moderné nazeranie 20. – 21. storočia by bola najbližšia pamäť prekonvertovaná na obchodno-turistické ciele (prípád Rijeky), avšak aj tá bola pre nepriaznivé spoločensko-politické pomery odsúdená na zánik.

Vystúpiac z výskumu kultúrnej pamäti a vidiac závislosť alebo aspoň vzájomné väzby týchto organizácií s politickou/štátnou mocou, si môžeme položiť otázku: akú silu predstavuje občianska spoločnosť? Hoci najsilnejšia zo spomenutých organizácií – hnutie Spišiakov – nezískala vládnu podporu, predsa dostávala pokyny z takého miesta (FESz), pri ktorom je vládny vplyv jednoznačný. Spoločenstvá utečencov boli živým príkladom neschopnosti spracovať Trianonskú mierovú zmluvu v medzivojnovom Maďarsku. Ich činnosť, obsahy ich príbehov dávajú odpoveď aj na stále aktuálnu otázku ako „správne hovoriť“ o Trianone a iných traumách našej minulosti.

4.3 „Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval.“ Pomník Jánosa Tubu ako možné miesto pamäti maďarskej komunity na Slovensku

József Demmel – Miroslav Michela

Predložená kapitola je našim pokusom vytvoriť spoločné dielo a zároveň vstúpiť do diskusie o potrebe a možnostiach intenzívnejšieho dialógu historikov zo Slovenska a z Maďarska. Rozhodli sme sa napísať dielo, ktoré nebude sledovať ešte stále aktuálnu prax vytvárania paralelných príbehov „slovenských“ a „maďarských“ dejín, ktoré sú zároveň odrazom nedostatočnej komunikácie medzi odborníkmi a presadzovania nacionalistických interpretácií dejín v oboch krajinách.⁹³ Prostredníctvom príbehu inštalácie náhrobného kameňa chceme analyzovať reflexiu zániku monarchie v práve sa formujúcom maďarskom menšinovom diskurze. Snažíme sa zachytiť úlohu tzv. spoločenských aktérov, resp. kultúrnych inštitúcií a rituálov, v procese konštruovania a distribúcie kultúrnych reprezentácií.⁹⁴

Hlavná postava nášho príbehu, významný občan mesta Komárno (Komárom), János Tuba, žil v rokoch 1855 až 1921. K slávnostnému osadeniu jeho náhrobného kameňa došlo až v lete roku 1925. Medzitým sa vynorili viaceré mená potencionálnych umelcov, viaceré návrhy náhrobku. Z hľadiska našej témy nie je zaujímavý len zrealizovaný monument, ale aj ostatné návrhy zachované výlučne na papieri. Podobne nás veľmi zaujímajú aj verejné prejavy spojené s rituálom odhalenia pomníka v roku 1925, o ktorom dobový funkcionár a autor dejín Jókaiho spolku (Jókai Egyesület) v roku 1936 napísal: „*K odhaleniu náhrobku Jánosa Tubu postaveného na cintoríne reformovanej cirkvi došlo v popoludňajších hodinách o pol piatej. Zúčastnilo sa ho v hojnom počte vedenie a členstvo Jókaiho spolku a celý spevokol. Úvodnú reč predniesol [...] tajomník dr. Gyula Alapy, ktorý svojím prejavom na počesť Jánosa Tubu dojal prítomných až k slzám. Dr. Gyula Gaál, niekdajší primátor, toho času na dôchodku, predniesol svoj prejav v mene správcu majetku reformovanej cirkvi a v mene reformovanej cirkvi, predseda priemyselného zväzu Gyula Boldoghy vystúpil v mene občanov Komárna.*“⁹⁵

Proces inštalovania náhrobku vyvoláva viacero otázok: Čo bolo cieľom organizátorov tejto pietnej udalosti? Prečo bol vhodný práve János Tuba? Do akej miery reprezentuje náhrobok zásadné politické zmeny, resp. odkaz pre súčasníkov? Zamysleli sme sa nad otázkami, ktoré si často kladú bádatelia v súvislosti s pohrebnými rituálmi nesúcimi aj

93 Prvá verzia tohto textu vznikla v roku 2008 v maďarskom jazyku a bola publikovaná v tematickom čísle časopisu *Kisebbségkutatás* venovanému zániku monarchie a situácii na Slovensku. Následne, aj v dôsledku diskusie s Lászlóm Vörösom, sme sa rozhodli štúdiu ešte doplniť, štylisticky aj obsahovo upraviť. Z toho dôvodu sme sa rozhodli modifikovať aj názov textu. Pôvodná štúdia: MICHELA, Miroslav – DEMMEL, József. „Az Apponyi-szerű Krisztus“ és „a Wilson arcú Pilátus“: a komáromi Tuba János végső nyughelye, avagy egy sírkőállítás anatómiája. In *Kisebbségkutatás*, 2008, roč. 17, č. 2, s. 277-301.

94 Dan Sperber definuje kultúrne reprezentácie ako trvácnejšie idey o svete zdieľané väčším počtom ľudí. SPERBER, Dan. *Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations*. In *Man*, New Series, 1985, roč. 20, č. 1, s. 82-85.

95 FÜLÖP, Zsigmond. *A Jókai Egyesület huszonöt éve (1911-1936)*. Komárom: Komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület kiadása, 1937, s. 47-48.

určitý politický obsah: V akom svetle ukážu zosnulého, čo z jeho života vyzdvihnú a čo nevyslovia? Ako môže súvisieť daný rituál s aktuálnymi potrebami a záujmami organizátorov spomienky a spomínajúcich?⁹⁶

Pred tým, než pristúpime k samotnej analýze, sme sa rozhodli venovať priestor aj krátkemu úvodu do dejín Komárna, od druhej polovice obdobia dualizmu až po prvé roky Československej republiky (ČSR). Ukážeme, aké miesto mal v danom prostredí Jókaiho spolok, ktorý bol v celej akcii angažovaný, a priblížime aj niektoré udalosti zo života Jánoša Tubu. Naším cieľom je upozorniť na viaceré historické súvislosti zastávajúce dôležité miesto v rituáloch znovupochovania a odhalenia náhrobného kameňa.

Mesto na Dunaji

Predstavitelia miestnej spoločenskej elity, ktorí písali o dejinách komárňanského regiónu, píšu často o reŕazení nešťastného osudu.⁹⁷ Navzdory tejto nie príliš optimistickej vyhladke bolo Komárno do polovice 19. storočia významným hospodárskym a dopravným centrom.⁹⁸ Radikálne zmeny vo vývoji dopravných štruktúr krajiny však mali z počiatku na toto postavenie negatívny vplyv. Spustením parolodnej dopravy sa dostala do úzadia práca nasádnikov žijúcich z vlečenia lodí proti prúdu rieky a znížil sa aj záujem o produkty komárňanských lodiarskych podnikov.⁹⁹ V revolučnom období 1848 – 1849 utrpelo Komárno veľké škody. Dňa 17. septembra 1848 počas jednej z búrok vypukol veľký požiar, ktorý zničil celé mesto, dokonca aj lode kotviace na Dunaji. Po tejto katastrofe nasledovalo obliehanie v roku 1849, ako aj epidémia cholery.¹⁰⁰ Následne došlo k dlhodobému demografickému regresu. V roku 1840 žilo v Komárne 17 538 obyvateľov, o sedem rokov neskôr ich už bolo 20 660. V roku 1851 však došlo k rapidnému poklesu na 13 000 obyvateľov. Tento výrazný úbytok dokázali dohnať až v 30. rokoch 20. storočia.¹⁰¹ Následkom toho sa

96 Pozri napríklad STEFÁN, Ildikó. Gróf Batthyány Lajos halála és temetése. In *Sic Itur ad Astra*, 1993, č. 2 – 4, s. 6-17; MÁTAY, Mónika. Nekrológ dekonstrukciók. Tamže, s. 18-32; TERNÓCZKY, Krisztina. Halál két nézőpontból – Teleki László öngyilkossága. Tamže, s. 33-42. VARGA, Balázs. Károlyi Mihály újratemetése. Tamže, s. 43-56; KATONA, Csaba. „Ezen gyászünnepélynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...“. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. In *Kisebbségkutatás*, 2007, roč. 16, č. 3, s. 539-562; GERŐ, András. *Képzelt történelem*. Budapest: PolgART, 2004.

97 BOROVSZKY, Samu (ed.) *Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város*. Budapest: Országos Monografia Társaság, 1907, s. 140-144.

98 FÉNYES, Elek. *Magyar Országgnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, zv. 1. Pest: Trattner Károlyi Ny., 1841, s. 130.

99 TAKÁTS, Sándor Komárom és vidéke. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország, Felső-Magyarország*, V/1. Budapest: Magyar Királyi Államnyomda, 1899, s. 236.

100 Tamže, s. 236. V spomínaní Komárňanov však tento rok plný katastrof prekrylo pripomínanie protihabsburského odporu a obrany pevnosti. Porovnaj s: MANNOVÁ, Elena. Nemzeti hősköktől az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In *Regio*, 2002, roč. 13, č. 3, s. 26.

101 FÉNYES 1841, s. 136; FÉNYES, Elek. *Magyar Országgnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*, zv. 1. Pest: Trattner Károlyi Ny., 1851, s. 238; KOVÁCS, Éva. A „házassági piac“ alakulása Komáromban (1900-1940). Az etnikumok közötti kulturális csere „mérésének“ lehetőségei. In HORVÁTH, K. Zsolt – LUGOSI, András – SOHAJDA, Ferenc et al. *Léptékváltó társadalomtörténet: tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest: Hermész Kör; Osiris, 2003, s. 388.

obchod postupne presúval do iných miest. Hlavne do Győru. Tento trend výrazne podporil aj fakt, že jeden z motorov modernizácie a obchodnej dynamiky, železnice, Komárno zďaleka obchádzali. Do mesta dorazili prvé kolajnice až v roku 1885.¹⁰² Výsledkom bol rýchly rozvoj, ktorý spolu so štátnou podporou posunuli Komárno opätovne na pozíciu regionálneho hospodárskeho a dopravného centra. Významným úspechom bolo aj dobudovanie dunajského mosta v roku 1892, vďaka čomu došlo k spojeniu mesta s osadou Új-Szöny ležiacou na pravom brehu Dunaja (teda s dnešným mestom Komárom).¹⁰³

Podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1900 sa 82,7 % obyvateľov mesta hlásilo za Maďarov, 8,1 % za Slovákov, 7,3 % za Nemcov. O desať rokov neskôr sa tento pomer zmenil nasledovne 89,2 % – 3,4 % – 5,6 %. Ďalšiu výraznú zmenu prinieslo sčítanie ľudu v roku 1921, podľa ktorého sa v Komárne hlásilo 76,4 % obyvateľstva za Maďarov, 13,6 % za „Čechoslovákov“ a 4,1 % za Nemcov. Túto zmenu vyvolali dva významné faktory. Jednak presun úradníckej vrstvy hlásiacej sa k maďarskej národnosti na pravý breh Dunaja – do Maďarska a spôsob prevedenia samotného sčítania ľudu. Pritom štvrtina obyvateľov hlásiaca sa k maďarskej národnosti v roku 1910 hovorila viacerými jazykmi. Následne, v roku 1921 bol pri sčítaní ľudu vyvinutý tlak, aby sa pomer počtu obyvateľov naklonil smerom k „Čechoslovákom“. Zároveň štatistický počet obyvateľov maďarskej národnosti klesol aj v dôsledku zavedenia novej kategórie židovskej národnosti.¹⁰⁴

Po prvej svetovej vojne sa Komárno stalo miestom vojensko-politických stretov. Najprv mesto ovládla Károlyiho Maďarská národná rada, potom československé légie, ktoré neskôr bojovali aj s Červenou armádou Maďarskej republiky rád.¹⁰⁵ Až po júni 1919 sa začal postupný proces konsolidácie v rámci ČSR. Ten však neprebíhal bez napätia. Spočiatku bolo Komárno pod kontrolou armády, ktorá komunikovala so 16-členným mestským výborom. Primátorom sa stal dr. Ferenc Szijj a funkciu vykonával v období rokov 1920 – 1923. Z hľadiska nášho príbehu je dôležité upozorniť, že bol zároveň aj predsedom Jókaiho spolku. Po prevrate museli štátni zamestnanci, ktorí si chceli zachovať zamestnanie, zložiť prísahu vernosti republike a zaviazat sa, že do roka sa naučia štátny jazyk. Do roku 1923 vymenovávali úradníkov miestnej samosprávy župani, pričom v tomto roku sa dostalo Komárno pod správu Bratislavskej župy a stalo sa sídlom okresu. Za primátora bol zvolený socialista György Csizmazia, čím sa ukončilo prechodné obdobie a došlo k stabilizácii československej štátnej moci.¹⁰⁶

Po zániku Uhorska, resp. vzniku ČSR, sa v rámci maďarskej komunity na Slovensku objavili dve zásadné stratégie vzťahujúce sa k novej štátnej moci, ktoré je možno

102 KOVÁCS 2003, s. 370.

103 TAKÁTS 1899, s. 236.

104 KOVÁCS 2003, s. 371-374 a 388. K problematike disimilácie židovskej komunity v medzivojnovom období viď. napr. KOVÁCS, Éva. *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918-1938)*. Somorja; Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet; Lilium Aurum, 2004.

105 FÜLÖP 1937, s. 30-32.

106 O tomto bližšie MÁCZA, Mihály. *Az impériumváltás és következményei Komáromban (1919-1938)*. In *Limes*, 2004, roč. 17, č. 3, s. 114-119.

zjednodušene nazvať ako odmietavý – negatívny a kooperatívny postoj.¹⁰⁷ Obyvateľstvo Komárna prejavovalo pomerne často svoj nesúhlas so vzniknutým stavom.¹⁰⁸ Boli pripomínané vybrané historické príbehy, vyzdvihovali negatívne skúsenosti a stereotypy, prerazované tak, že prepájali udalosti z blízkej aj vzdialenej minulosti so súčasnosťou. Následkom zmeny hraníc, keď sa obyvateľstvo mesta ocitlo neočakávané mimo hraníc materského/národného štátu, došlo aj k zmenám v spoločenských vzťahoch. Z nedávno dominujúcej národnej komunity sa stala menšinová. Pre dobový politický diskurz je charakteristické, že jednotliví aktéri vyjadrovali svoje názory v mene celej komunity – v tomto prípade všetkých Maďarov alebo napríklad v prípade ľavicovo orientovaných agitátorov – v mene všetkých proletárov. Predstavu jednotného národného spoločenstva do veľkej miery sprostredkovali aj pripomínané udalosti odkazujúce na symbolické a historické kontexty Maďarstva. Z tohto hľadiska boli významné napríklad oslavy sv. Štefana, ktoré sa v Komárne konali do roku 1924 v demonštratívnom duchu. Obchodníci zatvárali svoje podniky, obyvateľstvo sa zdržiavalo práce a zúčastňovalo sa omši. Aj na základe sviatočného oblečenia bolo na prvý pohľad zrejmé, že sa v meste deje niečo dôležité.¹⁰⁹ Podobný charakter malo aj pripomínanie revolúcie 1848 – 1849, ktorá predstavovala jeden zo základných pilierov maďarského národného príbehu.¹¹⁰ Verejnosti ju na hlavnom námestí pripomínala aj socha generála Klapku, ktorá po vzájomnom kompromise medzi štátnymi úradmi a miestnou elitou nebola z pôvodného miesta odstránená. Došlo však aj k reinterpretácii jej symbolického významu. Elena Mannová upozornila, že zostala symbolom boja o národnú nezávislosť, ale už v novom kontexte československého štátu.¹¹¹ Voči symbolom nového štátu sa obyvateľstvo mesta stávalo zdržanlivo a odmietavo. Prejavovalo sa to napríklad vyhýbaním sa účasti na rôznych štátnych oslavách, resp. v demonštratívnom správaní sa, keď verejne vyjadrovali pohrdanie voči symbolom a oslavám československej štátnosti.¹¹²

107 K tomu tiež SIMON, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 511-530. K tomu v širšom kontexte pozri: BÁRDI, Nándor – FEDINEC, Csilla – SZARKA, László (eds.) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Boulder: Social Science Monographs, 2011.

108 Bližšie: KOVÁCS, Éva. Határváltó diskurzusok: Komárom 1918-22, 1938. In: BÁRDI, Nándor (ed.) *Konfliktusok és kezelések Közép-Európában. Technikák és hagyományok*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000, s. 186-194; BESE, László. Az államfordulat Komáromi eseményeinek visszatükröződése a helyi sajtóban (1918–1920). In *Eruditio-Educatio*, 2009, roč. 4, č. 4, s.7-26.

109 ŠANR, f. Policajný kapitanát Komárno (PK KN), k. 2, Situačná správa z augusta 1924; MICHELA Miroslav. Percepcia svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období. In HLAVÁČKA, Milan – MARÉS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.) *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011, s. 218-243.

110 SIMON, Attila. Maďarská komunita, štátna moc a 15. marec v období prvej Československej republiky. In MACHO, Peter a kol. *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava: Historický ústav SAV 2012, s. 95-107.

111 MANNOVÁ Elena. Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí: Maďari v Komárne a Lučenci (1918-1938). In Peter SALNER – LUTHER, David (eds.) *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2001, s. 122-123.

112 ŠANR, f. PK KN, k. 18, 1500. Hlásenie hlavného policajného komisára z 30. októbra 1928; Tamtiež, k. 13, Hlásenie hlavného policajného komisára zo 7. novembra 1928; Tamtiež, k. 1, Situačná správa z novembra 1923. K tomu tiež MANNOVÁ 2001, s. 126-127.

Prevrat znamenal aj nové hospodárske výzvy a komplikácie, keďže došlo k narušeniu fungujúcich ekonomických sietí a mesto prišlo aj o najväčší priemyselný podnik – zbrojovku. Komárno ostalo provinčným, ale pohraničným mestom. Vzrástla nezamestnanosť. Museli hľadať nové možnosti a trhy, čo neľahčovala ani konkurencia českých veľkopodnikov. Zároveň vzrástol význam prístavu, ktorý bol po bratislavskom druhým najväčším. Na rozvoj regiónu mala vplyv aj pozemková reforma a prílev nových úradníkov a kolonistov, následkom čoho došlo k zmenám v národnostnej štruktúre. Ako vážny ukazovateľ vystupuje aj fakt, že značnej skupine obyvateľov Komárna, prevažne zo vzdelanej strednej vrstvy, sa nepodarilo získať štátne občianstvo (podľa sčítania obyvateľstva z roku 1921 išlo o 834 ľudí, väčšinou maďarskej národnosti). Z hľadiska distribúcie tovarov zohral významnú úlohu fakt, že hranica s Maďarskom bola následkom vojenských operácií uzavretá. Až na začiatku roku 1920 došlo k vytvoreniu malého pohraničného styku. Pritom viacerí Komárňania vlastnili na druhej strane Dunaja pozemky – napríklad vinice. Napriek spomenutým zmenám bolo Komárno považované za významné politické a kultúrne centrum Maďarov v ČSR.¹¹³

Na konci 80. rokov a na začiatku 90. rokov 19. storočia vznikli v Komárne dve významné kultúrne inštitúcie, Župná a mestská muzeálna spoločnosť a mestský Vzdelávaci spolok, ktoré sa 5. marca roku 1911 zlúčili do Jókaiho spolku.¹¹⁴ Medzi základné úlohy a ciele spolku patrilo: „rozširovanie národného vzdelávania, oboznamovanie s maďarskou literatúrou, jej rozvoj a šírenie, udržiavanie múzea v Komárne, rozvíjanie jeho zbierok a ich vedecké spracovanie, podpora národne orientovaných umeleckých odvetví a ich popis“, ako aj „vytvorenie domova pre verejnú knižnicu a múzeum v rámci Komárňanskej župy [...], čo najskoršie postaviť sochu Jókaiho, založenie stáleho divadelného súboru.“¹¹⁵ Toto lokálne združenie zohrávalo v kultúrnom a spoločenskom živote mesta dôležitú úlohu aj po roku 1918. Nakoľko v ČSR nebolo možné verejne oslavovať maďarské národné sviatky, oslavy sa preto konali na pôde spolkov a kostolov.¹¹⁶ Spolky tak zohrávali významnú úlohu v produkcii a distribúcii spoločenských vzťahov a kultúry.

K oživeniu spolkového života došlo v Komárne na jeseň 1919. Popri maďarských a židovských spolkoch, ktoré v meste dominovali, sa objavili aj československé spolky a organizácie. Ich vplyv a pôsobnosť – keďže pôsobili aj ako záujmové organizácie – sa neprejavili len pri formovaní hodnôt a názorov na kultúru, ale, prirodzene, aj v ekonomickej sfére a v politike. Podpora a účasť spolkových podujatí posilňovala súdržnosť a vedomie spolupatričnosti zúčastnených. Spolky fungovali aj ako nacionálne, religiózne, spoločenské, regionálne a záujmové platformy, pričom práve pre obdobie prvej

113 K problematike rozdelenia mesta podrobnejšie: SIMON, Attila. Kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által kettéosztott Komárom a két világháború között. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011, roč. 13, č. 2, s. 87-99.

114 BOROVSZKY 1907, s. 377. K tomu tiež: SZÉNÁSSY, Zoltán. *A Jókai Egyesület 100 éve*. Komárno: Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület, [b. r.].

115 Podľa: FÜLÖP 1937, s. 8.

116 MANNOVÁ 2002, s. 36-37.

republiky je charakteristický výrazný nárast ich činnosti.¹¹⁷ V tomto ohľade nám ako zaujímavý príklad môže poslúžiť spor, ktorý vznikol v súvislosti so vztýčením štátnej vlajky na budove Jókaiho spolku, resp. v súvislosti s oslavami narodenín prezidenta Tomáša G. Masaryka.¹¹⁸ Po dlhej debate predstavitelia spolku rozhodli, že československú štátnu zástavu na svojej budove nevyvesia.¹¹⁹ Týmto postojom vyjadrili verejne aj nesúhlas so status quo. Spolok sa zároveň snažil posilňovať lokálnu maďarskú komunitu organizovaním kultúrnych podujatí, prednášok a predovšetkým koncertov vážnej hudby. Popri týchto aktivitách sa neustále angažoval vo veci postavenia sochy komárňanskému rodákovi a významnému maďarskému spisovateľovi Mórovi Jókaimu.¹²⁰ Na ilustráciu spoločenskej skladby a lokálneho vplyvu tejto kultúrnej inštitúcie slúži aj údaj, že k 1. januáru 1921 mal spolok 617 členov, viacerí z nich boli v príbuzenskom vzťahu, pričom značná časť z nich pochádzala z mestskej elity. Išlo zväčša o miestnu inteligenciu, lekárov, obchodníkov, učiteľov, statkárov, právnikov, riaditeľov podnikov, úradníkov atď.¹²¹ V minulosti bol počet členov vyšší, no hneď po zavedení štátnych hraníc prišiel spolok o 152 členov. Z hľadiska jeho politickej profilácie v danom období je potrebné spomenúť, že členovia aktívne participovali aj na organizácii Maďarského ľudového zväzu na Slovensku (Szlovenszkói Magyar Népszövetség), ktorého tajomníkom sa stal práve János Tuba. Išlo o nadstranickú politickú organizáciu, ktorá mala zastupovať maďarskú kresťanskú opozičnú platformu. Aktivity zväzu boli úzko koordinované aj s budapeštianskym ministerstvom zahraničných vecí a československé úrady jeho aktivity potierali.¹²²

János Tuba

Pri písaní historicky verného životopisu by sme sa nemali vyhnúť otázke, či je možné zachytiť danú osobnosť zo zorného uhla jej jednotlivých sociálnych rolí, či období života, či vôbec existuje istá nadčasovo platná podoba akejkoľvek osobnosti.¹²³ V tomto prípade to však máme o niečo jednoduchšie, nakoľko našim cieľom nie je napísať životopis. Budeme sa venovať len vybraným verejným rolám, ktoré zohrali úlohu v pokuse o jeho sakralizáciu, ako miestnej a zároveň aj celoštátne uznávanej osobnosti zosobňujúcej osud celé-

117 Viď MANNOVÁ 2001, s. 135-136; PODOBA, Juraj. Etnická identita, menšinové elity a etnický konflikt: súvislosti a determinanty. In KILIÁNOVÁ, Gabriela (ed.) *Identita etnických spoločenských skupín. Výsledky etnologickej výskumov. Etnologické štúdie 5*. Bratislava: Ústav etnológie SAV; Slovak Academic Press, 1998, s. 83-92.

118 Podrobnejšie viď MOTAJOVÁ 2006, s. 303-316.

119 ŠANR-KN, f. J. Alapy, k. 8, 605. Zápisnica zo 4. marca 1920.

120 Tamže, 730. Zápisnica z 15. valného zhromaždenia Jókaiho spolku z dňa 27. mája 1925.

121 Tamže, 620, Zoznam členov Jókaiho spolku z 1. januára 1921.

122 K tomu bližšie ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződé. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938*. Galánta; Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet; Liliium Aurum, 2002, s. 67-71; ANGYAL, Béla (ed.) *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez. 1919-1936*. Somorja; Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Liliium Aurum, 2004, s. 94-96 a 106-113.

123 KÖVÉR, György. Biográfia és történetírás. In KÖVÉR, György. *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 2002, s. 402-409.

ho maďarského spoločenstva. Jeho verejné pôsobenie a významné činy nám poskytujú historické podklady, ktoré mali túto osobnosť reprezentovať v budúcnosti. Organizátori spomienkového aktu ponúkli práve tie epizódy Tubovho životopisu, ktoré považovali za dôležité aj z pohľadu jeho sakralizácie. Slávnostné prejavy tak neboli orientované len na uctenie si zosnulého a minulosť. Predstavovali zároveň výzvu do budúcnosti. Voľba tém a zápletiak je súčasťou každého verejného aktu spomínania. Nemáme však v pláne porovnávať a hľadať, v ktorých bodoch sa pohľady na Tubu líšia, ani analyzovať pohľady súčasníkov a historikov na jeho aktivity. Naším cieľom je ukázať, aký odkaz ponúkli organizátori celej akcie verejnosti.

Notár so zlatým perom

Takto nazval Tubu miestny archivár a významný spolkový funkcionár Gyula Alapy v slávnostnej reči počas odhalenia pomníka.¹²⁴ Tuba sa narodil roku 1855 v Komárne a „čestné povolanie jeho otca, dôstojného pána Samuela Tubu, označovala zlatá rybka na priečelí domu.“¹²⁵ Bol teda prvogeneračným intelektuálom, nakoľko po ukončení tunajšieho kolégia reformovanej cirkvi pokračoval v štúdiu na kolégiu reformovanej cirkvi v Pápe a stal sa právnikom. Tam si našiel aj manželku Ilonu rodenú Takácsovú. Po návrate do rodného mesta získal v roku 1878, už ako 23-ročný, pozíciu pomocného notára. O šesť rokov nato sa stal župným notárom. Počas troch desaťročí bol voleným členom mestského výboru a výrazne sa angažoval aj v školských záležitostiach.¹²⁶

Z hľadiska dejín mesta je dôležité, že v pozícii notára rokoval s ministrom dopravy Gáborom Barossom vo veci trvalého železného mostu v Komárne¹²⁷ a v roku 1891 bol iniciátorom a riaditeľom župnej priemyselnej a hospodárskej výstavy. Od roku 1892 bol riaditeľom Komárňanskej krajinskej sporiteľne. Na základe dobových informácií možno dôjsť k poznaniu, že Tuba prevzal vedenie stagnujúcej finančnej inštitúcie s klesajúcim výnosom, avšak pod jeho vedením došlo k zlepšeniu situácie.¹²⁸ Zásluhy si pripísal aj pri budovaní lokálnej železničnej trate Komárno – Gúta (dnes Kolárovo).¹²⁹ Jeho postavenie v štátnych službách mu umožňovalo vystupovať vo veciach investícií do infraštruktúry v pozícii sprostredkovateľa medzi mestom a štátom.

124 ŠANR-KN, OF J. Alapy, k. 8, 648. Prejav Gyula Alapyho pri príležitosti odhalenia náhrobného kameňa 7. júna 1925.

125 FÜLÖP, Zsigmond. *Tuba János emlékezete*. Komárom: Spitzer Sándor Könyvkiadó Vállalata, 1925, s. 6.

126 Tamže, s. 6-19.

127 *Komáromi Lapok*, 21. jún 1919, č. 21.

128 AMBRUSTER, Jakab – G. NAGY, Sándor (eds.) *Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. (Horvát-Szlavon országgal), 1891-1892*. Budapest: 1891, s. 252-253; AMBRUSTER, Jakab – NAGY, G. Sándor (eds.) *Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. (Horvát-Szlavon országgal). 1892-1893*. Budapest: 1892, s. 259-260; G. NAGY, Sándor (ed.) *Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv 1897-1898*, zv. 1. Budapest: 1897, s. 338-339; G. NAGY, Sándor (ed.) *Mihók-féle Magyar Compass. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv 1907-1908*, zv. 1. Budapest: 1907, s. 579-580.

129 FÜLÖP 1925, s. 15-17.

Tuba zohral významnú úlohu aj pri zriaďovaní škôl v Komárne,¹³⁰ taktiež pri založení miestneho zväzu priemyselníkov, a čo je z hľadiska nášho príbehu dôležité, vzniku Jókaiho spolku, ktorému spolupredsedal.¹³¹

Po získaní pozície v mestskom zastupiteľstve sa pustil do ďalšieho výrazného projektu. Hoci odborná literatúra sa tomuto momentu príliš nevenuje, posilnenie jeho verejnej pozície mohla ovplyvniť i skutočnosť, že krátko po návrate do rodného mesta, od roku 1880, mal prakticky až do svojej smrti veľký vplyv na miestnu tlač. V Komárne už predtým vznikli pokusy vytvoriť lokálnu tlač, avšak tieto neboli príliš úspešné. Napokon sa v roku 1876 podarilo obnoviť noviny *Komárom*, ktoré si získali stabilnú čitateľskú základňu. Išlo o pomerne úspešné periodikum, až kým v roku 1880 Tuba nezačal vydávať vlastný kresťansky orientovaný politický týždenník *Komáromi Lapok* (Komárňanské listy), ktorý už po polroku pohltil *Komárom*.¹³² Tuba v nich pôsobil v pozícii zodpovedného redaktora (1880 – 1884 a 1892 – 1896), redaktora (1892 – 1897), šéfredaktora (1896 – 1907) a predovšetkým bol od roku 1886 až do svojej smrti ich vlastníkom.¹³³ S redaktorskou činnosťou sa definitívne rozlúčil v roku 1919, keď sa vzdal aj pozície vedúceho týždenníka. Ako hlavný dôvod tohto rozhodnutia uviedol záujem stiahnuť sa z verejného života.¹³⁴ *Komáromi Lapok* zohrali pravdepodobne veľkú úlohu v tom, aby sa Tubove aktivity v prospech mesta dostali do povedomia širšej verejnosti a poslúžili mu aj v čase trojnásobnej úspešnej kandidatúry do parlamentu v Budapešti. Netvrdíme, že by týždenník slúžil len ako „hlásna trúba“ Jánosa Tubu, ktorý do neho prispieval článkami. Ale fakt, že mal priamy prístup k tomuto masovokomunikačnému médiu, vplýval na jeho prezentáciu pred verejnosťou. Mal k dispozícii priestor na publikovanie vlastných názorov, resp. redaktori sa mohli priamo z prvej ruky dozvedieť o jeho verejnom účinkovaní.

Poslanec parlamentu

V januári 1892 sa konali parlamentné voľby, v rámci ktorých sa za Komárno proti sebe postavili dvaja kandidáti: Elek Győry proklamujúci sa za zástupcu Strany nezávislosti a provládne orientovaný Mór Jókai, zastupujúci Liberálnu stranu. Významný spisovateľ Jókai sa však 24. januára zo zdravotných dôvodov vzdal svojej kandidatúry a na jeho miesto nastúpil Tuba, ktorý v sobotu 28. januára s malou prevahou zvíťazil. Po získaní parlamentného mandátu *Komáromi Lapok* zverejnili Jókaiho blahoprajný telegram: „*Poslancovi Jánosovi Tubovi do Komárna. Prijmi moje úprimné blahoželenie k Tvojmu zvoleniu. Pozdravuje Ťa celá rodina. Nech žije a rozkvitá naše liberálne Komárno!*“¹³⁵ Išlo o zaujímavý úspech, keďže volebné

130 K tomu viď napr. TUBA, János. *Indítvány a főgymnasium létesítése iránt újabb mozgalom megindítása tárgyában. Komárom szab. Kir. Város közgyűléséhez benyújtja: Tuba János*. Komárom: Spitzer Sándor, 1907.

131 FÜLÖP 1925, s. 20.

132 SZÉNÁSSY, Árpád. *A komáromi hírlapírás kétszáz éves története, 1789-1989*. Tatabánya: Komárom-Esztergom M. Önkormányzat, 1994, s. 57.

133 Tamže, s. 47-49 a 56-66.

134 *Komáromi Lapok*, 4. január 1919, s. 4-5.

135 *Komáromi Lapok*, 1892, č. 5, s. 1-4.

výsledky v regióne dovtedy nahrávali Strane nezávislosti, čo sa prejavilo aj tým, že zvyšné volebné obvody župy v tom roku podporili zástupcov tejto strany.¹³⁶

Následne Tuba zastupoval mesto Komárno vo vládnej strane počas troch volebných období (1892 – 1905). V poslaneckom almanachu Alberta Sturma sme v tomto kontexte nezachytili nejakú výraznejšiu aktivitu. O činnosti Jánosa Tubu sa dozvieme len toľko, že od začiatku podporoval Liberálnu stranu a bol členom správneho výboru.¹³⁷ Je však známe, že v pozícii poslanca zastupoval Komárno na mnohých reprezentatívnych podujatiach. Spomedzi nich spomenieme tri: pohreby známeho obrancu Komárna Györgya Klapku a spisovateľa Móra Jókaiho, ku ktorým sa ešte vrátime v nasledujúcej kapitole a spomienkovú oslavu pri príležitosti storočnice narodenia politika Ferenca Deáka, kde, podobne ako v prvých dvoch prípadoch, vystúpil aj so slávnostným prejavom.¹³⁸

Po politickej kríze v roku 1905 už viac nezasadol do poslaneckých radov, hoci bol aktívnym členom Národnej strany práce Istvána Tiszu a predtým dokonca spoluzaložil Národný spoločenský kruh, z ktorého strana vznikla.¹³⁹ Zo súkromnej korešpondencie vyplýva, že bol vo veľmi dobrom vzťahu aj so samotným predsedom strany Tiszom.¹⁴⁰

Reprezentant myšlienky maďarského kultúrneho národa

Pripomínanie vybraných osobných kontaktov a aktivít Jánosa Tubu, poukazuje na jeho spoločenskú pozíciu ako významného predstaviteľa maďarskej/uhorskej kultúry ako takej, zdôrazňuje úspechy modernizácie z čias dualizmu, ale aj aktuálny stav menšinového postavenia. Z pohľadu československej vládnej moci sa Tuba mohol javiť ako zástupca koncepcie maďarskej kultúrnej nadradenosti, keďže udržiaval pevné vzťahy s dobovými, ale i všeobecne známymi predstaviteľmi maďarského kultúrneho života. Napríklad s Ottom Hermanom sa zoznámil pravdepodobne v auguste roku 1883, keď tento polyhistor hľadal v Komárne materiál ku svojej knihe o rybárstve.¹⁴¹ Priateľské vzťahy udržoval aj s maliarom Árpádom Feszty. O vzťahu s najznámejším komárňanským rodákom Mórom Jókaim písal aj sám Tuba. Pravdepodobne mal naň vplyv aj Feszty, ktorý bol Jókaiho zaťom a býval s ním v jednom dome v Budapešti. Tuba spomína, že práve počas nespočetných návštev v tomto dome sa ich vzťah zmenil na priateľstvo.¹⁴²

Pri odhaľovaní Tubovho náhrobku hlavný rečník Gyula Alapy explicitne pripomenul len Jókaiho, keď výrokom: „*azda práve v Jókaiho lavici, v kolégiu na Szombatího ulici,*

136 Tamže, č. 4, s. 1-3.

137 STURM, Albert (ed.) *Országgyűlési almanach, 1892-1897. Rövid életrajzi adatok a főrendház és a képviselőház tagjairól.* Budapest: A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1892, s. 338; STURM, Albert (ed.) *Országgyűlési almanach, 1897-1901. Rövid életrajzi adatok a főrendház és a képviselőház tagjairól.* Budapest: A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1897, s. 370.

138 TUBA, János. *Ünnepi beszéd. Deák Ferencz születése századik évfordulója alkalmából Komárom szab. Kir. Város törvényhatósági bizottságának 1903. okt. 17-én tartott díszközgyűlésén.* Komárom: Spitzer Sándor, 1903.

139 HORÁNSZKY, Lajos: *Tisza István és kora*, zv. 1. Budapest: Tellér kiadó, [b. r.], s. 665.

140 OSzK Kézirattár, Fond 37/41, List Jánosa Tubu Istvánovi Tiszovi z 5. augusta 1914. Odpoved: *Gróf Tisza István Összes Munkái. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött üzenetek, egyes előterjesztések 1914 júniustól december végéig*, zv. 4/2. Budapest: MTA; Franklin-Társulat, 1924, s. 48.

141 FEHÉRVÁRY, Magda. Herman Ottó komáromi kapcsolatairól. In *Honismeret*, 1985, roč. 13, č. 4, s. 6-8.

142 TUBA, János. „Jókai és Komárom.” Emlékeimből. In *Komáromi Lapok*, č. 10, 9. marca 1918.

sa učil *spoznávať písmeňá*“, prepojil spomínanie na Tubu s už rozvinutým Jókaiho kultom.¹⁴³ Vzťah Jókaiho a Tubu zachytil aj Kálmán Mikszáth, keď spomína na veľkolepý spisovateľov pohreb v roku 1904: „*Celý rad rečníkov vystúpil na dvore múzea, ako aj pri otvorenom hrobe, no aby nechýbalo už nič, čo by padlo dobre zosnulému, ako posledný rečník vystúpil János Tuba z Komárna, ktorý so sebou priniesol aj za debničku komárňanskej zeme, ktorú dali do hrobu. Napokon naň navrstvili zem a na tom mieste, kde vysypali zem z Komárna, vznikol malý kopček. Obrovský vrch sa stratil na inom mieste.*“¹⁴⁴ Toto symbolické gesto a prejav lokálpatriotizmu Tuba neurobil na verejnosti po prvý raz. Rovnako sa zachoval aj dvanásť rokov predtým, pri príležitosti pohrebu Györgya Klapku. Aj v tomto prípade išlo o postavu patriacu do hrdinského panteónu maďarských/uhorských národných dejín. Na tejto udalosti zastupovali mesto primátor József Tátray a Tuba, ktorý bol, podobne ako aj na Jókaiho pohrebe, prítomný ako poslanec uhorského parlamentu. Po smútočnom prejave vysypal na rakvu obrancu a veliteľa komárňanskej pevnosti zeminu, ktorá bola špeciálne pre túto príležitosť nazbieraná zo zemného valu pevnosti. Následne inicioval zbierku na postavenie sochy generála Klapku a sám toto dielo sochára Józsefa Rónu aj odhalil.¹⁴⁵

Vedúca osobnosť maďarskej národnostnej menšiny

Toto pomenovanie pochádza od významného člena i autora dejín Jókaiho spolku a zároveň odkazuje aj na kontinuitu Tubových politicko-kultúrnych aktivít v prospech Maďarstva.¹⁴⁶ Vplyvom geopolitických zmien po prvej svetovej vojne vyvstala potreba prebudovania regionálnych politických a kultúrnych štruktúr. V tomto procese zohrali významnú úlohu osobnosti zastávajúce vysoké štátne funkcie za čias dualizmu. Okrem skúseností a vážnosti v domácom prostredí disponovali lokálnymi kontaktmi aj konexiami v Budapešti. Bývalé centrum zalitavskej časti monarchie predstavovalo aj v novej situácii významné miesto a činnosť menšinových politických subjektov bola výrazne determinovaná aj svojím vzťahom k budapeštianskej vládnej politike. Pritom nepredpokladali dlhú existenciu ČSR, ktorú vnímali ako umelý štátny útvar.¹⁴⁷

Komárno sa po prevrate vyprofilovalo ako jedno z významných politických centier Maďarov. V situácii, keď dochádzalo k upevňovaniu vnútro- aj zahraničnopolitického postavenia republiky, došlo k organizovaniu opozičných maďarských kresťanských strán. Významnú úlohu v tomto smere zohral aj János Tuba. Napriek tomu, že sa už v roku 1918 rozhodol skončiť s verejnou činnosťou, stal sa zakladajúcim členom a jednou z hlavných osobností Maďarskej národnej strany, ktorá vznikla v roku 1920. Táto strana a jej rozhodujúce osobnosti stáli na čele hnutia namiereného proti celistvosti ČSR. Kľúčová

143 ŠANR-KN, OF J. Alapy, k. 8, 648, Prejav Gyulu Alapyho pri príležitosti odhalenia náhrobného kameňa 7. 6. 1925.

144 MIKSZÁTH, Kálmán. *Jókai Mór élete és kora. Mikszáth Kálmán összes művei*, 2/19. Budapest: Akadémiai, 1960, s. 184. O tejto udalosti informovali aj noviny: „*János Tuba vhodil do otvoreného hrobu zem zo záhrady rodného domu, dovezenú hlavným rabinom Schnitzerom.*“ In *Komáromi Lapok*, 1904, č. 20, s. 2.

145 FÜLÖP 1925, s. 18; SZÉNÁSSY 1992, s. 170.

146 FÜLÖP 1937, s. 47.

147 K tomuto bližšie napr. ANGYAL 2002, s. 39-56.

rolu v ňom zohrával bývalý župan a predseda strany, barón István Kürthy.¹⁴⁸ Organizácia politických strán bola do veľkej miery urýchlená po tom, ako boli na 18. apríla 1920 v republike vypísané parlamentné voľby. V nich zvíťazili socialisti. Aj v Komárne získali 57 % hlasov, pričom maďarské opozičné strany volilo 35,22 % voličov. V tomto kontexte je dôležité spomenúť, že v posledných dňoch volebnej kampane štátne orgány zakázali Maďarskú národnú stranu. Po podpise Trianonskej mierovej zmluvy sa maďarskí opoziční politici pokúsili vytvoriť spoločnú nadstranícku platformu v podobe Maďarského ľudového zväzu. Jeho cieľom bolo zachovávať maďarskú národnú identitu a presadzovať záujmy maďarskej komunity v ČSR. Tuba v ňom zastával pozíciu prvého tajomníka, a tak sa až do smrti podieľal na politickom živote Maďarov na Slovensku.¹⁴⁹

Náhrobok, ktorý mal spojiť mesto a národ

Trúchlenie bolo v Uhorsku v čase neoabsolutizmu často politicky inštrumentalizované ako forma odporu voči štátnej moci. Stačí spomenúť pohreby grófa Istvána Széchenyiho a Gézu Forinyáka.¹⁵⁰ Téma smrti bola súčasťou komunikácie, ktorá fungovala podobne aj v prípade odhalenia pomníka Jánosa Tubu. Hoci v prípade Československa nemožno ani zďaleka hovoriť o podobnom neoabsolutistickom systéme vlády a nedemokratickom prostredí. Zároveň však boli zmeny po roku 1918 vnímané ako ohrozenie kolektívnych práv a identity Maďarov, čo bola v danom období veľmi citlivá téma. V tomto smere ako silný prejav miestnej aj národnej solidarity možno interpretovať pohreb miestneho rybára zabitého začiatkom roku 1919 československou pohraničnou strážou, na ktorom sa zúčastnilo veľa obyvateľov Komárna. Účasťou nevzdali len úctu mŕtvemu, ale demonštrovali aj svoj negatívny vzťah k status quo.¹⁵¹ Významným miestom spomínania sa stal aj masový hrob padlých komunistických gardistov, ktorí sa 1. mája 1919 rozhodli zaútočiť na mesto vo viere, že aj v Československu čoskoro vypukne bolševická revolúcia. Táto akcia však nebola úspešná. Je len charakteristické, že táto udalosť bola zásadne inak interpretovaná. V dobovom československom diskurze ide o hrdinský akt obrany národného územia, ktorý je v lokálnom maďarskom prostredí vnímaný ako smutný, čierny deň. Pri masovom hrobe sa pravidelne zastavoval aj prvomájový sprievod organizovaný komunistickou stranou.¹⁵²

Nový režim nevítal s nadšením verejné oslavy maďarských národných sviatkov. Považovali ich za protištátne. Z toho dôvodu vzrástol aj význam spolkov, ktoré si za cieľ kládli pestovanie národného povedomia. Ako sme už upozornili, v Komárne zohrával v tomto smere významnú rolu Jókaiho spolok a jeho sídlo v centre mesta – tzv. Kultúrpalota (Palác kultúry). Práve na pôde tejto inštitúcie začali organizovať aj prípravu spomienkovej udalosti.

148 Tamže, s. 44-56.

149 Tamže, s. 67-71.

150 K dobovej politike pamäti pozri GERÓ 2004.

151 MANNOVÁ 2001, s. 118.

152 SIMON 2011, s. 97-98; BESE, László. *Egy komáromi május 1. A szigetesi csata elfelejtett története*. Diplomová práca. Pedagogická fakulta Univerzity Jánosa Selyeho v Komárne, 2011.

Slávnostný program sa začal slávnostným zhromaždením v budove spolku. Jeden z jeho významných predstaviteľov a Tubov priateľ, Zsigmond Fülöp, tam predstavil „duchovný portrét“ zosnulého. Následne bol popoludní odhalený aj jeho náhrobný kameň na miestnom cintoríne.¹⁵³

Napriek tomu, že János Tuba skonal 17. septembra 1921, príbeh jeho náhrobku prešiel určitou genézou, o ktorej sa zachovalo aj niekoľko prameňov v archíve spolku. Prvý je z 8. júna 1923 a je správou maliara Endre Komáromiho Kacza, ktorý bol poverený nájsť v Budapešti vhodného umelca na vytvorenie náhrobku. Adresovaný je bývalému primátorovi Ferencovi Szíjjovi a oboznamuje ho, že sa mu v Budapešti podarilo dohodnúť so sochárom Károlyom Székelyom, zatiaľ čo ostatní oslovení umelci neprijali ponuku pre nízky honorár. Aj druhý list je súčasťou korešpondencie spomenutých pánov. Kacz v ňom popisuje a vysvetľuje návrh náhrobku a uisťuje sa, či sochár môže začať s prácou. Tretí list je zo 7. júla 1923. Obsahuje návrh náhrobku od významného sochára Györgya Zalu, ktorý má byť vyhotovený z umelého kameňa a financovaný zo zbierky, ktorú by zabezpečili inštitúcie blízke Tubovi. Pritom už v prvom liste Kacz píše o Zalovom návrhu ako o zamietnutom. Ako vyplýva z ďalšieho listu datovaného na 25. október 1924, práca na náhrobku sa oneskorila, pričom z tohto listu vyplýva, že na náhrobku pracoval tretí umelec a jeho súčasťou bude fadruszovský reliéf Krista. Okrem toho sa zachovalo niekoľko dokumentov z leta roku 1925 súvisiacich s exhumáciou a požiadavkou slávnostne odhaliť náhrobok. Tematický materiál uzatvára písacím strojom napísaný text slávnostného prejavu Gyulu Alapyho, ktorý predniesol pri odhaľovaní náhrobku a v našom príbehu predstavuje významný až kanonický text.

Sochári, návrhy a samotný náhrobok

V spomenutej korešpondencii sa v súvislosti s vytvorením náhrobku Jánosa Tubu vyskytujú mená dvoch umelcov. Prvým je tzv. milénarný sochár – György Zala. Prečo by však vyhladávaný umelec zvučného mena, ktorý v predchádzajúcom desaťročí skrášil verejné priestranstvá hlavného mesta, prijal zákazku, ktorá by mu pravdepodobne neprinesla veľký honorár? Podľa nášho názoru sa to nedá vysvetliť len lokálnym významom osobnosti Jánosa Tubu. Zala bol osobným priateľom zosnulého. Informácie o ich spolupráci nachádzame aj pri príležitosti vytvorenia komárňanského pomníka generálovi Klapkovi. Jeho postavenie inicioval a riadil Tuba, ktorý bol spolu so Zalom členom výboru posudzujúceho predložené návrhy. Mimochodom, Zala bol aj autorom viacerých reprezentatívnych náhrobkov, do ktorých bola vkomponovaná sklonená ľudská postava.¹⁵⁴ Zamietnutie jeho návrhu mohlo byť odôvodnené práve náročnosťou jeho diel a tým, že si zadávatelia objednávky nemohli dovoliť náhrobok s figurálnou sochou.

Druhým zmieňovaným umelcom bol Károly Székely. Zo zachovaných dokumentov nevieme presne posúdiť poradie návrhov, ale to pre nás nie je podstatné. Dôležitý je však samotný návrh náhrobku a zároveň to, čo mal symbolicky zobraziť. Jeho návrh sa nám

153 FÜLÖP 1937, s. 47. Spomenutý prejav bol pravdepodobne podobný Tubovmu životopisu vydanému v roku 1925. FÜLÖP 1925.

154 BORBÁS, György. *A millennium szobrása: Zala György, 1858-1937*. Budapest: Kossuth, 1999, s. 96-102.

zdá veľmi zaujímavý, keďže predstavuje aj jeden z významných diskurzov o konci Uhorska a Trianone. V podaní Kacza sa o ňom môžeme dočítať nasledovné: „*Náhrobok je navrhnutý z umelého mramoru. Výška 2,7 m. Okrem toho sa z trojvršia vynára namiesto kríža hviezda (symbol kalvínov), ktorá ale môže byť aj budzogaňom. V tom prípade je to budzogaň, ktorý dohliada nad odtrhnutým trojvrším. Na reliéfe zhotovenom z bronzu (ktorého veľkosť je asi 70 x 60 cm) je znázornený Kristus pred Pilátom. Kristus podobný Apponyimu symbolizuje pravdu, ktorú Pilát s tvárou Wilsona, umývajúc si ruky, odsúdi a dá ukrižovať na žiadosť v pozadí stojacej masy.*“¹⁵⁵ V tomto návrhu dochádza k využitiu alegórie a aktualizácii významného kresťanského toposu, t. j. k prepojeniu biblického výjavu a príbehu symbolizujúceho tragédiu maďarského národa. Gróf Albert Apponyi, vedúci delegácie Maďarska na Parížskej mierovej konferencii – predstavuje emblematickú postavu aktivít v prospech zachovania integrity uhorského štátu. Z tohto pohľadu bola argumentácia v prospech zachovania celistvosti tejto krajiny označovaná za prirodzenú historickú, ekonomickú a kultúrnu jednotu považovaná za absolútnu pravdu. Preto mohol byť jej obranca Apponyi štylizovaný do pozície Krista.¹⁵⁶ Za povšimnutie stojí aj moment martýria, ktorý sa často objavuje v maďarskej národnej symbolike. Po roku 1918 sa obzvlášť často prejavuje v symbolickej forme ukrižovanej krajiny.¹⁵⁷ Ako to doložil Csaba Gy. Kiss, mytologické naratívy podobného typu možno identifikovať aj v iných stredoeurópskych krajinách.¹⁵⁸

S postavou Wilsona je to podobné ako s Apponyim. Na rozdiel od Clemenceaua bol Wilson z ikonografických dôvodov vhodnejší na obsadenie úlohy Piláta, ktorý býva zobrazovaný bez brady a fúzov.¹⁵⁹ Naproti tomu francúzskeho politika by bolo pre potreby takého diela nutné „oholiť“. Vkomponovanie Wilsona do biblického výjavu bolo ľahšie aj preto, že si smrť Krista (teda Uhorska) v podstate neželal, len bol slabý na to, aby tomu zabránil. Funkciu „dav v pozadí“ tu prevzala politická a verejná mienka, ktorá sa sformovala ku koncu prvej svetovej vojny. Tvorili ju hlavné elity dohodových mocností, v užšom poňatí azda politici a spoločnosť neskoršej Malej dohody.

Fakt, že v novom štáte sa časť obyvateľstva cítila ukrivdená, že nebolo možné – bez prípadných konzekvencií – verejne prezentovať vlastné myšlienky a pocity, reflektuje aj Kacz, ktorý zdôraznil, že v plánovanom náhrobku v empírovom štýle „*cudzinec, vonkajší pozorovateľ, z toho už nič nevidí. A to dnes musí byť tak.*“¹⁶⁰

Z hľadiska našej témy je vhodné venovať bližšiu pozornosť aj argumentom, ktoré sa v korešpondencii objavujú v prospech jednotlivých sochárov. Samozrejme, tieto argumenty

155 ŠANR-KN, f. J. Alapy, k. 8, 648.

156 O Apponyihov aktivitách v Paríži viď ROMSICS 2001, s. 162 a 175-177; ZEIDLER, Miklós. Apponyi Albert, a „nemzet ügyvédje“. In *Európai Utas*, 2001, č. 1, s. 56-58.

157 Vyobrazenia pozri napr. ZEIDLER, Miklós. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002, s. 8-16 a obrázok č. 17. Podobne aj ZEIDLER, Miklós (ed.) *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Budapest: Osiris, 2003, s. 397 a 411.

158 Pozri napr. KISS, Gy. Csaba. *A haza, mint kert*. Budapest: Nap, 2005, s. 81.

159 Predpokladáme, že autor prirovnania Apponyiho ku Kristovi mohol byť inšpirovaný obrazom Mihály Munkácsyho z roku 1881. Išlo o obraz nazvaný Kristus pred Pilátom, v ktorom Munkácsy znázornil Piláta ako na hladko oholeného muža.

160 ŠANR-KN, f. J. Alapy, k. 8, 648.

nie sú nezávislé od pisateľov a adresátov listov. Keď sú adresátom štátne úrady, pisatelia nestavajú ani Tubu, ani odhalenie náhrobku do národného či regionálneho kontextu. A to aj napriek faktu, že listy sú písané v maďarskom jazyku, keďže v tom čase sa úradovalo aj po maďarsky. Nevyzdvihujú ani maďarskú národnú orientáciu spolku a o pripravovanom podujatí hovoria ako o pietnej spomienke. Argumentujú, že vypracovanie a realizáciu návrhu „*prijal sochár György Zala, priateľ zosnulého, ako prejav úcty voči nemu.*“¹⁶¹ Záujem Zalu vytvoriť náhrobok je prerozprávaný v interpersonálnom a nie národnom kontexte. V zdôvodnení sa neobjavujú národné argumenty, hoci aj v tomto prípade by ich nebolo ťažké nájsť, nakoľko išlo o najznámejšieho a najvyhľadávanejšieho maďarského sochára danej doby. V prípade korešpondencie medzi spolkom a Kaczom, ktorý preňho vypracoval správu o výbere vhodného sochára, nachádzame iný typ argumentácie. O oslovenom sochárovi píše: „*Székely je dobrý Maďar a vynikajúci sochár a ním vyhotovený pomník bude určite umelecké dielo.*“¹⁶² Kacz teda vyzdvihuje vhodné národné čítanie sochára a kladie ho nad jeho umeleckú kompetenciu.

O osude projektov oboch sochárov vieme len toľko, že sa nezrealizovali. Zamietnutie druhého návrhu môže byť odôvodnené, rovnako ako v prvom prípade, nedostatkom finančných prostriedkov. V diskusii o budúcom pomníku sa dvakrát spomína materiál, z ktorého má byť zhotovený. Pričom došlo k zhode, že môže ísť len o dielo vytvorené z umelého mramoru, keďže aj najlacnejší pieskovec by bol taký drahý, že by za prácu nedokázali zaplatiť.¹⁶³ Na to, že otázka pamätníka bola „témou“ aj v Maďarsku, poukazuje článok budapeštianskeho denníka *Magyarság*, v ktorom obvinili Tubovho syna, že na pomník sa museli vyskladať iní Maďari. Z následnej korešpondencie však vyplýva, že finančný obnos venovaný Jánosom Tubom ml. pokryl výdavky na vytvorenie pomníka a zozbierané peniaze boli venované Jókaiho spoločnosti.¹⁶⁴

Náhrobok napokon zhotovil bratislavský umelec Alajos Rigele, ktorý pri práci použil aj materiál zo súsošia Márie Terézie, odstráneného z Bratislavy v čase reštauračného pokusu Karola Habsburského v októbri 1921. Na tento významný moment upozornil vo svojom slávnostnom prejave aj Gyula Alapy, keď povedal, že náhrobok bol „*vytvorený z rozbitých ruín bratislavskej sochy kráľovnej Márie Terézie.*“ O tomto fakte informovali aj *Komáromi Lapok*: „*Náhrobok vytvoril v Bratislave sochár Alajos Rigele z jednej časti zničenej sochy Márie Terézie. Na mramorovej skale je znázornená tvár Krista.*“¹⁶⁵ Sochár mal pravdepodobne prístup ku kameňu, čím klesli náklady na zhotovenie náhrobku. Zároveň je známe, že poverenie získal od Tubovho syna a nie od Jókaiho spolku, ktorý mal pôvodne v kompetencii organizovanie celej akcie. V danej situácii mal spolok na starosti predovšetkým

161 Tamže.

162 Tamže.

163 Na to, že za pomerne dlhým časom medzi smrťou a odhalením pomníka netreba hľadať politické, ale skôr finančné dôvody, odkazuje aj útlá zbierka básní pod názvom *Tubarózsa* (Tuba-ruža), v ktorej sa píše: „*Píšem, plačem, hrbím sa [...] Kým iní sa veselia a smejú, flirtujú a sú roztopašní, nevedia, nechápu, aké to je, keď srdce ženy tak vzdychá, že nemá na náhrobok pre milovaného manžela, preto po nociach pracujem, hútam a horúčkovo píšem.*“ „*Tubarózsa*“, [é. n.].

164 ŠANR-KN, f. J. Alapy, k. 8, 648.

165 Tamže; *Komáromi Lapok*, 9. jún 1925, č. 69.

prípravu slávnostného odhalenia pomníka.¹⁶⁶ K tomu zabezpečil účasť miestneho spevokolu, ktorý pri príležitosti slávnostného aktu predniesol dve smútočné piesne.

V kontexte so špeciálnou funkciou súsošia Márie Terézie v našom príbehu nebude zbytočné odcitovať, ako na jeho zničenie spomínal významný predstaviteľ maďarskej komunity v Bratislave Marcell Jankovics. Jeho rozprávanie o osude plastiky odkazuje na to, že jej ruiny získali významnú sakrálnu funkciu v rámci maďarskej národnej symboliky. Navyše tieto dva príbehy spája práve vyvrcholenie nášho rozprávania – posvätenie Tubovho náhrobku prostredníctvom pozostatkov z pomníka Márie Terézie.

Ako píše Lubomír Lipták, každá nová politická moc sa snaží vymedziť svoj životný priestor, zaujať a formovať ho podľa vlastných predstáv, čo sa prejavuje napríklad na odstraňovaní a nahradzovaní monumentov, premenúvaní ulíc, námestí atď.¹⁶⁷ S týmto procesom je úzko späté aj zabúdanie.¹⁶⁸ Z pohľadu presadzovania novej štátnej ideológie sa prejavuje snahou o modifikovanie, vytesnenie a odstránenie symboliky a kánonu dominujúceho v predošlej historickej perióde. Rozbitie a odstránenie jazdeckej sochy Márie Terézie predstavuje azda jeden z najsilnejších symbolických aktov na Slovensku, ktorý môžeme pomocou Connertonovej typológie pomenovať zabúdaním slúžiacim ako predpoklad formovania novej identity. Stúpenci idey československého štátu ním odstránili jeden z najzreteľnejších symbolov rakúsko-uhorskej štátnosti, dualizmu a cnosti uhorskej šľachty.¹⁶⁹

Jankovics o tom píše: „*časť [pomníka] sa zmenila na suť – z masívnejšie zachovalých častí [...] neskôr vzniklo niekoľko menších sôch. [...] Z menšieho kusu mramoru bratislavský majster Alajos Rigele zostrojil nádherné menšie dekoratívne dielko. Bustu maďarského vojvodu z arpádovského obdobia. Je to pekné dielko – vysoké asi 1,5 až 2 piade. Táto soška stojí aj dnes na priečelí jedného starého krbu v istej bratislavskej miestnosti, kde sa zvykli schádzať Maďari, ani nie tak kvôli teplu krbu, ale aby sa zohriali pri maďarskej myšlienke, pri plameni génia. Túto sochu úrady nedovolili postaviť ani v uzavretej izbe, kým z nej neodstránili nápis: Maďarskej minulosti, pre maďarskú budúcnosť. [...] Výhrady polície vo veci tohto nápisu odobril aj pražský hlavný súd. Rozhodnutia človeka môže zmeniť len čas.*“¹⁷⁰ Podčiarknuté pasáže vyzdvihol sám autor, čím poukázal, že nepovažuje existujúci stav za nezmeniteľný, a prejavil vieru v to, že tento stav nie je nemenný. V danej situácii však nebolo možné nič urobiť. Jankovics tiež spomína na rozhovor s americkým novinárom, ktorý nadhodil, že v bratislavskej tlači sa takmer ani nezmenili o odstránení sochy. Vo svojej odpovedi pritom ponúka príbeh záchrany častí sochy: „*Nech ide americký dopisovateľ do Maďarského*

166 *Komáromi Lapok*, 6. jún 1925, č. 68.

167 LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 255-287.

168 K tomu podrobnejšie CONNERTON, Paul. Seven types of forgetting. In *Memory Studies*, 2008, roč. 1, č. 1, s. 59-71.

169 Udalosť z tohto pohľadu popisuje historik Branislav Varsík, ktorý bol na mieste osobne prítomný. VARSÍK, Branislav. *O čom mlčia archívy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987; MACHO, Peter. Branislav Varsík a bratislavský pomník Márie Terézie. In SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.) *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2007, s. 161-167.

170 JANKOVICS, Marcell. *Húsz esztendő Pozsonyban*. Budapest: Franklin Társulat, 1939, s. 111-115. Podčiarknuté v origináli.

národného múzea. Tam môže vidieť, ako veľmi sme mali radi túto sochu. Každú jej časť sme si uchovali ako pamiatku pre budúce generácie. Aj to bol hriech [...] Pohraničná stráž mala na krku disciplinárne konanie, keďže si nevšimla, čo obsahuje päť debien prechádzajúcich ich hraničným priechodom.¹⁷¹ Tomuto rozprávaniu je vlastný silný morálny imperatív smerom k zachovaniu a udržiavaniu národnej identity a dovtedajších tradícií, ktoré ju vytvárali. Prejavil sa potrebou zachovať a chrániť ruiny zničeného monumentu, resp. ich prenesenie do „bezpečia“ najvýznamnejšieho múzea v „materskej krajine“, či v prípadnej transformácii do iných sôch nesúcich podobnú komunikatívnu funkciu a odkaz. Jankovics sa pravdepodobne mylí, keď píše o bratislavskej soche sv. Juraja, ale je známe, že jedna busta Palackého naozaj vznikla z ruín súsošia Márie Terézie.¹⁷² Spojením materiálu z monumentu Márie Terézie s pomníkom Jánosa Tubu došlo k vytvoreniu potencionálne celomaďarského sakrálneho priestoru, miesta spomínania. Zo súčasného pohľadu sa však zdá, že tento pokus nebol úspešný. Nemáme vedomosť o tom, že by sa nakoniec z pomníka stalo pútnické miesto, že by sa pamiatka Jánosa Tubu stala výraznejšou súčasťou kultúrnej pamäti Maďarov na Slovensku alebo za hranicami. Dôvody môžu byť rôzne. Zdá sa, že v komárňanskom prostredí, a podobne aj v menšinovej komunite, sa presadili silnejšie symboly, predovšetkým tie, ktoré boli etablované už skôr, a Tubov príbeh s postupným odchodom jeho súčasníkov upadol do zabudnutia.

Zhrnutie

Ako sme poukázali, počas svojho života bol János Tuba významným zástupcom mesta na rôznych verejných fórach. Zároveň bol aj významným nositeľom idey maďarského štátneho národa a kultúry počas dualizmu. Práve na tieto rozmery jeho životnej cesty odkazuje aj zrealizovaný pomník, na ktorom je vytesaná veta: „*Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval.*“ Zdôrazňovanie regionalizmu mohlo niesť kódovanú informáciu, keďže lokálnopatriotizmus v tejto súvislosti mohol symbolizovať aj vzťah k čisto maďarskému prostrediu.

Tuba ostal aj po prevrate významnou postavou, v tom čase sa len formujúcej menšinovej politiky. Práve na túto pozíciu reflektoval aj nezrealizovaný návrh, o ktorom Kacz napísal, že „*dostáva v ňom vyjadrenie všetko to, čo so zosnulým súvisí, hlavne jeho činnosť v posledných rokoch.*“¹⁷³ Motivácia pripomenúť „*významného bojovníka na poli miestnej aj maďarskej kultúry*“ je deklarovaná aj v liste Jókaiho spolku miestnemu spevokolu.¹⁷⁴ Cieľom teda nebolo spomínať len na človeka s veľkým vplyvom na politiku, rozvoj infraštruktúry, vzdelanosť a národnú kultúru, čo mohlo medzi obyvateľmi Komárna vzbudzovať

171 JANKOVICS 1939, s. 111-115.

172 „Z jedného väčšieho kusu niektorý zo slovenských vodcov vytesal seba v podobe sv. Juraja, ktorý sa dal na súbój s trojhlavým drakom. Jeden z drakov predstavuje ducha Prahy, druhý marxizmus a tretí maďarské nádeje.“ Tu je reč pravdepodobne o soche na dvore Primaciálneho paláca, ktorá však vznikla omnoho skôr. O osude a peripetiách „ochrany“ ďalších kusov píše: „Niektoré ruiny sochy sa z bratislavského skladu nejakého bratislavského obchodníka dostali dobrodružnými cestami do Maďarského národného múzea. [...] Aj kordón policajtov sa celý čas prizeral – ako my spomedzi kordónu. Len vtedy sa pohl kde-tu policajti, keď sa niekto zohol, aby si ukryl do pláštia nejaký ten kúsok mramorovej pamiatky.“ Tamže; LIPTÁK 2011, s. 265.

173 ŠANR-KN, f. J. Alapy, k. 8, 648.

174 Tamže.

pocity národnej a regionálnej hrdosti. Monument a spomienková slávnosť mali zároveň kriticky reflektovať na aktuálnu situáciu, ktorú kládli do silného kontrastu s minulosťou. Preto je dôležité, že na Tubu spomínali aj ako na politika národnostnej menšiny, napriek faktu, že väčšina jeho aktívnej činnosti sa viaže k obdobiu pred rokom 1918. Aj tento moment zvyrazňoval predstavu kontinuity, resp. pretrvávania národného spoločenstva v čase a priestore ako najvyššieho morálneho imperatívu.

Odhalenie pomníka nieslo pre dané spoločenstvo kódovaný odkaz. Pietnu akciu zorganizovali 7. júna 1925, len tri dni po piatom výročí podpísania Trianonskej mierovej zmluvy. Táto udalosť bola interpretovaná aj ako symbolické potvrdenie jednoty Maďarstva v realite, kde bolo znemožnené verejne oslavovať maďarské národné sviatky. Spomienkovú udalosť je možné interpretovať aj ako výzvu smerom k zachovaniu a chráneniu maďarskosti, na čo explicitne upozornil aj slávnostný rečník. Prepojil tiež vzťah medzi Tubovou smrťou a zánikom Uhorska: „*národ v prospech ktorého si pracoval, sa rozpadol na kúsky a to bol aj posledný úder v Tvojom živote, lebo bolesť vyvierajúca z neho Ťa ranila na srdci*“.¹⁷⁵

Valné zhromaždenie Jókaiho spoločnosti, ktoré sa konalo za zavretými dverami, sa skončilo podobne ako verejné zhromaždenie. Úrady síce nemohli nájsť nič, čo by sa dalo označiť za chybné a protištátne, a predsa tento spomienkový akt predstavoval z pohľadu miestneho obyvateľstva masové národné zhromaždenie. To bolo aj cieľom organizátorov, keďže *Komáromi Lapok* vyzvali čitateľov, aby „*každý priniesol zopár kvetov na hrob veľkého komárňanského Maďara*“.¹⁷⁶ Následne po podujatí informovali: „*Jeho pohreb sa konal za účasti celého južného Slovenska, za účasti mnohých tisícov, pripájajúcich sa k smútiacej verejnosti*“.¹⁷⁷ Aj početnosť účastníkov, ako aj obdobie troch rokov, ktoré uplynuli od jeho smrti, poukazujú na to, že nešlo len o výraz piety, ale aj o politické zhromaždenie v širokom zmysle slova.

Ako upozornila Elena Mannová, v medzivojnovom Komárne vo verejnej sfére medzi sebou bojovali dve rôzne historické pamäti, rozlične vnímané spomienky na minulosť.¹⁷⁸ Spomienkové akty na Jánosa Tubu, predstavovaného predovšetkým ako správneho Maďara a Komárňana, zosobňovali zároveň symbolickú oslavu toho, čo robilo z Komárna mesto s maďarským národným významom.

175 Tamže.

176 *Komáromi Lapok*, 6. jún 1925, č. 68.

177 Tamže, 9. jún 1925, č. 69.

178 MANNOVÁ 2002, s. 28.

16. Náhrobok Jánosa Tubu v Komárne (fotografia z roku 2007).

17. Detail náhrobku s nápisom:
„Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval“

**ZÁNİK UHORSKA A TRIANONU
AKO KULTÚRNA TRAUMA**

5.1 O traumatickej pamäti Trianonu

Éva Kovács

Ako mixed by som mohol/-la dvojnásobne plakať pre stratené územia, národnosti. Ale, priznám sa, táto otázka ma absolútne nezaujíma. Nepodlieham nostalgii. Toto oživovanie minulosti slúži podľa môjho názoru len na zahnanie nudy. /mixed 22. júna 2010 o 22:35:41/

Trianonská zmluva svojou nahlúplou, antiaufkleristickou, antisekulárnou metafyzikou pravdepodobne deklaruje len to, že v jednom geologickom lavóre žije 10 miliónov pozemšťanov, ktorí chcú prekonať svoj deficit znalosti jazyka, vzdelania a tolerancie tým, že namiesto medzinárodnej súťaže a snahy o prekonanie krízy sa utiekajú do lacnej fantazmagórie vlastného nejestvujúceho historického frajerstva. Iluzionistan patrí Iluzionistancom. Gratulujem. Bude nám fajn. trianon = ilúzia /22. júna 2010 20:05:34/

Skutočná udalosť: stretol som sa s trenčianskym Tótom [Slovákom], do rúk som mu strčil jeden obrázok, na ktorom je v pozadí Maďarsko, pričom si traja ľudia podávajú ruky. Vysvetlil som mu, že sme na seba odkázaní okrem iného aj pre spoločnú minulosť. Najmierumilovnejším riešením by bol jej návrat. Pochopil to. Sociologičke zas navrhujem, aby využila možnosť otvorených hraníc a odtiahla tam, kde ženy vykonávajú dvojiročnú vojenskú službu! Attila Labanc / 22. júna 2010, 20:00:18/

Vypýtaj si Trianon. A pýtaj si k nemu aj horčicu ☺ granicsar / 22. júna 2010, 22:55.30¹

Ospravedlňujem sa čitateľom za výber nezvyčajného motta. Pár dní pred tým, než som sa pustila do písania tejto štúdie sa v denníku *Népszabadság* objavil môj článok o Dni národnej súdržnosti² pod názvom *Nahlas si vyprosujem zákon o pamäti Trianonu*.³ Zo 408 komentárov som vybrala niekoľko publikovateľných. Tieto snáď budú dostatočne ilustrovať rámce prebiehajúcich spoločenských diskusií, ktoré do istej miery určujú aj mantinely odborných debát historikov. A hoci mojím cieľom je prispievať k vedeckému diskurzu, uvedomujem si, že je nemožné úplne sa odpútať od rôznych (nevedeckých) rozpráv existujúcich v spoločnosti a ignorovať ich.

1 Zdroj: <http://nol.hu/velemeny/20100622-trianon-mainstreaming> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

2 Zákon o Dni národnej súdržnosti, ktorý sa má oslavovať každý rok 4. júna, prijal maďarský parlament 31. mája 2010 a do platnosti vstúpil 4. júna toho istého roku. Dňom národnej súdržnosti je výročie podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, preto sa zákon neoficiálne zvykne nazývať aj ako „zákon o pamäti Trianonu“. [Pozn. L. V.]

3 KOVÁCS, Éva. Hangosan kérem ki magamnak a Trianon-emléktörvényt. In *Népszabadság*, 22. júna 2012 <http://nol.hu/velemeny/20100622-trianon-mainstreaming> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

Keď som sa začala pripravovať na písanie tohto textu, najprv som si myslela, že tak ako už mnohokrát, aj teraz budem písať o dôležitosti sociálnych dejín.⁴ Politické dejiny udalostí v roku 1920 už historici dosť presne popísali, toto poznanie má však len nepatrný vplyv na komplexy významov, na ktoré sa v maďarských a slovenských diskurzoch odkazuje slovom Trianon. Uvedomujem si, že trvať na sociálnohistorickej perspektíve nie je vždy oprávnené. Niektoré historické udalosti málo súvisia so spoločnosťou a sociálnym životom danej doby a niektoré sociologické otázky sa ľahko zaobídu bez historicko-politického kontextu. Rozpad Rakúsko-Uhorska a mierové zmluvy uzatvárajúce tento proces však nepatria medzi ne a uplynulých 90 rokov dokazuje, že priblíženie problému len z tradičného politicko-historického hľadiska nedokáže naplniť očakávania, ktoré sa v spoločnosti opakovane vynárajú. Pochopiteľne, skúmanie fenoménu „Trianon“ nie je len úlohou historikov: k jeho pochopeniu by bola potrebná aj široká spolupráca predstaviteľov spoločenskovedných odborov, pedagógov a ľudí pôsobiacich v médiách. Najmä teraz, keď tieto disciplíny a ich predstavitelia pravidelne prehrávajú v súťaži s nacionalistickou politickou inštrumentalizáciou dejín, a v každodennom diskurze Trianonu v Maďarsku sa stále viac presadzuje heslo: „nem, nem, soha“ („nie, nie, nikdy“). Toto heslo je predovšetkým symbolickým vyjadrením túžby, ak už nie po územnej, tak aspoň po „duševnej“ revízii, t. j. po vykonaní spravodlivosti, zadostučinení.

Poza rámec politických dejín

Pôvodne som sa chystala poňať svoj príspevok ako „kampan“ za písanie sociálnych dejín a využiť pritom výsledky mojich predošlých výskumov predovšetkým z oblasti Košíc a Komárna. Išlo mi o to, aby sme Trianon vyňali z úzkeho kontextu politických dejín Uhorského kráľovstva a zasadili ho do širších súvislostí sociálnych procesov v období od polovice 19. storočia po prvú svetovú vojnu. Uplatnením výskumnej stratégie *longue durée*⁵ – za predpokladu, že by sa bádatelia vyvarovali metodologického nacionalizmu – by mohol takmer spontánne vzniknúť alternatívny naratív. Ten by ponúkal interpretáciu rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku nových národných štátov postavenú na sledovaní dlhodobých demografických, inštitucionálnych, sídelných, kultúrnych, politických a podobných

4 Pozri KOVÁCS, Éva. „Trianonisierung“: Vom Diskurs über die Staatsgrenze zum Diskurs über Trianon. In KERÉKES, Amália a kol. (eds.) *Leitha und Letha. Symbolische Räume und Zeiten in der Kultur Österreich-Ungarns*. Tübingen: A. Francke, 2004, s. 241-262.

5 *Longue durée*, v doslovnom preklade „dlhé trvanie“, je koncept a zároveň bádateľský prístup zavedený predstaviteľmi francúzskej historickej školy *Annales* (predovšetkým Fernandom Braudelom). Tento prístup sa sústreďuje na skúmanie dlhodobo pretrvávajúcích hlbokých štruktúrnych determinánt ľudského konania a sociálneho života, ktoré sú považované za prirodzené, dané, nemenné, a preto obvykle ostávajú nereflektované. Podľa annalistov však tieto štruktúrne determinanty – napr. geografické a klimatické podmienky, mocenské a ekonomické systémy ako feudalizmus, monarchia, dynastizmus, ideologické systémy a pod. – vytvárajú nielen „javisko“, na ktorom sa odohrávajú tzv. udalostné dejiny (t. j. dejiny politiky a vojen, na ktoré sme tak zvyknutí), ale aj pravidlá, na základe ktorých sa tie dejiny odohrávajú. Bez štúdia a pochopenia týchto základných síl a javov nemôžu byť žiadne štúdium a interpretácia „udalostných dejín“ adekvátne. [Pozn. L. V.]

trendov a zmien.⁶ Na prvý pohľad by to možno znelo absurdne, ale svoj príspevok som chcela začať popisáním úlohy židovskej komunity v živote Košíc – tej židovskej komunity, ktorá sa počnúc 40. rokmi 19. storočia až do roku 1944 spomedzi obyvateľstva Horného Uhorska najviac pomaďarčovala (ba dokonca sa sama podieľala na pomaďarčovaní).⁷ Rada by som pritom ukázala, ako vývin tejto židovskej komunity – či už v oblasti používania jazyka, dejín jej migrácie, v oblasti jej hospodárskej a kultúrnej funkcie v rámci mesta a sociálnej asimilácie, ktorá nakoniec viedla k jej úplnému zániku – odzrkadľoval procesy modernizácie a postupného formovania národného štátu, ktoré prebiehali v rakúsko-uhorskej monarchii (zvlášť v Uhorsku), potom v prvej Československej republike a napokon v Maďarsku počas druhej svetovej vojny. Zároveň by som poukázala na to, ako veľmi sú takéto interpretácie v protiklade s dnešnými dominantnými predstavami o Trianone v Maďarsku.

Ďalšia výhoda sociálno-historického prístupu vyplýva z oddelenia mikro- a makroprocesov. Historik by nebol nútený objekt svojho výskumu obmedziť len na určitý štát alebo národnostnú väčšinu, ba mohol by do svojho rozprávania zahrnúť aj tie sociálne skupiny (dajme tomu Slovákov), ktoré boli doteraz vynechávané z príbehu Trianonu.⁸ Makroprocesy zákonite presahujú hranice Rakúsko-Uhorska a nútia bádatela nazerať na problém z viacerých uhlov pohľadu a zohľadňovať pôsobenie rôznych faktorov.⁹ Mikroprocesy nám ukážu rôznorodosť a pestrosť, nakoľko umožňujú na príklade miestnych sociálnych hie-

6 O rozdieloch medzi výskumnými prístupmi *longue durée* a *mikrohistórie* práve v súvislosti s trianonskými hranicami pozri: KOVÁCS, Éva. Priepasť medzi „longue durée“ a „microstoria“: príklad Komárom/Komárno/Komorn v medzivojnovom výskume. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 309-316. Pôvodný nemecký text: Die Kluft zwischen *longue durée* und *microstoria*: Das Beispiel Komárom/Komárno/Komorn in der Zwischenkriegszeit. In *Bohemia*, 2004, roč. 44, č. 2, s. 448-458.

7 Témou osobitnej štúdie by mohla byť otázka, prečo sa výsledky výskumu v Maďarsku súvisiace so židovskou komunitou, ktoré od 80. rokov 20. storočia dospeli – predovšetkým vďaka výskumom Viktora Karádyho – k mnohým empirickým poznatkom o podiele uhorského židovstva na programe modernizácie a uhorského/maďarského „nation-buildingu“, dodnes nereflektujú v historických prácach súvisiacich s tematikou Trianonu, resp. ak sa aj berú do úvahy, tak len v minimálnej miere. Moje vlastné výskumy o robotníckej a sociálnodemokratickej tlači v prvej polovici 20. storočia alebo o obyvateľoch Košíc vysídlených po prvej svetovej vojne tiež nie sú súčasťou bibliografie prác na túto tému, hoci priamo či nepriamo hovoria (aj) o Trianone. Na túto vedeckohistorickú záhadu – t. j. prečo v Maďarsku historická sociológia nemá skoro žiadny vplyv na naratívne dejepisectvo – ani ja nepoznám odpoveď.

8 Zároveň si musíme uvedomiť skutočnosť, že práve samotné pomenovanie „Trianon“ (používané ako kľúčový termín analýzy) by bolo prekážkou vyššie načrtnutej alternatívnej interpretácie. Slovenský diskurz sa totiž neuváral okolo Trianonu (pozri kapitolu Romana Holeca *Trianonský diskurz v slovenskej beletrii*) a slovenská národná historiografia uvažuje o rozpade Uhorska v kontexte dejín slovenského národného hnutia 19. storočia a vzniku Československa; pozri kapitolu Lászlóa Vörösa *Rozpad Uhorska, vznik Československa a Trianon. Reprezentácie udalostí rokov 1918 – 1920 v maďarskej a slovenskej historiografii*; tiež štúdiu SEGLOVÁ, Lucia. Keletkezés, megszüntés és valami a kettő között. Történelmi képek a turóczi régióban 1918 végén. In *Limes*, 2010, roč. 23, č. 4, s. 69-76.

9 Žiaľ, v prípade pôsobenia makroprocesov zatiaľ nedokážem uviesť žiadny presvedčivý príklad. Avšak historické skúmanie vzájomných vplyvov (*histoire croisée*) a viacdimenzionálny pohľad sa konečne objavili aj v historickom bádani, hlavne v oblasti dejín kultúry, mentalit a ideí. Spomeniem len sériu konferencií iniciovaných Moritzom Csákyom *Gedächtnis – Erinnerung – Identität a Orte des Gedächtnisses*; zborník *Narratives unbound – Historical studies in postcommunist Eastern Europe* (Budapest: CEU Press, 2007) editovaný Balázsom TRENCSENYIM a Péterom APOROM alebo knihu Gergelya ROMSICSA *Nép, nemzet, birodalom – A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1914 – 1941*. Budapest: Új Mandátum, 2010.

rarchií skúmať premenlivé podoby spolužitia Slovákov a Maďarov v Hornom Uhorsku a neskôr v Československu.¹⁰

Microstoria, t. j. dejiny skúmajúce procesy na mikro-úrovni, by navyše na príklade životných osudov obuvníka, elektrikára či učiteľa dokázala narušiť falošné etnické stereotypné predstavy o „Maďaroch“ a „Slovákoch“, ktoré zabraňujú kritickému uvažovaniu. Bolo by užitočné prerozprávať život Ferenc Sziklayho, ktorý by v rámci tradičného autobiografického kánonu bol zaujímavou postavou len ako „ochranca Maďarstva“ alebo ako emblematický príklad „menšinového osudu“. Pochádzal z nemeckej rodiny, v detstve si osvojil slovenčinu a maďarčinu, ukončil pedagogické štúdium na univerzite v Kluži. Ako začínajúci učiteľ sa dostal do Bratislavy, kde ho po dvoch rokoch obvinili z panslavizmu a vyhodili – a to sa písal rok 1907. Jeho ďalšie osudy pre nedostatok priestoru ďalej nerozvíjam, dizertačnú prácu Pála Koudela o rodine Sziklayovcov však každému vrele odporúčam.¹¹ O ďalšom Košičanovi, Sándorovi Máraim, sa na tomto mieste už ani nebudem zmieňovať. Mikrohistória nám umožňuje postrehnúť i ten ironický – sebaironický postoj, ktorým predstavitelia menšinovej maďarskej inteligencie pristupovali k politike svojho domovského štátu, Maďarska, a ktorý jasnejšie odzrkadľuje hierarchický a asymetrický vzťah medzi menšinovým a väčšinovým Maďarstvom.

Moja chvála sociálnohistorického prístupu však vôbec neznamená, že by o Trianone vzniklo veľa rozsiahlych sociálnohistorických či mikrohistorických prác, ktoré by tradiční národní historici len zámerne ignorovali. Práve naopak: hlavný prúd maďarského sociálneho dejepisectva je rovnako zakorenený v tradícii národného štátu ako politická historiografia.¹² Vážnemu zlomu, ktorý znamenala prvá svetová vojna, sa sociálnohistorické syntézy obvykle vyhnú takým spôsobom, že rušivé epizódy (napr. samotnú prvú svetovú vojnu) zo svojho výkladu vynechajú. Za geografický rámec výskumu si vždy určia dobové hranice krajiny a ak aj nie, potom ich rozšíria len na oblasti bývalého Uhorska a tam sa sústreďujú len na niekdajšiu politickú väčšinu, teda Maďarov.

Domnievam sa, že vyššie kritizovaný esencialistický spôsob uvažovania – pre ktorý je charakteristická akási civilizačná nadutosť považujúca príťažlivosť maďarskej kultúry, maďarskej politiky, maďarského ľudu, maďarského „hocičoho“ za samozrejmu – je

10 Pozri napríklad: HOLEC, Roman. *Dynamitos történelem. A pozsonyi Dynamit Nobel vegyipari konzern a közép-európai történelem keresztútján – 1873 – 1945*. Bratislava: Kalligram, 2009. Dostupné aj v slovenčine: HOLEC, Roman. *Dejiny plné dynamitu. Bratislavský podnik Dynamit Nobel na križovatkách novodobých dejín, 1873 – 1945*. Bratislava: Kalligram, 2011; MANNOVÁ, Elena: „... de most már jó szlovák“. A nemzetiség identitás variációi két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében, 1918 – 1938. In *Regio*, 2000, roč. 11, č. 4, s. 93-103. Dostupné aj v slovenčine: MANNOVÁ, Elena. „Ale teraz je dobrý Slováč“: Vplyv novej štátnej hranice na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918 – 1938). In KAMENEC, Ivan – MANNOVÁ, Elena – KOWALSKÁ, Eva (eds.) *Historik v čase a priestore: Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Bratislava: Veda; Historický ústav SAV, 2000, s. 53-62.

11 Pozri KOUDELA, Pál. *A kassai polgárság 1918 előtt és után*. Dizertačná práca. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2005. http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/koudela_pal.pdf (posledný náhľad 8. októbra 2012).

12 Porovnaj: KOVÁCS, Éva. Az asszimiláció ambivalenciái. In *Korall*, 2002, roč. 3, č. 10, s. 200-207.

vzorovým príkladom sociologického modelu asimilačnej zmluvy.¹³ Tento model je preto taký životaschopný, lebo nielenže umožňuje uznať prítlačivosť asimilujúcej väčšiny a oceniť vynachádzavosť asimilovaných, ale umožňuje aj objektivizáciu, presadzovanie a uskutočňovanie tak väčšinového nacionalizmu ako menšinového etnocentrizmu či politiky krívd – v akomsi cyklickom procese neustálej reprodukcie vlastnej esencialistickej perspektívy. (Koniec koncov, ani môj príspevok nestojí úplne mimo etnocentrickej perspektívy, veď moje príklady sú tiež všetky „maďarské“ – slovenskému chápaniu hraníc vytýčených Trianonom sa v tejto štúdii nebudem venovať.) Etnocentrické alebo historizujúce etatistické uvažovanie umožňuje (časovo a priestorovo) selektívne hodnotiť proces asimilácie: asimilačné etnické zmeny, ku ktorým došlo v nástupníckych štátoch po roku 1918 sú chápané – bez pripustenia existencie podobných asimilačných zmien v období dualizmu – ako disimilácia, ba dokonca ako zrada na národe. Maďarstvo, Židovstvo atď. v nástupníckych štátoch Uhorska sa potom už dá poľahky stigmatizovať ako oportunistické.¹⁴

Metafora kolektívnej traumy

V júni roku 2010 na nás doľahol zákon o pamäti Trianonu. V týždňoch okolo 90. výročia Trianonu viacero mnou uznávaných vedcov vyjadrilo názor, že Trianonská mierová zmluva bola „nespravodlivá“ a straty Uhorska/Maďarska spôsobili Maďarom „podnes trvajúcu traumú“. A hoci medzi prejavmi akademikov a každodenným reptaním o Trianone¹⁵ je našťastie priepastný rozdiel, obávam sa, že prijatie spomínaného zákona, ako aj prejavy uznávaných predstaviteľov odbornej verejnosti o Trianone ako národnej traume stavajú práve ponad túto metaforickú priepasť most, ktorý je síce vratký, no predsa priechodný. Takýto vývoj udalostí posunul moje myšlienky, ktoré som predstavila vyššie, do roviny odborného rozmaru: kde sme my ešte od toho, aby sme mohli viesť debaty o takýchto „nuansách“? Uvedomila som si, že ak vedci, počnúc Ágnes Hellerovou cez Máriu Ormosovú po Ignáca Romsicsa, Trianon chápu ako „národnú

13 Prirodzene, nejde o žiadne maďarské špecifikum: žiadny asimilačný projekt (nech už ide o štátnu politiku, kultúrnu stratégiu či vedecké skúmanie) nedokáže uniknúť vyššie naznačeným nacionalistickým determinantom a esencializmu.

14 Mohli by sme nájsť početné príklady takéhoto esencialistického etnocentrického uvažovania v minulosti i súčasnosti. Nedávno sa napr. práve predseda maďarského parlamentu László Kövér vyjadril ponižujúco o Maďaroch na Slovensku: „zbabelý národ nemá vlasť“. http://www.magyarhirlap.hu/belfold/kover_laszlo_gyava_nepnek_nincs_hazaja.html (posledný náhľad 8. októbra 2012).

15 Systematickou, kvalitatívnou sociologickou analýzou tohto javu sa od roku 2002 maďarské spoločenské vedy takmer vôbec nezaobierajú. K situácii pred roku 2002 pozri CSEPELI, György – ÖRKÉNY, Antal. *Gyűlölet és politika*. Budapest: FES, 2002. V tomto zväzku sme v štúdii spolu s Borbálou Kriza a Júliou Vajda skúmali postoje práve vtedy sa formujúcej mladej krajnopracovnej generácie inštitucionálne ukotvenej v strane MIÉP (Magyar Igazság és Élet Pártja – Strana maďarskej spravodlivosti a života). Pozri KOVÁCS, Éva – KRIZA, Borbála – VAJDA, Júlia. MIÉP-es fiatalok. In CSEPELI – ÖRKÉNY 2002, s. 339-363.

traumu“, potom nemám na výber, musím preskúmať, či je toto tvrdenie skutočne pravdivé.¹⁶

Od podpísania Trianonskej mierovej zmluvy uplynulo 90 rokov, teda generácia svedkov by dnes mala aspoň 95 – 100 rokov, a aj generácia, ktorá vyrastala na revizionistickej propagande medzivojnového obdobia, by už dovŕšila 80 rokov. Napriek tomu diskurz o národnej krivde od roku 1945 nikdy nebol vo verejnom živote natoľko intenzívne prítomný ako za uplynulých 20 rokov.¹⁷ Môžeme sa zhodnúť na tom, že pamäť Trianonu sa už dávno neživí z autentických skúseností priamych pamätníkov a nie je súčasťou komunikatívnej pamäti maďarskej spoločnosti. Na Trianon sa osobne nepamätá takmer nikto. Rovnako rakúska spoločnosť zabudla na Saint-Germain, hoci i tam došlo k nemalým územným stratám. Komunikatívnu pamäť postupným vymretím priamych účastníkov nahrádza písaná, odosobnená a historikmi sformovaná a sprostredkovaná kultúrna pamäť. To, čo vieme dnes o Trianone, je súčasťou kultúrnej pamäti.

Čo však *pocitujeme* v súvislosti s Trianonom je niečím viac. Ako východisko pri analýze kolektívnej alebo spoločenskej pamäti sa už istý čas najviac používa model Jana Assmanna, ktorý popisuje vznik a reprodukciu sociálnej pamäti ako spolupôsobenie komunikačných a kultúrnych foriem.¹⁸ Podľa Assmanna približne po 80 – 100 rokoch, t. j. po vymretí súčasníkov a vyprchaní individuálnych spomienok, miesto komunikatívnych foriem udržiavania a odovzdávania pamäti zaujme kultúrna pamäť. Teda písomne zachytená, odbornými nositeľmi tradície pestovaná pamäť, ktorá je objektivizovaná a vnímaná ako „absolútna história“. Assmann popisuje sociálnu pamäť historickej udalosti podobnosťou priepasti, ktorá v priebehu niekoľkých generácií pohltí individuálne spomienky – v našom prípade traumatizujúce spomienky na Trianon –, prispôsobí a ovládne ich. Ak prijmeme tento model, potom pamäť Trianonu by už nemala byť komunikatívnu, ale skôr kanonizovanou kultúrnou pamäťou. A kultúrna pamäť Trianonu zostala – nielen v Maďarsku – národná. Preto len v malej miere nájdeme medzi rôznymi národnými verziami Trianonu dominantne prítomnými v dotknutých štátoch prieniky alebo nebodaj zhodu, čo v žiadnom prípade nemožno považovať za dobrý stav.

16 ROMSICS, Ignác. *Trianon okai*. In *Népszabadság*, 5. júna 2010. http://www.nol.hu/archivum/20100605-trianon_okai; Prednáška Márie Ormos na konferencii o Trianone 2. júla 2010. <http://charta.info.hu/hirek/2010/ormos-maria-eloadasa-a-trianon-konferencian>; Rozhovor v televízii s Balázsom Ablonczym, Ágnes Hellerovou a Gusztávom D. Kecskésom. Trianon 2010. 1-2. ATV 8. júna 2010. http://atv.hu/vidoeatar/20100609-trianon_2010_1_resz; http://atv.hu/vidoeatar/20100609-trianon_2010_2_resz. Diskusia o traume v kruhu (vedeckej) inteligencie sa však nezačala až v roku 2010. Pozri diskusiu *Trianonská trauma* z roku 2007: <http://www.kibic.hu/hir/205/miroslav-michela%3A-a-trianon-film-koruli-vitarol>; <http://www.kibic.hu/hir/204/trianonrol--a-magyarokrol-es-a-szomszedokrol> V tom istom roku bola i v Bratislave debata medzi českými, maďarskými a slovenskými historikmi. Pozri zhrnutie Csabu Zahorána: <http://www.múlt-kor.hu/20070220-trianonrol-vitaztak-a-magyar-es-a-szlovak-tortenezsek?print=1> (posledný náhľad všetkých citovaných internetových odkazov 8. októbra 2012).

17 Porovnaj VÁSÁRHELYI, Mária. „Egy évezrednyi szenvedés...“ Közvélemény-kutatás a magyar történelemről. In *Mozgó Világ*, Január 2006. <http://mozgovilag.com/?p=2436>; VÁSÁRHELYI, Mária. Trianon-kép a közgondolkodásban. In *Mozgó Világ*, Júl 2010. <http://mozgovilag.com/?p=3635> (posledný náhľad oboch citovaných internetových odkazov 8. októbra 2012).

18 Pozri ASSMANN, Jan. *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz, 1999, s. 15-86. Dostupné v češtine: ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.

Trianon je *miestom pamäti*, ako by povedal Pierre Nora, „ktorého základnou príčinou existencie je zastavenie času, zabránenie procesu zabúdania, zachovanie status quo, znesmrtenie smrti, spirituálne zhmotnenie s tým cieľom, aby z minima znakov bolo možné vyťažiť maximum významu.“¹⁹ Približne toto rozumejú nemecké a anglosaské teórie pamäti pod termínmi *tradícia* a *politika dejín*.²⁰ Dnešný trianonský diskurz v Maďarsku je podľa tohto sám osebe ideologickou produkciou, keďže stavia historické debaty do služieb politiky, čím sa žiaľ neposilňuje patriotizmus, ale skôr pocity xenofóbie, revanšizmu a resentimentu, ktoré sú viac-menej prítomné v každej spoločnosti.²¹

Maďarskí historici (samozrejme nielen oni) zaoberajúci sa dejinami ideí už dlhšiu dobu s nadšením používajú psychologické termíny pri vysvetľovaní historických udalostí – spo-meňme si len na práce Istvána Bibóa. Výraz „kolektívna trauma“ sa stal celosvetovo populárnym obzvlášť v súvislosti s výskumom holokaustu. Hoci viacerí autori poukazovali na problematickosť používania pojmov z oblasti biológie, patológie a psychológie osobnosti v súvislosti s popisom duševného stavu niekoľkomiliónového spoločenstva, nedokázali za-medziť šíreniu spomínaného pojmu, ako ani tomu, aby postupne sprofanoval a stalo sa z neho klišé.²² Metafora traumy uplatňovaná v historických analýzach v sebe zhusťuje nespracovateľné alebo nespracované bolestivé individuálne zážitky, ktoré majú jednoznačne viditeľný a skúmateľný vplyv na spoločenské správanie.²³ Historická metafora Trianonu sa vytvára okolo predstavy zážitku *nečakaných strát a porážky*. Keďže je to metafora, nemusí pomenovať konkrétny predmet straty, možno zaň doplniť čokoľvek: územie, počet obyvateľov, pozíciu stredne veľkej mocnosti, hospodárske a spoločenské zdroje atď. Má aj silný emotívny potenciál: štát „okypili“, územia „ukradli“, obyvatelia sa stali „rukojemníkmi“. Historici však musia vedieť, že Trianon nebol traumou pre všetkých obyvateľov

19 Porovnaj NORA, Pierre. Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. In *Aetas*, 1999, č. 3, s. 142-157.

20 Porovnaj BURKE, Peter. A történelem mint társadalmi emlékezet. In *Regio*, 2001, roč. 12, č. 1, s. 3-21; dostupné aj v českom preklade: BURKE, Peter. Historie jako sociální paměť. In BURKE, Peter. *Variety kulturních dějin*. Brno: CDK, 2006, s. 50-66. WOLFRUM, Edgar. *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland 1949 – 1990*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.

21 Ku konceptu „resentimentu“ pozri SZABÓ, Miklós. Nemzetkarakter és resszentiment. In *Világosság*, 1981, č. 6, s. 358-362. Sociálno-psychologické súvislosti už niekoľko desaťročí analyzuje CSEPELI, György. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég, 1992; CSEPELI, György. *A nagyvilágon e kívül ...: nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon, 1970 – 2002*. Budapest: József Műhely, 2002.

22 Tento jav v posledných dvoch desaťročiach kritizovalo niekoľko autorov, napr. DINER, Dan. *Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007; DINER, Dan. *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*. München: Luchterhand, 1999.

23 Tu vychádzam z freudovského chápania traumy; dejiny rozšírenia a používania konceptu traumy pozri v LEYS, Ruth. *Trauma: A Genealogy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000. Nemyslím si, že by toto chápanie bolo neaktuálne, iní autori sa tiež opierajú o podobné freudovské východiská, keď sa púšťajú do výskumu historických trau. Takisto dôslednejšie interdisciplinárne analýzy sledujú tento koncept i keď poukazujú na viaceré sporné otázky, ktoré však na tomto mieste pre nedostatok priestoru nemôžem predstaviť. Na mňa silno zapôsobilá práca CARUTH, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1996, ktorú však Wulf Kansteiner podrobuje kritike vo viacerých bodoch: KANSTEINER, Wulf. Egy fogalmi tévedés származástörténete. A kulturális trauma metaforájának kritikái eszmétörténete. In *2000*, 2005, roč. 8, č. 1, <http://ketezer.hu/2005/01/egy-fogalmi-tevedes-szarmazastortenete/> (posledný náhľad 8. októbra 2012).

Uhorska. Musia vedieť i to, že na „stratených“ územiach žili v nemalom počte aj ľudia, ktorí prijali vznik nových štátnych hraníc s radosťou. Mnoho Slovákov bolo šťastných, že získali nezávislý štátny útvar, že sa skončila diskriminácia, ktorá ich postihovala v monarchii, že sa zvýšila ich mobilita a znásobili sa možnosti ich politickej reprezentácie. Boli šťastní, že z utlačanej menšiny sa stali väčšinovým, štátotvorným národom.²⁴ Podobne ako s istým odstupom času, po stabilizácii nových hraníc, boli desaťtisíce Maďarov radi, že nežili v horthyovskom Maďarsku – rozdiel medzi dvoma politickými systémami sa v priebehu dvoch desaťročí stále viac prehľboval. A po pričlenení južných území Slovenska k Maďarsku v roku 1938 tiež nemálo tamojších Maďarov v dobrom spomínalo na československé „vládnutie“.

Metafora traumy, ktorá prenikla už i do vedeckých prác, je sama o sebe *etnocentrická*, keďže sa sústreďuje len na Maďarov, čím retrospektívne „pomaďarčuje“ aj multietnické Horné Uhorsko. Tým však zahmlieva aj skutočné maďarské straty, t. j. straty skutočných ľudí, jednotlivých Maďarov, lebo ich zahŕňa do akýchsi abstraktných kategórií strát štátu, ktoré sa dajú len čiastočne alebo sa vôbec nedajú uchopiť, čo opäť len umožňuje voľný priechod od racionálnej reflexie k inštinktívnemu precitovaniu. O „štáte“ však sotva možno zmysluplne povedať, že utrpel traumy. Protirečenie, ktoré vyplýva z takéhoto zvecnenia štátu, sa zvykne zakrývať odkazmi na predstavované spoločenstvo, teda národ, ktorý sa v metafore Trianonu stáva synonymným s *národným štátom* – na rozdiel od metafory „K. u. K.“ spred roku 1918, ktorá odkazovala na uhorsko-maďarský nacionalistický koncept jednotného „uhorského/maďarského národa“ ako jediného *štátotvorného národa*. V takomto homogénnom chápaní nemajú miesto heterogénne skúsenosti individuálnych strát. Teda ak by sme niekde mali hovoriť o osobných traumách, tak je to práve na úrovni skúseností konkrétnych ľudí, ktorí zažili Trianon (i keď asi aj v tejto súvislosti by bolo správnejšie hovoriť o tragédii než o traume).

O jednotlivcoch a rodinách traumatizovaných v dôsledku Trianonu však vieme veľmi málo. Určite nie toľko, aby sme dnešný fenomén prežívania Trianonu ako traumy mohli zakladať na svedectvách hocako veľkej skupiny ľudí alebo naopak, aby sme, odvolávajúc sa na ich utrpenie, reprezentovali Trianon ako dodnes pôsobiacu traumy. Z priekopníckych prác Miklósa Zeidlera a Balázsa Ablonczyho čiastočne poznáme mechanizmy revizionistickej propagandy v medzivojnovom období, to je však len zlomok fungovania komunikatívnej pamäti Trianonu v dvoch dekádach medzi svetovými vojnami.²⁵ V historických prácach zatiaľ abscentuje obraz o priamych skúsenostiach jednotlivcov

24 Pozri KOLLAI, István – ZAHORÁN, Csaba. Trianon a román és szlovák köztudatban. In *Kommentár*, 2007, roč. 2, č. 3, s. 35-44.

25 ZEIDLER, Miklós. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, Regio Könyvek, 2002; ABLONCZY, Balázs. *Trianon legendák*. Budapest: Jaffa, 2010. Zrejme ani titulné strany týchto dvoch kníh neodzrkadľujú vkus ich autorov, ale skôr zmenu verejného historického diskurzu a vnímania dejín: obálku Zeidlerovej knihy z roku 2002 zdobí reprodukcia dobovej „iredentistickej vázy“ s bohatou kyticou, ktorá vrhá tieň v podobe hraníc Uhorska – skôr noblesná alúzia na Trianon. Naopak, obálka Ablonczyho knihy z roku 2010 – podľa mňa dosť nevkusná, hoci z hľadiska upútania pozornosti a predajnosti určite účinná – vyzerá celkom tak, akoby aj samotná práca mala iredentistický charakter: ide o reprodukciu dobového iredentistického plagátu, do ktorej sú meno autora ako aj názov knihy vsadené tak, aby písmom, umiestnením a celkovým vzhľadom pôsobili ako súčasť plagátu.

súvisiacich s „odčlenením“ území Uhorska, obraz každodenného života v rámci nových štátnych hraníc, obraz o reakciách jednotlivých miestnych spoločenstiev, ako aj o vzniku nových sociálnych identít vynútených zmenou hraníc. I keď z nemnohých existujúcich výskumov možno usudzovať, že maďarské obyvateľstvo v pohraničí (v širšom poňatí maďarské obyvateľstvo, ktoré ostalo v Československu) sa v roku 1920 dramaticky sklamalo v Maďarsku a jeho politike. Ich základným existenčným pocitom bolo, že zostali sami, nikto ich nechce a nikomu nemôžu dôverovať.²⁶ Ak si vezmeme striktné psychologický význam slova trauma, potom hovoríme práve o takejto *nečakanej skúsenosti potlačenej do nevedomia*. Trauma v tomto zmysle slova skutočne môže pôsobiť dlhodobo, až do konca života. O tom, či počet ľudí, ktorí skutočne zažili traumu, predstavuje také kritické množstvo, aby bolo možné hovoriť o „národnej traume“, dosiaľ nemáme presvedčivé poznatky.

Novovzniknutá *inakosť* medzi Maďarmi, ktorí zostali v Maďarsku, a Maďarmi za hranicami tvorí primárny, hoci skôr latentný prvok identity menšinových Maďarov. Preto sa mnohí domnievali, že znovupripojenie území obnoví jednotu „rozdvajenej“ maďarskej identity, keďže sa odstráni hlavný dôvod inakosti: hranice. Nemohlo sa tak stať z viacerých dôvodov. Znovupripojenie území v roku 1938 neumožnilo skutočné zjednotenie, ba práve naopak, rozdiely sa reprodukovali. „Inakosť“ znovupripojených Maďarov zostala zachovaná z právneho aj politického hľadiska. Nielen preto, že zo štátno-bezpečnostných dôvodov boli ich práva obmedzené a ich „odlišnosť“ bola udržiavaná aj diskurzívnymi prostriedkami, ale aj pre dve desaťročia rozdielných skúseností a chápania toho, čo znamená byť Maďarom. Paradoxne, latentný komplex menejcennosti slovenských Maďarov sa stal definitívne manifestným práve po ich znovupričlenení k Maďarsku. Nedôvera medzi „*anyanyás*“-mi – ako bývalí slovenskí Maďari hanlivo pomenúvali úradníkov prichádzajúcich z materskej krajiny, t. j. Maďarska – a „*praobyvateľmi*“ sa v priebehu tých niekoľkých rokov nezmiernila a ani sa nemohla zmierniť. Po druhej svetovej vojne a Parížskej mierovej zmluve sa situácia opäť radikálne zmenila.

Trauma a neuróza – ešte raz a inak

„Trianon bol pre Maďarov kolektívnu narcistickou ranou. Pojem kolektívneho narcizmu zaviedli nemeckí analytici. Naštrbenie takejto kolektívnej sebalásky je kolektívnu traumou. Kolektívna narcistická rana pre Maďarov spočívala v tom, že raz a navždy stratili svoje ve-

26 Pozri VARGA, Éva. Beszédék a határon: Szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó 1918 – 1938 között. In *Regio*, 2000, roč. 11, č. 4, s. 93-121; MANNOVÁ, Elena. Nemzeti hősoktól az Európa térig – A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In *Regio*, 2002, roč. 13, č. 3, s. 26-45; dostupné aj v nemčine: MANNOVÁ, Elena. Von Nationalhelden zum Europa-Platz. Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses in Komárno an der slowakisch-ungarischen Grenze. In CSÁKY, Moritz – ZEYRINGER, Klaus (eds.) *Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses. Eigenbilder, Fremdbilder*. Wien; München; Bosen: Studien Verlag, 2002, s. 110-131; KOVÁCS, Éva. Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918 – 22, 1938. In BÁRDI, Nándor (ed.) *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000, s. 181-212; KOVÁCS, Éva. A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900 – 1940). In HORVÁTH, Zsolt K. – LUGOSI, András – SOHAJDA, Ferenc (eds.) *Léptékváltó társadalomtörténet: Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest: Hermész Kör; Osiris, 2004, s. 366-394.

dúce postavenie v Karpatskej kotline. Museli zosadnúť z bieleho koňa, ale zmieriť sa s tým nedokázali. Preto existujú také šialené predstavy, že tu žijeme dlhšie než Slovania a Kelti, resp. mýty o čarovnom jeleňovi či vtákovi turulovi. To všetko dokazuje, aká silná urazenosť žije ešte stále v tomto národe v súvislosti s Trianonom.²⁷ Takto v roku 2010 osemdesiatročný Rudolf Pfitzner, mníchovský psychoanalytik, ktorého socializácia – podobne ako u I. Bibóa – bola v detstve ovplyvnená iredentistickou propagandou, odvodzuje dnešné vnímanie Trianonu ako traumy z predošlého kolektívneho narcizmu. Teda Trianonská mierová zmluva sa stala traumou v kruhu tých, ktorí i predtým pestovali (a produkovali) narcistické národné povedomie. Táto urazenosť – zranenosť, a v tomto zmysle „traumatizovanosť“ – je tým, čo by sa malo nazvať pravým menom a riešiť na správnom mieste. Obávam sa však, že tým „miestom“ nie je Trianon.

Na rozšírení pojmu trauma v spoločenskovedných diskurzoch – a to musím zdôrazniť – sa v posledných rokoch v nemalej miere podieľala aj sociológia. Teoretické vymedzenie spoločenskej traumy zapadá do širšej diskusie o mediálnej teórii, ktorej zástancovia pri skúmaní našej doby opätovne objavujú fenomén *morálnej paniky*.²⁸ Jednou z novších je teória kultúrnej traumy vypracovaná Jeffreyom Alexandrom a jeho spolupracovníkmi.²⁹ Podľa nej sa kultúrna trauma vytvára vtedy, keď sa medzi udalosťou a reprezentáciou udalosti vytvorí priepasť, ktorú dané spoločenstvo nedokáže preklenúť: udalosti samé osebe nie sú traumatické, ale každú udalosť je (prinajmenšom) teoreticky možné zažiť ako traumatizujúcu. Kultúrna trauma je spoločensky pripísanou vlastnosťou udalosti, nie jej prirodzenou, esenciálnou charakteristikou. Práve vďaka procesom pripisovania vlastností udalostiam, ktoré vytvárajú samotnú kultúrnu traumou, sa v členoch spoločenstva postupne vytvára pocit – na rozdiel od „skutočnej“, naozaj rýchlejšie prebiehajúcej duševnej traumy, že skupina, ktorá bola chápaná ako „my“, už vo svojej pôvodnej podobe neexistuje. Prakticky sa členovia spoločenstva (zväčša jeho elita) „rozhodnú“, že udalosť, ktorá vyvoláva krízu identity, budú reprezentovať a nekompromisne presadzovať za niečo, čo popiera pôvod spoločenstva a v základoch ohrozuje jeho existenciu a budúcnosť. Toto „rozhodnutie“ sa presadí v masovej komunikácii a krok za krokom sa inštitucionalizuje prostredníctvom náboženstva, estetiky, práva, vedy, štátnej byrokracie atď. V etablovanej a ustálenej schéme traumy sa svet rozdeľuje na dve skupiny: na „nás“ ako obeť a na „nich“ ako vinníkov. Vytváranie kultúrnej traumy je úspešné jednak, keď jej reprezentácie dokážu kategorizovať bolesť, okruh obetí, vzťah obetí a širšieho okolia, ako aj vinníkov, a jednak, keď sa tieto kategórie dokážu presadiť v dostatočne širokých kruhoch spoločnosti. Je zrejmé, že Alexandrova teória a koncepty *politiky dejín a lieu de mémoire* zavedené historikmi majú veľa spoločného, líšia sa len v žánri – jedni autori hľadajú historické, druhí spoločenské súvislosti. Model kultúrnej traumy je oproti politicko-dejinnému modelu otvorenejší snáď v tom, že k samotnej historickej udalosti sa stavia

27 PFITZNER, Rudolf. Trianon kolektív narcisztikus sérülése a magyarságnak. In http://hvg.hu/velemeney/20100603_pfitzner_rudolf_szocialpszichologus_tria (posledný náhľad 8. októbra 2012).

28 THOMPSON, Kenneth. *Moral Panics*. London; New York: Routledge, 1998. Zhrnutie teórie pozri v KITZINGER, Dávid. A morális pánik elmélete. In *Replika*, 2000, č. 40, s. 23-48.

29 ALEXANDER, Jeffrey C. et al. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004.

len ako k „externému faktoru“, ktorý ho sám o sebe nezaujíma. Zároveň je však aj omnoho uzavretejším modelom, lebo sa môže uplatňovať zásadne len v súvislosti s traumami; iných pamäťových fenoménov sa netýka.

Oba prístupy sa zhodujú v tom, že „pamäťové turbulencie“ netrávajú večne, zmierňujú sa alebo sa pominú a zabudne sa na ne. Konflikty medzi väčšinou a menšinou (a tu nemyslím len na slovensko-maďarské, ale aj na maďarsko-maďarské konflikty), ako nám dokazuje predošlých 90 rokov, môžu byť bolestivé, nespravodlivé, ponížujúce, ale len zriedkavo – napr. v prípadoch vyhnaní či násilného vysťahovania, internovania, perzekúcie v období vojny – hromadne spôsobujú skutočnú psychologickú traumu.³⁰ Traumatické momenty úpravy hraníc po kataklizme prvej svetovej vojny dotknutí zrejme už spracovali. Potom však nasledovali ďalšie tragédie, ktoré sa emočne dali odvodiť z „prvotných“ strát spôsobených Trianonom. Preto ich možno tak účinne inštrumentalizovať v rámci rôznych politík dejín, a preto ich možno nazvať aj kultúrnou traumou. To je hlavný dôvod nesmiernej účinnosti metafory Trianonu. Dokáže do seba zhustiť všetky neúspechy a tragédie, ku ktorým došlo po roku 1920, a ktoré sa stali maďarským menšinám v okolitých krajinách: Parížsku mierovú zmluvu, odsun obyvateľstva, diskriminácie maďarských menšín v socialistických režimoch.

Pokiaľ ide o menšinových Maďarov, situácia sa nezmenila ani po revolúciách a zmenách režimov v roku 1989. Nerovnosti, ktoré vznikli v slovensko-maďarských a maďarsko-maďarských vzťahoch po roku 1920, stále pretrvávajú. Statusy a pozície menšinového bytia ostávajú určované etnickými hierarchiami a politikami identít; stabilizuje ich každodenná sociálna prax prisudzovania identít.

Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg, hovoria Nemci. Nepredpovedám vojnu, ale neustále diskurzívno-performatívne vyvolávanie obrazov Trianonu, ktoré sa teraz v rámci školských osláv Dňa národnej súdržnosti dokonca stalo povinným, v skutočnosti nie je ničím iným ako – povedané jazykom psychológie – nezodpovedným pestovaním narcistickej neurózy, namiesto kritického vyrovnania sa s minulosťou.

Kultúrna pamäť nastupujúca na miesto komunikatívnej pamäti predpokladá, že po istom čase sa nazhromaždí dostatok vedomostí o danej historickej udalosti, ktoré nahradia osobitosť a fragmentárnosť spomienok jednotlivcov. Pri pohľade na novšie slovenské a maďarské dejepisectvo zaoberajúce sa obdobím konca 19. storočia a rozpadu Uhorska vidno nedostatky, konflikty, rozdiely v prioritách, ale i možné spoločné interpretačné platformy. Škoda, že ani jedna strana nepozná príbehy tej druhej a ak aj áno, tak len čiastočne, a len málokedy ich berie do úvahy. Ak sa pozrieme hoci len na citovanú literatúru, hneď zistíme, že vzájomná slovensko-maďarská spätná väzba je

30 Renesancia nacionalistických diskurzov v Maďarsku je súčasťou všeobecnejšieho európskeho trendu (vrátane situácie na Slovensku), ktorý úzko súvisí s prebiehajúcimi bojmi medzi „súperiacimi pamätami“. Porovnaj: KOVÁCS, Éva. Az elűzetések európai emlékezete; avagy hogyan emlékezzünk a németek kitelepítésére a soá fényében? In *Regio*, 2004, roč. 15, č.1, s. 111-118; KOVÁCS, Éva. Der schmale Grat zwischen zynischer und skeptischer Erinnerung – zur Institutionalisierung historischer Erfahrungen. In KRÜKE, Anja (ed.) *Zwangsmigration und Vertreibung – Europa im 20. Jahrhundert*. Bonn: Dietz Verlag, 2006, s. 219-226.

nepatrná. Veľkým krokom vpred by bolo už i to, keby sme práce historikov zaoberajúcich sa daným obdobím – napr. Gábora Gyániho, Györgya Kövéra, Viktora Karádyho, Ignáca Romsicsa, Lászlóa Szarku – čítali spolu s prácami Lubomíra Liptáka, Dušana Kováča, Romana Holeca alebo Eleny Mannovej.³¹ A nevynechajme ani ich odchovancov!³² Snáď by tak – napriek mnohým prekážkam – vznikla šanca na kultivovaný slovensko-maďarský *Historikerstreit*.

31 Niektoré z nich sú dostupné už i v maďarčine, napr. KOVÁČ, Dušan. A szlovák-magyar kapcsolatok történeti kérdéseiről. In *Regio*, 1990, roč. 1, č. 4, s. 82-91; KOVÁČ, Dušan. *Szlovákia története*. Bratislava: Kalligram, 2001; LIPTÁK, Lubomír. *Száz évnél hosszabb évszázad*. Bratislava: Kalligram, 2000.

32 Analytický prehľad slovenskej historiografie pozri v: MICHELA, Miroslav. A múlt felidézése és kanonizálása. Történelmi emlékezet, a nyolcas évfordulók és a szlovák történetírás. In *Kommentár*, 2008, roč. 3, č. 6, s. 15-25. K odbornej diskusii vytyčuje dôležité východiská DEMMEL, József. „... Békévé oldja az emlékezés”? Historiográfiai vázlat a magyar kapcsolattörténet-írásról. In *Kommentár*, 2008, roč. 3, č. 6, s. 26-29. Sľubné sú aj pokroky v oblasti pedagogických programov, pozri kapitoly Györgya Jakaba *Anomické vzťahy vo vyučovaní histórie v Maďarsku* a Barnabása Vajdu *Trianonská tematika a (česko-)slovenské učebnice dejepisu* v tejto knihe.

5.2 Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a politiky verejného spomínania na Slovensku a v Maďarsku

Dagmar Kusá – Miroslav Michela

Dňa 4. júna 2010, na 90. výročie podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, boli v Komárne slávnostne odhalené dva nové pomníky, verejne reprezentované ako „slovenský“ a „maďarský“.³³ Prvý mal byť výrazom vďaky a ten druhý zosobňovať smútok. Spomenuté akcie navštívilo niekoľko stoviek ľudí a miestne bezpečnostné zložky mali pohotovosť, keďže podobné akcie sú vnímané ako doména rôznych radikálov. Na prvú akciu, zorganizovanú Slovenskou národnou stranou (SNS), autobusy priviezli množstvo podporovateľov z iných miest krajiny. Druhé podujatie, zorganizované miestnym občianskym združením, nepodporili oficiálni predstavitelia mesta a ani Selyeho univerzita.³⁴ V oboch prípadoch vystúpili ako hlavní rečníci privezení hostia, medzi nimi aj historici, ktorí svojimi prejavmi spomienkové stretnutia legitimizovali. V tom istom čase bol odhalený v susednom Komárome tretí pomník.³⁵ Osadili ho neďaleko hraničného mostu, ktorý tak od júna 2010 „strážia“ dva, na prvý pohľad veľmi podobné kamenné pomníky, ktoré však nesú zásadne rozdielny odkaz. Prvý „ochraňuje“ územie Slovenska a status quo, druhý upozorňuje na nespravodlivosť tohto stavu a snaží sa udržať nádej na jeho zmenu.

Trianon a témy spojené so slovensko-maďarskými vzťahmi rezonujú v etnicky zmiešanom Komárne dlhodobo. Začalo sa to nástupom československej moci v meste v roku 1919, keď hranica rozdelila mestskú komunitu na dve časti.³⁶ Pritom názory na to, kde sa to všetko skončí, sa zásadne rôznia. Jedni tvrdia, že ide nezmyselnú politickú a mediálnu bublinu, iní sa zas obávajú krviprelievania. Spory o sochy a verejné priestranstvá po páde komunizmu dokonca preslávili Komárno do tej miery, že v roku 1998 o nich informoval

33 Termín reprezentácie používame v kontexte sociálnej a kultúrnej klasifikácie, keďže ide o aktivity ľudskej mysle súvisiacej s produkciou predstáv o realite, symbolov a znakov, ktoré majú vystihovať nejakú predpokladanú vlastnosť, esenciu, stav. Je dôležité upozorniť, že tieto predstavy konštitujú realitu sociálneho sveta. Pritom nejde o stály, ale o neustále v čase a priestore vznikajúci a meniaci sa fenomén. Obširnejšie k tomu napr. VÖRÖS, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa: Pisa University Press, 2010, s. 98-123; FINDOR, Andrej. *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kaligram, 2011, s. 32-38.

34 K tomu pozri napr. <http://www.sme.sk/c/5407110/trianon-komarano-nerozhadal.html> (posledný náhľad 3. decembra 2012); <http://www.komarom.org/2010/06/trianoni-megemlekezesek-komaromban> (posledný náhľad 15. mája 2013).

35 K tomu napr. <http://www.civiljutub.hu/play.php?vid=5312#.UZMtEsq6X5Q> (posledný náhľad 15. mája 2013).

36 SIMON, Attila. Kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által kettéosztott Komárom a két világháború között. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011, roč. 13, č. 2, s. 98-99; KOVÁCS, Éva. Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918-22, 1938. In BÁRDI, Nándor (ed.) *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000, s. 181-212.

18. „Slovenský“ trianonský pomník odhalený 4. júna 2010 najvyššími predstaviteľmi Slovenskej národnej strany na mieste hraničného prechodu medzi Slovenskom a Maďarskom v Komárne (fotografia z roku 2013).

19. „Maďarský“ trianonský pomník odhalený 4. júna 2010 miestnymi aktivistami v Komárne (fotografia z roku 2013).

britský *The Times* ako o ohnisku regionálnych historicko-etnických konfliktov.³⁷ V tom čase zviditeľnil mesto predovšetkým konflikt o susedie sv. Cyrila a Metoda, ktorý sa riešil aj na úrovni Európskeho parlamentu. Osadenie tohto monumentu sa stalo predmetom politických bojov interpretovaných ako súperenie Maďarov a Slovákov o symbolické zastúpenie vo verejnom priestore, či prejavy symbolickej dominancie v pohraničnom meste.³⁸ Etnicizácia a politizácia verejných priestranstiev, aj prostredníctvom príbehov

37 SCHWEGLER, Brian Alexander. *Confronting The Devil: Europe, Nationalism and Municipal Governance in Slovakia*. Dizertačná práca. Chicago: 2008, s. 1.

38 K tejto problematike bolo publikovaných aj viacero vedeckých štúdií: MANNOVÁ, Elena. Nemzeti hősöktől az Európa térig – A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban, a szlovák-magyar határon. In *Regio*, 2002, roč. 13, č. 3, s. 26-45; STRÁŽAY, Tomáš. Myths in Action: Two Cases from southern Slovakia. In HLAVIČKOVÁ, Zora – MASLOWSKI, Nikolas (eds.) *The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century*. Praha: CES, 2005, s. 101-113; KUSÁ, Dagmar. Úloha kolektívnej pamäti v procese etnickej mobilizácie. In DRÁL, Peter – FINDOR, Andrej (eds.) *Ako skúmať národ: Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, 2009, s. 79-105; SCHWEGLER, Brian Alexander. Entrepreneurial governance and the urban restructuring of a Slovakian town. In TSENKOVA, Sasha – NEDOVIČ-BUDIČ Zorica (eds.) *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe*. Space, Institutions and Policy. Heidelberg: Physica Verlag, 2006, s. 295-318.

20. Symbolický ochrancovia slovenského územia umiestnený pred domom Matice slovenskej v Komárne. Súsošie sv. Cyrila a Metoda a socha M. R. Štefánika (fotografia z roku 2003).

a symbolov odkazujúcich na dejiny, nie je ničím neobvyklým. Je súčasťou verejných diskurzov a môže legitimizovať, ale aj potierať rôzne politiky.³⁹

Pre takýto typ rozprávania je charakteristický silný emotívny náboj s výrazným politicko-mobilizačným potenciálom. Pričom jeho obsahy a formy sa môžu v čase a v priestore meniť. Ide o kultúrne a sociálne podmienený fenomén, a možno o ňom hovoriť aj ako o „urýchľovači“ procesu konštruovania kolektívnych identít. S tým súvisí aj pomerne zažitá predstava, že už samotná identifikácia s Maďarstvom vytvára „potrebu“ nejakým spôsobom sa postaviť k Trianonu ako k tragickej a exkluzívnej udalosti s dlhodobými následkami. Tento kauzálny vzťah vyjadruje aj známy a často opakovaný výrok spisovateľa Gyulu Illyésa, že „*Maďarom je ten, koho bolí Trianon*“.⁴⁰ V tomto duchu sa nedávno vyjadril aj súčasný prezident Maďarska János Áder,

39 K tomu tiež LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 255-257; HUSHEGYI, Gábor. Výtvarné dielo na verejnom priestranstve ako médium spoločenskej komunikácie. In *Acta Museologica Hungarica*, 2007, roč. 1, s. 77-85.

40 Pozrínapríklad: <http://szebbjovo.hu/node/3058>; <http://www.hir24.hu/belfold/2012/06/03/csak-a-magyar-akinek-faj-trianon/> atď. Pri zadaní tohto výroku do prehliadača dňa 16. marca 2013, www.google.com ponúkol za 0, 16 sekundy 39 900 odkazov.

keď vyhlásil, že straty a bolesť vyplývajúce z mierovej zmluvy budú Maďari prežívať naveky.⁴¹

Naopak, v nemaďarskom prostredí táto otázka nebýva tak často tematizovaná a už vôbec nie v zmysle, že by išlo o „vlastný“ problém. Najčastejšie sa s ňou stretávame v kontexte polemiky a vymedzovania sa „voči maďarskému pohľadu“.⁴² Z hľadiska intenzity mediálneho ohlasu tvorilo výnimku okružle výročie v roku 2010. Nemalú zásluhu na tom mala aj maďarská vláda a parlament, keď prijali zákon o dvojitom občianstve a stanovili 4. jún, teda výročie podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, za Deň národnej spolupatričnosti. Zákomom mierovú zmluvu definovali ako najväčšiu tragédiu Maďarstva. Téma na atraktivite pridala aj predvolebná kampaň Slovenskej národnej strany, v rámci ktorej boli odhalené nové pamätníky odkazujúce na mierovú zmluvu v Bratislave a v Komárne. V tom roku bolo na Slovensku v reprinte publikovaných aj viacero tematických publikácií určených pre širokú verejnosť.⁴³

Termín Trianon, či už v odbornej spisbe, alebo v každodennej komunikácii, odkazuje najčastejšie na mierovú zmluvu s Maďarskom, ktorá po prvej svetovej vojne určila, resp.potvrdila slovensko-maďarské hranice. Zároveň však zahŕňa aj oveľa širší komplex otázok spätých s dezintegráciou Rakúsko-Uhorska, revíziou statu quo a problematikou maďarských komunit v susedných štátoch. Ide o komplexnú tému s viacerými podružnými a invariantnými spôsobmi výkladu, ktoré sa stali dôležitým zrkadlom neustále prebiehajúceho procesu konštruovania národných identít⁴⁴ v stredovýchodnej Európe. Pre ilustráciu šírky tohto výkladu môžu poslúžiť rôzne odborné aj populárne publikácie či zbierky dokumentov, do veľkej miery akcentujúce udalosti „pred“ a „po“ podpise mierovej zmluvy.⁴⁵ Podobne bola zostavená napríklad aj putovná výstava predstavená na jar 2012 v Dunajskej Strede, Komárne a Štúrove v réžii Trianonského múzea vo Várpalote. Jej cieľom bolo predstaviť cestu k mierovej zmluve aj jej dôsledky, pričom jeden zo 16 panelov bol venovaný aj výmene obyvateľstva po druhej svetovej vojne.⁴⁶ Takto široko vymedzené diskurzívne pole poukazuje na fakt, že významy viažuce sa

41 <http://www.sme.sk/c/6403726/ader-bolest-trianonu-budu-madari-prezivat-naveky.html>; http://www.keh.hu/index_gy.php?submenu=elnoki_nyilatkozatok&id=1682&details=1&cat=118 (posledný náhľad 28. novembra 2012).

42 K tomu pozri bohatú produkciu vydavateľstiev Eko-konzult, Kubko Goral a Matica slovenská alebo internetové diskusie pod článkami o slovensko-maďarských vzťahoch.

43 Napríklad, v treťom vydaní publikácia FERKO, Jerguš. *Maďarské (seba)klamy*. Martin: Matica slovenská, 2003 a podobne, ale v rozšírenej verzii, aj brožúrka DEÁK, Ladislav. *Od Trianonu po malú vojnu*. Bratislava: Eko-konzult, 2010, venovaná slovensko-maďarským vzťahom v kontexte Trianonu. Obálku tejto publikácie zdobí propagačný obrázok maďarskej krajine pravicovej strany Jobbik.

44 V texte používame termín identita aj identifikácia, pričom v tomto kontexte vždy odkazujeme na dynamický model konštruovania predstáv a sociálnych vzťahov. K tomu FERENCOVÁ, Michaela – MARUŠIAK, Juraj (eds.) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické využitie*. Bratislava: VEDA, 2005, s. 31-50.

45 Napríklad reprezentatívna zbierka dokumentov ZEIDLER, Miklós (ed.) *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003, obsahuje okrem dobových diplomatických dokumentov aj reflexiu Horthyho obdobia atď. Širšie k problematike maďarsko-maďarských vzťahov pozri: BÁRDI, Nándor – FEDINEC, Csilla – SZARKA, László (eds.) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Boulder: Social Science Monographs, 2011.

46 <http://www.parameter.sk/rovat/kultura/2012/05/14/tortenelmi-leckekent-all-vmk-ban-trianon-kiallitas> (posledný náhľad 3. decembra 2012).

k Trianonu nie sú späté len s konkrétnymi historickými udalosťami z obdobia rokov 1918 – 1921, ale že ide o neustále produkovanú a interpretovanú tému. Jeho význam osciluje medzi otázkami spätými s hranicami historického Uhorska a problematikou maďarských menšín v nástupníckych štátoch. Vo verejnom diskurze je často reprezentovaný ako tzv. hraničná, resp. zakladajúca udalosť, ako medzník dôležitý pri vytváraní národných identít a kánonu.

Cieľom tejto kapitoly je otvoriť diskusiu o fenoméne tzv. trianonskej traumy v slovensko-maďarských vzťahoch z pohľadu interdisciplinárnych výskumov kultúrnej traumy. Zaujímajú nás kultúrne a spoločenské rámce a transgeneračné a cezhraničné špecifiká tohto fenoménu, na ktorý nie je možné mechanicky aplikovať poznatky o individuálnej psychologickúj traumy.⁴⁷ Trauma pritom býva označovaná za záležitosť jednotlivca, konkrétnej skupiny, ale aj celej spoločnosti s tým, že vzniká ako dôsledok negatívneho zážitku, násilného aktu či obzvlášť bolestivého prechodu z jedného režimu do druhého, ktorý sprevádzajú aj zásadné štrukturálne zmeny, zasahujúce do každodenných potrieb a praktík spoločnosti. Proces vyrovnávania sa s ňou prebieha poväčšine v troch rovinách: v tabuizácii, v snahe odstrániť a kompenzovať jej dôsledky, alebo v silne pozitívnom resentimente. Hľadáme odpovede na otázky, prečo a ako sa stávajú niektoré udalosti kultúrnymi traumami a iné nie, pričom v tomto texte sa sústreďíme predovšetkým na teoretizujúce úvahy. Budeme sa tiež venovať funkciám spoločenských aktérov a inštitúcií v tomto procese a ich vzťahu k mocensko-politickým faktorom, ktoré môžu mať za následok zmeny vo vnímaní spoločenského statusu. V našom geografickom priestore ide o pomerne málo skúmaný a diskutovaný koncept objavujúci sa predovšetkým v spoločenskovedných prácach.⁴⁸

Na Slovensku a v Maďarsku je problematika kultúrnej traumy úzko spájaná predovšetkým s diskusiami o medzietských vzťahoch. Samozrejme, nejde o nejaké regionálne špecifikum. Kultúrna trauma vo väčšine prípadov zahŕňa vymedzenie sa jednej etnickej, náboženskej, kultúrnej komunity voči inej, ktorá je vnímaná ako nepriateľ, vinník, či páchatel krivdy. Takéto témy však nevzbudzujú emócie len u „bežnej“ populácie, ale aj

47 Referenčnou prácou k problematike kultúrnej traumy je dielo: ALEXANDER, Jeffrey C. et al. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004. K najnovším diskusiam na poli historiografie pozri: HALLAMA, Peter. *Geschichtswissenschaften, Memory Studies und der Passive Turn*. Zur Frage der Opferperspektive in der erinnerungskulturellen Forschung. In FRANZEN, Erik K. – SCHULZE WESSEL, Martin (eds.) *Opfernarrative. Konkurrenzen und Deutungskämpfe in Deutschland und im östlichen Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. München: Oldenbourg, 2012, s. 9-27.

48 MARADA, Radim: Paměť, trauma, generace. In *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1-2, s. 79-95; SZALÓ, Csaba – HAMAR, Eleonóra. *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*. In MARADA, Radim (ed.) *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: CDK, 2006, s. 117-142; BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida. Úvahy o politice Holocaustu*. Praha: Argo, 2011. Na Masarykovej univerzite v Brne vzniklo viacero zaujímavých študentských záverečných prác, ktoré prispeli aj k našim úvahám. Išlo o prácu Ely Klementovej o postholokaustovej židovskej identite, Martiny Dobrovolné o Holokauste ako mieste pamäti a samozrejmosti. Koncept kultúrnej traumy diskutuje práca Adriany Zámečníkovej. Spomínané práce sú prístupné na stránke: <http://is.muni.cz/>. V Maďarsku bolo nedávno venované tejto problematike dvojčíslo časopisu *Studia Litteraria*, 2011, roč. 49, č. 3-4; tiež pozri GYÁNI, Gábor. A magyar „emlékezet helyei“ és a traumatikus múlt. In *Studia Litteraria*, 2012, roč. 50, č. 1-2, s. 41-50.

v prostredí erudovaných vedcov, ktorí napriek pravidelne deklarovanej nezaujatosti nežijú vo vzduchoprázdne.⁴⁹

Boli by sme neradi, ak by náš názor, že ide o jav sociálne a kultúrne konštruovaný a udržiavaný prostredníctvom istých mechanizmov, bol nesprávne vnímaný ako pokus o spochybňovanie autenticity a intenzity určitého prežívania a predstáv o svete. Nás naopak zaujíma, ako tento fenomén funguje, aj keď v rámci tejto kapitoly si netrúfame pokryť všetky jeho úrovne. Z našej strany ide len o prvý krok k systematickému, multidisciplinárnemu a komparatívne štúdiu fungovania príbehov utrpenia a traumy, s cieľom analyzovať dynamiky etnicky definovanej mobilizácie vo verejnej aj v súkromnej sfére.

Stále aktuálna minulosť

Príbehy o minulosti, o slávnych postavách a hrdinských činoch, ale aj o utrpení a zrade, predstavujú jednu z kľúčových súčastí mechanizmu vytvárania spoločenských predstáv a vzorov. Sú dôležitou súčasťou kultúr spomínania a zároveň symbolmi v imaginárnej aréne, v ktorej prebieha neustále vyjednávanie a zápas o moc a uznanie. Historické naratívy, predovšetkým tie, čo ponúkajú jednoduché a jasné vysvetlenia, sa teda javia byť veľmi vhodnými pre masové šírenie. V prípade, že sú menej zrozumiteľné, významnú rolu zohráva aj autorita kanálov, prostredníctvom ktorých sa do diskurzu dostali.

Obzvlášť významnú úlohu zohrávajú v tomto smere spoločenský aktéri – tzv. strážcovia brán, resp. nositelia kultúrnej pamäti či traumy. Ich spoločenský status im umožňuje lepší prístup k tvoreniu, formovaniu a udržiavaniu spoločenského povedomia. Ide o osoby disponujúce silným symbolickým kapitálom, od mienkotvorných lídrov na rôznych úrovniach, politických elít cez novinárov po lokálnych aktivistov. Sú to jednotlivci, ale občas i skupiny, ktoré sú výsledkom nejakého sociálneho štiepenia. Predstavujú zároveň aj významných aktérov v procese konštruovania kultúrnej traumy, keďže udržiujú istý typ príbehu pri živote a hlásajú potrebu jeho neustáleho pripomínania. Pre široko etablovaný a akceptovaný diskurz traumy je charakteristická veľká rôznorodosť takýchto aktivistov. Napríklad v prípade holokaustu je ich možné identifikovať medzi preživšími a páchatelmi, ich rodinnými príslušníkmi, v pamäťových inštitúciách, ale aj na úrovni štátnych a kultúrnych politik – angažujúcich sa v oficiálnej politike pamäti, resp. proti popieraniu holokaustu.⁵⁰ Podobne je možné takýchto aktérov pomenovať aj v trianonskej problematike. Či už medzi predstaviteľmi generácie, ktorých zachytil zánik monarchie na spoločenskom vrchole a výrazne ovplyvnil ich kariéru, alebo medzi nasledujúcimi generáciami socializovanými už v prostredí rôznych nástupníckych štátov.

V reflexii kultúrnej pamäti zohrávajú dôležitú úlohu aj historici. Snaha o čisto objektívny a hodnotovo neutrálny prístup deklarovaný zakladateľmi moderného dejepisectva sa aj v súčasnosti prejavuje v lpení na predstave, že neustálym „vykopávaním“ historických právd (uložených predovšetkým v archívnych fondoch alebo v prejavoch historických

49 K tomu pozri kapitoly Lászlóa Vörösa a Évy Kovács v tejto knihe.

50 K tomu napr. BARŠA 2011; LaCAPRA, Dominick. *Writing history, writing trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

21. Dlhodobó poškodená tabula venovaná perzekvovaným Slovákom na území odstúpenom Maďarsku v období 1938 – 1945, Komárno (fotografia z roku 2013).

postáv) priamo a bez väčších problémov smerujeme k objektívnemu a presnému poznaniu dejín, t. j. toho čo, ako a prečo sa v minulosti stalo. Predstava o historiografii ako o klasickej vednej disciplíne s normatívnou platnosťou má za príčinu aj neustále odmietanie spoluzodpovednosti v procese produkovania kultúrnej trauma. Väčšinou sa to deje zdôrazňovaním čisto vedeckého, nezainteresovaného záujmu a v deklaratívnom zभावovaní sa spoluzodpovednosti v procese formovania súdobej verejnej mienky. Ďalším momentom býva dištancovanie sa od výrokov politikov a iných spoločenských aktérov, označovaných za odborne nekompetentných. Pritom títo svoje argumenty neraz legitimujú odkazmi na odbornú spisbu.⁵¹ V postkomunistickéj strednej Európe predstavujú predmet neutíchajúcich diskusií o vzťahu pamäti, dejín a politiky predovšetkým kauzy súvisiace s tzv. vyrovnávaním sa s fašizmom a komunizmom.

Resentiment a politiky spomínania

Historické naratívy, obzvlášť tie, ktoré nesú odkaz o kultúrnej traume, neprenášajú len súbor faktov a informácií, ale rovnako dôležito aj emócie, ktoré komunikované udalosti sprítomňujú. Emócie sú dôležité okrem iného aj z hľadiska ich prepojenia na vnímanie

51 V poslednej dobe sa veľa a so silným emocionálnym nasadením diskutuje o maďarskom menšinovom politikovi Jánosovi Esterházym, pričom argumenty „pre“ a „proti“ sú do veľkej miery inšpirované prácami historikov Ladislava Deáka, Jánosa Molnára a iných. „Kauzu Esterházy“ je pritom možné na základe spôsobu a obsahu argumentácie pomenovať aj ako diskusiu úzko súvisiacu s interpretáciami zániku Uhorska a Trianonu, ktorá zasahuje do všetkých segmentov triády: „materská krajina“ – „menšina“ – „cudzí národný štát“.

politického statusu etnického spoločenstva. Môžeme odkázať na Nietzscheho koncept resentmentu – ako pocitov zášti, hnevu, menejcennosti, ublíženia, nenávisť, ktoré sú prítomné predovšetkým u spoločenstiev vnímajúcich svoju pozíciu ako marginalizovanú voči iným. Toto prepojenie mocenského postavenia a jeho psychologických a následne politických dôsledkov zaujalo aj mnohých antropológov. Joseph Rothschild opisuje vývoj etnických spoločenstiev a ich politizáciu v rámci procesu modernizácie. Približuje ich transformáciu na konfliktné skupiny v modernej aréne politického zápasu, v rámci ktorého vzájomne súperia o moc a osvojujú si náležitú výbavu k tomu potrebných zručností a zdrojov, následkom čoho stúpa ich spoločenský status. Podľa neho je etnicita spolitizovaná predovšetkým vtedy, ak je vnímaná členmi daného spoločenstva ako systematicky ovplyvňujúca jeho osudy a pozíciu v politických a socio-ekonomických štruktúrach.⁵² Politické elity vynakladajú nemalé úsilie na mobilizáciu prostredníctvom etnických identifikátorov a práve diskurz utrpenia a traumy môže byť jedným z účinných nástrojov takejto mobilizácie. Ako príklad úspechu takejto politiky môžeme uviesť úspešnú politiku Sudetonemeckej strany počas hospodárskej krízy.⁵³ Dôsledkom politizácie etnicity je aj pretrvávajúce a posilňovanie napätí a konfliktov, ani nie tak z dôvodov primordiálnych afinít či vnímaných kultúrnych záväzkov voči etnickému spoločenstvu ako takých, ako skôr z dôvodov vnímaných nerovností v prístupe k ekonomickým, politickým, administratívnym, sociálnym či politickým zdrojom.⁵⁴ V spoločnosti poznamenatej udalosťou, po ktorej došlo k významným posunom v prerozdelení prístupu k rozhodovacej moci a zdrojom je pravdepodobné, že členovia novo marginalizovaných skupín budú zmenu v statuse vnímať obzvlášť intenzívne a zároveň hľadať nápravu daného stavu. Mnoho z etnicky definovaných konfliktov má priame politické základy vo vnímanej nerovnosti či nespravodlivosti. Tomuto sa do veľkej miery venuje aj sociálno-psychologická literatúra študujúca fenomény dôstojnosti a poníženia. Dôstojnosť je považovaná za jednu zo základných ľudských potrieb identity.⁵⁵ V prípade, že dochádza k narušeniu jej integrity, napríklad v dôsledku náhle zmeny statusu komunity či pretrvávajúcej marginalizácie, dochádza k potenciálne dlhodobému stavu poníženia. David Lacey sumarizuje tento stav ako emóciu vyplývajúcu z verejných udalostí, vedúcu k pocitu menejcennosti vplyvom nespravodlivého či neludského zaobchádzania. Cituje pritom Vamika Volkana zaoberajúceho sa komunitami u ktorých sa takáto negatívna udalosť stala súčasťou kultúrnej identity. Ide napríklad o prehru vo vojne, genocídu či zásadnú stratu pozície moci. Upozorňuje, že žiadna snaha o nápravu daného stavu nebude efektívna, pretože nejde ani tak o samotné fakty, ako o mytologizáciu tejto skúsenosti, podávanej z generácie na generáciu. Poníženie sa takto stáva súčasťou kultúrnej traumy. Silné negatívne emócie zároveň vedú ku korešpondujúcim emotívnym

52 ROTHSCHILD, Joseph. *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press, 1981, s. 9.

53 K tomu všeobecnejšie napríklad TÓTH, Andrej et al. *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938: od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha : Togga, 2012; KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl třetí. O přežití a o život (1936- 1938)*. Praha : Libri, 2003.

54 ROTHSCHILD 1981, s. 39.

55 Viď napr. HICKS, Donna. *Dignity: The Essential Role it Plays in Resolving Conflict*. New Haven; London: Yale University Press, 2011.

22. Miesto pamäti venované vystahovaným obyvateľom z roku 1944 – 1948 v Komárne (fotografia z roku 2012)

reakciám – či už je to pocit bezmocnosti, alebo hľadanie odplaty, hnev, nenávisť, ktoré spätne ovplyvňujú zmysľanie a konanie aktérov.⁵⁶ Aj takéto reakcie vyvoláva v maďarskom prostredí pojem Trianon.

Ako sme už naznačili, v maďarskom národnom príbehu figuruje Trianon do veľkej miery ako synonymum krivdy a národnej tragédie. Ide o významný element verejných diskurzov, do určitej miery konštruujúci reprezentácie maďarskosti po prvej svetovej vojne. V tom slovenskom je, naopak, do veľkej miery reprezentovaný ako pozitívna udalosť, ako určité zadostučinenie či historická spravodlivosť, s výrazným vplyvom na vývoj národnej pospolitosti. Zároveň však ani zďaleka nie je tento pojem tak frekventovaný ako je tomu v maďarskom prípade.

Spomínanie na Trianon v maďarskom prostredí vykazuje často znaky trúchlenia, deštrukcie, nespravodlivosti, nepochopiteľnosti a beznádeje odkazujúce na nové usporiadanie regiónu a rozdelenie historickej a etnickej komunity. Kultúrna trauma vzniká v dôsledku šoku z náhleho sledu negatívnych udalostí. Jej prežívanie býva spájané s ujmom na kolektívite, so štylizáciou do roly obete a prisudzovaním zodpovednosti iným, v rámci čoho sú zdôrazňované duchovné a materiálne následky.⁵⁷ Zodpovednosť je pritom

56 LACEY, David. The Role of Humiliation in the Palestinian/Israeli Conflict in Gaza. In *Psychology & Society*, 2011, roč. 4, č. 1, s. 78-80.

57 K medzivojnovému maďarskému trianonskému diskurzu obsiahnutému v spomienkach významných politikov pozri: ROMSICS, Gergely. *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalomban*. Budapest: L'Harmattan, 2004.

„hodená“ s rôznou intenzitou na rôzne skupiny alebo osoby. V tomto prípade napríklad na „neschopných domácich politikov“, „bolševikov“, „Židov“, „slobodomurárov“, „nemadarské etniká“, „predstaviteľov víťazných mocností“, „susedné štáty a národy“ atď.

Pokiaľ je trauma vnímaná ako autentická, t. j. je zažívaná, myslená a určitým spôsobom navonok reprezentovaná, spôsobuje revíziu kolektívnej identity. Zároveň sa môže stať novým sprostredkujúcim článkom, významným identifikačným elementom konštituujúcim novú, v našom prípade potrianonskú identitu. Významný zlom môže vyvolať potrebu revidovať minulosť. Dochádza k prepísaniu, rekonfigurácii dovtedy platných príbehov interpretujúcich minulosť, súčasnosť a budúcnosť. Z hľadiska diskurzu o dejinách ide o nový výber, prepísanie a doplnenie konštitutívnych príbehov o atribúty utrpenia a nespravodlivosti. Konkrétne v príbehu maďarských dejín došlo k posilneniu interpretácie, ktorá ho vykreslovala ako príbeh neustálych nešťastí a prehier a je postavená na príbehoch o vpáde Tatárov do Uhorska, bitke pri Moháči, revolúcii 1848 – 1849, Trianone, katastrofe maďarskej armády pri Done, ale aj o vyhánaní a výmene obyvateľstva po roku 1945 a udalostiach v roku 1956.⁵⁸ Príkladom takejto argumentácie je aj výrok publikovaný v medzivojnovej menšinovej tlači, ktorý v skratke ilustruje historické paralely posilňujúce traumatickú líniu rozprávania o Trianone: „*Ani jeden národ nebol tak skúšaný ako maďarský – Tatári, Moháč, Trianon. Dokedy ešte? Kedy podá západ pomocnú ruku, kedy nastane mier medzi »synmi«, kedy doprajú odpočinok Maďarovi tie národy, ktorých oni bránili pred Turkami a Tatármi, ktoré by v súčasnosti neboli také silné, keby sme my nekrvácali za nich a za našu vieru*“⁵⁹ V tomto kontexte je Trianon reprezentovaný ako jedna z významných národných tragédií, ako nešťastné a nespravodlivé riadenie osudu, ktoré postihlo predovšetkým Maďarov. V jeho dôsledku došlo k veľkej tragédii, k rozdeleniu maďarského národa a následnej marginalizácii menšinových komunit v nástupníckych štátoch. Je pritom všeobecne známe, že rozdelenie Uhorska predstavovalo výrazný zásah do sietí sociálnych a kultúrnych vzťahov. Potrianonské Maďarsko sa rozkladalo na území 92 963 km², čo bol obrovský rozdiel oproti rozlohe viac ako 282-tisícového Uhorska. Výrazné percento Maďarov sa – podľa často zdôrazňovanej štatistiky z roku 1910 skoro 30 % – ocitlo mimo hraníc svojho „národného štátu“.⁶⁰ Došlo k narušeniu mnohých hospodárskych a sociálnych pút. Zmeny neobišli štátne inštitúcie, ale ani súkromné vzťahy a existencia početných maďarských enkláv v susedných štátoch sa aj v súčasnosti do veľkej miery stáva významným argumentom pri reprodukovani kultúrnej traumy. Trianon je tak predovšetkým synonymom „národnej katastrofy“.

Z historických výskumov vyplýva, že vládni politici v Maďarsku si uvedomovali, že mierovú zmluvu budú musieť podpísať. Otázkou bolo však kedy a za akých podmienok. Pred jej signovaním sa preto snažili posilniť vlastné pozície na vnútornej aj zahraničnej

58 O tom aj LENDVAY, Paul, *Maďari. Víťazstvá a prehry*. Bratislava: Kalligram, 2011.

59 *Hiradó*, 21. august 1931, s. 3.

60 V maďarskom prostredí je doposiaľ často využívaná štatistika z roku 1910, ktorej hodnovernosť slovenskí predstavitelia od jej vzniku vehementne kritizovali. Opačná situácia zas nastala v kontexte česko-slovenských sčítaní po r. 1918. Diskusie o štatistických údajoch predstavujú významnú treciu plochu slovenského a maďarského dejepisectva a zaslúžili by si hlbšiu analýzu, keďže sú zároveň významným konštitutívnym prvkom nacionalistických predstáv o spoločenstvách v čase a v priestore.

pôde. Rôzne pokusy v rokoch 1918 – 1920 nevyšli a Maďarsko bolo nútené potvrdiť status quo a podpísať dopredu pripravenú zmluvu.⁶¹ Jej fundamentálny význam z hľadiska krajiny symbolicky zdôraznili aj časté prirovnania k historickej bitke pri Moháči, následkom ktorej došlo v roku 1526 k rozdeleniu Uhorska, ako na „nový Moháč“ a katastrofu „väčšiu ako Moháč“. V krajine panovalo silné presvedčenie, že vzniknutý stav nemôže mať stálejší charakter a v krátkom čase musí dôjsť k zmene. Túto ideu posilňovali aj hlboké osobné, hospodárske, kultúrne a historické väzby, ktorých narušenie predstavovalo zásadnú zmenu, a jej dôsledky neboli dopredu predstaviteľné. Dá sa tiež povedať, že každý obyvateľ Uhorska pocítil zmenu, ktorú so sebou prinieslo nové geopolitické rozdelenie regiónu. Spôsob jej spracovania však nebol závislý len od súkromnej roviny, ale aj od rôznych inštitucionálnych politík a praktík, na ktorých si v povojnovom období rôzne skupiny zakladali svoju legitimitu. V nasledujúcich riadkoch poukážeme na niekoľko takýchto stratégií spojených so štátnymi politikami v Maďarsku aj v Československu.

K produkcii národného kánonu v Maďarsku

Podpora iredentistického hnutia zo strany najvyšších politických kruhov v Maďarsku živila v krajine aj za jej hranicami atmosféru frustrácie a sklamaní. Revizionizmus sa stal oficiálnou líniou maďarskej zahraničnej politiky do konca druhej svetovej vojny a vo verejnom priestore sa neustále objavovala iredentistická rétorika. Predstavovala zároveň priestor pre únik zo smutnej hospodárskej a sociálnej reality. Iredentistické motívy neobišli kultúru, vzdelávanie, ale ani predmety dennej potreby. Módne boli napríklad kolekcie „maďarského“ oblečenia, vychádzajúce z tradičného husárskeho strihu, iredentistické pesničky, spoločenské hry, atď. Revízia a iredentizmus sa časom stali módnou záležitosťou a obchod s takýmito predmetmi výhodným. Spotrebiteľ – okrem kúpy úžitkového alebo umeleckého predmetu – vyjadroval zároveň aj svoj postoj.⁶² Miklós Zeidler tomto smere upozorňuje, že iredentistický kult v Horthyho období plnil do určitej miery úlohu kohézneho prvku, avšak následne stratil opodstatnenie, keďže produkoval konflikty a negatívny obraz krajiny v zahraničí, kde ho do veľkej miery odmietali: „*Iredentizmus sa podával ako liek proti bolesti, ale k jej vyliečeniu nenapomohol, keďže liečba bola určená na základe chybných diagnózy, čo len ďalej prospievalo prehlbovaniu pocitov frustrácie.*“⁶³

Po čiastkových revizionistických úspechoch, ktoré mala Horthyho politika v období rokov 1938 – 1941, došlo po druhej svetovej vojne k obnoveniu Československa aj Maďarska v predmníchovských hraniciach. Tento stav potvrdila Parížska mierová zmluva z roku 1947 podpísaná s Maďarskom, podobne ako jej predchodkyňa zo 4. júna 1920, ako s porazeným štátom spoluzodpovedným za vojnu.⁶⁴ Deklarovanou povinnosťou

61 K tomu prehľadne ROMSICS, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava: Kalligram, 2006.

62 ZEIDLER, Miklós. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002, s. 76; MICHELA, Miroslav. Život kultu ukrivdenosti. In ROGULOVA, Jaroslava – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.) *Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií*. Bratislava: AEP, 2005, s. 43-51; KATONA, András. A revízió igézetében: Trianon tanítása Horthy korban 1920-1944. In *Duna-part*, 2010, roč. 8, č. 2, s. 108-119.

63 ZEIDLER 2002, s. 90.

64 ROMSICS, Ignác. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008.

najvyšších predstaviteľov krajiny bolo vyrovnáť sa s týmto politickým dedičstvom. Dôsledkom toho sa stal Trianon doslovne tabuizovanou témou, medzivojnové Maďarsko bolo označené za autoritatívny až fašistický štát a táto téma nemala kažiť aj tak nie ideálne vzťahy ideologicky spriaznených susedov. Napríklad v učebniciach po roku 1945 sa Trianon príliš nespomína, resp. len v krátkosti uvádzajú, že išlo o stratu. Učebné texty však obsahujú významný morálny imperatív, podľa ktorého Trianon mohol byť jedným z najväčších dejinných medzníkov v dejinách Maďarov, ak by si z neho vedúce osobnosti zobrali primerané politické a spoločenské ponaučenie, t. j. zodpovednosť za vzniknuté problémy bola interpretovaná ako triedne podmienená a pripočítaná bývalým elitám. Úlohou do budúcnosti je preto poučiť sa z minulosti, keďže po roku 1945 sa začína nová epocha maďarských dejín. V období štátneho socializmu rozprávanie o zániku Uhorska do veľkej miery prekryli príbehy nástupu komunistov, či už v Rusku – Veľká októbrová socialistická revolúcia (VOSR), alebo aj na domácej pôde – Maďarská republika rád. Práve udalosti okolo republiky rád mali prekódovať dovedy dominantnú verziu trianonského príbehu. Táto udalosť bola prerozprávajúca ako tragédia, ako krvavá daň v boji o svetlú budúcnosť, ideovo spojená s bolševickou revolúciou v Rusku a s uhorskou revolúciou 1848 – 1849. Napriek všeobecne deklarovanému antagonizmu k predchádzajúcemu historickému kánonu, je zároveň možné identifikovať aj určité prepojenie s nacionalistickým trianonským diskurzom, keďže boje maďarskej Červenej armády boli prezentované ako „honné“, t. j. ochrana vlasti proti imperialistami nahuckaným Čechom a Rumunom. V tomto zmysle bolo zdôrazňované, že Béla Kun odmietol návrhy západu a so zbraňou v ruke bránil krajinu a naopak Horthy pristúpil na ešte horšie podmienky. Významný dobový argument predstavuje aj fakt, že Sovietski odsúdili Versaillský mierový systém ako imperialistický. V oficiálnom diskurze teda pretrvala reprezentácia Trianonu ako nespravodlivého mieru, ktorý nevyriešil pálčivé problémy regiónu. Ambícia vedecky sa vyrovnáť s danou témou sa odrazila od polovice 60. rokov aj na postupnom vzniku viacerých zaujímavých historických prác. Okrem diskusií okolo diplomatických dejín, zapríčinených naštartovaním primárneho výskumu, sa v rámci tematizácie Trianonu postupne dostala do popredia aj otázka Maďarov žijúcich mimo hraníc Maďarska. Tento fakt sa ukázal aj v náraste objemu dejepisného učiva k danej problematike, resp. vznikom zvláštnych podkapitol venujúcich sa medzietnickým vzťahom pred aj po období rokov 1918 – 1920.⁶⁵

Ku koncu Kádárovej éry sa aj vo verejnom diskurze stále viac nastoľovali témy okolo zániku monarchie. Oficiálny naratív vychádzajúci z historických výskumov v posledných desiatkach rokov však s menšími zmenami pretrval aj po prevrate. Za prvej poprevratovej vlády premiéra Józsefa Antalla došlo k výraznému návratu k nacionalistickému historizmu. Bol zmenený štátny znak – čo súviselo aj s návratom k svätostefanskej tradícii. Antall už vo svojej prvej parlamentnej reči upozornil na dôležitosť podpory pre Maďarov žijúcich mimo Maďarska. Známe je jeho vyhlásenie, že sa „*v duchu cíti byť premiérom*

65 Vyššie spomenuté údaje pochádzajú z rozsiahleho autorovho výskumu maďarských učebníc dejepisu. K tomu tiež: KATONA, András. Trianon tanítása tégnap és ma 1945-2010 In *Duna-part*, 2010, roč. 8, č. 3, s. 67-82.

pätnástich miliónov Maďarov“.⁶⁶ Oproti medzivojnovému obdobiu je badateľný zásadný posun v tom, že hlavnú tému už netvorila revízia hraníc, ale predovšetkým maďarsko-maďarský vzťah.

Nárast záujmu o Trianon sa prejavil na verejnosti aj v populárnej kultúre, odrazil sa aj na vzniku zvláštnej historizujúcej nacionalistickej subkultúry, ktorá do veľkej miery kopíruje iredentistické vzory z Horthyho obdobia. Zároveň sa však jasne ukázalo, že v politike sa presadili prinajmenšom dva vplyvné trianonské naratívy.⁶⁷ Z hľadiska diskusií o písaní dejín je pozoruhodná informácia, že z odborného hľadiska problematická a účelová – príbeh traumy produkujúca – publikácia politika a historika Ernóa Raffaya, s výrečným názvom *Tajomstvá Trianonu alebo ako naložili s našou krajinou*, vyšla od roku 1989 v dvoch vydaniach a podľa informácie uverejnenej na internete z nej bolo predaných 350 tisíc kusov.⁶⁸ Trianon sa stal opäťovne významnou verejnou témou, ktorá zároveň neostala bez záujmu susedných krajín. Bolo a je možné prostredníctvom nej mobilizovať masy, čo sa prejavuje napríklad v rôznych politických, ale aj civilných kampaniach. Radikálna rétorika žiadajúca revíziu mierovej zmluvy však bola doménou predovšetkým krajnej pravice okolo strany Istvána Csurku a niektorých konzervatívnych kruhov, v súčasnosti predovšetkým politickej strany Jobbik. Vládna politika sa sústredila viac na vzťah Maďarov v Maďarsku a v susedných krajinách.⁶⁹ Následkom politických zmien na konci 80. rokov sa postupne vo verejnej sfére presadzujú aj argumenty charakteristické pre Horthyho obdobie. V tomto procese zohrala nepochybne dôležitú rolu aj porevolučná strata výlučného expertného statusu štátnych inštitúcií, resp. politicky motivované súperenia s výrazným vplyvom na inštitucionálne zázemie výskumných a pedagogických pracovníkov. V súčasnosti možno dokonca hovoriť o významnej inštitucionálnej a politicky definovanej polarizácii postavenej práve na interpretácii Trianonu.⁷⁰ Ohlas tejto problematiky v odborných kruhoch ilustruje aj ostrá diskusia, ktorá vznikla po uverejnení štúdie Romana Holeca.⁷¹

66 MARKUŠ, Jozef. *Maďari pod lupou*. Bratislava: VEDA, 2003, s. 23-24.

67 ROMSICS, Gergely. Trianon a Házban. A Trianon-fogalom megjelenése és funkciói a pártok diszkurzusában az első három parlamenti ciklus idején (1990-2002). In CZOCH, Gábor – FEDINEC, Csilla (eds.) *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19. – 20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2006, s. 35-52.

68 Ide o publikáciu RAFFAY, Ernő. *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal*. Budapest: Tornado Damenia Kft., 1990. Podľa: http://www.nemzetiforum.hu/index.php?id=hir_trianoni_szemle_erk_lcsvesztes_helyett_szellemi_revizio_kell_em_magyar_nemzet_em (posledný náhľad 7. marca 2011).

69 K tomu BÁRDI, Nándor. *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattrttnete*. Pozsony: Kalligram, 2004; SZALÓ, Csaba. Etno-nostalgie versus modernita: konstrukce sociální identity menšinového maďarstv. In SZAL, Csaba – NOSÁL, Igor (eds.) *Mozaika v re-konstrukci. Formování socilnch identit v souasnm středním Evrop*. Brno: Masarykova Univerzita; Mezinárodní politologick ústav, 2003, s. 214-234.

70 KURUCZ, Milan. Trianon v súčasnej maďarskej politike. In <http://www.evropareset.eu/index.php/texty-texty-clanky/111-trianon-v-sucasnej-madarskej-politike> (posledný náhľad 3. jn 2013).

71 K tomu pozri HOLEC, Roman. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historick časopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 291-312; ZAHORÁN, Csaba. A Trianon-jelenség pozsonyi tkrben. In *Fórum Trsadalomtudomny Szemle*, 2011, roč. 13, č. 4, s. 133-148; GYNI, Gábor. Nemzet, kollektív emlékezet s public history. In *Trtnelmi Szemle*, 2012, roč. 54, č. 3, s. 357-375; SZARKA, László. Párhuzamos jelenségek a magyar s szlovák trtnetirsban, kztrtnetben. In Tam-že, s. 469-490.

K produkcii slovenského národného kánonu

Z hľadiska tematizácie Trianonu v Československu a špeciálne na Slovensku sú symptomatické predovšetkým diskusie o vybraných témach predchádzajúcich zániku monarchie. Pozornosť sa sústredila predovšetkým na problematiku asimilácie – tzv. maďarizácie.⁷² Zmena statu quo po roku 1918 je dlhodobo prezentovaná ako súčasť prirodzeného procesu zániku „netolerantného“, „neživotaschopného“ a „zaostalého“ štátu. Dá sa tiež povedať, že Trianon je tematizovaný ako „spravodlivé“ a „prirodzené víťazstvo“, „oslobodenie“ a „národné pozdvihnutie“. Udržanie vzniknutého stavu bolo preto neustále považované za alfu a omegu spravodlivého a progresívneho rozdelenia síl v regióne. V tomto duchu sa nesú aj často pripomínané výroky slovenských politikov: Andreja Hlinku, že „*Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť*“, ale aj politicky inak orientovaného diplomata Štefana Osuského: „*Na jedno nezabudnem. Keď som o trištvrte na päť dňa 4. júna 1920 pod zmluvu nesúcu meno »Trianon« napísal svoje meno, vedel som, že podpisujem vyúčtovanie slovenského národa s bývalým Uhorskom, vyúčtovanie účtov popísaných od vrchu až dolu krvou, utrpením a biedou môjho národa. A také vyúčtovanie je večné.*“⁷³ Osuského výrok sa, mimochodom, stal súčasťou trianonských pamätníkov inštalovaných predstaviteľmi SNS v roku 2010 v Bratislave a v Komárne. Využitie tohto výroku odkazuje aj na pretrvávajúcu ideovú kontinuitu v danej otázke. Na štátnej úrovni, ale aj vo verejnom priestore na Slovensku bol a je v otázke zániku Uhorska vytváraný pomerne homogénny a koherentný názor, ktorý odrážajú vyššie spomenuté argumenty. Problematickejšou bola skôr otázka vzniku a podoby ČSR, v rámci čoho sa etablovalo niekoľko protichodných príbehov (tzv. českoslovakistický, autonomistický, komunistický a iné).

Podobne ako v Maďarsku, aj na Slovensku je rozmach tejto témy po roku 1989 spojený aj s návratom k argumentom a problémom diskutovaným v prvej polovici 20. storočia, ktoré boli v čase štátneho socializmu viac-menej paušalizované a tabuizované. Ukončenie druhej svetovej vojny a mocenský nástup komunistov v strednej Európe významne poznačil proces konštruovania oficiálnej podoby výkladu dejín. Avšak ani triedne definovanej komunistickej ideológii sa nepodarilo úplne vytesniť nacionalistické motívy, resp. zbaviť sa etnocentrických interpretácií. Naopak, tieto sa do určitej

72 K tejto problematike pozri napríklad: HOLEC, Roman. Úvahy k fenoménu maďarizácie pred rokom 1918. In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan et al. Klúčové problémy moderných slovenských dejín. Bratislava: VEDA, 2012, s. 80-135; SZARKA, László. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867-1918: Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867-1918*. Bratislava: Kaligram, 1999. V kontexte diskusií o etnickom násilí a jeho neskoršej prezentácii, konkrétne o udalosti v Čerňovej, pozri štúdiu DEMMEL, József. *Az elfelejtett sortűz. Társadalom- és technikátörténeti gondolatok az 1907. évi csernovai események kapcsán*. In *Első század*, 2006, roč. 5, č. 1, s. 125-148.

73 DEÁK, Ladislav (ed.) *Súčasníci o Trianone*. Bratislava: Kubko Goral, 1996, s. 43. V podobnom duchu ako predchádzajúce hodnotenia sa niesol aj príspevok Ivana Krna: „*4. jún 1920, deň podpisu maďarskej mierovej zmluvy, deň radostný a historický, v ktorý spupný náš nepriateľ a tisícročný utlačovateľ musel uznať svojím podpisom, že jeho panstvu nad slovenským národom je na veky koniec, že slovenský otrok sa stal slobodným a vstúpil do radu nezávislých národov sveta.*“ Tamže.

miery stali súčasťou jej ideologického arzenálu.⁷⁴ Príkladom úspešného skĺbenia prevládajúcej triedne definovanej politickej doktríny s etnickými motívmi a nacionalizmom je Vladimírom Mináčom vyzdvihnutý a v slovenskom nacionalistickom diskurze dlhodobo etablovaný trpitelský motív tzv. plebejského národa, ktorý sa dočkal aj literárneho a filmového spracovania v podobe slávnej trilógie Petra Jaroša *Tisícročná včela*.⁷⁵ Zánik monarchie bol teda okrem momentu „národného oslobodenia“, podobne ako v Maďarsku, spájaný aj s nadvládou buržoázie. Dobový kánon ilustruje napríklad výťah zo stredoškolskej učebnice dejepisu: „*Český a slovenský národ prijali vznik samostatného československého štátu s veľkými nádejami. Skončila sa dlhoročná cudzia nadvláda, padol monarchistický systém a politická moc prešla z rakúsko-nemeckých a maďarských rúk do rúk predstaviteľov českého a slovenského národa. Zároveň sa odstránili zvyšky feudalizmu a do života sa začali uvádzať demokratické práva. Národná revolúcia sa tak spája s dokončením buržoáznodemokratickej revolúcie.*“ Zároveň však autori študentov upozornili, že: „*Podiel robotníckej triedy na formovaní štátu bol omnoho menší než bola jej účasť v oslobodzovacom boji za vojny.*“⁷⁶ Oficiálna doktrína bola k výdobytkom buržoáznej Československej republiky (ČSR) kritická, keďže z ich pohľadu predstavoval socializmus vyššie vývojové štádium.

Po páde komunizmu po roku 1989 došlo aj na Slovensku k prehodnoteniu viacerých tiež veľkého príbehu dejín. Pravdepodobne najvýznamnejšou zmenou v tomto smere bol, podobne ako v Maďarsku, ešte výraznejší akcent na „národné témy“. Nielen v politike, ale aj v dejepisectve sa stal etnický nacionalizmus spolu s predstavou národného územia kľúčovým atribútom konštituovania „nových“ dejín Slovenska. V tomto smere sa stali kľúčové diskusie o programe, možnostiach a podobách slovenskej samostatnosti. Došlo k naštartovaniu historických výskumov, čo však malo len minimálny dopad na oficiálny výklad dejín, ktorý bol/je zásadne postavený predovšetkým na už vyššie spomenutých a všeobecne akceptovaných tézach.

Z hľadiska porevolučnej politickej inštrumentalizácie témy je dôležité spomenúť najmä obdobia, keď sa do vlády dostala Slovenská národná strana, ktorá asi najmarkantnejšie pracuje s nacionalistickou rétorikou a podporuje protimaďarské predsudky. Diskusie okolo sústavy vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros, Benešových dekrétov, jazykového zákona na Slovensku, autonómie na južnom Slovensku, či o záujme maďarských vlád vplývať na Maďarov žijúcich v susedných štátoch, je možné čítať aj ako masívny návrat

74 K tomu pozri napr. FERENCOVÁ, Michaela. Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickej Československu a Maďarsku. In *Etnologické rozpravy*, 2006, roč. 13, č. 2, s. 104-133; KOPEČEK, Michal. Historical Studies of Nation-Building and the Concept of Socialist Patriotism in East Central Europe 1956 – 1970. In KOLÁŘ, Pavel – ŘEZŇÍK, Miloš (eds.) *Historische Nationsforschung im geteilten Europa 1945 – 1989*. Köln: SH-Verlag, 2012, s. 121-136. Slovenská verzia článku je dostupná na www.forumhistoriae.sk.

75 KÁŠA, Peter. Román Tisícročná včela ako slovenský obraz „fin de siècle“ In *Studia Moravica* 5, 2007, s. 155-160; TVRDÝ, Martin. Mýtizácia slovenských dejín v románe Petra Jaroša *Tisícročná včela* In FEDROVÁ, Stanislava (ed.) *Obráz dejín v české a slovenské literatúre*. Praha: Ústav české literatury AV ČR, 2009, <http://www.ucl.cam.cz/slk/?expand=/2008/sbornik>.

76 RATKOŠ, Peter – BUTVIN, Jozef – KROPILÁK, Miroslav. *Dejiny Československa. Učebné texty pre 2. a 3. ročník strednej všeobecnevzdelávacej školy a pre 3. a 4. ročník gymnázia a pre 2. ročník strednej odbornej školy*. Bratislava: SPN, 1970, s. 308.

trianonského diskurzu do verejnej sféry, predovšetkým prostredníctvom diskusií o budúcnosti maďarskej menšiny. V tomto kontexte boli a sú Maďari žijúci na Slovensku – ako komunita, ktorá je reprezentovaná predovšetkým rôznymi politickými a kultúrnymi aktivistami – často označovaní ako nadbytoční, nelojálni obyvatelia či dokonca ako tzv. piata kolóna.⁷⁷ V tomto smere SNS sekundovalo najmä Hnutie za demokratické Slovensko a neskôr aj predstavitelia strany SMER – Sociálna demokracia.⁷⁸ Zdôrazňovanie „obáv z maďarskej nadvlády“, nie je však cudzie ani politikom z pravicového spektra, napríklad z Kresťanskodemokratického hnutia či Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie – Demokratickej strane.⁷⁹

Súčasný diskurz kultúrnej traumy je tak v Maďarsku ako i na Slovensku neustále aktualizovaný v rámci politických zápasov. Jednu z najmarkantnejších tém v tomto smere predstavujú spory o maďarské dvojité občianstvo a etnické čistky po druhej svetovej vojne. Tento stav možno len ťažko zmeniť bez dôležitých symbolických ale aj praktických krokov v rámci občianskej spoločnosti a v kontexte ich kľúčových nositeľov.

Konštruovanie kultúrnej traumy

Etnicita ako spoločenská prax a komunikačný systém

Dynamický vzťah medzi traumatickým príbehom a etnickou mobilizáciou sme sa rozhodli uchopiť prostredníctvom analýzy politik inštitúcií, ktorých zmyslom je aj produkovanie, šírenie a udržiavanie etnických identifikácií. Martin Kanovský opisuje nevyhnutné sociálne a psychologické faktory spolupodieľajúce sa na tvorbe a udržiavaní etnickej identity: „*Etnická identita je nevyhnutne kombináciou niektorých univerzálnych, vrodenných psychologických daností a sociálno-historicko-politického konštruovania. Obidva tieto súbory príčin sú nevyhnutné na vysvetlenie akejkoľvek etnickej identity a iba spolu sú na vysvetlenie dostatočné*“.⁸⁰ Je to teda proces orientovaný dovnútra skupiny i cez jej pomyselné hranice. Historické naratívy predstavujú jeden z nástrojov, ktorý takúto komunikáciu umožňuje. Presadzovanie sa určitých naratívov súvisí aj s postavením spoločenských aktérov v rámci štátu a verejných inštitúcií. Joseph Rothschild aj Roger Petersen upozornili, že komunita, ktorá vníma a interpretuje svoje postavenie ako mocensky znevýhodnené či marginalizované, sa bude s väčšou pravdepodobnosťou opierať o etnicky definované naratívy,

77 Symptomatiké sú aj vyjadrenia vtedy už bývalého premiéra Roberta Fica z januára 2011, že v minulosti podcenil lojalitu Maďarov zo Slovenska. <http://tvnoviny.sk/sekcia/spravy/domace/fico-si-potazkal-ze-slovensko-podcenilo-lojalitu-madarskej-mensiny.html> (posledný náhľad 7. marca 2013). Po návrate do premiérskeho kresla v roku 2012 však na toto zistenie opäť pozabudol – pozri napríklad jeho vystúpenie na oslavách 150. výročia Maticy slovenskej, kde okrem iného vyhlásil, že nezávislý štát „*sme prednostne nezakladali pre menšiny, akokoľvek si ich vážime, ale najmä pre slovenský štátotvorný národ... Zvláštna je tendencia, ako sa všade zámerne do popredia a na úkor štátotvorného slovenského národa vysúvajú problémy menšín.*“ <http://www.sme.sk/c/6717483/mensiny-premier-fico-ponizuje-vlastnych-obcanov.html#ixzz2MTV3B0MP> (posledný náhľad 3. marca 2013).

78 PETŐCZ, Kálmán et al. *Národný populizmus na Slovensku a slovensko-maďarské vzťahy 2006 – 2009*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009.

79 Tamže, s. 211-234.

80 KANOVSKÝ, Martin. Reprezentácie „eticity“ na západnej Ukrajine a na východnom Slovensku. In DRÁL – FINDOR 2009, s. 9.

teda o príbehy apelujúce na emocionálnu odozvu jednotlivcov s cieľom napraviť daný stav, pomstiť sa, či vyhnúť sa konfrontácii, skrátka istým smerom politicky mobilizovať jej členov.⁸¹ Podobne argumentuje aj Juraj Podoba, že politicko-ekonomické zvýhodnenie „vlastných“ a znevýhodnenie „tých druhých“ je podmienkou vzniku konfrontácií, ktoré bežne označujeme ako etnické konflikty.⁸²

Fungovanie etnických identifikácií sa odráža i v každodennom živote, predstavuje pomyselné prepojenie medzi komunitou a jednotlivcom – jej členom, ako aj komunikáciu medzi minulosťou a prítomnosťou. Slovanmi Rogersa Brubakera: „*Hoci rutinne hovoríme o tom, že ľudia majú etnicitu, vhodnejšie by bolo hovoriť o tom, že etnicitu v takých momentoch vykonávajú*“.⁸³ Sociálny psychológ Michael Billig, poukazujúc na „banalitu nacionalizmu“, upozornil na všadeprítomnú identifikáciu s „národom“ a jeho neustále sprítomňovanie vo verejnom diskurze. Poukázal na neustálu prítomnosť a utvrdzovanie dôležitosti „národných dejín“, „národnej kultúry“, „národných záujmov“, „národných cieľov a potrieb“, „národnej existencie“ a na ich silný mobilizačný potenciál.⁸⁴ Práve tieto sú integrálnou súčasťou komunikácie v rámci etnického spoločenstva a pomáhajú mu pretrvať v priestore a v čase. Komunikácia nevyhnutne znamená vyberanie, triedenie a zjednodušovanie informácií do odkomunikovateľných schém. Tieto sú odovzdávané medzi jednotlivcami, skupinami či generáciami ponad horizont času; rozprávania tvoria pomyselné putá medzi živými aj zosnulými, ktorí sú súčasťou odovzdávaných príbehov. Štúdium spomínania a jeho spoločenského rozmeru je preto nevyhnutne aj štúdiom systému komunikácie.

Etnické spoločenstvá je možné v moderných štátoch definovať v jazyku Davida Eastona aj ako subsystemy politických systémov, fungujúce v rámci širšieho spoločenstva štátu. Prijatá identita ako komunikačný systém je vytváraná prostredníctvom komunikačných tokov, ktoré sú regulované a obsluhované „strážcami brán“ informačných kanálov.⁸⁵ V kontexte kultúrnej traumy sa zdôrazňuje predovšetkým rola rôznych médií, spoločenských aktérov a inštitúcií – reprezentantov zdieľanej identity, ktorá je komunikovaná ako etnická. Karl Deutsch opisuje vo svojej práci *Nervy vlády* politický systém ako komunikačný systém. Zaoberá sa kategóriami vedomia a pamäti ako integrálnych súčastí pretrvávania akéhokoľvek spoločenstva. V jeho kybernetiku inšpirovanom modeli politického systému sú práve pamäťové zariadenia tým komponentom, ktorý drží systém pohromade a umožňuje mu prežiť. Komunikačné kanály musia, okrem aktuálneho toku informácií týkajúceho sa politik, politických rozhodnutí a spätnej väzby na ne, reflektovať aj druhý tok informácií z minulosti. Ten má formu vyvolaných symbolov, je vysoko selektívny a často arbitrárny. Má za úlohu niesť tradíciu, korigovať reakcie

81 ROTHSCCHILD 1981; PETERSEN Roger D. *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

82 PODOBA, Juraj. Identita a moc: etnický konflikt v kontexte transformačných procesov. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.) *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 566. K tomu tiež prehľadne: TESAR, Filip. *Etnické konflikty*. Praha: Portál, 2007.

83 BRUBAKER, Rogers et al. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press, 2006, s. 208.

84 K tomu bližšie: BILLIG, Michael. *Banal Nationalism*. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE, 1995.

85 K tomu pozri EASTON, David. *A Framework For Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1965.

politického systému a zabezpečovať stabilitu. Rozlišuje dokonca medzi hĺbkovou, bežnou a výberovou pamäťou, čo je do istej miery blízke modelu kultúrnej a komunikatívnej pamäti Jana a Aleidy Assmannovcov.⁸⁶

Vyššie spomínané dynamické poňatie etnickej identity vychádza aj z Brubakerovho kognitívno-konstruktivistického prístupu, ktorý upozorňuje na problematickosť skúmania národov ako kategórie analýzy a presadzuje koncept nacionalizmu bez národov. Podľa neho už to, ako hovoríme o sociálnych skupinách, vedie k ich zvecňovaniu (objektifikácii), t. j. vytváraniu predstavy národa ako reálnej spoločenskej entity. Navrhuje, aby sme o národoch uvažovali skôr ako o kategóriách sociálnej praxe, teda ako o pojmoch, prostredníctvom ktorých ľudia vnímajú sociálnu realitu. Nemali by sme sa pýtať na to, čo je národ, ale skôr, ako sa národná identita ako politická a kultúrna forma inštitucionalizuje vo vnútri štátov, ako funguje národ ako praktická kategória, ako klasifikačná schéma a kognitívny rámec. Navrhuje preto hľadať odpovede na otázku, čo spôsobuje, že používanie tejto kategórie je viac-menej účinné, vďaka čomu majú snahy politických aktérov, spojené s vyvolávaním a dovolávaním sa národa, väčšiu či menšiu šancu na úspech.⁸⁷ V podobnom duchu argumentuje aj Katherine Verdery, keď hovorí o národe ako o základnom symbolickom operátorovi vo všeobecne rozšírenom systéme sociálnej klasifikácie. Nacionalizmus definuje ako politické používanie symbolu „národ“ prostredníctvom diskurzu a politickej aktivity. Podľa nej ide o homogenizačný, diferenciacny alebo klasifikačný diskurz, ktorého apel je zacielený na ľudí, o ktorých predpokladá, že spoločne niečo zdieľajú a je namierený voči iným ľuďom, s ktorými údajne takéto spojiivo neexistuje. Verdery tiež upozorňuje na tri omyly, ktorým by sme sa mali pri štúdiu vyhnúť. Konkrétne: priradovaniu toho istého zmyslu „národa“ rôznym kontextom v priestore a v čase; chápaniu nacionalizmu ako sociálneho aktéra, ktorý môže byť dobrý alebo zlý, liberálny alebo radikálny a do tretice: uvažovaniu o národoch ako skutočne definovaných, napr. kultúrou, pôvodom či históriou. Verdery upozorňuje, že je potrebné študovať práve definičné atribúty týchto fenoménov.⁸⁸ A tieto sú dané práve procesom komunikácie obsahov, symbolov a významov a vytvárania príbehov, ktoré ich dávajú do vzťahov.

Kultúrna trauma a historický naratív

V každom príbehu národných dejín je možné identifikovať éry či medzníky, ktoré sú označované ako formatívne v procese konštruovania národnej identity. V spoločenských a humanitných vedách sa vo vzťahu k historickým príbehom presadil koncept ustálených dramatických foriem, mýtických archetypálnych narácií, akými sú romanca,

86 DEUTSCH, Karl. *Nervy vlády*. Praha: Svoboda, 1971, s. 361; ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001; ASSMANN, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2007.

87 BRUBAKER, Rogers. Přehodnocení národní identity: národ jako institucionalizovaná forma, praktická kategorie, náhodilá událost. In HROCH, Miroslav (ed.) *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, 2003, s. 375-385.

88 VERDERY, Katherine. Whither „Nation“ and „Nationalism“? In *Daedalus*, 1993, roč. 122, č. 3, s. 37-46. Širšie k problematike štúdia nacionalizmu VÖRÖS 2010.

tragédia, komédia a satira. Prostredníctvom nich bývajú dané príbehy špecificky emocionálne reflektované.⁸⁹ Tragédia je spojená s neúspechmi a utrpením, nabáda k väčšej miere introspekcie a hľadaniu príčin neúspechu. Popri mnohých vplyvných hrdinských, víťazných a budovateľských kultoch sa práve utrpenie a s ním spätý diskurz traumy stali významným mobilizačným faktorom konštruovania moderných kolektívnych identít.⁹⁰ Jörn Rüsen v tomto zmysle uvádza, že ak sú napadnuté zásadné ideové opory, v rámci ktorých sa definuje určitá kolektívnosť a dochádza k narušeniu dovtedy platných výkladových rámcov, problém zasahuje aj do integrity jednotlivcov. Historické udalosti sa vo vedomí ľudí stávajú „normálne“, „kritické“ alebo „katastrofické“, teda aj potenciálne „traumatizujúce“. Zatiaľ čo v prípade normálnych a kritických reflexií ich ľudia vykladajú v už sformovaných historicko-kultúrnych rámcoch, udalosti vnímané ako katastrofické majú za dôsledok radikálne zmeny. K tomu, aby mohli byť negatívne skúsenosti spracované, musí byť vytvorený nový historický príbeh.⁹¹ Individuálna bezpečnosť býva zakotvená aj v emočných a kultúrnych očakávaníach spojených s kolektívnosťou, ktoré sprostredkujú pocit bezpečnosti a zmysluplnosti. „*Najvýznamnejšie kolektívne spomienky, na ktorých sa zakladá kolektívna identita sú tie, ktoré vyjadrujú nejakú permanentnú, pretrvávajúcu pravdu. [...] Aby sa táto spomienka (udalosť, mýtus,...) udržala, musí rezonovať s tým, ako sa sami vidíme, vnímame, ako vidíme našu súčasnú situáciu a ako sa pozeráme do budúcnosti. A tento vzťah je cyklický. Pretože prijímame za svoju túto skúsenosť, ustanovujeme zároveň skúsenosťou formovanú štruktúru pre interpretáciu našich skúseností.*“⁹²

Termín „historická trauma“ sa na verejnosti, ale neraz aj v historiografii, používa tak často, že len málokto sa pozastaví nad opodstatnením či dôsledkami používania tohto termínu. Pritom tento typ diskurzu emocionálne zafarbuje politickú či vedeckú agendu tým, že vyzdvihuje niektoré oblasti minulosti do sféry posvätného a nedotknuteľného a iné sa zas snaží zamiesť pod koberec ako príliš citlivé či hysterické. Pritom krajné pozície pri interpretácii traumatizujúcich udalostí – ich sakralizácia alebo banalizácia – predstavujú nebezpečnú pascu pre pokusy analyzovať a spracovávať dejiny. Aj slovník používaný pri každodennom opise neistých a nečakaných životných situácií býva plný emotívne nabitých termínov ako trauma, katastrofa, krivda, jarmo, ublíženie, ktoré samé v sebe nesú hodnotiaci súd a implicitne obsahujú aj informáciu, že ide o negatívnu udalosť. Trauma je tak interpretovaná ako dôsledok negatívneho zážitku jednotlivca, ktorý je potrebné akútne riešiť, aby došlo k náprave neželaného stavu. Jeffrey Alexander hovorí

89 V slovenskom prostredí tento koncept zaujímavou aplikoval KRAPFL, James. *Revolúcia s ľudskou tvárou*. Bratislava: Kalligram, 2011. K problematike naratívizmu a historiografie pozri najnovšie: HORSKÝ, Jan – ŠUCH, Juraj (eds.) *Narace a (živá) realita*. Praha: Togga, 2012.

90 K tomu napríklad ASSMANN 2007; STEGMANN, Natali. *Kriegsdeutungen Staatsgründungen Sozialpolitik. Der Helden- und Opferdiskurs in der Tschechoslowakei 1918–1948*. München: Oldenbourg, 2010.

91 RÜSEN, Jörn. Interpreting the Holocaust. Some Theoretical Issues. In KARLSSON, Klas-Göran – ZANDLER, Ulf (eds.) *Holocaust Heritage. Inquiries into European Historical Cultures*. Malmö: Sekel Bokförlag, 2004, s. 46.

92 Citát pochádza od Petra Novicka, podľa KLEMENTOVÁ, Ela. *Postholokaustová židovská identita*. Bakalárska práca. MUNI, 2008, s. 18.

v tomto kontexte o tzv. laickej teórii traumy.⁹³ V súčasnosti môžeme hovoriť o rozmedlení a určitom obsahovom vyprázdení tohto termínu v každodennej praxi.

Vedecké skúmanie tráum má svoje prvopočiatky v psychologických výskumoch.⁹⁴ Na základe toho sa často spája s individuálnou traumou, čo nie je výnimočné ani v spoločenskovednej literatúre. Tá traumu najbežnejšie opisuje ako psychologickú ujmu jednotlivca s dlhotrvajúcimi následkami, ktoré sú následne dôležitejšie ako samotná traumatická udalosť. Pritom nie každá negatívna udalosť vedie k traumatickým následkom a naopak. Aj udalosť javiaca sa ako banálna, môže mať pre niekoho traumatické následky. Základné definície traumy hovoria o dvoch komponentoch, ťažko zlučiteľných u jednotlivca: samotná fyzická či mentálna ujma spôsobená udalosťou, ktorú jednotlivec väčšinou úspešne spracuje a prekoná a oneskorené symptómy, pri ktorých sa ani nemusí zdať, že majú vzťah s pôvodnou udalosťou.⁹⁵ V literatúre, ktorá pracuje s termínom historickej traumy, sa často mechanicky preberá tento termín z individuálnej roviny a aplikuje sa na skupiny, akoby predstavovali samostatne existujúce, uvažujúce a cítiace celky. Takéto vnímanie často pokladá za nevyhnutné aj sprievodné, pozorovateľné zdravotné, psychologické a sociálne ujmy, ktoré sa môžu prenášať aj z generácie na generáciu: napríklad drogová závislosť, alkoholizmus, posttraumatický stres, izolácia od spoločnosti, atď. Trauma, ktorá sa takto hmatateľne prejavuje, získava status akejsi „nedotknuteľnosti“ aj preto, že jej znovuprežívanie a interpretácia sú hlboko interným a emocionálnym zážitkom, ktorý sa neľahko komunikuje ďalej. Cathy Caruth dokonca tvrdí, že trauma predstavuje „*ojedinelé momenty prežívania autenticity*“, pretože človek je schopný priamo zakúsiť realitu len vtedy, keď kultúrne systémy signifikácie dočasne zlyhajú. Túto realitu však obeť traumy väčšinou nie sú schopné úspešne spracovať.⁹⁶ Podľa iných autorov by trauma ani reprezentovateľná nemala byť, mala by plne spadať do sféry intímneho prežívania. Takýto prístup zdôrazňuje silu emócií prameniacych z autentického a jedinečného zážitku, ktoré v dôsledku vedú k fixácii na traumatickú udalosť a nevedomému prežívaniu udalosti znova a znova. Bernhard Giesen dodáva, že trauma je vnímaná ako udalosť, ktorá sa nedá vysvetliť slovami, tí, čo ju neprežili, ju nemôžu dostatočne precítiť. Kolektívne zdieľaný zážitok napríklad ohrozenia života tak môže spôsobiť traumu, ktorá je najprv uzavretá do tiel svojich nositeľov, a môže byť vypovedaná na úrovni spoločnosti až neskôr, po istom časovom odstupe. Najskôr medzi ľuďmi s podobnými skúsenosťami, a až neskôr, keď sa očití svedkovia postupne strácajú, je zdieľaná aj ľuďmi

93 ALEXANDER 2004, s. 2-3.

94 V kontexte slovensko-maďarských vzťahov je mediálne veľmi známy prípad Hedvivy Malinovej, ku ktorému vznikla aj analýza: HAŠTO, Jozef – VOJTOVÁ, Hana. *Posttraumatická stresová porucha, bio-psycho-sociálne aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.

95 Podľa KANSTEINER, Wulf – WEILNBÖCK, Harald. Against the Concept of Cultural Trauma (or How I Learned to Love the Suffering of Others without the Help of Psychotherapy). In ERLI, Astrid – NÜNNING, Ansgar (eds.) *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008, s. 230.

96 CARUTH, Cathy. *Unclaimed experience: trauma, narrative, and history*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996, s. 230.

zvonku.⁹⁷ Neil Smelser hovorí aj o sociálnej traume, ktorá môže vzniknúť počas ekonomických a spoločenských zmien, ak dochádza k narušeniu sociálnej štruktúry spoločnosti. Odlišuje ju od kultúrnej traumy, lebo tá narušuje jednotlivé zložky celého systému, rozkladá kultúrne väzby, vzťahy v rámci celej spoločnosti. Preto ju definoval ako zdieľanú spomienku, ktorá bola relevantnými skupinami verejne uznaná za vierohodnú, a evokuje udalosť alebo situáciu a) spojenú s negatívnym pocitom, b) prezentovanú ako nezmazateľnú, c) vnímanú ako existenčné ohrozenie spoločnosti prostredníctvom napadnutia jedného alebo viacerých kultúrnych predpokladov.⁹⁸ Následne je daná udalosť reprezentovaná ako fundamentálna a to aj napriek faktu, že na ňu existujú rôzne – často aj vzájomne sa vylučujúce názory. Výstižným príkladom tohto zdanlivého paradoxu je napríklad Naqbah („katastrofa“) pre Palestíncov, ktorá je zároveň oslavovaná ako Deň nezávislosti občanmi Izraela.⁹⁹ Aj Trianon znamená takýto rozpor, hoci nie natoľko vyhrotený.

Historických udalostí, spojených s negatívnymi dôsledkami na určitú skupinu ľudí, je bezpochyby možné nájsť v dejinách veľa. Nie všetky sú však považované za traumatické. Mnohé, aj keď ide o otvorené konflikty a násilie, masovú migráciu či vyhladzovanie, nedospejú do statusu kultúrnej traumy. Autori píšuci o tejto problematike sa zhodujú, že rozhodujúcim faktorom je reflexia danej udalosti v socio-kultúrnom kontexte. V prostredí, v ktorom je slabá sociálna solidarita, budú mať pravdepodobne „kandidáti na traumu“ väčšiu šancu. Zároveň musí byť táto udalosť reflektovaná ako pamätihodná, čiže dostatočne kultúrne relevantná. Musí byť vnímaná ako aktuálna, problematická až posvätná a napojená na silné negatívne emócie hanby, poníženia a krivdy. Napriek tomu, že jej nositelia väčšinou zdôrazňujú pravý opak, kultúrna trauma je časovo obmedzená a podmienená. Tá istá historická udalosť môže byť v jednom historickom období vnímaná ako traumatická a v inom zas nie. Kultúrne traumy teda „prichádzajú“ a „odchádzajú“, sú vytvárané, neobjavujú sa spontánne či automaticky.¹⁰⁰

Naratív traumy a s ním asociované negatívne emócie sú šírené s rôznou intenzitou vo verejnom aj v súkromnom prostredí. Zároveň je potrebné podčiarknuť, že kultúrna trauma je výsledkom interpretácie a reprezentácie. Udalosť sa ňou teda stáva v procese spoločensko-kultúrnej interakcie. Z toho dôvodu môže byť určitá udalosť reprezentovaná ako traumatizujúca aj jednotlivcami bez priamej skúsenosti s pôvodnou udalosťou.¹⁰¹ Transmisia hodnôt, ktoré odkazujú na historicky hlbšie dejiny spoločenstva a presahujú komunikatívnu pamäť súčasníkov, je dôležitou súčasťou konštruovania každej kultúrnej

97 GIESEN, Bernhard. V rôznom čase, rôznom rytme a s rozdielnou pamätí. In *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1-2, s. 72.

98 SMELSER, Neil. Psychological Trauma and Cultural Trauma. In ALEXANDER 2004, s. 37-44.

99 ADVAN, Sami, BAR-ON, Dan, a NAVEH, Eyal spoločne pripravili pozoruhodný projekt učebnice s názvom Vedľa seba – paralelné dejiny Izraela – Palestíny (*Side by Side: Parallel Histories of Israel-Palestine*, 2012), v rámci ktorej podávajú oba naratívy ku kľúčovým bodom spoločnej histórie so zámerom „odzbroidiť“ vyučovanie dejepisu a zmierniť napätie v tomto regióne (vrátane témy Dňa nezávislosti resp. *Naqbah*). Žiaľ, okrem testovania učebnice nebola politická vôľa a odvaha na jej uplatnenie v praxi.

100 SMELSER 2004, s. 37.

101 ALEXANDER 2004, s. 10.

traumy. K jej skúmaniu prispeli najmä psychologické štúdie o traume holokaustu.¹⁰² Komunikovanie traumatických príbehov z generácie rodičov na generáciu ich detí so sebou prináša „kliatbu“ i „požehnanie“ – kliatbu pocitov úzkosti, zraniteľnosti či bezmocnosti a požehnanie vo forme vnútornej odolnosti či motivácie „robiť svet lepším“. Druhá generácia nepreberá len samotné príbehy a emócie a s nimi späť „dedičstvo“. Často sa aj aktivizuje v „prospech vecí“. Môže sa teda prejavíť v rôznych podobách, od motivácie konať až po rozvinutie rôznych špecifických druhogeneračných psychopatológií. Kellermannov výskum ukazuje, že niektorí členovia druhej generácie môžu pociťovať a prežívať prerozprávany príbeh dokonca intenzívnejšie než ich predkovia, t. j. priami účastníci pôvodnej traumatizujúcej udalosti.¹⁰³

V psychologickéj literatúre sa objavuje aj zaujímavý fenomén tzv. závidenia traumy. John Mowitt, ktorý ho hlbšie zadefinoval v rámci štúdia nového mužského hnutia, opisuje vznikajúci naratív maskulinity a jeho vzťah k druhej vlne feminizmu.¹⁰⁴ Upozorňuje, že príslušníci nového mužského hnutia sa cítia byť postihnutí tým, že feministické hnutie obralo mužov o pozíciu prirodzenej nadradenosti a tým zneistilo ich identitu. „Noví muži“ však nechcú to, čo psychoanalýza vzala ženám. Miesto toho hľadajú špecifickú morálnu autoritu, ktorá je teraz späť s touto ujmou. Aby ju získali, je potrebné nájsť skoršiu a ideálne väčšiu mužskú ujmu. Môže to vyzeráť zvláštne, no zdá sa, že vyslovene masochistická motivácia, či priam túžba po symbolickom utrpení, získava v takýchto prípadoch významnú politickú hodnotu.¹⁰⁵

Aj v súčasnom politickom diskurze môže kultúrna trauma figurovať ako argumentačný „tromf“, ktorý zároveň nemusí byť nevyhnutne spochybňovaný naratívami iných etnických spoločností. Skôr sa v súvislosti s ňou postuluje podobný, ideálne rovnako silný či ešte silnejší moment vo vlastnej minulosti, ktorý by mohol spĺňať rovnakú mobilizačnú funkciu. Napríklad v odozve na Trianon sa takmer automaticky spomína tzv. obdobie maďarizácie, ktoré, do istej miery nezávisle a do istej miery cielene, vystupuje ako kontra-naratív, čím spĺňa funkciu istého obranného mechanizmu spoločnosti v duchu hesla *my sme trpeli viac, prípadne vy ste nám ubližovali ako prví a potom prišla prirodzená reakcia*.

Kultúrny a komunikatívny rozmer uchovávaní minulosti

Kultúrna trauma a historické naratívy, ktoré ju reprezentujú, je možné diskutovať aj ako súčasť širšieho konceptu praktík spomínania. Kultúrne povedomie individuí sa rozvíja v spoločenských interakciách, a je formované rôznymi štruktúrami, inštitúciami, v rámci ktorých vznikajú konkrétne predstavy o spoločnosti. V niektorých prípadoch je vstup do týchto skupín sčasti nesvojvoľný (napr. prostredníctvom rodiny), v inom býva podmienený kvalitami jednotlivca (cez akademickú obec) alebo je nariadený (ako

102 KELLERMANN, Natan. Transmitted Holocaust Trauma: Curse or Legacy? The Aggravating and mitigating factors of Holocaust transmission. In *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 2008, roč. 45, č. 4, s. 263-271.

103 Tamže.

104 Samotný Mowittov názov článku *Trauma Envy* je slovnou hračkou, odpoveďou na koncept *penis envy*, ktorým Nietzsche charakterizuje femininitu.

105 MOWITT, John. Trauma Envy. In *Cultural Critique*, 2000, č. 46, s. 274.

v prípade povinnej vojenskej služby). V týchto rámcach dochádza k vytváraniu a šíreniu konkrétnych reprezentácií a hodnôt s krátkodobým aj dlhodobým významom pre jednotlivcov.

Z hľadiska konceptualizácie etnicity ako komunikačného systému je dobre využiteľný model kultúrnej a komunikatívnej pamäti.¹⁰⁶ Komunikatívna pamäť je definovaná ako produkt každodennej komunikácie. Je teda nutne difúzna a tematicky nestabilná. Je postavená na každodenných konverzáciách, na priamej interakcii rozprávača a poslucháča, čo odkazuje aj na jej určité časové determinanty. V tomto smere Assmann odkazuje na výskumy Jana Vansinu, ktorý upozornil, že minulosť môžeme popísať ako trojčlenný celok. O období siahajúcom maximálne tri až štyri generácie späť máme pomerne podrobné informácie, ktoré vychádzajú z osobných skúseností a rozprávania rôznych svedkov a zainteresovaných ľudí. So vzdialenejšou minulosťou je to ale iné. V tom prípade býva už informácií menej a stráca sa aj kontext. Dôsledkom toho sa naše vedomosti opierajú len o vybrané body. Tretím horizontom sú mýtické príbehy, ktoré sú napriek veľkej časovej vzdialenosti v rámci danej spoločnosti dôverne známe, keďže pojednávajú o jej začiatkoch/vzniku. Mýty zároveň organizujú naše vedenie, definujú základné hodnoty.

V prípade komunikatívnej pamäti sú informácie do veľkej miery prenášané medzigeneračne. Už Karl Mannheim v známej práci *Problém generácií* upozornil na rozdiel medzi prevzatou a osobne získanou skúsenosťou. Argumentoval, že nositelia generačnej súvislosti participujú len na časovo obmedzenom úseku dejinného procesu. Avšak spoločnosť i kontext sa neustále omladzujú a nanovo vytvárajú. Generáciu z tohto pohľadu netvorí nutne celá skupina ľudí narodená v určitom časovom rozpätí. Naopak, v jednom období môže koexistovať i niekoľko generácií ľudí a to dokonca i približne rovnakého veku. Pre Mannheimu je rozhodujúcim faktorom, definujúcim generácie, spoločná historicko-spoločenská skúsenosť jej členov, ktorá definuje operačný rámec, mentalitu a citlivosť na jednotlivé témy a otázky. T. j. kľúčovými sú predovšetkým autentické spomienky prežité „na vlastnej koži“. Takáto generácia potom „nesie“ niektoré témy do nového kontextu, je nimi charakterizovaná.¹⁰⁷

Je otázkou, do akej miery však do takto vnímaného historicko-spoločenského rámca môžu spadať aj osvojené, prevzaté spomienky, ktoré nepochádzajú z priamej skúsenosti. Koncept kultúrnej traumy a transmisie kultúrnej traumy naznačuje, že tam často spadajú. Osvojené spomienky, schopné odovzdať s kognitívnou informáciou aj silný emotívny náboj, ku ktorým sa ľudia vzťahujú ako k osobným aj napriek tomu, že danú udalosť neprežili na vlastnej koži, majú väčšiu šancu prežiť transfer do diskurzívnej výbavy novej generácie. Fungujú ako kultúrne prepojenie medzi jednotlivými generáciami, ktoré zabezpečuje kontinuitu kultúrneho spoločenstva a jeho identity.

Dlhodobejšiu fixáciu v pamäti je možné dosiahnuť len prostredníctvom kultúrnych formácií, ktoré ležia mimo neformálnej každodennej pamäti, v tzv. objektivizovanej kultúre. Tá sa premieta v organizovanej či obradnej komunikácii, úzko previazanej so skupinovými identifikáciami. Predstava jednoty a špecifickosti skupiny je založená

¹⁰⁶ K tomu podrobne: ASSMANN 2001.

¹⁰⁷ MANNHEIM, Karl. Problém generací. In *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1 – 2, s. 11-44.

práve na týchto znalostiach. Kultúrna pamäť je postavená na vybraných fixných bodoch z minulosti, ktoré mýtizuje. Jej horizont sa v čase nemení. Pevný bod tvorí minulosť, ktorá je zachovaná cez kultúrnu produkciu a inštitucionálnu komunikáciu. Buduje sa opakovaním a potvrdzovaním kanonických textov, obrazov a rituálov špecificky zrozumiteľných pre každé dané spoločenstvo. Práve tieto slúžia na vymedzovanie hraníc a identifikácie skupín. Na rozdiel od komunikatívnej pamäti ide teda o záležitosť inštitucionalizovanej mnemotechniky, ktorá s dejinami pracuje podľa vlastných predstáv a potrieb. Až úzkostlivo selektívne konštruje obraz minulosti z vybraných príbehov. Keďže ide o spoločenský a kultúrny výtvor, mení sa v čase a v priestore. Kultúrna pamäť je organizovaná a inštitucionalizovaná, má aj svojich špecializovaných nositeľov. Identifikácia s ňou vytvára jasný systém hodnôt a organizácie spoločenstva.

Spomínanie teda nemusí znamenať priame rozepamätanie sa jednotlivca na konkrétne zážitok. Ide skôr o transmisiu metapamätí prostredníctvom rôznych komunikačných kanálov, od tých neformálnych v rámci rodiny a okruhu známych, rôznych sociálnych aktérov až po oficiálne inštitúcie. Dan Sperber v tomto kontexte hovorí o epidemiológii reprezentácií, keď ich šírenie prirovnal k šíreniu nákazlivých chorôb. S tým rozdielom, že mutácie sú pri šírení chorôb anomáliami, ktoré si žiadajú vysvetlenie, ale z pohľadu epidemiológie reprezentácií sú deformácie pravidlom. Každý obsah odovzdávanej informácie sa v procese komunikácie mení. Z hľadiska našich úvah je dôležité vysvetliť existenciu tých reprezentácií, ktoré pretrvávajú v relatívne stabilnej podobe dlhší čas, pretože práve ony predstavujú anomálie v sociálnom svete. Sperber hovorí o reprezentáciách ako o akýchsi ekologických vzorcoch psychologických fenoménov, ktoré sprostredkujú významy v spoločnosti. V jeho ponímaní zahŕňajú vzťah komunikovaného objektu, jeho reprezentácie aj prijímateľa. Delí ich na mentálne, týkajúce sa vnútorných myšlienkových procesov, a na verejné, určené na spracovanie iným prijímateľom.¹⁰⁸ Kultúrna reprezentácia predstavuje potom kauzálny vzťah miliónov mentálnych reprezentácií k reprezentáciám verejným, ktoré sú nimi podmienené. V rámci procesu komunikácie sa niektoré úspešnejšie, rýchlejšie a efektívnejšie stávajú kultúrnymi reprezentáciami, kým iné ostávajú nepovšimnuté. Sperber ukazuje, že ľudská myseľ je nastavená pozitívne k spracovávaní príbehov – tie si zapamätávame ľahšie ako čísla, fakty či náhodný text. Skrátka, naša komunikácia prebieha na základe zdieľania konceptov usporiadaných v istej naratívnej schéme, pričom niektoré z nich naša myseľ spracúva ľahšie. Ak odovzdané informácie narušajú rovnováhu nášho vnútorného systému hodnôt, nie sú v súlade s poznatkami, ktoré doteraz máme, zaväzujú aj „argument autority“, ktorý napomáha spracovaniu, vyhodnoteniu konceptov bez toho, aby bola narušená ich myšlienková kohézia.¹⁰⁹ To jest, keď si nevieme dať rady s novou informáciou, obraciame pozornosť na tých, ktorí figurujú ako prirodzené autority či myšlienkoví vodcovia. Záhady a hádanky, ktoré vieme dať do súvisu s inými kultúrnymi reprezentáciami, sú pre ľudskú pozornosť obzvlášť atraktívne.

108 SPERBER, Dan. Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations. In *Man*, New Series, 1985, roč. 20, č. 1, s. 76-77.

109 Tamže, s. 84.

Dá sa teda konštatovať, že mýty a rôzne príbehy naša myseľ priam inštinktívne vyhľadáva a interpretácie, s ktorými si nevie poradiť, preberá od zdrojov autority.

Viac či menej traumy?

Problém trianonskej traumy predstavujeme ako viacúrovňový typ rozprávania, ako významnú metaforu účastnú v procese produkcie významov prostredníctvom emotívne sfarbených príbehov o minulosti, a nie ako reálnu diagnózu popisovanú v psychologických štúdiách. Veľká šírka problémov, vágnosť, metaforickosť až mýtickosť a silné emotívne zafarbenie dávajú príbehom kultúrnej traumy vysokú funkčnosť komunikačného prostriedku, ktorý figuruje aj v procese konštrukcie národných identít. Tento sociálne a kultúrne produkovaný fenomén je tvorený a pretrváva prostredníctvom komunikácie, v rámci ktorej dochádza aj ku konštruovaniu skupinových hraníc, v našom prípade definovaných ako „maďarských“ a „slovenských“. Historické aj súčasné výskumy poukazujú na to, že atribúty slovenskosti a maďarskosti, resp. aj veľké rozprávania o zániku Uhorska a Trianone, sú premenlivé v čase a v priestore¹¹⁰, že je potrebné diskutovať o tom, akým spôsobom a prečo sa verejné reprezentácie menia a čo je základom a ako fungujú stabilnejšie formy kultúrnej produkcie. V tomto smere ani spomenuté etnické skupiny nepredstavujú nejakú esenciálnu homogénnu entitu; nie sú rovnaké, necítia a nekonajú ako organický celok a to aj napriek faktu, že takéto názory sú často verejne artikulované a stále predstavujú významnú súčasť verejných diskurzov a politickej mobilizácie. V pozadí existencie kolektívnych identít je určitý identitotvorný proces a schopnosť porozumieť daným kódom, ktoré sú spoločensky a kultúrne podmienené a zosobnené v sociálnych klasifikáciách a hierarchiách. Môže ísť napríklad o domnelý pôvod, výnimočnosť (privilegovanie, utlačovanie), spoločnú minulosť, vykladané právo atď.

Ako upozornil Gábor Gyáni, Trianon predstavuje maďarské miesto pamäti par excellence. Je ľahké ho vkomponovať do veľkého príbehu národných dejín, ktorý sa tiež nesie v tragickom móde. V ňom je prostredníctvom etnocentrických mýtických foriem prerozprávaná „skutočná podstata“ vzťahu Maďarska a jeho susedov, resp. vzťahu k Západu.¹¹¹ Ako ukázal výskum maďarskej sociologičky Márie Vásarhelyiovej na vzorke dvadsaťročných respondentov, názory na dôvody na vznik trianonského rozhodnutia sú aj súčasnosti zmesou etnocentrických, racionálnych a iracionálnych argumentov.¹¹²

V našej práci sme sa nevenovali podrobne všetkým trianonským diskurzom, poukázali sme predovšetkým na štátom šírené reprezentácie, ktoré sa aj vplyvom kontroly nad verejnou sférou a školstvom prejavujú najmarkantnejšie. Nestihli sme sa napríklad venovať rodinnej pamäti a jej špecifikám, pritom sme si vedomí toho, že aj ona predstavuje významnú sféru existencie trianonského kultu. Mnoho by sa tiež dalo napísať o každo-

110 Pozri napríklad VÖRÖS 2010, s. 125-150, alebo texty Balázsa Ablonczyho, Ignáca Romsicsa, Attilu Simona a Lászlóa Vörösa v tejto publikácii.

111 K tomu pozri GYÁNI 2012, s. 368-369.

112 VÁSARHELYI, Mária. A huszonévesek és Trianon. In *Élet és Irodalom*, 2011, roč. 55, č. 22.

denných manifestáciách naratívu traumy v lokálnom kontexte a o rôznych iných aplikovaných prístupoch.

Na rozdiel od Trianonu, je pripomínanie takej udalosti akou bol holokaust v Maďarsku posunutý viac do „nenárodnej“ sféry. Postoje k holokaustu a k židovskému obyvateľstvu sú aj v súčasnosti v Maďarsku veľmi ambivalentnou záležitosťou. Zlé renomé posilňujú časté prejavy antisemitizmu, objavujúce sa na všetkých spoločenských úrovniach. Trochu nadnesene je preto možné povedať, že trauma holokaustu je tematizovaná často ako záležitosť „iných“. Podľa jednoduchej nacionalistickej logiky je maďarský národ v dejinách zobrazovaný výlučne v trpiteľskej pozícii, ktorej jedinečnosť pripomínanie skúsenosti holokaustu delegitimizuje.¹¹³ Aj na tomto príklade sa ukazuje vplyv trianonského diskurzu presahujúci generácie. Hoci na rozdiel od holokaustu si nenesie každý účastník jedinec tak silnú existenciálnu skúsenosť, akou bola násilná internácia a vyvraždenie veľkej časti príbuzenstva a známych, trianonský diskurz predstavuje významnú súčasť verejného, ale aj akademického sveta. Zaujímavý pokus o prepojenie týchto dvoch kľúčových identitotvorných rozprávání sa prejavuje v snahe o beatifikáciu grófa Jánoša Esterházyho, ktorý pôsobil ako konzervatívny menšinový politik v ČSR a neskôr ako poslanec Slovenského snemu nezahlasoval za zákon o vystavovaní Židov. Jeho povojnové osudy a smrť vo väzení sú spojené s treťou veľkou témou rezonujúcou v strednej Európe, a to s tzv. vyrovnávaním sa s komunizmom. Odpor, ktorý tieto snahy vyvolávajú na Slovensku, vyplýva aj z iného pohľadu na trianonskú problematiku, v rámci čoho sú Esterházyho aktivity vnímané ako protištátne, ergo protislovenské.¹¹⁴

Aj pre slovenský master naratív je charakteristické, že sa v ňom pravidelne zdôrazňujú slovné spojenia „trianonská trauma“ alebo „trianonský komplex“. Tie sú však kódované predovšetkým ako maďarské záležitosti. Pre emocionálne spracovanie tejto témy v slovenskom prostredí sú charakteristické predovšetkým prudké reakcie „na národné ohrozenie“, ktoré sa prejavujú tak v každodennej a politickej rovine, ako aj na úrovni historiografie. Zvýšená nedôvera k „Maďarom“, prípadne „maďarómom“ a „všetkému maďarskému“ býva komunikovaná aj ako obava z „návratu starých časov“. Namiesto diskusie, prečo táto téma vzbudzuje množstvo negatívnych emócií (strachu a pocitu ohrozenia, hnevu, nevraživosti až nenávisť), sa vo verejných diskusiách kontruje „ešte väčšou krivdou“; tzv. maďarizáciou, ktorá sa viaže predovšetkým k obdobiu dualizmu a pripojenia južného Slovenska k Maďarskému kráľovstvu v rokoch 1938 – 1945. Je symptomatické, že v prípade prvej Viedenskej arbitráže sa na Slovensku pravidelne objavujú argumenty veľmi podobné s protitrianonskou rétorikou Horthyho obdobia.¹¹⁵ V takomto silne normatívnom duchu sa nesie napríklad aj nový film pripravený na pôde Ústavu pamäti národa pod názvom *Arbitráž* (2012), keďže namiesto hľadania odpovedí

113 K tomu GYÁNI 2012, s. 372-373; SZALÓ – HAMAR 2006.

114 K tomu napríklad DEÁK, Ladislav. *Politický profil Jánoša Esterházyho*. Bratislava: Kubko Goral, 1995; *Výhlásenie Historického ústavu SAV k osobe Jánoša Esterházyho*. In <http://www.history.sav.sk/esterhazy.htm> (posledný náhľad 3. jún 2013).

115 Pozri MICHELA, Miroslav. Okupácia či návrat? In: *História*, 2007, roč. 7, č. 6, s. 42-43; JANEK, István. A Magyarországgal szembeni szlovák propaganda és revíziós elképzelések 1939 – 1941 között. In *Limes*, 2010, roč. 23. č. 1, s. 25-40.

na otázky prečo došlo k mnohým smutným udalostiam na prepustenom území autori uprednostnili traumatizujúce a etnocentrické rozprávania. V otázke reflexií holokaustu na Slovensku je situácia podobná Maďarsku, aj keď aktualizáciu spomínania v tomto smere neustále navodzujú aj diskusie o Slovenskej republike 1939 – 1945.

Ako sme už v úvode upozornili, naším úmyslom nie je spochybňovať či znevažovať psychologické a emocionálne dopady kultúrnej traumy. Zaujímali nás skôr mechanizmus konštruovania a pretrvávania rozprávania o kultúrnej traume. S odstupom takmer sto rokov od zániku Uhorska a podpísania Trianonskej mierovej zmluvy je zaujímavé sa zamyslieť nad tým, kto sú dnešní nositelia línie trianonského príbehu ako kultúrnej traumy. Či sa títo jednotlivci i skupiny vnímajú ako obeť, alebo sú skôr vedomými aktérmi politizácie etnickej identity na domácej i zahraničnej scéne.

Kansteiner a Weilnböck však varujú, že prílišný dôraz na konštruktivistický prístup – vyzdvihovanie metodológie nad obsah skúmania môže byť aj na škodu. Nebezpečenstvo vidia najmä v tom, že sa strácajú samotné „obete“ traumy, teda tí, ktorí ju vnímajú ako osobnú, autentickú ujmu. Kritici psychologizujúcich naratívov traumy, (t. j. tých, ktorí vyzdvihujú jedinečnosť a nedotknuteľnosť traumatickej skúsenosti a jej autenticity pre jednotlivca či skupinu), často dôslednou dekonštrukciou, naopak, trivializujú a normalizujú traumu. Traumatické naratívy spĺňajú, podľa nich, aj dôležitú psychohygienickú funkciu v procese vyrovnávania sa s minulosťou a teda môžu byť aj veľmi užitočné a potrebné.¹¹⁶ Takýto prístup však odsúva tému traumy čisto do sféry osobného a nedotknuteľného. Navyše, sociálno-konštruktivistické prístupy, ktoré sa pokúšajú tému traumy „rozmeniť na drobné“ (a analyzovať jej funkčnosť, jednotky, mechanizmus, aktérov); sa môžu na míle vzdalovať laickému prežívaniu kultúrnej traumy a jej potenciálu pri formovaní spoločenských vzťahov. Môže sa napríklad stať, že vedci v niektorých prípadoch dospejú k názoru, že historická udalosť vlastne nespĺňala kritériá traumatickej udalosti, že výrazne nenarušila spoločenské usporiadanie či vzťahy a to napriek tomu, že časť verejnosti a politických lídrov o danej udalosti hovorí ako o traumatickej.

Z toho vyplýva aj otázka, či samotná klasifikácia udalosti ako kultúrnej traumy, je z hľadiska jej teoretickej nejednoznačnosti, spomeňme napríklad len rozdiel medzi osobným a medzigeneračne odovzďávaným zážitkom, užitočná. Či nejde len o nové konjunktúrne pomenovanie niečoho, čo sa už v minulosti stalo v rôznych podobách predmetom diskusie. Ako sme už naznačili, skúmanie tejto problematiky má blízko k viacerým už etablovaným smerom bádania, napríklad k pamäťovým štúdiám, štúdiám fungovania ideológií, politiky a riešenia konfliktov. Jej interdisciplinárny potenciál a špecifické vymedzenie je aj v širšom kontexte diskusií o politikách spomínania a nacionalizmoch podľa nášho názoru zmysluplný.

V súčasnosti vzniklo viacero pokusov so snahou preklenúť priepasť medzi veľkými paralelnými rozprávami, ktorých cieľom bol diferencovanejší prístup k národným príbehom. Nové naratívy, ktoré v rámci týchto pokusov vznikajú, však nemusia byť automaticky „lepšie“. Problematické sú aj tie, v rámci ktorých sa v prospech úspechu zámerne

116 KANSTEINER – WEILNBÖCK 2008.

vytrácajú dôležité udalosti, postavy a interpretácie, ako to bolo napríklad počas minulého režimu. Samozrejme, veľký problém v tomto smere predstavuje aj nezáujem zo strany verejnosti, keď nové rozprávania nie sú prijímané ako relevantné a autentické. Veď úspech tzv. populárnej histórie tkvie práve v rozvíjaní zabehnutých a očakávaných naratívnych schém, resp. v tom, že obsahy, témy a spôsob spracovania sa skomercializovali a sledujú dobovú objednávku. Tá však vôbec nemusí byť totožná s akademickými predstavami o kritickej spisbe.

V kontexte mediácie a riešenia medzietnických konfliktov sa začal využívať v poslednom období aj naratívny prístup. Ako vysvetľuje Marc Ross: „*Cielom nie je vytvoriť jeden široko akceptovaný naratív. To by znamenalo popretie skutočných rozdielov, ktoré sú prítomné vo všetkých dlhotrvajúcich konfliktoch. Bolo by naivné si myslieť, že odlišnosti v kultúre, historickej skúsenosti, politike môžu byť tak ľahko premostené. Cielom je skôr nájsť dostatočnú spoločnú pôdu a toleranciu, umožňujúcu komunitám necítiť sa v ohrození odlišnosťami vo vnímaní sveta [...] Paradoxne, aby toto malo úspech, tieto odlišnosti musia byť uznané a skúmané, nie zametené pod koberec.*“¹¹⁷

V diskusiách o úlohách a budúcnosti historikov v novodobej spoločnosti, sa čoraz viac objavujú hlasy, že jedným z nových možných polí pôsobnosti je aj tzv. historická konciliácia.¹¹⁸ Aj v kontexte trianonských diskusií vznikli podobné pokusy. Predovšetkým z popudu didaktikov dejepisu, ktorí sa rozhodli cez posilnenie multiperspektívneho spôsobu vyučovania k rozširovaniu pohľadov na dejiny a učeniu sa empatii. Napriek tomu, že ide o uznávaných odborníkov, tieto snahy zatiaľ nezískali výraznejšiu podporu a nerozvinuli sa do širšieho inštitucionálne podchyteného vzdelávacieho programu.¹¹⁹ Zároveň je v tomto kontexte legitímne sa pýtať, či je šanca na to, aby sa dominujúce antagonistické naratívy postupne zmierňovali a vzájomne otvárali, pokiaľ z ich antagonistického nastavenia plynú priame výhody na domácich politických scénach.

Iní autori pristupujú k možnostiam zmierovania prostredníctvom historických naratívov skepticky. Historické rozprávania často vyzdvihujú vlastnú jedinečnosť a kultúrnu podmienenosť a môžu viesť k relativizovaniu až ospravedlňovaniu masového násillia, či iných negatívnych udalostí. Ako alternatívu zdôrazňujú úlohu zhmotnenia spomienok na verejnom priestranstve, aby „autenticita“ traumy ostala neporušená.¹²⁰ Avšak aj vo sfére reprezentácie kultúrnej traumy vo verejnom priestore existuje veľký potenciál pre manipulácie a tvorenie konfliktu. Aj dobré úmysly môžu mať opačné následky. Navyše, úmysly pri symbolickom obsadzovaní verejného priestoru často „dobré“ nie sú, keďže sa prostredníctvom nich vytvára napätie a konflikty, ako sme na to v úvode poukázali na príklade odhaľovania trianonských pamätníkov v Komárne. Pri skúmaní historických

117 ROSS, Marc H. *Cultural Contestation in Ethnic Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 47.

118 K tomu BARKAN, Elazar. *Historians and Historical Reconciliation*. In *American Historical Review*, 2009, roč. 114, č. 4, s. 899-913.

119 S touto problematikou súvisí aj silno medializovaný projekt spoločnej slovensko-maďarskej učebnice, ktorý pôvodne získal aj politickú podporu. Jeho riešitelia sa nakoniec dohodli len na spoločnom súbore textov, vlastne na komparácii „slovenského“ a „maďarského“ pohľadu, čo ukazuje, že v tomto smere bude ešte potrebné veľké množstvo práce.

120 KANSTEINER – WEILNBÖCK 2008, s. 232.

príbehov je zároveň zjavný element arbitrárnosti. Vyhrotenú a stigmatizujúcu argumentáciu tak odmietajú členovia dotknutých komunit, ako i časť majoritného spoločenstva.¹²¹ Politikmi a kultúrnymi aktivistami presadzovaný diskurz, šírený aj prostredníctvom oficiálnych podujatí akými bolo napr. aj odhalenie súsošia Cyrila a Metoda v Komárne nemusí byť teda automaticky akceptovaný.¹²² Aj v rámci majority existuje početná skupina ľudí, ktorí sa s oficiálnym výkladom identifikujú len slabo či vôbec, resp. nejavia oň väčší záujem, poprípade sa nechcú v tomto smere verejne prejavovať. Aj tohto sme boli svedkami pri príležitosti viacerých spomienkových zhromaždení v Komárne, o ktoré nebol veľký záujem zo strany miestnych obyvateľov. Dokonca sa nám zdá, že tento scenár je oveľa častejší.

121 PODOBA 2009, s. 568.

122 K tomu pozri: KUSÁ 2009; SCHWEGLER 2006; KRČÁL, Petr – NAXERA, Vladimír. Veřejné akce jako divadelní představení. In *Středoevropské politické studie*, roč. 13, č. 1, s. 1-23.

Záver

Zánik Uhorska a vznik „národných štátov“ priniesol do regiónu výrazné mocenské zmeny, o ktorých sa veľmi intenzívne diskutuje aj v súčasnosti. Po roku 1918 došlo aj k zásadnému prehodnoteniu slovensko-maďarských vzťahov. Mnohé dovtedy známe symboly získali nové významy. Došlo aj k inštitucionálnemu posilneniu a postupnému upevňovaniu dovtedy nedominantných národných diskurzov, pričom systematické presadzovanie československého národného projektu významne ovplyvnilo konštruovanie identít na Slovensku. Táto udalosť je poväčšine reflektovaná ako zásadný zlom, ktorý je však aj po vyše 90 rokoch rozdielne interpretovaný. Okrem množstva diskontinuit, ktorých zdôrazňovanie predstavuje stále dominantný spôsob približovania danej témy, je možné v procese zániku Uhorska a vzniku „národných štátov“ pozorovať aj významné kontinuity. Odrážajú sa v spôsoboch oslavovania a konštruovania národných sviatkov, na konfesiónálnych a etnických princípoch vytváraných spoločenských hraniciach, či v spolkevnej činnosti. Etnocentrizmus historických rozpráv produkovaných tradičnými národnými historiografiami sa prejavuje aj v konštruovaní dejinných „zlomových bodov“, náhlych ruptúr, po ktorých sa „národu“ malo dať lepšie alebo horšie. Ako sme však mohli vidieť, tieto „body zlomu“ sú postavené na precenení významu jednotlivých gest, aktov či chvíľkových udalostí a podcenení či ignorancii hlbších sociálnych, politických, kultúrnych a rôznych ďalších determinantov.

Pýtanie sa na kontinuity a diskontinuity je súčasťou myslenia a hovorenia o dejinách ako o príbehu „života“ národa. Autori publikácie sa zhodli na tom, že rozdielne interpretácie zániku monarchie a Uhorska boli závislé predovšetkým od prostredia v ktorom vznikali a presadzovali sa. Rozdielny trend potvrdzuje aj symbolické umiestnenie daných príbehov na časovej osy rozprávania, keď „maďarský“ je často predstavovaný ako dlhší a dramatickejší. Podľa „československej verzie“ zas dochádza k vzniku republiky pomerne „rýchlo“ a hlavne „prirodzene“, pričom malo ísť o dôsledok „dlhodobých snáh“, ako aj „aktuálnych úspechov“ českých a slovenských politikov spojených s medzinárodným uznaním a pomocou. Naše analýzy poukazujú na to, že ide o paralelné rozprávania, ktoré vykazujú len minimum styčných bodov. Autori sa však nezhodli na tom, či je v daných podmienkach možné existujúci stav zvrátiť. Rozdiel sa odráža aj v interpretovaní toho kde a ako došlo k rozhodnutiu o budúcnosti regiónu, kto bol hlavným hýbateľom tejto fundamentálnej zmeny a akým spôsobom je možné dospieť k vyrovnaniu sa s ňou. Časť autorského kolektívu poukázala na potrebu ďalšieho štúdia a spoznávania širšej škály argumentov posilňujúcich naše vedomosti, resp. zdôraznila dôležitosť korektívne-kritického, expertného charakteru práce historikov. Iní poukázali na potrebu dekonštrukcie prevládajúcej nacionalistickej paradigmy, ktorej nositeľmi a akademickými legitimizátormi sú podľa nich aj historici.

Prínos tejto kolektívnej monografie vidíme v tom, že otvorila nové témy a snaží sa zmeniť nastavenú optiku, cez ktorú sa dlhodobo diskutujú slovensko-maďarské vzťahy v minulosti a súčasnosti. Autori akcentovali predovšetkým význam nacionalizmu a politik spomínania pri formovaní spoločnosti na Slovensku a v Maďarsku, čím preniesli ťažisko diskusie z klasických politických a diplomatických tém na podnety späť s kultúrnymi

a sociálnymi dejinami. Ponúkli tak viaceré inovatívne otázky do diskusie o histórii a kultúre stredoeurópskeho regiónu, resp. už vyššie spomenuté tézy o spoločenských funkciách historikov a historiografie, z čoho vyplynulo, že historici sú do veľkej miery spoluzodpovední za dnešný stav „neporozumenia“ a svojim nacionalistickým aktivizmom nenapomáhajú k „vylicieňaniu“ kultúrnej traumy, ale naopak.

Napriek rôznym východiskám ale aj výsledkom, autorský tím dospel k zhode v tom, že obdobie rokov 1918 – 1920 je len jedným z historických medzníkov, ktoré sú historikmi rozlične interpretované. Podobné „neporozumenie“, postavené na rozdielnych interpretáciách základných historických faktov, ale aj rôznych komplexných trendov a procesov, je možné sledovať napríklad v diskusiách o zániku Veľkej Moravy, revolúcii 1848 – 1849, či období po prvej Viedenskej arbitráži (1938) a následnej výmene/vystahovaní časti maďarského obyvateľstva z obnoveného Československa v rokoch 1946 – 1948. Zároveň však spomenuté medzníky možno zahrnúť do široko koncipovanej metafory Trianonu, v skratke prezentovanej ako „národné nešťastie“ resp. „národné oslobodenie“. Je dôležité upozorniť, že od roku 1938 bol v rámci slovenskej propagandy šírený príbeh, súvisiaci s Mníchovskou dohodou a predovšetkým s prvou Viedenskou arbitrážou, ktorý do veľkej miery kopíroval maďarskú iredentistickú rétoriku a poukazoval na nespravodlivosť tohto aktu.

Ako to vo svojich textoch ilustrovali všetci autori, príbehy o dejinách nie sú statickou záležitosťou. Sú podriadené konkrétnej dobe a sociálnym a kultúrnym rámcom, v ktorých vznikli. Reprezentácie minulosti sú postupom času reorganizované a menia sa v závislosti od aktuálnych podmienok a potrieb. Existujú pre ne organizačné princípy, ktoré ich spoluvytvárajú, pričom rôzne inštitúcie a spoločenský aktéri zabezpečujú ich aktuálnu podobu. S tým súvisí aj väčšia či menšia prítomnosť konkrétnych príbehov vo verejnom priestore. Práve tieto témy môžu predstavovať impulz pre nové bádanie zamerané na analýzu spoločenských vzťahov. Niektoré príbehy však ostávajú dlhšiu dobu nemenné a ich platnosť je vo verejnom diskurze neustále potvrdzovaná, keďže sa stali súčasťou hlbších mýtických predstáv o čase a priestore a pomáhajú vytvárať funkčnú predstavu toho čomu sa v súčasnosti hovorí národ, alebo spoločenstvo osudu.

Keďže autori jednotlivých kapitol vychádzali z rôznych metodologických východísk a sústredili sa na odlišné problémy, prirodzene niekedy dospeli aj k protichodným záverom. Toto sa prejavuje napríklad aj v terminologickej rôznorodosti a zjednodušaní, keď sa niektorí z autorov sústredili predovšetkým na štátne politiky a na základe nich diskutujú tému spomínania. Pre publikované texty je charakteristické, že časť z nich reflektuje režimy pravdy, na základe ktorých bolo vytvárané poznanie legitimizujúce aktuálne mocenské štruktúry a časť z nich polemizuje s dobovými aj súčasnými naratívmi a ponúka vlastné interpretácie. Napriek vyššie spomenutým koncepčným rozdielom, veríme, že táto kolektívna monografia obohatí diskusie o dejinách regiónu a podobách slovensko-maďarských vzťahov.

Miroslav Michela

The disintegration of the Kingdom of Hungary and the Treaty of Trianon. Politics of memory in Slovakia and Hungary

As the title indicates, the team of contributors, consisting of Hungarian and Slovak authors, does not focus primarily on the historical events of 1918-1920 in Central Europe (i.e. the breaking up of the Austro-Hungarian Empire, the disintegration of the Hungarian Kingdom, the formation of Czechoslovakia, the peace conference and the making of the Trianon Peace Treaty). Political history in the traditional sense is not the focus here; rather, the authors are interested in the narratives which were told of those events in the subsequent 90 years, their existence and impact in various social contexts. Each chapter observes a different area of the institutionalised social sphere, wherein the discourse on the mentioned historical period was present in one way or another. The authors focus on four domains of social production / reproduction and instrumentation of historical knowledge: professional history writing; official history curriculum; political discourses and the utilisation of history in public discourses, as well as the symbolic/ social representation of the events around 'Trianon' in public spaces.

Part I. of this book concentrates on professional history writing. László Vörös presents an analysis of the narratives of Hungarian and Slovak national/nationalist historians respectively between 1920 and 2010. He examines the ideological and political influences upon the established scholarly history writing, he follows the creation of historical canons and focuses also on the 'vocabulary of trauma', used by both national historiographies to represent the events of 1918 – 1920. There is key difference in the definition of Trianon at the conceptual level in both the public mainstream and the professional scholarly discourses in Hungary and Slovakia. In Hungary, Trianon became a sort of metaphorical key word, a denotation for much more beyond the peace treaty itself that was signed on 4th of June 1920 in the castle called Grand Trianon. The word Trianon in the Hungarian historical discourse is usually used to represent a concept that incorporates the events between October 1918 and July 1920. In other words, when Hungarian historians speak about Trianon, they speak about the previously mentioned one and half years' long period of dissolution of the Hungarian Kingdom. In the lay public discourses moreover the concept of Trianon has a strong tragic 'dimension' since it incorporates into its circle of meaning also the long term consequences of the Hungarian Kingdom's disintegration, notably the splitting away one third of the ethnic Hungarians beyond the borders of post-1918 Hungary. Slovak historians on the other hand use the word Trianon to refer 'merely' to the peace treaty itself. However, in the Slovak lay public discourse the term Trianon is also used as a symbolic reminder of the Hungarian nationalism, the Hungarians' 'unjustified' national trauma and the 'obsession' of Hungarians with history. Vörös considers this elemental conceptual incompatibility as being only one of the several reasons why up to the present day there is a strong

disagreement between Hungarian and Slovak historians even at the most general levels of interpretations of the events of 1918 – 1920. He concludes that the current initiatives to bridge the opposing national perspectives and promote an ‘appeasement’ between the two national historiographies are politically motivated and unrealistic, since the underlying truth regimes upon which the respective historical narratives are based are nationalistic and thus mutually exclusive. As long as history is conceived and formulated as narratives about the past of ‘nations’, as long as history serves simply as a sophisticated replacement for ‘myths of origin’ and ‘heroic myths’, this exclusiveness will remain in place and seeking common ground will remain wishful thinking. The second author of this section – Etienne Boisserie – focuses on the Slovak scholarly discourses related to the “Martin Declaration of the Slovak nation” (1918). The meeting of 200 representatives of Slovak nationalist movement (on 30th August 1918) on which the Declaration was conceived and declared, as well as the Declaration itself are considered one of the most important milestone in Slovak national history and the key event and document in the process of the formation of Czechoslovak republic. In contrast to the commonplace view that the Declaration represents a sharp historical breaking point, Boisserie sees the meeting and the document as a moment and product of a transition, a situation, where men of varying social and cultural background – but all of them participants in the Slovak intellectual and political life – were concentrated at one point in time and space. Therefore, the history of the Declaration should be included into the wider political history of the year 1918 in which the elements presenting continuity and discontinuity are integrated. The history of the Declaration – Boisserie claims – should account for the multiplicity of the ‘concurrent rhythm’ of the history and should not be one-sidedly represented as a unique and rigid breaking point closing and starting a historical era in the same time.

The political discourse is examined by Ignác Romsics who focuses on the attitudes of the Hungarian governing, political and intellectual elites towards the Trianon treaty and its consequences in the era of Horthy regime, the years after the World War II, during the initial phase of the communist regime in Hungary in the 1950s, and the post-1956 Kádárist era. He shows a remarkable evolution of attitudes and conceptions of the Hungarian political elites towards the fact of dissolution of the historical Kingdom of Hungary and the detachment of one third of ethnic Hungarian population. The complete denial of the Trianon peace treaty and a demand for restoration of the Hungarian Kingdom in its former shape was the official political doctrine of Hungarian governments up to the World War II. The Hungarian Communists lapsed into the other extreme in the late 1940s when they thoroughly abandoned any revisionist politics and even denied the existence of large ethnic Magyar minorities in Czechoslovakia, Romania, Yugoslavia and Soviet Union. The pragmatically convenient politics of non-intervention started to change only in the late 1970s, when the Hungarian Communist became more receptive toward the growing national sentiment among the Hungarian cultural elite. Romsics stop his analyses in the early 1990s. In a sense Štefan Šutaj the author of the next chapter picks up the thread right where Romsics left it off. Šutaj defines six ways how the

Hungarian political elites came to terms with the disintegration of the Kingdom of Hungary and the loss of one third of the ethnic Hungarian population to the neighbouring countries. In the second part of his chapter, he offers the results of his own quantitative research which focused on the attitudes of the Slovak majority and Hungarian minority in Slovakia. He notes that a strong emotional bond exists between the Hungarians in Slovakia and Hungary, however at the same time he concludes that the disintegration of the Hungarian Kingdom in 1918/20 was not, by far, the most traumatic event in the history of this community. Hungarians in Slovakia consider the mass deportation of the Hungarian population to the Czech borderlands and Hungary after the World War II as their greatest traumatising experience.

Attila Simon analyses the political strategies of the so called 'activist' Hungarian minority political parties in Czechoslovakia between the two world wars. In an effort to achieve a wholesome integration of the Hungarian community into the new state, the activist politicians accepted and promoted the official Czechoslovak interpretation of the 'true meaning' of the Trianon treaty and its consequences. Accordingly, the disintegration of the Kingdom of Hungary was seen as a just and historically inevitable event. An undesired effect of adopting the Czechoslovak view for the activists was that they had to remain silent about the existential problems that the Hungarians encountered as an undesired minority within the Czechoslovak Republic. Despite that the Hungarian activist platforms, closely connected to the two major parties in Czechoslovakia (the Agrarian party and the Social democrats), succeeded gaining up to 20 % support from Hungarian voters in the parliamentary elections.

Peter Macho's analysis of press has brought a surprising finding that the topic of Trianon did not resonate at all vividly on the pages of the two leading Slovak autonomist papers. Macho in his study attempts to answer the question to what extent the Slovak publicists utilised the negative image of Count Albert Apponyi (former Minister of Education in the Hungarian Kingdom and the head of the Hungarian delegation during Trianon negotiations) for their propaganda purposes. Upon his promotion to head of delegation to the peace conference, his image in Slovak discourses shifted from that of a '*magyarizator*': '*thief of the Slovak language, culture and nationality* to a potential '*murderer of a free and sovereign Slovakia*. Macho also concludes, however, that June the 4th 1920, the day when the Trianon Peace Treaty was signed, is not an important date in the Slovak collective memory and neither is Apponyi's image connected to this date in any significant way. Up to present time he remains the symbol of the 'magyarization' policies of the fallen Hungarian Monarchy.

The chapter of Roman Holec is dedicated to a reflection of the topic of a dissolving Hungarian Kingdom in Slovak prose and pulp-fiction. Within this frame, the author also attempts to rehabilitate fiction as a source of historical evidence. Holec proves a similar point to Macho's conclusions that Trianon treaty and dissolution of Hungarian Kingdom are rather rare among fiction themes, and if they appear, it was very often in connection with the irredentism and enmity of the Hungarians and the centuries' long 'oppression' of Slovaks and 'magyarisation'.

The third part of the book is dedicated to history teaching and curricula. The authors examine mainly the problems concerning the traditional ethnocentric and nationalist approaches to teaching national histories in Slovak and Hungarian schools. In the opening text György Jakab critically reviews the direction taken by the teaching of history in Hungary in a wider historical and conceptual context. He notes the incompatibility of the three basic didactic models: the traditional model, the one focused on practical needs and the one focused on development in general. Jakab's paper presents primarily an impulse and appeal for further discussion about the character and purpose of history education in civil societies of the 21st century. Viliam Kratochvíl continues in concordance with Jakab when he claims that the purpose of history teaching should be helping the pupils learn to think critically and independently; and not merely mechanically memorise a minimum compulsory amount of stories about the national past, national heroes and so on. He proposes a didactical approach emphasising the need for multiplicity of perspectives in History textbooks, which he considers a vital part of historical literature and not mere a genre lying beyond the borders of history as a scholarly discipline. This section of the book closes with the chapter by Barnabás Vajda who examined the history text-books used in Hungarian minority schools in Slovakia since the 1920s up to present day. The textbooks from the era of the interwar Czechoslovak Republic rather neglected the issue of the dissolution of Hungarian Kingdom and the Trianon treaty. The emphasis was laid on the success story of the creation of the Republic. The theme of the dissolution of the 'old Hungary' was incorporated into the curricula in a way which helped spread the idea of a bright future for Hungarians in democratic Czechoslovakia in contrast to their alleged oppression and suffering under the yoke of Hungarian nobility in the past. After the World War II, ideological censorship and adjustment of history books pushed the topic of Trianon into the sphere of complete taboo. Two dominant stories took its place: the rescue of the Czech and Slovak nations from under Habsburg oppression; and the immense importance of the Bolshevik Great October Socialist Revolution in 1917 and its beneficial consequences for Czechoslovakia. Due to the political changes in 1989, Vajda notes slow but positive progress, which is, however, relative. Although Trianon is no longer tabooed, there is much to be contributed to the way this topic is covered in history text-books. The lasting problem is primarily, according to Vajda, the unchanging Slovak ethno-centric optic of the authors.

In the fourth part of the book, the authors have focused primarily on the political instrumentation of narratives about events of 1918 – 1920 and their consequences. Miklós Zeidler analysed the manifestations of the irredentist movement in Hungary between the two world wars. He follows the appropriation of the public space through erecting statues, demonstrations and public meetings and naming of streets and squares. Zeidler offers an iconographic analyses of irredentism related public artefacts, he studies the linguistic and symbolic peculiarities of representations of the 'greatest national tragedy' of Hungarians and the specific topoi dominantly present in the public discourses. He concludes irredentism partially served as a 'therapy' for a traumatised society, since it helped to process the shock just like a 'painkiller' does. Complete therapy could not be

achieved, however, since the diagnosis was flawed and irredentism itself gradually became a source of frustration, because the ‘healing’ (the revision of the old borders) simply would not come. The chapter of Balázs Ablonczy deals with a related phenomenon, as he follows how Hungarian refugee associations from different detached territories of the former Kingdom were dedicated to keeping the Hungarian past alive. Ablonczy studies the activities of five associations coming from Spiš region, Banská Štiavnica (central and northern Slovakia), Rijeka and Transylvania and particularly their remembering, the specific ways in which they constructed their memories about Hungary influenced by their sentiments towards the region from which they originated. At the same time, we are informed about the close bonds existing between these associations and the political organisations and government in Hungary. These refugee associations are, in the view of the author fine examples of the inability to come into terms with Trianon and its consequences.

József Demmel and Miroslav Michela analysed the unveiling of the memorial of János Tuba (1855-1921) and his re-burial in Komárno in 1925. They studied the symbolic linkage of local and national interests, which is represented by the text on the memorial of this important local politician – *For his home town he lived, for his nation he worked*. The emphasis on regionalism in this case was meant to symbolize the relationship with the purely Hungarian environment of the town of Komárno (Komárom) that found itself just outside of the borders of its ‘mother state’. The surviving of the Hungarian national community was understood as the highest moral imperative in the given environment. The memorial and the ceremony functioned also as expression of discontent with the position and situation in which the Hungarian community found itself in Czechoslovakia. The life of Hungarians in the Republic, i.e. life in a position of undesired minority was strongly contrasted against their previous situation of majority in the Hungarian Kingdom. Tuba’s memorial did not, in the end become an important place of memory, as one might have anticipated. The population of Komárno celebrated mainly the more established cult of the Revolution 1848/1849.

The last block of the book concentrates on the cultural trauma that is caused by politics of memory on both sides. Éva Kovács examines the recent Trianon discourses (the ‘Trianon talk’) that take place in Hungary. She notes that current governmental elites deliberately represent Trianon as an actual and living all-societal trauma, a compulsory national tragedy for all Hungarians home and abroad. She poses the question why several academics, respected historians, philosophers and social scientific scholars seem so keen to reproduce this naïve nationalistic thesis of a historical trauma that allegedly torments the Hungarian nation for the last 90 years. One of the explanations might be the strongly essentialist and reifying concept of a nation which is notoriously difficult to deconstruct, not only in Hungary, but also in Slovakia and other central European post-socialist countries. Kovács notes that many historians in Hungary holds that speaking freely about Trianon as a national trauma, will help the allegedly much needed process of ‘healing’. Paradoxically, their efforts result in just the opposite effect: not only does the supposed trauma stay unhealed, but by constant reminders thereof, they help to

produce a wide social neurosis, caused by growing faith in the existence of the Trianon trauma. The vicious circle should be cut, Kovács claims and the constant reproduction of the trauma discourse and the artificial social neurosis must be stopped. This should occur through the deconstruction of the essentialist/reifying concept of a nation and also through the re-definition of the role history should play in societal life. Kovács's conclusions have a general validity and they seem to be plausible for the wider European context as well; her conclusions regarding the Hungarian discourse of 'Trianon trauma' certainly can be equally applied to Slovak discourses of 'Magyarization trauma'. The problem is shown in a similar light by Dagmar Kusá and Miroslav Michela, who observe the historical and generational aspect of construing cultural memory about Trianon, as a historic trauma in Hungary and Slovakia alike. The ambition of this text, however, is mainly to offer some theoretical starting points. They emphasise the leading role of governmental and cultural institutions and social actors in maintain the various discourses of historical traumas. They specifically address the responsibility of historians and political elites in creating ethnic tensions. Trianon, in their conception represents a functional metaphor, a complex theme with several well established but mutually exclusive and contradicting interpretations, which have become a 'raw material' in the continuing process of construing national identities in both countries.

Autori

Balázs Ablonczy, Institut Balassi, Institut hongrois, Paris,
info@instituthongrois.fr

Etienne Boissarie, Centre de recherche Europe-Eurasie (CREE), Inalco, Paris, eboissarie@gmail.com

József Demmel, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete/Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békéscsaba, demmel.jozsef@gmail.com

Roman Holec, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava,
rh1918@yahoo.com

György Jakab, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, jakab.gyorgy@ofi.hu

Éva Kovács, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Központ Szociológiai Intézet, Budapest, kovacse@socio.mta.hu

Dagmar Kusá, Bratislavská medzinárodná škola liberálnych štúdií, Bratislava,
kusa@bisla.sk

Peter Macho, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava,
peter.macho@savba.sk

Miroslav Michela, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava,
miroslav.michela@savba.sk

Ignác Romsics, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, romsicsi@vnet.hu

Attila Simon, Pedagógická fakulta, Univerzita J. Selyeho, Komárno,
simon.attila@selyeuni.sk

Štefan Šutaj, Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied, Košice; Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice, sutaj@saske.sk

Barnabás Vajda, Pedagógická fakulta, Univerzita J. Selyeho, Komárno,
vajda.barnabas@selyeuni.sk

László Vörös, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava,
ladislav.voros@savba.sk

Miklós Zeidler, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, zeidler.miklos@elte.btk.hu

Zoznam skratiek archívov

- AÚ TGM – Archív Ústavu Tomáša Garrique Masaryka, Praha
MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapešť
NA ČR – Národní archiv České republiky, Praha
NS RČS – Národní shromáždění republiky Československé, Praha
OSzK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť
SNA – Slovenský národný archív, Bratislava
SNK ALU – Slovenská národná knižnica v Martine, Archív literatúry a umenia, Martin
ŠANR – Štátny archív v Nitre, Ivanka pri Nitre
ŠANR-KN – Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno

Zoznam ilustrácií

1. Kratochvíl, Viliam–Mlynarčíková, Hana: Maturita po novom. Dejepis. Externá časť. Interná časť. Testy. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2007, str. 43.
2. Vašek, Jaroslav: Atlas svetových dejín – 2. diel. Stredovek – novovek. Harmanec: Vojenský kartografický ústav, 1996, str. 46.
3. Letz, Róbert–Bocková, Anna: Slovensko v 20. storočí. Dejepis pre 9. ročník základných škôl. 2. Vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2000, str. 17.
4. Propagandistická pohľadnica: *Nie, nie, nikdy!*, 20. roky 20. storočia. Súkromný archív Miroslava Michelu.
5. „*Verím v jedného Boha...*“ Choreografia cvikov k prednesu národnej modlitby „*Maďarské Vyznanie viery*“ podľa učiteľky telocviku Idy Doby, 1930. DOBY, Ida. Únnepi tornák. In *Testnevelés*, 1930, roč. 3, č. 5, s. 437-441.
6. Choreografia cvikov k prednesu národnej modlitby „*Modlitba trúchliacich Maďarov...*“ podľa učiteľky telocviku Idy Doby, 1930. DOBY, Ida. Únnepi tornák. In *Testnevelés*, 1930, roč. 3, č. 5, s. 437-441.
7. Obálka ódy na lorda Rothermerea, v ktorej je prirovnávaný k Lajosovi Kossuthovi. Zoltán Gelsei Biró, 1929. GELSEI BÍRÓ, Zoltán. Rothermere. Történelmi óda. Budapest : Magyar Jeles-Írók, 1929.
8. *Západ*. Ferenc Sidló, 1921. http://franka-egom.ofm.hu/trianon_2006/kepeslapok/szobor_nyugat.jpg
9. *Sever*. Zsigmond Kisfaludi Strobl, 1921. http://franka-egom.ofm.hu/trianon_2006/kepeslapok/szobor_eszak.jpg
10. *Východ*. János Pásztor, 1921. http://franka-egom.ofm.hu/trianon_2006/kepeslapok/szobor_kelet.jpg
11. *Juh*. István Szentgyörgyi, 1921. http://franka-egom.ofm.hu/trianon_2006/kepeslapok/szobor_del.jpg
12. *Relikvijná štátna vlajka* na Námestí slobody, 1928. http://franka-egom.ofm.hu/trianon_2006/kepeslapok/szobor_3.jpg
13. *Socha maďarského bólu*. Émile Guillaume, 1932. http://franka-egom.ofm.hu/trianon_2006/kepeslapok/szobor_1.jpg
14. Socha Generála Harryho Hilla Bandholtza. Miklós Ligeti, 1936 (fotografia z roku 2013). Súkromný archív Adama Kamenského.
15. Letec György Endresz, ktorý v júli 1931 bez medzipristátia preletel Atlantický oceán na lietadle nazvanom *Justice for Hungary*. <http://static6.origos.hu/i/1006/20100603endreszgy5.jpg>
16. Náhrobok Jánosa Tubu v Komárne (fotografia z roku 2007). Súkromný archív Miroslava Michelu.
17. Detail náhrobku s nápisom: „*Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval*“. Súkromný archív Miroslava Michelu.
18. „Slovenský“ trianonský pomník odhalený 4. júna 2010 najvyššími predstaviteľmi Slovenskej národnej strany na mieste hraničného prechodu medzi Slovenskom a Maďarskom v Komárne (fotografia z roku 2013). Súkromný archív Miroslava Michelu.
19. „Maďarský“ trianonský pomník odhalený 4. júna 2010 miestnymi aktivistami v Komárne (fotografia z roku 2013). Súkromný archív Miroslava Michelu.

20. Symbolický ochrancovia slovenského územia umiestnený pred domom Matice slovenskej v Komárne. Súsošie sv. Cyrila a Metoda a socha M. R. Štefánika (fotografia z roku 2003). Súkromný archív Dagmar Kusej.
21. KUSA-MICHELA 4 = 21. Dlhodobá poškodená tabula venovaná perzekvovaným Slovákom na území odstúpenom Maďarsku v období 1938 – 1945, Komárno (fotografia z roku 2013). Súkromný archív Miroslava Michelu.
22. Miesto pamäti venované vysťahovaným obyvateľom z rokov 1944 – 1948 v Komárne (fotografia z roku 2012). Súkromný archív Dagmar Kusej.

Výber z použitej literatúry

- ABLONCZY**, Balázs. Teleki Pál. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 12-30.
- ABLONCZY**, Balázs. Trianon-legendák. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002, s. 132-161.
- ABLONCZY**, Balázs. *Trianon legendák*. Budapest: Jaffa, 2010.
- ALEXANDER**, Jeffrey C. et al. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004.
- ANGYAL**, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938*. Galánta; Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet; Lilium Aurum, 2002.
- ASSMANN**, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
- ÁDÁM**, Magda – **CHOLNOKY**, Győző (eds.) *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2000.
- BAČOVÁ**, Viera et al. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1992.
- BAČOVÁ**, Viera et al. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: VEDA, 1994.
- BAČOVÁ**, Viera. *Etnická identita a historické zmeny. Výskum obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava: VEDA, 1996.
- BAČOVÁ**, Viera (ed.) *Historická pamäť a identita*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1996.
- BAČOVÁ**, Viera. Možnosti zisťovania identity: metodika IDEX. In *Československá psychologie*, 1998, roč. 42, č. 5, s. 449-461.
- BAČOVÁ**, Viera. The Construction of National Identity – on Primordialism and Instrumentalism. In *Human Affairs*, 1998, roč. 8, č. 1, s. 29-43.
- BAČOVÁ**, Viera. Primordialistické konštruovanie národa na Slovensku – medzigeneračné porovnanie. In *Československá psychologie*, 1999, roč. 43, č. 3, s. 205-215.
- BAČOVÁ**, Viera – **ŠUTAJ**, Štefan. Comparison of Historical and Social-Psychological Research Approaches: The Cooperation Model. In **VAJDOVÁ**, Libuša (ed.) *Les Approches et méthodes interdisciplinaires de recherche en science sociale*. Bratislava: Ecole des Hautes en Sciences Sociales de Paris; Ústav svetovej literatúry SAV Bratislava; Institut français de Bratislava, 1994, s. 45-51.
- BAČOVÁ**, Viera – **KUSÁ**, Zuzana (eds.) *Identity v meniacej sa spoločnosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997.
- BALOGH**, Piroska. Transzilvanizmus: revízió vagy regionalizmus. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 156-174.
- BALOGH**, Sándor. *Magyarország külpolitikája 1945 – 1950*. 2. kiad. Budapest: Kossuth Kiadó, 1988.
- BARŠA**, Pavel. *Paměť a genocida. Úvahy o politice Holocaustu*. Praha: Argo, 2011.

- BÁNÓCZI**, Zsuzsa. Köztéri szobrok, pályázatok. In STANDEISKY, Éva et al. *A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet, 1947–1949*. Budapest: '56-os Intézet, 1998, s. 265-286.
- BÁRDI**, Nándor. Németh László. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 175-192.
- BÁRDI**, Nándor. *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony: Kalligram, 2004.
- BÁRDI**, Nándor – FEDINEC, Csilla – SZARKA, László (eds.) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Boulder: Social Science Monographs, 2011.
- BERGER**, Stefan. The Power of National Pasts: Writing National History in Nineteenth- and Twentieth-Century Europe. In BERGER, Stefan (ed.) *Writing the Nation. A Global Perspective*. New York: Palgrave; Macmillan, 2007, s. 30-62.
- BERNÁT**, B. István. Szekfű Gyula “Három nemzedék”-e. In *Történelmi Szemle*, 1985, roč. 28, č. 2, s. 319-333.
- BERTÉNYI**, Iván ifj. Szekfű Gyula. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 51-69.
- BESE**, László. Az államfordulat Komáromi eseményeinek visszatükroződése a helyi sajtóban (1918–1920). In *Eruditio-Educatio*, 2009, roč. 4, č. 4, s.7-26.
- BIBÓ**, István. *Bieda východoeurópských malých štátov. Vybrané štúdie*. Bratislava: Kalligram, 1996.
- BILÍK**, René. *Historický žáner v slovenskej próze*. Bratislava: Kalligram, 2008.
- BRUBAKER**, Rogers et al. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- BRUBAKER**, Rogers. Přehodnocení národní identity: národ jako instucionalizovaná forma, praktická kategorie, náhodilá událost. In HROCH, Miroslav (ed.) *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: SLON, 2003, s. 375-385.
- BRUNER**, Jerome. *The Culture of Education*. Cambridge: Harvard University Press, 1996.
- BURKE**, Peter. A történelem mint társadalmi emlékezet. In *Regio*, 2001, roč. 12, č.1, s. 3-21.
- BYSTRICKÝ**, Valerián – ZEMKO, Milan (eds.) *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava: VEDA, 2004.
- BŽOCH**, Adam (ed.) *Literárny text a poznanie*. Bratislava: MIMESIS, [2001].
- CANETTI**, Elias. *Tömeg és hatalom*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1991.
- CARUTH**, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1996.
- CASSIRER**, Ernst. A modern politikai mítoszok technikája. In ZENTAI, Violetta (ed.) *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris Kiadó; Láthatatlan Kollégium, 1997, s. 37-50.
- CSAPÓ**, Benő. *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*. Budapest: Akadémia Kiadó, 2003.
- CONNERTON**, Paul. Seven Types of Forgetting. In *Memory Studies* 2008, roč. 1, č. 1, s. 59-71.
- CSEPELI**, György. *Nemzet által hományosan*. Budapest: Századvég, 1992.
- CSEPELI**, György. *A nagyvilágon e kívül ...: nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon, 1970 – 2002*. Budapest: Jászöveg Műhely, 2002.
- CSEPELI**, György – TÓTH, Pál Péter. A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében. In *Jel–Kép*, 1988, roč. 9, č. 1, s. 5-13.
- DÁRDAI**, Ágnes. *Történelmi megismerés – Történelmi gondolkodás, zv. 1*. Pécs: ELTE BTK, 2006.

- DÁRDAI, F. Ágnes – KAPOSÍ, József.** Az új történelem érettségiről, avagy a megőrzés és megújítás egyensúlyának kísérlete. In *Új Pedagógiai Szemle*, 2004, č. 11, s. 1-11.
- DEÁK, Ladislav.** *Trianon. Ilúzie a skutočnosť*. Bratislava: Kubko Goral, 1995.
- DEÁK, Ladislav.** *Súčasníci o Trianone*. Bratislava: Kubko Goral, 1996.
- DEÁK, Ladislav.** *Od Trianonu po malú vojnu*. Bratislava: Eko-konzult, 2010.
- DEMMEI, József.** „... Békévé oldja az emlékezés”? Historiográfiai vázlat a magyar kapcsolattörténet-írásról. In *Kommentár*, 2008, roč. 3, č. 6, s. 26-29.
- DESPRET, Vinciane.** *Ces émotions qui nous fabriquent. Ethnopsychologie des émotions*. Paris : Les empêcheurs de penser en rond, 2001.
- DÉNES, Iván Zoltán.** A „realitás“ illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- DINER, Dan.** *Das Jahrhundert verstehen. Eine universalhistorische Deutung*. München: Luchterhand, 1999.
- DINER, Dan.** *Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.
- DRÁL, Peter – FINDOR, Andrej (eds.)** *Ako skúmať národ: Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, 2009.
- DUCREUX, Marie-Elizabeth (ed.)** Histoire et mémoire: Résistance et collaboration pendant la Seconde Guerre mondiale. In *Cahiers du CEFRES*, 1997, č. 6.
- DUCHÁČEK, Milan.** Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č. 1, s. 78-97, http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/texty_1_2011/duchacek.pdf
- ERŐS, Vilmos.** *A Szekfű-Mályusz vita*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 2000.
- FERENCOVÁ, Michaela – MARUŠIAK, Juraj (eds.)** *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické využitie*. Bratislava: VEDA, 2005.
- FINDOR, Andrej.** Tisícročná poroba? In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVICOVÁ, Eva (eds.) *Mýty naše slovenské*. Bratislava: AEP, 2005, s. 71-76.
- FINDOR, Andrej.** *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kalligram, 2011.
- FRANKOVSKÝ, Miroslav – BOLFÍKOVÁ, Eva.** Intergeneračné rozdiely vo vnímaní príslušnosti k makrosociálnym útvarom. In *Človek a spoločnosť*, 1998, roč. 1, č. 1, www.saske.sk/cas
- FRAZON, Zsófia – HORVÁTH, K. Zsolt.** A megsértett Magyarország. A Terror Háza mint tárgybe-mutatás, emlékmű és politikai rítus. In *Regio*, 2002, roč. 13, č. 4, s. 303-347.
- FUKÁSZ, György.** A polgári radikálisok nacionalizmusa (Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés). In *A Magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964, s. 209-231.
- GAJDOŠ, Marián – MATULA, Pavol (eds.)** *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997.
- GALÁNTAI, József.** Trianon és a revíziós propaganda. In *A Magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964, s. 280-301.
- GALÁNTAI, József.** *A trianoni békekötés, 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig*. Budapest: Gondolat, 1990, s. 71-101.
- GERŐ, András (ed.)** *Sorsdöntések*. Budapest: Göncöl Kiadó, [1990].

- GERŐ**, András. *Képzelt történelem*. Budapest: PolgART Kiadó, 2004.
- GIRARDET**, Raoul. *Mythes et mythologies politiques*. Paris: Éditions du Seuil, 1986.
- GLATZ**, Ferenc. Trianon és a magyar történettudomány. In *Történelmi Szemle*, 1978, roč. 20, č. 2, s. 411-421.
- GLATZ**, Ferenc. *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.
- GOGOLÁK**, Ludwig. Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (eds.) *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Die Völker des Reiches*, zv. 3/2. Wien: VÖAW, 1980, s. 1207-1303.
- GUNST**, Péter. *A magyar történetírás története*. Budapest: Csokonai Kiadó, 2000.
- GYÁNI**, Gábor. Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? In *Új Pedagógiai Szemle*, 1997, roč. 47, č. 4, s. 94-101.
- GYÁNI**, Gábor. *Posztmodern kánon*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- GYÁNI**, Gábor. A magyar „emlékezet helyei“ és a traumatikus múlt. In *Studia Litteraria*, 2012, roč. 50, č. 1 – 2, s. 41-50.
- GYÁNI**, Gábor. Nemzet, kollektív emlékezet és public history. In *Történelmi Szemle*, 2012, roč. 54, č. 3, s. 357-375.
- GYŐRI**, Gordon János. Irodalomtanítás és pedagógusképzés. Egy összehasonlító irodalomtanítási-vizsgálat pedagógusképzési konzekvenciái. In *Pedagógusképzés*, 2004, roč. 2, č. 2, s. 1-16.
- GYURGYÁK**, János. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007.
- GYÜRKY**, István (ed.) *Köztársasági magyarok jubileumi évkönyve*. Bratislava: Köztársasági magyarok jubileumi könyvének szerkesztő bizottsága, 1928.
- HAJDU**, Tibor. A nemzeti kérdés és az 1918-1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a monarchia felbomlása. In *A Magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1964, s. 232-279.
- HANÁK**, Péter. *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest: Magvető, 1985.
- HANKISS**, Elemér. *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. 2. kiadás. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1983.
- HETÉNYI**, Martin. *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938-1945*. Nitra: FF UKF, 2008.
- HODŽA**, Milan. *Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918*. Bratislava: Odtisky zo Slovenského Deníka, 1929.
- HOLEC**, Roman. Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 291-312.
- HOLEC**, Roman. *Dejiny plné dynamitu. Bratislavský podnik Dynamit Nobel na križovatkách novodobých dejín, 1873-1945*. Bratislava: Kalligram, 2011.
- HOLEC**, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*. Bratislava: Kalligram, 2006.
- HOLLÝ**, Karol. Historická narácia ako politický program. Analýza obrazov minulosti v programových textoch slovenského národného hnutia z rokov 1848 a 1861. In *Forum Historiae*, roč. 3, 2009, č. 2, http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/holly.pdf

- HOLLÝ, Karol.** Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: Historická ideológia Svätozára Hurbana Vajanského (1881-1897). In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 2, s. 243-269.
- HOLLÝ, Karol.** Práca *Co hatí Slováky?* od Meakulpínského ako výraz ideológie národnej jednoty Čechov a Slovákov na začiatku 20. storočia. In *Česko-Slovenská historická ročenka*, 2009, s. 217-232.
- HOLLÝ, Karol.** Historická argumentácia Štefana Marka Daxnera v práci Hlas zo Slovenska, resp. Slovenská otázka od konca 18. storočia (textová analýza). In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2010, č. 2, s. 132-143, http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_2_2010.pdf
- HOLLÝ, Karol.** The Negation of Event History and Historical Optimism: Historical Ideology of Svätozár Hurban Vajanský (1881 – 1897). In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, Supplement, s. 23-52.
- HOLOTÍK, Ludovít.** K periodizácii slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu. In *Historický časopis*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 42-73.
- HOMIŠINOVÁ, Mária et al.** *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. Prešov: Universum, 2006.
- HORVÁTH, Jenő.** *A Milléniumtől Trianonig. Huszonöt év Magyarország történelméből, 1896 – 1920*. Budapest: Szent István Társulat, 1938.
- HRONSKÝ, Marián.** *Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976.
- HRONSKÝ, Marián.** *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1987.
- HRONSKÝ, Marián.** *Boj o Slovensko a Trianon*. Bratislava: NLC, 1998.
- HRONSKÝ, Marián.** *The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon 1918-1920*. Bratislava: VEDA, 2001.
- HRONSKÝ, Marián.** *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918 – 1920)*. Bratislava: VEDA, 2011.
- HUDEK, Adam.** Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948. In *Human Affairs*, 2006, roč. 16, s. 51-65.
- HUDEK, Adam.** The Attempt to Construct a Marxist Master Narrative in the Period 1948-1955. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, Supplement, s. 111-132.
- HUDEK, Adam.** *Najpolitickéjšia veda*. Bratislava: HÚ SAV, 2010.
- CHMEL, Rudolf (ed.)** *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1997.
- JANEK, István.** A Magyarországgal szembeni szlovák propaganda és revíziós elképzelések 1939 – 1941 között. In *Limes*, 2010, roč. 23, č. 1, s. 25-40.
- JANŠÁK, Štefan.** *Mierová smluva s Maďarmi. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky*. Bratislava: Universum Kučera, 1920.
- JÁSZI, Oscar.** *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1929.
- KAMENEC, Ivan.** *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava: Kalligram, 2000.
- KAMENEC, Ivan.** Fenomén holokaustu v historiografii, v umeleckej tvorbe a vo vedomí slovenskej spoločnosti. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.) *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu; Úrad vlády Slovenskej republiky, 2008, s. 111-117.

- KAMENEC**, Ivan. Zmietanie sa medzi politikou, kultúrnou tvorbou a vlastným svedomím. In SZI-GETI, László (ed.) *Slová. Pamätnica k sedemdesiatke Rudolfa Chmela*. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 130-140.
- KAMENEC**, Ivan. Kryštalizácia politického života na Slovensku v rokoch 1935 – 1937. In KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť politika historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009.
- KANSTEINER**, Wulf. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. In *History and Theory*, 2002, roč. 41, č. 2, s. 179-197.
- KANSTEINER**, Wulf. Egy fogalmi tévedés származástörténete. A kulturális trauma metaforájának kritikai eszmetörténete. In *2000*, 2005, roč. 8, č. 1, <http://ketezer.hu/2005/01/egy-fogalmi-tevedes-szarmazastortenete/>
- KATONA**, András. A revízió ígézetében: Trianon tanítása Horthy korban 1920-1944. In *Duna-part*, 2010, roč. 8, č. 2, s. 108-119.
- KATONA**, András. Trianon tanítása tegnap és ma 1945-2010 In *Duna-part*, 2010. roč. 8, č. 3, s. 67-82.
- KATONA**, Csaba. „Ezen gyászünnepevények kiválóan városi jelleggel kell bírnia...“. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újratemetésének háttere. In *Kisebbségkutatás*, 2007, roč. 16, č. 3, s. 539-562.
- KATUS**, László. József Eötvös and Ferenc Deák: Laws on Nationalities. In ROMSICS, Ignác – KIRÁLY, Béla (eds.) *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848 – 1998*. Budapest; New York: CEU Press, 1998, s. 133-160.
- KILIÁNOVÁ**, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.) *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 2009.
- KISS**, Endre. A Typology of Nineteenth Century Concepts of Nationhood. In *East European Quarterly*, 1996, roč. 30, č. 1, s. 47-62.
- KISS**, Gy. Csaba. *A haza mint kert*. Budapest: Nap, 2005.
- KITZINGER**, Dávid. A morális pánik elmélete. In *Replika*, 2000, č. 40, s. 23-48.
- KNAUSZ**, Imre. A történelmi műveltségről. In DONÁTH, Péter – FARKAS, Mária (eds.) *Filozófia – művelődés – történet*. Budapest: Trezor Kiadó, 2004, s. 213-230.
- KOLLAI**, István (ed.) *Rozštiepená minulost. Kapitoly z dejín Slovákov a Maďarov*. Budapest : Terra Cognita, 2008.
- KOLLAI**, István – ZAHORÁN, Csaba. Trianon a román és szlovák köztudatban. In *Kommentár*, 2007, roč. 2, č. 3, s. 35-44.
- KOMORÓCZY**, Géza. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Metamorphosis historiae*. Budapest: Századvég Kiadó, 1992.
- KOVÁCS**, Éva. Határváltó diskurzusok: Komárom, 1918-22, 1938. In BÁRDI, Nándor (ed.) *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2000, s. 181-212.
- KOVÁCS**, Éva. Az asszimiláció ambivalenciái. In *Korall*, 2002, roč. 3, č. 10, s. 200-207.
- KOVÁCS**, Éva. A „házassági piac” alakulása Komáromban (1900-1940). In HORVÁTH, Zsolt K. – LUGOSI, András – SOHAJDA, Ferenc (eds.) *Léptékváltó társadalomtörténet: Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest: Hermész Kör; Osiris, 2004, s. 366-394.

- KOVÁCS, Éva.** Az elűzetések európai emlékezete; avagy hogyan emlékezzünk a németek kitelepítésére a soá fényében? In *Regio*, 2004, roč. 15, č.1, s. 111-118.
- KOVÁCS, Éva.** *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918-1938)*. Somorja; Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet; Liliium Aurum, 2004.
- KOVÁCS, Éva.** Prieipasť medzi „longue durée“ a „microstoria“: Příklad Komárom/Komárno/ Kormorn v medzivojnovom výskume. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 309-316.
- KOVÁCS, Éva.** „Trianonisierung“: Vom Diskurs über die Staatsgrenze zum Diskurs über Trianon. In KEREKES, Amália et al. *Leitha und Lethe. Symbolische Räume und Zeiten in der Kultur Österreich-Ungarns*. Tübingen: A. Francke, 2004, s. 241-262.
- KOVÁCS, Éva.** Der schmale Grat zwischen zynischer und skeptischer Erinnerung – zur Institutionalisierung historischer Erfahrungen. In KRÜKE, Anja (ed.) *Zwangsmigration und Vertreibung – Europa im 20. Jahrhundert*. Bonn: Dietz Verlag, 2006, s. 219-226.
- KOVÁCS, Éva – KRIZA, Borbála – VAJDA, Júlia.** MIÉP-es fiatalok. In CSEPELI, György – ÖRKÉNY, Antal. *Gyűlölet és politika*. Budapest: FES, 2002, s. 339-363.
- KOVÁČ, Dušan.** A szlovák-magyar kapcsolatok történeti kérdéseiről. In *Regio*, 1990, roč. 1, č. 4, s. 82-91.
- KOVÁČ, Dušan.** *Szlovákia története*. Bratislava: Kalligram, 2001.
- KÖVÉR, György.** Biográfia és történetírás. In KÖVÉR, György. *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 2002, s. 402-409.
- KRACIK, Jörg.** *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920 – 1938*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1999.
- KRATOCHVÍL, Viliam.** Etnikai sztereotípiák a történelemtankönyvek mi és ök konstrukcióiban. In *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, 2011, roč. 45, II, č. 3, <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/viliam-kratochvil-etnikai-sztereotipiak-a-tortenelemtankonyvek-mi-es-ok-konstrukcioiban-02-03-03/>
- KRIVÝ, Vladimír – MANNOVÁ, Elena.** Mýtus obete. In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.) *Mýty naše slovenské*. Bratislava: AEP, 2005, s. 86-93.
- KRŠÁKOVÁ, Dana.** Obraz spoločenského života meštianskych vrstiev v slovenskej literatúre na konci 19. a začiatku 20. storočia. In MANNOVÁ, Elena (ed.) *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava: AEP, 1998, s. 93-99.
- LENGYEL, Zsolt K.** *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918 – 1928*. München: Ungarisches Institut, 1993.
- LEYS, Ruth.** *Trauma: A Genealogy*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 2000.
- LIPTÁK, Lubomír.** *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1998.
- LIPTÁK, Lubomír.** *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram, 2011.
- LUKÁCS, Zs. Tibor.** Bibó István. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 203-220.
- MÁCZA, Mihály.** Az impériumváltás és következményei Komáromban (1919-1938). In *Limes*, 2004, roč. 17, č. 3, s. 114-119.
- MACHO, Peter.** Branislav Varsík a bratislavský pomník Márie Terézie. In SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.) *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2007.

- MANNHEIM**, Karl. Problém generáci. In *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1 – 2, s. 11-44.
- MANNOVÁ**, Elena. „Ale teraz je dobrý Slovák“: Vplyv novej štátnej hranice na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918 – 1938). In KAMENEC, Ivan – MANNOVÁ, Elena – KOWALSKÁ, Eva (eds.) *Historik v čase a priestore: Laudatio Lubomírovi Liptákovi*. Bratislava: VEDA; Historický ústav SAV, 2000, s. 53-62.
- MANNOVÁ**, Elena. Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí: Maďari v Komárne a Lučenci (1918-1938). In Peter SALNER – LUTHER, David (eds.) *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2001, s. 111-140.
- MANNOVÁ**, Elena. Von Nationalhelden zum Europa-Platz. Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses in Komárno an der slowakisch-ungarischen Grenze. In CSÁKY, Moritz – ZEY-RINGER, Klaus (eds.) *Inszenierungen des kollektiven Gedächtnisses. Eigenbilder, Fremdbilder*. Wien; München; Bozen: Studien Verlag, 2002, s. 110-131.
- MARADA**, Radim. Paměť, trauma, generace. In *Sociální studia*, 2007, roč. 4, č. 1 – 2, s. 79-95.
- MÁTAY**, Mónika. Nekrológ dekonstrukciók. In *Sic Itur ad Astra*, 1993, č. 2 – 4, s. 18-32.
- MICHELA**, Miroslav. Reakcie slovenských politických kruhov a tlače na Rothermerovu akciu (1927 – 1928). In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 3, s. 503-522.
- MICHELA**, Miroslav. Život kultu ukrivdenosti. In ROGULOVÁ, Jaroslava – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.) *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava: AEP, 2005, s. 43-51.
- MICHELA**, Miroslav. A múlt felidézése és kanonizálása. Történelmi emlékezet, a nyolcas évfordulók és a szlovák történetírás. In *Kommentár*, 2008, roč. 3, č. 6, s. 15-25.
- MICHELA**, Miroslav. *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska, 1918 – 1921*. Bratislava: Kalligram, 2009.
- MICHELA**, Miroslav. Percepčia svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období. In HLA-VAČKA, Milan – MARÉS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.) *Paměť míst, události a osobnosti: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011, s. 218-243.
- MISKOLCZY**, Ambrus. *Szellem és nemzet: Babits Mihály, Szekfű Gyula, Eckhart Sándor és Zsolnai Béla világáról*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001.
- NAGY**, Imre. „A magyar nép védelmében”. *Vitairatok és beszédek 1955–1956*. Párizs: Magyar Füzetek, 1984.
- NAGY**, Zsuzsa L. *A párizsi békekonferencia és Magyarország*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1965.
- NAGY**, Zsuzsa L. *Liberális pártmozgalmak, 1931-1945*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.
- NAGY**, Zsuzsa L. Trianon a magyar társadalom tudatában. In *Századvég*, 1987, roč. 3, č. 3, s. 5-25.
- NAGY**, Zsuzsa L. Bonyodalom egy budapesti szobor körül. In *História*, 1989, roč. 11, č. 6, s. 34-35.
- NÉMETH**, László. *A minőség forradalma*, zv. 1. Budapest: Magyar Élet, 1940.
- NÉMETH**, László. A magyar élet antinómiái. In NÉMETH, László. *Sorskérdések*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, s. 102-126.
- NORA**, Pierre. Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. In *Aetas*, 1999, č. 3, s. 142-157.
- NURMI**, Ismo. *Slovakia – a Playground for Nationalism and National Identity, 1918-1920. Manifestations of the National Identity of the Slovaks*. Helsinki: Suomen Historiall Seura, 1999.
- ORMOS**, Mária. *Padovától Trianonig, 1918-1920*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1983.

- ORMOS**, Mária. *Történelem és a történelemtudományok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- OTČENÁŠOVÁ**, Slávka. *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu*. Košice: FF UPJŠ, 2010.
- PASTOR**, Peter. A trianoni békekötés történetírásának színváltásai. In *Debreceni Szemle*, 1997, roč. 5, č. 2, s. 246-254.
- PAUKOVIČ**, Vladimír et al. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1990.
- PETŐCZ**, Kálmán et al. *Národný populizmus na Slovensku a slovensko-maďarské vzťahy 2006 – 2009*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009.
- PETRÍK**, Vladimír. *Desaťročie nádejí a pochybností*. Bratislava: Kalligram, 2000.
- PETRÍK**, Vladimír. Mesto a dedina, páni a plebs. In *OS (Slovenská kultúra medzi urbánnosťou a ruralnosťou)*, 2007, roč. 11, č. 6, s. 21-29.
- PLEVZA**, Viliam. *Národnostná politika KSČ a česko/slovenské vzťahy*. Bratislava: Práca, 1979.
- PODOBA**, Juraj. Etnická identita, menšinové elity a etnický konflikt: súvislosti a determinanty. In KILIÁNOVÁ, Gabriela (ed.) *Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologických výskumov. Etnologické štúdie 5*. Bratislava: Ústav etnológie SAV; Slovak Academic Press, 1998, s. 83-92.
- POPPER**, Karl. *Hľadanie lepšieho sveta. Prednášky a state*. Bratislava: Archa, 1994.
- PÓTÓ**, János. *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
- PROHÁSZKA**, László. *Szoborsorsok*. Budapest: Kornétás Kiadó, 1994.
- PUTTKAMER**, Joachim von. *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867 – 1914*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2003.
- RAAB EPSTEIN**, Irene. *Gyula Szekfű. A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*. New York; London: Garland Publishing, 1987.
- RAFFAY**, Ernő. *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országgunkkal*. Budapest: Tornado Damenia Kft., 1990.
- RAPANT**, Daniel. Maďarizácia, Trianon, revízia a demokracia. (Hršť kombinácií historicko-politických k 10. výročiu mieru trianonského). In *Prúdy*, 1930, roč. 14, č. 6, s. 350-367.
- RICHLY**, Gábor – ABLONCZY, Balázs. Jászi Oszkár. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 134-155.
- ROMSICS**, Gergely. *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalomban*. Budapest: L'Harmattan, 2004.
- ROMSICS**, Gergely. *Nép, nemzet, birodalom – A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1914 – 1941*. Budapest: Új Mandátum, 2010.
- ROMSICS**, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998.
- ROMSICS**, Ignác. Nemzeti traumánk: Trianon. In ROMSICS, Ignác. *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005, s. 327-328.
- ROMSICS**, Ignác. *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava: Kalligram, 2006.
- ROMSICS**, Ignác. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava: Kalligram, 2008.
- SEGLOVÁ**, Lucia. Keletkezés, megszűnés és valami a kettő között. Történelmi képek a turóci régióban 1918 végén. In *Limes*, 2010, roč. 23, č. 4, s. 69-76.

- SIMON**, Attila. Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 3, s. 511-530.
- SIMON**, Attila. Kettéosztott város. Az államhatár és az etnikumok közötti választóvonal által kettéosztott Komárom a két világháború között. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011, roč. 13, č. 2, s. 87-99.
- SIMON**, Attila. Provládna maďarská politika. In GABZDILOVÁ, Soňa et al. *Vybrané aspekty postavenia maďarskej minority na Slovensku v rokoch 1918 – 1929*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2011, s. 69-90.
- SIMON**, Attila. Maďarská komunita, štátna moc a 15. marec v období prvej Československej republiky. In MACHO, Peter et al. *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava, Historický ústav SAV, 2012, s. 95-107.
- SINKÓ**, Katalin. A megsértett Hungária. In HOFER, Tamás (ed.) *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzetűdudat változó jelképei. Tanulmányok*. Budapest: Néprajzi Múzeum; Balassi Kiadó, 1996, s. 267-281.
- SOMLAI**, Katalin. Trianon a marxista történetírásban. In *Limes*, 2002, roč. 15, č. 2, s. 51-61.
- SPERBER**, Dan. Anthropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations. In *Man*, New Series, 1985, roč. 20, č. 1, s. 73-89.
- STEFÁN**, Ildikó. Gróf Batthyány Lajos halála és temetése. In *Sic Itur ad Astra*, 1993, č. 2 – 4, s. 6-17.
- SZABÓ**, László Tamás. *Gyorsuló idő*. Budapest: Magvető Kiadó, 1988.
- SZABÓ**, Miklós. Nemzetkarakter és reszsentiment. In *Világosság*, 1981, č. 6, s. 358-362.
- SZALÓ**, Csaba – HAMAR, Eleonóra. *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*. In MARADA, Radim (ed.) *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: CDK, 2006, s. 117-142.
- SZARKA**, László. A magyar békejegyzékek érvrendszere és a trianoni békeszerződés. In SZARKA, László. *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998, s. 126-147.
- SZARKA**, László. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867 – 1918. Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku 1867-1918*. Bratislava: Kalligram, 1999.
- SZARKA**, László. Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. In *Történelmi Szemle*, 2012, roč. 54, č. 3, s. 469-490.
- SZÁRAZ**, Miklós György (ed.) *Jaj, hol a múltunk? A Trianon-jelenség*. Budapest: Helikon, 2005.
- SZEKFŰ**, Gyula. *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1934.
- SZEKFŰ**, Gyula. *Forradalom után*. Budapest: Gondolat, 1983.
- SZÉKELY**, András Bertalan. Tükörcserepek. In SZÉKELY, András Bertalan. *Népben, nemzetben*. Pomáz: Kráter Kiadó, 2007.
- SZIDIROPULOSZ**, Archimédész. *Trianon utóélete – válogatás a magyar nyelvű irodalom bibliográfiájából, 1920 – 2000*. Budapest: XX. Század Intézet, 2002.
- SZŰTS**, István Gergely. Öndefiníciós kísérletek a trianoni határon. Irredenta kultusz Sátoraljaújhegyen a két világháború között. In *Századvég*, 2007, č. 4 (č. 42 novej série), s. 41-70.
- ŠUTAJ**, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.

- ŠUTAJ, Štefan. Changes of National Identity in Historical Development. In PLICHTOVÁ, Jana (ed.) *Minorities in Politics*. Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1992, s. 180-187.
- ŠUTAJ, Štefan et al. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2008.
- ŠUTAJ, Štefan. Slovensko-maďarské historické zmierenie a jeho perspektívy. In ŠUTAJOVÁ, Jana – ĎURKOVSKÁ, Mária (eds.) *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika II)*. Prešov: Universum, 2008, s. 104-119.
- ŠUTAJ, Štefan. History and National Identity. In SWOBODA, Hannes – VIERSMA, Jan Marinus (eds.) *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Bruxelles: The Socialist Group in the European Parliament, 2009, s. 193-204.
- ŠUTAJ, Štefan. Relations Between Slovaks and Hungarians in Slovakia and Their Prospects. In DOBIÁŠ, Daniel – GBÚROVÁ, Marcela – MATTOVÁ, Irina (eds.) *Intercultural dialogue: Current status - Context - Perspectives*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 279-295.
- ŠUTAJ, Štefan. Slovenskí Maďari a rok 1968. In LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav (eds.) *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 194-209.
- ŠUTAJ, Štefan – BAČOVÁ, Viera. Reslovakisation. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak – Hungarian Environment. In *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München: Slavica Verlag dr. Anton Kovač, 1993, s. 239-243.
- ŠVORC, Peter. Mestá východného Slovenska v čase prevratu (1918) a po ňom. In HEPPIER, Harald – ŠVORC, Peter (eds.) *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov; Graz: Universum, 2012, s. 31-54.
- TAJTÁK, Ladislav. Dvortšákovo separatistické hnutie a maďarská iredenta. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 218-269.
- TAJTÁK, Ladislav. Úsilie maďarských vládnucich tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. In *Historický časopis*, 1966, roč. 12., č. 4, s. 552-584.
- TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava: SPN, 1972.
- TERNÓCZKY, Krisztina. Halál két nézőpontból – Teleki László öngyilkossága. In *Sic Itur ad Astra*, 1993, č. 2 – 4, s. 33-42.
- THOMPSON, Kenneth. *Moral Panics*. London; New York: Routledge, 1998.
- TONUCCI, Francesco. *Vyučovat aneb naučit*. Praha: PdF UK, 1998.
- UNGVÁRY, Krisztián. Szálasí Ferenc. In ROMSICS, Ignác (ed.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920 – 1953*. Budapest: Osiris, 1998, s. 117-133.
- VARDY, S. Bela. *Modern Hungarian Historiography*. East European Monographs no. XVI. New York: Columbia University Press, 1976.
- VARDY, S. Bela. Trianon in Interwar Hungarian Historiography. In KIRÁLY, Béla K. – PASTOR, Peter – SANDERS, Ivan (eds.) *Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon*. New York: Brooklyn College Press, 1982, s. 361-389.
- VÁRDY, S. Béla. *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. New York: Columbia University Press, 1985.
- VÁRDY, Béla. Trianon megnyilvánulása a két világháború közt Magyar történetírásban. In *Aetas*, 2003, roč. 18, č. 3 – 4, s. 286-305.

- VARGA**, Balázs. Károlyi Mihály újratemetése. In *Sic Itur ad Astra*, 1993, č. 2 – 4, s. 43-56.
- VARGA**, Éva. Beszédek a határon: Szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó 1918 – 1938 között. In *Regio*, 2000, roč. 11, č. 4, s. 93-121.
- VARSÍK**, Branislav. *O čom mlčia archívy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1987.
- VÁSÁRHELYI**, Mária. „Egy évezrednyi szenvedés...” Közvélemény-kutatás a magyar történelemről. In *Mozgó Világ*, Január 2006, <http://mozgovilag.com/?p=2436>
- VÁSÁRHELYI**, Mária. Trianon-kép a közgondolkodásban. In *Mozgó Világ*, Júl 2010, <http://mozgovilag.com/?p=3635>
- VÖRÖS**, László. *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa: Edizioni Plus, Pisa University Press, 2010.
- VÝROST**, Jozef – HOMIŠINOVÁ, Mária (eds.) *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, CD-ROM, 2005.
- WOJATSEK**, Charles. *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award. The Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic 1918 – 1938*. Montreal: Institute of Comparative Civilizations, 1981.
- WOLFRUM**, Edgar. *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland 1949 – 1990*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.
- ZAHORÁN**, Csaba. A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011, roč. 13, č. 4, s. 133-148.
- ZEIDLER**, Miklós. A Magyar Revíziós Liga. In *Századok*, 1997, roč. 131, č. 2, s. 303-351.
- ZEIDLER**, Miklós. Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége. In CSAPÓ, Csaba – DOB-SZAY, Tamás – ZEIDLER, Miklós (eds.) *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest: ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, 2000, s. 641-658.
- ZEIDLER**, Miklós. Apponyi Albert, a „nemzet ügyvédje”. In *Európai Utas*, 2001, č. 1, s. 56-58.
- ZEIDLER**, Miklós. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, Regio Könyvek, 2002.
- ZEIDLER**, Miklós (ed.) *Trianon. Nemzet és emlékezet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
- ZEIDLER**, Miklós. *A revíziós gondolat*. Bratislava: Kalligram, 2009.
- ZEMKO**, Milan. Slovensko-madžarské konfrontácie – skutočnosť, či fikcia. In SIMON, Attila (ed.) *Mýty a predsudky v dejinách*. Šamorín; Dunajská Streda: Fórum inštitút pre výskum menšín; Lilium Aurum, 2005, s. 51-57.
- ZENTAI**, Violetta. Politikai antropológia. A politika antropológiája. In ZENTAI, Violetta (ed.) *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris Kiadó; Láthatatlan Kollégium, 1997, s. 9-36.
- ZSOLNAI**, József. Alkotó pedagógia és tudástársadalom. In *E-Világ*, 2002 Különszám (<http://www.pointernet.pds.hu/ujzagok/evilag/2002/00/evilag-06.html>)

Menný register

- ABLONCZY, Balázs 13, 16, 17, 43, 44, 272, 313
 ACZÉL, György 95
 ALAPY, Gyula 245, 251, 253, 256, 258,
 ALEXANDER, Jeffrey C. 274, 295
 ALEXANDER I., Karadorđević, kráľ
 Juhoslávie 223
 ANDICS, Erzsébet 91
 ANGYAL, Dávid 26
 ANTALL, József 101, 288
 APPONYI, Albert 5, 7, 15, 85, 151-157, 206,
 226, 229, 257, 311
 ARADI, Gábor 233
 ARATÓ, Endre 39
 ASSMANNOVÁ, Aleida 294
 ASSMANN, Jan 233, 239, 243, 270, 294, 299
 AUER, Pál 89
 AUL, Sándor 209
 ÁDÁM, Magda 38, 41
 ÁDER, János 279
 BAČOVÁ, Viera 107
 BAJCSY-ZSILINSZKY, Endre 88
 BANDHOLTZ, Harry Hill 220, 221
 BAROSS, Gábor 251
 BARTHA, Richard 239
 BATTYÁNYI, Lajos 218
 BÁNYAI, János 242
 BECK, Józef 122
 BENÁRD, Ágoston 156
 BENEDEK, Elek 241
 BENEŠ, Edvard 29, 51, 55, 110-112, 115,
 129, 145, 156, 189, 192, 193, 195, 198,
 210, 291
 BENIAK, Valentín 150
 BERGMANN, Klaus 182
 BERNOLÁK, Anton 155
 BETHLEN, István 35, 86, 99, 196, 206, 217,
 225, 226, 228, 229
 BIBÓ, István 34, 88, 90, 93, 100, 103, 167,
 169, 271, 274
 BILLIG, Michael 293
 BLOCH, Marc 179
 BODOR, Aladár 241
 BOISSERIE, Etienne 13, 14, 310
 BOKES, František 54, 55, 68
 BOLDOGHY, Gyula 245
 BOROVSZKY, Géza 124, 125, 129
 BORSODI, István 126
 BRAUDEL, Fernand 266
 BRUBAKER, Rogers 293, 294
 BRUCKNER, Győző 239
 BRUNER, Jérôme 179
 BUDAY György 241
 CARUTH, Cathy 296
 CEAUȘESCU, Nicolae 94, 95, 257
 CIRBUSOVÁ, Jolana 142-144
 CÍGER-HRONSKÝ, Jozef 144
 CLEMENCEAU, Georges 257
 CONNERTON, Paul 259
 CSANÁDY, György 241
 CSÁNKI, Aladár 120, 123
 CSISZÁRIK, János 239
 CSIZMAZIA, György 129, 247
 CSOMOR, István 120, 123, 126
 CSÓTI, Csaba 233
 CSURKA, István 95, 289
 CYRIL A METHOD, svätí 278, 279, 305
 ČARNOGURSKÝ, Pavol 117
 DAMAKOŠ, Marián 198
 DAUBNER, Sándor 230
 DEÁK, Ferenc 33, 253
 DEÁK, Ladislav 47, 60, 283
 DEMMEL, József 14, 17, 313
 DEUTSCH, Karl 293
 DÉRER, Ivan 67, 115,
 DOBAI, István 91
 DOBY, Ida 209

- DOHNÁNYI, Ernő 209
 DOMANOVSKY, Sándor 26
 DOMOKOS, László 26
 DUBČEK, Alexander 101
 DURKHEIM, Émile 167
 DVORCSÁK, Viktor 141, 142
 EASTON, David 293
 ECKHARDT, Tibor 222
 ENDRESZ, György 226, 227
 ERTL, János 235
 ESTERHÁZY, János 283, 302
 ESZTERGÁR, Lajos 234
 FALŤAN, Samuel 69
 FARKAS, Ferenc 89
 FARKAS, Imre 238, 239
 FENYŐ, Miksa 86
 FESZTY, Árpád 231, 253
 FICO, Róbert 292
 FLACHBART, Ernő 240
 FORINYÁK, Géza 255
 FÖRSTER, Resző 239
 FRIDRICH, Rakúsko-tešínsky 230
 FÜLÖP, Zsigmond 256
 GAÁL, Gyula 245
 GAGYHY, Dénes 241
 GALÁNTAI, József 37, 38, 41
 GÁSPÁR, Jenő 242
 GIESEN, Bernhard 296
 GLATZ, Ferenc 30, 38
 GÖMBÖS, Gyula 225
 GRATZ, Gusztáv 41
 GRÁF, Štefan 149
 GRÉB, Gyula 239
 GROSSCHMID, Géza 138
 GUILLAUME, Émile 219, 220
 GYÁNI, Gábor 276, 301
 GYŐRI, János Gordon 174
 GYŐRY, Elek 252
 HABERERN, Jonathán 239
 HALÁSZ, Gyula 117
 HALBWACHS, Maurice 236
 HALLER, István 208
 HALMI, Miklós 209
 HANÁK, Péter 39, 41
 HAYDE, Gyula 239
 HELLER, Ágnes 269
 HENLEIN, Konrád 192
 HERCZEG, Ferenc 87, 212, 219, 224, 226
 HERMAN, Ottó 253
 HITLER, Adolf 100, 122, 192, 226, 236, 270
 HLINKA, Andrej 270
 HODINKA, Antal 26
 HODŽA, Milan 46, 78, 79, 103, 115-117, 123,
 126, 156, 183, 184
 HOEPFNER, Gyuidó 239
 HOETZEL, Jiří 115
 HOLEC, Roman 14, 15, 41, 267, 276, 289,
 311
 HOLLÝ, Karol 46, 48
 HOLUB, József 26
 HORTHY, Miklós 12, 35, 85, 115, 121, 122,
 145, 152, 153, 209, 210, 213, 217, 218,
 226, 231, 280, 277-279, 289, 302, 310
 HORVÁTH, Árpád 229
 HORVÁTH, Jenő 29, 41
 HORVÁTH, Zoltán 89
 HORVAY, János 227
 HOUDEK, Fedor 47, 49, 74
 HÓMAN, Bálint 26, 209
 HRONSKÝ, Marián 58-60, 69, 70
 HRUŠOVSKÝ, František 54, 55, 59, 67, 186
 HRUŠOVSKÝ, Igor 126
 HRUŠOVSKÝ, Ján 146, 149
 HUNFALVY 238
 HUNYADI, Ján 153
 HURBAN, Jozef Miloslav 48
 HUSZÁR, Károly 211
 HÜBNER, Tibor 223
 CHARTIER, Roger 180
 CHLUMECKÝ, Václav 144, 145, 147
 ILLYÉS Gyula 279
 ILOSVAY, Gusztáv 230
 IMRICH, svätý, syn Štefana I. 228
 IRÁNYI, Daniel 238

- IVÁNYI, Béla 26
 JAKAB, György 14-16, 276, 312
 JANKOVICS, Marcell 259, 260
 JANŠÁK, Štefan 46, 48
 JAROŠ, Peter 291
 JÁSZI, Oszkár 34, 86, 87, 100, 115, 210
 JEHLICKA, František 142
 JÉKELY, Zoltán 241
 JÓKAI, Mór 222, 245, 249, 250, 252-254
 KALYŤČUK, Vladimír 138
 KAMENEC, Ivan 58, 132, 195, 198
 KANOVSKÝ, Martin 292
 KANSTEINER, Wulf 271, 303
 KARÁCSONYI, János 26, 27
 KARÁDY, Viktor 267, 276
 KARINTHY, Frigyes 177
 KAROL IV., Habsburský, uhorský kráľ 149
 KATONA, András 192
 KÁDÁR, János 40, 91, 93-95, 288, 310
 KÁLAL, Karel 49
 KÁLLAI, Gyula 92
 KÁNYA, Kálmán 225
 KÁROLYI, Mihály 23, 29, 32, 35, 115, 207, 210, 247
 KERTÉSZ, Róbert K. 228
 KÉRI, Pál 115
 KISFALUDI STRÓBL, Zsigmond 216, 217
 KISS, Ernő 236
 KISS Gy., Csaba 257
 KISZELLY, Zoltán 101
 KLAPKA, György 248, 253, 254, 256
 KNAUSZ, Imre 173
 KOLOSVÁRY-BORCSA, Mihály 242
 KOMÁROMI KACZ, Endre 256-258, 260
 KOMPIŠ, Peter 142
 KORVÍN, Matej 153, 171, 218, 224
 KOSSUTH, Lajos 91, 153, 212, 213, 218, 219
 KOUDELA, Pál 286
 KOVÁCS, Éva 14, 17, 26, 62, 282, 313, 314
 KOVÁCS, Imre 88
 KOVÁCS, László 196, 197, 198
 KOVÁČ, Dušan 70, 77, 76, 195, 198, 276
 KÖRMENDY-ÉKES, Lajos 183
 KÖVÉR, György 276
 KÖVÉR, László 269
 KÖRÖSI CSOMA, Sándor 241
 KRAJČOVIČ, Milan 60
 KRAJČOVIČOVÁ, Natália 69
 KRATOCHVIL, Károly 241
 KRATOCHVÍL, Viliam 14-16, 195, 198, 200, 312
 KRČMÉRY, Štefan 131
 KRISCH, Jenő 239
 KRISTÓF, Sándor 117
 KRISTÓFFY, József 125
 KRISZTICS, Sándor 234
 KRIZA, Borbála 269
 KRNO, Ivan 46, 47, 290
 KROPILÁK, Miroslav 190
 KUN, Béla 228, 288,
 KUSÁ, Dagmar 14, 17, 314
 KÜRTHY, István 255
 LACEY, David 284
 LÁM, Frigyes 239
 LETZ, Róbert 198, 201
 LIBER, Endre 222
 LIGETI, Miklós 220, 221
 LINDNER, Ernő 239, 240
 LIPTÁK, Lubomír 57, 58, 69, 259, 276
 LISZT, Ferenc 153
 LOISCH, János 239
 LŐRINCZ, Márton 241
 LUKÁCS, Margit 241
 MACHO, Peter 14, 15, 60, 311
 MAKOVICKÝ, Milan 49
 MALINOVÁ, Hedviga 295
 MANNHEIM, Karl 299
 MANNOVÁ, Elena 18, 60, 248, 261, 276
 MARCZALI, Henrik 26
 MARKOVIČ, Ivan 46, 47
 MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena 149
 MASARYK, Tomáš Garrigue 29, 51, 55, 115, 116, 124, 189, 190, 192, 193, 195, 250
 MÁRAI, Sándor 100, 136-138, 268

- MÁRIA TERÉZIA, Habsburgkák, uhorskák
 királyné, császárné 231, 258-260
- MÁTÉ-TÖREK, Gyula 242
- MEDVECKÝ, Karol Anton 46, 49, 67
- MERTON, Robert K. 167
- MIHALIK, Kálmán 241
- MICHELA, Miroslav 14, 17, 60, 61, 76, 77,
 313, 314
- MIKSZÁTH, Kálmán 254
- MINDSZENTY, József 90
- MOCSY, Istvan 233
- MOHR, Győző 239
- MOLNÁR, János 183
- MOLNÁR, Juraj 152
- MORVAY, Peter 102
- MOWITT, John 298
- MÓD, Aladár 35
- MÓR, Ferenc 165
- MRÁZ, Andrej 141
- MUSSOLINI, Benito 218, 224, 226,
- MÜNNICH, Ferenc 91
- NAGY, Elek 223
- NAGY, Imre 91
- NAGY, Zsuzsa L. 37-39, 41,
- NÉMETH, László 87, 100, 103
- NORA, Pierre 271
- NURMI, Ismo 149
- NYIRŐ, József 241
- ODESCALCHI, Livio 143
- ORBÁN, Balázs 241
- ORBÁN, Viktor 102
- ORMOS, Ede 125
- ORMOS, Mária 38, 39, 41, 269
- OSUSKÝ, Štefan 46, 47, 198, 290
- OSZWALD, György 240
- OTČENÁŠOVÁ, Slávka 186
- PAÁL, Ferenc 115
- PAPP-VÁRY, Elemérné (pozri SZIKLAY,
 Szeréna) 208, 226
- PÁNDI, Pál 91
- PÁSZTOR, János 216, 217
- PEKÁR, Gyula 227
- PERÉNYI, Zsigmond 234
- PETERSEN, Roger 292
- PETŐFI, Sándor 136, 153, 212, 218, 236
- PFEIFFER, Miklós 128
- PLUTARCHOS 179
- PODOBA, Juraj 293
- PONGRÁCZ, Aladár 234
- POPPER, Karl 181
- PRÍDAVOK, Anton 133, 134, 140, 141, 146
- RADÓ, Richárd 226, 334
- RAFFAY, Ernő 40, 289
- RAFFAY, Sándor 239
- RAKOVSZKY, Štefan 154
- RAPANT, Daniel 46, 47, 51, 53-55
- RATKOŠ, Peter 190
- RAVASZ, László 241
- RÁDL, Emanuel 115
- RÁKOSI, Jenő 208, 217, 221-223, 227, 226,
 229
- RÉTHEY, Ferencné 231
- RÉVAI, József 89-91
- RÉVFY, Géza 230
- RÉZ KOSÁRY, Lola 235
- RIGELE, Alajos 258, 259
- RIPKA, Ferenc 222
- ROMSICS, Gergely 29
- ROMSICS, Ignác 37, 39, 42, 44, 99, 100, 269,
 276, 301, 310
- ROSS, Marc H. 304
- ROTHERMERE, Sidney Harold Harmsworth
 87, 88, 117, 126, 133, 142, 206, 211-213,
 217- 219, 221-223, 226, 229, 223, 236
- ROTHERMERE, Esmond Harmsworth 223
- ROTHSCHILD, Joseph 284, 292
- RÓNA, József 254
- RUGONFALVI KISS, István 26, 242
- RUNCIMAN, Walter 129
- RUPNIK, Jacques 121
- RÜSEN, Jörn 295
- SAJÓ, Sándor 235
- SÁNDOR, László 242
- SERÉDI, Jusztinián 211, 212

- SCHULCZ, Ignác 123, 128, 129
 SIDLÓ, Ferenc 216
 SIDOR, Karol 103
 SIMON, Attila 13, 15, 47, 196-198, 311
 SIPOS, Jenő 209
 SLANČÍKOVÁ-TIMRAVA, Božena 146-148
 SLÁVIK, Juraj 67, 115
 SLÁVIK, Michal 156
 SMELSER, Neil 297
 SONTAGOVÁ, Susan 181
 SPERBER, Dan 245, 300
 SPIRA, György 39
 SPIŠIAK, Anton 153, 154
 STRAKA, Ján 145, 146
 STEINER, Gábor 121
 STUNDA, István 128
 STURM, Albert 253
 SURÁNYI, Géza 115, 125, 126
 SZABADOS, Béla 209
 SZABÓ, Dezső 86, 87, 100, 150
 SZÁLASI, Ferenc 86
 SZARKA, László 100, 136, 276
 SZÁDECZKY profesor 242
 SZEKFI, Gyula 26, 30-33, 41, 86, 90, 93,
 SZENT-IVÁNY, József 119
 SZENTGYÖRGYI, István 216, 217, 221
 SZEPESI, Bódog 230, 239
 SZÉCHÉNYI, István 31, 255
 SZÉKELY, András Bertalan 194
 SZÉKELY, Károly 256, 258
 SZIJJ, Ferenc 247, 256
 SZIKLAY, Ferenc 268,
 SZIKLAY, Szeréna 208
 SZÓCS, Géza 95
 SZTANCZAY, Miklós 235
 SZTÓJAY, Döme 242
 SZVATKÓ, Pál 128
 SZÚTS, István Gergely 233
 ŠAFÁRIK, Pavol Jozef 48
 ŠIMON CYRENEJSKÝ 211
 ŠKULTÉTY, Jozef 46, 48, 156
 ŠMERAL, Bohumil 121
 ŠROBÁR, Vavro 49
 ŠTEFAN I., svätý, uhorský kráľ 206, 213, 217,
 227, 228, 248
 ŠTEFÁNEK, Anton 156, 157
 ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav 189, 193, 195,
 279
 ŠTEINHÍBL, Michal 146
 ŠTÚR, Ludovít 48
 ŠUTAJ, Štefan 14, 107, 310
 TAKÁCSOVÁ, Ilona 251
 TAMÁSI, Áron 241
 TASSONYI, Ernő 235
 TÁTRAY, József 254
 TEGHZE GERBER, Jenő 209
 TELEKI, Pál 35, 86
 THURZO, Ivan 154
 TIBENSKÝ, Ján 190
 TISZA, István 115, 139, 153, 206, 253
 TITO, Josip Broz 93
 TOMESZ, András 117
 TOÓKOS, Gyula 234
 TORMAY, Cécile 226
 TÓKÉS, Anna 241
 TUBA, János 17, 245, 246, 250-256, 258-262,
 313
 TUBA, János ml. 258
 TUBA Samuel 251
 UNGER, František 142
 UNGVÁRY, Krisztián 26
 URBAN, Milo 141, 149, 150
 URMÁNCZY, Nándor 215-218, 223, 229
 VAJANSKÝ, Svätozár Hurban 46, 48
 VAJDA, Barnabás 14, 16, 276, 312
 VAJDA, Júlia 269
 VANSINA, Jan 299
 VAREHA, József 117
 VARGYASSY, Márton 242
 VARSÍK, Branislav 259
 VÁMBÉRY, Rusztem 86, 100, 115
 VÁRADI, Aladár 125, 126
 VÁSARHELYI, Mária 301
 VERDERY, Katherine 294

VILLANI, Frigyes 224, 225
WILSON, Woodrow 190, 257
WITTICH, Pavel 119, 123
WEINREICH, Peter 108
VOLKAN, Vamik 284
VOSKOVEC, Jiří 135
VÖRÖS, László 13, 14, 156, 245, 267, 282,
301, 309
VÖRÖSMARTY, Mihály 217
VŠETEČKA, Jaroslav 153
WEILNBÖCK, Harald 303
WERICH, Jan 135
WLACHOVSKÝ, Karol 138
ZADRAVECZ, István 215
ZALA, György 256, 258
ZÁPOLSKÝ, Ján 32
ZEIDLER, Miklós 14, 16, 30, 43, 44, 120,
272, 287, 312
ZEMKO, Milan 97
ZRÍNSKY, Nikola Subić 153